

KNIHA

FILOZOFIE

KNIŽNÍ KLUB

A DORLING KINDERSLEY BOOK
www.dk.com

First published in Great Britain in
2011 by Dorling Kindersley Limited
80 Strand, London, WC2R 0RL
Penguin Group (UK)

Original title: The Philosophy Book
Copyright © 2011 Dorling Kindersley Limited. A Penguin Company
Translation © Otakar Vochoč. 2013

ISBN 978-80-242-3612-5

Z anglického originálu The Philosophy Book, vydaného nakladatelstvím Dorling
Kindersley Limited v Londýně v roce 2011, přeložil dr. Otakar Vochoč
Obálku zhotovil Vojtěch Kypal

Redigovala PhDr. Taňa Holasová
Odpovědná redaktorka Ing. Jitka Zykánová
Technická redaktorka Martina Adlová
Počet stran 352

Vydala Euromedia Group, s. r. o. – Knižní klub v edici Universum
Nádražní 32, 150 00 Praha 5
v roce 2013 jako svou 6600. publikaci
Sazba TypoText, s. r. o., Praha
Tisk TBB, s. r. o., Banská Bystrica
Vydání první

Nale knížky ne uň dodává Euromedia – knižní distribuce,
Nádražní 32, 150 00 Praha 5
Zelená linka: 800 103 203
Tel.: 296 536 111
Fax: 296 536 246
objednavky-vo@euromedia.cz

Knížky lze zakoupit v internetovém knihkupectví www.bux.cz

AUTORSKÝ KOLEKTIV

WILL BUCKINGHAM

Filozof, spisovatel a pedagog Will Buckingham se věnuje především psaní beletrie, filozofických textů a knížek pro děti. V současné době vyučuje na De Montfortově univerzitě v Leicestru ve Velké Británii. K jeho nejvýznamnějším filozofickým publikacím patří *Finding our Sea-Legs: Ethics, Experience and the Ocean of Stories*.

DOUGLAS BURNHAM

Douglas Burnham je profesorem filozofie na Staffordshirské univerzitě ve Velké Británii. Je autorem mnoha knih a statí na téma moderní a evropské filozofie.

CLIVE HILL

Clive Hill vyučuje politickou teorii a britskou historii a zvláště se zabývá rolí intelektuálů v současném světě.

PETER J. KING

Doktor filozofie Peter J. King přednáší na Pembroke College Oxfordské univerzity ve Velké Británii. V poslední době vydal knihu *One Hundred Philosophers: A Guide to the World's Greatest Thinkers*.

JOHN MARENBN

John Marenbon působí v Trinity College v Cambridge, Velká Británie. Studuje středověkou filozofii a píše odborné publikace. Jednou z nich je titul *Early Medieval Philosophy 480–1150: An Introduction*.

MARCUS WEEKS

Spisovatel a hudebník Marcus Weeks studoval filozofii a pracoval jako pedagog, nyní se vydal na spisovatelskou dráhu. Je spoluautorem mnoha uměnovědných a populárněvědných publikací.

OSTATNÍ AUTOŘI

Vydavatel by rád poděkoval dalším spoluautorům, jimiž jsou Richard Osborn, vyučující filozofie v Camberwell College of Art ve Velké Británii, který se významně podílel na přípravě této knihy, a Stephanie Chilmanová, jež obětavě pomáhala s rejstříkem.

OBSAH

10 ÚVOD

STAROVĚKÝ SVĚT

700 PŘ. KR. – 250 PO KR.

- 22 Vše se skládá z vody
Thalés z Milétu
- 24 Tao, které lze postihnout slovy, není věčné a neměnné tao
Lao-c'
- 26 Číslo je vládcem forem a idejí
Pythagoras
- 30 Šťastným je ten, kdo překonal své já
Siddhártha Gautama
- 34 Zachovávej věrnost a upřímnost jako nejvyšší principy
Konfucius
- 40 Vše plyne
Hérakleitos
- 41 Vše je jedno
Parmenidés
- 42 Měrou všech věcí je člověk
Protagoras
- 44 Hodí-li mi někdo broskev, vrátím mu švestku
Mo-c'
- 45 Ve skutečnosti jsou jen atomy a prázdno
Démokritos a Leukippos
- 46 Život bez zkoušení není člověku hoden žití
Sókratés
- 50 Pozemské vědění je pouhým stínem
Platón
- 56 Pravda spočívá ve světě kolem nás
Aristotelés
- 64 Smrt není pro nás ničím
Epikúros
- 66 Nejvíce má ten, kdo je nejspokojenější s málem
Diogenés ze Sinópe
- 67 Cílem života je žít ve shodě s přírodou
Zénón z Kitia

STŘEDOVĚKÝ SVĚT 250–1500

- 72 Bůh není původcem zla
sv. Augustin
- 74 Bůh předvídá naše svobodné myšlenky a činy
Boéthius
- 76 Duše je oddělená od těla
Avicenna
- 80 Myšlením o Bohu, můžeme již poznat, že existuje
sv. Anselm
- 82 Filozofie a náboženství nejsou neslučitelné
Averroes
- 84 Bůh nemá žádné atributy
Moše Maimonides
- 86 Netruchlete, cokoliv ztratíte, navrátí se v jiné formě
Džaláluddín Muhammad Rúmi
- 88 Svět vždy neexistoval
Tomáš Akvinský
- 96 Bůh je ne-jiné
Mikuláš Kusánský
- 97 Nejšťastnější život je nic nevědět
Erasmus Rotterdamský

RENESEANCE A VĚK ROZUMU 1500–1750

- 102 Účel ospravedlňuje
prostředky
Niccolò Machiavelli
- 108 Sláva a klid nemohou pře-
bývat pod toutéž střechou
Michel de Montaigne
- 110 Vědění je moc
Francis Bacon
- 112 Člověk je stroj
Thomas Hobbes
- 116 Myslím, tedy jsem
René Descartes
- 124 Obrazotvornost rozhoduje
o všem
Blaise Pascal
- 126 Bůh je příčinou všeho,
co jest v něm
Benedictus Spinoza
- 130 Poznání žádného člověka
nemůže přesáhnout jeho
zkušenost
John Locke
- 134 Existují dva druhy pravdy:
pravdy rozumové
a pravdy skutečností
Gottfried Wilhelm Leibniz
- 138 Být jest být vnímán
George Berkeley

VĚK REVOLUCE 1750–1900

- 146 Pochybnost není příjemný
stav, ale jistota je absurdní
Voltaire
- 148 Vůdcem lidského života je
zvyk
David Hume
- 154 Člověk se narodil jako
svobodný, ale všude je
v okovech
Jean-Jacques Rousseau
- 160 Člověk je živočich, který
obchoduje
Adam Smith
- 164 Existují dva světy: svět,
jak se nám jeví, a svět
věcí o sobě
Immanuel Kant
- 172 Společnost je smlouva
Edmund Burke
- 174 Největší štěstí
pro největší počet
Jeremy Bentham
- 175 Mysl nemá pohlaví
Mary Wollstonecraftová
- 176 Filozofii si volíme
takovou, jací sami jsme
Johann Gottlieb Fichte
- 177 O žádném předmětu
nefilozofují filozofové
tak málo jako o filozofii
Friedrich Schlegel
- 178 Skutečnost je dějinný
proces
Georg Wilhelm Friedrich Hegel

- 186 Každý člověk považuje
hranice vlastního zorného
pole za hranice světa
Arthur Schopenhauer
- 189 Teologie je antropologie
Ludwig Andreas Feuerbach
- 190 Jednotlivec je
svrchovaným pánem
nad svým tělem a myslí
John Stuart Mill
- 194 Úzkost je závrať svobody
Søren Kierkegaard
- 196 Dějiny všech dosavadních
společností jsou dějinami
třídních bojů
Karl Marx
- 204 Musí občan podřídít své
svědomí zákonodárcům?
Henry David Thoreau
- 205 Zvažme, jaké důsledky
věci mají
Charles Sanders Peirce
- 206 Jednej, jako kdyby
záleželo na tom,
co uděláš
William James

MODERNÍ SVĚT

1900–1950

- 214 Člověk je cosi, co má být překonáno
Friedrich Nietzsche
- 222 Lidé se sebedůvěrou přicházejí, vidí a vítězí
Achad Ha'am
- 223 Každé sdělení sestává ze znaků
Ferdinand de Saussure
- 224 Pouhá zkušenost není vědou
Edmund Husserl
- 226 Intuice jde v samém směru života
Henri Bergson
- 228 Myslíme pouze tehdy, když jsme konfrontováni s problémy
John Dewey
- 232 Ti, kdo si nepamatují minulost, jsou odsouzeni opakovat ji
George Santayana
- 233 Utrpení je podstatou života a kořenem osobnosti, neboť jen utrpení nás činí lidmi
Miguel de Unamuno
- 234 Věřit v život
William du Bois
- 236 Cesta ke štěstí spočívá v organizovaném snížení pracovní doby
Bertrand Russell
- 240 Láska je mostem od chudšího poznání k bohatšímu
Max Scheler
- 241 Pouze jako jedinec se člověk může stát filozofem
Karl Jaspers
- 242 Život je řada kolizí s budoucností
José Ortega y Gasset
- 244 Abychom mohli filozofovat, musíme nejprve učinit vyznání
Hadžime Tanabe
- 246 Hranice mého jazyka znamenají hranice mého světa
Ludwig Wittgenstein
- 252 Jsoucno, které máme analyzovat, jsme vždy my, každý z nás sám pro sebe
Martin Heidegger
- 256 Jedinou morální volbou jednotlivce je sebeobětování pro společenství
Tetsuro Watsuji
- 257 Logika je poslední vědecká součást filozofie
Rudolf Carnap
- 258 Člověka zná jedině ten, kdo ho bez naděje miluje
Walter Benjamin
- 259 To, co jest, nemůže být pravdivé
Herbert Marcuse
- 260 Dějiny nepatří nám, ale my patříme dějinám
Hans-Georg Gadamer
- 262 Pokud vypovídají vědecká tvrzení o skutečnosti, musí být falzifikovatelná
Karl Popper
- 266 Inteligence je morální kategorie
Theodor W. Adorno
- 268 Existence předchází esenci
Jean-Paul Sartre
- 272 Banalita zla
Hannah Arendtová
- 273 Rozum žije v řeči
Emmanuel Lévinas
- 274 Abychom viděli svět, je třeba přerušit náš důvěrný vztah k němu
Maurice Merleau-Ponty
- 276 Muž je definován jako lidská bytost a žena jako samička
Simone de Beauvoir
- 278 Jazyk je společenskou dovedností
Willard Van Orman Quine
- 280 Základním smyslem svobody je svoboda od okovů
Isaiah Berlin
- 282 Myslet jako hora
Arne Naess
- 284 Život lze žít mnohem lépe, když nemá žádný smysl
Albert Camus

SOUČASNÁ FILOZOFIE 1950–PŘÍTOMNOST

- 290 Řeč je pokožka
Roland Barthes
- 292 Jak bychom se obešli bez
kultury? Mary Midgleyová
- 293 Normální věda neusiluje
o nové jevy nebo teorie
Thomas Kuhn
- 294 Principy spravedlnosti by
měly být voleny za závo-
jem nevědomosti
John Rawls
- 296 Umění je formou života
Richard Wollheim
- 297 Všechno jde, cokoliv je
možné Paul Feyerabend
- 298 Vědění je a bude
produkováno proto, aby
bylo prodáváno
Jean-François Lyotard

- 300 Pro černochoha existuje
pouze jeden osud, a ten je
bílý Frantz Fanon
- 302 Člověk je nedávným
vynálezem
Michel Foucault
- 304 Pokud se tak rozhodneme,
můžeme žít ve světě
uklidňující iluze
Noam Chomsky
- 306 Společnost žije také z kri-
tiky svých vlastních tradic
Jürgen Habermas
- 308 Nic neexistuje mimo text
Jacques Derrida
- 314 Nic není hluboko v nás
než to, co jsme tam sami
vložili Richard Rorty
- 320 Každá touha má vztah
k šílenství
Luce Irigarayová
- 321 Každé impérium tvrdí
sobě i světu, že je jiné než
všechna ostatní impéria
Edward Said

322 Myšlení vždy pracovalo
s protiklady
Hélène Cixousová

323 Kdo hraje Boha
v současném
feminismu?
Julia Kristeva

324 Filozofie není pouze
pisemnou záležitostí
Henry Odera Oruka

325 V utrpení jsou nám
zvířata rovna
Peter Singer

326 Všechny nejlepší
marxistické analýzy
byly vždy analýzami
ztroskotání
Slavoj Žižek

330 DALŠÍ FILOZOFOVÉ

340 VÝKLADOVÝ SLOVNÍK

344 REJSTŘÍK

351 PODĚKOVÁNÍ

ÚVOD

Filozofie není jen doménou brilantních, ale poněkud výstředních myslitelů, jak se o ní všeobecně soudí. Je tím, co každý z nás dělá, když se právě nezabývá svými každodenními starostmi a naskytne se mu příležitost přemýšlet prostě o tom, jaký je vůbec život a svět. My lidé jsme tvorové od přírody zvědaví a nemůžeme se ubránit úvahám o světě a o našem místě v něm. Jsme obdařeni značnými intelektuálními schopnostmi, jež nám dovolují logicky argumentovat i jen prostě uvažovat. Ačkoli si to možná neuvědomujeme, kdykoli se oddáváme rozumovým úvahám, myslíme filozoficky.

Filozofie není pouhým přinášením hotových odpovědí na základní otázky, ale spíše procesem, kdy se snažíme tyto odpovědi nalézt vlastní úvahou, než abychom bez výhrad přijímali konvenční názory či tradiční autority. Prvními filozofy v antickém Řecku a ve starověké Číně byli myslitelé, kteří se nespokojovali tradičními způsoby vysvětlení, jak je podávalo náboženství a tradice, ale hledali odpovědi racionálně zdůvodněné. A stejně jako si každý z nás může vyměňovat názory s přáteli a kolegy, i oni diskutovali o svých myšlenkách, a zakládali

dokonce „školy“, které měly učit nejen závěrům, k nimž dospěli, ale i tomu, jak k nim dospěli. Tito učenci (mudrci) povzbuzovali své žáky, aby se nebáli vyslovit kritický nesouhlas jako prostředek k myšlenkovému tříbení a nalézání nových a odlišných idejí. Je jen mylnou populární představou, že osamělý filozof dospívá ke svým závěrům v ústraní; ve skutečnosti je tomu tak jen zřídka. Nové ideje se vynořují v diskusi, v níž jsou přezkoumávány, analyzovány a kritizovány myšlenky druhých.

Debaty a dialog

Archetypickým filozofem byl v tomto směru Sókratés, který

nezanechal žádné spisy, ba ani žádné velkolepé ideje shrnující závěry jeho myšlení. Holedbal se dokonce tím, že je nejmoudřejším z lidí, protože ví, že nic neví. Jeho odkaz však spočívá v tom, že vytvořil tradici debaty, diskuse a zpochybňování domněnek druhých, aby se tak dospělo k hlubšímu porozumění a postupnému vyvození základních pravd. Spisy Platóna, Sókratova žáka, mají téměř vždy formu dialogu, v němž je hlavní postavou právě Sókratés. I mnozí pozdější filozofové vyjadřovali své myšlenky formou dialogu a uváděli argumenty i protiargumenty spíše než pouhé výpovědi o svém uvažování a závěrech.

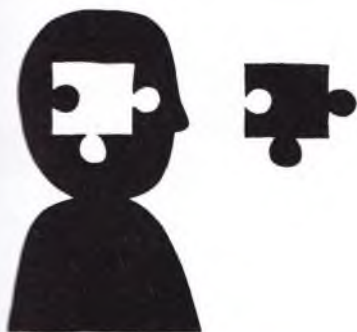
Filozof, který předkládá své myšlenky světu, se místo nadšeného přijetí často setkává s poznámkami typu „Ano, avšak...“ nebo „Co když však...“ Jednotliví filozofové si ve skutečnosti vášnivě odporovali téměř v každém aspektu filozofie. Platón a jeho žák Aristotelés měli například diametrálně rozdílné názory na základní filozofické otázky a rozdílný způsob jejich myšlení od té doby vždy filozofy rozděloval. Tyto rozdílnosti však vyvolávaly širší diskusi a podnítily mnoho nových myšlenek.

Údiv je postoj člověka, který moudrost skutečně miluje, a není jiný počátek filozofie než tento.

Platón
Theaitetos

Jak je možné, že se o těchto filozofických otázkách stále diskutuje a debatuje? Proč myslitelé dosud nepřišli s definitivními odpověďmi? Jaké jsou tyto „základní otázky“, s nimiž filozofové po věky zápasí?

Bytí a vědění

Když se ve starověkém Řecku přibližně před 2 500 roky objevili první opravdoví filozofové, okolní svět u nich vyvolával pocit údivu. Viděli zemi i nejrůznější formy života na ní, viděli slunce, měsíc, planety a hvězdy a také přírodní jevy jako počasí, zemětřesení a zatmění. Hledali pro to vše vysvětlení – nikoli tradiční mýty a legendy o bozích, nýbrž něco, co by uspokojilo jejich zvědavost a intelekt. První otázka, kterou si toto raní filozofové kladli, zněla „Z čeho je vytvořen vesmír?“, a brzy byla rozšířena v otázku „Jaká je přirozenost, podstata všeho, co existuje?“

To je oblast filozofie, která je dnes označována jako metafyzika. I když velká část původní otázky byla od té doby moderní vědou vyřešena, některé příbuzné otázky metafyziky, například otázku „Proč existuje spíše něco než nic?“ tak snadno zodpovědět nelze.

Protože i my existujeme jako součást vesmíru, uvažuje metafyzika také o povaze lidské existence a o tom, co znamená být myslící (sebe)vědomou bytostí. Jak vnímáme okolní svět? Existují věci také nezávisle na našem vnímání? Jaký je vztah mezi myslí a tělem a existuje něco takového jako nesmrtelná duše? Oblast metafyziky, která se zabývá otázkami bytí, ontologie, je rozsáhlá a tvoří základ velké části západní filozofie.

Jakmile filozofové začali racionálně zkoumat tradiční moudrost, vyvstaly další základní otázky: „Jak můžeme vědět?“ Studium povahy a mezí našeho vědění představuje druhou hlavní oblast filozofie, již je epistemologie.

Její základem je otázka, jak získáváme vědění: Odkud a jak víme to, co víme? Je nějaké (či dokonce veškeré) vědění vrozené, anebo se všechno učíme ze zkušenosti? Může nás k vědění dovést pouhé přemýšlení? Tyto otázky jsou pro filozofické myšlení podstatné; je totiž třeba, abychom se mohli na své vědění spolehnout, máme-li správně usuzovat. Je také třeba určit rozsah a meze našeho vědění. Jinak si nemůžeme být jisti, že skutečně víme to, co domněle víme, a že jsme nebyli svými smysly nějakým způsobem „oklamáni“.

Logika a jazyk

Logické myšlení spočívá ve stanovení pravdivosti soudů, které pak mohou být využity k vytváření myšlenkových sledů vedoucích k určitým závěrům. Dnes se nám to může zdát samozřejmé, ale idea racionální argumentace odlišovala filozofii od pověr a náboženských vysvětlení existujících v dobách před prvními filozofy. Tito myslitelé museli nalézt cestu zajišťující platnost jejich myšlenek. Z jejich myšlení vzešla logika, technika usuzování, která byla postupně zdokonalována. Zprvu byla logika jen užitečným nástrojem pro zjištění, zda určitý argument obстоjí, časem si vypracovala vlastní pravidla a konvence a brzy se sama stala oborem studia,

Pověra vrhá celý svět
do plamenů, filozofie je hasí.

Voltaire

Filozofický slovník

další větví rozšiřujícího se předmětu filozofie.

Logika má – jako mnoho oblastí filozofie – těsné vztahy k přírodní vědě, a zejména k matematice. Základní struktura logického úsudku, vycházejícího z premis a pokračujícího řadou kroků k závěru, je stejná jako struktura matematického důkazu. Nijak proto nepřekvapuje, že když filozofové hledali příklady nepochybných, nevyvratitelných pravd, obraceli se často právě k matematice, nehledě na to, že mnozí významní myslitelé, od Pythagora po René Descarta a Gottfrieda Leibnize, byli také vynikajícími matematiky.

Ačkoli se může zdát, že logika je nejexaktnější a „nejvědeckější“ oblastí filozofie, že je polem, kde něco je buď pravdivé, nebo nepravdivé, při bližším pohledu na její předmět se ukazuje, že to není tak jednoduché. Pokroky matematiky v devatenáctém století zpochybnila pravidla logiky stanovená Aristotelem, avšak proslulé paradoxy Zénóna z Eleje již ve starověku ukázaly, že zdánlivě bezchybnými argumenty lze dospět k absurdním závěrům.

Velká část problému spočívá v tom, že filozofická logika se na rozdíl od matematiky vyjadřuje spíše slovy než čísly či symboly a je

vystavena všem dvojznačnostem a jemným nuancím vlastním jazyku. Zformulování logického argumentu vyžaduje, abychom jazyk užívali pečlivě a přesně, abychom svá tvrzení a argumenty pečlivě přezkoumali a ujistili se tak, že skutečně říkají to, co podle našeho mínění říkají. Když analyzujeme argumenty druhých, musíme analyzovat nejen jejich logické kroky, ale také jejich jazyk, abychom viděli, zda jejich závěry obstojí. Z tohoto procesu vzešla další oblast filozofie – filozofie jazyka, jež rozkvetla ve dvacátém století.

Morálka, umění a politika

Protože náš jazyk je nepřesný, pokoušeli se filozofové při svém hledání odpovědi na filozofické otázky objasnit i jednotlivé pojmy. Otázky, které Sókratés kladl athénským občanům, měly ukázat, co podle nich znamenají určité pojmy, jichž užívají. Sókratovy otázky byly zdánlivě prosté, jako „Co je spravedlnost?“ nebo „Co je krása?“ Sókratés neusiloval o definice, ale podněcoval své spoluobčany k tomu, aby sami odhalovali, jaké problémy se skrývají v běžné užívání pojmech, představách či pravidlech. Lidé podněcování jeho otázkami sami zpochybňovali

předpoklady o tom, jak žijeme své životy a jak hodnotíme věci, které pokládáme za důležité.

Zkoumání otázky, co znamená vést „dobrý“ život, co skutečně znamenají takové pojmy jako spravedlnost a štěstí a jak můžeme těchto věcí dosáhnout, tvoří oblast filozofie známou jako etika (či morální filozofie); a příbuzná oblast zkoumající otázku, co vytváří krásu a umění, je označována jako estetika.

Od uvažování o etických otázkách našich individuálních životů dospíváme přirozeným způsobem k tomu, že začínáme přemýšlet o tom, v jaké společnosti bychom

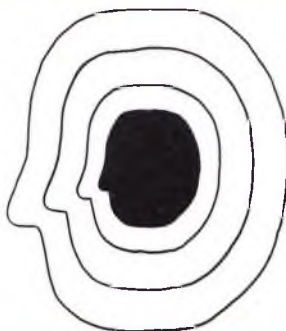
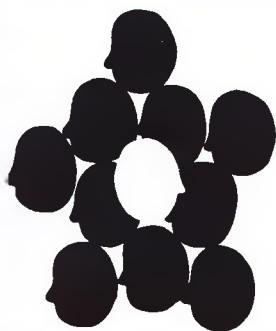

Ó filozofie, vůdkyně života!
Ó ty, která odhaluješ ctnost
a vítězíš nad neřestí!
Co bychom bez tebe byli nejen
my, ale lidský život vůbec?

Cicero

Tuskulské hovory

rádi žili – jak by měla být řízena, jaká práva a odpovědnosti by měli mít její občané atd. Těmito problémy se zabývá politická filozofie, poslední z velkých oblastí filozofie, a někteří filozofové také přišli s modely, jak by podle jejich názoru měla být uspořádána společnost, počínaje Platónovou Ústavou a konče Marxovým Komunistickým manifestem.

Náboženství: Východ a Západ

Různé oblasti filozofie jsou nejen obsahově propojeny, ale ve značné míře se překrývají, a někdy není snadné říct, do jaké oblasti určitá myšlenka spadá. Filozofie zároveň proniká do mnoha zcela odlišných tematických oblastí, včetně přírodních věd, dějin a umění. Své počátky má ve zpochybňování náboženských dogmat a pověr, ale zkoumá také náboženství samo a klade zejména otázky jako „Existuje Bůh?“ a „Máme nesmrtelnou duši?“ Jsou to otázky, jejichž kořeny tkví v metafyzice, ale své důsledky mají i pro etiku. Někteří filozofové kladli například otázku, zda morálka pochází od Boha, či zda je ryze lidským konstruktem – což vyvolalo opět debatu o tom, do jaké míry má lidstvo svobodnou vůli.

Ve východních filozofiích, jež se vyvinuly v Číně a v Indii (zejména v taoismu a buddhismu) jsou hranice mezi filozofií a náboženstvím méně jasné, alespoň pro západní způsob myšlení. V tom spočívá jeden z nejvýznamnějších rozdílů mezi západní a východní filozofií. Ačkoli východní filozofie nejsou obecně výsledkem božského zjevení nebo náboženského dogmatu, jsou často těsně spjaty s něčím, co bychom u nás pokládali za věc víry. Zatímco v židovsko-křesťanském a islámském světě je víra často něčím, co je třeba zdůvodnit racionálními argumenty, ve východní filozofii je víra její integrální součástí, jež nemá na Západě žádnou paralelu. Východní a západní filozofická

tradice se liší i svými východisky. Tam, kde antičtí Řekové kladli metafyzické otázky, byli první čínští filozofové přesvědčeni, že o nich adekvátně pojednává náboženství, a zabývali se raději morální a politickou filozofií.

Stopami myšlení

Filozofie nám poskytla některé z nejdůležitějších a nejvlivnějších idejí v dějinách. Tato kniha předkládá soubor myšlenek nejznámějších filozofů, jež jsou heslovitě vyjádřeny známými citáty či zachyceny ve výstižném shrnutí. Nejznámějším filozofickým citátem je možná Descartovo „cogito ergo sum“ („myslím, tedy jsem“). Je pokládáno za jednu z nejdůležitějších myšlenek v dějinách filozofie a za rozhodující obrat v myšlení, ohlašující moderní dobu. Sám o sobě však takový citát mnoho neznamena. Je to závěr dlouhého sledu argumentů k otázce jistoty poznání, a teprve když prozkoumáme úvahu, jež k němu vedla, začne tato myšlenka dostávat smysl. A až poté, co poznáme, jak Descartes ke své myšlence dospěl a jaké důsledky tento závěr má, vysvitne jeho význam.

Mnohé myšlenky obsažené v této knize se mohou na první pohled zdát matoucí. Některé

“
Není nic dobrého ani zlého,
jen myšlení to činí takovým.

Shakespeare
Hamlet

”

se mohou jevit jako samozřejmé, jiné jako paradoxní či odporující zdravému rozumu. Někdy se dokonce může zdát, že potvrzují neuctivou poznámku Bertranda Russella, že „věci filozofie je začít něčím tak prostým, až se zdá, že to nestojí za zmínku, a skončit něčím tak paradoxním, že tomu nikdo neuvěří“. Proč jsou tedy tyto myšlenky důležité?

Myšlenkové systémy

Teorie předkládané v této knize byly často prvními teoriemi svého druhu v dějinách myšlení. Zatímco dnes se nám jejich závěry mohou zdát samozřejmé, ve své době byly překvapivě nové a přes svou zdánlivou samozřejmost nás mohou přimět k tomu, že znovu přezkoumáme něco, co považujeme za samozřejmé. I když uváděné teorie budí zdání, že jsou paradoxní a intuitivně nesprávné, zpochybňují ve skutečnosti naše předpoklady o nás samých i o světě – a nutí nás nově přemýšlet o našem pohledu na věci. Je tu mnoho myšlenek kladoucích otázky, o nichž filozofové stále usilovně přemítají. Některé ideje se mohou vztahovat k myšlenkám a teoriím, které tentýž filozof rozvinul v jiných oblastech svého myšlení, nebo mohly také vzejít

z kritické analýzy děl jiných filozofů. Takové kritické konfrontace mohou být součástí určité linie uvažování procházející třeba několika generacemi, či dokonce staletí, anebo mohou představovat ústřední ideu určité filozofické „školy“.

Mnoho významných filozofů vytvořilo obsáhlé filozofické „systémy“, v nichž jsou jednotlivé myšlenky vzájemně spjaté. Jejich názory na to, jak získáváme vědění, vedly například k určitému metafyzickému názoru na svět a na lidskou duši. Ten má opět svoje důsledky pro to, jaký život bychom podle názoru určitého filozofa měli vést a jaký typ společnosti by byl ideální. A celý myšlenkový systém se sám může opět stát výchozím bodem pro pozdější filozofy.

Musíme také mít na paměti, že tyto myšlenky nikdy zcela nezastarají. Mají nám stále co říci, i když pozdější filozofové a vědci prokázali mylnost jejich závěrů. Mnohé myšlenky, jež byly po staletí popírány, se později měly ukázat jako překvapivě jasnozřivé – například teorie řeckých atomistů. A ještě důležitější je, že jednotliví myslitelé stanovili postupy a formy filozofického myšlení a organizace našich myšlenek. Musíme mít na zřeteli, že tyto ideje jsou jen malou částí

filozofova myšlení a představují obvykle závěr dlouhého procesu studia a rozvažování.

Věda a společnost

Filozofické ideje působily i za hranicemi filozofie. Některé vedly ke zrodu mainstreamových vědeckých, politických nebo uměleckých hnutí. Vztah mezi vědou a filozofií je často proměnlivou záležitostí, kdy myšlenky z jedné sféry utvářejí sféru druhou. Existuje také skutečně celá oblast filozofie, která studuje myšlení se zřetelem k vědeckým metodám a postupům. Vývoj logického myšlení ovlivnil způsob, jakým se vyvíjela matematika, a stal se základem vědecké metody, jež spočívá na systematickém pozorování usilujícím o vysvětlení světa. Myšlenky o povaze

“
Skepticismus je prvním
krokem k pravdě.
Denis Diderot
Filozofické myšlenky
”

vlastního já a vědomí se vyvinuly v psychologickou vědu.

Totéž platí i pro vztah filozofie a společnosti. Etické teorie nejružnějšího druhu nalézaly v průběhu dějin své přívržence mezi politickými vůdci a utvářely tak společnosti, v nichž dnes žijeme, a podněcovaly dokonce i revoluce. Etická rozhodnutí, která musí být přijímána ve všech povoláních, mají své morální rozměry utvářené myšlenkami velkých filozofických myslitelů.

Za idejemi

Ideje obsažené v této knize pocházejí od lidí žijících ve společnostech a kulturách, které je logicky formovaly. Jestliže je prozkoumáme, můžeme si učinit obraz o určitých národních a regionálních rysech i o duchu doby, v níž vznikly.

Filozofové, jejichž názory jsou zde – bez nároku na úplnost – předkládány, se jeví jako rozdílné osobnosti: někteří myslitelé jsou optimističtí, jiní pesimističtí; někteří jsou pečliví a úzkostlivě důslední, jiní uvažují v širokých oblohách; někteří se vyjadřují jasným, přesným jazykem, jiní poeticky; a další píší strohým abstraktním jazykem, do něhož lze proniknout až po určité době. Čteme-li jejich myšlenky v původ-

ních textech, nejen souhlasíme, nebo nesouhlasíme s tím, co říkají, a sledujeme úvahy, jimiž dospívají k svým závěrům, ale získáváme i určitou představu o tom, jaký typ osobnosti se za nimi skrývá. Můžeme například pocítit sympatii k vtipnému a okouzujícímu Humovi, ocenit jeho skvělý, jasný styl, přičemž nemusíme vůbec souhlasit s tím, co říká; můžeme pokládat Schopenhauera za přesvědčivého autora a s požitkem ho číst, zatímco se nás zmocňuje určitý pocit, že to asi nebyl zvlášť příjemný člověk.

Všichni tito myslitelé však především byli (a stále jsou) zajímaví a inspirující. Nejlepší z nich byli zároveň velkými spisovateli a jejich původní díla čteme se stejným uspokojením jako dobrou literaturu; můžeme ocenit nejen jejich literární styl, ale i filozofickou formu, jakou předkládají své argumenty. Může to být nejen myšlenkově podnětné, ale také stejně povznášející jako velké umění, stejně elegantní jako matematický důkaz a stejně vtipné jako projev slavnostního řečníka.

Ve filozofii nejde jen o ideje – filozofie je způsob myšlení. Často neexistují žádné správné nebo nesprávné odpovědi a různí filozofové dospívají při zkoumání otázek,

které věda nemůže vysvětlit – a náboženství je nevysvětluje – k radikálně odlišným závěrům.

Potěšení z filozofie

Jsou-li lidskými vlastnostmi údiv a zvědavost, platí to právě tak i o vzrušujícím napětí pocítovaném při bádání a o radosti z objevu. Filozofie může přinášet stejné „vzrušení“ jako fyzická aktivita a skýtat stejné potěšení, jaké zakoušíme, když oceňujeme díla umění. Uspokojením nás naplňuje především skutečnost, že dospíváme k náhledům a ideám, které nám nejsou předkládány nebo vnucovány společností, učiteli, náboženstvím, či dokonce filozofy, ale naším vlastním myšlením. ■

“

Počátkem myšlení je nesouhlas – nejen s jinými, ale také s námi samými.

Eric Hoffer

Vášnivý stav mysli

”

STAROV SVĚT

700 PŘED KRISTEM

ĚKÝ

– 250 PO KRISTU

Thalés z Milétu,
první známý řecký
filozof, hledá
racionální odpovědi
na otázky o **světě**,
v němž žijeme.

624–546 PŘ. KR.

Podle tradice se
v tomto roce narodil
**Konfucius (Kong
Fuzi)**, jehož filozofie se
zakládá na **úctě**
a **tradici**.

551 PŘ. KR.

Zemřel **Siddhártha
Gautama, Buddha**,
zakladatel náboženství
a filozofie **buddhismu**.

480 PŘ. KR.

Empedoklés předkládá
svou teorii **čtyř
klasických elementů**.
Je posledním řeckým
filozofem, jenž
zaznamenává **své**
myšlenky ve **verších**.

KOL. 460 PŘ. KR.

569 PŘ. KR.

Narodil se **Pythagoras**,
řecký **myslitel**, který spojuje
filozofii a matematiku.

508 PŘ. KR.

Athény, mocný řecký
městský stát, přijímají
**demokratickou
ústavu**.

469 PŘ. KR.

Narodil se **Sókratés**, jehož
metoda tázání položila
v Athénách základy pro
velkou část západní
filozofie.

404 PŘ. KR.

Porážka
v **peloponéské
válce** vede
k úpadku athén-
ské politické moci.

Lidé si od počátku svých dějin kladli otázky o světě a o svém místě v něm. V raných společnostech byly odpovědi na nejzákladnější otázky nalézány v mýtech a náboženských **kultech**; činy bohů vysvětlovaly fungování kosmu a božstva musela zajišťovat jeho trvání.

Někteří lidé však nepovažovali tradiční náboženská vysvětlení za postačující a začali pátrat po odpovědích založených spíše na rozumu než na konvenci nebo náboženství. Tento posun vedl ke vzniku filozofie. Prvním z významných **myslitelů**, které známe, byl Thalés z Milétu, řeckého města v nynějším Turecku. Thalés se snažil rozumovou úvahou prozkoumat podstatu kosmu a nabádal druhé, aby dělali totéž. Svým následovníkům předal nejen odpovědi,

k nimž dospěl, ale celý proces racionálního myšlení i představu o tom, jaký druh vysvětlení může být považován za uspokojivý. Thalés je proto všeobecně považován za prvního filozofa.

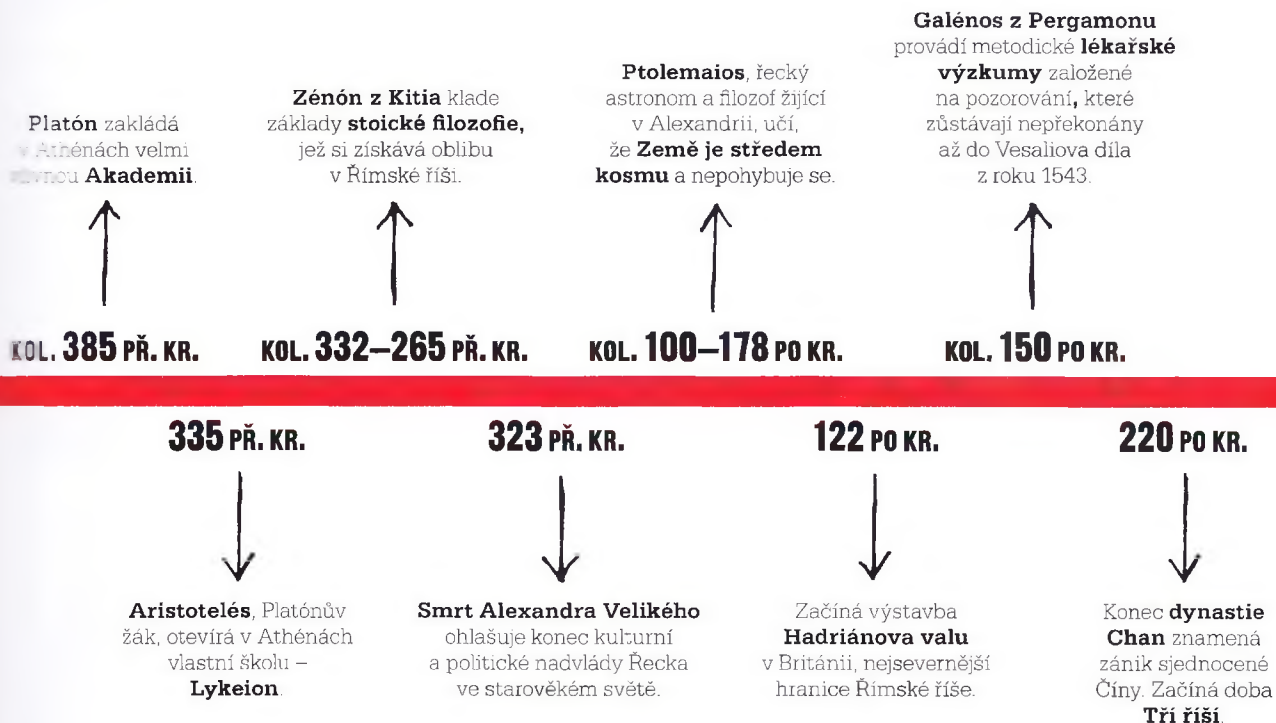
Hlavní **zájem raných filozofů** se soustřeďoval na Thalétovu základní otázku: Z čeho se skládá svět? Tato stěžejní otázka raných filozofů se zaměřovala na prazáklad veškerého bytí. Jejich odpovědi tvořily základ **vědeckého myšlení** a ustavily vztah mezi přírodní vědou a filozofií, který přetrvával až do současnosti.

První obrat, další krok směrem k abstrakci, představovalo dílo Pythagora, jenž se pokusil vysvětlit svět nikoli pralátkou, nýbrž matematickými pojmy. Pythagoras a jeho žáci popisovali strukturu kosmu v číslech, číselných pomě-

rech a na základě geometrie. I když některé z těchto matematických vztahů nabyly pro Pythagora a jeho následovníky mystického významu, jejich numerické vysvětlování kosmu mělo hluboký vliv na počátky vědeckého myšlení.

Klasická řecká filozofie

Filozofie se současně se vzrůstajícím významem řeckých městských **států** šířila z jónské oblasti po celém řeckém světě a pronikla zejména do Athén, které se rychle staly kulturním centrem Řecka. Právě zde rozšířili filozofové sféru filozofie o nové **otázky**, jež se **napří-**klad tázaly „Jak víme to, co víme?“ a „Jak bychom měli žít svůj život?“ Byl to právě Athénčan Sókratés, který stál na počátku krátkého, **ale** nesmírně vlivného období klasické řecké filozofie. Ačkoliv nezanechal

ředné spisy, jeho myšlenky byly tak významné, že udaly směr pozdějšímu vývoji filozofie, a všichni dřívější filozofové začali být proto označováni jako presokratikové. Sókratův žák Platón založil v Athénách filozofickou školu Akademii, kde vyučoval, rozvíjel myšlenky svého učitele a předával je svým žákům. Jedním z nich byl Aristotelés, jenž zde poté dvacet let sám vyučoval. Ideje a metody těchto velkých myslitelů – Sókrata, Platóna a Aristotela – tvoří základ západní filozofie, jak ji dnes známe, a jejich názorové rozdíly od té doby odlišovaly názory filozofů v celých dějinách filozofie.

Klasické období antického Řecka fakticky skončilo smrtí Alexandra Velikého v roce 323. Když se říše, v níž tento velký vládce Řecko sjednotil, opět

rozpadla a spolupracující řecké státy začaly znovu soupeřit, rozdělila se i filozofie v různé myšlenkové školy: kynikové, skeptikové, epikúrejci a stoikové prosazovali své vlastní postoje.

Během několika dalších staletí řecká kultura ztrácela na síle, zatímco Římská říše rostla. Římané měli na řeckou filozofii málo času, pro římské myšlení byl významný především stoicismus. Řecké ideje však přetrvávaly v Alexandrii a na Předním východě, později v rukopisech a překladech v arabsko-muslimském světě. Odtud našly na počátku středověku cestu do židovsko-křesťanského myšlení.

Východní filozofie

Také asijské myslitelé zpochybňovali konvenční moudrost. V Číně

se filozofie rozvinula na pozadí politických nepokojů v období 771–481 př. Kr. Spíše než o povahu kosmu se zajímala o to, jak nejlépe zorganizovat spravedlivou společnost a stát a jak zkoumáním toho, co vytváří „dobrý“ život, poskytnout morální směrnice pro jednání jednotlivců. V tomto období kvetlo „Sto škol myšlení“, z nichž nejvýznamnějšími se staly školy konfucianismu a taoismu ovládající čínskou filozofii až do dvacátého století.

V jižní Číně vzniklo učení stejného vlivného filozofa Siddhárthy Gautamy, později známého jako Buddha. Kolem roku 500 př. Kr. učil Buddha v severní Indii a jeho filozofie se odtud rozšířila po celém subkontinentu a ve velké části jižní Asie, kde je dodnes široce vyznávána. ■

VŠE SE SKLÁDÁ Z VODY

THALÉS Z MILÉTU (KOL. 624–546 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

OBLAST
Metafyzika

PŘÍSTUP
Monismus

PŘEDTÍM
2500–900 PŘ. KR. Minojská kultura na Krétě a pozdější mykénská kultura v Řecku se při vysvětlování přírodních jevů opírají o náboženské mýty.

KOL. 1100 PŘ. KR. Babylonský stvořitelský mýtus *Enúma eliš* popisuje prvotní stav světa jako vodní masu.

KOL. 700 PŘ. KR. *Theogonia*, dílo řeckého básníka Hésioda, vypráví, jak bohové stvořili svět.

POTOM

Rané 5. stol. PŘ. KR. Empedoklés uvádí čtyři základní elementy, z nichž je složen kosmos: země, voda, vzduch, oheň.

KOL. 400 PŘ. KR. Leukippos a Démokritos dokazují, že svět se skládá pouze z atomů a prázdného prostoru.

Thalés pozorováním vyvodil, že k dobré úrodě nevedou prosby k bohům, ale specifické podmínky související s počasím. Jednou prý předvídal bohatou úrodu oliv, skoupil proto všechny místní lisy, a když se pak skutečně zvýšila potřeba lisů, se ziskem je pronajímal.

V archaické době (pol. 8. stol. až 6. stol. př. Kr.) národy na řeckém poloostrově postupně vytvořily skupinu městských států. Vypracovaly alfabetský systém písma i počátky toho, co je dnes označováno jako západní filozofie. Dřívější kultury se při vysvětlování jevů okolního světa opíraly o náboženské mýty, nyní se však objevil nový typ myslitelů, kteří se snažili nalézt přirozená, racionální vysvětlení.

Prvním z těchto nových vědeckých myslitelů, jejichž jména známe, byl Thalés z Milétu. Z jeho spisů se nic nezachovalo, ale víme, že dobře ovládal geometrii a astronomii a předpověděl prý také úplné zatmění slunce v roce

585 př. Kr. Toto praktické zaměření ho vedlo k přesvědčení, že události ve světě nejsou způsobeny nějakým nadpřirozeným zásahem, nýbrž mají své přirozené příčiny, jež lze odhalit rozumem a pozorováním.

Základní substance

Aby to dokázal, musel Thalés stanovit nějaký první princip, na jehož základě by mohl pracovat, a proto si položil otázku: Co je pralátkou kosmu? Představa, že všechno ve světě lze nakonec převést na jedinou substanci, je základem teorie monismu (z řec. *monos*, sám), kterou v západní filozofii poprvé rozvinuli Thalés a jeho následovníci.

Viz též: Anaximandros 330 • Anaximenés z Milétu 330 • Pythagoras 26–29 • Empedoklés 330 • Démokritos a Leukippos 45 • Aristotelés 56–63

Thalés dokazoval, že touto pralátkou musí být něco, z čeho lze vytvořit vše ostatní, co je nepostradatelné pro život, co se může pohybovat, a tedy i měnit. Pozoroval, že voda je nepochybně nutná pro zachování veškerých forem života, že se pohybuje, mění a přijímá různé formy – od tekuté podoby až po tuhý led a páře se podobající mlhu. Vyvodil z toho tedy, že veškerá látka musí být bez ohledu na svou vnější jevovou formu vodou v nějakém stadiu přeměny.

Thalés také pozoroval, že každá zemská masa vždy končí někde na pobřeží a u vody. Vyvodil z toho, že celá země vzešla z vody, ze níž pluje „jako kus dřeva“.

Jestliže tuto vodu něco rozvlí nebo v ní něco způsobí otřesy, tvrdil Thalés, vnímáme to jako zemětřesení.

Ať jsou však detaily Thaléto- vých teorií jakkoli zajímavé, nejsou hlavním důvodem, proč je považován za významnou postavu v dějinách filozofie. Jeho skutečný význam spočívá ve faktu, že byl prvním známým myslitelem, který hledal přirozené, racionální odpovědi na základní otázky, místo aby připisoval objekty a události vrtochům rozmarných bohů. Tím spolu s pozdějšími filozofy milétské školy položil základy budoucímu vědeckému a filozofickému myšlení v celém západním světě. ■

Thalés z Milétu

I když víme, že Thalés se narodil a žil v Milétu, v pobřežní oblasti patřící dnes k Turecku, o jeho životě víme jen velmi málo. Žádný z jeho spisů, pokud nějaké zanechal, se nezachoval. Zdá se však, že jeho pověst jako jednoho z nejvýznamnějších raných řeckých myslitelů je zcela zasloužená; zmiňuje se o něm podrobněji jak Aristotelés, tak i Diogenés Laërtios, životopisec starověkých řeckých filozofů, žijící ve 3. století.

Anekdotická vyprávění uvádějí, že Thalés byl nejen filozofem, ale také aktivním účastníkem politického života, a především velmi úspěšným obchodníkem. Hojně prý cestoval po východním Středomoří a předpokládá se, že při návštěvě Egypta poznal empiricky vyvozená pravidla pro vyměřování polí a mohl tak položit základy teoretické geometrie; a geometrie se také stala základem jeho deduktivního uvažování.

Především však byl učitelem, prvním učitelem takzvané milétské filozofické školy. Thalétův žák Anaximandros rozšířil jeho vědecké teorie a sám se stal učitelem Anaximenovým, který údajně vyučoval mladého matematika Pythagora.

TAO, KTERÉ LZE POSTIHNOUT SLOVY, NENÍ VĚČNÉ A NEMĚNNÉ TAO

LAO-C' (6. STOL. PŘ. KR.)

V KONTEXTU

TRADICE
Čínská filozofie

PŘÍSTUP
Taoismus

PŘEDTÍM

1600–1046 PŘ. KR. V době dynastie Šang lidé věřili, že osud je určován božstvy, a praktikovali uctívání předků.

1045–256 PŘ. KR. Panovníci dynastie Čou zdůvodňovali svou moc pověřením nebes (bohem danou autoritou).

POTOM

5. stol. PŘ. KR. Konfucius (Kchung-fu-c') formuluje pravidla pro osobní rozvoj a etickou vládu.

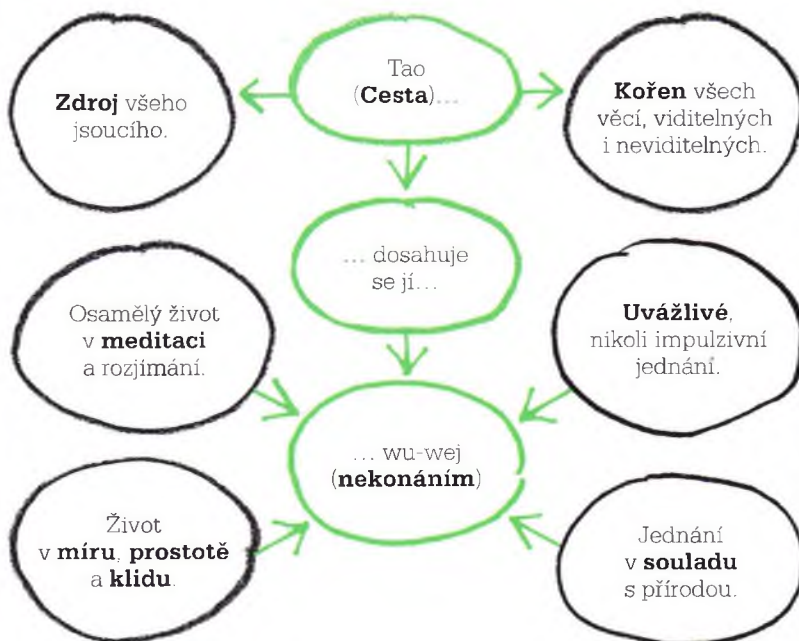
4. stol. PŘ. KR. Filozof Čuang-c' přesunuje ohnisko taoistického učení z jednání státu na jednání jednotlivce.

3. stol. PO KR. Učenci Wang Pi a Guo Xiang vytvářejí neotaoistickou školu.

V 6. století př. Kr., v období, které následovalo po rozpadu vládnoucí dynastie Čou, nastalo v Číně období vnitřních válek. Za změněné situace vznikla u dvorů nová sociální třída administrativních a správních úředníků, kteří se pokoušeli vytvářet strategická pravidla pro efektivnější vládu.

Velký soubor jejich myšlenek a teorií se stal známým jako „Sto škol myšlení“.

To vše se časově shodovalo se vznikem filozofie v Řecku a sdílelo některé její snahy, například hledání stálosti v neustále se měnícím světě a alternativ k tomu, co bylo dříve předepsáno náboženstvím.

Viz též: Siddhártha Gautama 30–33 ■ Konfucius 34–39 ■ Mo-c' 44 Wang Pi 331 ■ Hadžime Tanabe 244–245

Čínská filozofie se však vyvíjela v kontextu praktické politiky, a proto se zabývala morálkou a etikou spíše než povahou kosmu.

Nejdůležitější myšlenky, které se v té době objevily, pocházely z díla *Tao-te-t'ing* (*Kniha o cestě a ctnosti*), za jehož autora je považován Lao-c' (Laozi). Byl to jeden z prvních pokusů vypracovat teorii

Žít v souladu s přírodou je cesta, kterou *Tao-te-t'ing* předepisuje pro vyrovnaný život. Rybář na svém člunu by měl respektovat ekologickou rovnováhu a nelovit přílišné množství ryb.

spravedlivé vlády založené na *te* (ctnosti), již lze dosáhnout sledováním *tao* (cesty).

Cykly změny

Pro pochopení pojmu *tao* je nezbytné vědět, jak staří Číňané pohlíželi na neustále se měnící svět.

Změny považovali za cyklické, za plynulé přecházení z jednoho stavu do jiného, jako se noc mění v den, léto v zimu atd. Jednotlivé stavy přitom nepokládali za protikladné, nýbrž za vzájemně spojené, kdy jeden stav vzniká z jiného. Stav mají své komplementární vlastnosti, jež společně teprve vytvářejí celek. Proces změny je pokládán za projev *tao* a vede k deseti tisícům jevů, které vytvářejí svět. Lao-c' v *Tao-te-t'ingu* říká, že lidé jsou pouze jedním z těchto deseti tisíců jevů a nemají žádné zvláštní postavení. Kvůli své žádostivosti a svobodné vůli se však můžeme od *tao* odchýlit a narušit harmonickou rovnováhu světa. Žít ctnostný život znamená jednat v souladu s *tao*.

“

Kdo zná druhé, je chytrý,
kdo zná sebe, je moudrý.

Lao-c'

Tao-te-t'ing

”

Tao-te-t'ing však uznává, že žít podle *tao* není jednoduché. Filozofovat o *tao* je bezúčelné, protože *tao* přesahuje vše, co lidé mohou pochopit.

Jeho charakteristickým rysem je *wu* („nebytí“), takže podle *tao* můžeme žít jen na základě *wu-wej*, doslovně „nekonání“. Lao-c' tím ale nemíní pasivitu, nýbrž jednání, které je v souladu s přírodou; spontánní a intuitivní jednání bez žádostivosti, touhy či uchylování se ke společenským konvencím. ■

Lao-c'

O autorovi, který napsal *Tao-te-t'ing*, víme jen velice málo a tradičně se předpokládá, že jím byl Lao-c' (Laozi). Stal se téměř mytickou postavou; tvrdilo se dokonce, že tuto knihu nenapsal Lao-c', že je ve skutečnosti kompilací výroků sestavenou skupinou učenců.

Víme jen to, že za vlády dynastie Čou žil učenec jménem Li Er či Lao Tan, narozený ve státě Čchu, jenž se stal známým jako Lao-c' (Starý mistr). Některé texty naznačují, že byl archivářem na dvoře dynastie Čou a že Konfucius se s ním radil

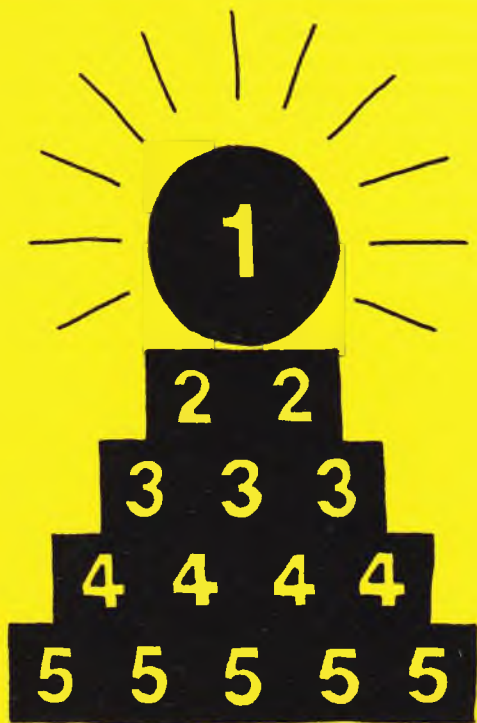
o rituálech a obřadech. Legenda praví, že po zániku dynastie Čou opustil Lao-c' dvůr a při hledání samoty cestoval na západ. Když se chystal překročit hranici, jeden ze strážců ho prý poznal a požádal jej, aby zaznamenal svou moudrost. Lao-c' pro něho tedy napsal *Tao-te-t'ing* a pokračoval pak v cestě, aby ho už nikdy nikdo nespasil.

Hlavní díla

kol. 6. stol. př. Kr.
Tao-te-t'ing

ČÍSLO JE VLÁDCEM FOREM A IDEJÍ

PYTHAGORAS (KOL. 570–495 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

OBLAST
METAfyzika

PŘÍSTUP
PYTHAGOREISMUS

PŘEDTÍM
6. stol. PŘ. KR. Thalés hledá nenáboženské vysvětlení kosmu.

POTOM
KOL. 535–KOL. 475 PŘ. KR. Hérakleitos kritizuje pythagoreismus a říká, že kosmu vládne změna.

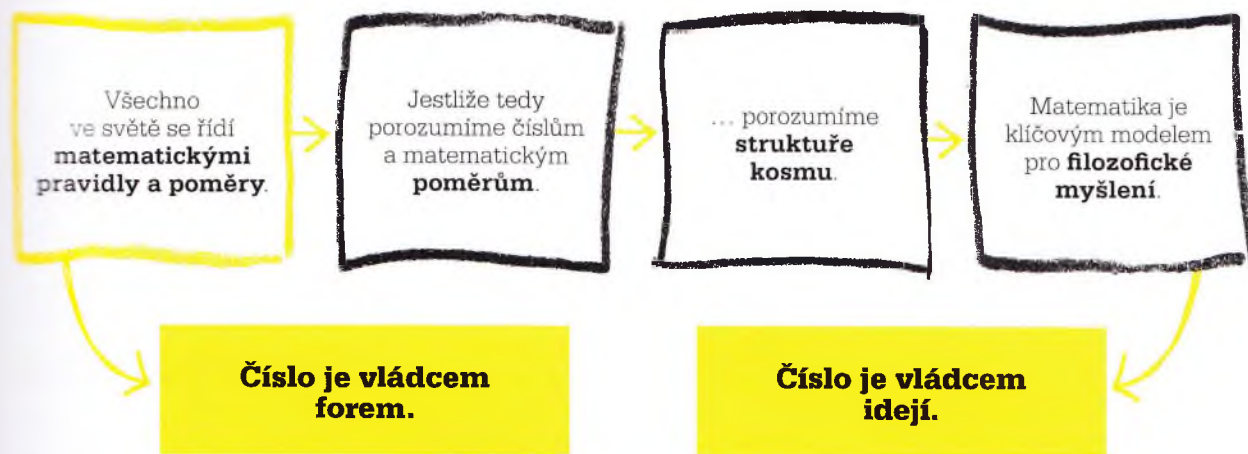
KOL. 428 PŘ. KR. Platón formuluje svůj pojem idejí, jež lze postihnout pouze rozumem, a nikoli smysly.

KOL. 300 PŘ. KR. Řecký matematik Eukleidés ustavuje principy geometrie.

1619 Německý matematik Johannes Kepler popisuje vztah mezi geometrií a fyzikálními jevy.

V době Pythagorova narození byla západní filozofie ve svém dětském věku. O pouhou generaci dříve začala v Milétu skupina řeckých filozofů, známá kolektivně jako milétská škola, hledat racionální vysvětlení přírodních jevů a položila tak základy západní filozofické tradice. Pythagoras, jenž prožil mládí nedaleko Milétu, o těchto filozofech zřejmě věděl, a je dokonce možné, že u nich i studoval. Podobně jako Thalés poznal prý základy geometrie při cestě do Egypta. Není proto nijak překvapující, že jeho přístup k filozofickému myšlení byl vědecký a matematický.

Viz též: Thalés z Milétu 22–23 • Siddhártha Gautama 30–33 • Hérakleitos 40 • Platón 50–55 • René Descartes 116–123

Pythagorejská škola

Pythagoras byl však zároveň zároveň náboženský a pověřivý. Věřil v převtělování, ve stěhování duší a ustavil v jihoitalském Krotónu náboženský kult, v jehož rámci sám vystupoval jako skutečný mesiáš.

Jeho žáci žili v kolektivním společenství, zachovávali přísná pravidla v oblasti chování a stravy a studovali jeho náboženské a filozofické teorie.

Pythagorejci, jak byli jeho žáci nazýváni, považovali Pythagorovy myšlenky do té míry za mystická zjevení, že některé objevy, které mu byly připisovány jakožto taková „zjevení“, možná ve skutečnosti pocházely od jiných členů společenství. Pythagorovy myšlenky byly zaznamenávány jeho žáky, mezi něž patřila i jeho manželka Theano z Krotónu a jeho dcery.

Zdálo by se, že tyto dvě stránky Pythagorova myšlení – vědeckou

a náboženskou – nelze spolu smířit, ale Pythagoras sám je za neslučitelné nepokládal. Za cíl života považoval osvobození od koloběhu reinkarnací, jehož lze dosáhnout dodržováním přísných pravidel chování a kontemplací, nazíráním kosmu přísně vědeckým myšlením.

Pravdy, jež objevil v geometrii a v matematice, považoval za samozřejmé, jakoby bohem dané, a matematické důkazy, které

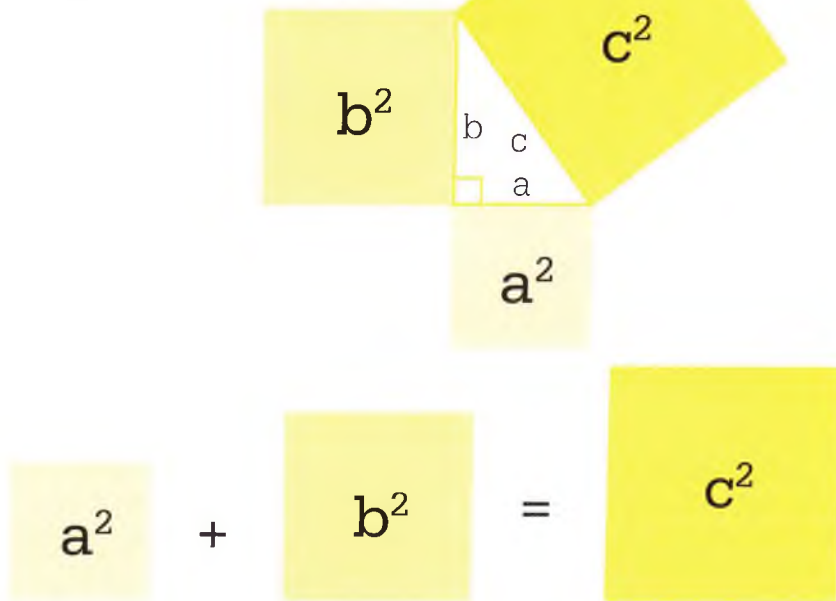
Pythagoras

O Pythagorově životě mnoho nevíme. Nezanechal žádné spisy, jen řecký filozof Porfyrios píše ve *Vita Pythagorae*: „Nikdo bezpečně neví, co Pythagoras říkal svým stoupencům, protože ti zachovávali neobyčejné mlčení.“ Moderní badatelé se však domnívají, že se narodil na ostrově Samu u pobřeží dnešního Turecka. Jako mladý muž hojně cestoval, studoval snad u Milétanů a pravděpodobně navštívil Egypt, tehdejší centrum učenosti. Ve věku přibližně čtyřiceti let založil v jihoitalském Krotónu školu, která měla kolem

tří set členů, věnujících se studiu mystických a akademických nauk. Přes kolektivní povahu tohoto společenství byl jeho vedoucí osobností zcela zřejmě Pythagoras. V šedesáti letech se prý oženil s mladou dívkou, Theanou z Krotónu. Stále sílící nepřátelství vůči pythagorejskému kultu donutilo Pythagora nakonec k tomu, že Krotón opustil a uprchl do Metaponta, rovněž v jižní Itálii, kde brzy nato zemřel. Jeho společenství do konce 4. století př. Kr. v podstatě zaniklo.

Pythagorova věta ukázala, že formy a poměry jsou určovány principy, které mohou být odhaleny. Principiálně se tedy jeví jako možné odhalit strukturu celého kosmu.

vypracoval, pokládal za božská zjevení.

Pythagoras věřil, že tyto objevy jsou jako výsledek čistého myšlení cennější než pouhá pozorování. Egypťané například objevili, že trojúhelník, jehož strany jsou v poměru 3 : 4 : 5, vždy obsahuje pravý úhel, a v praxi, například v architektuře, toho také využívali. Pythagoras však objevil základní princip všech pravouhlých trojúhelníků (čtverec nad přeponou se rovná součtu čtverců nad odvěsnami) a zjistil, že je univerzálně platný a pravdivý. Tento objev byl tak mimořádný a měl takový dosah, že jej pythagorejci pokládali za božské zjevení.

Pythagoras soudil, že celý kosmos je zřejmě ovládán matematickými zákony. Tvrdil, že základní strukturu kosmu lze vysvětlit pomocí čísla (číselných poměrů

a matematických axiomů). Nezavrhoval úplně představu Milétanů, podle níž je svět vytvořen z jediné základní substance, ale převedl zkoumání ze substance na (abstraktnější) formu.

To byla tak hluboká změna ve způsobu nazírání na svět, že bychom měli Pythagorovi a jeho žákům asi prominout, že se dali poněkud unést a přisuzovali číslům i mystický význam. Jako první také zkoumali vztah mezi čísly a geometrií a objevili přitom to, co dnes označujeme jako druhé a třetí mocniny. Číslům zároveň připisovali i kvalitativní vlastnosti, sudá čísla například považovali za „dobrá“ a lichá za „zlá“, číslo čtyři jim symbolizovalo „spravedlnost“ atd. Zvláštní význam mělo v pythagorejském rituálu číslo deset znázorňované jako „tetraktys“ (číslo „10“ znázorněné

“

V bzučení strun
je geometrie.
Mezi sférami světů
zní hudba.

Pythagoras

”

jako součet prvních čtyř čísel 1, 2, 3, 4 rovnostranným trojúhelníkem, který je vytvořen z nad sebou ležících řad číselných bodů). Číslo jedna pokládali za jediný bod, za jednotu, z níž může vzniknout vše ostatní. Číslo dvě bylo v tomto způsobu myšlení přímkou, číslo tři plochou roviny a číslo čtyři tělesem; korespondence s naším moderním pojetím je zřejmá.

I pythagorejské vysvětlení stvoření světa se přidržovalo matematického modelu: bůh vložil mez na neomezené (na nekonečné, jež existovalo před univerzem), takže vše, co existuje, dostalo určitý rozměr. Tímto způsobem stvořil bůh *měřitelnou* jednotu, z níž mohlo vzniknout vše ostatní.

Číselné harmonie

Pythagorovým nejdůležitějším objevem byly vztahy mezi čísly a číselné poměry. Pythagoras vycházel ze zkoumání v oblasti hudby a zabýval se zejména vztahy mezi harmonicky souznějícími tóny. Vypráví se, že poprvé na tuto myšlenku přišel, když naslouchal práci kovářů. Jeden z nich pracoval na kovadlině, jež byla o polovinu menší než kovad-

lina druhého, a zvuky, které obě kladiviny vydávaly při nárazu kladiva, tvořily přesně oktávu. Pravděpodobnější však asi je, že Pythagoras určil číselné poměry konsonantních intervalů tak, že experimentoval se strunou napjatou na monochordu. V každém případě objevil, že intervaly znějí harmonicky tehdy, je-li mezi jednotlivými tóny přesný a jednoduchý matematický poměr. Tyto řady, které nyní známe jako harmonické řady, mu potvrdily, že elegance matematiky, kterou objevil v abstraktní geometrii, existuje také v přírodním světě.

Hvězdy a elementy

Pythagoras tedy nejen dokázal, že strukturu kosmu lze popsat v matematických pojmech – „číslo je vládcem forem“ –, ale dokázal také, že akustika je exaktní věda, v níž jsou harmonické poměry určovány čísly. Začal pak své teorie aplikovat na celý kosmos a ukazoval harmonické vztahy mezi hvězdami, planetami a elementy. Jeho představa o harmonických vztazích mezi hvězdami byla nadšeně převzata středověkými a renesančními astronomy, kteří vypracovali celé teorie zabývající se harmonií sfér, a jeho hypotéza, že elementy jsou harmonicky uspořádány, byla znovu oživena dva tisíce let po jeho smrti. Anglický chemik John Newlands v roce 1865 objevil, že jsou-li chemické prvky uspořádány podle své atomové váhy, vyskytují se u každého osmého prvku podobné vlastnosti, jako je tomu u tónů v hudbě. Tento objev

vešel ve známost jako zákon oktáv a napomohl vypracování periodického zákona chemických prvků, který je používán dodnes.

Pythagoras také stanovil princip deduktivního usuzování, postup, kdy lze od evidentních axiomů (například „ $2 + 2 = 4$ “) dospět krok za krokem k novým závěrům či tvrzením. Deduktivní usuzování bylo později propracováno Eukleidem a stalo se základem matematického myšlení nejen ve středověku, ale i později.

Jedním z Pythagorových nejvýznamnějších příspěvků k vývoji filozofie byla jeho myšlenka, že abstraktní uvažování je nadřazeno smyslové evidenci. Platón na jeho myšlenku navázal svým učením o idejích a znovu se uplatnila ve filozofické metodě racionalistů 17. století. Pythagorejská snaha o spojení racionálního a nábožensko-mystického byla prvním pokusem vypořádat se s problémem, který od té doby vždy nějakým způsobem vyvstával před filozofii i náboženstvím.

“

Rozum je nesmrtelný,
všechno ostatní
je smrtelné.

Pythagoras

”

Téměř vše, co o Pythagorovi víme, pochází z druhé ruky; dokonce i holá fakta o jeho životě jsou ve velké míře pouhými domněnkami.

Díky myšlenkám, jež mu jsou připisovány, dosáhl nicméně téměř legendárního postavení (jemuž zřejmě také sám napomohl). Zda Pythagoras opravdu byl, anebo nebyl původcem všech idejí, není skutečně rozhodující; důležitý je jejich hluboký vliv na filozofické myšlení. ■

■ Klasická architektura se přidržuje pythagorejských harmonických poměrů. Všeobecně jsou v ní uplatňovány harmonické tvary a poměry, od menších prvků až po celkovou strukturu.

ŠŤASTNÝM JE TEN, KDO PŘEKONAL SVÉ JÁ

SIDDHÁRTHA GAUTAMA (KOL. 563–483 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

TRADICE

VÝCHODNÍ FILOZOFIE

PŘÍSTUP

BUDDHISMUS

PŘEDTÍM

KOL. 1500 PŘ. KR. Na indický subkontinent proniká védská kultura.

KOL. 10.–5. stol. PŘ. KR.

Bráhmánismus zatlačuje védské kultury.

POTOM

3. stol. PŘ. KR. Buddhismus se šíří z údolí Gangy na západ.

1. stol. PŘ. KR. Učení Siddhárthy Gautamy je poprvé písemně zaznamenáno.

1. stol. PO KR. Buddhismus se šíří v Číně a jihovýchodní Asii. V různých oblastech se vyvíjejí různé buddhistické školy.

Siddhártha Gautama, později známý jako Buddha, „Probuzený“, žil v Indii v době, kdy byly zpochybňovány náboženské a mytologické výklady světa. V Řecku zkoumali myslitelé jako Pythagoras kosmos silou rozumu a v Číně se Lao-c' a Konfucius snažili oddělit etiku od náboženského dogmatu. Na indickém subkontinentu byl v 6. století př. Kr. dominantní vírou bráhmánismus, jenž vycházel z védských textů a kultů, a Siddhártha Gautama byl prvním, kdo kriticky přistupoval k učení bráhmánismu filozofickými argumenty.

Viz též: Lao-c' 24–25 ■ Pythagoras 26–29 ■ Konfucius 34–39 ■ David Hume 148–153 ■ Arthur Schopenhauer 186–188 ■ Hadžime Tanabe 244–245

Čtyři ušlechtilé pravdy

Utrpení je **inherentní součástí existence**, od zrození přes nemoc a stáří až po smrt.

Pravda utrpení
(**dukkha**)

Příčinou utrpení je **touha**, žádostivost či žízeň po smyslových rozkoších a lnutí k světskému majetku a moci.

Pravda
o počátku utrpení
(**samudāja**)

Utrpení může být ukončeno jako **odpoutání** od žádostivosti a lnutí.

Pravda
o ukončení utrpení
(**niródha**)

Osmidílná cesta je prostředkem k vymýcení touhy a k překonání já.

Pravda o cestě
k ukončení utrpení
(**magga**)

Ačkoli byl Gautama buddhista uctíván pro svou moudrost, nebyl měšťákem ani prorokem a nevystupoval jako prostředník mezi bohy a člověkem. Ke svým myšlenkám dospíval rozumovou úvahou, nikoli božským zjevením, a právě to charakterizuje buddhismus jako filozofii i náboženství. Gautamovo hledání bylo hledáním filozofickým, usilujícím o odhalení pravdy, a Gautama tvrdil, že jím předkládané pravdy jsou všem přístupné pouhou rozumovou úvahou. Jako většinu východních filozofů ho nezajímaly nezodpověditelné otázky metafyziky, jimž se věnovali Sokraté. Tento druh zkoumání zabývalíciho se věcmi mimo naši

zkušenost považoval za bezesmyslnou spekulaci. Soustředil se místo toho na otázku cíle života, která vyžadovala prozkoumání pojmů štěstí, ctnosti a „dobrého“ života.

STŘEDNÍ CESTA

V mládí se Gautama těšil přepychu a údajně i všem smyslovým požitkům. Brzy si však uvědomil, že samy o sobě nepostačují, aby mu přinesly opravdové štěstí. Byl si bezprostředně vědom utrpení ve světě a jeho příčinu viděl v nemoci, stáří, smrti a ve skutečnosti, že lidé postrádají to, co potřebují. Poznal také, že smyslové požitky, jimž se

Siddhārtha Gautama

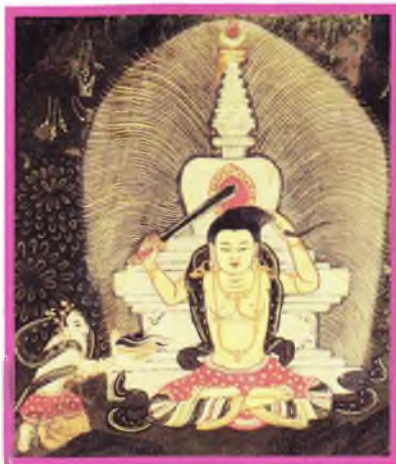
Téměř vše, co víme o jeho životě, pochází ze životopisů, které napsali jeho následovníci ve staletích po jeho smrti a které se v mnoha podrobnostech značně liší. Jisté je, že se narodil někdy kolem roku 560 př. Kr. v Lumbíní (v dnešním Nepálu). Jeho otec byl místním vládcem, pravděpodobně hlavou klanu, a Siddhārtha vedl privilegovaný život v přepychu a na vysoké úrovni.

Neuspokojen takovým životem opustil Siddhārtha dvůr, manželku i syna a nastoupil duchovní dráhu. Snažil se nalézt „střední cestu“ mezi smyslovými požitky a askézí. Při rozjímání pod stromem bódhi se mu dostalo osvícení, byl oproštěn od žádostivosti a nevědomosti a zbytek života pak věnoval putování po Indii a kázání. Po Siddhárthově smrti bylo jeho učení asi čtyři sta roků předáváno ústně, než je písemně zachytila *Tipitaka* (Trojí koš).

Hlavní díla

1. stol. př. Kr.

Tipitaka – byla sepsána Siddhárthovými následovníky a obsahuje tři části: *Vinajapitaka*, *Suttapitaka*, *Abhidhammapitaka*.

Buddha Buddha si na znamení svého odvratu od materiálního světa ostříhal vlasy. Podle buddhistického učení jsou zdrojem veškerého utrpení světská pokušení, jimž je třeba odolávat.

oddáváme, abychom na utrpení zapomněli nebo je zmírnili, jsou jen zřídka uspokojující, a jsou-li snad přece jen takové, je jejich účinek pomíjející. A za stejně neuspokojující pokládal i zkušenost extrémního asketismu (odřikavosti a naprosté zdrženlivosti), která ho nepřivedla o nic blíže k nahlédnutí, jak dosáhnout štěstí.

Dospěl proto k závěru, že mezi nevázaností a sebeumrtvováním musí existovat nějaká „střední cesta“, která musí vést k opravdovému štěstí, k „osvícení“. Aby ji našel, zaměřil své myšlení na vlastní zkušenosti.

Utrpení, uvědomil si Gautama, je všeobecné. Je nedílnou součástí života a jeho základní příčinou je zklamání našich tužeb a očekávání. Gautama označuje tyto tužby jako „lnutí“; zahrnují nejen naše smyslové žádosti a světské ambice, ale i náš nejzákladnější pud sebezáchovy. Uspokojení těchto lnutí může přinést krátkodobý požitek, ale nikoli štěstí

ve smyslu pravé spokojenosti a klidu myslí.

„Ne-já“

Dalším krokem Gautamova uvažování je závěr, že vymýcení těchto lnutí zabrání jakémukoli zklamání a umožní vyhnout se utrpení. Abychom toho mohli dosáhnout, ukazuje Gautama základní příčinu našich lnutí – sobectví a egoismus, a nemínil tím jen náš sklon k vyhledávání požitků. Pro Gautamu je sobectví egocentrismem a lnutím k sobě samému – sférou toho, co bychom dnes označili jako „ego“. Pokud se tedy chceme osvobodit od lnutí přinášejícího nám strádání, nestačí zřít se věcí, po nichž toužíme, ale musíme překonat naše lnutí k tomu, co pociťuje touhu – naše lnutí k „já“.

Jak toho však můžeme dosáhnout? Touha, ctižálost a očekávání jsou součástmi naší přirozenosti a pro většinu z nás představují vlastní základ života. Gautamova odpověď spočívá v tom, že svět já je iluzorní, jak opět ukazuje rozumovou úvahou. Tvrdí, že nic na světě nemá příčinu samo v sobě, protože všechno je výsledkem nějakého dřívějšího dění a každý z nás je pouze pomíjivou – krajně nestálou a bezpodstatnou – součástí tohoto věčného procesu. Ve skutečnosti tedy neexistuje žádné „já“, jež by nebylo součástí většího celku – součástí „ne-já“ –, a utrpení vyplývá z naší neschopnosti rozpoznat to. To neznamená, že bychom snad měli popírat naši existenci nebo osobní identitu, ale měli bychom ji chápat takovou, jaká je – jako pomíjivou a bezpodstatnou. Klíčem k oproštění od tohoto lnutí a k osvobození od utrpení je spíše než lpění na představě o našem jedinečném

Nevěř ničemu,
kdekoliv jsi to četl nebo
kdekoliv to řekl, ledaže
se to shoduje s tvým
vlastním rozumem.
Siddhártha Gautama

„já“ porozumění tomu, že jsme
součástí věčného „ne-já“.

Osmidílná cesta

Gautamovo rozvažování o příčinách utrpení a o cestě umožňující dosáhnout štěstí je kodifikováno v buddhistickém učení o čtyřech ušlechtilých pravdách, jež ukazují, že utrpení je všeobecné, že příčinou utrpení je žádostivost, že utrpení se lze vyhnout vymýcením žádostivosti, že prostředkem k ukončení utrpení je osmidílná cesta. Tuto poslední pravdu je také třeba chápat jako v jistém smyslu praktické vodítko ke „střední cestě“, kterou Gautama svým následovníkům vyložil jako cestu k osvícení.

Mír přichází zevnitř.
Nehledej ho
mimo sebe.
Siddhártha Gautama

Osmidílná cesta (pravé jednání, pravý názor, pravé živobytí, pravé snažení, pravé soustředění, pravá řeč, pravé rozhodnutí a pravá bdělost) je ve skutečnosti etickým kodexem – pravidlem pro dobrý život a štěstí, jež se Gautama snažil nalézt.

Nirvána

Konečným cílem pozemského života je pro Gautamu ukončení koloběhu utrpení (zrození, smrti a opětovného zrození), do něhož jsme zrozeni. Každý člověk může následováním osmidílné cesty překonat své ego, žít život osvobozený od utrpení a jako osvícený se může vyhnout strasti znovuzrození do jiného života utrpení. Člověk, jenž si uvědomil své místo v „ne-já“, splynul v jedno s věčným. Dosáhl stavu nirvány – který je různě překládán jako „ne-lnutí“, „ne-bytí“ či doslovně jako „vyvanutí, vyhasnutí“ (na způsob svíce).

V bráhmánismu Gautamovy doby i v pozdějším hinduismu byla nirvána pokládána za stav, kdy jedinec zakouší sjednocení s bohem, ale Gautama se pečlivě vyhýbá jakékoli zmínce o božství jako o posledním cíli života. Nirvánu popisuje pouze jako „nerozenou, nevzniklou, nestvořenou, beztvárovou“ a přesahující

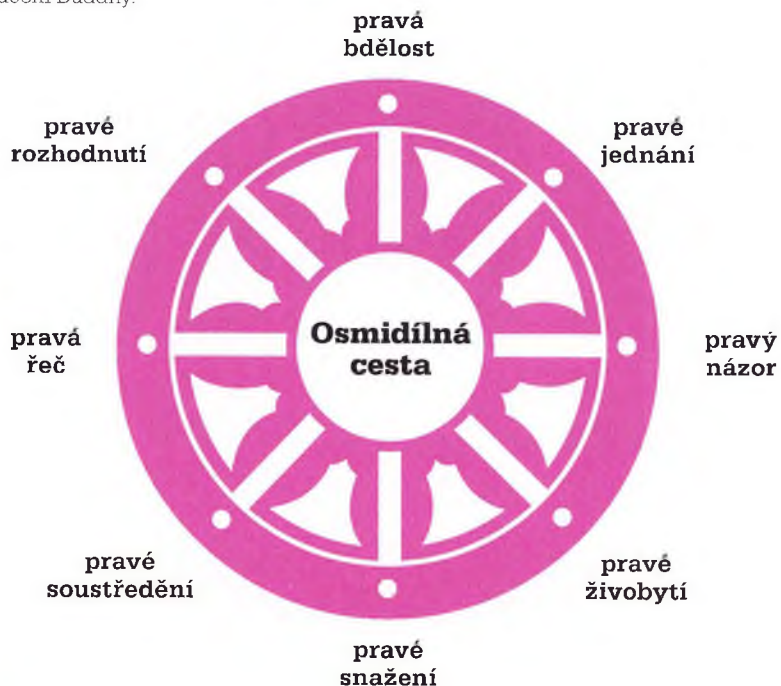
veškerou smyslovou zkušenost. Je to věčný a neměnný stav ne-bytí, a tedy konečné osvobození od strádání existence.

Gautama strávil po svém osvědčení mnoho roků putováním po Indii, kázáním a vyučováním. Během života získal značný počet následovníků a buddhismus se ustavil jako významné náboženství i filozofie. Gautamovo učení, předávané nejprve ústně z generace na generaci, bylo poprvé písemně zaznamenáno až v 1. století po Kr. Po rozšíření buddhismu začaly v Indii vznikat různé školy a později se buddhismus rozšířil i na východ do Číny a do jihovýchodní Asie, kde svou oblibou soupeřil s konfucianismem a taoismem.

Gautamovo učení dospělo ve třetím století př. Kr. i do Řecka,

na západní filozofii však mělo jen nepatrný vliv. Existovaly nicméně určité podobnosti mezi Gautamovým přístupem a řeckou filozofií, jež spočívaly v neposlední řadě v důrazu, jaký Gautama kladl na rozumové uvažování jako na prostředek k dosažení štěstí, a také ve formě filozofických dialogů, jakou Gautamovi žáci užívali k objasnění jeho učení. Ozvuky jeho myšlenek nalezneme také v idejích pozdějších západních filozofů, například v Humově pojetí já a v Schopenhauerových náhledech na lidský úděl. Ale teprve ve 20. století získal buddhismus přímý vliv na západní myšlení a stále víc a víc příslušníků západních společností se k němu od té doby obrací jako k vodítku, které ukazuje, jak žít. ■

Kolo dharmy, jeden z nejstarších buddhistických symbolů, představuje osmidílnou cestu k nirváně. Slovo „dharma“ se v buddhismu vztahuje k učení Buddhy.

“

Vše, co jsme,
je výsledkem našich
myšlenek.

Siddhártha Gautama

”

ZACHOVÁVEJ VĚRNOST A UPŘÍMNOST JAKO NEJVYŠŠÍ PRINCIPY

KONFUCIUS (551–479 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

TRADICE

ČÍNSKÁ FILOZOFIE

PŘÍSTUP

KONFUCIANISMUS

PŘEDTÍM

7. stol. př. Kr. Objevuje se Sto škol myšlení.

6. stol. př. Kr. Lao-c' učí jednání v souladu s *tao*.

POTOM

KOL. 470–KOL. 380 př. Kr. Mo-c' kritizuje Konfuciovy myšlenky.

372–289 př. Kr. Meng-c' oživuje konfucianismus.

221–202 př. Kr. Konfucianismus je potlačován dynastií Čchin.

136 př. Kr. Dynastie Chan zavádí zkoušky státních úředníků založené na Konfuciových textech.

9. stol. po Kr. Konfucianismus prochází obrodou jako neo-konfucianismus.

Čína prožívala v letech 770–220 př. Kr. období velkých zvratů a kulturních proměn a filozofové, kteří v této době působili, byli známí jako Sto škol myšlení. V 6. století př. Kr. byla již dynastie Čou v úpadku – stabilita Období jara a podzimu ustoupila Období válčících států (476–221 př. Kr.), jak je toto období přiléhavě označováno – a právě v této době se narodil Kong Fuzi, Mistr Kong či Konfucius. Podobně jako jiní filozofové oné doby – v Řecku to byli například Thalés, Pythagoras a Hérakleitos – hledal i Konfucius v měnícím se světě nějaké konstanty; těmi pro něj byly morální hodnoty, jež by vládcům pomohly spravedlivě vládnout.

Hovory

Na rozdíl od mnoha raných čínských filozofů hledal Konfucius inspiraci v minulosti. Svým založením byl konzervativní a choval velkou úctu vůči tradičním obřadům a uctívání předků – obojí bylo podporováno dynastií Čou, jejíž vládcí odvozovali svou autoritu od bohů prostřednictvím takzvaného „nebeského mandátu“. V Číně vládla rigidní sociální hierarchie,

“
Urozený muž dělá, co je vhodné pro společenské postavení, jež zaujímá; netouží povznést se nad ně.
Konfucius

ale Konfucius patřil k nové třídě učenců, kteří působili jako rádci u dvorů – ve skutečnosti byli třídou státních úředníků – a jejich postavení nebylo dědičné, nýbrž je museli získat vlastní zásluhou. Právě spojení starých ideálů s nastupující meritokracií dalo vzniknout Konfuciově jedinečné nové morální filozofii.

Hlavním pramenem Konfuciova učení jsou pro nás *Hovory* (čínsky *Lun-jü*), sbírka fragmentů jeho spisů a výroků, kterou sestavili jeho žáci. Je to v první řadě politické pojednání vytvořené z aforismů a anekdot, které dohromady

Konfucius

Konfucius se podle tradice narodil v roce 551 př. Kr. v Čchü-fu v čínském státě Lu. Jeho původní jméno znělo Kchung Čchiou a teprve později získal titul Kong Fuzi či „Mistr Kong“.

O jeho životě není mnoho zpráv, víme jen, že se narodil v zámožné rodině a že jako mladík pracoval ve služebném postavení, aby mohl po otcově smrti podpořit rodinu. Dokázal nicméně nalézt čas ke studiu a stal se státním úředníkem u dvora v Lu. Když však byly jeho návrhy vládcům přehlíženy, odešel a soustředil se

na učitelskou činnost. Putoval po říši jako učitel a na sklonku života se vrátil do Čchü-fu, kde v roce 479 př. Kr. zemřel.

Konfuciovo učení přežívá ve fragmentech a výrociích proslavených před žáky a sebraných v *Hovorech* a různých antologiích, které sestavili konfuciánští učenci.

Hlavní díla

5. stol. př. Kr.
Hovory (*Lun-jü*)
Velké učení (*Ta-süe*)
Cesta středu (*Čung-jung*)

Viz též: Thalés z Milétu 22–23 ■ Lao-c' 24–25 ■ Pythagoras 26–29 ■ Siddhártha Gautama 30–33 ■ Hérakleitos 40 ■ Hadime Tanabe 244–245

trojí jakousi knihu pravidel pro spravedlivou vládu – ale Konfuciovo používání slova *junzi* (ušlechtilý muž, aristokrat) pro označení urozeného, ctnostného muže naznačuje, že jeho zájmy byly ve stejné míře sociální i politické. A mnohá místa s *Hovorů* se skutečně čtou jako kniha etikety. Považovat nicméně *Hovory* pouze za sociální či politické pojednání znamená pominout jejich ústřední cíl. Jejich jádrem je obsáhlý etický systém.

Ctnostný život

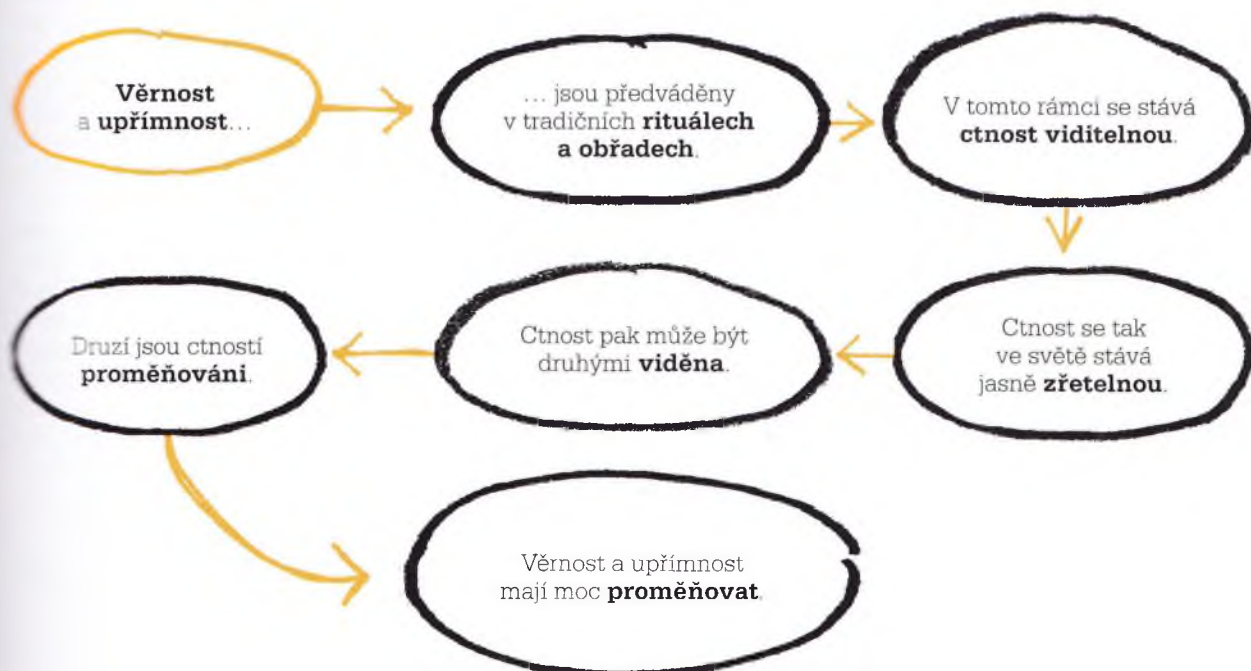
Než se objevilo Sto škol myšlení, byl svět v Číně vysvětlován mytologicky a nábožensky a obecně se mělo za to, že moc a morální autorita jsou dány bohy. Konfucius o bozích příznačně mlčí, často ovšem poukazuje na *tian*, nebesa, jako na zdroj mravního řádu. Podle

Hovorů jsme jako lidé aktéry, které si nebesa vyvolila pro uskutečnění své vůle a pro sjednocení světa s morálním řádem – představa, jež byla v souladu s tradičním čínským myšlením. Co se nicméně s tradicí rozchází, je Konfuciovo přesvědčení, že *de*, ctnost, není něčím, co je sesláno nebesy pro vládnoucí třídu, ale něčím, co může být pěstováno – a pěstováno každým. Když se Konfucius natolik povznosl, že se stal ministrem na čouském dvoře, věřil, že povinností střední třídy stejně jako vládců je usilovat při jednání o ctnost a lidskost (*ren*), neboť jen tak vzniká spravedlivá a stabilní společnost.

Aby smířil fakt, že společnost představuje rigidní třídní systém, se svým přesvědčením, podle něhož se všem může dostat pozh-

nání nebeského mandátu, Konfucius tvrdí, že ctnostným mužem není pouze ten, kdo stojí v čele společenské hierarchie, nýbrž každý, kdo chápe své místo v ní a plně je přijímá. A když definuje prostředky, jak jednat v souladu s *de*, ctností, obrací se k tradičním čínským hodnotám: *zhong*, věrnost; *xiao*, úcta k rodičům a předkům; *li*, pravidla chování, mravy; *shu*, ohleduplnost. Osoba, která upřímně zachovává tyto hodnoty, je u Konfucia označována jako *junzi*, ušlechtilý či vzdělaný muž, to znamená muž ctnostný, učený, který má dobré chování.

Hodnoty *de* se vyvinuly v rámci vládnoucích tříd, ale v rozpadajícím se světě dynastie Čou byly sotva něčím víc než prázdnými gesty. Konfucius se pokouší přesvědčit vládce, aby se k těmto ideálům

Pět stálých vztahů

Vládce – Poddaný

Vládci mají být shovívaví a poddaní věrní.

Otec – Syn

Rodiče mají být milující a dítě poslušné.

Manžel – Manželka

Manželé mají být dobří a spravedliví a manželky chápající.

Starší bratr – Mladší bratr

Starší sourozenec má být laskavý a mladší sourozenec k němu mají chovat úctu.

Přítel – Přítel

Starší přítel má být ohleduplný a mladší přítel uctívá.

vrátili a obnovili spravedlivou vládu, věří však také v sílu lidskosti a tvrdí, že vládnout dobrým příkladem, a ne strachem podnítí lidi k tomu, aby vedli podobně ctnostný život. Je přesvědčen, že **stejnou zásadou** by se měly řídit i osobní vztahy.

Věrnost a rituál

Při své analýze lidských vztahů používá Konfucius jako **vůdčího principu** pojmu *zhong* označujícího **ctnost** věrnosti, loajality. Nejprve zdůrazňuje důležitost věrnosti ministru vůči vládci a poté ukazuje, že podobný vztah existuje mezi otcem a synem, manželem a manželkou, starším a mladším bratrem i mezi přáteli. Řád, jakým upravuje tyto vztahy, je **příznačný** – na prvním místě stojí politická loajalita, **poté loajalita** rodinná a rodová a posléze loajalita vůči přátelům a cizincům. Pro Konfucia je tato hierarchie odrazem skutečnosti, že každý by měl znát své postavení ve společnosti jako celku i své místo v rodině a klanu.

Tento aspekt „znát své postavení“ odráží *xiao*, synovská úcta, jež pro Konfucia znamenala mnohem víc než pouhou úctu k vlastním rodičům či starším. Právě zde se v *Hovorech* dostává nejbližší k náboženským ideám, protože *xiao* souvisí s tradiční praxí uctívání předků. Především však posiluje vztah **podřízeného** k nadřízenému, což mělo v Konfuciově myšlení ústřední význam.

Nejkonzervativněji se Konfucius projevuje ve svém trvání na *li*, na pravidlech chování a mravech. *Li* se netýká jen rituálů, mezi které patřilo uctívání předků, ale také sociálních norem, jež podepíraly každý aspekt soudobého čínského života. Tyto normy sahaly od takových obřadů, jakými byly svatby, pohřby a oběti, až po etiketu při

Rituál a tradice jsou podle Konfucia **velmi důležité**, protože spojují jednotlivce se společností. Ten, kdo zná **své** místo ve společnosti, se může stát *junzi*, ušlechtilým člověkem.

přijímání hostů a dávání darů, a zahrnovaly i každodenní prostá gesta zdvořilosti, jež **představovala** například úklona nebo správný způsob oslovení. Tato gesta jsou podle Konfucia vnějšími znaky vnitřní *de*, avšak jedině tehdy, jsou-li **vykonávána** upřímně. Vnější projevem věrnosti spojené s vnitřní upřímností může urozený muž změnit společnost.

Upřímnost

Společnost lze podle Konfucia změnit příkladným životem. Konfucius píše: „**Upřímnost** se ukazuje. Ukazujíc se, stává se jasně zřetelnou. Jsouc jasně zřetelnou, stává se zářivou. Jako zářící působí na druhé. Působící na druhé, mění je. Změnění upřímností, procházejí proměnou. Proměňovat může jen ten, kdo vládne nejúplnější upřímností, jež existuje pod nebesy.“

Zde je Konfucius nejméně **konzervativní** a vysvětluje, že proces proměny může probíhat oběma směry. Pojem *zhong* (věrnost) rovněž zahrnuje „ohled na druhé“. Konfucius zastával názor, že urozeným mužem se člověk může stát tak, že nejprve

“

Vědět, že víme to,
co víme, a vědět,
že nevíme to, co nevíme,
je opravdové vědění.

Konfucius

”

pozná, co neví (myšlenka, jež se znovu ozývá o století později u řeckého filozofa Sókrata, který tvrdil, že jeho moudrost spočívá v přiznání, že nic neví), a že pozornost ostatní lidi: jestliže projevují ctnost, snaží se jim vyrovnat; jestliže jsou méně ctnostní, snaží se být jim vůdcem.

Sebereflexe

Toto pojetí pojmu *zhong* jako ohledu na druhé rovněž souvisí s poslední z konfuciánských hodnot spojených s *de*: je to *shu*, ohleduplnost či sebereflexe, kterou se má řídit naše jednání vůči druhým. Takzvané Zlaté pravidlo „jednej tak, jak chceš, aby jiní jednali s tebou“ se v konfucianismu objevuje v negativní formě „Co nechceš, aby ti jiní činili, nečiň ty jim“. Rozdíl je tu jemný, ale podstatný: Konfucius nepředepisuje, co má člověk dělat, nýbrž říká pouze, co dělat nemá, a zdůrazňuje spíše zdrženlivost než aktivitu. To v sobě zahrnuje skromnost a pokoru – hodnoty, které jsou

v čínské společnosti tradičně chovány ve vysoké úctě a podle Konfucia vyjadřují naši pravou přirozenost. Prosazování těchto hodnot je formou věrnosti sobě samému a jinou podobou upřímnosti.

Konfucianismus

Konfuciova snaha přesvědčit soudobé vládce, aby přijali jeho představy o vládě, nebyla příliš úspěšná, a proto zaměřil své úsilí na učitelskou činnost. Jeho žáci, mezi něž patřil Meng-c' (Mencius), pokračovali v sestavování antologií a šíření jeho spisů, což neustalo ani za represivní dynastie Čchin a inspirovalo renesanci konfucianismu za dynastie Chan. Od té doby Konfuciovy ideje hluboce ovlivňovaly a inspirovaly téměř všechny aspekty čínské společnosti, od správní činnosti až po politiku a filozofii. V Konfuciově době také vzkvétala velká náboženství taoismu a buddhismu a nahrazovala tradiční kultu, a i když se Konfucius o nich nijak nevyjadřoval a o bozích zachovával

mlčení, ovlivnil nicméně různé aspekty obou nových náboženství.

Neokonfuciánská škola, jež konfucianismus oživila v devátém století, dosáhla svého vrcholu ve století dvanáctém, kdy její vliv citelně zasahoval přes jiho-východní Asii až do Koreje a Japonska. Jezuitští misionáři přinesli v 16. století Kong Fuziovy ideje do Evropy (a latinizovali jeho jméno na Konfucius), avšak konfucianismus zůstal evropskému myšlení cizí a měl jen omezený vliv, než se na sklonku 17. století objevily překlady Konfuciova díla.

I po zániku císařské říše v roce 1911 konfuciánské ideje nadále utvářely základy mnoha čínských morálních a společenských konvencí, ačkoli oficiálně se na ně hledělo s nelibostí. V novějších letech projevila Čínská lidová republika o Konfuciu nový zájem, spojila jeho myšlenky s moderním čínským myšlením i se západní filozofií a vytvořila tak pozoruhodnou hybridní filozofii, jež je známá jako „nový konfucianismus“. ■

Konfuciova oddanost myšlence na vytvoření humánní společnosti jej vedla k tomu, že dvanáct roků putoval po čínské říši a učil ctnostem věrnosti a upřímnosti.

VŠE PLYNE

HÉRAKLEITOS (KOL. 535–475 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

OBLAST

Metafyzika

PŘÍSTUP

Monismus

PŘEDTÍM

6. stol. PŘ. KR. Milétští filozofové tvrdí, že svět je vytvořen z jediné pralátky.

6. stol. PŘ. KR. Pythagoras učí, že základem kosmu je struktura, která může být matematicky definována.

POTOM

Rané 5. stol. PŘ. KR.

Parmenidés na základě logické dedukce dokazuje, že změna není možná.

4. stol. PŘ. KR. Platón popisuje svět jako bytí podléhající neustálým změnám, ale odmítá Hérakleitovy názory jako rozporuplné a nesprávné.

Rané 19. stol. Hegel zakládá svůj dialektický systém filozofie na jednotě protikladů.

Tam, kde se jiní rani řečtí filozofové snaží nalézt pro fyzikální povahu kosmu jakoby vědecká vysvětlení, Hérakleitos tvrdí, že kosmos je ovládán božským logem. Logos, který je později někdy vykládán jako „rozum“, „řeč“, „důvod“ či „důkaz“, považuje Hérakleitos za univerzální kosmický zákon, podle něhož všechny věci vznikají a jímž jsou všechny materiální elementy vesmíru udržovány v rovnováze.

Vyrovňování protikladů – například dne a noci či teplého

a chladného –, jež podle Herakleita vede k jednotě univerza, nebo představa, že všechno je součástí jednoho základního procesu či pralátky, tvoří základní princip monismu.

Hérakleitos však také tvrdí, že mezi těmito dvojicemi protikladů neustále vzniká napětí, a proto musí být všechno ve stavu neustálého plynutí či změny. Den se například mění v noc, jež se opět mění v den.

Pro názorné objasnění své teorie uvádí Hérakleitos příklad řeky: „Nelze vstoupit dvakrát do téže řeky.“ Miní tím, že v okamžiku, kdy vstoupíme do řeky, čerstvá voda ihned vystřídá tu, do níž jsme vnořili nohu, ale řeka sama je vždy popisována jako jedna a táž.

Hérakleitovo přesvědčení, že každý objekt v univerzu je ve stavu neustálé změny a že všechno přechází a nic netrvá, odporuje myšlení filozofů milétské školy, například Thalety či Anaximena, kteří definují věci jejich zásadně neměnnou pralátkou (*arché*). ■

“
Cesta nahoru
a dolů je jedna a táž.
Hérakleitos
”

Viz též: Thalés z Milétu 22–23 ■ Anaximenés z Milétu 330 ■ Pythagoras 26–29 ■ Parmenidés 41 ■ Georg W. F. Hegel 178–185

VŠE JE JEDNO

PARMENIDÉS (KOL. 515–445 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

OBLAST

Metafyzika

PŘÍSTUP

Monismus

PŘEDTÍM

6. stol. PŘ. KR. Pythagoras vidí základ kosmu nikoli v substantci, nýbrž v matematické struktuře.

kol. 500 PŘ. KR. Hérakleitos tvrdí, že vše je ve stavu neustálé změny.

POTOM

5. stol. PŘ. KR. Zénón z Eleje svými paradoxy ukazuje iluzorní povahu naší zkušenosti.

kol. 400 PŘ. KR. Leukippos a Démokritos tvrdí, že kosmos je složen z atomů.

4. stol. PŘ. KR. Platón vytváří svou teorii idejí a tvrdí, že abstraktní ideje jsou nejvyšší formou reality.

1927 Martin Heidegger píše *Bytí a čas* a klade znovu otázku po smyslu bytí.

Myšlenky, jež rozvinul Parmenidés, představují významný obrat v řecké filozofii. Parmenidés, ovlivněný Pythagorovým logickým, vědeckým myšlením, se pokouší odhalit skutečnou povahu světa deduktivním myšlením. Jeho zkoumání jej vede k náhledům, které odporují pojetí Hérakleitovu.

Z premisy, že něco existuje („jest“), Parmenidés vyvozuje, že nelze říci, že to současně neexistuje („není“), protože by tak vznikl logický spor. Z toho tedy vyplývá, že není možný takový stav, aby nic neexistovalo – prázdno nemůže existovat.

Něco nemůže vzniknout z ničeho, a proto vše muselo vždy v nějaké formě již existovat. Tato stálá forma se nemůže měnit, protože něco, co je stálé, se nemůže změnit v něco jiného, aniž by přestalo být stálé. Změna nemůže nikdy být základem bytí.

Parmenidés z tohoto myšlenkového postupu vyvozuje závěr, že vše, co je reálné, musí být věčné a neměnné a musí tvořit

Pochopení kosmu je jednou z nejstarších filozofických snah. Objevy kvantové fyziky podpořily ve 20. století myšlenky, k nimž Parmenidés dospěl pouhou rozumovou úvahou.

neviditelnou jednotu – „vše je jedno“. Parmenidés ukazuje, a to je pro pozdější filozofy důležité, že naše vnímání světa je nedokonalé a plné rozporů. Zdá se nám, že vnímáme změnu, ale náš rozum nám říká, že změna není možná. Jediný závěr, k němuž dospíváme, spočívá v tom, že se nikdy nemůžeme spolehnout na zkušenost, kterou nám zprostředkují naše smysly. ■

Viz též: Pythagoras 26–29 ■ Hérakleitos 40 ■ Démokritos a Leukippos 45 ■ Zénón z Eleje 331 ■ Platón 50–56 ■ Martin Heidegger 252–255

MĚROU VŠECH VĚCÍ JE ČLOVĚK

PRÓTAGORAS (KOL. 490–420 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Relativismus

PŘEDTÍM

Rané 5. stol. PŘ. KR.

Parmenidés dokazuje, že se můžeme lépe spolehnout na rozum než na smysly.

POTOM

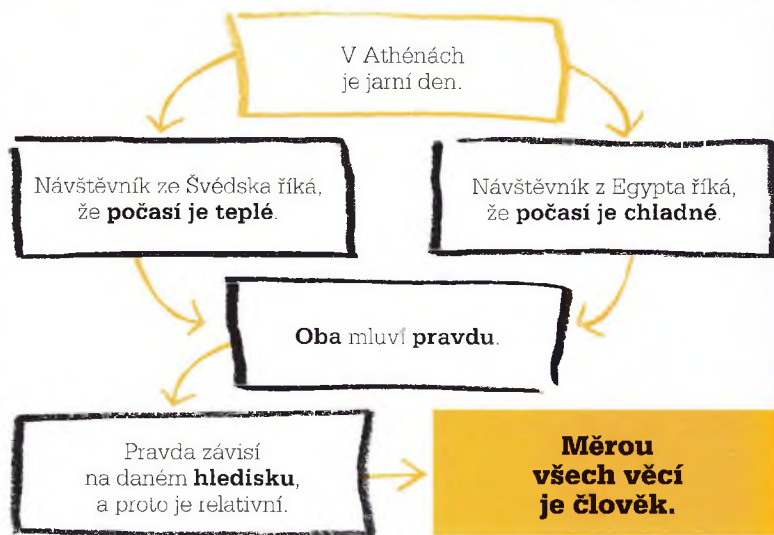
Rané 4. stol. PŘ. KR. Platónova

teorie idejí tvrdí, že existují „absolutní“ či ideální formy všeho.

1580 Michel de Montaigne ve svých *Esejích* soudí, že lidské chování lze popsat jen na půdě relativismu.

1967–1972 Jacques Derrida ukazuje svou technikou dekonstrukce, že jakýkoli text obsahuje nesmiřitelné rozpory.

2005 Benedikt XVI. ve své první papežské promluvě varuje, že „spějeme k diktatuře relativismu“.

Athény se během 5. století vyvinuly v důležitý a prosperující městský stát a pod Periklovým vedením (445 až 429 př. Kr.) prožívaly „zlatý věk“ vzdělanosti a kultury. Přitahovaly jednotlivce ze všech částí Řecka a pro ty, kteří znali a uměli interpretovat zákon, tu byla spousta příležitostí. Město bylo spravováno na základě obecně demokratických principů a mělo zavedený právní systém. Od každého, kdo se dostal

před soud, se požadovalo, aby se sám obhájil; neexistovali žádní advokáti, ale brzy se vyvinula uznávaná třída poradců. K této skupině patřil i Prótagoras.

Vše je relativní

Prótagoras přednášel o právu a rétorice každému, kdo si to mohl dovolit. Předmětem jeho vyučování byly v podstatě praktické otázky a cílem argumentace bylo spíše vyhrát občanský spor než podat

O bozích nemohu vědět, ani že jsou, ani že nejsou, ani jakou mají podobu. Neboť mnoho věcí to brání vědět, i nejevnost bohů, i krátký život.

Prótagoras

nějaký abstraktní důkaz. Prótagoras byl vědom filozofických implikací toho, čemu učil. Každý argument pro něho měl dvě stránky a obě mohly být stejně platné. Prohlásoval, že může „slabší důvod učinit silnějším“, přičemž nezáleží na hodnotě argumentu, ale na přesvědčivosti toho, kdo jej uplatňuje. Tento způsobem dospěl k názoru, že každé přesvědčení je subjektivní a měrou jeho hodnoty je člověk, jenž zastává určitý názor nebo mínění.

Tento styl uvažování, obecně rozšířený v právu a politice té doby, byl pro filozofii ale nový. Tím, že do svého středu postavil člověka, pokračoval v tradici osvobozující filozofickou argumentaci od náboženství a přesunul těžiště filozofie ze snahy porozumět povaze univerza na zkoumání lidského chování. Prótagoras se zajímal především o praktické otázky. Filozofické spekulace o povaze kosmu či o existenci bohů se mu jevily jako bezsmyslné, protože takové věci považoval v zásadě za nepoznatelné.

Hlavním důsledkem tvrzení, že „měrou všech věcí je člověk“, je to, že každé přesvědčení je subjektivní a relativní. Prótagoras odmítá jakékoli absolutní definice pravdy, spravedlnosti či ctnosti. Prohlašuje, že to, co je pravdivé pro jednoho, může být nepravdivé pro druhého. Tento relativismus aplikuje i na morální hodnoty, například na rozlišování dobrého a zlého. Nic není samo o sobě absolutně dobré (nebo zlé). Něco je etické či správné jen proto, že nějaká osoba či společnost o tom soudí, že je to takové.

Prótagoras byl nejvlivnějším ze skupiny cestujících učitelů práva a rétoriky, kteří se stali známými jako sofisté (z řeckého *sofia*, moudrost). Sókratés a Platón sofisty zesměšňovali jako pouhé rétory, avšak Prótagorovo tvrzení, že neexistuje nic absolutního a že všechny soudy, včetně soudů morálních, jsou subjektivní, představuje významný krok na poli filozofické etiky. ■

Podle Prótagora bude jakákoli „pravda“, kterou odhalí tito dva filozofové zobrazení na řecké nádobě z 5. století př. Kr., záviset na tom, jak uplatní svou výřečnost a obratnost v debatě.

Prótagoras

Prótagoras se narodil v Abděře v severovýchodním Řecku a během života hojně putoval jako učitel. Po příchodu do Athén se stal rádcem Perikla, vedoucího představitele městského státu, který ho v roce 444 př. Kr. pověřil, aby sepsal ústavu pro kolonii Thúrioi. Prótagoras, jenž považoval jakékoli jisté vědění za nemožné, byl šířitelem agnosticismu. Později byl prý souzen pro bezbožnost a jeho knihy byly spáleny.

Z jeho spisů jsou zachovány pouze zlomky. Některé jeho názory jsou známy z Platónových dialogů Theaitetos a Prótagoras.

Prótagoras se prý dožil sedmdesátilet. Zahynul snad při ztroskotání lodi, když prochal z Athén na Sicílii.

Hlavní díla

5. stol. př. Kr.

O bozích

Pravda

O jsoucnu

Vyvracející řeči

O matematice

O státu

O ctižádosti

O ctnostech

O počátečním stavu věcí

HODÍ-LI MI NĚKDO BROSKEV, VRÁTÍM MU ŠVESTKU

MO-C' (KOL. 470–391 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

TRADICE

Čínská filozofie

PŘÍSTUP

Mohismus

PŘEDTÍM

6. stol. PŘ. KR. Lao-c' učí, že žít podle *tao* znamená jednat intuitivně a v souladu s přírodou.

Pozdní 6. stol. PŘ. KR. Konfuciova morální filozofie vyzdvihuje rodinné vazby a tradice.

POTOM

4. stol. PŘ. KR. Menciova konfuciánská filozofie vychází z toho, že lidé jsou svou přirozeností dobří.

4. stol. PŘ. KR. Taoistický filozof Čuang-c' kritizuje konfucianismus a mohismus.

3. stol. PŘ. KR. Dynastie Čchin činí státní filozofií legalismus. Ten se staví proti mohismu a prosazuje přísné zákony, které mají udržovat pod kontrolou bytostně zlou přirozenost člověka.

Mo-c', narozený v roce 479 př. Kr. krátce po smrti Konfucia, prošel tradičním čínským vzděláním založeným na klasických textech. Později však pocítil odpor vůči důrazu kladenému konfucianismem na rodinné a klanové vztahy, který ho podnítil k tomu, že založil viastní myšlenkovou školu prosazující *jian ai*, všeobšáhrou lásku. *Jian ai* znamená, říká Mo-c', že máme pečovat o všechny lidi stejně, bez ohledu na jejich postavení nebo na jejich vztah k nám. Tuto filozofii, známou jako mohismus, která „živí a udržuje veškerý život“, považuje Mo-c' za filozofii hluboce lidskou, jež je v souladu s cestou nebes.

Mo-c' je přesvědčen, že v našem jednání vždy vládne **vzájemnost**. Budeme-li jednat s jinými tak, jak bychom si přáli, aby jiní jednali s námi, dostane se i nám samým takového jednání. To je smysl rčení „Hodí-li mi někdo broskev, vrátím mu švestku“. Kdyby se tímto principem bezrozdílné péče o každého řídili vladaři, říká Mo-c', neexisto-

Pro **Mao Ce-tunga** byl **Mo-c'** vzhledem k svému nízkému původu skutečným filozofem lidu. Náзор, že s každým se má jednat stejně, který zastával **Mo-c'**, byl prosazován v moderní Číně.

valy by už konflikty a války.

A kdyby se jím řídili všichni, vedl by k harmoničtější, a tedy i produktivnější společnosti. Tato myšlenka je svým založením podobná idejím utilitarismu, které v 19. století rozvíjeli západní filozofové. ■

Viz též: Lao-c' 24–25 ■ Siddhártha Gautama 30–33 ■ Konfucius 34–39 ■ Wang Pi 331 ■ Jeremy Bentham 174 ■ Hadžime Tanabe 244–245

VE SKUTEČNOSTI JSOU JEN ATOMY A PRÁZDNO

DÉMOKRITOS (KOL. 460–371 PŘ. KR.)
A LEUKIPPOS (RANÉ 5. STOL. PŘ. KR.)

V KONTEXTU

OBLAST

Metafyzika

PŘÍSTUP

Atomismus

PŘEDTÍM

Rané 6. stol. př. kr. Thalés
uči, že kosmos je vytvořen
z jediné pralátky.

Kol. 500 př. kr. Hérakleitos
tvrdí, že vše je ve stavu
neustálé změny.

POTOM

Kol. 300 př. kr. Epikurejci
soudí, že neexistuje posmrtný
život, protože tělesné atomy se
po smrti rozptýlí.

1805 Britský chemik John
Dalton tvrdí, že všechny čisté
substance obsahují atomy
jediného typu a slučováním
atomů dvou či více prvků
vznikají sloučeniny.

1897 Britský fyzik J. J. Thomp-
son odhaluje, že atomy se
mohou dělit na další, menší
částice.

Filozofové od 6. století př. Kr. uvažovali, zda může být kosmos vytvořen z jediné základní substance. Během 5. století př. Kr. Leukippos a Démokritos, dva řoční filozofové z Abdéry, vyslovili názor, že vše se skládá z drobných, nedělitelných a neměnných částic, které nazvali atomy (*atomos* znamená v řečtině „nerozřezatelný“).

První atomová teorie

Démokritos a Leukippos tvrdí, že atomy jsou odděleny prázdňným prostorem, který jim umožňuje volný pohyb. Při svém pohybu na sebe narážejí a vytvářejí nové konstelace, čímž se mění objekty ve světě, jež vnímáme. Oba myslitelé soudí, že těchto věčných atomů je nekonečně mnoho, ale počet rozmanitých konstelací, jež mohou vytvářet, je konečný. Tím se vysvětluje, že existuje zdánlivě stálý počet různých substancí. Atomy, jimiž jsou tvořena naše těla, se po naší smrti nerozpadají, ale rozptýlí se a mohou být uspořádány novým způsobem.

Tato teorie, která vešla ve známost jako atomismus a již vytvořili Démokritos a Leukippos, předložila první plně mechanistický názor na svět, který se obešel bez jakéhokoli poukazu na pojem boha či bohů.

Démokritova a Leukippova atomistická teorie identifikovala také některé základní vlastnosti hmoty rozhodující pro vývoj fyzikálních věd, tak jak probíhal zejména od 17. století a dospěl až k moderním atomovým teoriím, které ve 20. století ve velkém rozsahu zrevolucionizovaly všechny přírodní vědy. ■

Člověk je malý svět.
Démokritos

Viz též: Thalés z Milétu 22–23 ■ Hérakleitos 40 ■ Epikúros 64–65

ŽIVOT BEZ ZKOUŠENÍ NENÍ ČLOVĚKU HODEN ŽITÍ

SÓKRATÉS (469–399 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PŘÍSTUP

Dialektická metoda

PŘEDTÍM

KOL. 600–450 PŘ. KR.

Předsokratovští filozofové v Iónii a v Itálii se pokoušejí vysvětlit povahu kosmu.

Rané 5. stol. PŘ. KR.

Parmenidés tvrdí, že vesmír můžeme poznat jen rozumným uvažováním.

KOL. 450 PŘ. KR. Protagoras

a sofisté uplatňují u filozofických otázek rétoriku.

POTOM

KOL. 399–355 PŘ. KR. Platón

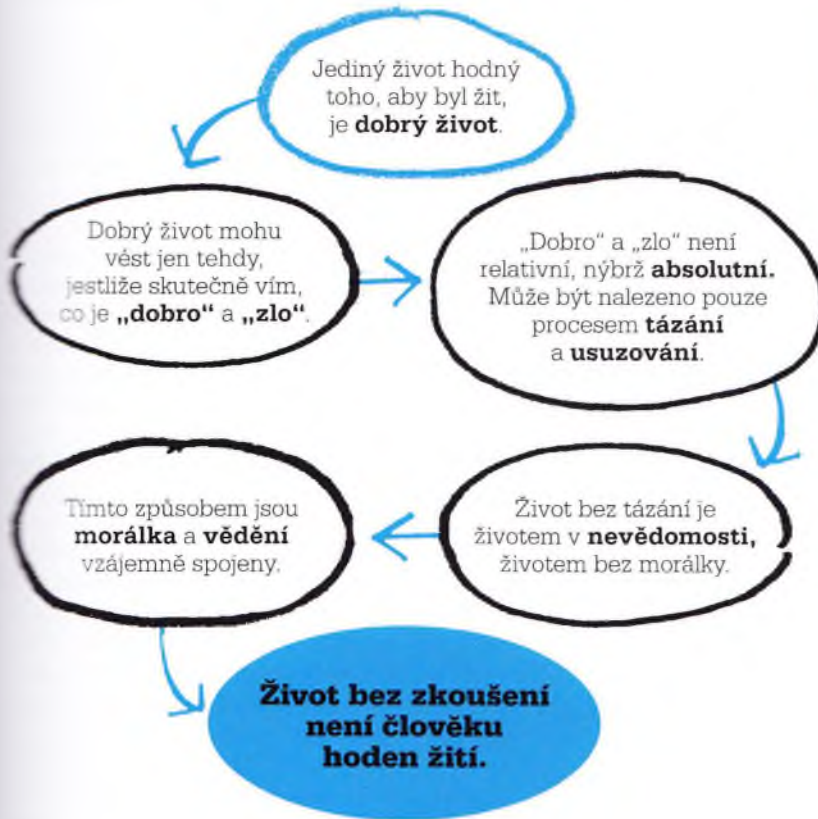
popisuje Sókratovu osobnost v *Obraně Sókrata* a v četných dialozích.

4. stol. PŘ. KR. Aristotelés

vysvětluje, zač vděčí Sókratově metodě.

Sókratés je často označován za jednoho ze zakladatelů západní filozofie, ačkoliv nic nenapsal, nezaložil žádnou školu ani nevypracoval žádné vlastní teorie. Jeho výkon spočívá v tom, že neustále kladl otázky, jež ho zajímaly, a vyvinul přitom novou metodu myšlení či nový způsob zkoumání toho, co a jak myslíme. Jeho přístup byl nazván sókratickou či dialektickou metodou („dialektickou“ proto, že se uskutečňuje jako dialog mezi protichůdnými názory) a nadělal mu v Athénách, kde žil, mnoho nepřátel. Byl hanlivě označován za sofistu, jenž chce svými argumenty druhé zmást a oklamat, a nakonec odsouzen k smrti

Viz též: Thalés z Milétu 22–23 ■ Pythagoras 26–29 ■ Hérakleitos 40 ■ Parmenidés 41 ■ Prótagoras 42–43 ■ Platón 50–55 ■ Aristotelés 56–63

na základě obvinění, že kazí mládež myšlenkami, které podřývaly tradiční hodnoty. Měl však také mnoho stoupenců, mezi něž patřil i Platón, jenž zachytil Sókratovy názory v řadě dialogů, v nichž Sókratés zkoumá různé myšlenky. Právě tyto dialogy – mezi něž patří *Obrana Sókrata*, *Faidón* a *Symposion* – mají velkou zásluhu na tom, že Sókratovy myšlenky přetvily a spoluurčovaly vývoj západní filozofie.

Smysl života

Sókratés žil v Athénách v druhé polovině 5. století př. Kr. Jako mladý se prý věnoval přírodní filozofii a zkoumání různých způsobů

vysvětlování univerza, později se zapojil do politiky městského státu a zabýval se praktičtějšími etickými otázkami, například povahou spravedlnosti. Na rozdíl od sofistů se však nesnažil vyhrávat slovní spory a prosazovat tak před soudem jednostranné zájmy nebo diskutovat jen proto, aby si vydělal peníze – toto obvinění bylo vznášeno proti mnoha jeho současníkům. Nehledal ani odpovědi nebo vysvětlení, ale zkoumal především základ pojmů, jež uplatňujeme sami na sebe – například pojmů „dobrý“, „zlý“ a „spravedlivý“ –, protože byl přesvědčen, že prvním úkolem filozofie je porozumění tomu, co a jací jsme.

Sókratés

Sókratés se narodil v roce 469 př. Kr. v Athénách jako syn sochaře a porodní báby. Zpočátku se pravděpodobně věnoval otcovu povolání, a než byl povolán k vojenské službě, mohl se věnovat studiu. Vyznamenal se v peloponéské válce, a když se vrátil do Athén, účastnil se po určitou dobu politického života. Po otcově smrti zdědil dostatek peněz a mohl žít se svou manželkou Xanthipou, aniž musel pracovat.

Stal se pak v Athénách známou postavou, rozprádal filozofické diskuse se spoluobčany a shromáždil kolem sebe družinu mladých posluchačů. Nakonec byl obviněn, že kazí mravy mladých Athéňanů, a odsouzen k trestu smrti. Ačkoli mu byla nabídnuta možnost uchýlit se do exilu, Sókratés tuto alternativu odmítl, rozsudek přijal a v roce 399 př. Kr. vypil smrtelnou dávku bolehlavu.

Hlavní díla

4.–3. stol. př. Kr. Platón zaznamenal Sókratův život v *Obraně Sókrata* a v četných dialozích.

Jsem občanem
světa.
Sókratés

Sókratovým ústředním zájmem bylo zkoumání života a hodnot, o něž se opíráme v každodenním jednání, a právě nemilosrdné zpochybňování našich nejvroucněji chovaných přesvědčení (především přesvědčení o nás samých) mu nadělalo mnoho nepřátel – až do konce života však zůstal svému cíli věrný. Podle líčení jeho obhajoby před soudem, jak je podal Platón, zvolil Sókratés raději smrt než život v nevědomosti, který pro

něj byl nepředstavitelný: „Život bez zkoušení není člověku hoden žití.“

Co v sobě zahrnuje toto zkoušení či zkoumání života? Pro Sókrata znamenalo zkoumání smyslu základních pojmů, jichž každodenně užíváme, ale nikdy jsme o nich nepřemýšleli, a tedy proces odhalování skutečného smyslu pojmů a našeho vědění nebo nevědomosti.

Sókratés byl jedním z prvních filozofů uvažujících o tom, co tvoří „dobrý“ život. Rozhodně mu neodpovídalo slepě žít podle morálních kódů společnosti, spíše třeba dosáhnout klidu myslí, který je výsledkem konání toho, co je správné. A co je „správné“, to může být určeno jedině přísným zkoumáním.

Sókratés nebyl sofista a odmítal představu, že pojmy jako ctnost jsou relativní, že jsou pouhým míněním. Trval naopak na tom, že musí být něčím absolutním, že musí platit nejen pro občany Athén nebo Řecka, ale pro všechny lidi na světě. Byl přesvědčen, že ctnost (řecky *areté*, jež tehdy znamenala „výtečnost“ a „naplnění“) je „nejcennějším statkem“ a že nikdo si ve skutečnosti nepřeje konat zlo. Každý, kdo koná zlé činy, jedná proti svému svědomí, a nebude se proto cítit dobře; a jelikož všichni usilujeme o klid myslí, nedělali bychom něco takového dobrovolně. Zlé činy, soudil Sókratés, jsou důsledkem nedostatku moudrosti a vědění. Vyvozoval z toho, že „je jen jedno dobro: vědění; a jedno zlo: nevědomost“. Vědění je neoddelitelně spjata s morálkou – je to „jediné dobro“ – a z toho důvodu musíme neustále „zkoušet“ své životy.

Péče o duši

Pro Sókrata může vědění hrát svoji roli i v životě po smrti. Platón nechává Sókrata v *Obraně promlou-*

Sókratova dialektická metoda
byla formou tázání, která odkrývala předpoklady, často mylné, na nichž lidé zakládali svůj nárok na vědění.

Ot. Myslíš tedy, že bohové vědí všechno?

Odp. Ano, protože jsou to bohové.

Ot. Nesouhlasí někteří bohové s jinými bohy?

Odp. Ovšemže nesouhlasí. Bohové vždy bojují.

Ot. Bohové se tedy neshodují v tom, co je pravdivé a správné?

Odp. Domnívám se, že tomu tak je.

Ot. Některé bohové se tedy někdy mohou mýlit?

Odp. Domnívám se, že to je pravda.

**Bohové tudíž
nemohou
vědět vše.**

vat slovy: „Řeknu, že toto je dokonce největší dobro pro člověka, každý den vésti hovory o ctnosti a o ostatních věcech, o kterých vy mě slyšíte rozmlouvat a sebe samého i jiné zkoušet.“ Nabývat takto vědění raději než nabývat bohatství nebo vysokého postavení je nejvyšším cílem života. Není to věc zábavy nebo zvědavosti, ale důvodem, proč existujeme. Veškeré vědění je nakonec sebepoznáním, protože vědění vytváří osobu, již máme v tomto světě, a posiluje péči o nesmrtelnou duši. Ve *Faidónu* Platonův Sókratés říká, že život bez zkoušení vede k tomu, že duše „bloudí, mate se a dostává závrat jako opilý“, zatímco moudrá duše dosahuje vyrovnanosti a její blouzení ustává.

Dialektická metoda

Sókratés se v Athénách rychle stal dobře známou osobností s pověstí ovidavého ducha. Vypráví se, že jeden z jeho přátel se otázal věštkyňe Apollónova chrámu v Delfách, kdo je nejmoudřejším člověkem na světě, a odpověď věštírny prý zněla, že nikdo není moudřejší než Sókratés. Když se o tom Sókratés dozvěděl, užasl a ihned se vydal za nejučenějšími lidmi v Athénách, aby dokázal, že věštkyňe neměla pravdu. Zjistil však, že tito učení lidé se pouze domnívají, že mnoho vědí; při bližším zkoumání se ukazuje, že jejich vědění je omezené nebo mylné.

Důležitější však byla metoda, již Sókratés použil, aby jejich vědění zpochybnil. Zaujal postoj toho, kdo nic neví, a kladl pouze otázky odhalující rozpory v jejich

argumentech a mezery v jejich vědění, aby je postupně přivedl k lepšímu nahlédnutí. Sám tento postup přirovnal k povolání své matky, porodní báby, a prohlásil, že pomáhá na svět myšlenkám.

Při těchto rozhovorech si Sókratés uvědomil, že delfská věštírna měla pravdu – že je nejmoudřejším mužem v Athénách nikoli pro své vědění, nýbrž proto, že dozrává, že nic neví. Říkal, že to odpovídá nápisu nad vchodem do delfského chrámu – *gnóthi seauton* („poznej sebe sama“). Aby člověk dosáhl vědění o světě a o sobě samém, je třeba uvědomit si své meze, svou nevědomost a odstranit všechny předsudky. Jen tak lze doufat, že bude odhalena pravda.

Sókratés se snažil Athéňany zapojit do debat o takových tématech jako povaha lásky, spravedlnosti, věrnosti a statečnosti. Jeho posláním, mylně v té době chápaným jako nebezpečná forma sofistiky či samoučelné duchaplnosti, nebylo lidi poučovat ani zjišťovat, co vědí, nýbrž zkoumat představy, jež chovají. Právě rozmluva, již takto vedl, poskytovala Sókratovi žádoucí nahlédnutí. Řadou otázek odhaloval názory a předpoklady skryté za „vědění“

“

Vím, že nic nevím.

Sókratés

”

svých partnerů, které pak nahlédnutím vnitřní rozpornosti jejich představ přiváděl k novým poznatkům.

Tato metoda, kdy argument byl v průběhu racionální diskuse podroben zkoumání z pozice nevědomosti, představovala naprostou změnu ve filozofickém myšlení. Bylo to první známé uplatnění indukativní metody, kdy je nejprve určitá řada premis potvrzených zkušeností prokázána jako pravdivá a v závěru je pak vyvozena obecně platná pravda. Tato forma argumentace byla rozpracována Aristotelem a později Francisem Baconem, který ji učinil výchozím bodem své vědecké metody. Stala se nejen základem západní filozofie, ale všech empirických věd. ■

Sókratés přijímá smrtící číši
bolehlavu a prstem ukazuje
k nebesům. Sókratés byl v roce
399 př. Kr. odsouzen k smrti pro
podřívání athénské morálky.

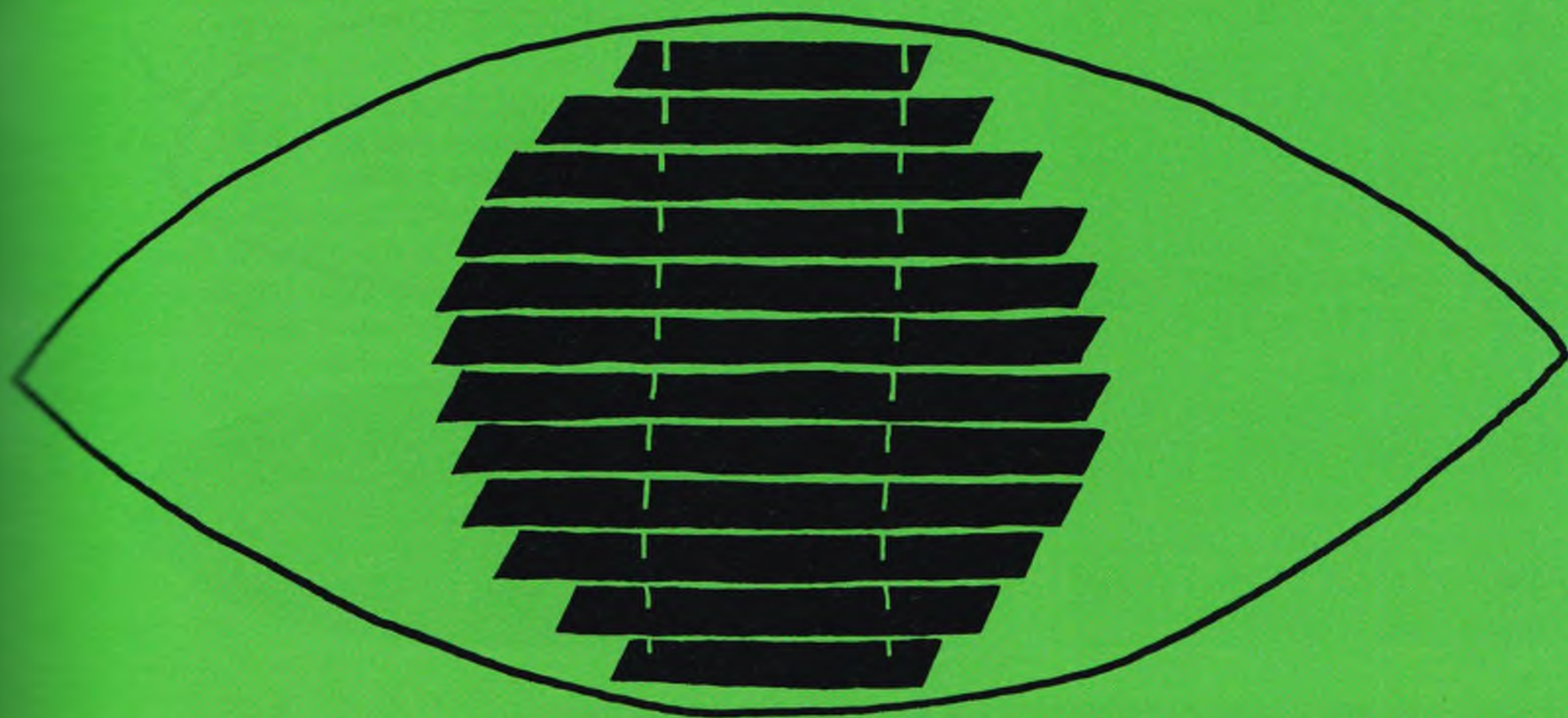

POZEMSKÉ VĚDĚNÍ JE POUHÝM STÍNEM

PLATÓN (427–347 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PŘÍSTUP

Racionalismus

PŘEDTÍM

6. stol. PŘ. KR. Milétští filozofové formulují teorie o povaze a substanci kosmu.

KOL. 500 PŘ. KR. Hérakleitos tvrdí, že vše je ve stavu neustálého plynutí a změny.

KOL. 450 PŘ. KR. Prótagoras prohlašuje, že pravda je relativní.

POTOM

KOL. 335 PŘ. KR. Aristotelés učí, že pravdu můžeme nalézt pozorováním světa kolem nás.

KOL. 250 PO KR. Plótinos zakládá novoplatonskou školu, náboženské rozpracování Platónových myšlenek.

386 Sv. Augustin včleňuje Platónovy teorie do křesťanské nauky.

V roce 399 př. Kr. byl Platónův učitel Sókratés odsouzen k smrti a Platón si umínil, že pro budoucnost zachová to, co se od svého učitele naučil – nejprve v *Obraně*, kde svými slovy vyličil Sókratovu obhajobu při procesu, a později učinil Sókrata účastníkem svých (fiktivních) dialogů. Často je zde nesnadné rozpoznat, které myšlenky jsou Sókratovy a které pocházejí od samotného Platóna, neboť i Platón používá Sókratovu maieutickou metodu, aby prozkoumal a vysvětlil vlastní myšlenky.

Zpočátku se zabývá podobnými tématy jako jeho učitel: snaží se hledat definice abstraktních morálních hodnot, jakými jsou „spravedlnost“ a „ctnost“, a vyvíjí Prótagorovo pojetí, podle něhož dobré a zlé, správné a nesprávné jsou relativní pojmy. V *Ústavě* vykládá svou představu o ideálním městském státu a zkoumá aspekty ctnosti. Zároveň však pojednává i o tématech překračujících hranice morální filozofie. Podobně jako předsókratovští myslitelé se zabývá povahou a substancí kosmu a zkoumá, jak něco, co je neměnné a věčné, může *existovat* ve zdánlivě

se *měním* světě. Na rozdíl od svých předchůdců však dospívá k *závěru*, že „neměnné“ v přírodě je stejné jako „neměnné“ v *morálce* a ve *společnosti*.

Hledání ideálního

Platón v *Ústavě* popisuje, jak Sókratés kladé otázky o ctnostech či morálních pojmech, aby se tak dospělo k jejich jasným a přesným definicím. Proslulá jsou Sókratova *slova*, že „ctnost je vědění“ a že chceme-li jednat spravedlivě, musíme si nejprve položit otázku, co je spravedlnost. Platón zdůrazňuje, že než v našem myšlení či

Viz též: Thalés z Milétu 22–23 ■ Hérakleitos 40 ■ Prótagoras 42–43 ■ Sókratés 46–49 ■ Aristotelés 56–63 ■ Plótinus 331 ■ Augustin 72–73

usuzování odkážeme na nějaký morální pojem, musíme nejprve prozkoumat, co tímto pojmem míníme a co jej činí právě tím, čím je. Klade otázku, jak můžeme poznat správnou či dokonalou formu něčeho – například ideu spravedlnosti –, která je pravdivá pro všechny společnosti a pro všechny doby. Naznačuje tak, že má na mysli jakousi ideální formu věcí – ať už jsou těmito věcmi morální pojmy nebo fyzické objekty –, která musí ve světě, v němž žijeme, skutečně existovat, a že jsme si jí nějakým způsobem vědomi.

Platón to objasňuje na běžných předmětech ve světě kolem nás, například na lehátku. Když vidíme lehátko, říká, víme, že to je lehátko, a můžeme rozpoznat všechna další lehátka, i když se mohou mnoha způsoby lišit. Psi jsou ve svých čerňavých rasách ještě rozdílnější, všichni ale sdílejí charakteristický rys „psovitosti“, který je něčím, co můžeme rozpoznat a co nám dovoluje říci, že víme, co je pes. Platón tvrdí, že tato sdílená „psovitost“ nejen existuje, ale že všichni máme ve své mysli všem společnou obecnou ideu lehátka nebo psa, kterou užíváme při rozpoznání každého jednotlivého případu. Tyto případy jsou proměnlivé, zatímco idea musí být stále stejná. Ideu můžeme mít jen v našem vědomí. Smysly hlásí hned to, hned ono.

Proto, říká Platón, lze pravého vědění dosáhnout jen rozumem.

Pro podepření svého tvrzení uvádí matematický příklad. Logickými kroky můžeme dokázat, že čtverec nad přeponou pravoúhlého trojúhelníku se rovná součtu čtverců nad oběma odvěsnami nebo že součet tří vnitřních úhlů každého trojúhelníku je vždy 180 stupňů. Víme, že tato tvrzení jsou pravdivá, i když dokonalý trojúhelník nikde v přirozeném světě neexistuje. Přesto si dokážeme v naší mysli dokonalý trojúhelník – či dokonalou přímku nebo kruh – představit, přičemž užíváme rozumu. Platón se proto táže, zda takové dokonalé formy mohou někde existovat.

Svět idejí

Platón je svými úvahami veden k jedinému závěru: Musí existovat svět idejí, forem, který je naprosto oddělený od materiálního světa. Právě tam existuje idea dokonalého „trojúhelníku“ zároveň s ideou dokonalého „lehátka“ nebo dokonalého „psa“. Platón soudí, že lidské smysly nemohou tento svět vnímat přímo – je nám přístupný jedině prostřednictvím rozumu. A jde ještě

Pro každou skupinu jednotlivin, jimž dáváme totéž jméno, předpokládáme jednu zvláštní ideu.

Platón
Ústava

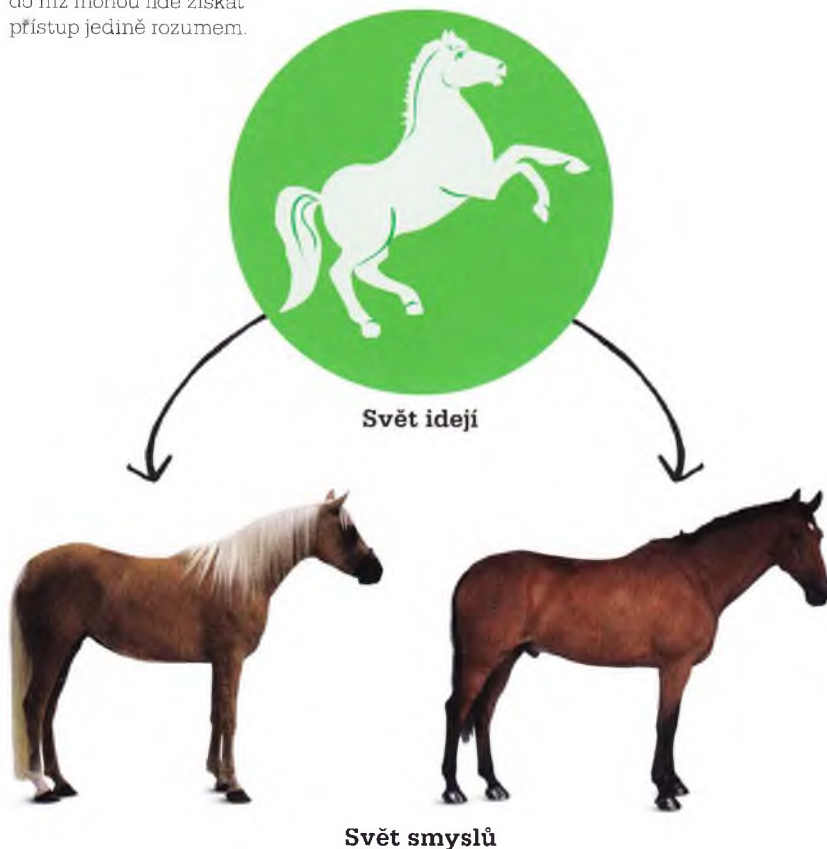
dál a tvrdí, že tato říše idejí je „realitou“ a že svět kolem nás je zformován podle ní.

Pro osvětlení své teorie vytváří obraz, který se stal známým jako „podobenství o jeskyni“. Žádá nás, abychom si představili jeskyni, v níž jsou lidé od narození uvězněni. Jsou spoutáni, musí bez pohnutí sedět tváří k zadní stěně jeskyně a hledět v temnotě pouze na stěnu před sebou. Daleko za nimi plane jasný oheň a uprostřed mezi ohněm a spoutanými

V podobenství o jeskyni Platón ukazuje, že naše poznání světa je omezeno na pouhé stíny skutečnosti a pravdy, a osvětluje svou představu o světě dokonalých forem či idejí.

Podle Platónovy teorie idejí je každý kůň, s nímž se setkáme v okolním světě, jen nedokonalou podobou „ideálního“ či dokonalého koně, jenž existuje ve světě idejí – v říši, do níž mohou lidé získat přístup jediné rozumem.

vězni je vystavěna zídka, podél níž chodí lidé a nosí různé předměty přečnívající nad zídkou. Stíny těchto předmětů dopadají na zadní stěnu jeskyně a jsou vším, co vězni vědí o světě; nemají žádnou představu o skutečných předmětech. Kdyby se jeden z vězňů vyprostil z pout a otočil se, spatřil by samotné předměty. Avšak po celém životě v uvěznění by byl zmaten, oheň by ho oslnil, a tak by se onen vězeň pravděpodobně obrátil zpět ke stěně a za jedinou skutečnost by považoval stíny.

Platón věří, že vše, co vnímají naše smysly v materiálním světě,

je stejně jako ony obrazy na stěně jeskyně pouhým stínem. To je základ jeho teorie idejí, podle níž pro každou pozemskou věc, kterou jsme schopni vnímat svými smysly, existuje ve světě idejí odpovídající „idea“ – věčná, neměnná a dokonalá skutečnost této věci. Protože vše, co vnímáme svými smysly, mohou být jen nedokonalé a neúplné „stíny“ reality, nemohou nám naše smysly o těchto věcech poskytnout opravdové vědění. V nejlepším případě můžeme mít různá mínění, ale pravé vědění může vzejít jen ze studia idejí a lze ho vždy dosáhnout pouze rozumem,

nikoli klamajícími nás smysly. Toto rozlišení dvou rozdílných světů, světa jevů a světa idejí, který je pro Platóna reálným světem, řeší také problém, jak lze ve stále se měnícím světě nalézt něco neměnného. Materiální svět je podroben změně, ale Platónův svět idejí je věčný a neměnný. Platón aplikuje svou teorii nejen na konkrétní věci, například na lehátka a psy, ale také na abstraktní pojmy. V Platónově světě idejí existuje idea spravedlnosti, která je pravou spravedlností, a všechny příklady spravedlnosti v materiálním světě kolem nás jsou pouze jejími napodobeninami či nedokonalými podobami. Totéž platí o ideji dobra, kterou Platón považuje za nejdokonalejší ze všech idejí – a za cíl veškerého filozofického zkoumání.

Vrozené vědění

Otázkou zůstává, jak můžeme dospět k vědění o těchto idejích, abychom byli schopni rozpoznat jejich nedokonalé příklady ve světě, v němž žijeme. Platón tvrdí, že nám musí být představa o těchto ideálních formách vrozena, i když si toho nejsme vědomi. Je přesvědčen, že lidé jsou složeni ze dvou částí: z těla a duše. Naše těla jsou vybavena smysly, jimiž jsme schopni vnímat materiální svět kolem nás, zatímco duše je sídlem rozumu, kterým

Nevidíš... že duše člověka jest nesmrtelná a nikdy nezaniká?

Platón
Ústava

Marcus Aurelius, římský císař v letech 161–180, nebyl jen mocným vládcem, ale také významným filosofem a myslitelem – přivítáním Platónovy ideje, že společenství mají vést filosofové.

Chceme nahlížet říší idejí. Platón tvrdí, že naše duše, jež je nesmrtelná a věčná, přebývala před narozením v světě idejí a stále touží navrátit se tam. Když tedy smysly vnímáme napodoben-

niny idejí ve světě, rozpoznáváme je jako určitý druh vzpomínky. Rozpomínání na svět idejí je věcí rozumu, vlastnosti duše.

Úkolem filozofa je podle Platóna užívat rozumu k odhalování **těchto** ideálních forem či idejí. V *Ústavě* také říká, že právě filosofové či spíše ti, kdo jsou hodni poslání filozofa, by měli být vládnoucí třídou. Jen opravdový filozof dokáže totiž porozumět pravé povaze světa a pravdivosti morálních hodnot. Mnozí se však právě tak jako onen vězeň, jenž v „podobnosti o jeskyni“ spatřil skutečné předměty místo jejich stínů, obrací zpět ke světu stínů, k jedinému světu, v němž se cítí dobře. Platón si často uvědomoval, že je nesnadné přesvědčit ostatní filozofy o pravé povaze jejich povolání.

Jedinečné dědictví

Platón sám ztělesňoval svůj ideál, byl pravým **filozofem**. Nejprve se zabýval otázkami etiky vznesenými stoupenci Prótgorovými a Sókratovými a poté zkoumal cestu k vědění samotnému. Hluboce ovlivnil Aristotela – i tam, kde se tak jako v otázce teorie idejí

“

To, co nazýváme učením se, je vzpomínání.

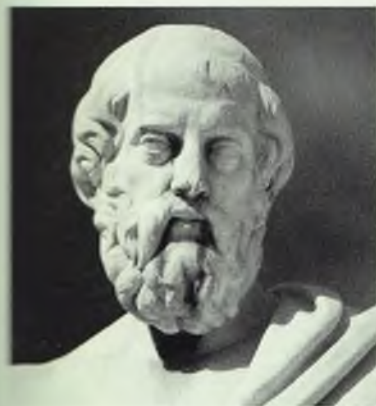
Platón
Menon

”

zásadně rozcházel. Platónovy myšlenky našly později cestu do filozofických soustav islámských a křesťanských myslitelů, včetně sv. Augustina, jenž propojil Platónovy ideje s idejemi církve.

Svým přesvědčením, že rozum, a nikoli pozorování je skutečnou cestou k vědění, **položil** základy racionalismu sedmnáctého století. Platónův vliv je zřejmý i dnes – široké spektrum témat, o nichž psal, vedlo ve dvacátém století britského logika Alfreda Northe Whiteheada k proslulému výroku, že západní filozofie je jen „souborem komentářů k Platónovi“. ■

Platón

Navzdory značnému počtu zachovaných spisů, které jsou Platónovi připisovány, víme o jeho životě jen málo. Narodil se kolem roku 427 př. Kr. ve vznešené athénské rodině a dostal jméno Aristoklés, později však získal přezdívku „Platón“ (související s řeckým slovem *platys* – „široký“). Ačkoliv byl pravděpodobně určen pro život v politice, stal se Sókratovým žákem a obrátil se k filozofii. Po Sókratově odsouzení byl prý natolik rozčarován poměry v Athénách, že město opustil. Hojně cestoval, a než se kolem roku 385 vrátil do Athén, strávil delší dobu

v jižní Itálii a na Sicílii. V Athénách založil školu známou jako Akademie, kterou vedl až do své smrti v roce 347 př. Kr.

Hlavní díla

kol. 399–387 př. Kr. *Obrana Sókrata, Kritón, Gorgias, Hippias Větší, Menon, Prótgoras* (rané dialogy)

kol. 380–360 př. Kr. *Faidón, Faidros, Ústava, Symposion* (střední dialogy)

kol. 360–355 př. Kr. *Parmenidés, Sofistés, Theaitétos* (pozdní dialogy)

**PRAVDA
SPOČÍVÁ VE SVĚTĚ
KOLEM NÁS**

ARISTOTELES (384–324 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PŘÍSTUP

Empirismus

PŘEDTÍM

399 PŘ. KR. Sókratés prohlašuje, že ctnost je moudrost.**KOL. 380 PŘ. KR.** Platón předkládá ve svém sokratovském dialogu *Ústava* teorii idejí.

POTOM

9. stol. PO KR. Aristotelovy spisy jsou překládány do arabštiny.**13. stol.** Objevují se latinské překlady Aristotelových spisů.**1690** John Locke zakládá školu anglického empirismu.**1735** Zoolog Carl Linnaeus (Carl von Linné) klade v díle *Systema naturae*, vycházejícím z Aristotelova systému biologické klasifikace, základy moderní taxonomie.

Když Aristotelés přišel do Athén studovat na Platónovu Akademii, bylo mu sedmnáct roků. Platónovi bylo v té době šedesát a vytvořil již svou teorii idejí. Všechny pozemské jevy, například „spravedlnost“ nebo zelená barva, jsou podle této teorie pouze stíny svých ideálních pravzorů (idejí), které propůjčují svým pozemským nápodobám jejich identitu.

Aristotelés se od svého učitele nepochybně mnoho naučil, pilně studoval, měl však výrazně odlišnou povahu. Tam, kde Platón byl oslnující a intuitivní, Aristotelés byl vědecký a metodický. Chovali k sobě nepochybně vzájemnou úctu a Aristotelés zůstal v Akademii jako posluchač i učitel až do Platónovy smrti o dvacet let později. Poté co nebyl zvolen Platónovým nástupcem, opustil Athény a podnikl cestu do Iónie, která se měla ukázat jako velice plodná.

Kritika Platónovy teorie idejí

Aristotelés, uvolněný od učitelových povinností, se mohl plně oddat svým přírodovědným

studiím, které prohloubily jeho podezření, že Platónova teorie idejí je mylná. Mohly snad Aristotelovy argumenty přímo ovlivnit Platóna, jenž ve svých pozdějších dialozích zkorigoval některé své dřívější názory? Jisté je jen to, že i Platón se zabýval argumentem třetího muže, který Aristotelés použil proti teorii idejí a který říká: Jestliže v říši idejí existuje například idea dokonalého muže, podle níž jsou zformováni pozemští muži, musela by se tato idea, má-li mít nějaký rozumově poznatelný obsah, opět zakládat na další ideji, na ideji ideje muže, a ta by se opět musela zakládat na další, ještě vyšší ideji a tak dále *ad infinitum*.

Pozdější Aristotelův argument proti teorii idejí byl přímější a bezprostředněji se vztahoval k jeho studiím přírodního světa. Ty mu ukázaly, že realitu věcí může poznat již zde na zemi, a že je tudíž zbytečné postulovat nějakou hypotetickou říši idejí.

Možná proto, že jeho otec byl lékař, soustředil se Aristotelův vědecký zájem na oblast, kterou v moderní době označujeme jako biologické vědy, zatímco Platón vycházel z matematických studií.

Viz též: Sókratés 46–49 ■ Platón 50–56 ■ Avicenna 76–79 ■ Averroes 82–83 ■ René Descartes 116–123 ■ John Locke 130–133 ■ Gottfried Leibniz 134–137 ■ George Berkeley 138–141 ■ David Hume 148–153 ■ Immanuel Kant 164–171

Tento rozdíl ve východiscích pomáhá vysvětlit rozdílný přístup obou těchto myslitelů. Matematika, obzvláště její část geometrie, se zabývá abstraktními pojmy, které jsou velmi vzdálené každodennímu světu, zatímco biologie studuje z velké části svět kolem nás a zakládá se především na pozorování.

Platón spatřoval potvrzení své teorie idejí v tom, že můžeme úspěšně pracovat s pojmy jako dokonalý „kruh“ (který v přírodě nemůže existovat), ale Aristotelés poukázal na to, že jisté konstanty lze odhalit pouhým zkoumáním přírodního světa.

Důvěřovat smyslům

Aristotelés tak zcela převrátil Platónovu teorii. Vůči smyslům se choval nedůvěru, opak na ně pak dokazování svých teorií společně

hal. Studium přírodního světa poznal, že pozorováním lze určit charakteristické znaky každé konkrétní rostliny nebo živočicha a učinit si tak dokonalý obraz o tom, čím se liší od jiných rostlin nebo živočichů a co jej činí právě tím, čím je. Jeho studie mu pouze potvrdily to, o čem byl již přesvědčen – že se nerodíme s jakousi vrozenou schopností poznávat ideje, jak tvrdil Platón. Schopnost poznávat obecné formy či ideje je schopností získanou, nikoli vrozenou.

Kdykoli dítě uvidí psa, všimne si pokaždé něčeho, co má toto zvíře společného s ostatními psy, a nakonec může poznat vše, co je činí psem. Dítě má nyní představu o „psovitosti“ či „formě“ psa, jak říká Aristotelés. Tímto způsobem se z naší zkušenosti o světě učíme, jaké společné

Platón a Aristotelés se lišili ve svém názoru na povahu obecných vlastností. Platón je viděl pouze v říši idejí, podle Aristotele jsou v tomto světě.

vlastnosti činí věci tím, čím jsou. Jedinou cestu, jak poznat svět, představují smysly.

Aristotelův pojem formy

Aristotelés se stejně jako Platón snaží nalézt ve světě charakterizovaném změnou nějaký neměnný a pevný základ. Soudí však, že jej není třeba hledat v odděleném světě idejí, jež může vnímat pouze duše. Evidentní danosti jsou zde, ve světě kolem nás, vnímatelné smysly. Aristotelés je přesvědčen, že věci v materiálním světě nejsou nedokonalými kopiemi idejí (jak je tomu u Platóna), nýbrž že podstatná forma věci (to, co ji činí tím, čím je) je inherentně vlastní každé instanci oné věci. Například „psovitost“ není jen společnou vlastností psů, nýbrž něčím, co je inherentní všem reálným psům. Studium jednotlivých věcí může proto dospět k nahlédnutí

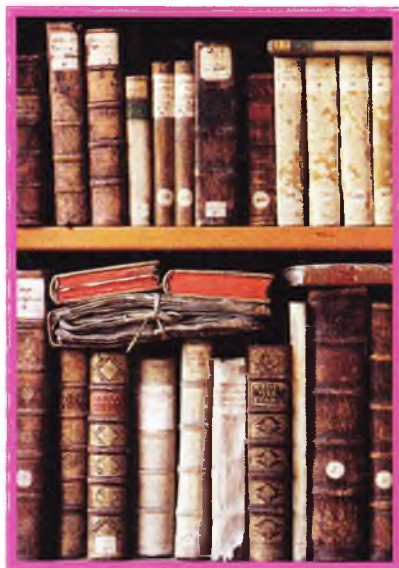
“

To, co jest od přirozenosti, jest uspořádáno tak, aby to bylo co nejkrásnější.

Aristotelés

Etika Nikomachova

”

jejich obecné, neměnné přirozenosti.

Aristotelés soudí, že to, co platí pro věci v přírodním světě, platí i pro představy vztahující se k člověku, pro pojmy jako „ctnost“, „spravedlnost“, „krása“ a „dobro“. Mohou být zkoumány stejným způsobem jako materiální věci. Když se narodíme, soudí Aristotelés, je naše mysl jako „nepopsaná deska“ a veškeré ideje můžeme získat jen prostřednictvím smyslů. Při narození nemáme žádné vrozené ideje, a nemůžeme tudíž mít ani žádnou představu o dobrém a zlém. Když se však během života setkáváme s příklady spravedlnosti, učíme se rozpoznávat, co je jim společné. Pomalu se učíme, co je spravedlnost, a toto vědění postupně zdokonalujeme. Jedinou cestou, jak můžeme nalézt věcnou, neměnnou ideu spravedlnosti, je jinými slovy pozorování toho, jak se projevuje ve světě kolem nás.

Aristotelés se tedy odchyluje od Platóna nikoli tím, že by obecné ideje (obecniny) popíral, nýbrž že

“

Všichni lidé od přirozenosti touží po vědění.

Aristotelés
Metafyzika

”

Aristotelés definoval mnoho oblastí vědění a bádání, jak je známe až do dnešní doby: fyziku, logiku, metafyziku, poetiku, etiku, politiku a biologii.

klade otázku jejich povahy a prostředků, jimiž dospíváme k jejich poznání (což je základní otázka epistemologie či teorie poznání). A právě tento rozdílný názor na to, jak dospíváme k obecně platným pravdám, rozdělil později filozofy ve dva odlišné tábory: v racionalisty (Descartes, Leibniz, Kant aj.), kteří věří v *apriorní* či vrozené vědění, a v empiristy (Locke, Berkeley, Hume), kteří tvrdí, že veškeré vědění pochází jediné ze smyslové zkušenosti.

Biologická klasifikace

Rozdílné cesty, jimiž Platón a Aristotelés dospívají k svým teoriím, nám hodně říkají o jejich vnitřním založení. Platónova teorie idejí je vznešená a nadzemská a odráží se to i ve způsobu Platónovy argumentace ve fiktivních, vysoce imaginativních dialogích, které jeho Sókratés vede se svými současníky. Aristotelova teorie je naopak mnohem střízlivější a je předkládána prozaičtější, akademickým jazykem. Aristotelés byl skutečně natolik

přesvědčen o tom, že pravdu o světě lze nalézt zde na zemi, a ne v nějakých vyšších sférách, že začal sbírat vzorky rostlin a živočichů a klasifikovat je podle jejich charakteristických znaků.

Pro tuto biologickou klasifikaci navrhl hierarchický systém, první svého druhu a sestavený tak skvěle, že dodnes tvoří základ biologické taxonomie. Aristotelés dělí přírodní svět nejprve na živý a neživý a poté se obrací k živému světu. Při dalším dělení na rostliny a živočichy uplatňuje stejný typ myšlení, o němž se opírá jeho teorie obecných vlastností: rostlinu a živočicha můžeme sice rozlišit téměř bez přemýšlení, ale odkud víme, jak toto rozlišení provést? Odpověď spočívá podle Aristotela ve společných znacích obou kategorií. Všechny rostliny sdílejí formu „rostlina“ a všichni živočichové formu „živočich“. A jakmile jednou porozumíme povaze těchto forem, můžeme je pak rozpoznat v každém jejich projevu.

Tento fakt vystupuje tím zřetelněji, čím více Aristotelés dále dělí přírodní svět. Aby mohl být „tento“ živočich klasifikován jako ryba, musíme rozpoznat, co činí rybu rybou – a to je možné jediné zkušeností a není k tomu zapotřebí žádného vrozeného vědění. A tento fakt se znovu a znovu potvrzuje, když Aristotelés vytváří klasifikaci všeho živého, od nejjednodušších organismů až po člověka.

Teleologické vysvětlení

V procesu klasifikace přírodního světa vysledoval Aristotelés i další fakt. „Forma“ živého tvora není čistě věcí jeho tělesných znaků, například pokožky, peří nebo šupin, ale souvisí také s tím, co dělá a jak

se chová – a to má pro Aristotela etické implikace.

Abychom porozuměli spojitosti s etikou, musíme si nejprve uvědomit, že podle Aristotela lze všechno ve světě vysvětlit čtyřmi příčinami, jež plně objasňují existenci věci. Jsou to následující čtyři příčiny: látková (materiální) příčina – to, z čeho je věc vytvořena; formální (tvarová) příčina – formování či tvar věci; účinná (společná) příčina – zdroj vzniku

a změny; účelová (finální) příčina – účel či funkce věci. A právě tento poslední typ příčiny, „účelová příčina“, má vztah k etice – k předmětu, který podle Aristotela není něčím odlišným od (přírodní) vědy, v tomto případě biologie, ale je spíše jejím logickým rozšířením.

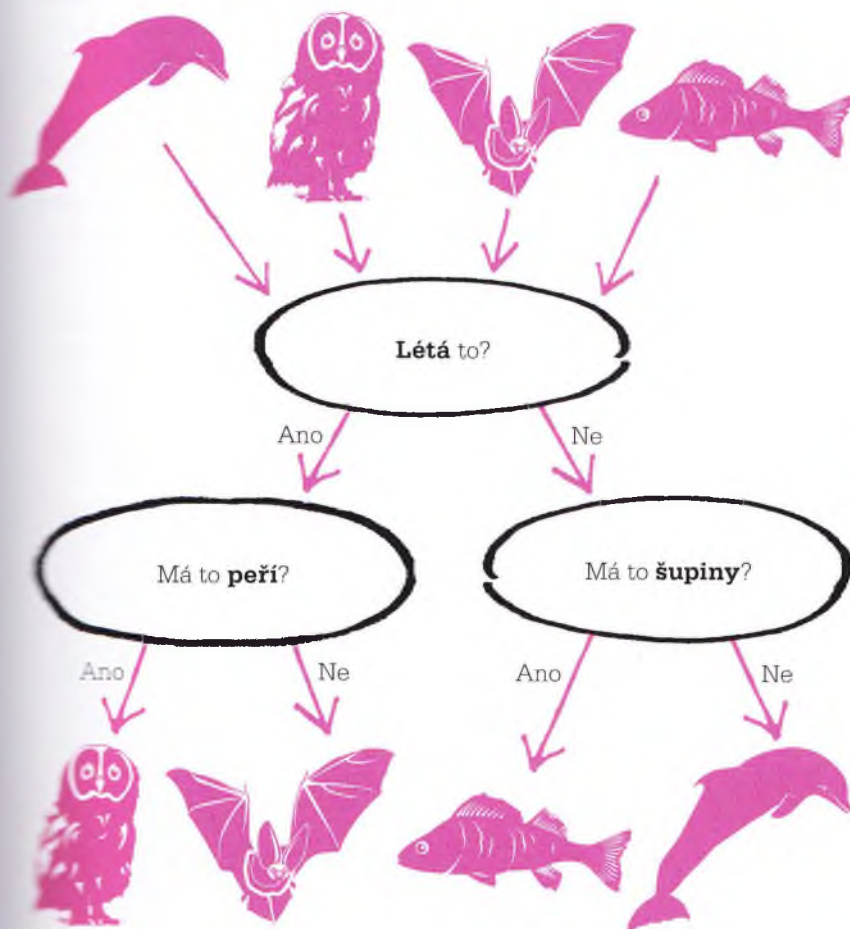
Příkladem, který Aristotelés uvádí, je oko: účelovou příčinou oka – jeho funkcí – je vidění. Tato funkce představuje účel či *telos*

oka – *telos* je řecké slovo, jež je základem „teleologie“ či studia účelů v přírodě. Teleologické vysvětlení věci je proto objasněním jejího účelu, a znát účel věci znamená také vědět, co je její „dobrou“ nebo „špatnou“ verzí – dobré oko je oko, jež dobře vidí.

V případě člověka je proto „dobrým“ životem takový život, v němž plníme svůj účel či plně využíváme všech vlastností, jež nás činí lidmi. Člověk může být pokládán za „dobrého“, jestliže využívá oněch vlastností, s nimiž se narodil, a šťastný může být jen tehdy, jestliže všech svých schopností využívá k usilování o ctnost, jež nejvyšší formou je podle Aristotela moudrost. To nás přivádí zpět k otázce, jak můžeme rozpoznat onu věc, již označujeme jako ctnost – a pro Aristotela je odpovědí opět pozorování. I to, co je „dobrý život“, můžeme pochopit, pozorujeme-li lidi kolem nás.

Sylogismus

V procesu klasifikace uplatňuje Aristotelés systematický logický postup, který aplikuje na každý exemplář, aby určil, zda náleží k určité kategorii. Jedním ze

Linnaeus a Cuvier byli mými dvěma bohy, i když velice odlišným způsobem, ale pouhými školáky vedle starého Aristotela.

Charles Darwin

„**Sókratés je smrtelný**“ je nevyvratitelný závěr nejslavnějšího sylogismu v dějinách. Aristotelův sylogismus – jednoduchá dedukce ze dvou premis – byl prvním formálním systémem logiky.

znaků, které jsou společné všem plazům, je například to, že jsou studenokrevní; je-li tedy určitý konkrétní exemplář teplokrevný, nemůže to být plaz. Společný znak všech savců spočívá podobně v tom, že kojí svá mláďata; je-li tedy „tento“ exemplář savec, bude kojit své mládě.

Jestliže vyvozujeme takové závěry, řídíme se určitým vzorem, který podle Aristotela sestává ze tří tvrzení, **přesněji řečeno** ze dvou předpokladů či premis a jednoho závěru, například v této podobě: Jestliže každé A je X a jestliže B je A, pak B je X. Sylogismus, jak je tato forma usuzování označována, je prvním formálním logickým systémem, který byl zformulován, a zůstal pro logiku základním vzorem až do 19. století.

Sylogismus však byl něčím více než jen vedlejším produktem Aristotelovy systematické klasifikace přírodního světa. Aristotelés si při svém analytickém usuzování uvědomil, že rozumová schopnost, rozum, je něčím, co se nezakládá na smyslech, a že proto musí být vrozenou vlastností – součástí toho, co znamená být člověkem. Ačkoliv nemáme žádné vrozené ideje,

máme tuto vrozenou schopnost, která je pro nás nutná, abychom se mohli učit ze zkušenosti. Poté co začlenil tento fakt do svého hierarchického klasifikačního systému, Aristotelés viděl, že vrozená rozumová schopnost je něčím, co nás odlišuje od všech ostatních živých tvorů, a umístil člověka na vrchol hierarchie.

Ústup klasického Řecka

Dosah Aristotelova myšlení a revoluční způsob, jímž se vypořádal s Platónovou teorií idejí, musely jeho filozofii postupně zajistit mnohem větší vliv, než jaký měla za jeho života a bezprostředně po jeho smrti. To neznamená, že jeho dílo bylo bez vad – jeho geografie a astronomie se nevyhnula omylům; jeho etika schvalovala využívání otroků a považovala ženy za nižší lidské bytosti; a jeho logika byla podle moderních měřítek nedokonalá. Avšak to, co pojal správně, představovalo revoluci ve filozofii i ve vědě.

Aristotelés však žil na konci určité epochy. Alexandr Veliký, jehož učitelem byl, zemřel krátce

Lidé všechno, co konají, konají nutně ze sedmi příčin, pod vlivem shody okolností, z přirozené nutnosti, z donucení, ze zvyku, z rozumové úvahy, ze vznětlivosti a žádosti.

Aristotelés
Rétorika

před ním, a v následujícím helénistickém období řeckých dějin ztrácely Athény a jejich kultura svůj původní vliv. Vedoucí silou ve Středomoří se poté stala Římská říše a filozofii, již Římané přejali z Řecka, byl stoicismus. Dvě soupeřící školy založené v Athénách Platónem a Aristotelem – Platónova Akademie a Aristotelovo Lykeion – dále působily, ale ztratily svůj dřívější význam.

Důsledkem tohoto poklesu bylo, že mnoho Aristotelových spisů se ztratilo. Předpokládá se, že napsal několik set pojednání a dialogů osvětlujících jeho teorie, ale vším, co zbylo, jsou jen zlomky jeho díla, především v podobě přednášek a poznámek pro výuku. Jeho žáci a následovníci je naštěstí dokázali zachovat pro budoucnost a postačují nám k tomu, abychom si mohli učinit představu o plném rozsahu Aristotelova díla.

Aristotelův odkaz

Po vzestupu islámu v 7. století po Kr. byla Aristotelova díla překládána do arabštiny, rozšířila se po islámském světě a stala se základní četbou středovýchodních učenců, jakými byli Avicenna

Aristotelův vliv na dějiny myšlení je patrný na Velkém řetězu bytí, středověkém křesťanském zobrazení života jako hierarchie, na jejímž vrcholu stojí Bůh.

■ Averroes. Naproti tomu v západní Evropě zůstal jediným dostupným Aristotelovým dílem Boethův latinský překlad jeho pojednání o logice (pořízený v 6. století) a zůstal jím až do 13. století. Teprve později byla

další Aristotelova díla překládána z arabštiny do latiny. V této době byly také jeho myšlenky shromážděny v knihách, tak jak je známe dnes – příkladem jsou *Fyzika*, *Etika Nikomachova* či *Organon*. Ve 13. století se k Aristotelovu dílu přes existující záповěď obrátil Tomáš Akvinský a začlenil je do křesťanské filozofie, podobně jako sv. Augustin již dříve přijal Platóna. Platón a Aristotelés tak opět stáli vedle sebe.

Aristotelovy poznámky o logice (*Organon*) zůstaly standardním logickým textem až do rozvoje matematické logiky v 19. století. Podobně i Aristotelova klasifikace živých bytostí ovládala západní myšlení po celý středověk a byla známá jako křesťanská *scala naturae* („žebřík přírody“) či jako Velký řetěz bytí zachycující celek stvoření s člověkem na druhém místě za Bohem. A v renesanci vzbudila Aristotelova empirická metoda nový zájem.

V 17. století dosáhla debata mezi empiristy a racionalisty vrcholu, poté co René Descartes uveřejnil svou *Rozpravu o metodě*. Descartes, Leibniz a po něm Kant zvolili racionalistickou cestu;

Nic není v rozumu, co předtím nebylo ve smyslech.

John Locke

Esej o lidském rozumu

a Locke, Berkeley a Hume vytvořili empiristickou opozici. Rozdíly mezi filozofy vyplývaly z jejich založení i z podstaty argumentů – kontinentální stálo proti anglickému, poetické proti akademickému, platonské proti aristotelskému. I když celá debata v 19. století utichla, v moderní době zájem o Aristotela opět ožil a jeho význam je znovu oceňován. Zejména jeho etika přitahovala moderní filozofy, kteří viděli v Aristotelově funkcionalistické definici „dobra“ klíč k porozumění tomu, jak užíváme etického jazyka. ■

Aristotelés

Aristotelés se narodil ve Stageíře na Chalkidice v severovýchodní oblasti moderního Řecka. Jako syn lékaře makedonské královské rodiny byl vychován jako příslušník aristokracie. Ve věku sedmnácti let přišel do Platónovy Akademie v Athénách, kde strávil téměř dvacet let jako žák i učitel. Po Platónově smrti opustil Athény a odebral se do Iónie, kde se několik let věnoval přírodovědným studiím. Později byl povolán na makedonský dvůr jako učitel mladého Alexandra Velikého a zároveň pokračoval ve svých studiích. V roce 335 př. Kr. se vrátil

do Athén a založil tu Lykeion, školu soupeřící s Platónovou Akademií. Zde také napsal většinu svých spisů a dal pevnou formu svým myšlenkám. Po Alexandrově smrti v roce 323 př. Kr. zesílily v Athénách protimakedonské nálady a Aristotelés odešel do Chalkidy na ostrově Euboji, kde rok poté zemřel.

Hlavní díla

Organon

Fyzika

Metafyzika

Etika Nikomachova

SMRT NENÍ PRO NÁS NIČÍM

EPIKÚROS (341–270 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Epikúreismus

PŘEDTÍM

Pozdní 5. stol. PŘ. KR.

Sókratés prohlašuje, že usilování o vědění a pravdu je klíčem k důstojnému životu.

KOL. 400 PŘ. KR. Démokritos a Leukippos tvrdí, že kosmos se skládá z atomů, které se pohybují v prázdném prostoru.

POTOM

KOL. 50 PŘ. KR. Římský básník a filozof Lucretius píše báseň *De rerum natura* založenou na Epikúrových myšlenkách.

1789 Jeremy Bentham obhajuje utilitární ideu „největšího štěstí pro největší počet“.

1861 John Start Mill tvrdí, že intelektuální a duchovní slasti jsou hodnotnější než slasti tělesné.

Epikúros vyrůstal v době, kdy řecká filozofie již dosáhla svého vrcholu učením Platónovým a Aristotelovým. Hlavní ohnisko filozofického myšlení se postupně přesouvalo od metafyziky k morálce a od politické etiky k etice osobní. Epikúros však našel zdroje pro novou myšlenkovou školu ve snahách dřívějších filozofů, například v Sókratově zkoumání základních lidských pojmů a hodnot.

Děsivé obrazy nemilosrdného boha smrti *Thanata* měly zpodobit útrapy a muka v podsvětí, jež starým Řekům hrozily za jejich hříchy.

Ústředním bodem filozofie, kterou Epikúros vypracoval, je názor, že cíl života spočívá v klidu duše a v umírněnosti. Tvrdil, že kořeny dobra a zla tvoří slast a strast a že vlastnosti jako ctnost a **spravedlnost** vyrůstají z těchto kořenů, neboť „není možno, aby člověk žil slastně, nežije-li rozumně, krásně a **spravedlivě**, ani není možno, aby žil **rozumně**, krásně a **spravedlivě**, a nežil přitom slastně.“

Epikureismus je často chybně interpretován jako pouhé vyhledávání smyslových požitků. Podle Epikura lze však největší slasti dosáhnout pouze věděním, přátelstvím a umírněným životem, osvobozením od strachu a bolesti.

Strach před smrtí

Jednou z překážek bránících pokojnému klidu myslí, dokazuje Epikúros, je strach před smrtí **umocňovaný** náboženskou vírou, že ten, kdo vyvolá hněv bohů, bude v životě po smrti přísně potrestán. Epikúros však tomuto strachu nečelí jinou představou o posmrtném životě, ale snaží se vysvětlit povahu smrti samotné.

Viz též: Démokritos a Leukippos 45 ■ Sókratés 46–49 ■ Platón 50–56 ■ Aristotelés 56–63 ■ Jeremy Bentham 174 ■ John Stuart Mill 190–193

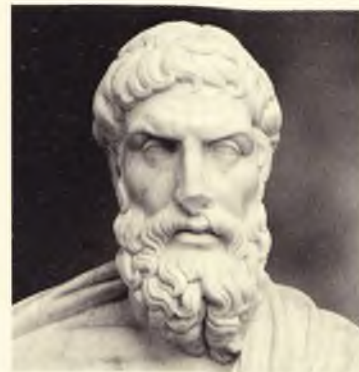

Nejprve říká, že když zemřeme, nejsme si smrti vědomi, protože naše vědomí (naše duše) přestane v okamžiku smrti existovat. Aby to vysvětlil, dokazuje, že celý vesmír se skládá z atomů a prázdného prostoru, jak učili atomističtí filozofové Démokritos a Leukippos. Epikúros tvrdí, že duše nemůže být prázdným prostorem, protože dynamicky vládne tělem, a proto musí být vytvořena z atomů. Tyto duševní atomy, rozptýlené po celém těle, jsou tak jemné a křehké, že se při naší smrti rozpadají, a my už nejsme schopni cokoli pociťovat. A nejsme-li po smrti schopni nic pociťovat, duševně ani

tělesně, je pošetilé připustit, aby nás strach před smrtí sužoval, dokud ještě žijeme.

Epikúros si během života získal nečetné, ale plně oddané stoupence. Říkalo se o něm však, že zaujímá odmítavý postoj k náboženství, a to ho činilo nepopulárním. Hlavní proud filozofie Epikúrovo myšlení po staletí ignoroval, jeho myšlenky se znovu vynořily v 18. století v idejích Jeremy Benthama a Johna Stuarta Milla.

V revoluční politice se principy epikúreismu ozývají ve slovech americké Deklarace nezávislosti o všeobecném právu na „život, svobodu a usilování o štěstí“. ■

Epikúros

Epikúros se narodil athénským rodičům na egejském ostrově Samu. S filozofií ho seznámil jeden z Platónových žáků. V politických konfliktech, které nastaly po smrti Alexandra Velikého v roce 323 př. Kr., byl Epikúros nucen odejít se svou rodinou do Kolofónu (v dnešním Turecku). Tam pokračoval ve studiu u Démokritova stoupence Nausifana.

Epikúros krátce vyučoval v Mytiléně na ostrově Lesbu a poté v Lampsaku na řecké pevnině, než v roce 306 odešel do Athén. Založil tu školu známou jako Zahrada, kde také s přáteli a stoupenci žil. Tam velmi podrobně rozpracoval filozofii, jež se měla stát známou jako epikúreismus.

Přestože byl často nemocen a nezřídka trpěl prudkými bolestmi, dožil se 72 roků. Zůstal věrný svému přesvědčení a poslední den svého života popsal jako den skutečně šťastný.

Hlavní díla

Rané 3. stol. př. Kr.

O přírodě

*Hlavní články učení
Vaticanae sententiae*

NEJVÍCE MÁ TEN, KDO JE NEJSPOKOJENĚJŠÍ S MÁLEM

DIOGENÉS ZE SINÓPÉ (KOL. 404–323 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Kynismus

PŘEDTÍM

Pozdní 5. stol. PŘ. KR.

Sókratés učí, že ideálním životem je život strávený hledáním pravdy.

Rané 4. stol. PŘ. KR. Sókratův žák Antisthenés obhajuje asketický život v souladu s přírodou.

POTOM

KOL. 301 PŘ. KR. Zénón z Kitia, ovlivněný Diogenem, zakládá stoickou školu.

4. stol. PO KR. Sv. Augustin odsuzuje chování kyniků, jež je často nevázané, i když se stávají vzorem pro některé asketické mnišské řády.

1882 Friedrich Nietzsche píše ve *Veselé vědě* o Diogenovi a jeho myšlenkách.

Platón jednou popsal Diogena jako „šilejšího Sókrata“. Ačkoli to bylo míněno jako urážka, nebylo to daleko od pravdy. Diogenés sdílel Sókratovo vášnivé zaujetí pro ctnost a pro odmítání materiálního blahobytu, ale dovedl tyto myšlenky do extrému. Tvrdil, že k dobrému životu či k životu hodnému toho, aby byl žit, je nutné osvobodit se od vnějších omezení, jež ukládá společnost, i od vnitřní nespokojenosti vyvolávané žádostivostí, emocemi a strachem. Lze toho dosáhnout spokojeností s tím, že člověk žije prostý život ovládaný rozumem a přirozenými podněty, že beze studu opovrhne veškerými konvencemi a odmítá touhu po majetku a blahobytu.

Diogenés byl prvním ze skupiny myslitelů, kteří se stali známými jako kynikové (z řeckého *kyón*, pes). Jejich jméno odráží odhodlání odvrhnout veškeré formy společenských zvyklostí a etikety a žít co možná nejpřírozenějším způsobem. Kynikové

Odmítání světských hodnot.

Diogenés se **rozhodl** žít na ulicích. Pohrdal konvencemi, jedl jen **odhozené zbytky** a **oblékal se** – pokud se skutečně rozhodl obléct – do špinavých hadrů.

tvrdili, že čím plněji se člověk oddá takovému životu, jako to dokázal Diogenés, jenž žil v chudobě a příbytkem mu byl jen opuštěný sud, tím více se přiblíží ideálnímu životu. Nejšťastnějším člověkem, jenž podle Diogenových slov „má nejvíce“, je proto ten, kdo žije v souladu s rytmem přírodního světa, osvobozen od konvencí a hodnot civilizované společnosti, a je „spokojen s málem“. ■

Viz též: Sókratés 46–49 ■ Platón 50–55 ■ Zénón z Kitia 67 ■ sv. Augustin 72–73 ■ Friedrich Nietzsche 214–221

CÍLEM ŽIVOTA JE ŽÍT VE SHODĚ S PŘÍRODOU

ZÉNÓN Z KITIA (KOL. 332–265 PŘ. KR.)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Stoicismus

PŘEDTÍM

KOL. 380 PŘ. KR. Platón formuluje v *Ústavě* své myšlenky o etice a městském státu.

4. stol. PŘ. KR. Diogenés ze Sinópe žije v krajní chudobě, aby tak demonstroval kynické principy.

POTOM

KOL. 40–45 PŘ. KR. Římský státník a filozof Seneca rozvíjí ve svých spisech stoickou tradici.

KOL. 150–180 Římský císař Marcus Aurelius píše dvanáct knih *Hovorů k sobě*, v nichž se odráží stoická filozofie.

1584 Vlámský humanista Justus Lipsius píše dialog *De constantia*, v němž spojuje stoicismus s křesťanstvím a zakládá novostoickou školu.

Po Aristotelově smrti vznikly dvě nové velké školy filozofického myšlení. Na jedné straně to byla hédonistická, nenáboženská etika Epikurova, jež nalezla jen omezenou odezvu, a na druhé straně populárnější a trvalejší stoicismus Zénóna z Kitia.

Zénón studoval u jednoho z žáků kynika Diogena ze Sinópe a sdílel Diogenův střizlivý postoj k životu. Měl málo porozumění pro metafyzické spekulace a byl přesvědčen, že kosmos je ovládán přírodními zákony, které jsou dány nejvyšším zákonodárcem. Člověk, prohlašuje Zénón, nemůže na této skutečnosti nic změnit; může se těšit z mnoha výhod, jež přináší, ale musí také přijmout její krutost a nespravedlnost.

Svobodná vůle

Člověk má ovšem také rozumnou duši, a tudíž svobodnou vůli. Nikdo proto není nucen vést „dobrý“ život. Každý jednotlivec se může svobodně rozhodnout, že si nebude všimát věcí, nad nimiž má jen

malou nebo žádnou vládu a nemůže je změnit, a že zůstane lhostejný vůči bolesti i radosti, chudobě i bohatství. Jestliže to dokáže, dosáhne toho, že jeho život bude ve shodě s přírodou ve všech jejích aspektech, dobrých i zlých, a že bude žít v souladu se zákony nejvyššího zákonodávce.

Stoicismus byl příznivě přijat ve velké části helénistického Řecka. Ještě více stoupenců však získal v expandující Římské říši, kde se úspěšně rozvíjel jako základ nové etiky – osobní i politické –, než byl v 6. století vytlačen křesťanstvím. ■

“
Šťěstí je dobré
plynutí života.
Zénón z Kitia

Viz též: Platón 50–55 ■ Aristotelés 56–63 ■ Epikúros 64–65 ■ Diogenés ze Sinópe 66

STŘED

SVĚT

250–1500

VĚKÝ

Plótinus zakládá novoplatonismus, školu mystické filozofie založenou na Platónově díle.

KOL. 260

Krise vyvolané vnitřními i vnějšími silami vedly k rozdělení Římské říše na západní a východní polovinu. Západořímská říše během jednoho století zanikla.

395

Boëthius překládá Aristotelovo dílo o logice.

KOL. 510

Hidžra proroka Mohameda, jeho odchod z Mekky do Mediny považovaný za počátek muslimské éry.

622

313

Císař Konstantin I. vyhláší ediktem milánským náboženskou svobodu v Římské říši.

397–398

Sv. Augustin píše svá *Vyznání*.

618

V Číně nastupuje dynastie **Tchang**, nastává **zlatý věk** čínské kultury.

711

Dobytí křesťanské Iberie (dnešní Španělsko a Portugalsko) muslimskými útočníky.

Filozofie nehrála v římské kultuře velkou úlohu, pouze stoicismus byl Římany obdivován pro důraz kladený na ctnostný život a na plnění povinností. Širší filozofická tradice, rozvinutá v klasickém Řecku, byla v Římské říši odsunuta do pozadí. V Athénách se sice dále vyučovalo v duchu klasické řecké filozofie, ale její vliv klesal a neobjevovali se žádní významní filozofové; až ve 3. století po Kr. vystoupil Plótinus, jenž založil významnou novoplatonskou školu.

Během prvního tisíciletí moc Římské říše upadala – vojensky, politicky i kulturně. V římské kultuře se asimilovalo křesťanství a po pádu Západořímské říše v 5. století se vůdčí autoritou v západní Evropě stala církev

a zůstala jí téměř tisíc roků. Řecká idea filozofie jako racionálního zkoumání nezávislého na náboženské doktríně se dala jen obtížně sloučit s nastupujícím křesťanstvím. Vládlo přesvědčení, že otázky o podstatě světa a o tom, co tvoří ctnostný život, jsou zodpovězeny v Bibli; nebyly považovány za předmět filozofické diskuse.

Raní křesťanští filozofové jako sv. Augustin se snažili řeckou filozofii integrovat do křesťanského náboženství. Tento proces byl hlavním cílem scholastiky, filozofického přístupu, který vyšel z klášterních škol a byl proslulý svým přísným dialektickým myšlením. Dílo církevních filozofů nebylo natolik zkoumáním otázek jako „Existuje Bůh?“ nebo „Má člověk nesmrtelnou duši?“,

ale spíše snahou o racionální zdůvodnění víry v Boha a v nesmrtelnou duši.

Raný středověk

Zároveň s postupným rozkladem a konečným pádem Římské říše se Evropa ponořila do „temného středověku“ a většina kultury, kterou zdědila po Řecku a Římu, vzala za své. Církev měla monopol na vzdělání a jedinou opravdovou filozofii, jež přežila, byla určitá forma platonismu považovaná za slučitelnou s křesťanstvím, a Boëthiův překlad Aristotelovy logiky.

Na východě však kultura vzkvétala. Zojména Čína a Japonsko prožívaly „zlatý věk“ básnictví a umění, přičemž tradiční východní filozofie šťastně koexistovaly s daným nábožen-

V Bagdádu je založen **Dům moudrosti** přitahující učence z celého světa, kteří si zde vyměňují myšlenky a věnují se překladatelské práci.

832

Anselm z Canterbury píše *Proslogion*.

1077–1078

Černá smrt se šíří Evropou, umírá více než třetina **kontinentální** populace.

1347

Pád Byzantské říše. zbývající východní polovina Římské říše, po dobytí hlavního města Konstantinopole (Cařihradu) osmanskými Turky.

1453

kol. 1014–1020

Avicenna (Ibn Síná) píše *Knihu uzdravení* (*Kitáb as-Šifá*).

1099

Křesťanští křižáci dobývají **svaté město** Jeruzalém.

1445

Johannes Guttenberg vynalézá v Německu **knihtisk**, tj. tisk s pohyblivými literami. **Vědění se šíří** rychlejším a jednodušším způsobem.

1492

Kryštof Kolumbus přeplouvá Atlantský oceán a ocitá se v Západní Indii.

svět. V zemích, jež byly součástí říše Alexandra Velikého, se řecké dědictví těšilo větší úctě než v Evropě. Arabští a perští učenci uchovávali a překládali díla klasických řeckých filozofů a od 6. století včleňovali jejich myšlenky do islámské kultury.

Zároveň s šířením islámu na východ do Asie a přes severní Afriku do Španělska začala vliv islámu pociťovat i Evropa. Ve 12. století se zprávy o ideách a objevech dostávaly z islámského světa na sever až do Británie a evropští učenci začali prostřednictvím islámských zdrojů znovu objevovat řeckou matematiku a filozofii. Zvláště Aristotelova díla působila jako zjevení a vedla k oživení filozofického myšlení ve středověké křesťanské církvi. Zatímco Platonova filozofie se dala relativně

snadno integrovat do křesťanského myšlení, protože poskytovala racionální zdůvodnění víry v Boha a v nesmrtelnou lidskou duši, na Aristotela pohlížely církevní autority s podezřením. Křesťanští filozofové Roger Bacon, Tomáš Akvinský, Duns Scotus a William Ockham nicméně nový aristotelismus nadšeně přivítali a **přesvědčili nakonec** církev o tom, že je slučitelný s křesťanskou vírou.

Nová racionalita

Zároveň s filozofií přešlo do středověké Evropy z islámského světa množství technických a vědeckých poznatků, které daly podnět k dalšímu bádání. Aristotelovy vědecké metody byly islámskými učiteli sofistikovaně vytříbeny a propracovány, a když dospěly

do Evropy objevy v oblasti přírodních věd, v chemii, fyzice, medicíně a zejména v astronomii, byla autorita církve vážně ohrožena.

Nové oživení řeckého filozofického myšlení a nové ideje, jež v dalším vývoji posléze vedly k evropské renesanci v 15. století, přivodily výraznou změnu v celkovém ovzduší a náladě a lidé se pro odpovědi na své otázky začali obracet spíše k rozumu a racionální úvaze než k víře. Nonkonformistické hnutí se zřetelně projevilo i v církvi, když se humanisté jako Erasmus Rotterdamský postavili proti církevnímu poručnickování. Sami filozofové obraceli pozornost od otázek Boha a nesmrtelné duše k problémům kladeným vědou a světem přírody. ■

BŮH NENÍ PŮVODCEM ZLA

SV. AUGUSTIN (354–430)

V KONTEXTU

OBLAST
Etika

PŘÍSTUP
Křesťanský platonismus

PŘEDTÍM

KOL. 400 PR. KR. Platón v dialogu *Gorgias* dokazuje, že zlo není něco, nýbrž nepřítomnost něčeho.

3. stol. PO KR. Plótnos oživuje Platónův názor na dobro a zlo.

POTOM

KOL. 520 Boëthius v *Útěše z filozofie* uplatňuje Augustinovu teorii zla.

KOL. 1130 Pierre Abélard, francouzský filozof a teolog, odmítá myšlenku, že neexistuje zlo.

1525 Martin Luther, církevní reformátor, uveřejňuje spis *O nesvobodné vůli* a dokazuje, že lidská vůle není svobodná.

Lidé jsou
rozumové bytosti

Jako rozumové
bytosti musí mít
svobodnou vůli

To znamená, že musí
být schopni volit mezi
dobrem a zlem

Lidé proto mohou jednat
zle nebo dobře.

**Bůh není
původcem zla.**

Augustina zaujal zejména problém zla. Je-li Bůh dokonale dobrý a všemocný, proč existuje na světě zlo? Pro křesťany Augustinova typu stejně jako pro stoupence judaismu a islámu existence zla byla a zůstává ústřední otázkou. Zřejmý fakt, že svět v sobě obsahuje zlo, se totiž může stát argumentem proti existenci Boha.

Jeden aspekt tohoto problému dokáže Augustin zodpovědět zcela snadno. Je přesvědčen, že i když Bůh stvořil vše, co existuje, nestvořil zlo, protože zlo je pouze nepřítomností či nedostatkem dobra (*privatio boni*). Například zlo, jímž trpí slepec, spočívá v tom, že nemá zrak; zlo zloděje tkví v jeho nedostatku poctivosti. Tento způsob myšlení si Augustin vypůjčil od Platóna a jeho následovníků.

Svoboda vůle

Augustin však musí ještě vysvětlit, proč Bůh stvořil svět takovým způsobem, že v něm připustil existenci těchto přirozených a morálních zel či nedostatků. Jeho odpověď osciluje kolem myšlenky, že lidé jsou rozumové bytosti. Bůh říká Augustin, chtěl stvořit lidi jako rozumové bytosti. Proto jim také

Viz též: Platón 50–55 ■ Plótinos 331 ■ Boëthius 74–75 ■ Pierre Abélard 333 ■ David Hume 148–153

musel dát svobodnou vůli. Mít svobodu vůle znamená moci volit, včetně volby mezi dobrem a zlem. Proto musel Bůh ponechat otevřenou možnost, že první člověk, Adam, zvolí zlo raději než dobro. Právě to se podle Bible také stalo, když Adam překročil Boží příkaz a pojedl ovoce ze stromu poznání.

Augustinův argument ve skutečnosti ob stojí i bez odkazu na Bibli. Ukazuje, že rozum je schopnost zvažovat rozhodnutí v procesu myšlení. To je možné jediné tehdy, jestliže existuje svoboda volby, včetně svobody uvažovat, chtít nebo konat, co není správné.

Augustin předkládá ještě další způsob řešení problému a žádá nás, abychom viděli svět jako něco krásného. Říká, že i když ve světě existuje zlo, přispívá k celkovému dobru, které je tak větší, než by mohlo být bez zla – podobně jako disonance v hudbě může učinit celkovou harmonii lahodnější či

temné skvrny na obraze mohou zvýraznit jeho krásu.

Vysvětlení přirozených zel

Většina křesťanských filozofů od té doby při řešení problému zla využívala Augustinových přístupů, zatímco jejich protivníci, například David Hume, poukazovali na slabiny takových přístupů jako na argumenty proti křesťanství. Je-li například nemoc definována jako nepřítomnost zdraví, říká Hume, je to pouhá hra se slovy: nemoci mohou být způsobeny nedostatkem něčeho, ale utrpení nemocného je naproti tomu reálné. A jaké vysvětlení lze nalézt pro přirozená zla, například pro země-třesení nebo pro mor?

Člověk bez apriorní víry v Boha může jistě tvrdit, že přítomnost zla ve světě dokazuje, že žádný všemocný a dobrotivý Bůh neexistuje. Avšak pro člověka věřícího v Boha mohou Augustinovy argumenty být odpovědí. ■

Bůh je dárce vši moci, ač ne vši vůle. Špatná vůle totiž nepochází od něho, protože směřuje proti přírodě, která jest od něho.

sv. Augustin
O Boží obci

Svět bez zla, říká Augustin, by byl světem bez nás – bez rozumových bytostí schopných volit své jednání. Stejně jako Adam a Eva se můžeme rozhodnout také pro zlo.

Sv. Augustin

Aurelius Augustinus se narodil roku 354 křesťanské matce a pohanskému otci v Thagaste, malém provinčním městě v severní Africe. Dostalo se mu rétorského vzdělání a rétoriku pak také vyučoval ve svém domovském městě a později v Kartágu, Římě a Miláně, kde dosáhl významného postavení. Na určitou dobu se přiklonil k manicheismu – k náboženství, jež vidí dobro a zlo jako duální kosmické síly ovládající svět, ale pod vlivem milánského arcibiskupa Ambrože se postupně obracel ke křesťanství. Po duševní krizi v roce 386 prošel konverzí, dal se pokřtít, vzdal se světské kariéry a věnoval se sepisování křesťanských děl, z nichž mnohá dosáhla vysoké filozofické úrovně. V roce 395 se stal biskupem v severoafrickém městě Hippo a zůstal jím až do konce života. Zemřel ve věku 75 let v Hippo, právě když bylo město obklíčeno Vandaly.

Hlavní díla

kol. 388–395 *O svobodné vůli*
kol. 397–401 *Vyznání*
kol. 413–427 *O Boží obci*

BŮH PŘEDVÍDÁ NAŠE SVOBODNÉ MYŠLENKY A ČINY

BOËTHIUS (KOL. 480–525)

V KONTEXTU

OBLAST
Epistemologie

PŘÍSTUP
Křesťanský platonismus

PŘEDTÍM

KOL. 350 PŘ. KR. Aristoteles poukazuje na problémy, které působí tvrzení o pravdivosti jakékoli výpovědi o výsledku budoucí události.

KOL. 300 PŘ. KR. Syrský filozof Iamblichos říká, že co může být poznáno, závisí na schopnosti poznávajícího.

POTOM

KOL. 1250–70 Tomáš Akvinský sdílí Boëthiův názor, že Bůh existuje mimo čas, je transcendentní a mimo veškeré lidské chápání.

KOL. 1300 Duns Scotus říká, že lidská svoboda spočívá na svobodě Boha jednat. Bůh zná naše budoucí svobodné činy, neboť zná svou vlastní nezměnitelnou – ale svobodnou – vůli.

Římský filozof Boëthius, vzdělaný v platónské filozofické tradici, byl křesťan. Proslul řešením problému, kterým se zabýval už Aristoteles: Jestliže Bůh již ví, co v budoucnosti uděláme, jak lze pak tvrdit, že máme svobodnou vůli?

Nejllepší cestou, jak porozumět tomuto dilematu, je představit si situaci z každodenního života. Vezměme příklad: dnes odpoledne

bych mohl jít do kina nebo strávit čas psaním. Jak se ukáže, půjdu do kina. V tom případě je již nyní (před událostí) pravda, že dnes odpoledne půjdu do kina. Pak se však zdá, že ve skutečnosti nemám svobodnou volbu strávit odpoledne psaním. Poprvé zformuloval tento problém Aristoteles, jeho odpověď však není příliš jasná; Aristoteles, zdá se, soudil, že taková věta jako „dnes odpo-

Viz též: Aristoteles 56–63 ■ Tomáš Akvinský 88–95 ■ Jan Duns Scotus 333 ■ Benedikt Spinoza 126–129 ■ Immanuel Kant 164–171

„Dnes půjdu do kina“ není pravdivá ani nepravdivá, anebo alespoň ne tak pravdivá jako věta „včera jsem šel do kina“.

Bůh mimo čas

Boëthius stál před obtížnější verzí stejného problému. Věřil, že Bůh zná vše; nejen minulost a přítomnost, ale i budoucnost. Jestliže tedy dnes odpoledne půjdu do kina, Bůh to nyní ví. Zdá se tedy, že ve skutečnosti si nemohu svobodně zvolit, že strávím odpoledne

psaním, protože by to odporovalo tomu, co Bůh již ví.

Když Boëthius řeší tento problém, tvrdí, že stejná věc může být poznávána různými způsoby v závislosti na povaze poznávajícího. Můj pes například zná slunce pouze jako něco s určitými vlastnostmi, které může vnímat zrakem a hmatem. Člověk může naproti tomu uvažovat i o tom, jakou kategorii věci slunce představuje, z jakých prvků se skládá, jaká je jeho vzdálenost od Země atd.

Podobným způsobem uvažuje Boëthius i o čase. Žijeme v plynutí času a události můžeme poznávat pouze jako minulé (jestliže se již udály), přítomné (jestliže se dějí nyní) či budoucí (jestliže se budou dít). O výsledku nejistých budoucích událostí nic nevíme. Bůh je naopak mimo plynutí času. Žije ve věčné přítomnosti, a když ví, co je pro nás minulost, přítomnost a budoucnost, ví to stejným způsobem, jakým my víme, co je přítomnost. Stejně jako to, že vím, že zde nyní sedíš, neomezuje tvou svobodu zůstat stát, tak ani Boží

Dáma Filozofie a Boëthius rozmlouvají v *Útěše z filozofie* o svobodné vůli, o determinismu a Božím nazírání věčné přítomnosti.

vědění o našich budoucích činech nebrání tomu, že zůstávají svobodné.

Někteří dnešní myslitelé však tvrdí, že jelikož jsem se ještě nerozhodl, půjdu-li dnes odpoledne do kina, nelze o tom jednoduše nic vědět, takže ani vševědoucí Bůh neví a nemůže vědět, zda půjdu do kina nebo ne. ■

Všechno, co je poznáváno, není chápáno podle své přirozenosti, ale spíše podle schopnosti poznávajícího.

Boëthius

Útěcha z filozofie

Anicius Boëthius

Anicius Boëthius, římský aristokrat a křesťan, se narodil v době, kdy se Římská říše rozkládala a Itálii vládli Ostrogóti. V sedmi letech osiřel a vyrůstal pak ve vznešené římské rodině. Dostalo se mu mimořádného vzdělání, mluvil plynně řecky a měl rozsáhlé znalosti latinské a řecké literatury a filozofie. Po celý život se zabýval překládáním a komentováním řeckých textů, zejména Aristotelových textů o logice. Nakonec se stal blízkým rádčem ostrogótského krále Theodoricha a zastával čelnou funkci ve státní správě.

Asi o pět let později se však stal obětí dvorských intrik, byl křivě obviněn z velezrady a bez možnosti obhajoby odsouzen k smrti. V době, kdy čekal ve vězení na popravu, napsal své nejslavnější dílo – *Útěchu z filozofie*.

Hlavní díla

kol. 151 *Komentáře k Aristotelovým „Kategoriím“*

kol. 513–516 *Komentáře k Aristotelovu spisu „O vyjadřování“*

kol. 523–526 *Útěcha z filozofie*

DUŠE JE ODDĚLENÁ OD TĚLA

AVICENNA (980–1037)

V KONTEXTU

OBLAST
Metafyzika

PŘÍSTUP
Arabský aristotelismus

PŘEDTÍM
KOL. 400 PŘ. KR. Platón dokazuje, že duše a tělo jsou dvě odlišné substance.

4. stol. PŘ. KR. Aristoteles chápe duši jako „formu“ těla.

KOL. 800–950 PO KR. Aristotelova díla jsou překládána do arabštiny.

POTOM
1250–1260 Tomáš Akvinský přejímá Aristotelovo pojetí duše a těla.

1640 René Descartes obhajuje ve svých *Meditacích* dualismus duše a těla.

1949 Gilbert Ryle popisuje v knize *Pojetí mysli* dualismus jako „kategoriální omyl“.

Avicenna, známý také jako Ibn Síná, je nejvýznamnějším filozofem arabské tradice a jedním z největších světových myslitelů. Podobně jako jeho předchůdci al-Kindí a al-Farábí a jeho následovník Averroes se Avicenna nepovažoval za islámského teologa, ale především za filozofa. Rozhodl se následovat řeckou moudrost uplatňováním rozumové úvahy a důkazu. Pokládal se zejména za následovníka Aristotela a jeho hlavní spisy jsou jakýmsi encyklopediemi aristotelické filozofie.

Tato díla však osvětlují Aristotelovu filozofii tak, jak ji promýšlel a souhrnně interpretoval.

Viz též: Platón 50–55 ■ Aristotelés 56–63 ■ al-Farábí 332 ■
 Tomáš Akvinský 88–95 ■ René Descartes 116–123 ■ Gilbert Ryle 337

Avicenna. V některých teoretických závěrech, například v tom, že vesmír je věčný a vždy existoval, se Avicenna přidržel Aristotelova názoru, i když odporoval islámské ortodoxii, v jiných oblastech však neváhal radikálně se od Aristotela odchýlit. Nápadným příkladem je jeho vysvětlení vztahu mezi duší (a či myslí) a tělem.

Duše a tělo jsou oddělené

Aristotelés tvrdí, že tělo a duše člověka (i jiných živočichů) nejsou dvěma různými věcmi (či „substancemi“), ale tvoří jednotu. Duše je částí těla a jako taková odpovídá za všechny aktivity člověka, včetně myšlení. Z toho důvodu, zdá se,

Aristotelés nepokládá za možné, aby cokoliv přežilo smrt těla. Duše proto není substancí nezávislou na těle ani je nepřežívá.

Avicenna je naproti tomu jedním z nejproslulejších „dualistů“ v dějinách filozofie – je přesvědčen, že tělo a duše jsou dvě různé substance. Jeho velkým předchůdcem v tomto směru byl Platón, pro něhož byla duše něčím samostatným, uzavřeným však v těle jako ve vězení. Platón věřil, že v okamžiku smrti bude duše ze svého vězení osvobozena, aby se později vtělila do jiného těla.

Ve snaze prokázat rozdílnost duše a těla provádí Avicenna myšlenkový experiment známý

Avicenna

Ibn Síná či Avicenna, jak jej nazývali Evropané, se narodil v roce 980 ve vesnici poblíž Buchary, v nynějším Uzbekistánu. Ačkoli psal hlavně v arabštině, jež byla v islámském světě jazykem vzdělců, jeho rodným jazykem byla perština. Jako zázračné dítě rychle překonal své učitele nejen v logice a filozofii, ale také v medicíně. V necelých dvaceti letech ho jako skvělého lékaře povolal k svému dvoru sámánovský vládce Nuh ibn Mansur, jenž mu dal k dispozici svou neobyčejně bohatou knihovnu.

Avicenna strávil život ve službách různých knížat jako lékař a politický rádce. Psát začal ve 21 letech a vytvořil přes 200 textů o předmětech tak odlišných jako metafyzika, živočišná fyziologie, mechanika těles a syntax arabštiny. Zemřel, když byly zaměněny, a možná záměrně, jeho léky proti kolice, zatímco byl na výpravě se svým vládcem Alaluddaulem.

Hlavní díla

kol. 1014–20 *Kniha uzdravení*
kol. 1015 *Kánon lékařství*
kol. 1030 *Kniha definic*

jako „letící muž“. Objevuje se v rámci pojednání *O duši* v jeho *Knize uzdravení* a jeho cílem je vymýtit veškeré vědění, jež může být zpochybněno, a ponechat jediné absolutní pravdy. Avicennaovo pojednání pozoruhodně připomíná mnohem pozdější dílo René Descarta, slavného dualisty 17. století, jenž se také rozhodl nevěřit absolutně ničemu, vyjma toho, co mohl sám s jistotou vědět. Avicenna i Descartes chtějí demonstrovat, že duše existuje, protože si je vědoma, že existuje a že je odlišná od lidského těla.

Letící muž

Avicenna chce tímto myšlenkovým experimentem prozkoumat, co můžeme vědět, jestliže jsme fakticky zbaveni svých smyslů a nemůžeme od nich získat žádné informace. Žádá nás, abychom si představili, že jsme právě vznikli, ale máme svou normální inteligenci dospělého člověka. Oči máme zavázané, vznášíme se ve vzduchu,

naše údy se nemohou ničeho dotýkat, nemáme žádné počítky. Tohoto stavu si však jsme vědomi, jsme si tedy jisti, že existujeme. Co je však (moderně řečeno) toto „já“, vědomé si sebe sama? Nemůže to být žádná z částí mého těla, protože nevím, že nějaké mám. Toto já, jehož existenci jsem si jist, není ani dlouhé ani široké či hluboké, chybí mu rozměrnost či tělesnost. A kdybych si byl schopen představit například ruku, nemyslel bych si, že patří k tomuto já, o němž vím, že existuje.

Z toho vyplývá, že lidské já – to, co jsem – je odlišné od mého těla, od čehokoli tělesného. Experiment s letícím mužem, říká Avicenna, je cestou, jak si připomenout a mít na paměti existenci duše jako něčeho jiného a odlišného od mého těla.

Avicenna zná ještě jiné cesty, jak ukázat, že duše či já nemohou být něčím materiálním. Zakládají se většinou na faktu, že typ intelektuálního vědění, které dokáže

“

Skrytá rozmluva je přímým setkáním mezi Bohem a duší oproštěnou od všech materiálních omezení.

Avicenna

Knihy poučení a připomínek

”

mysl pojmut, nemůže být limitován něčím materiálním. Snadno lze vidět, jak části fyzických, určitý tvar majících věcí, se shodují s částmi tělesných, určitým způsobem utvářených smyslových orgánů: obraz zdi, kterou vidím, je rozprostřen po čočce mého oka, každá z částí zdi odpovídá určité části čočky. Mysl však není smyslový orgán; to, co uchopuje, jsou definice, jako například „člověk je rozumný, smrtelný tvor“. Části této věty musí být uchopeny okamžitě, najednou, nikoli postupně a odděleně. Mysl se proto nemůže jakkoli podobat tělu nebo být jeho částí.

Nesmrtelná duše

Může-li duše existovat nezávisle na těle, pak také nezaniká, když tělo umírá. Je nesmrtelná, nikoli však individuálně jako „duše tohoto těla“, nýbrž obecně jakožto „substance“ myšlení. Tím se Avicenna dostává do rozporu s ortodoxním islámem, podle něhož celý

Avicennovy lékařské znalosti

byly tak rozsáhlé, že mu získaly ochranu vládců. Jeho Kánon lékařství ovlivňoval evropské lékařské školy až do poloviny 17. století.

“

Ale co tedy jsem?

Věc myslící.

René Descartes*Meditace o první filozofii*

”

Člověk, tělo i duše, povstávají z novému životu. Ve 12. století proto Avicennu napadl proslulý muslimský teolog al-Ghazálí, jenž jej označil za kacíře, protože se odchýlil od ústředního islámského dogmatu o individuálně **tělesném** vzkříšení mrtvých. Ve **stejném** století bylo však Avicennovo dílo překládáno do latiny a jeho dualismus se stal **populárním** mezi křesťanskými filozofy a teology. Oceňovali způsob, jakým Avicennova interpretace činila Aristotelovy texty snadno sluchatelnými s ideou nesmrtelné duše.

Nezpochybnitelné já

Přibližně o 200 roků později, v polovině 13. století, předložil Tomáš Akvinský věrnější interpretaci Aristotela, v níž jsou duše a tělo spojeny mnohem těsněji, a jeho názory byly teology široce přijaty. V 17. století se však Descartes, jenž měl blíže k Platónovi než k Aristotelovi, vrátil k dualismu těla a duše a jeho argumentace se

velmi podobala argumentům Avicennovým.

Descartes si představuje, že existuje démon, jenž se ho snaží ve všem oklamat. Uvědomuje si, že nemůže být oklamán jedině v tom, že **existuje**. Toto já je **právě** oním já, jímž si je jistý Avicennův letící člověk, když nemá žádné jiné vědění. Descartes pak může stejně jako Avicenna vyslovit závěr, že „já“ je zcela odlišné od těla a musí být nesmrtelné.

Duch ve stroji

Jednu velice závažnou námitku proti Avicennovu či Descartovu dualismu představuje argument, který uplatňuje Tomáš Akvinský. Říká, že já, jež myslí, je totéž jako já, jež pociťuje počitky v těle. Mám-li například bolest v noze, nevnímám ji stejným způsobem, jakým si námořník může povšimnout díry ve své lodi. Bolest ke mně patří stejně jako moje myšlenky o filozofii nebo o tom, co budu asi mít k obědu.

Většina současných filozofů dualismus mysli a těla odmítá, ve velké míře v důsledku stále dokonalejšího poznání mozku. Avicenna i Descartes měli velký zájem o fyziologii a snažili se

vědecky vysvětlit takové aktivity jako pohyb a počitky. Proces racionálního myšlení se však vědeckými prostředky jejich doby objasnit nedal. Dnes jsme schopni poměrně přesně vysvětlit, jak se v různých oblastech **mozku** uskutečňuje myšlení – zda to však znamená, že dokážeme vysvětlit myšlení bez vztahu k já, není tak jasné. Vlivný britský filozof 20. století Gilbert Ryle zkarikoval já dualistů jako „ducha ve stroji“ a snažil se ukázat, že to, jak lidé vnímají svět a jak v něm fungují, můžeme vysvětlit, aniž bychom se uchýlovali k tomuto „duchu“ či „já“.

Dnes se filozofové dělí v **malý** počet dualistů, ve větší počet myslitelů, kteří tvrdí, že mysl je prostě mozek, a posléze **ve** většinu, která se shoduje v tom, že myšlení je fyzickou aktivitou mozku. Existuje ovšem rozdíl mezi fyzickým stavem mozku (šedá hmota, neurony atd.) a myšlením, které z něho a z jeho funkcí vychází. V jednom důležitém bodě je Avicennův myšlenkový experiment přijímán se souhlasem. Ukazuje totiž, že všichni máme **své** já, jež vnímá svět v první osobě jako „já“, které nelze postihnout objektivním pohledem vědeckých teorií. ■

Philip Pullman oživuje ve *Zlatém knihu* starou řeckou představu lidské duši – či *daimonu* – oddělené od těla v nějaké živé bytosti, například v kočce.

MYŠLENÍM O BOHU, MŮŽEME JIŽ POZNAT, ŽE EXISTUJE

SV. ANSELM (1033–1109)

V KONTEXTU

OBLAST

Filozofie náboženství

PŘÍSTUP

Platonsko-aristotelská tradice

PŘEDTÍM

KOL. 400 PŘ. KR. Sv. Augustin říká, že Boha můžeme poznat tím, že nahlédneme neměnné pravdy.

1075 Anselm rozvíjí ve svém *Monologiu* Augustinův důkaz Boží existence.

POTOM

KOL. 1260 Tomáš Akvinský odmítá Anselmův ontologický důkaz.

1640 René Descartes uplatňuje formu Anselmova ontologického důkazu ve svých *Meditacích*.

1979 Americký filozof Alvin Plantinga nově formuluje Anselmův ontologický důkaz a snaží se prokázat jeho pravdivost pomocí modální logiky.

Ačkoli křesťanští myslitelé považují existenci Boha obecně za věc víry, ve středověku se usilovně snažili ukázat, že existenci Boha lze dokázat také racionálními důkazy. Nejslavnější je pravděpodobně ontologický důkaz předložený Anselmem – italským filozofem 11. století, jenž se ve své práci opírá o aristotelskou logiku, o platónské myšlení a o vlastního génia.

Anselm si představuje, že rozmlouvá s pošetilcem, jenž popírá existenci Boha. (Podle tehdejšího názoru musel být ten, kdo něco takového činil, pomateným nebo ďáblem svedeným jedincem.)

“

Věříme, že Ty (Bůh) jsi něco, nad co nic většího nelze myslet.

Anselm z Canterbury
Proslogion

”

Anselmův důkaz spočívá na dvou předpokladech: za prvé, že Bůh je „něco, nad co nic většího nelze myslet“, a za druhé, že existence je něco dokonalejšího než neexistence. Na konci důkazu je pošetilec nucen buď zaujmout vnitřně rozpornou pozici, anebo připustit, že Bůh existuje.

Anselmův důkaz přijalo mnoho významných filozofů, například René Descartes nebo Benedictus Spinoza. Bylo však také mnoho jiných, kteří se postavili na stranu pošetilece. Benediktinský mnich Gaunilo z Marmoutiers, Anselmův současník a řádový bratr, prohlásil, že stejný argument bychom mohli použít, abychom dokázali, že někde existuje nádherný ostrov, větší než jakýkoli ostrov, jaký může být myšlen. Immanuel Kant v 18. století namítl, že ontologický důkaz pojímá existenci tak, jako by byla atributem věcí.

Kant rovněž tvrdí, že Anselm se mýlí, když říká, že to, co existuje ve skutečnosti a v rozumu, je větší než to, co existuje jen v rozumu; pak filozofové s tím však nesouhlasí. Není v jistém smyslu skutečná malba větší než vnitřní představa, kterou malíř chová, než začne pracovat? ■

též: Platón 50–55 ■ sv. Augustin 72–73 ■ Tomáš Akvinský 88–95 ■

též: Descartes 116–123 ■ Benedikt Spinoza 126–129

Bůh

Pošetilec

Souhlasíš, že kdyby Bůh existoval, byl by tím největším, co může existovat – „něčím, nad co nic většího nelze myslet“?

Ano.

A souhlasíš, že to, „nad co nic většího nelze myslet“, existuje v tvé mysli?

Ano, v mé mysli, ale ne ve skutečnosti.

Ale souhlasil bys, že něco, co existuje ve skutečnosti i v mysli, je větší než něco, co existuje jen v mysli?

Myslím, že ano – zmrzlina v mé ruce je lepší než zmrzlina, která je jen v mé představě.

Jestliže tedy „to, nad co nic většího nelze myslet“, existuje jen v mysli, je to méně velké, než kdyby to existovalo také ve skutečnosti.

To je pravda. Jsoucnó, které skutečně existuje, by bylo větší.

Nyní tedy říkáš, že existuje něco většího než to, „nad co nic většího nelze myslet“?

To nedává smysl.

Zcela správně. A jedinou cestou, jak vyřešit tento spor, je připustit, že Bůh („to, nad co nic většího nelze myslet“) existuje jak v myšlení, tak ve skutečnosti.

Anselmův ontologický důkaz byl vypracován v letech 1077–1078, ale tento název mu dal teprve Immanuel Kant v roce 1781.

Sv. Anselm

Sv. Anselm z Canterbury se narodil v Aostě v severní Itálii v roce 1033. Ve 23 letech odešel z domova a studoval pak v klášteře Le Bec ve francouzské Normandii. Jeho učitelem tam byl vynikající logik, gramatik a biblický komentátor Lanfranc. V roce 1060 vstoupil Anselm do tohoto kláštera jako mnich, později se stal převorem a v roce 1078 nakonec opatem. Pobýval často v Anglii a v roce 1093 byl jmenován arcibiskupem v Canterbury. Jeho postavení vedlo k tomu, že se dostal do konfliktu s anglo-normanskými králi Vilémem II. a Jindřichem I., když se snažil obhájit církev proti královské moci. Pro tyto spory musel dvakrát odejít z Anglie do exilu, během něhož navštívil v Římě papeže, zpravitl jej o situaci anglické církve a žádal jej o uvolnění ze svého úřadu. Nakonec, usmířen s králem Jindřichem I., zemřel v Canterbury ve věku 76 let.

Hlavní díla

1075–76 *Monologion* (Samomluva)

1077–78 *Proslogion* (Oslovení)

1095–98 *Cur deus homo?* (Proč se Bůh stal člověkem?)

1080–86 *O pádu ďábla*

FILOZOFIE A NÁBOŽENSTVÍ NEJSOU NESLUČITELNÉ

AVERROES (1126–1198)

V KONTEXTU

OBLAST

Filozofie náboženství

PŘÍSTUP

Arabský aristotelismus

PŘEDTÍM

KOL. 1090 Abú Hámíd al-Ghazálí útočí na islámské aristotelské filozofy.

KOL. 1120 Ibn Bádždža (Avempace) staví základy aristotelské filozofie v islámském Španělsku.

POTOM

1270 Tomáš Akvinský kritizuje averroisty, že přijímají z křesťanství a aristotelské filozofie pravdy, jež si odporují.

KOL. 1340 Moše z Narbonne uveřejňuje komentáře k Averroovu dílu.

1852 Francouzský filozof Ernest Renan publikuje studii o Averrovi, díky níž se Averroes stává znovu aktuální v moderním islámském politickém myšlení.

Averroes pracoval v oblasti práva jako *qádí* (islámský soudce) pod vládnoucím rodem Almohadů v jednom z nejpřísnějších středověkých islámských režimů. Noci však trávil sepisováním komentářů k dílu Aristotela, antického „pohanského“ filozofa – a jedním z *nejhorlivějších* Averroových čtenářů nebyl nikdo jiný než almohadský vládce Abú Jakúb Júsuf.

Averroes se snaží smířit náboženství a filozofii hierarchickou teorií *společnosti*. Je přesvědčen, že schopnost filozoficky myslet je

dána pouze vzdělané elitě a že všichni ostatní by měli být zavázáni přijímat učení Koránu doslovně. Averroes se nedomnívá, že Korán poskytuje dokonale přesný výklad světa, čte-li se tímto doslovným způsobem, a říká, že představuje spíše poetické přiblížení k pravdě. Nic víc nemůže také nevzdělaný člověk *pochopit*.

Averroes je však přesvědčen, že vzdělaní lidé mají náboženskou povinnost uplatňovat i *svůj* rozum a filozofické myšlení. Kdykoli rozumová *úvaha* ukáže, že doslovný výklad Koránu je nesprávný, musí

Uznáváme, že Korán je **pravdivý**.

Některé jeho části jsou však prokazatelně **nepravdivé**.

**Filozofie
a náboženství
nejsou neslučitelné.**

Text je **poetickou pravdou** a musí být interpretován filozofickými prostředky.

Viz též: Platón 50–55 ■ Aristotelés 56–63 ■ al-Ghazálí 332 ■ Ibn Bádždža 333 ■ Tomáš Akvinský 88–95 ■
Moše z Narbonne 334

“
Filozofové věří, že náboženské
zákony jsou nutná morální
umělecká díla.

Averroes
Vyvrácení vyvrácení

byl text podle Averroa „interpre-
tován“, to znamená, že zřejmý
význam slov se musí ponechat
stanou a na jeho místě je třeba
přijmout vědeckou teorii, jak ji
představuje Aristotelova filozofie.

Nesmrtelný rozum

Averroes je ochoten obětovat
některé široce přijímané islámské
zákony, aby mohl obhájit slučitelnost
filozofie a náboženství. Téměř
všichni muslimové například věří,
že svět má počátek, ale Averroes
souhlasí s **Aristotelem**, že svět exis-
toval vždy, a tvrdí, že v Koránu není

nic, co by tomuto názoru odpo-
valo. Obtížnější však je začlenit
do aristotelského univerza vzkříšení
mrtvých, základní dogma islámu.
Averroes souhlasí s tím, že musíme
věřit v osobní nesmrtelnost a že
každý, kdo ji popírá, je heretik a měl
by být popraven. Na rozdíl od dří-
vějších filozofů však prohlašuje,
že Aristotelés ve svém pojednání
O duši nemluví o nesmrtelnosti
individuálních duší. Podle Averro-
vy **interpretace** Aristotelés tvrdí, že
lidstvo je nesmrtelné pouze skrze
všem společný jednotný rozum.
Averroes říká, že existují věčně
trvající pravdy, jež lidé mohou
odhalit, ale že jako jednotlivci
zanikneme, až naše těla zemřou.

Pozdější averroisté

U Averroových muslimských
vrstevníků mohla jeho obhajoba
Aristotelovy filozofie (i když určená
pouze elitě) sotva nalézt poro-
zumění. Jeho díla, přeložená
do hebrejštiny a latiny, měla však
obrovský vliv ve 13. a 14. století.
Učenci, kteří se opírali o Aristote-
lovy a Averroovy názory, se stali

známými jako averroisté, jak je
nazval Tomáš Akvinský; patřili
k nim židovští učenci jako Moše
z Narbonne i latinští učenci, napří-
klad Boëthius a Siger Brabantský.
Pro latinské averroisty představoval
Aristotelés v Averroově interpretaci
pravdu odpovídající rozumu, s níž
byly některé pravdy víry v rozporu.
I když averroisté stavěli pravdy víry
nad pravdy rozumu, přistupovalo se
k nim s nedůvěrou jako k obhájčům
„dvojí pravdy“. Jejich názor však
spočíval spíše v tom, že pravda
závisí na kontextu zkoumání. ■

Někteří muslimové nepokládali
ve 12. století filozofii za legitimní
předmět studia. Averroes se je však
snažil přesvědčit, že i k náboženství je
třeba přistupovat kriticky a filozoficky.

Averroes

Ibn Rušd, v Evropě známý jako
Averroes, se narodil v roce 1126
v Córdobě, jež v té době byla sou-
částí islámského Španělska. Patřil
k rodině významných právníků
a vzdělával se v právu, přírodní
vědě, medicíně a filozofii. Jeho pří-
tel Ibn Tufajl (Abú Bakr), rovněž
lékař a filozof, ho uvedl k chalífovi
Abú Jakúbu Júsufovi, jenž Aver-
roa jmenoval nejvyšším soudcem
a později svým osobním lékařem.
Abú Jakúb sdílel Averroův zájem
o Aristotela a pověřil ho, aby se-
psal komentáře ke všem Aristote-
lovým dílům. Po Júsufově smrti se
však prosadili představitelé orto-

doxního směru, jimž se přičila
Averroova neortodoxní filozofie.
V roce 1195 upadl Averroes v ne-
milost a veřejný tlak vedl
k tomu, že jeho knihy byly zaká-
zány a sám musel odejít do exilu.
Po dvou letech byl omilostněn
a mohl se vrátit do Córdoby,
v následujícím roce zemřel.

Hlavní díla

1179–80 *Rozhodující pojednání*
1179–80 *Vyvrácení vyvrácení*
(*Destructio destructionis*)
kol. 1186 *Velký komentář*
k Aristotelovu spisu „O duši“

BŮH NEMÁ ŽÁDNÉ ATRIBUTY

MOŠE MAIMONIDES (1135–1204)

V KONTEXTU

OBLAST

Filozofie náboženství

PŘÍSTUP

Židovský aristotelismus

PŘEDTÍM

KOL. 400 PO KR. Filozof Pseudo-Dionysios ustavuje tradici křesťanské negativní teologie, podle níž Bůh není bytí, ale více než bytí.

KOL. 860 Jan Scotus Eriugena vyslovuje názor, že Bůh vytvořil svět z ničeho, jímž je on sám.

POTOM

KOL. 1260 Tomáš Akvinský zmírňuje ve své *Summa theologiae* Maimonidovu negativní teologii.

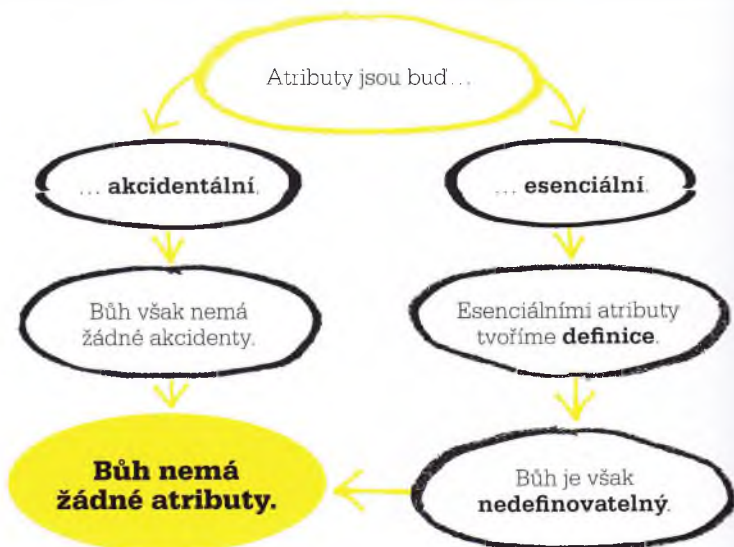
PO 1300 Mistr Eckhart vypracovává svou negativní teologii.

1840–50 Dánský filozof Søren Kierkegaard tvrdí, že Boha nelze popsat zvnějšku.

Maimonides psal o židovském zákonu (hebrejsky), ale také o aristotelské filozofii (arabsky). V obou oblastech se především snažil bránit antropomorfizaci Boha, to znamená sklonu **myslet** o Bohu stejným způsobem jako o člověku. Podle Maimonida je nejvážnější chybou pojímat Tóru (první část hebrejské Bible) jako doslovnou pravdu a domnívat se, že Bůh je fyzickou skutečností. Každý, kdo si

něco takového myslí, říká Maimonides, by měl být vyloučen z židovské obce. V *Průvodci zbloudilých* dovádí Maimonides tuto **myšlenku** do krajnosti a rozvíjí myšlenkový proud známý jako „negativní teologie“. Ta již v křesťanském myšlení existovala a kladla soustředěný důraz na to, že Boha lze popsat jen z hlediska toho, čím není.

Bůh, říká Maimonides, nemá žádné atributy. Nemůžeme říci,

Viz též: Jan Scotus Eriugena 332 • Tomáš Akvinský 88–95 •
Søren Kierkegaard 194–195

že Bůh je „dobrý“ nebo „mocný“. Atribut je buď akcidentální (schopný změny), anebo esenciální. Jedním z mých akcidentálních atributů například je, že sedím; jiným takovým atributem je, že mám šedivé vlasy nebo dlouhý nos. Ale i kdybych stál, měl zrzavé vlasy nebo tupý nos, stále bych byl tím, čím jsem esenciálně. Být člověkem – to znamená rozumným, smrtelným živočichem – je mým esenciálním atributem, který mě definuje. Bůh nemá žádné akcidentální atributy, protože je neměnný. A Maimonides říká, že Bůh nemůže mít ani žádné atributy esenciální, protože by jimi byl definován, a Boha definovat nelze. Bůh tedy nemá žádné atributy.

Řeč o Bohu

Mluvíme-li o Bohu, říká Maimonides, mluvíme jen o jeho činech, a nikoli o jeho jsoucnosti. Ani v Tóře tomu není jinak. Když tam

Když se velcí duchové snaží prozkoumat Boží podstatu, ukazuje se jejich schopnost chápání jako neschopnost.

Maimonides

Průvodce zbloudilých

například čteme, že „Bůh je tvůrce“, musíme to chápat jako výpověď o tom, co Bůh dělá, nikoli o tom, co Bůh jest. Vezmeme-li například větu „Jan píše“, mohli bychom ji podle okolností chápat tak, že Jan je povoláním spisovatel. Jestliže však, jak nás Maimonides žádá, bereme v úvahu jen činy, pak Jan pouze psal slova a věty. Jan psal, ale to nám o něm nic dalšího neříká.

Maimonides připouští, že výpovědím, jež se zdají přisuzovat Bohu určité vlastnosti, lze porozumět, jsou-li pojaty jako dvojí negace. „Bůh je mocný“ je pak třeba chápat tak, že Bůh není bezmocný. Představme si hru, při níž si hráči na něco myslí a říkají, jaké to není (není to velké, není to červené...), dokud jeden neuhádne, co to je. V případě Boha nás však skutečně mohou vést pouze negace: nemůžeme říct, co Bůh jest. ■

Mišne Tóra je úplná rekapitulace židovského ústního zákona, kterou Maimonides napsal v hebrejštině, aby „mladí i staří“ mohli poznat a porozumět všem židovským tradicím.

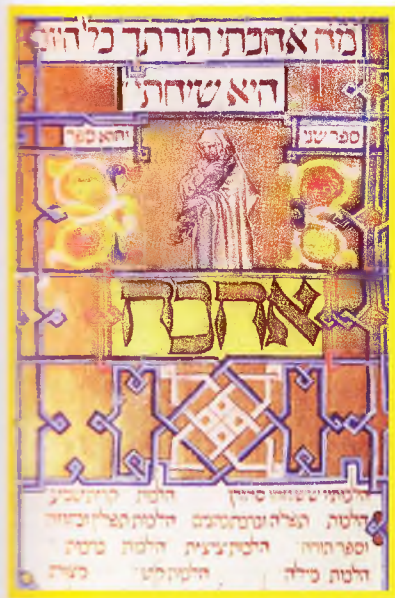

Moše Maimonides

Moše Maimonides (známý také jako Rambam) se narodil roku 1135 v židovské rodině ve španělské Córdobě. V dětství na něj působily různé kulturní vlivy: vychován byl v hebrejštině i arabštině a jeho otec, rabinský soudce, jej učil židovskému zákonu v kontextu islámského Španělska. Když se v roce 1148 dostala k moci berberská dynastie Almohadů, uprchla Maimonidova rodina ze Španělska a deset let pobývala na různých místech, než se usadila nejprve ve Fezu (nyní v Maroku) a poté v Káhiře. Finanční problémy rodiny přiměly Maimonida k tomu, že se věnoval studiu medicíny a díky své dovednosti byl v několika málo letech jmenován osobním lékařem sultána. Pracoval také jako rabinský soudce, nepovažoval však za správné přijímat za tuto činnost jakoukoli peněžní odměnu. V roce 1191 jej židovská obec v Káhiře zvolila svým vůdcím představitelem, a když zemřel, stal se jeho hrob židovským poutním místem.

Hlavní díla

1168 Komentář k Mišně
1168–78 Mišne Tóra
1190 Průvodce zbloudilých

NETRUCHLETE, COKOLIV ZTRATÍTE, NAVRÁTÍ SE V JINÉ FORMĚ

DŽALÁLUDDÍN MUHAMMAD RÚMÍ (1207–1273)

V KONTEXTU

OBLAST

Islámská filozofie

PŘÍSTUP

Súfismus

PŘEDTÍM

610 Prorok Mohamed (arab. Muhammad) zakládá islám.

644 Alí ibn Abí Tálíb, Mohamedův bratranec a následník, se stává chalífou.

10. stol. Alího mystická interpretace Koránu klade základy súfismu.

POTOM

1273 Rúmího stoupenci zakládají súfiský řád moulaví.

1925 Po založení světské Turecké republiky je řád (v Turecku: mevleví) zakázán. Zůstává ilegální až do roku 1954, kdy získává právo vystupovat při určitých příležitostech.

Dnes jsou Rúmího díla stejně jako dříve překládána do mnoha světových jazyků.

Súfismus, mystická a estetická interpretace Koránu, byl součástí islámu od jeho založení v 7. století, nebyl však arabskými učenici hlavního proudu vždy akceptován. Džaláluddín Muhammad Rúmí, lépe známý prostě jako Rúmí, vyrostl v ortodoxním prostředí a se súfismem přišel poprvé do styku, až když jeho rodina v polovině 13. století přesíd-

lila z východní oblasti Persie do Anatólie. Súfiská představa o spojení s Bohem, uskutečňovaném láskou, upoutala jeho představivost a Rúmí pak vypracoval verzi súfismu, která se snažila vysvětlit vztah mezi člověkem a Bohem.

Stal se v súfiském řádu učitelem a jako takový věřil, že je prostředníkem mezi Bohem a člověkem. Na rozdíl od obecné islámské praxe

Viz též: Siddhártha Gautama 30–33 • Avicenna 76–79 • Averroes 82–83 •
Hadžiime Tanabe 244–245 • Arne Naess 282–283

Tančící dervíši řádu moulaví
tancí v rámci súfijského obřadu samá.
Tánc představuje duchovní cestu
člověka z nevědomosti k dokonalosti,
uskutečňovanou láskou.

Identif pro účast na božím vedení
velký důraz na *zikr* – na rituální
modlitby a litanie – spíše než
na racionální analýzu Koránu,
a známými se také stala jeho exta-
tická zjevení. Věřil, že jeho úkolem
je sdělovat vize, jichž se mu
dostává, a proto je básnickou
formou zaznamenával. Ústředním
motivem jeho vizionářské poetické
filosofie je představa o světě jako
o nekonečném plynutí života,
v němž Bůh je věčnou přítomností.
Člověk žijící ve světě je součástí
téhoto kontinua a Rúmí se snaží
vysvětlit naše místo v něm.

Člověk je podle jeho přesvědčení
spojovacím článkem mezi minulostí
a budoucností v neustávajícím
procesu života, smrti a znovuzro-
zení. Rúmí si tento proces nepřed-
stavuje v cyklické podobě, nýbrž
jako do věčnosti se rozestírající
přecházení z jedné formy v jinou.
Smrt a rozpad jsou nevyhnutelnou
součástí tohoto nekonečného
plynutí života, jakmile však něco
přestane existovat v jedné formě,
mohlo se znovu ve formě jiné. Smrti

se proto není třeba bát a nemusíme
ani truchlit nad žádnou ztrátou.
Abychom však podpořili svoje
přerůstání z jedné formy v jinou,
musíme usilovat o duchovní růst
a o porozumění vztahu mezi Bohem
a člověkem. Rúmí věří, že toto
porozumění vychází spíše z citu
než z rozumu – z citu rozněcova-
ného hudbou, písní a tancem.

Rúmiho odkaz

Mystické prvky jeho myšlenek
inspirovaly súfismus a ovlivnily
i tradiční proud islámu. Hrály také
významnou úlohu v době, kdy se
lidé ve velkých částech Turecka
obraceli od ortodoxního křesťanství
k islámu. V Evropě, kde byl příka-
zem dne racionalismus, nenabýly
Rúmiho ideje většího vlivu.
Ve 20. století se však staly
na Západě velmi populárními,
zejména proto, že Rúmiho poselství
lásky se v šedesátých letech shodo-
valo s hodnotami hnutí New Age.
K jeho největším obdivovatelům
patřil ve 20. století básník a politik
Muhammad Iqbal, poradce
Muhammada Ali Jinnaha, jenž se
ve třicátých letech zasazoval
o islámský pákistánský stát. ■

Zemřel jsem jako kámen
a vzešel jako rostlina, zemřel
jsem jako rostlina a stal se
zvířetem. Zašel jsem jako zvíře
a povstal jako člověk.

Džaláluddín Rúmí

Masnaví

Džaláluddín Muhammad Rúmí

Džaláluddín Muhammad
Rúmí, známý také jako Mou-
láná (Náš pán), se narodil
v městě Balchu, v tehdejší
Persii. Když tuto oblast
ohrožovaly mongolské vpády,
usídlila se jeho rodina v tu-
recké Anatolii, kde se Rúmí
poznal s perskými básníky
Faríduddínem Attárem
a Šamsoddínem z Tabrízu.
Věnoval se pak súfismu
a napsal tisíce perských
a arabských veršů.

V roce 1244 se Rúmí stal
šajchem (pírem, Mistrem)
súfijského řádu a učil své mys-
tické emocionální interpretaci
Koránu. Poukazoval na důleži-
tost hudby a tance při nábo-
ženských obřadech. Po jeho
smrti založili jeho stoupenci
súfijský řád moulaví proslulý
svými „tančícími dervíši“,
kteří se při rituálu samá oddá-
vají charakteristickému tanci –
formě *zikru* příznačné pro toto
společenství.

Hlavní díla

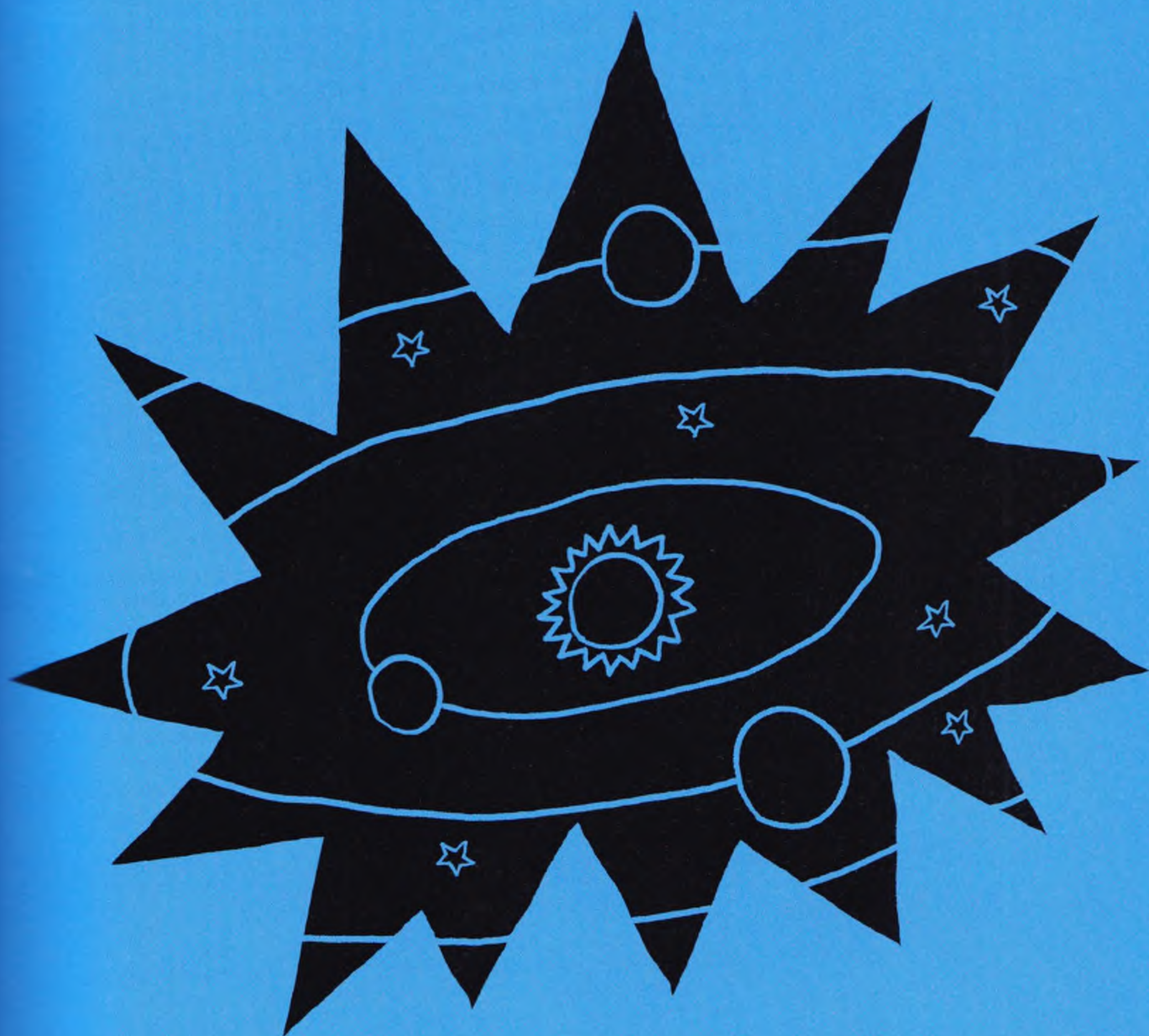
První polovina 13. století
Masnaví. Básně vnitřního
smyslu
Šamsův diván
V tom je, co v tom je
Šedm sezení

SVĚT VŽDY NEEXISTOVAL

TOMÁŠ AKVINSKÝ (1225–1274)

V KONTEXTU

OBLAST

Metafyzika

PŘÍSTUP

Křesťanský aristotelismus

PŘEDTÍM

KOL. 340 PŘ. KR. Aristotelés říká, že svět je věčný.

KOL. 540 PO KR. Jan Filoponos tvrdí, že svět musel mít počátek.

1250–1260 Francouzští teologové přijímají Filoponův argument.

POTOM

KOL. 1290 Francouzský filozof Jindřich z Gentu kritizuje Tomáše Akvinského pro tvrzení, že svět vždy neexistoval.

1781 Immanuel Kant tvrdí, že může najít stejně dobré důvody pro to, že svět vždy existoval i že vždy neexistoval.

1931 Georges Lemaître rozvíjí teorii „velkého třesku“ jako počátku světa.

Lidé mají i dnes rozdílné názory na to, zda svět má svůj počátek či zda vždy existoval. V současnosti se snažíme nalézt odpověď u fyziků a astronomů, ale v minulosti se touto otázkou zabývali filozofové a teologové. Obzvláště zajímavá je odpověď, kterou podal katolický teolog Tomáš Akvinský, nejslavnější křesťanský filozof středověku. Jeho odpověď představuje stále přijatelný a možný způsob myšlení o tomto problému a říká nám také mnoho o tom, jak Tomáš Akvinský spojil svou víru s filozofickým myšlením, navzdory zjevným rozporům mezi obojím.

Aristotelův vliv

Ústřední postavou v Tomášově myšlení je Aristotelés, starověký řecký filozof, jehož díla středověcí myslitelé horlivě studovali ihned poté, co byla přeložena do latiny. Aristotelés byl přesvědčen, že svět vždy existoval a že byl vždy domovem různých věcí, od neživých objektů, například kamenů, až po živé tvory, jakými jsou lidé, psi nebo koně. Tvrdil, že svět se neustále mění a pohybuje a že jen

změna a pohyb může být příčinou všeho. Tento pohyb nemá žádný počátek: svět se musel pohybovat a měnit vždy.

Velcí arabští filozofové Avicenna a Averroes se přikláněli k Aristotelovu názoru, i když se tak dostávali do sporu s islámskou ortodoxií. Středověcí židovští a křesťanští (stejně jako ortodoxní islámští) myslitelé se tomu však vzpírali. Tvrdili, že svět má podle Bible i podle Koránu svůj počátek, takže Aristotelés se musí mýlit: svět vždy neexistoval.

Jan Filoponos, řecký křesťanský filozof žijící v 6. století, byl přesvědčen, že nalezl důkaz, který potvrzuje, že Aristotelés se zřejmě mýlil a že svět vždy neexistoval. Jeho argumentace byla ve 13. století napodobena a rozvinuta několika mysliteli, kteří se snažili v Aristotelově uvažování najít nějakou vadu, aby obhájili učení církve. Způsob jejich argumentace byl obzvláště důmyslný, protože jako východisko si zvolili Aristotelovy vlastní myšlenky o nekonečnu, jež pak obrátili proti jeho názoru o věčnosti světa.

Tomáš Akvinský

Tomáš Akvinský se narodil roku 1225 na tvrzi Roccasecca u Aquina nedaleko italské Neapole. Studoval na univerzitě v Neapoli a poté vstoupil proti přání rodiny do dominikánského řádu – nového vysoce intelektuálního mnišského řádu. Jako novic studoval v Paříži a poté v Kolíně u německého aristotelského teologa Alberta Velikého. Po návratu do Paříže se stal mistrem teologie a přibližně deset roků vyučoval v Itálii. Poté mu bylo v Paříži nabídnuto druhé období v postavení mistra, což bylo v té době zcela mimořádné. V roce 1273 měl prý

jakési vidění – nebo byl možná postižen mrtvicí. Prohlásil pak, že vše, co vykonal, bylo „mlácením prázdné slámy“, a nikdy už nic nenapsal. Zemřel ve věku 49 let a již v roce 1323 byl katolickou církví kanonizován.

Hlavní díla

1256–59 *O pravdě* (*De veritate*)
1259–64 *Suma proti pohanům* (*Summa contra gentiles*)
kol. 1265–74 *Suma teologická* (*Summa theologiae*)
1271 *O věčnosti světa* (*De aeternitate mundi*)

Viz též: Aristotelés 56–63 ■ Avicenna 76–79 ■ Averroes 82–83 ■ Jan Filoponos 332 ■ Jan Duns Scotus 333 ■ Pierre Abélard 333 ■ Vilém Ockham 334 ■ Immanuel Kant 164–171

Triumf svatého Tomáše – malíř Benozzo Gozzoli umístil na svém obraze Tomáše mezi Platóna a Aristotela. U jeho nohou leží přemožený Averroes.

Nekonečno lidí

Nekonečno je podle Aristotela to, co nemá žádnou mez. Nekonečná je například posloupnost čísel, protože u každého čísla existuje vyšší číslo, jež za ním následuje, a tak je tomu bez konce. Podobně i svět existoval po nekonečnou dobu, protože u každého dne existuje den, jenž mu předcházela. To je však podle Aristotelova názoru „potenciální“ nekonečno, protože tyto dny nekoexistují ve stejném čase; „aktuální“ nekonečno – kdy nekonečný počet věcí existuje ve stejném čase – je podle Aristotela nemožné.

Filoponos a jeho stoupenci ve 13. století však soudili, že tento argument je spojen s problémy, jež si Aristotelés nepovšiml. Ukazovali na fakt, že podle Aristotela musely již vždy existovat všechny druhy živých

bytostí. Kdyby to byla pravda, říkali, znamenalo by to, že v době, kdy se Sókratés narodil, existoval již nekonečný počet lidí – pokud totiž existovali vždy, existovali i v Sókratově době. Od té doby se však narodilo mnoho dalších lidí, a počet lidí narozených až do současnosti musí tedy být vyšší než nekonečný. Žádné číslo však nemůže být větší než nekonečno.

Kromě toho poukazují tito filozofové na víru křesťanských myslitelů, že duše je nesmrtelná. Je-li tomu tak a jestliže již existoval nekonečný počet lidí, musí nyní existovat nekonečný počet lidských duší. Existuje tedy aktuální, nikoli potenciální nekonečno duší; a Aristotelés řekl, že aktuální nekonečno je nemožné. Aristotelés se tedy mýlil.

Filoponos a jeho stoupenci byli přesvědčeni, že těmito dvěma argumenty a na základě Aristotelových vlastních principů dokázali, že svět nemohl vždy existovat. Aristotelés se proto mýlil, svět není věčný, a to doko-

nale odpovídá křesťanskému učení, podle něhož svět stvořil Bůh.

Tomáš Akvinský se nezdržuje Filoponovými argumenty, ale pokouší se obhájit Aristotelovu argumentaci, již považuje za naprosto logickou. Poukazuje na to, že svět mohl existovat věčně, ale lidé a ostatní živočichové mohli mít počátek, a tak se lze vyhnout obtížím, s nimiž přišli Filoponos a jeho následovníci. Přes svou obranu Aristotelovy

Žádný čas nebyl a nebude, kdy nebylo pohybu nebo nebude.

Aristotelés

Fyzika

“

Bůh mohl stvořit svět
od věčnosti a lidi až tehdy,
kdy je skutečně stvořil.

Tomáš Akvinský

O věčnosti světa

”

argumentace Tomáš nepřijímá Aristotelův názor, že svět je věčný, protože křesťanská víra říká něco jiného. Tomáš se však nedomnívá, že Aristotelova pozice je nelogická. Podobně jako Filoponos a jeho následovníci chce ukázat, že svět

má počátek – ale současně chce také ukázat, že v Aristotelově uvažování není žádná chyba, protože stejně jako mnoho myslitelů jeho doby vidí v aristotelském myšlení možnost, jak spojit pravdy víry a fakty zkušenosti v jednotný systém. Tomáš tvrdí, že jeho křesťanští protiaristotelovští současníci směšují dvě rozdílné věci: za prvé, že Bůh stvořil svět, a za druhé, že svět měl počátek. Tomáš se snaží dokázat, že Aristotelés, jenž předpokládal, že svět existoval vždy, *by mohl* mít pravdu. Bůh by byl mohl stvořit věčný svět. Avšak všemohoucí Bůh zamýšlel něco jiného, chtěl stvořit konečný svět a také jej skutečně stvořil.

Stvoření věčného

Tomáš Akvinský se odchyluje od Filopona a jeho následovníků

a tvrdí, že i když je pravda, že svět má počátek, jak říká Bible, není to nutná (nevýratná) pravda na logických základech. Jak všichni souhlasí, Bůh stvořil svět, jenž měl počátek, ale právě tak dobře by byl mohl stvořit svět věčný. Jestliže je něco stvořeno Bohem, vděčí to za celou svou existenci Bohu, z toho však nutně nevyplývá, že musela být doba, kdy to vůbec neexistovalo. Spíše je právě tak dobře možné věřit ve věčné univerzum, jež bylo stvořeno Bohem.

Tomáš Akvinský ukazuje na příkladu, jak si to lze představit. Předpokládejme, že nějaká noha zanechala v písku šlépěj, jež tam vždy již byla. Neexistoval tedy žádný časový bod bez šlépěje. A přesto bychom museli předpokládat, že příčinou šlépěje byla noha – kdyby nebylo nohy, neexistovala by šlépěj.

Syntéza Tomáše Akvinského

Podle některých historiků provedl Tomáš Akvinský „syntézu“ křesťanství a aristotelské filozofie, když z obojího vzal určité části a spojil je tak, že to vyhovovalo stejné době logice a zkušenosti jako učení víry. Pro Tomáše – a i pro většinu křesťanů – platí, že křesťan musí přijmout celé učení církve bez výjimky nebo kompromisu. Současně byl však Tomáš přesvědčen, že Aristotelés, pokud je správně chápán, neodporuje křesťanskému učení. Jedinou výjimkou, která potvrzuje pravidlo, je otázka, zda svět vždy existoval.

Tomáš Akvinský věřil ve vyprávění o stvoření světa, ale tvrdil, že některé prvky křesťanské víry mohou být rozumově dokázány. Mezi Biblií a rozumem pro něho neexistuje žádný rozpor.

Aristotelés byl přesvědčen, že svět je nekonečný, protože každá hodina a den jsou následovány jinou hodinou a dnem. Tomáš Akvinský zastával názor, že svět měl počátek, ale pro svou úctu k Aristotelově filosofii tvrdil, že Aristotelés mohl mít pravdu.

V tomto konkrétním případě se Aristotelés podle Tomáše mylil, omylil se však v principu nebo ve svém uvažování. Stejně jako všichni antičtí filozofové soudil, že svět vždy existoval. Odkud mohl vědět, že je tomu jinak? Aristotelés poznal křesťanské zjevení. Antičtí filozofové podle Tomáše neznali křesťanské nauky, například víru v Boha trojici a v to, že Syn, jedna z tří božských osob, se stal člověkem. Podle Tomášova názoru však nikdo, kdo uvažuje správně, nemůže dospět k jakémukoli závěru, který odporuje křesťanskému učení. Je tomu tak proto, že lidský rozum i křesťanské učení pocházejí ze stejného zdroje – z Boha –, a nemohou si tudíž odporovat. Rozpor mezi lidským rozumem a křesťanským učením není tedy možný.

Tomáš Akvinský vyučoval ve francouzských a italských městech a univerzitách a svým přesvědčením, že lidský rozum nemůže být nikdy v rozporu s křesťanským učením, se často dostával do ostrého sporu s některými akademickými kolegy, zejména

s těmi, kteří se zabývali přírodními vědami, jež se v té době zakládaly na Aristotelově díle. Tomáš obviňoval své akademické druhy, že nekriticky zastávají určité názory – například názor, že všichni máme nesmrtelnou duši –, ale současně tvrdí, že rozumovými důvody by se mohlo prokázat, že tyto názory jsou mylné.

Jak dosahujeme poznání

Tomáš Akvinský se v celém svém díle přidržuje principů rozumu, obzvlášť zřetelně to však vystupuje ve dvou ústředních oblastech jeho myšlení: ve **výkladu**, jak dosahujeme poznání, a v jeho pojetí vztahu mezi duší a tělem. Podle Tomáše dosahují lidé poznání tak, že využívají **své** smysly: zrak, sluch, čich, hmat a chuť. Smyslové vjemy nám však pouze říkají, jaké jsou věci vnějškově. Jan, například, má z místa, kde sedí, zrakový vjem objektu, který má tvar stromu a je zelený a hnědý. Já naproti tomu stojím přímo vedle stromu a cítím drsnost jeho kůry a vůni lesa. Kdybychom Jan i já byli psy, naše poznání stromu by bylo omezeno na tyto **smyslové vjemy**. Jako lidé

můžeme ale pokročit nad ně a rozumově postihnout a definovat, co je strom, a odlišit jej od ostatních typů rostlin a živých věcí. Tomáš Akvinský to označuje jako rozumové poznání, protože ho dosahujeme na základě vrozené schopnosti našeho rozumu uchopit na základě smyslových vjemů skutečnost ležící za nimi. Ostatní živočichové tuto vrozenou schopnost postrádají, a proto jejich poznání nepřesahuje smyslovou úroveň. **Veškeré** naše vědecké chápání světa se zakládá na tomto rozumovém poznání. Teorie

Je třeba zvážit, je-li rozpor mezi tvrzeními, že je něco od Boha stvořeného, co bylo od věčnosti.

Tomáš Akvinský
O věčnosti světa

poznání Tomáše Akvinského je v mnohém poplatná Aristotelovi, i když Tomáš Aristotelovo myšlení objasňuje a dále je rozvíjí.

Pro Tomáše jako křesťanského myslitele jsou lidé pouze jedním typem bytostí, jež jsou schopné rozumového poznání věcí: tuto schopnost mají i duše oddělené v posmrtném životě od svých těl, andělé a Bůh. Tyto bytosti, schopné poznání, však nepotřebují k svému poznání žádné smysly. Mohou přímo uchopit definice věcí. Tento aspekt Tomášovy teorie nemá u Aristotela žádnou paralelu, ale je konzistentním rozvinutím Aristotelových principů. I zde je Tomáš Akvinský schopen obhájit křesťanské články víry, přičemž se nedostává do rozporu s Aristotelem, ale vystupuje nad něj.

Lidská duše

Podle Aristotela je rozum životním principem či „duší“ člověka.

Všechny živé věci, říká Aristotelés, mají duši, a jen proto jsou schopné různých životních forem: rostliny mohou růst a rozmnožovat se, zvířata se mohou pohybovat a vnímat, mohou něco hledat a něčemu se vyhnout, a lidé mohou nadto ještě myslet.

Aristotelés je přesvědčen, že „forma“ činí látku tou věcí, jíž je. V lidském těle je touto formou duše, která je činí živým tělem a umožňuje mu specifický soubor životních činností. Jako taková je duše spojena s tělem a Aristotelés soudí, že i u lidí duše trvá jen tak dlouho, dokud oživuje tělo, a po smrti zaniká.

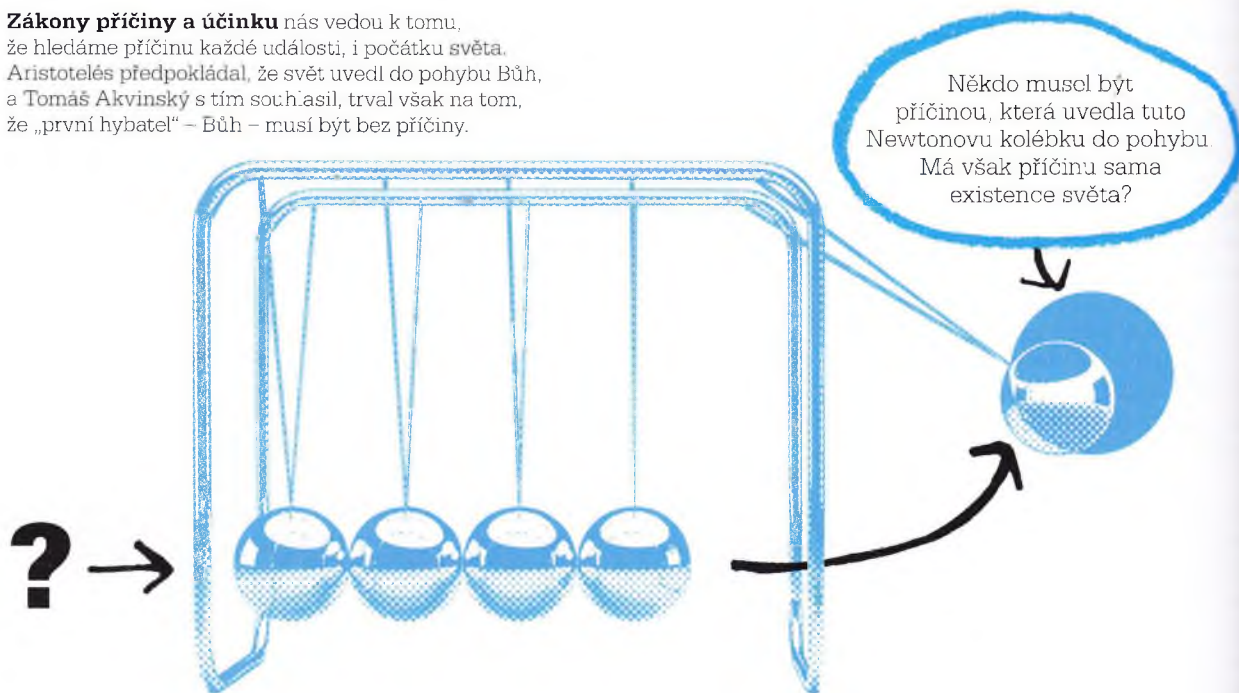
Tomáš Akvinský se přidržuje Aristotelova učení o živých věcech a jejich duších a tvrdí, že člověk má jen jednu formu: svou rozumovou duši. Jiní myslitelé 13. a následujícího století s Aristotelem v hlavních liniích souhlasili, zrušili však těsné spojení, jež Aristotelés

vytvořil mezi duší a tělem. Mohli tak dosáhnout shody s křesťanským učením, podle něhož duše přežívá i po smrti. Tomáš Akvinský však odmítl zkreslit Aristotelův postoj a vzal na sebe obtížný úkol nalézt důvody pro nesmrtnost lidské duše. Podal tak další příklad svého předsevzetí být dobrým aristotelikem a filozofem a zůstat přitom věrným křesťanem.

Po Tomáši Akvinském

Tomáš Akvinský byl od středověku považován za kanonického filozofa katolické církve. V době, kdy byla z arabštiny překládána řecká filozofická díla doplněná arabskými komentáři, byl jedním z myslitelů, kteří se nejušilovněji snažili zachovat Aristotelovu linii filozofického myšlení, i když třeba zcela neodpovídala křesťanskému učení. Církevnímu učení zůstal vždy věrný, což však nezabránilo tomu, že krátce po Tomášově smrti bylo

Zákony příčiny a účinku nás vedou k tomu, že hledáme příčinu každé události, i počátku světa. Aristotelés předpokládal, že svět uvedl do pohybu Bůh, a Tomáš Akvinský s tím souhlasil, trval však na tom, že „první hybatel“ – Bůh – musí být bez příčiny.

Kosmické mikrovlnné reliktní

zaření je pozůstatkem velkého třesku, aniž byl počátkem vesmíru; stále ještě můžeme s Tomášem předpokládat, že to nebyla jediná možná cesta k existenci vesmíru.

Jeho učení bezmála odsouzeno jako heretické. Významní myslitelé a učitelé následujícího století, jakými byli například sekulární škola Jindřich z Gentu a františkán Jan Duns Scotus a William Ockham, byli spíše než Tomáš ochotni připustit, že čistě filozofické uvažování, jehož nejlepším představitelem byl Aristotelés, se může často mýlit.

Duns Scotus byl přesvědčen, že Tomášovo aristotelské pojetí času je nepostačující, a Ockham téměř úplně odmítal Aristotelovu teorii poznání. Jindřich z Gentu výslovně kritizoval názor Tomáše Akvinského, že Bůh by byl mohl stvořit svět, který vždy existoval. Kdyby byl svět vždy existoval, nemítal Jindřich z Gentu, nebylo by vůbec možné, aby neexistoval, a Bůh by jej tedy nebyl vůbec mohl svobodně stvořit nebo nestvořit. Tomáš měl svou neomezenou důvěrou v moc rozumu více společného s nejvýznamnějším současníkem předcházejícího století, francouzským filozofem a teologem Pierrem Abélardem, než se svými současníky a následovníky.

Konzistentní víra

Jak celkový názor Tomáše Akvinského na vztah mezi filozofií a křesťanským učením, tak i jeho pojetí věčnosti světa neztrácí význam ani ve 21. století. Jen málo lidí dnes věří, že náboženské postoje, například přesvědčení o existenci Boha či nesmrtelnosti duše, lze dokázat filozofickým rozvažováním. Někteří

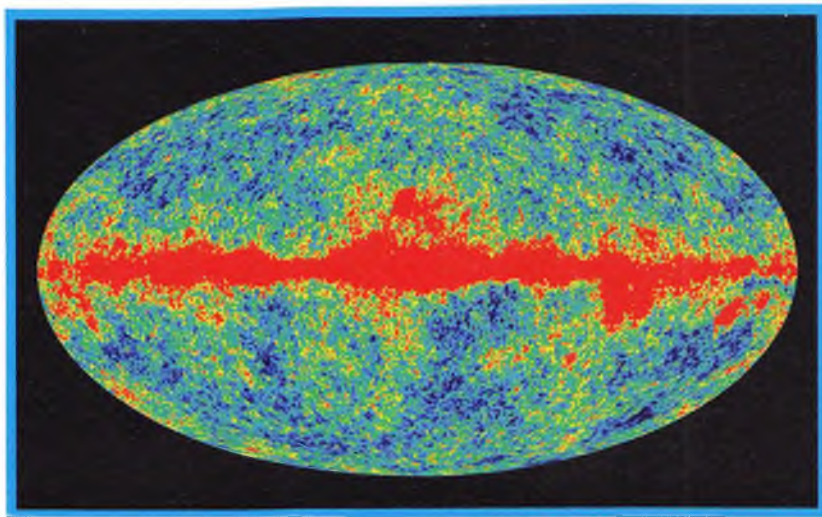
se však domnívají, že filozofie by mohla ukázat, že i když věřící vyznávají určité doktríny a dogmata jako věc víry, jejich obecné názory nejsou méně racionální či konzistentní než názory agnostiků či ateistů, kteří fakt víry obecně popírají. Toto hledisko představuje rozšíření a rozvinutí Tomášovy neustávající snahy vypracovat filozoficky konzistentní myšlenkový systém a zůstat přitom věrný křesťanské víře. Četba díla Tomáše Akvinského je lekcí tolerance jak pro křesťany, tak pro nekřesťany.

Úloha filozofie

Dnes se neobracíme k filozofii, aby nám řekla, zda vesmír vždy existoval, a většina z nás se neobrací ani k Bibli jako Tomáš Akvinský a jiní středověcí filozofové. Obracíme se místo toho k fyzice, a zejména k teorii „velkého třesku“ předložené moderními vědci, mezi nimiž je i britský fyzik a kosmolog Stephen Hawking. Podle této teorie vesmír v určitém časovém bodě expandoval ze stavu extrémně vysoké teploty a hustoty. Ačkoliv většina z nás se dnes v otázce vzniku vesmíru obrací

pro vysvětlení k vědě, argumenty Tomáše Akvinského ukazují, že nejen fyzika, ale i filozofie má k tomuto tématu co říci.

Tomáš ukazuje, že filozofie dokáže poskytnout inteligentní nástroje a dovoluje nám zkoumat nikoli náhodná fakta, nýbrž zvažovat, co je možné a nemožné a jaké srozumitelné otázky lze klást. Je, nebo není smysluplné věřit, že vesmír měl počátek? To je stále otázka pro filozofy a ani sebevíce teoretických fyziků nebude schopno podat na ni odpověď. ■

“

Lze říci, že čas měl počátek ve velkém třesku v tom smyslu, že dřívější časy prostě nejsou definovány.

Stephen Hawking
Stručná historie času

”

BŮH JE NE-JINÉ

MIKULÁŠ KUSÁNSKÝ (1401–1464)

V KONTEXTU

OBLAST

Filozofie náboženství

PŘÍSTUP

Křesťanský platonismus

PŘEDTÍM

380–360 PR. KR. Platón píše o „dobru“ či „jednom“ jako o posledním zdroji rozumu, poznání a všeho, co jest.

Pozdní 5. stol. po kr.

Řecký filozof a teolog Dionysios Areopagita prohlašuje, že Bůh je „nad bytím“.

KOL. 860 Jan Scotus Eriugena šíří myšlenky Dionysia Areopagity.

POTOM

1492 Giovanni Pico della Mirandola píše spis *O jsoucnu a jednom*, který představuje obrat v renesančním myšlení o Bohu.

1991 Francouzský filozof Jean-Luc Marion rozvíjí témata své knihy „Bůh bez bytí“.

Mikuláš Kusánský náleží k dlouhé tradici středověkých filozofů, kteří se pokoušejí popsat přirozenost Boha a zdůrazňují, že Bůh je něčím, co přesahuje naši představivost a nepodobá se ničemu, co je lidská mysl schopna pojmut. Mikuláš Kusánský vychází z toho, že poznání dosahujeme obecně tak, že definujeme věci pomocí našeho rozumu. Abychom tedy poznali Boha, pokračuje Kusánský, musíme se pokusit definovat jeho přirozenost.

Vím, že vše, co vím, není Bůh, a že všechno to, co chápu, se mu nepodobá.

Mikuláš Kusánský
O skrytém Bohu

Platón popisuje „dobro“ či „jedno“ jako poslední zdroj všech ostatních idejí a veškerého poznání a pro některé rané křesťanské teology je Bůh „nad bytím“. Mikuláš Kusánský, píšící kolem roku 1440, jde ještě dále a prohlašuje, že Bůh je před vším jiným, ba i před možností všeho jsoucího. Rozum nám říká, že možnost jakéhokoli existujícího jevu předchází jeho skutečné existenci. Nic nemůže existovat nebo být dříve, než je to také možné. Je-li však Bůh právě toho schopen, pak je právem označován jako „ne-jiné“, uzavírá Mikuláš Kusánský.

Mimo naše chápání

V řeči o Bohu, říká Mikuláš Kusánský, je užívání slova „věc“ zavádějící, protože „ne-jiné“ nemá žádnou substanci. Ne-jiné je podle Kusánského „mimo chápání“ a je před všemi věcmi takovým způsobem, že „nenásledují po něm, nýbrž jsou skrze ně“. I z tohoto důvodu Mikuláš Kusánský soudí, že „ne-jiné“ se definici Boha blíží více než jakýkoli jiný pojem. ■

Viz též: Platón 50–55 • Jan Scotus Eriugena 332 • Mistr Eckhart 333 • Giovanni Pico della Mirandola 334

NEJŠŤASTNĚJŠÍ ŽIVOT JE NIC NEVĚDĚT

ERASMUS ROTTERDAMSKÝ (1466–1536)

V KONTEXTU

OBLAST

Filozofie náboženství

PŘÍSTUP

Humanismus

PŘEDTÍM

354–430 PR. KR. Sv. Augustin
začleňuje platonismus
do křesťanství.

ROK. 1265–1274 Tomáš
Akviský spojuje ve své
Teologické sumě aristo-
telskou a křesťanskou
filozofii.

POTOM

1517 Teolog Martin Luther
píše 95 tezí odsuzujících
církvní zlořády a pod-
něcuje tak začátek re-
formace.

1637 René Descartes
píše *Rozpravu o metodě*
a do středu filozofie staví
člověka.

1689 John Locke prosazuje
v *Dopise o snášenlivosti*
oddělení církve a státu.

Kniha *Chvála bláznivosti*, kterou Erasmus (Desiderius) Rotterdamský napsal v roce 1509, obráží humanistické ideje, jež v raných letech renesance postupně zaplavovaly Evropu a měly sehrát klíčovou úlohu v reformaci. *Chvála bláznivosti* je duchaplná satira na zkorumpovanost a doktrinální pŕtky v katolické církvi. Obsahuje však také vážné poselství a říká, že bláznovství – jímž Erasmus rozuměl bezelstnou nevědomost – je důležitou součástí bytí člověka a přináší nám nakonec nejvíce štěstí a spokojenosti.

Vědění může být naproti tomu břemenem a vést ke komplikacím, jež mohou přivodit životní oŕtíže.

Víra a bláznovství

I náboženství je formou bláznovství, prohlašuje Erasmus, neboť opravdové náboženské přesvědčení může spočívat pouze na víře, nikoli na rozumu. Erasmus odmítá směšování antického řeckého racionalismu a křesťanské teologie u středověkých filozofů, například u sv. Augustina a u Tomáše

Akvinského. Označuje je jako teologické rozumování a prohlašuje, že je hlavní příčinou deformace náboženské víry.

Obhazuje návrat k prostému náboženství vycházejícímu ze srdce, kdy si jednotlivci vytvářejí osobní vztah k Bohu, a nikoli vztah předepsaný katolickou doktrínou.

Erasmus nám radí, abychom přijali to, co považuje za pravý duch Písma – prostotu, bezelstnost a pokoru. To jsou základní lidské vlastnosti, jež v sobě obsahují klíč ke šťastnému životu. ■

“

K podstatě štěstí náleží,
aby se člověk cítil spokojen
takový, jaký je.

Erasmus Rotterdamský
Chvála bláznivosti

”

Viz též: sv. Augustin 72–73 • Tomáš Akviský 88–95 • René Descartes 116–123 • John Locke 130–133

RENEŠA

A VĚK R

1500–1750

NCE

ROZUMU

Niccolò Machiavelli
uveřejňuje
Vladaře.

↑
1513

Mikuláš Koperník prohlašuje,
že **Země obíhá kolem Slunce**.
Odporuje tak křesťanskému
pojetí, **podle něhož** Země leží
ve středu vesmíru.

↑
1543

Francis Bacon
uveřejňuje *Nové
organon* a prosazuje
nový přístup
ke zkoumání přírody.

↑
1620

René Descartes
píše své *Meditace*.

↑
1641

1517

Martin Luther přibíjí
svých **95 tezí** na dveře
zámeckého kostela
ve Wittenbergu a **dává**
podnět k **reformaci**

1593

Edikt nantský, vydaný
Jindřichem VIII., zaručuje
protestantům v katolické
Francii plná občanská
práva.

1633

Galileo Galilei je církví
exkomunikován a odsouzen
k domácímu vězení
za obhajobu teorie, že Země
obíhá kolem Slunce.

1644

Mandžuská dynastie
Čching se jako
poslední čínská
vládnoucí dynastie
ujímá moci

Renesance – kulturní „znovuzrození“ mimořádné tvůrčí aktivity v Evropě – začala ve Florencii čtrnáctého století. Rozšířila se po celé Evropě, trvala do 17. století a je považována za most mezi středověkou a moderní epochou. Vyznačovala se obnoveným zájmem o veškerou řeckou a latinskou klasickou kulturu – nejen o filozofické a matematické texty asimilované středověkou scholastikou – a byla hnutím, jež pokládalo za svůj střed člověka, a nikoli Boha. Tento nový humanismus se odrážel nejprve v umění a posléze i v politické a sociální struktuře italské společnosti. Republiky jako Florencie a Benátky brzy zavrhl středověký feudalismus, jenž ustoupil plutokraciím, za nichž kvetl obchod a rodily se nové

vědecké objevy. Do konce 15. století se renesanční ideje rozšířily po celé Evropě a v podstatě rozložily církevní monopol na vzdělanost. I když křesťanští filozofové jako Erasmus a Thomas More přispěli k diskusím, jež probíhaly v církvi a daly podnět k reformaci, ryze sekulární filozofie měla teprve vzniknout. Nijak nepřekvapuje, že prvním opravdu renesančním filozofem byl Florentan – Niccolò Machiavelli –, jehož filozofie představovala **definitivní posun od teologie k politice**.

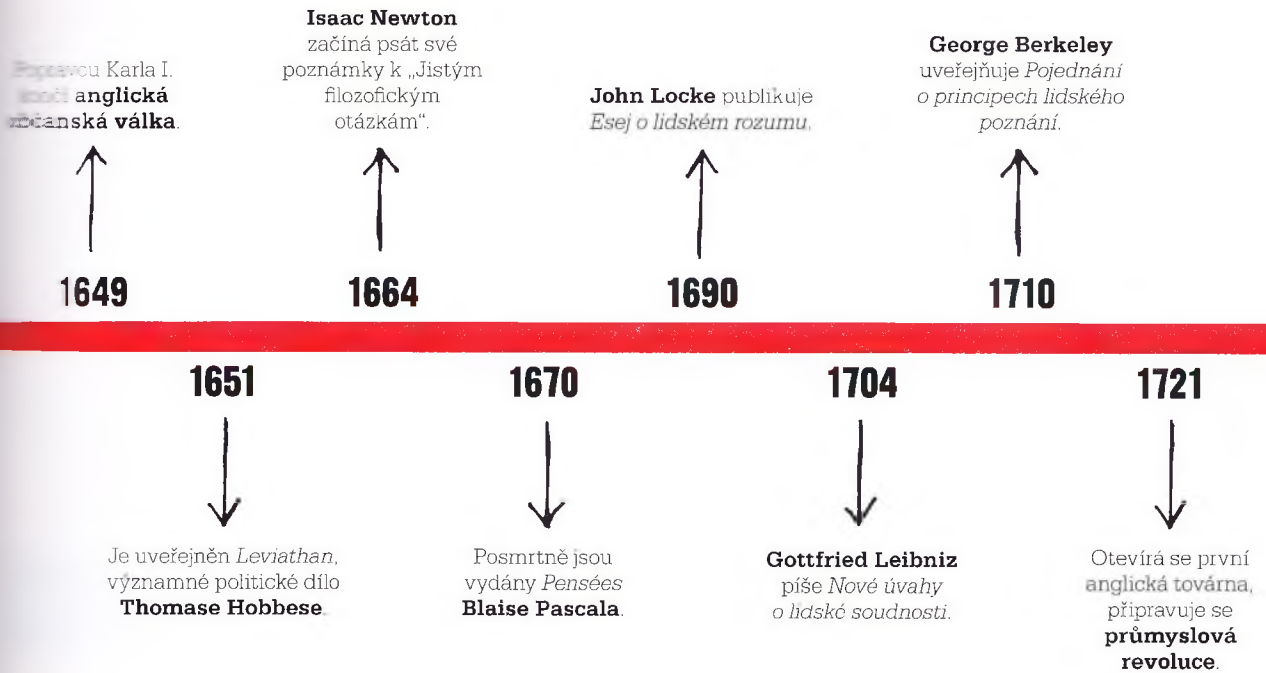
Věk rozumu

Poslední hřebík do rakve církevní autority zasadila věda. Nejprve Mikuláš Koperník, poté Johannes Kepler a posléze Galileo Galilei dokázali, že ptolemaiovský model

vesmíru s planetou Zemí ve svém středu je mylný, a jejich argumenty vyvrátily celá staletí křesťanského učení. Církve se bránila a Galileo Galilei byl nakonec uvězněn jako heretik.

Za pokroky v astronomii však brzy následovaly pokroky v jiných přírodních vědách, které poskytly alternativní vysvětlení pro fungování vesmíru a rovněž základ pro nový typ filozofie.

Vítězství racionálního, vědeckého zkoumání nad církevními dogmaty bylo příznačným rysem 17. století. Angličtí filozofové, zejména Francis Bacon a Thomas Hobbes, se zasloužili o integraci vědeckého a filozofického myšlení. Byl to počátek éry, která se stala známou jako „věk rozumu“, jenž zrodil první velké „moderní“ filozofy a oživil spojení mezi filozofií

vědou, zejména matematikou, se začalo již v předsokratovském Řecku.

Zrození racionalismu

Mnozí významní evropské filozofy 17. století byli také vzdělanci matematiky. René Descartes a Blaise Pascal ve Francii stejně jako Gottfried Leibniz v Německu podali vynikající příspěvky k matematice. Věřili, že proces matematického uvažování poskytl nejlepší model, jak získat všechny poznatky o světě. Descartovo zkoumání otázky „Co mohu vědět?“ ho přivedlo ke pozici racionalismu, jenž se jako přesvědčení, že poznání vychází jedině z rozumu, měl stát převládajícím názorovým postojem v kontinentální Evropě následujícího století.

V Anglii se ve stejné době ustavila velmi odlišná filozofická tradice. John Locke dospěl ve stopách vědeckého uvažování Francise Bacona k závěru, že naše poznání světa nevychází z rozumu, nýbrž ze zkušenosti. Tento názor, který vešel ve známost jako empirismus, charakterizoval v 17. a 18. století anglickou filozofii.

Bez ohledu na předěl mezi kontinentálním racionalismem a anglickým empirismem (tentýž předěl existoval mezi filozofií Platónovou a Aristotelovou) bylo oběma směrům společné, že do svého středu postavily člověka, který se stal výchozím bodem filozofického zkoumání. Je to právě člověk, na jehož rozumu nebo zkušenosti spočívá naše vědění.

Filozofové v Anglii i v kontinentální Evropě přešli od kladení otázek o povaze vesmíru – na něž odpovídali vědci jako Isaac Newton – k otázkám, jak můžeme vědět to, co víme, a začali nyní zkoumat povahu lidské mysli a vlastního já. Tyto nové filozofické proudy však měly i morální a politické dopady. Stejně jako renesanční ideje, podřívající dříve autoritu církve, ohrožovaly nyní nové osvícenské ideje aristokracii a monarchii. Jak by měla vypadat společnost, která by byla řízena ve shodě s lidským rozumem, a nikoli starými vládci a církví?

V Anglii položili Thomas Hobbes a John Locke v neklidném 17. století základy demokratického myšlení, ale mělo trvat ještě dalších sto let, než začal být existující status quo zpochybňován i jinde. ■

ÚČEL

OSPRAVEDLNĚUJE

PROSTŘEDKY

NICCOLÒ MACHIAVELLI (1469–1527)

V KONTEXTU

OBLAST

Politická filozofie

PŘÍSTUP

Realismus

PŘEDTÍM

4. stol. PŘ. KR. Platón v *Ústavě* prohlašuje, že v ideálním státě by měl vládnout filozof – král.

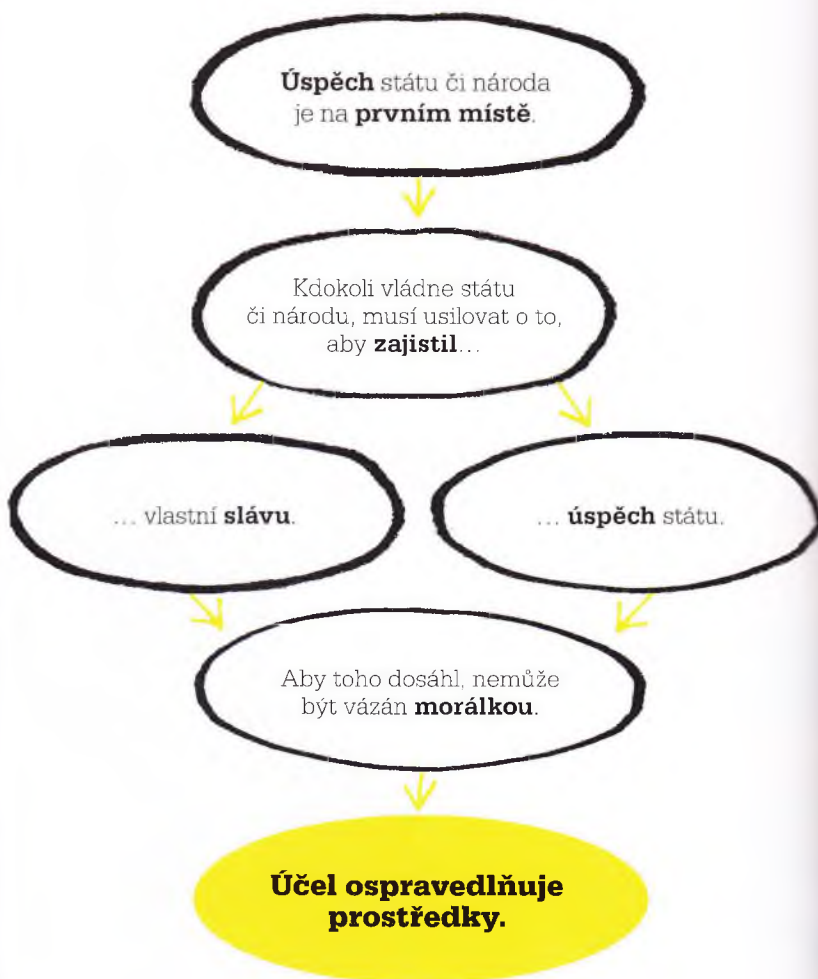
1. stol. PŘ. KR. Římský spisovatel Cicero dokazuje, že římská republika je nejlepší formou vlády.

POTOM

16. stol. Pragmatické a na udržení moci zaměřené jednání je označováno jako „machiavelismus“.

1762 Jean-Jacques Rousseau prohlašuje, že lidé by měli hájit svou svobodu a vzepřít se svévoli vládců.

1928 Italský diktátor Benito Mussolini říká, že Machiavelliho *Vladař* je „nejlepším rádcem státníka“.

A bychom plně pochopili Machiavelliho názory na politickou moc, je třeba porozumět roli, kterou hrál v politických střetech své doby. Machiavelli se narodil v italské Florencii v době téměř neustálých politických zvratů. Medicejská rodina už 35 roků otevřeně, i když neoficiálně ovládala městský stát a právě v roce, v němž se Machiavelli narodil, se po svém otci ujal vlády Lorenzo Medici (Lorenzo il Magnifico) a zahájil ve Florencii období velkolepé umělecké aktivity. Po Lorenzovi nastoupil v roce 1492

jeho syn Piero Medici (zvaný Nešťastný), jehož vláda trvala jen krátce. V roce 1494 vpadli do Itálie ve značné síle Francouzi vedení Karlem VIII. Piero musel kapitulovat, a když se proti němu vzbouřili florentští občané, uprchl z města. Florencie byla téhož roku prohlášena republikou.

Florentský politický život pak ovládl Girolamo Savonarola, dominikánský převor kláštera San Marco. Městský stát prožil pod jeho vedením demokratické období, když však Savonarola obvinil papeže ze zkaženosti, byl nakonec uvězněn

a upálen jako heretik. V té době se Machiavelli poprvé veřejně zapojil do florentské politiky a v roce 1498 se stal sekretářem druhého kancelářství.

Životní dráha a vlivy

Vpád Karla VIII. do Itálie byl počátkem bouřlivého období v dějinách Itálie rozdělené tehdy v pět mocenských oblastí: papežský stát, Neapolské království a městské státy Benátky, Milán a Florencie. O zemi bojovaly různé cizí mocnosti, zejména Francie, Španělsko a Svatá říše římská.

Florence byla ve srovnání s jejich armádami vojensky slabá a Machiavelli strávil čtrnáct let tím, že cestoval s diplomatickým posláním mezi různými městy a snažil se posílit florentskou pozici.

Během svých diplomatických aktivit se setkal s Cesarem Borgiou, nelegitimním synem papeže Alexandra VI. V severní Itálii byl papež mocnou postavou a pro Florencii představoval významnou hrozbu, protože se vůči městu stavěl nepřátelsky. I když Cesare Borgia nebyl přítelem Florencie, Machiavelliho učinil přes své republikánské názory hluboký dojem svou energií, inteligencí a schopnostmi. Právě zde můžeme vidět jeden ze zdrojů Machiavelliho slavného díla – *Vladaře*.

Papež Alexandr VI. zemřel v roce 1503 a jeho nástupce papež Julius II. byl dalším silným a úspěšným mužem, jenž Machiavellimu imponoval svými vojenskými schopnostmi i rafinovanou politickou obratností. Napětí mezi Francií a papežstvím však nakonec vedlo k tomu, že Florencie bojovala na straně Francouzů proti papeži a s ním spojeným Španělsku. Francouzi byli poraženi a Florencie s nimi. V roce 1512 rozpustili Španělé vládu městského státu a po návratu Medicejských byla v podstatě nastolena tyranie pod kardinálem de Medici. Machiavelli byl zbaven politického úřadu a vypuzen na svůj venkovský statek. Jeho politická dráha mohla snad být pod vládou Medicejských

Lorenzo il Magnifico (1449–1492) fakticky vládl Florencii od roku 1469, kdy zemřel jeho otec, až do své smrti. Ačkoliv vládl despoticky, republika pod jeho vedením vzkvétala.

znovu oživena, ale v únoru 1513 byl křivě nařčen z účasti na spiknutí proti rodině Medici, mučen, pokutován a uvržen do vězení.

Z vězení byl sice během měsíce propuštěn, ale jeho šance na nové uplatnění byly nepatrné a pokusy získat novou politickou pozici nevedly k úspěchu. Rozhodl se tedy, že svou knihu věnuje hlavě rodiny Medici, Giulianovi. Ten však zemřel dříve, než byla kniha dokončena, a Machiavelli pak věnování změnil a připsal ji Giulianovu nástupci Lorenzovi. Kniha patřila k žánru v té době populárnímu, byla koncipována jako rady vladařovi.

Vladař

Machiavelliho kniha je duchaplná a cynická a svědčí o velkém porozumění Itálii obecně a Florencii zvláště. Machiavelli v ní rozvinul svou tezi, že cíle panovníka ospravedlňují prostředky, jichž používá k jejich dosažení. *Vladař* se

“

Jak nesnadné je zachovat si svobodu pro lid, který je zvyklý žít pod vladařem.

Niccolò Machiavelli

Rozpravy

”

výrazně liší od ostatních knih tohoto typu tím, že ponechává rezolutně stranou **křesťanskou** morálku.

Machiavelli chtěl dát svému knížecímu čtenáři bezohledně **praktické** rady a jeho zkušenosti s mimořádně úspěšnými papeži a kardinály mu **ukázaly**, že stojí-li křesťanské hodnoty v cestě, je třeba je odhodit.

Jeho přístup se soustřeďuje na pojem **virtù**, není **to však** moderní pojem **morální** ctnosti. Podobá se více středověkému pojetí ctností jakožto schopností či funkcí věcí, například léčivých schopností rostlin či minerálů. Machiavelli píše o ctnostech vládců, to znamená o schopnostech a funkcích týkajících se vlády. Latinský kořen slova **virtù** poukazuje rovněž na mužnost (**virilitas**), a to také odpovídá tomu, co chce Machiavelli říct, když uplatňuje pojem **virtù** na vladaře

a na stát – **virtù** se zde užívá tak, že znamená „**úspěch**“, a popisuje stát, který musí být obdivován a napodobován.

Machiavelli mimo jiné říká, že vládce se nemůže vázat morálkou, ale musí dělat, **co je** třeba pro to, aby **zajistil** vlastní moc a slávu a úspěch státu, jemuž vládne – přístup, který lze označit jako veskrze realistický. Machiavelli však netvrdí, že účel ospravedlňuje prostředky ve všech případech. Jsou totiž určité prostředky, jimž se moudrý vladař musí vyhnout. I kdyby snad mohly vést k žádoucím cílům, vystavují jej budoucímu nebezpečí.

Především se musí vyhnout takovým prostředkům, které by vůči němu mohly v lidu vzbudit nenávisť. Lidé mohou vladaře milovat, mohou se ho bát – **nejlepší**

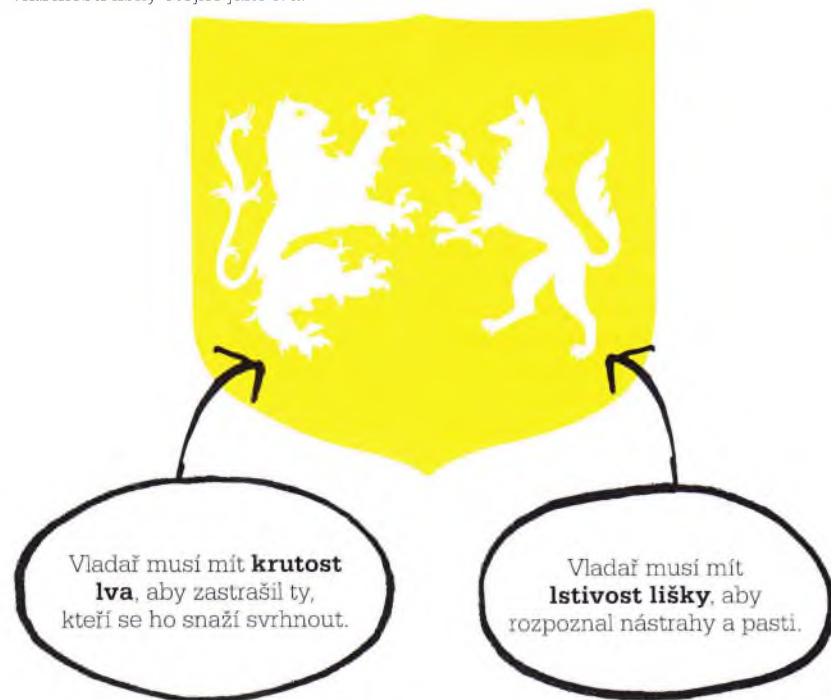
je obojí, říká Machiavelli, i když pro vladaře je důležitější být obáván než milován. Lid ho však nesmí nenávidět, protože to by pravděpodobně vedlo ke vzpouře. V opovržení bude rovněž vládce, jenž špatně nakládá se svým lidem, aniž to je nutné – vladař musí mít pověst člověka soucitného, nikoli krutého. To však nevylučuje tvrdé potrestání několika jednotlivců, aby se obecně dosáhlo takového sociálního řádu, který nakonec přinese prospěch více lidem.

Pravidlo, že účel ospravedlňuje prostředky, platí pouze pro vladaře. Řádné chování občanů není vůbec stejné jako chování vladaře. Ale i u prostých občanů Machiavelli obecně pohrdá konvenční křesťanskou morálkou jako slabou a nevhodnou pro silné město.

Vladař nebo republika

Existují důvody pro podezření, že **Vladař** nepodává vlastní názory Machiavelliho. Nejzávažnější je snad rozdílnost mezi názory, jež obsahuje **Vladař**, a myšlenkami vyjádřenými v jiném základním díle, v **Rozpravě o prvních deseti knihách Tita Livia**. Machiavelli zde dokazuje, že ideálním zřízením je **republika** a že by měla být usta-

Vladař musí umět jednat jako šelma, říká Machiavelli ve **Vladaři**, a napodobit vlastnosti lišky stejně jako lva.

Je nutné pochopit, že vladař nemůže zachovávat všechno, co je v lidech pokládáno za dobré.

Niccolò Machiavelli
Vladař

ena. kdykoli existuje rozumný stupeň rovnosti nebo jej může být dosaženo. Knížectví je vhodnou státní formou pouze tam, kde ve státě neexistuje rovnost a nelze ji ani dosáhnout. Je možné, že *Vladař* obsahuje vlastní představy Machiavelliho o tom, jak má vladař postupovat právě v takových případech. Jsou-li však knížectví někdy natrpným zlem, je žádoucí vládnout jim tak dobře, jak je to jen možné. Machiavelli se navíc domníval, že ve Florencii panuje takový politický chaos, že potřebuje silného vládce, aby nastolil řád.

Zavděčit se čtenáři

Skutečnost, že *Vladaře* napsal Machiavelli proto, aby se zavděčil Medicejským, je dalším důvodem, proč přistupovat k jeho obsahu obezřetně. Svou *Rozpravu* naproti tomu věnoval členům florentské republikánské vlády. Dalo by se říct, že psal vždy to, co chtěli číst ti, jímž svá díla věnoval. Ani to však úplně neplatí.

I *Vladař* v sobě obsahuje mnoho idejí, v něž Machiavelli zřejmě opravdu věřil. Napsal například, že město potřebuje občanskou domobranu, aby se nemuselo spoléhat

Bezohlednost byla v dějinách vždy *virtù*, pokud zajišťovala vůdcům moc. Italský fašistický diktátor Benito Mussolini si ve 20. století snažil zajistit moc kombinací strachu a lásky.

“
Svět se stal podobnějším
světu Machiavelliho.
Bertrand Russell
Dějiny západní filozofie
”

na žoldnéře. Problémem je pouze rozpoznat, které části *Vladaře* vyjadřují jeho skutečné přesvědčení. Vzniká pokušení rozčlenit je podle toho, jak dobře se shodují s vlastními názory předpokládaného čtenáře, ale je pravděpodobné, že by to nevedlo k přesnému výsledku.

Byl také vysloven názor, že se Machiavelli pokusil o satiru a že čtenáři, které měl na mysli, byli republikáni, a nikoli vládnoucí elita. Tuto představu podepírá skuteč-

nost, že *Vladaře* nenapsal latinsky, jazykem elity, nýbrž italsky, jazykem lidu. *Vladaře* lze jistě místy číst jako satiru, jako by se u jeho čtenářů očekávalo, že dospějí k závěru: „Jestliže by se takto měl chovat dobrý vladař, musíme se za každou cenu vyhnout jeho vládě!“ A pojímal-li Machiavelli satiricky i ideu, že „účel ospravedlňuje prostředky“, pak by záměr této nevelké knížky byl mnohem překvapivější, než by se původně dalo předpokládat. ■

Niccolò Machiavelli

Machiavelli se narodil ve Florencii v roce 1469. O raných 28 letech jeho života víme jen málo; prvním dokladem je kromě několika nepodstatných zmínek v deníku jeho otce obchodní dopis z roku 1497. Z jeho spisů nicméně jasně vysvítá, že se mu dostalo dobrého vzdělání, snad na univerzitě ve Florencii. V roce 1498 se stal politikem a diplomatem ve službách Florentské republiky. Když byl pak v roce 1512, po návratu Medicejských do Florencie, donucen k odchodu ze svého úřadu, věnoval se různým literárním aktivitám a neustále se pokoušel o ná-

vrat do politického života. Nakonec se mu podařilo získat důvěru Medicejských zpět a kardinál Giulio de Medici ho pověřil, aby sepsal dějiny Florencie. Machiavelli je dokončil v roce 1525, poté co se kardinál Giulio de Medici stal papežem Klementem VII. Machiavelli zemřel v roce 1527, aniž se mu zdařil návrat do politického života.

Hlavní díla

1513 *Vladař*

1517 *Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livia*

SLÁVA A KLID NEMOHOU PŘEBÝVAT POD TOUTÉŽ STŘECHOU

MICHEL DE MONTAIGNE (1533–1592)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Humanismus

PŘEDTÍM

4. stol. PR. KR. Aristotelés v *Etice Nikomachově* dokazuje, že chce-li být člověk ctnostný, musí být družný a navazovat blízké vztahy s druhými; jen zvířecí člověk nebo Bůh může žít sám.

POTOM

Pozdní 18. stol. Anglický evangelický duchovní Richard Cecil říká: „Samota nám ukazuje, co bychom měli být; společnost nám ukazuje, co jsme.“

Pozdní 19. stol. Friedrich Nietzsche popisuje samotu jako nutnou věc pro soustředěné zkoumání sebe sama, která může člověka osvobodit od pokušení následovat bezmyšlenkovitě dav.

Náš duševní **klid** závisí na **odpoutání** od **mínění druhých**.

Usilujeme-li o slávu – která je **slávou v očích druhých** –, musíme se snažit, aby o nás druzí měli **dobré mínění**.

Usilujeme-li o slávu, **nemůžeme dosáhnout nezávislosti**.

Sláva a klid nemohou přebývat pod toutéž střechou.

V eseji „O samotě“ (z prvního svazku *Esejů*) píše Montaigne o tématu, které bylo populární již od antiky: o intelektuálním a morálním nebezpečí života mezi druhými a o ceně samoty. Nemíní v první řadě samotu fyzickou, ale spíše vyzdvihuje, jak důležitá je schopnost odolat pokušení k **bezmyšlenkovité shodě** s míněním a činy davu. Naši touhu dosáhnout **uznání** u bližních srovnává s **přílišnou připoutaností** k materiálnímu bohatství a majetku. Obě tyto vášně nás ponižují, prohlašuje Montaigne, avšak netvrdí přitom, že bychom se jich měli vzdát, nýbrž jen usilovat o to, abychom se od nich odpoutali. Učiníme-li to, můžeme se z obou těšit – a mít z nich dokonce i prospěch –, nedáme se jimi **ale** citově ztročit ani nás nezničí, když vše **ztratíme**.

V eseji „O samotě“ uvažuje Montaigne i o tom, jak je naše touha po veřejném uznání spojena s usilováním o slávu či věhlas. Na rozdíl od myslitelů, kteří tak jako Niccolò Machiavelli pokládají slávu za cíl hodný usilování, Montaigne věří, že neustálé pachtění za slávou je největší

Viz též: Aristotelés 56–63 • Niccolò Machiavelli 102–107 • Friedrich Nietzsche 214–221

překážkou pokojné mysli či klidu. O těch, kdo líčí slávu jako žádoucí, Montaigne říká, že „tihle lidé jsou mimo dav jen rukama a nohama; jejich duše, jejich smysly se v něm dál tísň víc než kdy jindy“.

Montaigne se nestará o to, zda dosáhneme či nedosáhneme slávy. Tvrdí, že bychom touhu po slávě v očích jiných měli odstát – že bychom si neměli vždy myslet, že uznání a obdiv druhých jsou něčím cenným. A doporučuje nám, abychom si místo snahy o souhlasné uznání a lidi kolem nás představili, že s námi neustále jest nějaká pravda vznešená a ušlechtilá bytost schopná číst naše nejtajnější myšlenky, bytost, v jejíž přítomnosti by i pomatenec skryl své poklesky. Naučíme se tak myslet jasně a objektivně a chovat se uvážlivěji a rozumněji. Montaigne prohlašuje, že přílišný

ohled na mínění ostatních nám škodí buď proto, že nakonec napodobíme ty, kdo jsou zlí, anebo nás nenávisť vůči nim bude tak šířit, že pozbudeme rozumu.

Osidla slávy

Své výpady proti dychtění po slávě opakuje Montaigne i později a zdůrazňuje, že dosáhnutí slávy je často natolik věcí pouhé náhody, že nemá mnoho smyslu chovat ji v takové úctě. „Mnohokrát jsem viděl náhodu vystoupit před zásluhou, a často daleko před ní,“ píše Montaigne. Ukazuje také, že povzbuzování státníků a politických vůdců, aby si cenili slávy víc než čehokoli jiného, jak to činí Machiavelli, pouze tyto lidi učí nevynakládat žádné úsilí, pokud není po ruce uznalé publikum, připravené a dychtící podat svědectví o pozoruhodné povaze jejich schopností a výkonů. ■

“
Nebezpečí náказы obzvlášt
hrozí v davu. Lidi zkažené
musíš buď napodobit,
anebo je nenávidět.

Michel de Montaigne

Eseje

”

Montaigne poznal důsledky slepého davového násilí během francouzských náboženských válek (1562–98), včetně ukrutností za bartolomějské noci v roce 1572.

Michel de Montaigne

Michel Eyquem de Montaigne se narodil a byl vychován v zámku své bohaté rodiny poblíž Bordeaux. Do tří let žil v chudé rolnické rodině, kam ho otec poslal, aby poznal život prostých lidí. Veškerého vzdělání se mu dostalo doma, kde až do šesti let směl mluvit pouze latinsky. Francouzština byla v podstatě jeho druhým jazykem.

Od roku 1557 byl třinácti let členem místního parlamentu, ale když v roce 1571 zdědil rodinný majetek, své funkce se vzdal.

První svazek svých *Esejí* uveřejnil v roce 1580 a do své smrti v roce 1592 napsal ještě další dva svazky. V roce 1580 se také vydal na rozsáhlou cestu po Evropě, zčásti také proto, aby pátral po léčebných prostředcích proti ledvinovým kamenům. V následujícím roce byl zvolen starostou Bordeaux, vrátil se do politiky a svůj úřad zastával do roku 1585.

Hlavní díla

1569 *Apologie Raymonda Sebondy*

1580–1581 *Cestovní deník 1580, 1588, 1595* *Eseje* (3 svazky)

VĚDĚNÍ JE MOC

FRANCIS BACON (1561–1626)

V KONTEXTU

OBLAST
Filozofie vědy

PŘÍSTUP
Empirismus

PŘEDTÍM

4. stol. PŘ. KR. Aristotelés klade do základů vědeckého myšlení pozorování a induktivní usuzování.

13. stol. Robert Grosseteste a Roger Bacon doplňují Aristotelův induktivní přístup k vědeckému poznání experimentováním.

POTOM

1739 David Hume v *Pojednání o lidské přirozenosti* kritizuje induktivní myšlení.

1843 John Stuart Mill vytyčuje v *Systému deduktivní a induktivní logiky* pět induktivních principů, které jsou základem vědy.

1934 Karl Popper tvrdí, že vědeckou metodu definuje falzifikace, nikoli indukce.

Bacon je často uváděn jako první představitel myšlenkové tradice anglického empirismu, pro který je příznačný názor, že veškeré poznání musí nakonec vycházet ze smyslové zkušenosti. Bacon se narodil v době, kdy renesanční zaujetí pro znovu objevené výkony antického světa pomalu ustupovalo vědeckějšímu přístupu k poznání. Cesty k novému vědění již razili i renesanční vědci, například Mikuláš Koperník, anatom Andreas Vesalius a jiní, ale v Baconově době – označované někdy jako období vědecké revoluce – se objevil překvapující

počet vědeckých myslitelů, kteří jako Galileo Galilei, William Harvey, Robert Boyle, Robert Hooke, Isaac Newton a další formulovali nové souvislosti mezi experimentem, smyslovou zkušeností a prací s pojmy.

Ačkoliv církev byla po velké části středověku vůči vědě celkově vstřícná, vzrůstající opozice vůči vatikánské autoritě během renesance situaci změnila. Dokonce i někteří náboženští reformátoři, například Martin Luther, si stěžovali, že církev příliš laxně čelí vědeckým výpadům zpochybňujícím obraz světa založený na Bibli. Důsledkem bylo, že katolická

Viz též: Aristotelés 56–63 ■ Robert Grosseteste 333 ■ David Hume 148–153 ■ John Stuart Mill 190–193 ■ Karl Popper 262–265

Věda, nikoli náboženství, byla od 16. století ve stále vyšší míře považována za klíč k vědění. Tato reprodukcce zobrazuje observatoř českého astronoma Tychona de Brahe.

cíkev, která v té době již ztrácela přivřence ve prospěch Lutherovy nové formy křesťanství, změnila svůj postoj a rozhodněji se obracela proti novým vědeckým snahám. Odpor obou náboženských stran pak bránil rozvoji věd.

Bacon se plně hlásil k učení křesťanské církve. Tvrdil však zároveň, že vědu je třeba striktně oddělit od náboženství, aby cesta k vědění byla rychlejší a snazší a vidění tak mohlo být využito ke zlepšení lidského života. Bacon odrazňoval právě tuto transformující roli vědy. K překážkám bránícím vědeckému pokroku počítal nejen spory mezi církví a vědou, ale také usilování o akademickou a osobní slávu.

Bacon předkládá výčet psychologických bariér, jež brání rozvoji vědeckého bádání, a souhrnně je označuje jako „idoly mysli“. Jsou to „idoly rodu“ (sklon lidí jako „rodu“ k příliš rychlému zobecňování); „idoly jeskyně“ (lidský sklon ignorovat přírodu předsudky spíše

než vidět, jaká skutečně je); „idoly tržiště“ (zkreslování zkušenosti společenskými konvencemi); „idoly divadla“ (zkreslující vliv převládajících filozofických a vědeckých dogmat). Vědec musí podle Bacona proti všem těmto překážkám bojovat, chce-li dosáhnout skutečného vědění.

Vědecká metoda

Bacon dále dokazuje, že pokrok věd záleží ve formulování zákonů stále vyšší obecnosti.

K tomuto cíli nestačí vycházet například z pouhého pozorování, že určité kovy se při zahřátí roztahují, a vyslovit pak závěr, že to platí pro všechny kovy. Je naopak třeba pátrat po negativních příkladech, v tomto případě po kovech, které se při zahřátí neroztahují.

Baconova vědecká teorie, kladoucí do základů vědeckého bádání přesné pozorování a experiment, měla velký vliv a vedla k tomu, že se věda více soustředila na experimentování. Zároveň byl však Bacon často kritizován za to, že přehlíží význam skoků ve vědeckém bádání, které se opírají o intuici a vědeckou fantazii a podněcují vědecký pokrok. ■

“

Daleko nejlepším důkazem je zkušenost.

Francis Bacon

Nové organon

”

Francis Bacon

Francis Bacon se narodil v Londýně a vzdělával se nejprve soukromě, než byl ve dvanácti letech přijat na Trinity College v Cambridgi. Po ukončení studia se začal připravovat na právnickou dráhu; tu však opustil a přijal diplomatické místo ve Francii. Po otcově smrti v roce 1579 zchudl a musel se vrátit k právnické profesi.

V roce 1584 byl zvolen do parlamentu, ale jeho politické kariéře bránilo až do nástupu Jakuba I. v roce 1603 přátelství s hrabětem Essexem, jenž byl odsouzen za velezradu. V roce 1618 byl Bacon jmenován lordem kancléřem, po dvou letech byl však propuštěn pro přijímání úplatků.

Zbytek života strávil experimentováním, psaním a vědeckou prací. Zemřel na zápal plic, který si přivodil, když jako součást pokusu s konzervováním potravy plnil kuřecí útroby sněhem.

Hlavní díla

1597 *Eseje*

1605 *O pokroku ve vzdělávání*

1620 *Nové organon*

1624 *Nová Atlantis*

ČLOVĚK JE STROJ

THOMAS HOBBS (1588–1679)

V KONTEXTU

OBLAST
Metafyzika

PŘÍSTUP
Fyzikalismus

PŘEDTÍM

4. stol. PŘ. KR. Aristotelés odmítá Platónův dualismus duše a těla a prohlašuje, že duše je funkcí či formou těla.

1641 René Descartes uveřejňuje své *Meditace o první filozofii* a dokazuje, že mysl a tělo jsou zcela různé a odlišné entity.

POTOM

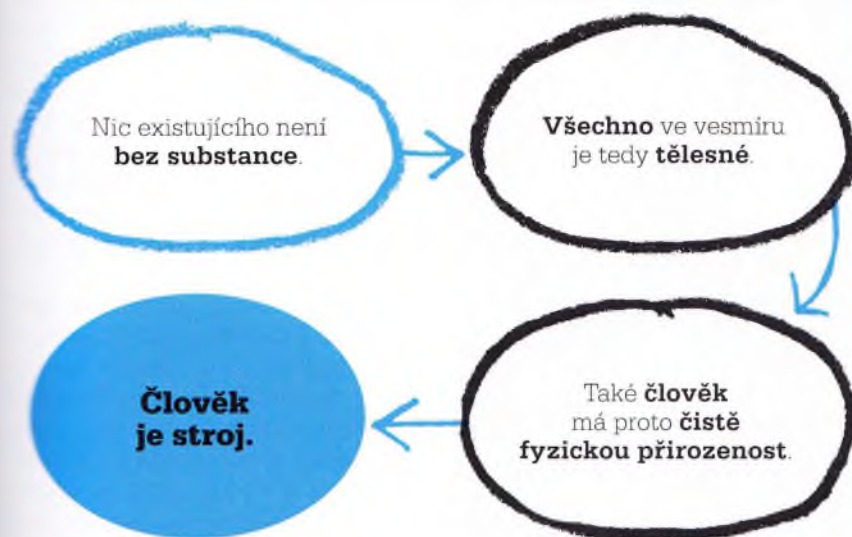
1748 Julien Offray de la Mettrie předkládá ve svém spise *Člověk stroj* mechanistický pohled na člověka.

1949 Gilbert Ryle prohlašuje, že Descartova představa, podle níž mysl a tělo jsou dvě oddělené „substance“, je „kategoriální chybou“.

Thomas Hobbes psal o širokém okruhu témat, i když nejznámější je dílo z politické **filozofie**. Mnohé jeho názory jsou kontroverzní, v neposlední řadě mezi ně patří jeho obhajoba fyzikalismu – teorie, podle níž jsou skutečná pouze tělesa a jejich pohyb. V Hobbesově obrazu světa není místo pro nadpřirozené entity nebo síly, pro netělesně existujícího ducha nebo různé nadpřirozené bytosti. Podle Hobbese nejsou všechny živé bytosti, včetně lidí, ničím jiným než živými stroji z masa a krve.

Typ metafyzické teorie, k níž se Hobbes přiklání, byl v polovině

Viz též: Aristotelés 56–63 • Francis Bacon 110–111 • René Descartes 116–123 • John Offray de la Mettrie 335 • Gilbert Ryle 337

17. století, v době, kdy psal svá díla, stále populárnější. Poznání v přírodních vědách rychle rostlo a přinášelo jasnější vysvětlení světa, které zůstávaly dlouho nevyřešitelné nebo nebyly správně chápány.

Hobbes se setkal s italským astronomem Galileem Galileim, často považovaným za „otce moderní vědy“, a velmi blízko měl k Francisu Baconovi, jehož myšlení pomohlo zrevolucionizovat vědeckou praxi.

Ve vědě a v matematice viděl Hobbes dokonalou protiváhu ke středověké scholastické filozofii, ať se snažila smířit zjevné rozpory mezi rozumem a vírou. Společně s mnoha mysliteli své doby věřil, že neexistují žádné hranice pro to, co může věda dokázat, a považoval to samozřejmé, že jakákoli otázka o povaze světa může být vědecky zodpovězena.

Hobbesova teorie

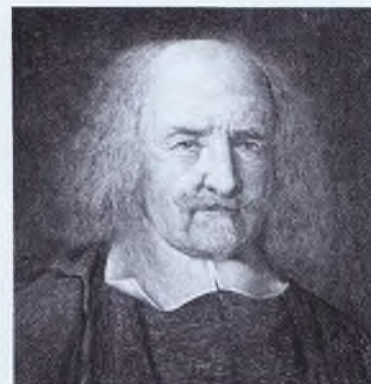
Ve třetím dílu *Leviathana*, svého hlavního politického díla, Hobbes

prohlašuje: „Protože vesmír je agregát všech těles, je tedy každá jeho skutečná část tělesem.“ A dále říká, že každé z těchto těles má „délku, šíři a hloubku“ a že „to, co není tělesem, není částí vesmíru“.

Ačkoli Hobbes prohlašuje, že vše jsoucí je ryze tělesné povahy, netvrdí, že proto můžeme všechno vnímat. Některá tělesa či objekty vnímat nelze, i když zaujímají fyzický prostor a mají fyzikální dimenze. Hobbes je nazývá „duchy“ (*spirits*). Někteří z nich,

Život není nic jiného než pohyb údů.

Thomas Hobbes
Leviathan, úvod

Thomas Hobbes

Thomas Hobbes v mládí osiřel, ujal se ho však bohatý strýc, který mu poskytl dobré vzdělání. Diplom z Oxfordské univerzity mu pomohl k tomu, že se stal vychovatelem synů Earla z Devonshiru. Dostal tak příležitost k rozsáhlým cestám po Evropě, kde se setkal s významnými vědci a mysliteli, mezi nimiž byli italský astronom Galileo Galilei i francouzští filozofové Marin Mersenne, Pierre Gassendi a René Descartes.

V roce 1640 uprchl Hobbes do Francie, aby se vyhnul anglické občanské válce, a ve Francii zůstal jedenáct let. Jeho první kniha, *De cive*, vyšla v Paříži v roce 1642. Slavným ho však učinily jeho úvahy o morálce, politice a o funkcích společnosti a státu, které vyložil ve svém díle *Leviathan*.

Hobbes byl rovněž respektován jako obratný překladatel a matematik a psát nepřestal až do své smrti ve věku 91 let.

Hlavní díla

1642 *De cive*
1651 *Leviathan*
1656 *De corpore*
1658 *De homine*

Hobbes věřil, že „duchové“ přenášejí po těle informace nutné pro jeho fungování. Dnes víme, že se to děje elektrickými signály v neuronech nervového systému.

problém vědomí“. Chalmers ukazuje, že určité funkce vědomí – například užívání jazyka a zpracování informací – lze relativně snadno vysvětlit na základě mechanismů, které plní tyto funkce, a že fyzikalističtí filozofové po staletí předkládali různé varianty tohoto přístupu. Avšak obtížnější problém, jakým je vysvětlení povahy subjektivních, v první osobě zakoušených zkušeností vědomí, zůstává u těchto filozofů nevyřešen. To, že existuje podstatný rozdíl mezi objekty přírodních věd na jedné straně a subjekty vědomé zkušenosti na straně druhé, si Hobbes zřejmě neuvědomuje.

Hobbes předkládá velmi málo důkazů i pro své přesvědčení, že vše ve světě, včetně samotného člověka, je ryze tělesné. Není si zřejmě vůbec vědom, že jeho důvody pro existenci nevnímání ných materiálních duchů mohou stejně dobře platit i jako důvody

kteří označoval tehdy rozšířeným pojmem „životní duchové“ (*vital* či *animal spirits*), jsou odpovědní za aktivitu většiny živých bytostí, a zvláště člověka. Tito životní duchové se pohybují po těle a přenášejí a předávají informace podobným způsobem, jakým to podle našeho současného názoru provádí nervový systém.

Zdá se, že Hobbes někdy aplikuje svou představu tělesných životních duchů i na Boha a ostatní entity vystupující v náboženství, například na anděly. Pak opět říká, že pouze Bůh sám může být chápán jako „netělesný“, ostatní duchové však nikoli. Božská povaha božích atributů je pro Hobbese něčím, co lidská mysl není schopna plně pochopit, a proto také pojem „netělesný“ je jediným pojmem, který rozpoznává a ctí nepoznatelnou boží substanci. Hobbes nicméně jasně říká, že podle jeho přesvědčení je existence a povaha všech nábo-

ženských entit věcí víry, nikoli vědy a že zejména Bůh vždy zůstane mimo naše chápání. Vše, co je pro lidi možné vědět o Bohu, je to, že existuje a že je první příčinou či tvůrcem všeho ve vesmíru.

Co je vědomí?

Protože Hobbes soudí, že lidé jsou čistě tělesné bytosti, a jsou tedy jen biologickými stroji, vystává před ním problém, jak vysvětlit naši duševní přirozenost. Nepokouší se vůbec vysvětlit to, co nazýváme duchem, ale předkládá jen obecnou a dost povšechnou představu o tom, co podle jeho názoru věda možná později odhalí. I v tomto případě se zabývá jen takovými duševními aktivitami, jako volní hnutí, žádost a odpor – vesměs jevy, které lze studovat a vysvětlit z mechanistického hlediska.

Hobbes neříká nic o tom, co moderní australský filozof David Chalmers označuje jako „tvrdý

Neboť co jiného je srdce než pružina, co nervy než struny a co klouby než kolečka, která uvádějí do pohybu celé tělo.

Thomas Hobbes
Leviathan, úvod

pro víru v nemateriální substance. Veliká lidí si něco, co nelze změřit smysly, představuje jako něco duchovního, v každém případě jako něco nemateriálního. A protože Hobbesovi materiální duchové mohou vždy mít jen tytéž vlastnosti jako jiné typy tělesných věcí, neposkytují žádnou oporu pro vysvětlení duchovní přirozenosti člověka.

Descartův dualismus

Hobbes se musel také vypořádat s tím, jak pojal vztah mysli a těla. Descartes ve svých *Meditacích* z roku 1641. Descartes obhajuje „jednou odlišnost“ mysli a těla. Podle jeho názoru jde o zcela rozdílné substance. Hobbes se ve svých v té době napsaných námitkách proti Descartovým myšlenkám o této odlišnosti nikde nezmínuje. Po čtrnácti letech se však k tomuto problému znovu vrátil v jedné pasáži ve své knize *De corpore*, zdá se však, že Descartově argumentaci správně nepochopil. Závěr, k němuž dospěl Descartes – že mysl a tělo jsou dvě odlišné substance –, zde Hobbes odmítá se zdůvodněním, že Descartovo užití slovního spojení „netělesná substance“ je příkladem nic neříkajícího prázdného jazyka. Podle Hobbesa je to stejné, jako kdyby někdo říkal „netělesné těleso“, což je zjevně nesmysl. Tento soud se však stejně zakládá na jeho vlastním názoru, že všechny substance jsou tělesa.

To, co Hobbes předkládá jako zdůvodnění svého stanoviska, že nemohou existovat „netělesní

duchové“, fakticky závisí na jeho předpokladu (který přesvědčivě nezdůvodňuje), že jedinou formou substance je těleso a že existence netělesných věcí není vůbec možná.

Prostý předsudek

Jak naznačuje Hobbesova definice tělesných duchů, není nakonec jasné, co pro něho pojem „fyzický“ či „tělesný“ přesně znamená. Mínil-li jím prostě cokoli, co má tři prostorové dimenze, pak by vyloučil mnoho z toho, co dnes na počátku 21. století můžeme považovat za „fyzické“, například subatomární svět.

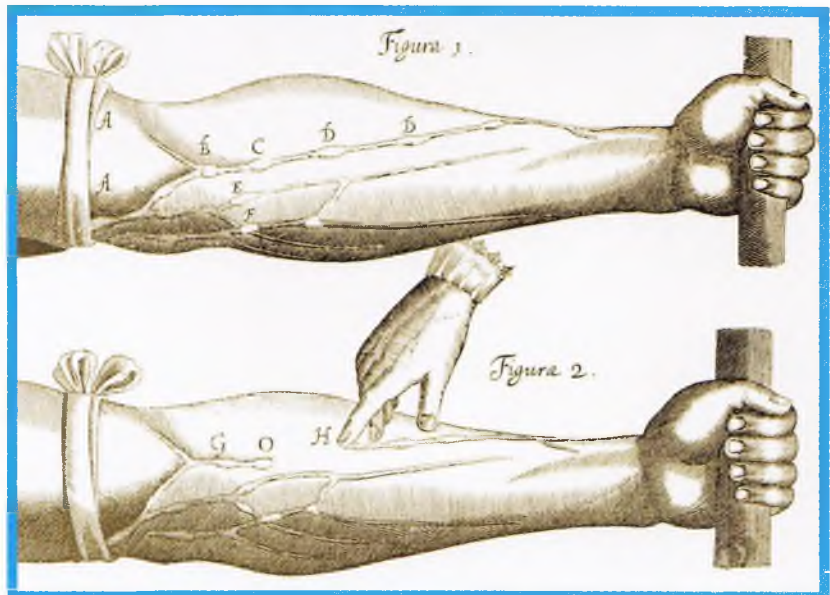
Protože Hobbes nepodává skutečně jasnou představu o tom, co jeho klíčový pojem znamená, jeví se jeho trvání na tom, že vše ve světě lze vysvětlit fyzikálními pojmy, méně jako vyjádření vědeckého principu a ve větší míře jako pouhý nevědecký – a nofilozofický – předsudek vůči pojmu ducha.

Hobbesova filozofie odmítající spekulativní metafyziku, jeho

Kromě smyslového vnímání, myšlenek a řady myšlenek lidská mysl jiné impulsy nemá.

Thomas Hobbes
Leviathan

snaha vysvětlit vše přirozenou cestou nezávisle na náboženství a rovněž jeho mechanistické teorie o povaze našeho světa odpovídaly ve velké míře duchu doby, jež zpochybnila většinu převládajících názorů na lidskou přirozenost, na sociální řád a na podstatu a řád vesmíru, v němž přebýváme. Byla to právě tato revoluce v myšlení, jež položila základy našeho moderního světa. ■

Latímco Hobbes formuloval své mechanistické ideje, vědci – například William Harvey – zkoumali pomocí empirických technik fungování lidského těla.

MYSLÍM, TEDY JSEM

RENÉ DESCARTES (1596–1650)

V KONTEXTU

OBLAST
EpistemologiePŘÍSTUP
Racionalismus

PŘEDTÍM

4. stol. PŘ. KR. Aristotelés tvrdí, že kdykoli něco konáme, včetně myšlení, jsme si toho vědomi, a tedy jsme si vědomi, že existujeme, „neboť být jest tolik jako pocítovat nebo myslet“.

KOL. 420 PO KR. Sv. Augustin v díle *O Boží obci* píše, že si je jistý, že existuje, protože i kdyby se mýlil, dokazovalo by to jeho existenci – aby se mohl mýlit, musí existovat.

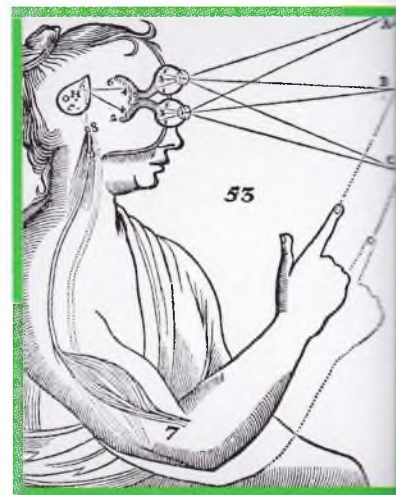
POTOM

1781 Immanuel Kant v *Kritice čistého rozumu* uvádí argumenty proti Descartovi, ale přijímá první jistotu – „myslím, tedy jsem“ – jako základ a východisko své idealistické filozofie.

René Descartes žil v první polovině 17. století. v období, jež bývá někdy označováno jako vědecká revoluce a éra rychlých pokroků ve vědách. Britský vědec a filozof Francis Bacon vypracoval novou metodu pro provádění vědeckých experimentů, založenou na detailním pozorování a deduktivním usuzování, a jeho metodologie poskytla nový rámec pro zkoumání světa. Descartes sdílel jeho nadšení a optimismus, ovšem z odlišných důvodů. Bacon považoval praktické aplikace vědeckých objevů za jejich konečný účel a cíl, zatímco Descartes byl spíše zaujat projektem hlubšího poznání a porozumění světu.

V renesanci předcházející historické epoše – se lidé stali vůči vědě i možnostem opravdového vědění obecně skeptičtějšími a tento **postoj** si uchovával svůj vliv i v Descartově době. Velkou motivací jeho „projektu čistého zkoumání“, jak je jeho dílo také označováno, byla touha zbavit vědy jednou provždy obtíží skepticismu. V *Meditacích o první filozofii*, své nejucelenější a nejdůležitější práci o metafyzice

(studiu bytí a skutečnosti) a teorii poznání (studiu povahy a mezi poznání), se Descartes snaží prokázat možnost poznání a vědění i z nejskeptičtější pozice a položit tak pevný základ pro vědy. *Meditace* jsou napsány v první osobě – „já myslím“ –, protože Descartes zde nepředkládá argumenty, aby dokázal nebo vyvrátil určitá tvrzení, ale

Descartova kniha *De homine figuris* se zabývá biologickými předpoklady poznání. Descartes v ní říká, že šišin (epifýza) je spojnicí mezi viděním a vědomým jednáním.

Zlý démon mě může
nutit, abych věřil věcem,
jež jsou nepravdivé.

Není **nic**,
čím si mohu
být **jistý**.

Jestliže však řeknu
„já jsem, já existuji“,
nemohu se mýlit.

**Myslím,
tedy jsem.**

Zlý démon mě může
klamat jen tehdy, **jestliže
skutečně existuji.**

Viz též: Aristotelés 56–63 ▪ sv. Augustin 72–73 ▪ Thomas Hobbes ▪ 112–115 ▪ Blaise Pascal 124–125 ▪ Benedictus Spinoza 126–129 ▪ John Locke 130–133 ▪ Gottfried Leibniz 134–137 ▪ Immanuel Kant 164–171

chce vést čtenáře cestou, kterou šel sám. Čtenář je tak nucen zaujmout stanovisko meditujícího, promýšlet věci a odkrývat pravdu právě tak, jak to činil on sám. Tento přístup připomíná sókratovskou metodu, kdy filozof postupně přivádí svého partnera ke konečnému nahlédnutí, místo aby vše předložil v hotové podobě.

Klamný svět

Aby zajistil, že jeho přesvědčení jsou stálá a trvalá, což pokládá za dva důležité znaky pravého poznání, používá Descartes postupu známého jako „metoda pochybování“. Jejím výchozím předpokladem je, že meditující přezkoumá stranou veškerá předsudčení a představy, jejichž pravdivost může být zpochybněna, ať už částečně, nebo úplně. Descartovým cílem je ukázat, že i když vyjdeme z nejtvrďší možné skeptické pozice pochybování o všem, můžeme nicméně dosáhnout poznání. Pochybnost je „hyperbolická“ (přepjatá) a slouží pouze jako filozofický nástroj. Jak Descartes sám prohlašuje, o těchto věcech „nikdy nikdo se zdravou myslí vážně nepochyboval“.

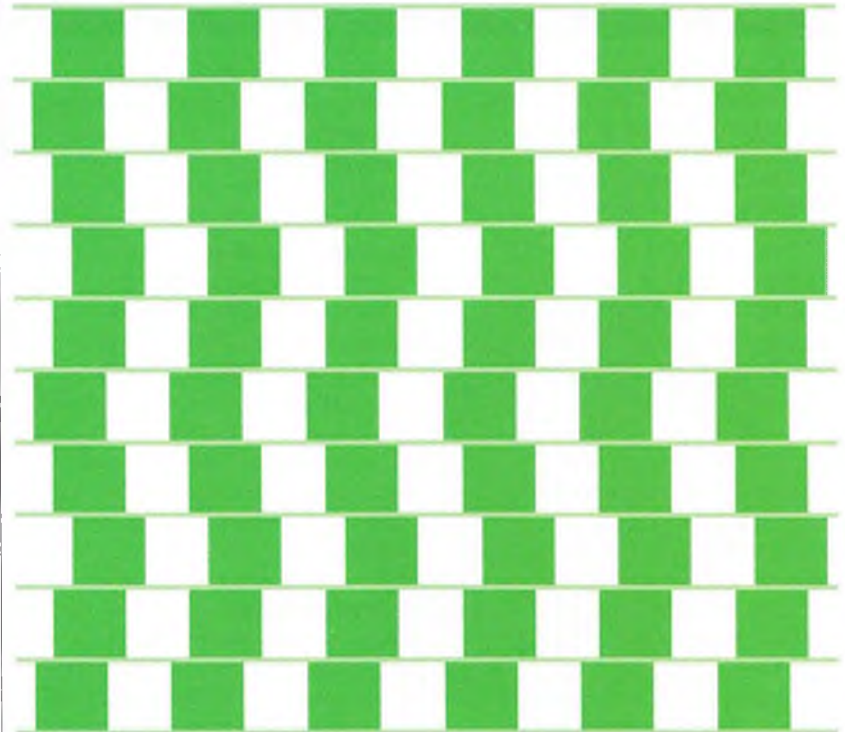
Descartes začíná tím, že podrobuje své postoje řadě stále pokročilejších skeptických argumentů kladoucích otázku, jak si můžeme být vůbec jisti existencí čehokoli. Je tomu snad tak, že svět, který známe, je pouhým klamem? Svým smyslům nemůžeme důvěřovat, protože nás jednou či podruhé „oklamaly“, a nemůžeme se na ně tedy spolehnout jako na jistý základ poznání. Možná, že sníme, říká Descartes, a tento zdánlivě skutečný svět je pouhým světem snu. A pozname-

nává, že „bdění nikdy nelze žádnými jistými známkami oddělit od snu“. Ale i když je tomu tak, tato situace vždy ponechává otevřenou možnost, že určité pravdy, například matematické axiomy, by mohly být poznány, třebaže ne smysly. Avšak ani tyto „pravdy“ by ve skutečnosti nemusely být pravdivé, protože Bůh, jenž je všemocný, by nás i na této úrovni mohl oklamat. I když věříme, že Bůh je dobrý, je možné, že nás stvořil tak, že jsme ve svém usuzování náchylní k omylům. Nebo snad Bůh neexistuje,

Ten, kdo hledá pravdu, by měl jednou v životě o všem, nakolik je to možné, pochybovat.

René Descartes
Principy filozofie

Optický klam rovnoběžných přímk, jež se jeví jako křivé, může ošálit naše smysly. Descartes je přesvědčen, že nic nesmíme přijímat jako pravdivé nebo dané, ale **musíme** se nejprve **osvobodit** od všech předsudků bránících pravdivému poznání.

Zlý démon, schopný lidstvo ve všem klamat, mě nemůže donutit k pochybnostem o mé existenci. Jestliže se o to pokouší, a já jsem donucen pochybovat o vlastní existenci, pouze ji to potvrzuje.

a v tom případě je ještě pravděpodobnější, že jsme nedokonalými (pouhou náhodou vzniklými) bytostmi, jež mohou být vždy oklamány.

V situaci, kdy se už zdá, že neexistuje vůbec nic, čím by si mohl být jistý, nalézá Descartes nový účinný nástroj, který mu brání sklouznout zpět k jeho předpojatým úvahám: předpokládá, že existuje jakýsi „nesmírně mocný a lstivý démon“, jenž ho může v čemkoli oklamat. Při každém kroku svých úvah si musí položit otázku: „Mohl onen démon

způsobit, že jsem tomu věřil, i když to bylo nepravdivé?“ a zní-li odpověď „ano“, musí svůj názor vyloučit jako přístupný pochybnostem.

V tomto bodě se zdá, jako by se Descartes dostal do nemožné situace – zdá se, že nic není mimo pochybnost, že nemá žádnou pevnou půdu, na níž by mohl stanout. Píše o sobě, že se bezmocně zmítal ve víru pochybností o všem, neschopen najít jakoukoli oporu. Skepticismus mu, zdá se, znemožnil i jen nastoupit cestu zpět k poznání a pravdě.

První jistota

Právě v tomto okamžiku si Descartes uvědomuje, že existuje něco, o čem pochybovat nemůže: jeho přesvědčení o vlastní exis-

“
Budu předpokládat, že jakýsi zlotřilý démon, nesmírně mocný a lstivý, vynaložil všechnu svou píli, aby mne mýlil.

René Descartes
Meditace o první filozofii

tenci. Každý z nás může říci: „Já jsem, já existuji“, a když si to myslíme nebo říkáme, nemůžeme se mýlit. Descartes nechává toto své přesvědčení projít zkouškou zlého démona. Uvědomuje si, že démon by mu mohl namluvit, že existuje, pouze jestliže skutečně existuje; jak by totiž mohl pochybovat o své existenci, pokud by neexistoval, aby mohl pochybovat?

Tento axiom – „já jsem, já existuji“ – představuje Descartovu první jistotu. Ve své dřívější práci v *Rozpravě o metodě*, jej formuloval jako: „Myslím, tedy jsem“, ale v *Meditacích* tuto formulaci opustil, protože ono vložené „tedy“ nás svádí, abychom tuto větu čtení jako premisu a závěr. Descartes chce, aby si čtenář – meditující „Já“ – uvědomil, že jakmile uvažujeme o faktu, že existuji, vím, že skutečně existuji. Tato pravda je okamžitě uchopena. Uvědomění si, že existuji, je bezprostředním nahlédnutím, nikoli závěrem úsudku.

Navzdory Descartově snaze o jasnější a přesnější vyjádření jeho postoje byla dřívější formulace tak působivá, že utkvěla lidem v paměti, a první jistota je

“

Vypověď: Já jsem, já existuji, je nutně pravdivá, kdykoli ji pronesu nebo pojmu myslí.

René Descartes

Meditace o první filozofii

”

Descartes všeobecně známá jako „cogito“, podle latinského *cogito ergo sum* (myslím, tedy jsem). Sv. Augustin použil velmi podobný argument ve spise *O Boží trůně*, když řekl: „Jestliže se tedy myslím, jsem.“ Mínil tím, že kdyby neexistoval, nemohl by se mýlit. Augustin však tento argument zcela nerozvedl a jistě k němu

nedospěl způsobem, jakým to učinil Descartes.

K čemu však je toto jediné jisté přesvědčení? Abychom mohli pokročit dále, byl by nejjednodušším logickým postupem syllogismus se dvěma premisami a závěrem – například: Všichni ptáci mají křídla, drozd je pták, všichni drozdi mají tedy křídla. My však máme pouze jedno tvrzení, jímž si můžeme být jisti. Takto tedy pokračovat nemůžeme. Descartes se však nesnažil dospět na základě své první jistoty k závěrům tohoto druhu. Sám to také vysvětlil: „Archimédes nežádal nic než pevný a nehybný bod, aby pohnul z místa celou zemí.“ Pro Descarta je tímto bodem jistota jeho vlastní existence. Zachraňuje jej z víru pochybností, poskytuje mu pevnou oporu a dovoluje mu tak nastoupit cestu zpět od skepticismu k pravdě a poznání. Má klíčový význam pro jeho zkou-

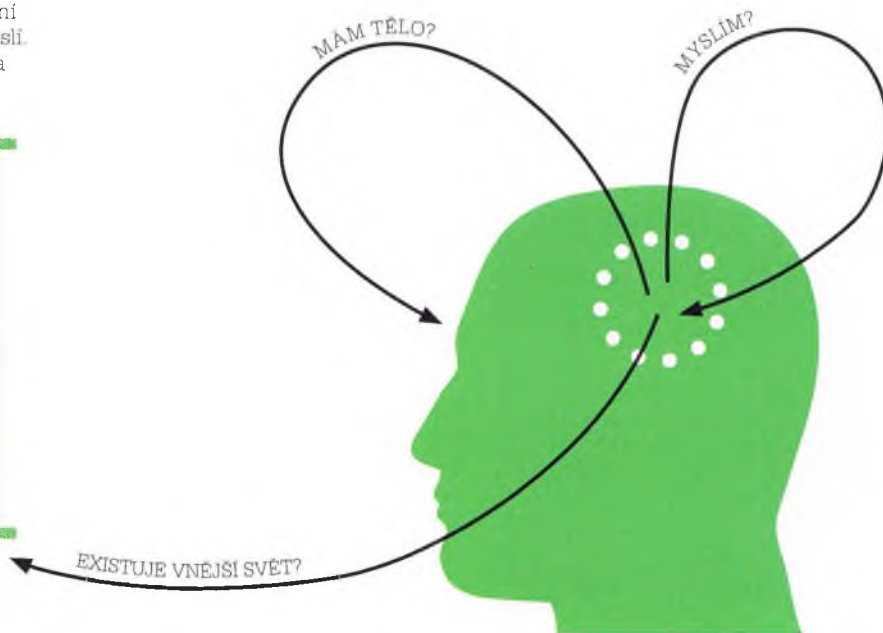
mání, není však základem jeho teorie poznání.

Co je toto „Já“?

První jistota má poskytnout pevný základ našemu poznání. A v dalším kroku se Descartes táže, můžeme-li něco vědět také o této jistotě samé. Poznání, že myslím, je úzce spojeno s poznáním, že existuji. „Myšlení“ je tedy něčím, o čem nemohu rozumně pochybovat, protože pochybování je druh myšlení, a tudíž pochybovat, že myslím, znamená myslet. Protože Descartes nyní ví, že existuje a že myslí, ví také – stejně jako každý jiný meditující –, že je „myslící věcí“ (*res cogitans*).

Descartes nicméně jasně říká, že z této první jistoty nelze vyvozovat další závěry. Není zajisté oprávněn říci, že je pouze a výlučně myslící věcí – pouhou myslí –, protože nemůže vědět, čím ještě by mohl být. Mohl by být tělesnou

Jedinou otázkou, kterou může Descartes svou metodou pochybování definitivně zodpovědět, je to, zda myslí. Nemůže dokázat existenci svého těla ani vnějšího světa.

Když někdo řekne: já myslím, tedy jsem či existuji, nevyvozuje poznání z myšlení. ..., nýbrž poznává věc o sobě známou jakoby jednoduchým náhledem myslí.

René Descartes

Meditace o první filozofii

věcí, která má také schopnost myslet, nebo něčím jiným, o čem ještě nemá žádnou představu. V tomto stadiu svých meditací ví pouze to, že je myslící věcí. Později, v šesté knize *Meditací*, Descartes dokazuje, že mysl a tělo jsou různými druhy věcí – rozdílnými substancemi –, ale zde to ještě nečiní.

Zpochybňování Descarta

První jistota se stala terčem kritiky ze strany mnoha autorů, kteří tvrdí, že Descartův přístup

ke skepticismu je od počátku odsouzen k nezdaru. Jedním z hlavních argumentů proti Descartovu přístupu je samo užití termínu „já“ v „já jsem, já existuji“. Je sice možné, že o myšlení nelze pochybovat, jak může ale Descartes vědět, že tu je nějaký „myslící“ – jednotlivé vědomí, jež myslí? Co mu dává právo postulovat existenci čehokoli kromě myšlenek? Můžeme však na druhé straně nalézt smysl v představě myšlenek plynoucích bez někoho, kdo myslí?

Je obtížné představit si odděleně existující, avšak související myšlenky a Descartes tvrdí, že taková **situace** je nepředstavitelná. Neboť kdyby existovaly myšlenky bez myslícího, ztratila by svůj základ i Descartova jistota, že existuje. Neexistovala by žádná první jistota. Pouhá existence myšlenek by mu neposkytla onen pevný základ, který potřebuje.

Problém této představy o myšlenkách plynoucích bez myslícího spočívá v tom, že by nebylo možné usuzování. Abychom mohli myslet, je nutné myšlenky určitým způsobem uvést do vzájemného vztahu.

Jestliže má například Petr myšlenku „všichni lidé jsou smrtelní“ a Pavla myšlenku „Sókrates je člověk“, ani jeden z nich nemůže vyvodit žádný závěr. Má-li však Pavla obě myšlenky, může vyvodit závěr „Sókratés je smrtelný“. Kdyby existovaly pouze odděleně plynoucí myšlenky „všichni lidé jsou smrtelní“ a „Sókratés je člověk“, bylo by to stejné, jako kdyby je měli dva oddělení lidé. Aby bylo možné logické myšlení, musí existovat nějaké „já myslím“, jež tyto myšlenky uvede do vzájemného vztahu a správně je spojí. Ukazuje se, že myšlenky se musí vztahovat k myslícímu, k něčemu jinému (nikoli například k místu či času). A protože logické myšlení je možné, může Descartes vyslovit závěr, že existuje někdo, kdo myslí.

Někteří moderní filozofové popírají, že Descartova jistota o jeho vlastní existenci může splnit to, co na ní požaduje, prohlašují, že „já existuji“ nemá žádný obsah, protože se pouze vztahuje k svému subjektu, ale neříká o něm nic smysluplného nebo významného. Pouze ukazuje na subjekt. Proto

René Descartes

René Descartes se narodil poblíž Toursu ve Francii a byl vychován v jezuitské Collège Royale v La Flèche. Díky slabému zdraví směl ráno zůstat déle na lůžku a oddával se úvahám a meditacím. Od 16 let se soustředil na studium matematiky, na čtyři roky však studium přerušil a účastnil se jako dobrovolník evropské třicetileté války. Během této doby odhalil své filozofické poslání a po odchodu z armády se usadil nejprve v Paříži a poté v Holandsku, kde strávil velkou část dalšího života. V roce 1649

byl švédskou královnou Kristinou pozván do Švédska, aby s ní rozmlouval o filozofii. Musel zde proti svým zvyklostem každý den velmi časně vstávat a byl přesvědčen, že tento nový nezvyklý režim – a chladné švédské klima – byly příčinou zápalu plic, na který po roce zemřel.

Hlavní díla

- 1637 *Rozprava o metodě*
- 1641 *Meditace o první filozofii*
- 1644 *Principy filozofie*
- 1662 *Pojednání o člověku*

„nemůže z „já existuji“ nic vyplývat a Descartův projekt selhává na samém počátku. To však, zdá se, Descartův argument nevyvrací; viděli jsme, že Descartes nepoužívá první jistoty jako premisy, z níž lze vyvodit další poznatky – potřebuje pouze, aby tu bylo „já“, na něž může odkázat. I když tedy „já existuji“ pouze odkazuje na meditujícího, nelézá meditující únik z víru pochybností.

Nereálný myslící

Pro toho, kdo by snad nesprávně pochopil Descarta tak, že z faktu svého myšlení deduktivně vyvozuje fakt své existence, můžeme poukázat na to, že první jistota je přímou intuicí, nikoli logickým úsudkem. Co problematického by však bylo o logickém úsudku?

Zřejmý závěr „myslím, tedy existuji“ postrádá v dané podobě vyšší premisu; tj. má-li úsudek fungovat, je nutná ještě další premisa, například „vše, co myslí, existuje“. Někdy není tato zřejmá premisa v úsudku výslovně uvedena, a v tom případě je označována jako premisa zamlčená. Kterí Descartovi kritici však namítají, že jeho zamlčená premisa

není vůbec samozřejmá. Hamlet v Shakespearově hře například mnoho myslel, ale je také zcela zřejmé, že neexistoval; není tedy pravda, že vše, co myslí, také existuje.

Proti tomu by se dalo říct, že nakolik Hamlet myslel, myslel ve fiktivním světě divadelní hry, a v tomto fiktivním světě také existoval; nakolik neexistoval, neexistoval v reálném světě. Jeho „reálnost“ a jeho myšlení jsou svázány se stejným světem. Descartovi kritici by však mohli odpovědět, že právě o to jde: jestliže víme, že osoba nazývaná Hamlet myslí – a nic více než to –, neujišťuje nás to o tom, že tato osoba existuje v reálném světě; museli bychom vědět, že myslí právě v tomto světě. Vědět, že něco nebo někdo myslí, nepostačuje jako důkaz jeho reálnosti v tomto světě.

Odpověď na toto dilema spočívá v tom, že *Meditace* probíhají v první osobě, a jasně se také ukazují důvody, proč Descartes v celém díle užívá onoho „já“. Zatímco u Hamleta mohu být nejistý, zda myslel, a tedy existoval ve fiktivním světě, nebo ve světě reálném, u sebe samého takto nejistý být nemohu.

Moderní filozofie

Descartes ve svých *Meditacích* v „Předmluvě ke čtenáři“ správně předpověděl, že mnoho čtenářů přistoupí k jeho dílu tak, že se „nevynasnaží dokonale uchopit sled a spojitost mých úsudků a – jak je obvyklejší – zaměří se jen na pitvání jednotlivostí“. Na druhé straně také napsal, že nečeká „potlesk lidu a hojnost čtenářů“, a v tom se velice zmylil. Často bývá označován za otce moderní filozofie. Snažil se dát filozofii jistotu matematiky, bez

opory v jakémkoli dogmatu nebo autoritě, a vybudovat pevný, racionální základ poznání. Dobře je také známo jeho pojetí mysli a těla jako dvou odlišných substancí – jedné materiální (těla) a jedné nemateriální (mysli) –, jež jsou nicméně schopné vzájemného působení. Tato slavná distinkce, již objasňuje v *Šesté meditaci*, se stala známou jako karteziánský dualismus.

Descartovým nejdůležitějším odkazem je však asi přisnost jeho myšlení a odmítání jakýchkoli odkazů na autoritu. Ve staletích po jeho smrti vládli filozofové jako Thomas Hobbes, Benedikt Spinoza a Gottfried Wilhelm Leibniz, kteří buď rozvíjeli jeho myšlenky, anebo si jako hlavní úkol kladli jejich vyvrácení. ■

Dualismus těla a mysli, zformulovaný Descartem, ponechává otevřenou otázku: Jestliže všechno, co ze sebe můžeme vidět, je naše tělo, jak můžeme potom dokázat, že robot nemá vědomí?

Abychom nesetrvávali v nejistotě... musíme dříve, než přistoupíme k poznávání jednotlivých věcí, jednou v životě pečlivě prozkoumat, co může lidský rozum poznat.

René Descartes

Pravidla pro vedení rozumu

V KONTEXTU

OBLAST
Filozofie myslí

PŘÍSTUP
Voluntarismus

PŘEDTÍM

kol. 350 PŘ. KR. Aristotelés říká, že „obrazivost jest to, čím, jak říkáme, vzniká v nás jakýsi obraz“, a že „duše nemyslí nikdy bez představy“.

1641 René Descartes tvrdí, že filozof musí rozvíjet svou představivost, aby dosáhl poznání.

POTOM

1740 David Hume ve svém *Pojednání o lidské přirozenosti* tvrdí, že „nic, co si představujeme, není absolutně nemožné“.

1787 Podle Immanuela Kanta syntetizujeme materiál zkušenosti „produktivní obrazotvorností“ v obrazy, které jsou pak spojovány v pojmy a soudy.

OBRAZOTVORNOST ROZHODUJE O VŠEM

BLAISE PASCAL (1623–1662)

Pascalova nejznámější kniha *Pensées*, uveřejněná až po jeho smrti, není v první řadě filozofickou prací. Je spíše souborem **myšlenek**, fragmentů a poznámek k zamýšlenému většímu dílu o křesťanské teologii. Pascal se zde zaměřil především na **liberty**, jak je nazýval – na bývalé katolíky, kteří se odklonili od náboženství ve jménu **jakéhosi** volnomyšlenkářství, jež bylo inspirováno skeptickými **spisovateli**, mezi něž patřil například Montaigne. V jednom dalším fragmentu uvažuje Pascal o **obrazotvornosti**. Pro svá tvrzení uvádí jen nepočetné či žádné důkazy, snaží se jen vyjádřit vlastní myšlenky o daném tématu.

Tvrdí, že obrazotvornost je v člověku nejmocnější silou a jedním z hlavních zdrojů omylu. Obrazotvornost nás vede k tomu, že **důvěrujeme** lidem bez ohledu na to, co nám říká rozum. Protože se soudci a lékaři například odívají do zvláštních úborů, máme sklon více jim **důvěřovat**. Méně pozornosti věnujeme naopak někomu, kdo se nám zdá ošumělý či podivínský, i když mluví rozumně. A ještě horší je, že ačkoli obrazotvornost vede nejčastěji ke klamu, vede příležitostně i k **pravdě**, kdyby klamala **vždy**, mohli bychom

Viz též: Aristotelés 56–63 ■ Michel de Montaigne 108–109 ■ René Descartes 116–123 ■ David Hume 148–153 ■ Emanuel Kant 164–171

využít jako „spolehlivé měřítko pravdy“ a zdroje jistoty a přijmout jednoduše její negaci. V závěru fragmentu věnovaného obrazotvornosti končí Pascal náhle svou úvahu slovy: „Obrazotvornost rozhoduje o všem; je původcem krásy, spravedlnosti a štěstí, tedy všeho, čeho si svět cení.“ Kdyby byla tato slova vytržena ze souvislosti, mohlo by se zdát, že Pascal obrazotvornost věřil, ale z toho, co jim předcházelo, vidíme, že jeho záměr je zcela odlišný. Protože nás obrazotvornost obvykle svádí k omylu, budou zpra-

vidla klamné i krása, spravedlnost a štěstí, jež jsou jejím výtvozem.

V širším kontextu křesťanské teologie a zvláště ve světle důrazu, který Pascal klade na užívání rozumu, když chce lidi přivést k náboženské víře, vidíme, že jeho cílem je ukázat *libertinům*, že život v požitku, jež si zvolili, není tím, za co jej považují. Ačkoli se domnívají, že si zvolili cestu rozumu, ve skutečnosti je moc obrazotvornosti zavedla na scestí.

Pascalova sázka

Tento pohled souvisí s jednou z nejúplnějších poznámek v *Myšlenkách* (*Pensées*), se slavným argumentem známým jako Pascalova sázka. Jeho účelem bylo poskytnout *libertinům* důvod pro návrat do lůna církve a je také dobrým příkladem „voluntarismu“, představy, že víra je věcí rozhodnutí. Pascal uznává, že pro náboženskou víru nelze uvést přesvědčivé rozumové důvody, pokouší se však uvést důvody, proč je žádoucí věřit. Spočívají ve zvážení možného prospěchu nebo ztráty, vsadíme-li na existenci Boha. Pas-

Podle Pascala jsme obrazotvorností stále sváděni k mylným soudům – včetně soudů o lidech, které se zakládají na tom, jak jsou oděni.

cal dokazuje, že sázkou na to, že Bůh neexistuje, riskujeme mnoho (nekonečnou blaženost v nebesích) a získáváme málo (omezený pocit nezávislosti v tomto světě), zatímco sázkou na to, že Bůh existuje, riskujeme málo a získáváme velice mnoho. „Vyhraje-li, vyhraje všechno, prohraje-li, neprohraje nic.“ Proto je rozumnější věřit v Boha. ■

Člověk je pouhá třtina,
nejslabší, co chová příroda,
ale je to třtina myslící.

Blaise Pascal
Pensées

Blaise Pascal

Blaise Pascal se narodil v Clermont-Ferrandu ve Francii. Byl synem vládního úředníka, jenž se velmi zajímal o vědu a matematiku a sám pečoval o vzdělání mladého Pascala a jeho dvou sester. Své první matematické pojednání uveřejnil Pascal v šestnácti letech, a když mu bylo osmnáct roků, vynalezl první počítací stroj. Dopisoval si se slavným matematikem Pierrem Fermatem, s nímž položil základy teorie pravděpodobnosti.

Pascal prošel dvojím obrácením k hlubší zbožnosti. Nejprve se přiklonil k jansenismu (přístup ke křesťanskému učení, který byl

později prohlášen za heretický) a později k vlastnímu křesťanství. Stáhl se ze světského života a věnoval se už jen filozofickým tématům; sem patří i jeho *Pensées*. V letech 1660–1662 zřídil v Paříži první veřejnou dopravní službu a veškerý výtěžek věnoval chudým. Od padesátých let trpěl vážnými zdravotními potížemi a v roce 1662 zemřel ve věku pouhých 39 let.

Hlavní díla

1657 *Lettres provinciales*
1670 *Pensées*

BŮH JE PŘÍČINOU VŠEHO, CO JEST V NĚM

BENEDICTUS SPINOZA (1632–1677)

V KONTEXTU

OBLAST
Metafyzika

PŘÍSTUP
Substanční monismus

PŘEDTÍM

kol. 1190 Židovský filozof Moše ben Majmon, známý též jako Maimonides, vytváří demytologizovanou verzi náboženství, která později inspiruje Spinozu.

16. stol. Giordano Bruno rozvíjí formu panteismu.

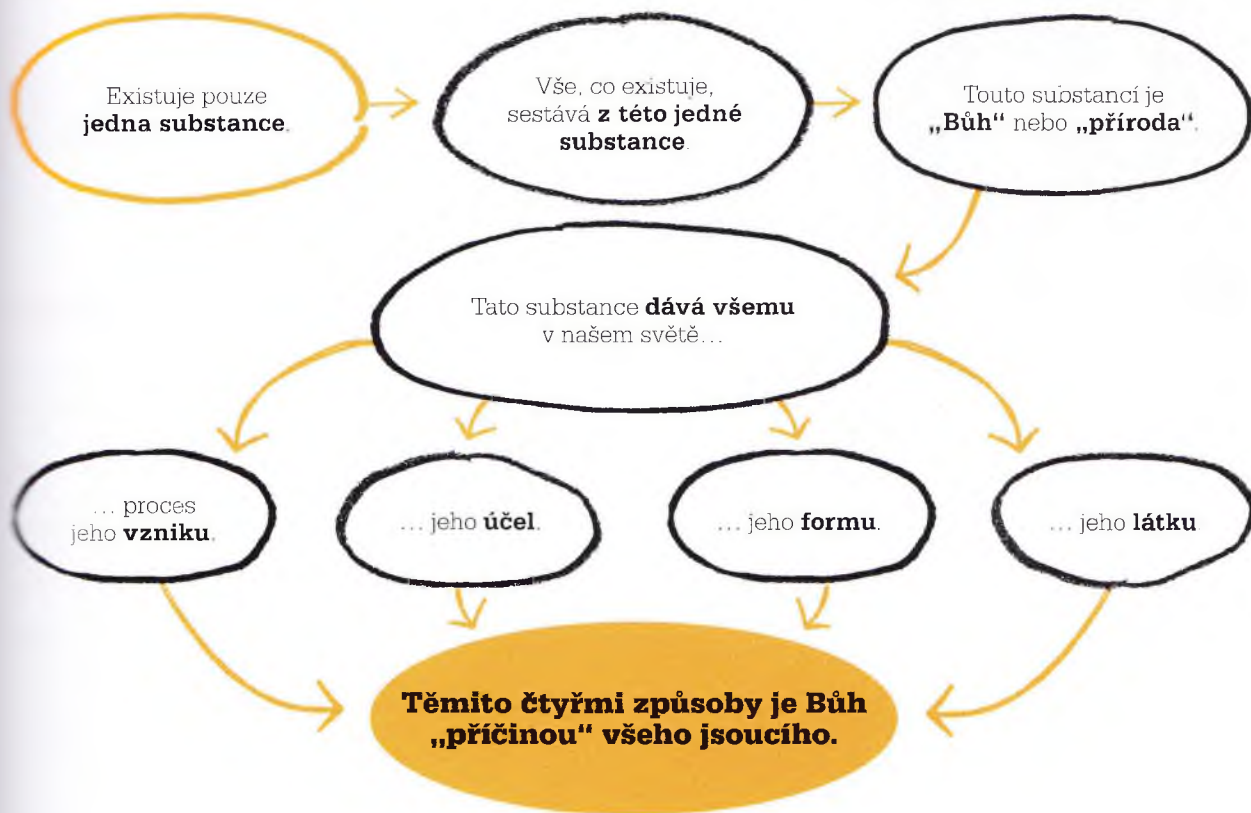
1641 René Descartes uveřejňuje své *Meditace*, jež ovlivnily i Spinozu.

POTOM

Pozdní 20. stol. Filozofové Stuart Hampshire, Donald Davidson a Thomas Nagel rozvíjejí přístupy k filozofii mysli, které mají určité společné rysy se Spinozovým monistickým myšlením.

S tejně jako většina filozofických teorií 17. století má i Spinozův filozofický systém ve svém středu pojem „substance“. Tento pojem lze sledovat zpět až k Aristotelovi, jenž kladl otázku, co zůstává na předmětu stejné, když prochází změnou? Vosk se může například rozpustit a změnit svůj tvar, barvu, vůni a strukturu, a přece zůstává stále voskem; to nás vede k otázce, co máme na mysli, mluvíme-li o „vosku“? Ačkoli se vosk může změnit jakýmkoli způsobem, jaký můžeme vnímat, musí být také něčím přesahujícím jeho vnímatelné vlastnosti; touto neměnnou vlastností je pro

Viz též: Aristotelés 56–63 • Moše Maimonides 84–85 • René Descartes 116–123 • Donald Davidson 338

Aristotela jeho „substance“.

Obecněji řečeno je substancí vše, co nese vlastnosti – nebo co je základem světa jevů.

Spinoza užívá pojmu „substance“ podobným způsobem a určuje ji jako to, „co je samo v sobě a co je chápáno ze sebe sama“ – nebo jako to, co může být chápáno nahlédnutím jeho přirozenosti na rozdíl od všech ostatních věcí, jež mohou být poznány pouze ze základě jejich vztahu k ostatním věcem. Pojem „vůz“ může být například chápán jedině ve vztahu k ostatním pojmům, jako například „pohyb“, „doprava“ atd. Pro Spinozu může existovat jen jedna taková substance, protože kdyby existo-

valy dvě, omezovaly by se navzájem a chápání jedné by vyžadovalo chápání jejího vztahu k druhé, což je v rozporu s definicí substance. Spinoza dále dokazuje, že jelikož „není možné, aby existovalo více takových substancí, nýbrž jen jedna“, nemůže existovat nic než tato substance a všechno ostatní je v nějakém smyslu její součástí. Spinozova pozice je známá jako „substanční monismus“, který tvrdí, že všechny věci jsou nakonec aspekty jedné jediné věci, v protikladu k „substančnímu dualismu“, podle něhož v poslední rovině existují ve vesmíru dva druhy věcí, nejobecněji označované jako „duch“ a „hmota“.

Substance jako Bůh nebo příroda

Pro Spinozu je substance základem naší zkušenosti, může však být také nahlížena podle svých různých atributů. Spinoza nespecifikuje, kolik atributů substance má, ale říká, že lidé mohou postihnout alespoň dva – totiž atribut rozlehlosti (tělesný aspekt) a atribut myšlení (mentální aspekt). Spinoza je proto také znám jako „atributivní dualista“; tvrdí, že tyto dva atributy nemohou být vysvětleny jeden druhým, a musí být tedy zahrnuty do každého úplného pojetí světa. Pokud jde o substancí samu, Spinoza říká, že ji můžeme označovat jako „Boha“ nebo „přírodu“

Veškeré změny, od změny nálady až po změnu tvaru svíčky, jsou podle Spinozy změnami jedné **jediné substance** s jejími atributy těla a mysli.

(*Deus sive natura*) – jako onu sebe samu vysvětlující věc, která se v lidské formě nahlíží pod atributy těla a mysli.

V rovině individuálních věcí, včetně člověka, se Spinozův atributivní dualismus musí vyrovnat s otázkou vzájemného působení mysli a těla. Věci, jež zakoušíme jako individuální tělo nebo mysl, jsou ve skutečnosti modifikacemi jediné substance, jak je nahlížena pod jedním z atributů. Každá modi-

fikace je jak tělesnou věcí (nakolik je nahlížena pod atributem rozlehlosti), tak i mentální věcí (nakolik je nahlížena pod atributem myšlení). Lidská mysl je modifikací substance nahlíženou pod atributem myšlení a lidský mozek je toutéž modifikací substance nahlíženou pod atributem rozlehlosti. Spinoza se tímto způsobem vyhýbá jakékoli otázce o vzájemném působení mezi myslí a tělem: neexistuje tu vzájemné působení, nýbrž jen vzájemná korespondence.

Spinoza je svou teorií veden k názoru, že nejen lidé, ale také všechny ostatní věci mají mysl a tělo. Stoly, kameny, stromy – to vše jsou modifikace jediné substance pod atributy myšlení a rozlehlosti. **Vždy jsou to** tedy věci tělesné i mentální, i když jejich mentální aspekt je velmi jednoduchý a není tím, co bychom nazvali myslí. Pro mnoho lidí není snadné tento aspekt Spinozovy teorie přijmout či pochopit.

Svět je Bůh

Spinozova teorie, která je plně vysvětlena v jeho *Etice*, je často označována jako forma panteismu – názoru, že Bůh je svět a svět

“

Mysl a tělo jsou jedna a táž věc.

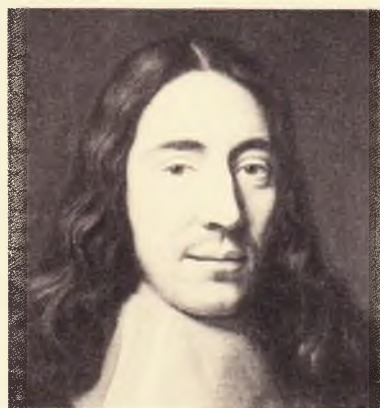
Benedictus Spinoza

Etika

”

je Bůh. Panteismus je často kritizován teisty, kteří tvrdí, že panteismus je pod jiným jménem skoro totéž jako ateismus. Spinozova teorie má však mnohem blíže k panenteismu – k názoru, že svět je Bůh, ale Bůh je více než svět. Ve Spinozově systému svět totiž není jakousi masou materiálních a mentálních elementů – svět materiálních věcí je spíše formou Boha nahlíženou pod atributem rozlehlosti a svět mentálních věcí je toutéž formou Boha nahlíženou pod atributem myšlení. Jediná substance – Bůh – je proto více než svět, ale svět sám je plně substance či Bůh.

Benedictus Spinoza

Benedictus (či Baruch) Spinoza se narodil v roce 1632 v sefardské rodině v holandském Amsterdamu. Ve 23 letech byl vyloučen z obce amsterodamských portugalských Židů, kteří se pravděpodobně chtěli distancovat od jeho názorů. Spinozův *Teologicko-politický traktát* byl později napaden křesťanskými teology a v roce 1674 zakázán – úděl, který již dříve postihl dílo francouzského filozofa René Descarta. Prudké pobouření vedlo k tomu, že Spinoza upustil od uveřejnění svého největšího díla, *Etiky*, jež byla vydána až po jeho smrti.

Spinoza byl skromný, vysoce morální muž, jenž několikrát odmítl výnosné nabídky na významná učitelská místa, aby si zachoval intelektuální svobodu. Žil skromným životem na různých místech v Holandsku a vydělával si na živobytí soukromým vyučováním a jako brusič optických skel. Zemřel na plicní tuberkulózu v roce 1677.

Hlavní díla

1670 *Teologicko-politický traktát*
1677 *Etika*

“

Lidská mysl je částí nekonečného rozumu Boha.

Benedictus Spinoza

Etika

”

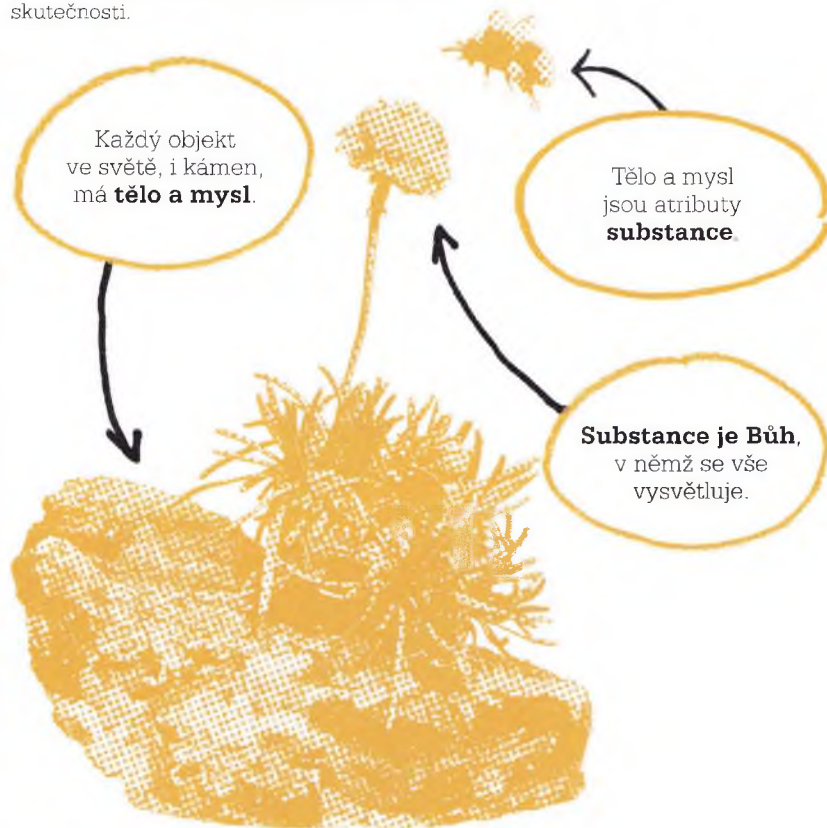
Spinozův Bůh se však zřetelně liší od Boha tradiční židovsko-křesťanské teologie. Nejenže není osobou, ale nemůže být ani považován za stvořitele světa ve smyslu knižky Genesis. Spinozův Bůh neexistuje sám před stvořením ani je neuskutečňuje.

Bůh jakožto příčina

Co má tedy Spinoza asi na mysli, když říká, že Bůh je příčinou všeho? Jedinou substancí je „Bůh nebo příroda“ – a i když je Bůh něčím více než oněmi modifikacemi substance, jež vytvářejí náš svět, jak může vztah mezi Bohem a přírodou (mezi jedinou substancí a jejími modifikacemi) být kauzální?

Za prvé musíme mít na zřeteli, že Spinoza stejně jako většina filozofů před ním užívá slova „příčina“ v mnohem širším smyslu, než to činíme dnes – ve smyslu vycházejícím z Aristotelovy definice čtyř typů příčiny. Jsou to použijeme-li jako příklad sochu) tyto čtyři příčiny: materiální (látková) příčina či látka, z níž je něco vytvořena (bronz, mramor atd.), formální (tvarová) příčina či zformování látky a poměr mezi částmi věci (tvar či forma sochy), účinná (působící) příčina či to, co dává věci vzniknout (proces vytváření

Podle Spinozy všechny objekty, živočichové, rostliny i nerosty, mají svůj mentální aspekt. Jejich tělo i jejich mentální aspekt jsou částí Boha, jenž je větší než veškeré tělesné a **mentální** atributy světa. Bůh je pro Spinozu „substance“, která je základem skutečnosti.

sochy, práce sochaře), účelová (finální) příčina (snaha vytvořit umělecké dílo, touha po penězích a podobně).

Podle Aristotela a Spinozy tyto čtyři aspekty definují společně „příčinu“ a poskytují plné vysvětlení věci – na rozdíl od dnešního přístupu směřujícího k tomu, že je brána v úvahu jen „účinná“ či „účelová“ příčina. Mluví-li proto Spinoza o Bohu či substancí jako o něčem, co je „příčinou sebe sama“ (*causa sui*), říká tím nejen, že se tato substance sama vytváří, ale také se sama vysvětluje. Mluví-li o Bohu jako

o příčině všech věcí, má na mysli, že všechny věci nalézají své vysvětlení v Bohu.

Bůh proto není něčím, co Spinoza nazývá „tranzitivní“ příčinou světa – to znamená něčím vnějším, co dává vzniknout světu. Bůh je naopak „imanentní“ příčinou světa. To znamená, že Bůh je ve světě a svět je v Bohu a že existence a esence světa je vysvětlena existencí a esencí Boha. Být si plně vědom této skutečnosti znamená podle Spinozy dosáhnout nejvyššího stupně svobody a spásy – stavu, který nazývá „blažeností“. ■

POZNÁNÍ ŽÁDNÉHO ČLOVĚKA NEMŮŽE PŘESÁHNOUT JEHO ZKUŠENOST

JOHN LOCKE (1632–1704)

V KONTEXTU

OBLAST
Epistemologie

PŘÍSTUP
Empirismus

PŘEDTÍM

KOL. 380 PŘ. KR. Platón ve svém dialogu Menón říká, že cestou k poznání je rozpomínání duše, jež vše již viděla v dřívějších životech.

pol. 13. stol. Tomáš Akvinský formuluje zásadu, že „veškeré naše rozumové poznání počíná od smyslů“.

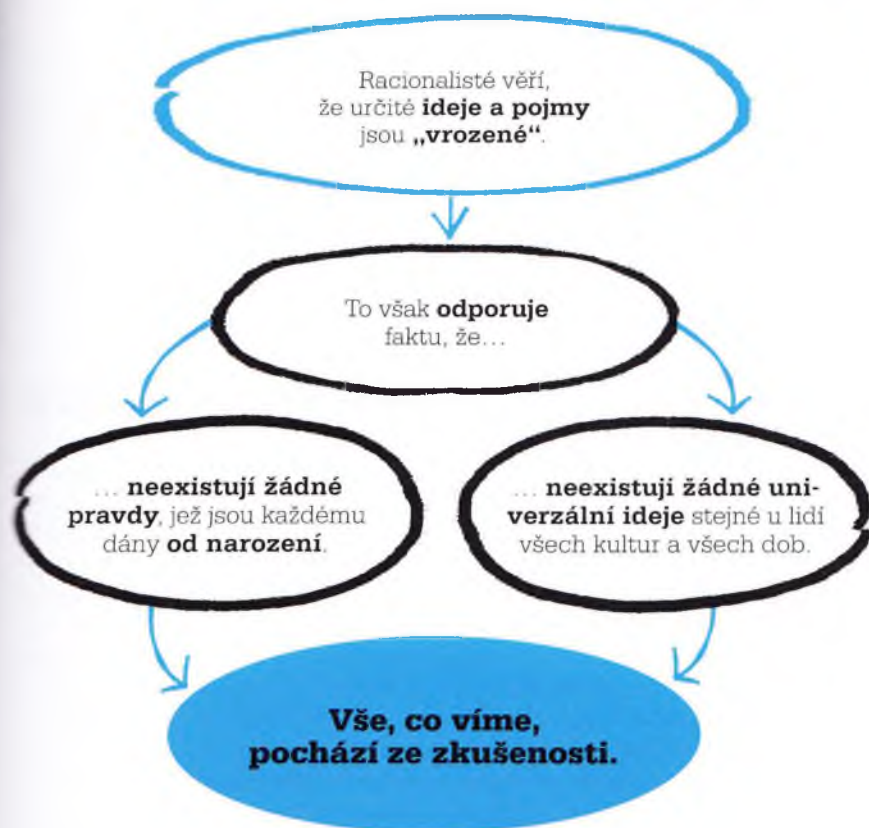
POTOM

Pozdní 17. stol. Gottfried Leibniz říká, že lidská mysl je při narození jako tabula rasa, ale obsahuje v sobě jisté vrozené vědění, jež se postupně odkrývá zkušeností.

1966 Noam Chomsky předkládá v *Karteziánské lingvistice* svou teorii vrozené gramatiky.

John Locke je tradičně zahrnován do skupiny filozofů známých jako britští empiristé, k nimž patří i George Berkeley a David Hume. Empiristé zastávají obecně názor, že veškeré lidské poznání musí přímo či nepřímo vycházet ze zkušenosti o světě, kterou získáváme pouze svými smysly. To kontrastuje s myšlením racionalistických filozofů, kteří jako René Descartes, Benedikt Spinoza či Gottfried Wilhelm Leibniz tvrdí, že poznání je alespoň v principu možné dosáhnout pouze na základě rozumu. Ve skutečnosti však není dělicí linie mezi těmito dvěma hlavními

Viz též: Platón 50–55 ■ Tomáš Akvinský 88–95 ■ René Descartes 116–123 ■ Benedictus Spinoza 126–129 ■ Gottfried Leibniz 134–137 ■ George Berkeley 138–41 ■ David Hume 148–53 ■ Noam Chomsky 304–305

Sledujeme-li pozorně právě narozené děti, máme málo důvodů domnívat se, že si s sebou do světa přinášejí mnoho idejí.

John Locke

Esej o lidském rozumu

prosazované teorii, která má vysvětlit, jak lze k poznání dospět bez zkušenosti. Je to teorie vrozených idejí.

Představa, že lidé se rodí s vrozenými idejemi a že tyto ideje nás mohou vést k poznání povahy okolního světa nezávisle na jakékoli zkušenosti, se objevuje už na úsvitu západní filozofie. Platón vypracoval pojetí, podle něhož veškeré pravé poznání je v podstatě uloženo v nás, v naší duši. Když se však naše duše po smrti převtělí do nových těl, šok zrození způsobí, že vše zapomeneme. Výchova proto není učním se novým faktům, ale „rozpomínáním“; a vychovatel není učitelem, ale spíše „porodní bábou“.

Mnozí pozdější myslitelé však Platónovu teorii odmítali a tvrdili, že veškeré vědění vrozené být nemůže, že vrozený může být jen omezený počet pojmů. Patří k nim pojem Boha a také představa o dokonalých geometrických formách, například o rovnostranném trojúhelníku. Tohoto

proudy tak jasná, jak se často předpokládá. I racionalisté uznávají, že v praxi naše vědění o světě nakonec vychází ze zkušenosti, a zejména z vědeckého zkoumání. Locke dospívá k svým charakteristickým názorům na povahu světa tak, že aplikuje na fakta smyslové zkušenosti proces usuzování známý později jako abdukce (vyvovení nejlepšího vysvětlení na základě dostupného zkušenostního materiálu). Snaží se například ukázat, že nejlepším vysvětlením světa, tak jak ho empiricky poznáváme, je korpuskulární teorie. Podle této teorie vše ve světě sestává ze submikroskopických

částic či korpuskulí, jež nemůžeme přímo poznat, ale samou svou existencí dávají smysl jevům, které by jinak bylo nesnadné či nemožné vysvětlit. Korpuskulární teorie byla ve vědeckém světě 17. století velmi rozšířena a pro Lockovo nazírání na fyzický svět má základní význam.

Vrozené ideje

Mohlo by se proto zdát nepřiměřené či přinejmenším přepjaté, je-li Lockovi připisováno tvrzení, že lidské poznání nemůže překročit zkušenost. V *Eseji o lidském rozumu* se Locke nicméně obšírně obrací proti racionalistům

typu vědění lze podle jejich názoru dosáhnout bez jakékoli přímé smyslové zkušenosti, a k matematickému vzorci je tak možno dospět pouhou silou rozumu a logiky, bez použití čehokoli jiného. René Descartes například **prohlašuje**, že i když věří, že všichni v sobě máme vtištěnou ideu Boha – jako je hrnčím vtištěna značka do hliněného džbánu –, může se toto vědění o existenci Boha dostat do našeho vědomí jen rozumovým **nahlédnutím**.

Lockovy námitky

Locke se staví proti představě, že člověk má jakýkoli druh vrozeného vědění. Zastává názor, že lidská mysl je při narození tabula rasa – bílý list nepopsaného papíru, na nějž zkušenost píše stejným způsobem, jakým světlo dokáže vytvářet obrazy na **fotografickém** filmu. Podle Locka nepřinášíme do procesu poznání nic kromě **elementární** lidské schopnosti zpracovávat rozumem **informace**, jež shromažďujeme svými smysly.

Locke byl přesvědčen, že lidská mysl je při **narození** jako prázdné plátno či tabula rasa. Veškeré naše poznání **světa může vycházet pouze ze** zkušenosti předávané našimi smysly. Toto poznání můžeme rozumově **zpracovat** a formulovat tak nové ideje.

Locke tvrdí, že neexistuje sebo-menší empirický důkaz, který by ukazoval, že mysl dětí je při narození jiná než prázdná a nepopsaná, a dodává, že vrozené ideje „nejsou přirozeně vtištěny do mysli, protože je neznají děti, duševně zaostalí atd.“. Prohlašuje proto, že jakákoli teorie, která prosazuje existenci vrozených idejí, je zřejmě mylná.

Locke napadá i sám pojem vrozených idejí a tvrdí, že není konzistentní a je třeba jej zavrhnout. Aby něco vůbec bylo ideou, říká, musí to být v nějaké míře přítomné v něčí mysli. Zdůrazňuje však, že každá idea, která má být skutečně vrozená, musí také předcházet každé formě lidské zkušenosti. Uznává, že Leibniz má pravdu, když říká, že určitá idea může být v lidské paměti skryta tak hluboko, že vybatvit si ji je po nějakou dobu obtížné či nemožné, a není tak přístupná vědomé mysli. O vrozených idejích se naproti tomu předpokládá, že někde již v nějaké podobě existují,

Zdá se mi skoro jako protimluv říct, že existují pravdy vtištěné do duše, jež duše nevnímá či nechápe.

John Locke

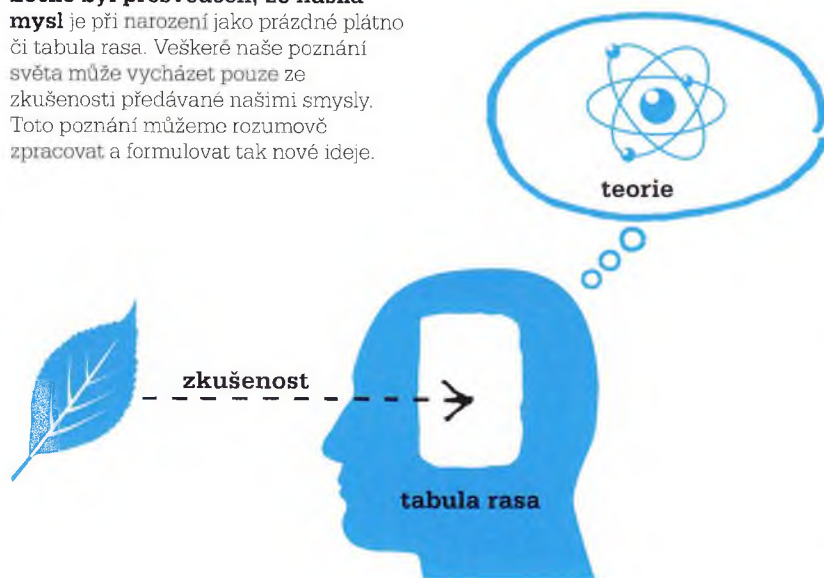
Esej o lidském rozumu

dříve než je nějaký mechanismus dokáže pojmut a přivést do vědomí.

Obhájci existence vrozených idejí také často tvrdí, že vrozené ideje nejen při narození existují u všech lidí, ale svou povahou **musí** také být **univerzální**, to znamená že je nalezáme u všech lidských společností ve všech historických dobách. Platón například prohlašuje, že každý člověk má potenciálně přístup ke stejnému základnímu objemu vědění, a popírá v tomto směru jakýkoli rozdíl mezi muži a ženami či mezi otroky a svobodnými občany. V Lockově době byla podobně často prosazována teorie, že vrozené ideje, které do nás mohl vložit pouze Bůh, **musí** být univerzální, protože Bůh nemůže nikdy být tak nespravedlivý, aby je dal pouze určité vybrané skupině lidí.

Locke tvrzení o univerzálních idejích nepřijímá a znovu poukazuje na to, že již prostý pohled na svět kolem nás ihned ukáže, že žádné takové univerzální vrozené ideje neexistují. I kdyby existovaly pojmy či ideje, jež by společně sdíleli absolutně všichni lidé, neměli bychom žádné

“

Předpokládejme, že mysl je bílým papírem, bez všech znaků, bez jakýchkoli idejí; jak se jimi však vybaví?

John Locke

Esej o lidském rozumu

”

přesvědčivé důvody pro závěr, že jsou vrozené. Locke prohlašuje, že pro jejich univerzálnost by vždy bylo možno nalézt jiná vysvětlení, například fakt, že vycházejí z nezákladnějších zkušeností člověka o okolním světě, který je věcí, co všichni musíme sdílet.

Leibniz v roce 1704 ve svých *Nových úvahách o lidské soudnosti* Lockovy empirické argumenty odmítl. Leibniz prohlašuje, že vrozené ideje jsou jedinou přesvědčivou cestou, jak můžeme dosáhnout poznání, jež se neza-

kládá na smyslové zkušenosti, a že Locke se mýlí, když možnost vrozených idejí popírá. Debata o tom, zda lidé mohou poznat cokoli kromě toho, co vnímají svými pěti smysly, není dodnes uzavřena.

Vrozený jazyk

I když Locke teorii vrozených idejí zavrhuje, neodmítá představu, že lidé mají určité vrozené schopnosti. Tyto schopnosti, jimiž disponují, například schopnost vnímání a usuzování, mají ústřední význam v jeho pojetí mechanismů lidského poznání.

Americký filozof a jazykovědec Noam Chomsky tyto myšlenky v druhé polovině 20. století dále rozvinul svou teorií, že v každé lidské mysli existuje vrozený proces myšlení, který je schopný generovat univerzální „hlubinnou strukturu“ jazyka. Chomsky je přesvědčen, že všechny přirozené lidské jazyky – bez ohledu na jejich zdánlivě strukturní rozdíly – vznikly na tomto společném základě.

Locke hrál důležitou úlohu v zodpovězení otázky, jak lidé dosahují poznání, a psal v době,

Mysl je při narození jako prázdné plátno či tabula rasa, říká Locke. Každého lze proto přetvářet dobrou výchovou rozvíjející rozumné myšlení a individuální načení.

kdy se lidské chápání světa rozšiřovalo a prohlubovalo bezprecedentní měrou. Dřívější filozofové – zejména středověcí scholastičtí myslitelé jako Tomáš Akvinský – soudili, že určité aspekty skutečnosti jsou mimo dosah lidské mysli.

Locke v tomto směru postoupil o krok dále. Podrobnou a pečlivou analýzou mentálních schopností člověka se snažil stanovit přesné hranice toho, co je poznatelné. ■

John Locke

John Locke se narodil v roce 1632 jako syn venkovského právníka. Díky bohaté podpoře se mu dostalo dobrého vzdělání, nejprve na elitní Westminster School v Londýně a poté v Oxfordu. Svým empirickým přístupem k vědě ho tam hluboce ovlivnil chemik Robert Boyle; Locke prosazoval Boylovu ideje a asistoval při jeho experimentální práci.

I když Lockovy empiristické ideje jsou neobyčejně významné, proslulost mu zjednaly jeho politicky orientované spisy. Známou se stala zejména jeho teorie společenské smlouvy pro

vysvětlení legitimacy státu a jeho obhajoba soukromého vlastnictví jako přirozeného práva člověka. Locke musel dvakrát uprchnout z Anglie do politického exilu, po nástupu Viléma Oranžského na trůn v roce 1688 se však vrátil. V Anglii pak psal a zastával různé vládní funkce až do své smrti v roce 1704.

Hlavní díla

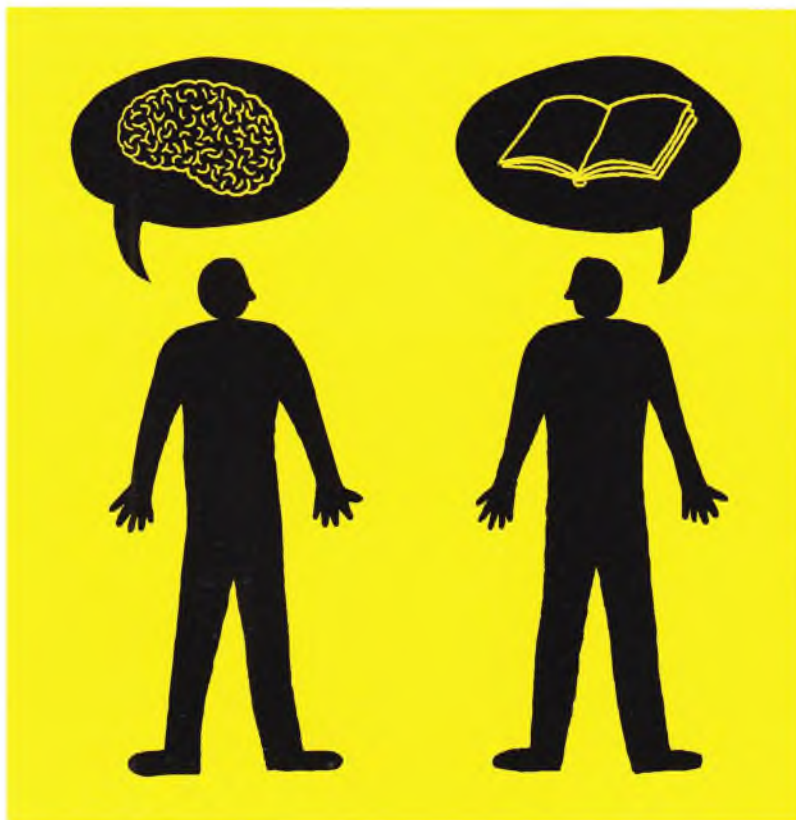
1689 *List o toleranci*

1690 *Esej o lidském rozumu*

1690 *Dvě pojednání o vládě*

EXISTUJÍ DVA DRUHY PRAVDY: PRAVDY ROZUMOVÉ A PRAVDY SKUTEČNOSTNÍ

GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ (1646–1716)

V KONTEXTU

OBLAST
Epistemologie

PŘÍSTUP
Racionalismus

PŘEDTÍM

1340 Mikuláš z Autrecourtu dokazuje, že neexistují žádné nutné pravdy, pouze pravdy kontingentní.

17. stol. René Descartes tvrdí, že ideje jsou trojího druhu: odvozené ze zkušenosti, vycházející z rozumu anebo vrozené (stvořené v mysli Bohem).

POTOM

1748 David Hume zkoumá rozdíl mezi nutnými a nahodilými (kontingentními) pravdami.

1927 Alfred North Whitehead předpokládá „aktuální entity“ podobné Leibnizovým monádám, které v sobě zrcadlí celý vesmír.

Raná moderní filozofie je často líčena tak, že se dělí ve dvě školy – ve školu racionalistů (René Descartes, Benedictus Spinoza a Immanuel Kant) a školu empiristů (John Locke, George Berkeley a David Hume). Ve skutečnosti však nelze jednotlivé filozofy tak snadno zařadit do ovou jasně vyhraněných skupin, protože každý se v mnoha složitých a překrývajících se aspektech podobá i nepochází ostatním filozofům. Základní rozdíl mezi oběma školami se však týkal teorie poznání – to znamená, že se lišily v názoru na to, co můžeme poznat a jak víme to, co víme. Řekneme-li to jednoduše, empi-

Viz též: Mikuláš z Autrecourtu 334 • René Descartes 116–123 • David Hume 148–153 • Immanuel Kant 164–171 • Alfred North Whitehead 336

stě zastávali názor, že poznání se zakládá na zkušenosti, zatímco racionalisté tvrdili, že poznání lze dosáhnout jedině rozumovým nahlédnutím.

Leibniz byl racionalista a v debatě mezi racionalismem a empirismem představuje zájímavý moment jeho rozlišování mezi rozumovými pravdami a pravdami skutečnostními (faktovými). Ve své nejslavnější práci *Monadologii* Leibniz tvrdí, že veškerého poznání lze v zásadě dosáhnout rozumovou úvahou. Kdysi rozumové schopnosti jsou

Jen máloco poznáváme adekvátně, nemnoho věcí *a priori* a většinu věcí ze zkušenosti.

Gottfried Wilhelm Leibniz

Gottfried Wilhelm Leibniz

Leibniz, německý filozof a matematik, se narodil v Lipsku. Po univerzitních studiích působil pět roků ve službách míšeňského kurfiřta a v této době se soustředil převážně na politické spisy. Po určitém období, jež strávil cestami, přijal místo knihovníka u vévody brunšvického ve Wolfenbüttele, kde zůstal až do smrti. V tomto životním období pracoval především na svém jedinečném filozofickém systému.

Leibniz se proslavil v matematice objevem takzvaného „infinitezimálního počtu“ a v této souvislosti je známý i jeho spor o prvenství s Newtonem, poté co objev prohlásil za svůj i Newton. Je velmi pravděpodobné, že k objevu dospěli oba nezávisle na sobě, ale Leibniz vypracoval mnohem použitelnější symboliku, jež se uplatňuje i dnes. Leibnizův binární číselný systém je základním kamenem dnešní informační techniky.

Hlavní díla

1673 *Filozofovo vyznání*
1685 *Metafyzické pojednání*
1695 *Nová soustava přírody*
1710 *Theodicea*
1714 *Monadologie*

Mapa internetu ukazuje nespočetná spojení mezi uživateli internetu. Podle Leibnizovy teorie monád jsou podobně spojeny všechny naše mysl.

Leibniz tvrdí, že každá lidská duše je monádou a obsahuje v sobě úplnou reprezentaci vesmíru. V zásadě lze proto veškerého poznání o našem světě i mimo svět dosáhnout zkoumáním naší mysl. Analyzují-li například můj pojem hvězdy **Betelgeuse**, budu nakonec schopen určit teplotu povrchu skutečné hvězdy Betelgeuse. V praxi je však analýza nutná k tomu, abych získal tuto informaci, přespříliš komplikovaná – Leibniz ji nazývá „nekonečnou“ –, a protože ji nemohu provést až do konce, zůstává pro mne jedinou cestou, jak zjistit teplotu hvězdy Betelgeuse, její empirické změření pomocí astronomického vybavení.

Je teplota povrchu Betelgeuse rozumovou nebo skutečností pravdou? Pro odpověď na otázku teploty jsem se musel uchýlit k empirickým metodám, kdyby však mé rozumové schopnosti byly lepší, byl bych ji mohl nalézt i rozumovou úvahou. Zda jde o rozu-

však omezené, a proto se musíme jako na prostředek poznání spoléhat také na zkušenost.

Vesmír v naší mysl

Pro pochopení, jak Leibniz dospívá k tomuto závěru, musíme alespoň v jisté míře porozumět jeho metafyzice – jeho představě o výstavbě vesmíru. Leibniz tvrdí, že každé součásti světa, každé individuální věci přísluší určitá idea či „pojem“, který zahrnuje vše, co je na ní pravdivé, včetně jejich vztahů k jiným věcem. Ve vesmíru je vše se vším spojeno, a podle Leibnize proto lze – alespoň v principu – tato spojení sledovat a odkrývat pravdy o vesmíru pouhou rozumovou úvahou. Taková úvaha vede k Leibnizovým „rozumovým pravdám“. Lidská mysl však může postihnout jen malý počet takových

pravd (například pravd matematických), a proto se musí opírat o zkušenost, která vydává „pravdy skutečností“.

Jestliže vše je takto spojeno, jak lze tedy například od poznání, že sněží, dospět k poznání toho, co se stane zítra někde na druhé straně světa?

Pro Leibnize spočívá odpověď v tom, že vesmír je složen z individuálních, jednoduchých, nedělitelných substancí, jež označuje jako „monády“. Každá monáda je sama o sobě, izolována od ostatních monád, úplnou reprezentací celého vesmíru v jeho minulých, přítomných i budoucích stavech. Tato reprezentace je mezi všemi monádami synchronizována, aby si jejich obsah odpovídal. Takto stvořil Bůh podle Leibnize svět – ve stavu jakési „předzjednané harmonie“.

“

Každá jednotlivá substance vyjadřuje svým způsobem celý vesmír.

Gottfried Wilhelm Leibniz

Metafyzické pojednání

”

movou či o skutečnostní pravdu, záleží, zdá se, na tom, jak k této otázce přistoupím – avšak tvrdí Leibniz toto?

Nutné pravdy

Problém tkví pro Leibnize v jeho tvrzení, že rozumové pravdy jsou „nutné“, to znamená, že je nelze popřít, že není možný jejich protiklad. Skutečnostní pravdy jsou naopak proti tomu „kontingentní“, mohou být popřeny bez logického sporu. Matematická pravda je pravda nutná, protože popření jejích závěrů by zároveň bylo popřením jejích předpokladů. Ale tvrzení „ve Španělsku prší“ je kontingentní, protože jeho popření není vnitřně rozporné – i když fakticky může být toto tvrzení nesprávné.

Leibnizova distinkce mezi rozumovými a skutečnostními pravdami není jen distinkcí epistemologickou (týkající se mezí poznání), ale také metafyzickou (týkající se podstaty světa), a není jasné, zda Leibnizovy argumenty podepírají jeho metafyzickou tezi. Leibnizova teorie monád, zdá se, naznačuje, že všechny pravdy jsou pravdami rozumovými, k nimž bychom získali přístup, kdybychom mohli dokončit naši rozumovou analýzu. Je-li však rozumová

pravda pravdou nutnou, v jakém smyslu by pak bylo nemožné, aby teplota na hvězdě Betelgeuse činila 2,401 kelvinů, a ne 2,400 kelvinů? Jisté to není nemožné v tom smyslu, v jakém je nemožné tvrzení $2 + 2 = 5$, protože v tomto případě jde prostě o logický spor.

Budeme-li podobně jako Leibniz rozlišovat nutné a nahodilé pravdy, narazíme nakonec na následující problém: Pythagorovu větu mohu objevit prostě tak, že budu uvažovat o ideji trojúhelníků. Pythagorova věta musí tedy být rozumovou pravdou. Avšak podle teorie monád jsou teplota na Betelgeuse a Pythagorova věta obě stejně pravdivé a jsou součástí monády, kterou je moje mysl – proč by tedy jedno mělo být pokládáno za nahodilé a druhé za nutné?

Leibniz nám také říká, že na rozdíl od člověka, jenž nemůže dovést nekonečnou analýzu k závěru, Bůh může najednou pojmut celý vesmír, a všechny pravdy jsou pro něho tudíž pravdami nutnými. Zdá se tedy, že rozdíl mezi rozumovou pravdou a skutečnostní pravdou záleží na tom, jak k ní dospíváme – a v tom případě je těžké říct, proč by rozumová pravda měla být vždy nahlížena jako nutné pravdivá, zatímco skutečnostní pravda pravdivá být může a nemusí.

Nejistá budoucnost

Leibniz se ve svém systému, v němž všemocný, vševědoucí Bůh vytváří vesmír, nevyhnutelně ocitá před problémem, jak vysvětlit pojem svobodné vůle. Jak se mohu rozhodnout, že budu jednat určitým způsobem, jestliže Bůh již ví, jak budu jednat? Problém je však hlubší – pro opravdovou nahodilost, zdá se, nezbývá v tomto systému vůbec žádný prostor. Leibnizova teorie připouští

Mechanický počítací stroj byl jedním z mnoha Leibnizových vynálezů. Jeho vytvoření je dokladem Leibnizova zájmu o matematiku a logiku – o obory, v nichž byl velkým inovátorem.

jen rozdíl mezi pravdami, jejichž nutnost můžeme odhalit, a pravdami, jejichž nutnost může nahlédnout pouze Bůh. Víme (přijmeme-li Leibnizovu teorii), že budoucnost světa je určována vševědoucím a dobrotivým Bohem, jenž proto stvořil nejlepší ze všech možných světů. Po nás se však budoucnost jeví jako nahodilá nebo neurčitá, protože jako omezené lidské bytosti nemůžeme nahlédnout její obsah.

Leibnizův odkaz

Navzdory obtížím tkvícím v Leibnizově teorii spoluutvářely jeho myšlenky dílo četných filozofů, včetně Davida Huma nebo Immanuela Kanta. Kant vytríbil Leibnizovy rozumové a skutečnostní pravdy v rozdíl mezi „analytickými“ a „syntetickými“ soudy – dělení, jež mělo od té doby v evropské filozofii zásadní význam.

Leibnizova teorie monád takového úspěchu nedosáhla a byla kritizována pro svoji metafyzickou přepjatost. Ve 20. století byla však Leibnizova idea znovu oživena vědci, které jeho popis prostoru a času jako systému vztahů zaujal spíše než absolutní zákony Newtonovy fyziky. ■

Bůh vše nahlíží skrze věčnou pravdu, protože nepotřebuje zkušenost.

Gottfried Wilhelm Leibniz

BÝT JEST BÝT VNÍMÁN

GEORGE BERKELEY (1685–1753)

V KONTEXTU

OBLAST
Metafyzika

PŘÍSTUP
Idealismus

PŘEDTÍM

KOL. 380 PR. KR. Platón předkládá v *Ústavě* svou teorii idejí, která říká, že svět naší zkušenosti je nedokonalým stínem skutečnosti.

POTOM

1781 Immanuel Kant rozvíjí Berkeleyovu teorii v „transcendentální idealismus“, podle něhož svou zkušeností poznáváme pouze svět jevů.

1807 Georg W. F. Hegel nahrazuje Kantův transcendentální idealismus „absolutním idealismem“ – teorií, podle níž absolutní realitou je duch.

1982 Britský filozof John Foster ve své knize *The Case for Idealism* obhajuje verzi Berkeleyova idealismu.

George Berkeley byl podobně jako John Locke empiristou, za základní zdroj vědění považoval zkušenost. Tento přístup, který lze vysledovat zpět až k Aristotelovi, je protikladem racionalistickému hledisku, podle něhož lze v zásadě k veškerému poznání dospět rozumovou úvahou. Berkeley vycházel ze stejných základních předpokladů jako Locke, dospěl však k velmi odlišným závěrům. Lockův empirismus byl podle Berkeleyho příliš umírněný, připouštěl stále existenci světa nezávislého na smyslech a ve stopách René Descarta pokládal

Viz též: Platón 50–55 ■ Aristotelés 56–63 ■ René Descartes 116–123 ■ John Locke 130–133 ■ Immanuel Kant 164–171 ■ Georg W. F. Hegel 178–185

George Berkeley

George Berkeley se narodil v Dysart Castle u města Kilkenny v Irsku. Vzdělání nabyl nejprve v Kilkenny College a poté v Trinity College v Dublinu. V roce 1707 byl zvolen řádným členem Trinity College a vysvěcen na anglikánského duchovního. V roce 1714, poté co napsal všechna svá hlavní filozofická díla, opustil Irsko a cestoval po Evropě, přičemž nejvíce času strávil v Londýně.

Po návratu do Irska byl jmenován děkanem v Derry. Jeho hlavní snahou se v té době stalo zřízení seminární koleje na Bermudách. V roce 1728 se proto vydal se svou ženou Anne Fosterovou do Newportu (Rhode Island) a tři roky se snažil získat finanční prostředky nutné pro seminář. Když se v roce 1731 jasně ukázalo, že potřebné fondy se nepodaří shromáždit, vrátil se do Londýna. O tři roky později se stal biskupem v Cloyne v Irsku, kde prožil zbytek života.

Hlavní díla

1709 *Nová teorie vidění*

1710 *Pojednání o principech lidského poznání*

1713 *Tři dialogy mezi Hyladem a Filonoem*

člověka za složeného ze dvou rozdílných substancí, z duše a těla.

Berkeley dovedl svůj empirismus mnohem dále – až k monistickému hledisku, k postoji známému jako „imaterialistický idealismus“. To znamená, že byl jako monista přesvědčen, že ve světě existuje pouze jedna substance, a jako idealista věřil, že touto jedinou substancí je duch či mysl.

Berkeleyův postoj je často shrnován latinskou formulí *esse est percipi* („být jest být vnímán“), ale lépe by snad byl vyjádřen slovy *esse est aut perciperi aut percipi*

Neexistuje nic takového, co filozofové nazývají materiální substancí.

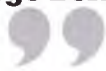
George Berkeley

Tři dialogy mezi Hyladem a Filonoem

Idea se nemůže podobat ničemu jinému než zase jen nějaké ideji. Barva nebo tvar se nemohou podobat ničemu jinému než jiné barvě nebo tvaru.

George Berkeley

Kdyby existovala vnější tělesa, nemohli bychom to vědět.

George Berkeley

Pojednání o principech lidského poznání

podobná tělesnému předmětu, znamená pokládat ji samu mylně za tělesnou věc. Ideje se tedy mohou podobat pouze jiným idejím. A protože jedinou zkušenost o světě získáváme prostřednictvím idejí, je mylné jakékoli tvrzení, že můžeme vůbec chápat pojem „tělesných věcí“. Reálně chápeme pouze mentální věci. Svět je utvářen jediné myšlením, a cokoliv není samo vnímající, existuje pouze jako jeden z našich vjemů. Bytí věci spočívá v tom, že je vnímána.

Příčina vnímání

Jestliže věci, jež samy nemají žádných vjemů, existují jen tehdy, pokud jsou vnímány, znamená to, zdá se, že když opustím svůj pokoj, svůj stůl, svůj počítač, své knihy atd., přestane to vše existovat, protože to není déle vnímáno. Berkeleyova odpověď zní tak, že nic není nikdy nevnímáno, protože nejsem-li ve svém pokoji já, je to nicméně stále vnímáno Bohem. Berkeleyova teorie tedy závisí nejen na existenci Boha, ale na existenci Boha zvláštní povahy – Boha, který se neustále zabývá světem.

Účast Boha na světovém dění však sahá ještě hlouběji. Protože

Optické klamy podle Berkeleyho neexistují, předmět je vždy tím, čím se zdá být. Stéblo ponořené do vody je skutečně zalomené, zvětšený předmět je skutečně větší.

(„být jest buď vnímat, anebo být vnímán“). Neboť podle Berkeleyho neexistuje žádná skutečnost kromě vnímající mysli a jejich představ či idejí. To neznámá, že by Berkeley snad popíral existenci vnějšího světa či tvrdil, že se jakkoli liší od toho, co vnímáme. Trvá pouze důsledně na tom, že veškeré poznání vychází ze zkušenosti a že vším, k čemu máme přístup, jsou naše vjemy. A protože ty jsou pouhými „idejemi“ (či mentálními reprezentacemi), nemáme důvod věřit, že existuje cokoliv jiného než ideje a ti, kdo je vnímají.

Příčinnost a vůle

Berkeley se proto obrátil proti Descartově filozofii či přesněji řečeno proti jejímu dalšímu rozpracování Lockem a přírodovědcem Robertem Boylem. Podle jejich názoru sestává tělesný svět z obrovského počtu elementárních částic či „korpusek“, jejichž povaha a vzájemné působení dává vzniknout světu, tak jak jej známe. Předpokládat takové korpusekule existující nezávisle na našem vnímání je podle Berkeleyho nesmyslné, ještě nesmyslnější je však podle něho názor, že svět je prostřednictvím vzájemného působení

bení s našimi smysly příčinou našich idejí.

Berkeley vznáší proti tomuto pojetí dvě hlavní námitky. Za prvé tvrdí, že naše chápání příčinnosti (faktu, že určité události jsou příčinou jiných událostí) se zakládá pouze na zkušenosti našich volných aktů (způsobu, jakým aktem své vůle způsobujeme události, jež nastávají). Podle Berkeleyho je chybné nejen to, že promítáme naše volní jednání na svět – což činíme, když říkáme, že svět je příčinou našich představ o světě. Berkeley je také přesvědčen, že neexistuje nic takového jako „tělesná příčina“, protože mimo svět idejí neexistuje nic takového jako tělesný svět, který by snad mohl být příčinou našich idejí. Jediným typem příčiny, který podle Berkeleyho ve světě existuje, je volní zapříčinění, to znamená uplatnění vůle.

Berkeleyova druhá námitka spočívá v tom, že ideje jakožto mentální entity se nemohou podobat tělesným entitám, protože obojí má naprosto odlišné vlastnosti. Malba nebo fotografie se může podobat tělesnému předmětu, protože sama je tělesnou věcí. Domnívat se však, že idea je

podle Berkeleyho, jak jsme viděli, neexistují žádné tělesné příčiny, nýbrž pouze „volní hnutí“ či akty vůle, mohou také jen tyto akty být původci našich idejí o světě. Nemohu si vybírat a kontrolovat své zkušenosti se světem a nemohu si volit, co zakouším – svět se mi prostě prezentuje tak, jak to činí, ať se mi to líbí, nebo ne. Volní akty, které jsou příčinou mých idejí o světě, nejsou mými akty, nýbrž akty Boha. Bůh nás tedy nejen stvořil jako vnímající, ale je také stálou příčinou všech našich vjemů. To vede k řadě otázek, z nichž nejnaléhavější znějí asi takto: Jak je pak možné, že někdy věci vnímáme nesprávně? Proč by nás Bůh chtěl klamat?

Když se Berkeley pokouší odpovědět na tuto otázku, tvrdí, že naše vjemy ve skutečnosti nikdy nejsou mylné, že mylné jsou pouze naše soudy o nich. Jestliže se mi například veslo zpola ponořené do vody jeví jako zakřivené, pak je skutečně zakřivené – mylím se v tom, že si myslím, že se pouze jeví jako zakřivené.

Co se však stane, jestliže ponořím do vody a veslo ohmatám? Hmatem se jistě ukáže jako rovné.

Všechny kůry nebeské a veškerá zemská výbava, slovem všechna ta tělesa, z nichž se skládá úžasný řád světa, nemají žádnou subsistenci mimo mysl.

George Berkeley

Pojednání o principech...

Může strom padnout, když to nikdo nepozoruje? Předměty existují podle Berkeleyho jen tehdy, jsou-li vnímány. Strom však padnout může – protože strom: a celý zbývající svět je vždy vnímán Bohem.

A protože nemůže být současně rovné i zakřivené, musí ve skutečnosti existovat dvě vesla – jedno, jež vidím, a druhé, jež hmatám. Ještě problematičtější je však pro Berkeleyovu teorii fakt, že dva různí lidé, kteří vidí totéž veslo, musí ve skutečnosti vidět dvě různá vesla, protože neexistuje žádné jediné, „skutečné“ veslo „tam venku“, na němž by se jejich vjemy mohly shodnout.

Problém solipsismu

Z Berkeleyova systému, zdá se, nevyhnutelně vyplývá, že nikdy nevnímáme stejné věci. Každý z nás je uzamčen ve svém vlastním světě, odříznut od světa ostatních. Nemůže nám zde pomoci ani to, že Bůh má ideu vesla, protože by to byla třetí idea. a tudíž třetí veslo. Bůh je příčinou mé ideje i tvé ideje, ale pokud spolu a s Bohem nesdílíme jedinou mysl, jsou tu stále tři různé ideje a tři různá vesla. To vede k problému solipsismu –

možnosti, že jedinou věcí, u níž si mohu být jistý, že existuje – nebo že může skutečně existovat – jsem já sám.

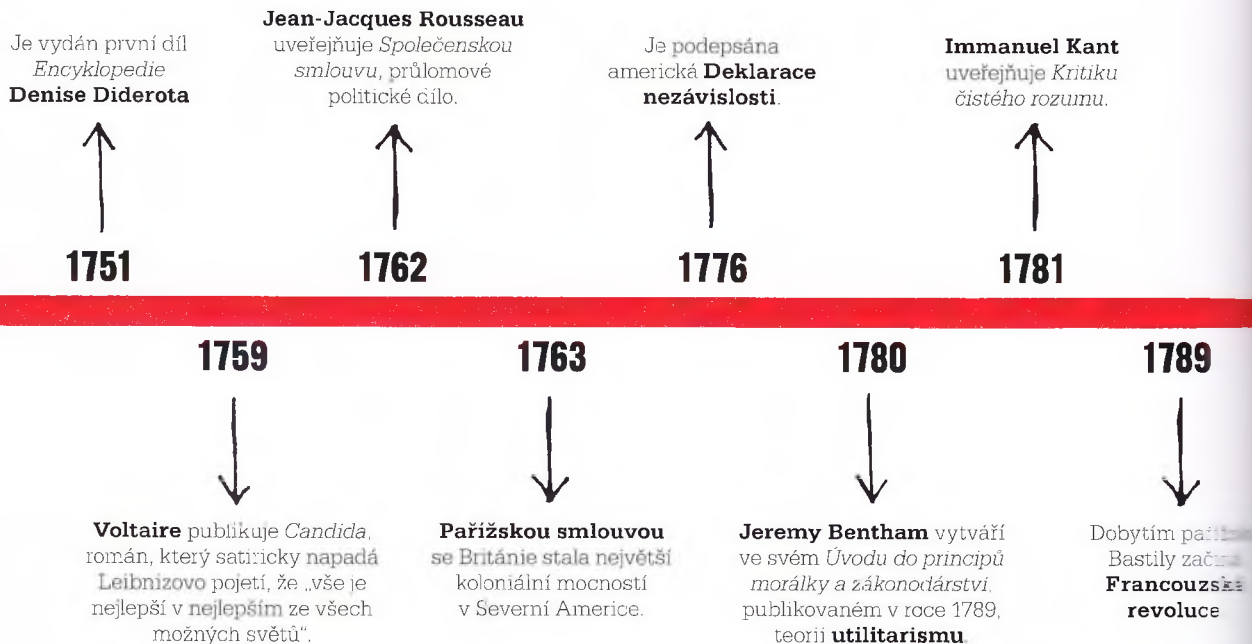
Jedno z možných řešení solipsismu postupuje takto: protože mohu ve světě způsobit změny, když například zvednu ruku, a protože podobné změny pozoruji na tělech jiných lidí, mohu z toho vyvodit závěr, že změny na těchto tělech jsou rovněž způsobeny „vědomím“ v jejich nitru. Problémem pro Berkeleyho však je, že se nezvedá „reálná“ ruka – mohu tedy být pouze příčinou *ideje* mé zvedající se ruky. Jinými slovy musím tedy stále spoléhat na Boha, že mi vnukne ideu zvedající se ruky jiné osoby. Aniž by nám tedy Berkeley zdaleka poskytl empirickou jistotu, ponechává nás v otázce našeho poznání světa i existence jiných myslí v závislosti na naší víře v Boha, jenž by nás nikdy neoklamal. ■

VĚK

REVOLU

1750–1900

CE

Během renesance se v Evropě, jež byla dříve jako kontinent spojena pod kontrolou církve, ustavila řada oddělených národních států. Současně s přenášením moci do jednotlivých oddělených zemí se od 17. století utvářely charakteristické národní kultury, jež se **nejvýrazněji projevovaly v umění** a v literatuře, ale odrážely se také ve stylu filozofického myšlení.

Věk rozumu dal vystoupit zřetelnému rozdílu mezi racionalismem kontinentální Evropy a empirismem britských filozofů. V nastupujícím 18. století se filozofie současně s rozvojem osvícenského hnutí dále soustřeďovala ve Francii a Británii. Staré **hodnoty** a feudální systémy se hroutily a nové národy, budující na obchodu, daly vzniknout stále

početnější městské střední třídě, která se těšila bezpříkladné prosperitě. Nejbohatší národy, jakými byly Británie, Francie, Španělsko, Portugalsko a Nizozemsko, zakládaly kolonie a říše na **celém** světě.

Francie a Británie

Filozofie se ve stále větší míře – s různými národními akcenty – soustřeďovala na sociální a politické otázky. V Británii, kde revoluce již přišla a odezněla, dosáhl empirismus svého vrcholu v dílech Davida Huma, zatímco politickou filozofii ovládal nový utilitarismus. Vše šlo ruku v ruce s průmyslovou revolucí, která začala ve třicátých letech 18. století. Myslitelé jako John Stuart Mill dále rozvíjeli utilitarismus Jeremy Benthama a pomáhali

ustavit liberální demokracii a rámec pro moderní občanská práva. Ve Francii byla však situace méně stabilní. Racionalismus René Descarta ustoupil generaci *philosophes*, radikálních politických **filozofů**, kteří se snažili zpopularizovat novou, vědeckou formu myšlení. Patřili k nim literární satirik Voltaire, encyklopedista Denis Diderot, nejrevolučnější byl však Jean-Jacques Rousseau. Jeho vize společnosti, založené na principech **liberté, égalité a fraternité**, se stala bojovým heslem Francouzské revoluce v roce 1789 a od té doby trvale inspirovala radikální myslitele. Rousseau byl přesvědčen, že civilizace má zhoubný vliv na lidi, kteří jsou od přírody dobří, a tato stránka jeho myšlení pak udávala tón romantismu, hnutí následujícímu

Napoleon Bonaparte
se prohlašuje
francouzským
císařem.

1802

Søren Kierkegaard
píše *Bud – anebo*
a Bázeň a chvění.

1843–46

Charles Darwin
vydává své dílo *O původu*
druhů objasňující jeho
evoluční teorii.

1859

Evropské mocnosti
zahajují v osmdesátých
letech **rozsáhlou**
kolonizaci afrického
kontinentu.

1880

1807

**Georg Wilhelm
Friedrich Hegel** vydává
Fenomenologii ducha.

1848

Karl Marx vydává
Komunistický manifest.
Revoluční hnutí se šíří
celou Evropou.

1861

John Stuart Mill
publikuje *Utilitarismus*.

1890

William James,
vedoucí představitel
pragmatismu,
vydává *Principy*
psychologie.

po revoluční epoše. Evropskou literaturu, malířství a hudbu charakterizoval v romantickém období idealizovaný pohled na přírodu, ve výrazném kontrastu s aristokratické měšťské eleganci osvícenství. Základní rozdíl spočíval v pravděpodobně v hodnotě, kterou romantici přikládali citu a intuici oproti rozumu. Romantické hnutí se rozšířilo po celé Evropě a pokračovalo až do konce 19. století.

Německý idealismus

19. století ovládla německá filozofie, hlavně zásluhou díla Immanuela Kanta. Jeho idealistická filozofie, která přísně rozlišovala mezi „světem pro nás“, přístupným naší zkušenosti a světem „věci o sobě“, radikálně změnila chod filozofického myšlení. Ačkoli byl Kant jen

o několik let mladší než Hume a Rousseau, náležel již k další generaci: svá hlavní díla napsal po jejich smrti a jeho nové vysvětlení světa a našeho vědění o něm dokázalo spojit přístupy racionalismu a empirismu způsobem, jenž lépe vyhovoval romantismu a německé kultuře.

Ke Kantovým následovníkům patřili Fichte, Schelling a Hegel, kteří se stali společně známými jako němečtí idealisté; náležel k nim však i Schopenhauer, jehož osobitá interpretace Kantovy filozofie zahrnovala i myšlenky z oblasti východní filozofie.

Mezi následovníky Hegelova idealismu to byl Karl Marx, jenž dokázal skvěle spojit německé filozofické metody, francouzskou revoluční politickou filozofii a britskou ekonomickou teorii.

Po *Komunistickém manifestu*, vydaném společně s Friedrichem Engelsem, napsal *Das Kapital*, nepochybně jedno z nejvlivnějších filozofických děl všech dob. Na principech, které vytyčil, vznikaly v desetiletích po jeho smrti na celém světě revoluční strany a státy.

Ve Spojených státech, které svrhly britskou koloniální vládu a ustavily republiku založenou na osvícenských hodnotách, se mezitím začala rozvíjet americká kultura nezávislá na svých evropských kořenech. Po romantických počátcích vytvořila koncem 19. století domácí filozofický proud, pragmatismus, jenž se zabýval hlavně problémem pravdy. Dobře odpovídal demokratickým kořenům země i kultuře nového století. ■

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PŘÍSTUP

Skepticismus

PŘEDTÍM

350 PR. KR. Aristotelés hovoří o mysli dítěte jako o „prázdné desce“, která se později stala známou jako *tabula rasa*.

1690 John Locke zastává názor, že smyslová zkušenost umožňuje dětem i dospělým dosahovat spolehlivého vědění o vnějším světě.

POTOM

1859 John Stuart Mill zpochybňuje ve spise *O svobodě* předpoklad naší neomylnosti.

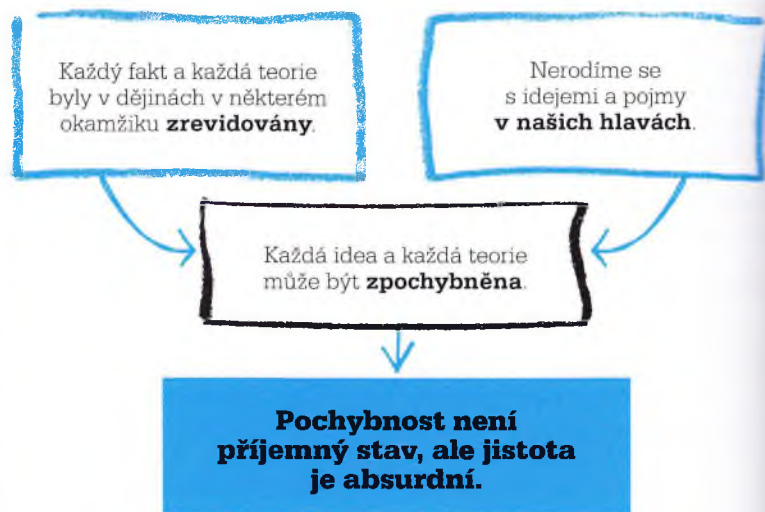
20. stol. Hans Georg Gadamer a postmodernisté uplatňují skeptickou argumentaci vůči všem formám poznání, včetně poznání spočívajícího na empirických (na smyslovém vnímání založených) poznatcích.

POCHYBNOST NENÍ PŘÍJEMNÝ STAV, ALE JISTOTA JE ABSURDNÍ

VOLTAIRE (1694–1778)

Voltaire byl francouzský intelektuál žijící ve věku osvícenství. Toto období se vyznačovalo intenzivním zkoumáním světa a forem, jakými v něm lidé žijí. Evropští filozofové a spisovatelé obraceli pozornost na uznávané autority – na církve a stát –, zpochybňovali jejich oprávněnost i ideje a hledali zároveň nové perspektivy. Evropané až do 17. století z velké části přijímali církevní formy vysvětlení otázek

o podstatě věcí, o tom, proč a jak věci existují, ale vědci a filozofové začali již ukazovat nové a odlišné přístupy ke stanovení pravdy. Filozof John Locke kolem roku 1690 zavrhl představu o vrozených idejích a tvrdil, že veškeré ideje vznikají pouze na základě smyslové zkušenosti. Jeho argumentům dodal ještě větší váhy Isaac Newton, jehož experimenty otevřely nové cesty při odkrývání pravd o světě. Právě v tomto ovzduší vzpoury proti přejíma-

Viz též: Aristotelés 56–63 • John Locke 130–133 • David Hume 148–153 • John Stuart Mill 190–193 •
Hans-Georg Gadamer 260–261 • Karl Popper 262–265

Vědecké experimenty ukazovaly podle Voltaire v době osvícenství cestu k lepšímu světu, založenou na empirické evidenci a nespoutané nřídavosti.

sým tradicím Voltaire prohlásil, že jistota je absurdní.

Voltaire pro to uvádí dva důvody. Za prvé ukazuje, že až na několik nevýratných matematických a logických pravd byly veškeré fakty a teorie v některém okamžiku dějin vždy zrevidovány. To, co se jeví jako „fakt“, je tedy téměř vždy jen jakousi pracovní hypotézou. Za druhé poukazuje Voltaire stejně jako Locke na to, že ideje, jež zdánlivě známe od narození jako pravdivé, jsou vždy určovány jednotlivou kulturou, protože se od země k zemi mění.

Revoluční pochybnost

Voltaire netvrdí, že neexistují žádné absolutní pravdy, ale nevidí žádný prostředek, jak jich dosáhnout. Proto je přesvědčen, že jediným logickým stanoviskem

je skepse. Aby však pochybování nevedlo k nekonečným sporům, je důležité vypracovat systém, jakým je věda, aby se tak dosáhlo shody.

Když Voltaire prohlašuje, že jistota je příjemnější než pochybnost, naráží na to, oč snadnější je přijmout jednoduše autoritativní teze – jaké vydává monarchie nebo církev –, než je zpochybňovat a myslet samostatně. Je však přesvědčen, že je

životně důležité vystavit každý „fakt“ pochybnostem a zpochybnit každou autoritu. Tvrdí, že vláda by měla mít omezené pravomoci, ale svoboda projevu by měla být neomezená, a že věda a vzdělání vedou k materiálnímu a morálnímu pokroku. Takové byly základní ideály osvícenství a Francouzské revoluce, jež vypukla jedenáct roků po Voltairově smrti. ■

Voltaire

Voltaire, vlastním jménem François Marie Arouet, francouzský spisovatel a myslitel, se narodil v pařížské středostavovské rodině jako nejmladší ze tří dětí. Na univerzitě studoval práva, vždy však dával přednost literatuře a v roce 1715 byl již proslulý jako velmi duchaplný literární autor. Jeho satirický styl ho často přiváděl do nesnází: několikrát byl uvězněn za urážlivé výpady proti šlechtě, a jednou byl dokonce vypovězen z Francie. Odešel do Anglie, kde byl ovlivněn anglickou filozofií a přírodovědou. Po návratu do Francie se spekulacemi domohl

značného bohatství a věnoval se pak výhradně literární činnosti. Měl několik dlouhodobých a skandálních milostných poměrů a hojně cestoval po Evropě. V pozdějších letech života se horlivě zasazoval o právní reformu a vystupoval proti náboženské netoleranci ve Francii i v cizině.

Hlavní díla

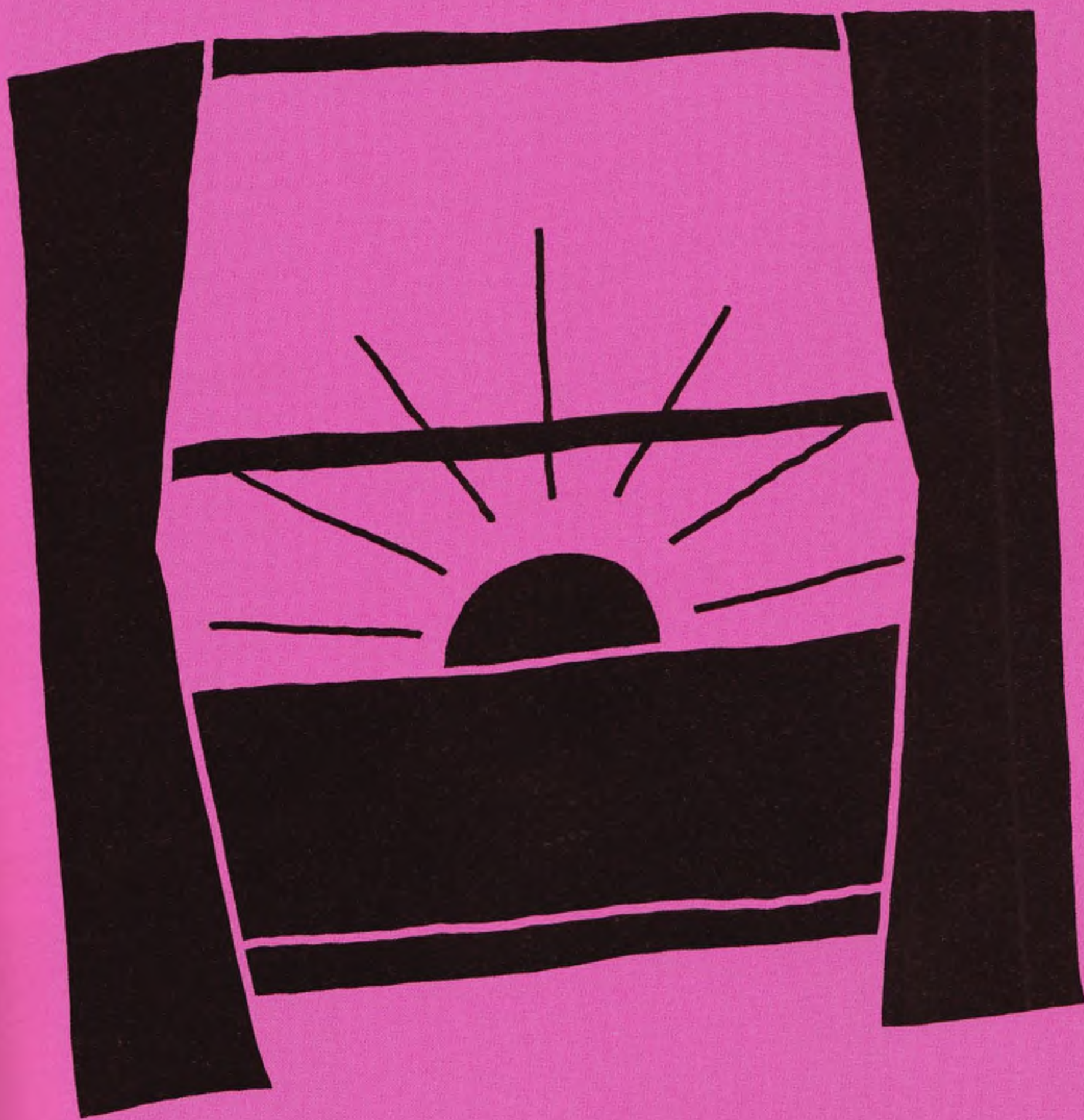
1733 *Filozofické listy*
1734 *Pojednání o metafyzice*
1759 *Candide*
1764 *Filozofický slovník*

VŮDCEM LIDSKÉHO ŽIVOTA JE ZVYK

DAVID HUME (1711–1776)

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PŘÍSTUP

Empirismus

PŘEDTÍM

1637 René Descartes ve své *Rozpravě o metodě* obhajuje racionalismus.

1690 John Locke v *Eseji o lidském rozumu* prosazuje empirismus.

POTOM

1781 Immanuel Kant je inspirován Humem ke *Kritice čistého rozumu*.

1844 Německý filozof Arthur Schopenhauer ve svém spise *Svět jako vůle a představa* uznává svůj dluh vůči Humovi.

1934 Karl Raimund Popper prosazuje jako základ exaktní vědecké metody falzifikaci stojící proti pozorování a indukci.

David Hume se narodil v době, kdy evropskou filozofii ovládaly debaty o povaze poznání. Prostor pro moderní filozofii vytvořil v podstatě René Descartes svou *Rozpravou o metodě*, která podnítila hnutí evropského racionalismu. Racionalisté tvrdili, že pravdivých poznatků lze dosáhnout pouze rozumovou úvahou. Proti tomu vystoupil v Anglii John Locke svým empiristickým argumentem, že pravdivé poznání vychází pouze ze smyslové zkušenosti. George Berkeley poté zformuloval vlastní verzi empirismu, podle níž svět existuje, jen pokud je vnímán. Byl to však David Hume, třetí z velkých britských empiristů, který zasadil racionalismu největší úder svými argumenty předloženými v *Pojednání o lidské přirozenosti*.

Humova vidlička

Hume obrací pozoruhodně jasným jazykem pohled na problém poznání a důrazně vystupuje proti představě, že se rodíme s „vrozenými idejemi“ (ústřední teze racionalismu). Činí to nejprve tak, že dělí obsah naší mysli na dva druhy fenoménů a klade pak otázku, jaký

je jejich vzájemný vztah. Těmito dvěma druhy jsou za prvé „imprese“, dojmy – či bezprostřední vjemy, které Hume označuje jako „počítky vášně a emoce“ – a za druhé ideje, jež jsou matnými kopiemi našich impresí, například myšlenky, reflexe a představy. A právě při analýze tohoto rozdílu dospívá Hume k nepokojujícímu závěru, který zpochybňuje naše nejpevnější chovaná přesvědčení nejen o logice a vědě, ale i o povaze světa kolem nás.

Problém spočívá podle Huma v tom, že velmi často míváme ideje

V našem uvažování o faktických okolnostech existují všechny představitelné stupně přesvědčení, od nejvyšší jistoty až po nejnižší druh morální evidence.

David Hume
Zkoumání o lidském rozumu

David Hume

David Hume, narozený ve skotském Edinburghu, byl předčasně vyspělým dítětem a již ve 12 letech vstoupil na tamější univerzitu. Kolem roku 1729 se začal věnovat teorii poznání a hledání „nějakého prostředku, jímž by mohla být stanovena pravda“. Po nervovém zhroucení, způsobeném přepracováním, se odebral do La Flèche ve Francii. Zde napsal *Pojednání o lidské přirozenosti*, v němž před návratem do Edinburghu v podstatě vložil všechny své filozofické myšlenky.

V roce 1763 byl jmenován na vyslanectví v Paříži, kde se spřá-

telil s Rousseauem a kde se také stal známým jako filozof. V dalších letech se zabýval kontroverzními *Rozmluvami o přirozeném náboženství*, jež byly kvůli jeho „nezměrné opatrnosti“, jak sám řekl, vydány až po jeho smrti. Zemřel v Edinburghu v roce 1776.

Hlavní díla

1739 *Pojednání o lidské přirozenosti*

1748 *Zkoumání o lidském rozumu*

1779 *Rozmluvy o přirozeném náboženství*

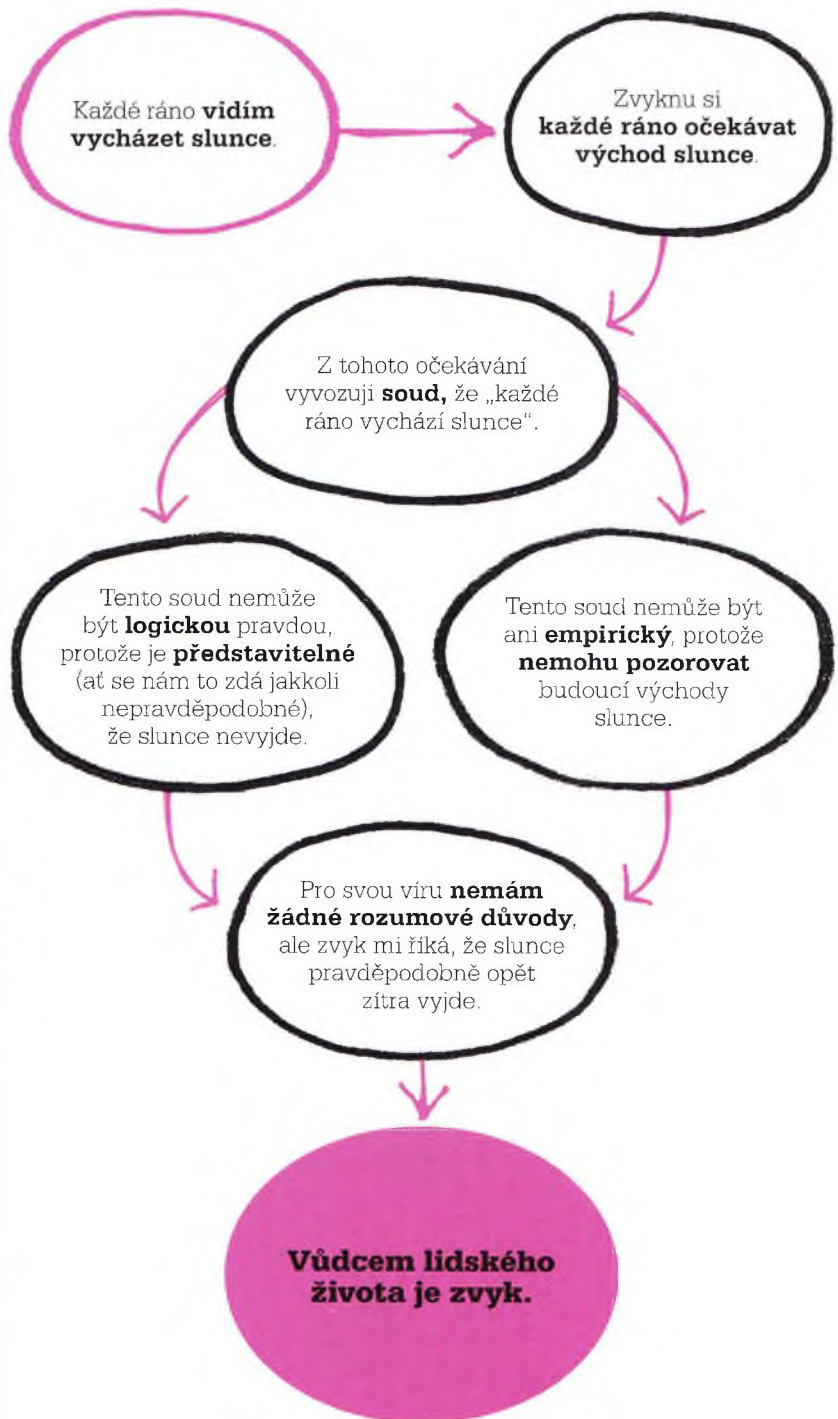
Viz též: Platón 50–55 • Aristotelés 56–63 • René Descartes 116–123 • John Locke 130–133 • George Berkeley 138–141 • Immanuel Kant 164–171 • Ludwig Wittgenstein 246–251 • Karl Popper 262–265

kteří se nezakládají na našich impresích, a Hume se snaží zjistit, v jakém rozsahu tomu tak je. Při porozumění tomu, co má na mysli, musíme mít na zřeteli, že pro Huma existují jen dva druhy výpovědí – totiž výpovědi „demonstrativní“ (dokazatelné) a výpovědi „pravděpodobné“ –, a Hume tvrdí, že v každodenní zkušenosti tyto dva druhy často směšujeme.

Demonstrativní výpověď je taková výpověď, jejíž pravdivost nebo nepravdivost je zcela evidentní. Vezměme například výpověď $2 + 2 = 4$. Popření této výpovědi vede k logickému sporu – jinými slovy tvrdit, že $2 + 2$ se nerovná 4, znamená nechápat význam výrazů „2“ nebo „4“ (nebo „+“ nebo „=“). Demonstrativní výpovědi v logice, matematice a deduktivním usuzování jsou známy jako pravdivé či nepravdivé *a priori*, to znamená „před zkušeností“. Pravdivost pravděpodobné výpovědi však evidentní není, protože se týká empirického světa. Každá výpověď o světě, například „Jim je nahoře“, je výpověď pravděpodobnou, protože

Matematika a logika poskytují „demonstrativní“ pravdy, jak je Hume nazývá, které nemohou být bezesporné popřeny. Jsou to jediné jistoty v Humeově filosofii.

vyžaduje empirický důkaz své pravdivosti či nepravdivosti. Jinými slovy, její pravdivost či nepravdivost může být prokázána pouze nějakým typem „experimentu“ – například tím, že vyjdeme nahoru a podíváme se, jestli tam Jim je, nebo není.

V tomto světle můžeme u každé výpovědi položit otázku, zda je pravděpodobná, nebo demonstrativní, tedy nevýratná. Jestliže není ani pravděpodobná, ani demonstrativní, nemůžeme vědět, zda je pravdivá, či nepravdivá, a proto jde podle Huma o bezesmyslnou výpověď. Toto dělení všech výpovědí ve dva možné druhy, které tvoří jakoby dilema, je často označováno jako „Humova vidlička“.

Induktivní usuzování

Až dosud není na Humově uvažování nic překvapivého, ale vše se zvláštním způsobem změní, když Hume aplikuje tento způsob argumentace na induktivní vyvozování – na naši schopnost vyvozovat věci na základě minulých zkušeností. Pozorujeme nějaký neměnný vzor a vyvozujeme z toho, že vše bude stejně pokračovat i v budoucnosti, přičemž mlčky předpokládáme, že příroda se bude i zítra chovat stejně jako včera nebo dnes. Vidíme například, že každé ráno vychází slunce, a vyvozujeme z toho, že vyjde i zítra. Je však naše tvrzení, že příroda sleduje tento neměnný vzor, skutečně oprávněné? Tvrzení,

že zítra vyjde slunce, není demonstrativní výpověď, protože tvrzení opaku neobsahuje logický spor. A není to ani pravděpodobná výpověď, protože nemůžeme prožít a zakusit budoucí východy slunce.

Stejný problém nastane, aplikujeme-li Humovu vidličku na kauzalitu. Výpověď „událost A je příčinou události B“ se na první pohled jeví jako jedna z výpovědí, kterou můžeme verifikovat, ale při bližším přezkoumání to opět neobstojí. V popření toho, že A je příčinou B, není obsažen logický spor (který by byl obsažen v popření, že $2 + 2 = 4$), a tudíž nemůže jít o demonstrativní výpověď. Nemůže však být dokázána ani empiricky, protože nemůžeme pozorovat každou událost A, abychom viděli, je-li následována událostí B, takže nejde ani o výpověď pravděpodobnou. Fakt, že v naší omezené zkušenosti B neměnně následuje po A, není racionálním důvodem pro to, abychom věřili, že po A bude vždy následovat B nebo že A je příčinou B.

Jestliže neexistuje žádný rozumový základ pro vyvozování účinku z příčiny, jaké oprávnění tedy máme pro vytváření této souvislosti? Hume to prostě vysvětluje jako „lidskou přirozenost“ – jako mentální zvyk, jenž si pravidelně opakuje.

Důvody pro naši víru, že zítra vyjde slunce nebo že nám z kohoutku poteče voda, a ne ovoce, nejsou podle Huma logické. Jsou spíše výsledkem **naší** výchovy, která nás učí, že svět bude zítra stejný jako dnes.

“Příroda nám s absolutní a neodvratnou nutností určila, abychom vyslovovali soudy stejně jako dýchali a cítili.”
David Hume
Pojednání o lidské přirozenosti

Věda nám poskytuje stále víc podrobných informací o světě. Podle Huma se však zabývá jen teoriemi, a nikdy nemůže vydat „přírodní zákon“.

vění vykládá jako neměnnost, a jako kauzální vztah si vykládá to, co Hume nazývá „konstantním spoje-
ním“ událostí. Tento druh induktiv-
ního usuzování je přitom základem
vědy a svádí nás k tomu, abychom
své závěry interpretovali jako „zá-
kony“ přírody – ale ať si myslíme
cokoliv, tato praxe nemůže být
ospravedlněna rozumovými argu-
menty. Z následnosti událostí nelze
vyvodit kauzální vztah – „post hoc“
(potom) není „propter hoc“ (proto).
To je Humův nejsilnější argument
proti racionalismu. Základem na-
šeho nároku na vědění, říká Hume,
je víra vedená zvykem, nikoli rozum.

Zvyk – náš vůdce

Hume uznává, že i když induktivní
závěry nelze dokázat, neznamená
to, že nejsou užitečné. Na základě
minulého pozorování a zkušenosti
máme koneckonců stále oprávněný
nárok očekávat, že se dnes **stane**
této, co jsme v minulosti přesně
pozorovali. Neexistuje-li rozumové
zdůvodnění induktivních závěrů, je
dobrým vodítkem zvyk.

Hume však dodává, že tento
„mentální zvyk“ musí být uplatňo-
ván obezřetně. Dříve než mezi
dvěma událostmi usoudíme na pří-
činu a účinek, mělo by být evident-
ní, že tento sled událostí byl v minu-
losti neměnný a že mezi oběma
událostmi je nutná spojitost.
Můžeme oprávněně předvídat, že
opustíme-li nějaký předmět, padne
na podlahu, protože tak se to v mi-
nulosti vždy stalo, a existuje zřejmá
souvislost mezi upuštěním před-
mětu a jeho pádem. Na druhé straně
dvě bítí hodiny, jež se rozcházejí
a několik vteřin, budou bít po sobě.

ale protože mezi nimi není žádná
zřejmá souvislost, nemůžeme z toho
vyvozovat, že bítí prvních hodin je
příčinou bítí těch druhých. Zde platí
jen „post hoc“, nikoli „propter hoc“.

Humovo řešení „problému
indukce“, jak to bývá **označováno**,
zpochybňuje nároky racionalismu
a vyzdvihuje roli víry a zvyku
v našem životě. Jak Hume říká,
závěry vyvozené naší vírou jsou
nakonec „pro mysl stejně uspokojivé
jako **demonstrativní pravdy**“.

Revoluční idea

Skvěle zdůvodněné a novátorské
myšlenky předložené v *Pojednání
o lidské přirozenosti* byly po svém
uveřejnění v roce 1739 v podstatě
ignorovány, ačkoliv představovaly
vrchol britského empirismu. Hume
byl ve své zemi lépe znám jako
autor *Dějín Anglie* než jako filozof;
v Německu byl však vliv jeho teorie
poznání silnější. Immanuel Kant
připustil, že byl četbou Huma
probuzen z „dogmatického spánku“,
a Hume si zachoval významný vliv

na německé filozofy 19. století
i na logické pozitivisty 20. století,
kteří byli přesvědčeni, že jediné
smysluplné výpovědi mohou být
verifikovatelné. Humovo pojetí
problému indukce zůstalo v tomto
období nezpochybněno a znovu se
vynořilo v díle Karla Poppera, jenž
je využil pro podepření svého
tvrzení, že teorie může být poklá-
dána za vědeckou jen tehdy, je-li
falzifikovatelná. ■

Hume měl naprosto pravdu,
když ukázal, že indukce
nemůže být logicky
zdůvodněna.

Karl Popper

Domněnky a vyvrácení

**ČLOVĚK SE NARODIL
JAKO SVOBODNÝ,
ALE VŠUDE JE
V OKOVECH**

JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712–1778)

V KONTEXTU

OBLAST

Politická filozofie

PŘÍSTUP

Teorie společenské smlouvy

PŘEDTÍM

1651 Thomas Hobbes rozvíjí ve své knize *Leviathan* ideu společenské smlouvy.

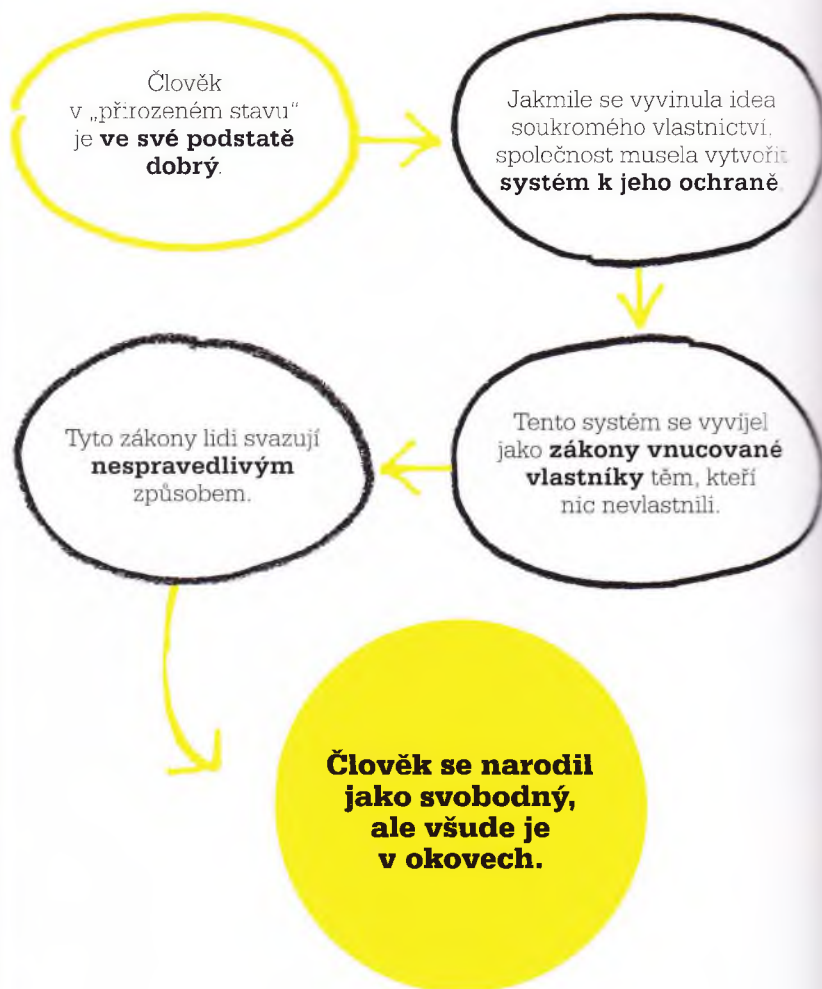
1689 John Locke ve *Dvou pojednáních o vládě* prosazuje přirozené lidské právo obhajovat „život, zdraví, svobodu a vlastnictví“.

POTOM

1791 Thomas Paine v knize *Práva člověka* dokazuje, že jediným účelem státu a vlády je zaručit práva jednotlivce.

1848 Karl Marx a Friedrich Engels publikují *Komunistický manifest*.

1971 John Rawls rozvíjí v knize *Teorie spravedlnosti* ideu „spravedlnosti jako férovosti“.

Rousseau byl ve velké míře produktem období zahrnujícího zejména střední a pozdní desetiletí 18. století a známého jako osvícenství. Sám přímo ztělesňoval kontinentální evropskou filozofii té doby. Jako mladý muž se snažil prosadit jako hudebník a skladatel, ale v roce 1740 přišel do styku s Diderotem a d'Alembertem, filozofy a vydavateli francouzské *Encyclopédie*, a probudil se v něm zájem o filozofii. Politické ovzduší ve Francii té doby bylo neklidné. Francouzští a angličtí osvícenští myslitelé

zpochybňovali existující status quo, podřývali autoritu církve a šlechty, a stoupenci společenských reforem, mezi něž patřil například Voltaire, se neustále dostávali do konfliktu s utlačovatelskou cenzurou vládnoucího řádu. Za tohoto stavu nebylo nijak překvapující, že hlavní oblastí Rousseauova zájmu se stala politická filozofie. Jeho myšlení bylo ovlivněno nejen francouzskými současníky, ale také díly anglických filozofů – a zejména idejemi společenské smlouvy, jak je nastínil Thomas Hobbes a dále rozvinul John Locke. Rousseau podobně jako

tito filozofové srovnával ideu lidstva v hypotetickém „přirozeném stavu“ se skutečným životem v civilizované společnosti. Jeho názory na přirozený stav a na to, jak je ovlivňován společností, byly však radikálně odlišné, a to v takové míře, že mohly být dokonce považovány za jakousi formu „protiosvícenského“ myšlení. Obsahovaly v sobě již zárodky dalšího velkého hnutí, romantismu.

Věda a umění škodí

Hobbes považoval život v přirozeném stavu za „osamělý, ubohý,

Viz též: Thomas Hobbes 112–115 ■ John Locke 130–133 ■ Edmund Burke 172–173 ■ John Stuart Mill 190–193 ■ Karl Marx 196–203 ■ John Rawls 294–295

ošklivý, zvířecí a krátký". V jeho pohledu se lidé instinktivně dávají věst vlastním zájmem a ziskností a civilizace musí tyto instinkty omezit. Rousseau se však na lidskou přirozenost dívá daleko laskavěji a v civilizované společnosti naproti tomu vidí mnohem méně blahodárnou sílu.

Myšlenka, že společnost může mít škodlivý vliv, se u Rousseaua poprvé objevila v jeho pojednání pro soutěž organizovanou Dijonskou akademií, v němž odpovídal na otázku, zda pokrok věd a umění přispěl ke zjemnění mravů. Od myslitelů té doby, a zejména od hudebníků, jakým byl Rousseau, se očekávala kladná a nadšená odpověď, ale Rousseau podal odpověď právě opačnou. V *Rozpravě o vědách a umění*, za niž nakonec získal první cenu, polemicky rozvinul myšlenku, že umění a vědy naopak mravy kazí

a narušují. Tvrdil, že nejen zdaleka nezlepšují lidského ducha a lidský život, ale negativně působí na lidskou ctnost a štěstí.

Nerovnost zákonů

Když se takto ve svém vítězném a veřejně přijatém pojednání rozešel se zavedeným myšlením, pokročil ve svém druhém pojednání, v *Rozpravě o původu a základech nerovnosti mezi lidmi*, jež rovněž vznikla jako odpověď na soutěžní otázku, ještě o krok dále. Téma rezonovalo s dobovou náladou a odráželo volání po společenské reformě vycházející od takových spisovatelů, jakým byl Voltaire. Rousseau se však svou

Romantické hnutí v umění a v literatuře, jež ovládlo pozdní 18. a rané 19. století, přejalo Rousseauovu představu o přirozeném stavu jako o stavu krásy, nevinnosti a ctnosti.

Jean-Jacques Rousseau

Jean-Jacques Rousseau se narodil v Ženevě v kalvinistické rodině. Matka mu zemřela několik dnů po narození a otec musel později po souboji prchnout z domova. Rousseau pak vyrůstal v péči strýce.

V šestnácti letech odešel do Francie a konvertoval ke katolicismu. Snažil se uplatnit jako skladatel a později byl na dva roky vyslán do Benátek jako tajemník velvyslance. Po návratu začal psát o filozofických tématech. Jeho kontroverzní názory však vedly k tomu, že jeho knihy byly ve Švýcarsku a ve Francii zakázány a na Rousseaua byl vydán zatykač. Přijal proto nabídku Davida Huma, jenž jej pozval do Anglie. Rozešel se s ním však ve zlém a pod falešným jménem se vrátil do Francie. Později mu byl povolán návrat do Paříže, kde pak žil až do konce života.

Hlavní díla

1750 *Rozprava o vědách a umění*

1755 *Rozprava o původu a základech nerovnosti mezi lidmi*

1755 *Rozprava o politické ekonomii*

1762 *Emil aneb O výchově*

1762 *O společenské smlouvě*

analýzou znovu postavil proti konvenčnímu myšlení. Sobecký, barbarský a nespravedlivý přirozený stav, vyličený Hobbesem, není pro Rousseaua popisem „přirozeného člověka“, ale „člověka civilizovaného“. Právě civilizovaná společnost ve skutečnosti vede k tomuto barbarskému stavu. Přirozený stav lidstva, tvrdí Rousseau, je nevinný, šťastný a nezávislý. Člověk se rodí svobodný.

Společnost člověka kazí

Přirozený stav, který Rousseau popisuje, je pastorální idylkou, kde lidé žijící ve svém přirozeném stavu jsou zásadně dobří. Jsou nadáni vrozenými ctnostmi a také, což je důležitější, vlastnostmi soucitu a empatie, schopnosti vcítění. Jakmile je však tento stav nevinnosti narušen a moc rozumu začíná oddělovat lidstvo od ostatní přírody, lidé se vzdalují svým přirozeným ctnostem. Nucený přechod z přirozeného stavu k civilizované společ-

Adam a Eva – lidé v „přirozeném stavu“, který podle Rousseaua předcházela společnost. Rousseau tvrdil, že jsme stejně jako oni zkažení věděním a stále sobečtější a nešťastnější.

nosti proto znamená krok od ctnosti k neřesti a od idylického štěstí k bídě.

Rousseau pohlíží na pád z přirozeného stavu a na ustavení civilizované společnosti jako na něco politováníhodného, ale nevyhnutelného, jako na důsledek lidské rozumové schopnosti. Celý proces podle jeho názoru začal v okamžiku, kdy si člověk pro sebe poprvé zabral kus půdy a zavedl tak pojem vlastnictví. Pokud chtěly skupiny lidí vedle sebe takto žít, musely vytvářet společnosti, které mohly být udržovány jedine soustavou zákonů. Rousseau prohlašuje, že každá společnost se vzdaluje přirozeným lidským ctnostem, včetně schopnosti vcítění, a zavádí zákony, které nejsou spravedlivé, ale sobecké. Jsou určeny k tomu, aby chránily vlastnictví, a bohatí je vnucují chudým. Přechod z přirozeného stavu do stavu civilizovaného s sebou nese nejen přechod od ctnosti k neřesti, zdůrazňuje Rousseau, ale také přechod od nevinnosti a svobody k nespravedlnosti a zotročení. Ačkoli lidstvo je přirozeně ctnostné, je společnost zkažena, ačkoli se člověk rodí svobodný, zákony ukládané společnosti ho odsuzují k životu „v okovech“.

Společenská smlouva

Rousseauova druhá *Rozprava* vyvolala ještě větší pobouření než jeho první pojednání, ale přinesla mu uznání a získala mu mnoho stoupenců. Jeho obraz přirozeného stavu jako stavu žádoucího, a nikoli zvířecího se stal důležitou součástí rodícího se romantického hnutí v literatuře a umění. Rousseauovo heslo „zpět k přírodě!“ a jeho pesimistická analýza moderní společnosti jako společnosti plné nerovnosti a nespravedlnosti také dobře rezonovaly s rostoucím sociálním neklidem po roce 1750, zejména

Klidně se žije také v temnicích; stačí to však k tomu, aby se tam člověk cítil dobře?

Jean-Jacques Rousseau
Společenská smlouva

ve Francii. Rousseau se však nespokojil s pouhým konstatováním problému, ale ve svém možná nejvlivnějším díle, ve *Společenské smlouvě*, nabídl posléze i řešení.

Rousseau otevírá svou knihu vzníceným prohlášením „Člověk se narodil jako svobodný, ale všude je v okovech“, jež bylo v takové míře považováno za výzvu k radikální změně, že se o 27 roků později stalo sloganem ve Francouzské revoluci. Po této výzvě rozvíjí Rousseau svou vizi alternativní občanské společnosti, jež není řízena aristokracií, monarchií a církví, ale všemi občany podílejícími se na zákonodárství. Podle vzoru klasických republikánských idejí antické demokracie si představuje občanskou společnost jako celek vydávající zákony v souladu s *volonté générale*, s obecnou vůlí. Zákony by měly vycházet od všech a vztahovat se na všechny – každý by měl být považován za rovného se všemi ostatními. Na rozdíl od Lockovy verze společenské smlouvy, určené k ochraně práv a vlastnictví jednotlivců, Rousseau vyžaduje, aby zákonodárná moc byla dána lidu jako celku a vykonávána obecnou vůlí. Obecná vůle reprezentuje obecné blaho, je tedy něčím více

“

Obecná vůle musí
vycházet ze všech,
aby platila pro všechny.

Jean-Jacques Rousseau
Společenská smlouva

”

než součtem jednotlivých vůlí. Rousseau je přesvědčen, že svobodná možnost účastnit se zákonodárného procesu by posléze odstranila nerovnost a nespravedlnost, posílila pocit přináležet ke společnosti a nevyhnutelně by vedla k *liberté, égalité, fraternité* – tyto tři pojmy se staly heslem nové Francouzské republiky.

Výchova

V jiné knize, kterou napsal ve stejném roce jako *Společenskou smlouvu* a kterou nazval *Emil aneb O výchově*, Rousseau dál rozvinul své téma a snažil se ukázat, že za zlého přirozeného stavu a za trvalou zla moderní společnosti nese odpovědnost vládnoucí výchova. Navrhl ve svém díle zároveň novou pedagogiku, jež by měla lidem umožnit, aby se svobodně rozhodli pro obecné blaho. V jiných knihách a pojednáních se soustředil na škodlivé působení konvenčního náboženství i ateismu. Ohniskem všech jeho děl byla myšlenka, že

rozum ohrožuje lidskou nevinnost, a posléze i svobodu a štěstí. Místo výchovy intelektu prosazuje Rousseau výchovu citovou a prohlašuje, že naše náboženská víra by měla být vedena srdcem, nikoli hlavou.

Politický vliv

Rousseauovy spisy byly ve Francii většinou ihned po svém vydání zakázány, ale právě proto mu rychle získaly uznání a mnoho stoupenců. Když v roce 1778 zemřel, schylovalo se ve Francii k revoluci a Rousseauova idea společenské smlouvy, podle níž by zákonodárný proces měla kontrolovat obecná vůle všech občanů, skýtala revolucionářům životaschopnou alternativu k prohnitému feudálnímu systému.

Rousseauova filozofie však byla v rozporu s myšlením jeho současníků a jeho trvání na tom, že přirozený stav převyšuje život v civilizované společnosti, narazilo na nepochopení a vedlo k rozchodu

s dalšími reformátory, jakými byli například Voltaire a Hume. Rousseauův politický vliv byl nejsilnější v revolučním období bezprostředně po jeho smrti, ale jeho působení na filozofii, a zejména na politickou filozofii, se ve větší míře znovu projevilo v 19. století.

Hegel začlenil Rousseauovu ideu společenské smlouvy do vlastního filozofického systému. Později, a ještě významněji, zapůsobily Rousseauovy úvahy o nerovnosti a nespravedlnosti zvláště na Marxe. Na rozdíl od Robespierrea, jednoho z vůdců Francouzské revoluce, jenž si během vlády teroru přivlastnil Rousseauovu filozofii pro vlastní cíle, Marx plně pochopil a rozvinul Rousseauovu analýzu kapitalistické společnosti a revolučních prostředků vedoucích k jejímu nahrazení. Marxův *Komunistický manifest* končí přitakáním Rousseauovi a povzbuzením proletářů, kteří „nemají co ztratit, leda své okovy“. ■

Francouzská revoluce, jež vypukla několik po Rousseauově smrti, byla inspirována jeho slovy, že je nespravedlivé, aby nemnoho bohatých vládlo nad mnohým, zcela zbaveným hlasu a moci.

ČLOVĚK JE ŽIVOČICH, KTERÝ OBCHODUJE

ADAM SMITH (1723–1790)

V KONTEXTU

OBLAST
Politická filozofie

PŘÍSTUP
Klasická ekonomie

PŘEDTÍM
KOL. 350 PŘ. KR. Aristotelés zdůrazňuje důležitost domácí produkce („ekonomie“) a vysvětluje úlohu peněz.

1714 Holandský myslitel Bernard Mandeville dokazuje, že egoistické jednání může nepřímo vést k sociálně žádoucím důsledkům.

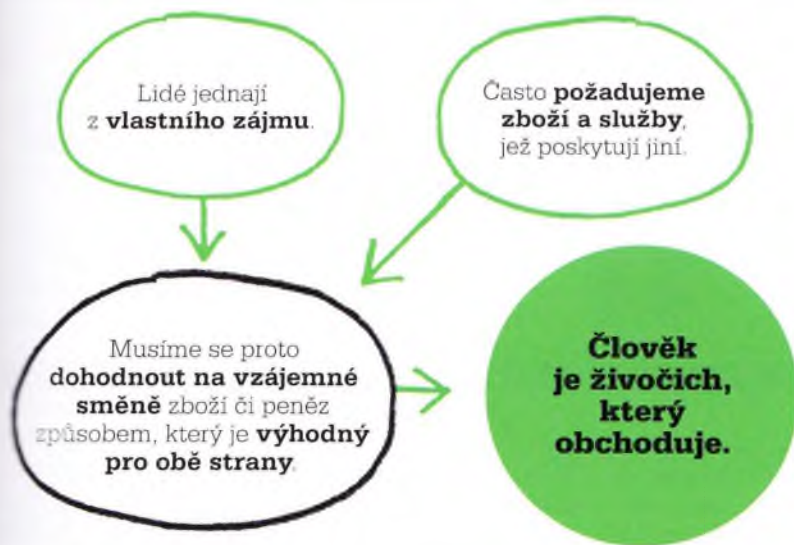
POTOM
Po 1850 Britský spisovatel John Ruskin tvrdí, že Smithovy názory jsou příliš materialistické, a tudíž protikřesťanské.

Po 1940 Filozofové uplatňují v sociálních vědách ideu jednání jako model pro vysvětlení lidského chování.

Adam Smith je často považován za nejvýznamnějšího světového ekonoma. Jeho pojmy ekonomického jednání a vlastního zájmu, které zkoumal a možnost různých typů dohod a zájmů – například „obecného zájmu“, který je realizován sledováním vlastních zájmů, – přitahují pozornost filozofů i dnes. Smithovy spisy jsou důležité také proto, že dávají obecnější a abstraktnější formu ideji „komerční“ společnosti, kterou rozvinul jeho přítel David Hume.

Smith se stejně jako jeho švýcarský současník Jean-Jacques Rousseau domnívá, že motivy lidí jsou zčásti sociální a zčásti egois-

Viz též: David Hume 148–53 ■ Jean-Jacques Rousseau 154–59 ■ Edmund Burke 172–73 ■ Karl Marx 196–203 ■ Noam Chomsky 304–05

Adam Smith

Adam Smith, „otec moderní ekonomie“, se narodil v roce 1723 v Kirkcaldy ve Skotsku. Po úspěšném akademickém studiu přednášel nejprve na univerzitě v Edinburhu a poté v Glasgowu, kde se v roce 1750 stal profesorem. V šedesátých letech přijal lukrativní místo jako osobní průvodce mladého skotského aristokrata Henryho Scotta, s nímž pobýval ve Francii a ve Švýcarsku.

Smith, který již znal Davida Huma a jiné skotské osvícenské myslitele, využil této příležitosti k setkání s vedoucími představiteli evropského osvícenství. Po návratu do Skotska pracoval deset let na *Bohatství národů* a poté znovu vstoupil do státní služby jako celní zplnomocněnec. Toto postavení mu dovoľovalo radit britské vládě v různých ekonomických otázkách. V roce 1787 se vrátil na univerzitu v Glasgowu a v posledních třech letech života byl jejím rektorem.

Hlavní díla

1759 *Teorie mravních citů*
1776 *Bohatství národů*
1795 *Eseje o filozofických tématech*

Smith. Vlastní zájem je však ménější, a proto lépe vysvětluje lidské chování. Smith je přesvědčen, že to lze potvrdit sociálním pozorováním, a jeho přístup je tedy, obecně řečeno, empirický. V jedné ze svých nejslavnějších úvah o psychologii obchodování říká, že obchod se nešťastěji uskutečňuje tak, že obě strany na sebe navzájem naléhají: „Dej mi, co potřebuji já, a já ti dám, co potřebuješ ty.“ Jinými slovy se u lidí „nedovoláváme jejich lidskosti, nýbrž jejich sobectví.“

Smith dále tvrdí, že směna užitečných věcí je typicky lidským rysem. Poznamenává, že u psů nikdy nelze pozorovat, že by nějaký pes směnili kost s jiným. Když chce zvíře něco získat, musí se „snažit získat přízeň toho, od koho si něco žádá“. I lidé se mohou pokusit „získat přízeň nějakým lisáním a dotěrným lísáním“, ale nemohou se k němu uchýlit vždy, když potřebují pomoc. Život vyžaduje podle

Smithových slov „spolupráci a pomoc celých zástupů lidí“. Máme-li například strávit pohodlně noc v hostinci, potřebujeme k tomu přispění mnoha lidí – aby nám uvařili a podali jídlo, připravili pokoj atd. – a žádná z jejich služeb nemůže záviset jen na dobré vůli. Proto je „člověk živočich, který obchoduje“, a obchod je uzavřen předložením dohody, která je ve vlastním zájmu obou stran.

Dělbá práce

Smith ve svém pojetí vznikajících tržních ekonomik dokazuje, že naše schopnost uzavírat obchody učinila konec někdejšímu univerzálnímu požadavku, aby každá osoba nebo alespoň každá rodina byla ekonomicky soběstačná. Protože můžeme uzavírat obchody, můžeme se soustředit na produkci stále menšího počtu zboží a vyrábět nakonec pouze jediný druh zboží nebo poskytovat jedinou službu výměnou za vše ostatní, co potřebujeme.

Na tento proces revolučně působil vynález peněz, který odstranil potřebu směnného obchodu. Od té doby byli na dobročinnost podle Smithova názoru odkázáni pouze ti, kdo nemohli pracovat. Všichni ostatní mohli přijít na trh a směniti svou práci – anebo peníze, jež si svou prací vydělali, – za produkty práce jiných lidí.

Zánik nutnosti opatřit si všechno vlastní silou vedl k tomu, že se objevili lidé se specifickými dovednostmi (například pekaři či tesaři), a posléze došlo k tomu, co Smith nazývá „dělbou práce“ mezi jednotlivými pracovníky. Tak označuje Smith specializaci, kdy jednotlivec nejen vykonává jediný typ práce, ale v pracovním procesu, na němž se podílí více lidí, provádí pouze jediný pracovní úkon.

Trh je klíčem k nastolení spravedlivé společnosti, říká Smith. Svoboda, kterou jednotlivcům poskytuje kupování a prodávání zboží, jim umožňuje život v „přirozené svobodě“.

Největší zvýšení produktivní síly práce a větší díl dovednosti, zručnosti a důvtipu, s nimiž je práce všude řízena a vykonávána, jsou zřejmě důsledkem dělby práce.

Adam Smith

Ve vzdělané společnosti potřebuje člověk neustále spolupráci a pomoc celých zástupů lidí.

Adam Smith
Bohatství národů

Smith dokládá význam specializace hned na začátku *Bohatství národů*, svého mistrovského díla, a ukazuje, jak tovární systém radikálně usnadňuje zhotovení prostého špendlíku. Zatímco jeden pracovník by byl stěží schopen vyrobit 20 špendlíků za den, skupina 10 pracovníků pověřená různými úkony – kdy jeden pracovník „drát vytahuje, druhý jej narovná, třetí stříhá, čtvrtý

zaostřuje a pátý nahoře přibrušuje, aby se mohla nasadit hlavíčka“ – byla ve Smithově době schopná vyrobit 48 000 špendlíků denně.

Na Smithe učinily hluboký dojem pokroky v produktivitě práce během průmyslové revoluce – dělníci měli k dispozici mnohem lepší vybavení a často mohli být nahrazeni stroji. Všeuměl nemohl v takovém systému přežít,

a dokonce i filozofové se začali specializovat v různých oblastech svého předmětu, například v logice, etice, teorii poznání a metafyzice.

Volný trh

Smith dokazuje, že dělba práce, která zvyšuje produktivitu a každému umožňuje, aby se uplatnil v nějakém druhu práce, může v dobře uspořádané společnosti vést k všeobecnému bohatství. Říká, že v podmínkách dokonalé svobody může trh vést ke stavu dokonalé rovnosti – kdy každý může vlastní cestou sledovat vlastní zájmy, pokud je to v souladu se zákony spravedlnosti. A rovností Smith nerozumí rovnost šancí, nýbrž rovnost stavu a životních podmínek. Jeho cílem je jinými slovy taková společnost, která nebude rozdělena soutěživostí, nýbrž stmelena směnou založenou na vzájemném vlastním zájmu.

Lidé by proto měli mít svobodu nejen proto, že si ji zaslouhují. Tržní hospodářství je pro Smitha cestou, jak realizovat ideje a požadavky morálky. Tvrdí, že společnost jako celek těží z jednotlivců sledujících vlastní zájem. Neboť „neviditelná ruka“ trhu se svými zákony nabídky a poptávky reguluje množství dostupného zboží a určuje jeho cenu mnohem efektivněji, než by to bylo schopna jakákoli vláda. Jednoduše řečeno, sledování vlastního zájmu zdaleka není neslučitelné se spravedlivou společností a podle Smithova názoru je naopak jedinou cestou, jak ji zaručit.

V takové společnosti se vláda může omezit jen na vykonávání několika základních funkcí, mezi něž patří například zajišťování obrany, právní ochrany a výchovy, a úměrně tomu mohou být sníženy

daně a poplatky. A stejně jako může obchod vzkvétat v národních hranicích, může vzkvétat i mimo ně v rámci mezinárodního obchodu, který se v celém světě šířil právě ve Smithově době.

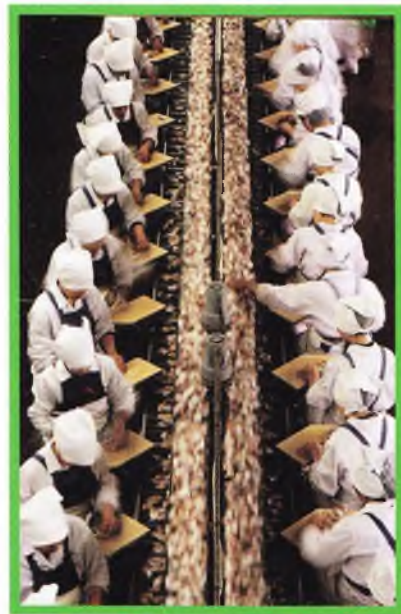
Smith sám rozpoznal, že s pojmem volného trhu jsou spojeny určité problémy – zejména se společným vyjednáváním mezd za pracovní dobu. Uznával také, že i když dělba práce nesporně přináší obrovský ekonomický prospěch, jednotvárně se opakující pracovní úkony dělníka nejen nudí, ale mohou člověka fyzicky i psychicky poškodit, a proto doporučoval, aby vlády omezovaly rozsah, v jakém jsou výrobní linky používány.

Když bylo *Bohatství národů* poprvé vydáno, jeho učení o volném a neregulovaném trhu působilo revolučně nejen pro svůj útok na zavedené obchodní a zemědělské výsady a monopoly, ale také pro své tvrzení, že bohatství národa nezávisí na jeho zlatých rezervách, nýbrž na jeho práci – takový názor odporoval veškerému ekonomickému myšlení vládnoucímu v tehdejší Evropě.

Smithova pověst revolucionáře ještě zesílila během dlouhé debaty o povaze společnosti po Francouzské revoluci v roce 1789 a podnítila viktoriánského historika H. T. Buckla k tomu, že popsal *Bohatství národů* jako „pravděpodobně nejdůležitější knihu, jaká byla kdy napsána“.

Smithovo dědictví

Smithovi kritici namítali, že se mýlil, když předpokládal, že „obecný zájem“ je totéž jako „konzumní zájem“ a že volný trh je prospěšný pro všechny. Je pravda, že i když byl Smith vnímavý vůči obětem chudoby, nikdy se mu v jeho sociálním modelu nepodařilo plně vyvážit

Výrobní linka je mechanismem přinášejícím peníze, ale Smith varuje před jejím dehumanizujícím účinkem na dělníky, není-li její využívání regulováno.

zájmy výrobců a spotřebitelů nebo do něj integrovat domácí, převážně ženami vykonávanou práci, jež pomáhá udržet společnost v efektivním chodu.

Z těchto důvodů a se zrodem socialismu v 19. století Smithova sláva vybledla, ale v pozdním 20. století jeho myšlenky znovu ožily ve spojení s obnoveným zájmem o tržní hospodářství. Teprve dnes můžeme skutečně plně ocenit Smithovo vizionářské tvrzení, že trh je více než nějaké místo. Trh je pojem – a jako takový může existovat všude, nejen na nějakém stanoveném místě, například na městském náměstí. Ve „virtuálních“ trzích, které umožňuje nová telekomunikační technika, se stává reálnou Smithova základní vize, že trhy nejsou fyzickým místem, nýbrž společenským vztahem. ■

**EXISTUJÍ DVA SVĚTY:
SVĚT, JAK SE NÁM
JEVÍ, A SVĚT
VĚCÍ O SOBĚ**

IMMANUEL KANT (1724–1804)

V KONTEXTU

OBLAST

Metafyzika

PŘÍSTUP

**Transcendentální
idealismus**

PŘEDTÍM

1641 René Descartes vydává *Meditace o první filosofii*, v nichž vyslovuje pochybnosti o veškerém poznání, vyjma poznání o vlastním vědomí.

1739 David Hume vydává *Pojednání o lidské přirozenosti*, jež poukazuje na meze, v nichž lidská mysl vnímá realitu.

POTOM

19. st. V Německu se v reakci na Kantovu filosofii vyvíjí německý idealismus.

Počátek 20. st. Edmund Husserl rozvíjí fenomenologii, studium předmětů zkušenosti, a využívá Kantova pojmu vědomí.

Immanuel Kant považoval za „skandál“, že za více než dva tisíce let **filozofického** myšlení nebyl nikdo schopen dokázat reálnou existenci vnějšího světa. Měl na mysli zejména teorie René Descarta a George Berkeleyho, kteří vyslovili pochybnosti o existenci vnějšího světa.

Descartes na začátku svých *Meditací* prohlásil, že musíme pochybovat o veškerém poznání, mimo poznání o naší vlastní existenci jako myslících bytostí – musíme pochybovat i o tom, že existuje vnější svět. Tomuto skeptickému hledisku pak čelil

argumentem, který se snaží dokázat existenci Boha, jenž ho nemůže klamat, a tedy i realitu vnějšího světa. Mnozí filozofové (včetně Kanta) však nepokládali tento Descartův důkaz Boha za přesvědčivý.

Berkeley na druhé straně tvrdil, že poznání je skutečně možné, že však vychází ze smyslových dojmů, jež vnímá naše vědomí. Podle Berkeleyho nejsme oprávněni předpokládat, že za těmito vjemy existuje vnější svět.

Čas a vědomí

Kant chce naproti tomu dokázat, že existuje vnější materiální svět a že o jeho existenci nelze pochybovat. Jeho argumentace postupuje takto: aby něco existovalo, musí to být vymezitelné v čase – musíme být schopni říci, kdy to existuje a jak dlouho. Jak tomu však je v případě mého vlastního vědomí?

I když se zdá, že vědomí se neustávajícím proudem počitků a myšlenek nepřetržitě mění, můžeme pro označení toho, co se právě v našem vědomí děje, použít slovo „nyní“. „Nyní“ však není žádný určitý čas nebo doba. Kdykoliv řeknu „nyní“, moje vědomí se již opět změnilo.

Zde právě tkví problém: lze přesně určit ono „kdy“ mé vlastní existence? Nemůžeme přímo zakoušet čas samotný; čas spíše vnímáme prostřednictvím věcí, jež se v čase pohybují, mění nebo zůstávají stejné. Představme si hodinové ručičky, jež se neustále pomalu pohybují. Pohybující se ručičky jsou samy o sobě pro určení času bez užitku – potřebují něco, například čísla na ciferníku, oproti čemu mění svou polohu. To znamená, že všechny prostředky, které mám pro měření

Podle Kanta můžeme čas zakoušet pouze prostřednictvím věcí, jež se ve světě pohybují nebo mění, jako například **hodinové ručičky**. Čas je tak vždy zakoušen pouze nepřímo.

svého neustále se měnícího „nyní“, se nalézají mimo mne, v materiálních předmětech v prostoru (včetně mého vlastního těla). Říci, že existují, vyžaduje určitý bod v čase, a to opět vyžaduje aktuálně existující vnější svět, v němž plyne čas. Má úroveň jistoty o existenci vnějšího světa je tak přesně stejná jako má úroveň jistoty o existenci vlastního vědomí, kterou Descartes pokládal za absolutně jistou.

Problém vědy

Kant se také zabýval tím, jak chápe vnější svět věda. Obdivoval obrovský pokrok, jehož dosáhly přírodní vědy v předcházejících dvou staletích ve srovnání s relativní stagnací trvající od starověku až do té doby. Podobně jako jiní filozofové přemýšlel, co se asi ve vědeckém zkoumání náhle začalo dělat jinak, a zřejmě správně. Odpovědí, kterou podávalo mnoho myslitelů té doby, byl empirismus. Empirističtí filozofové, jako John Locke a David Hume, tvrdili, že neexistuje žádné vědění vyjma toho, jehož lze dosáhnout zkušeností smyslu. Odmítali

Viz též: René Descartes 116–123 ▪ John Locke 130–133 ▪ George Berkeley 138–141 ▪ David Hume 148–153 ▪ Johann Gottlieb Fichte 176 ▪ Georg W. F. Hegel 178–185 ▪ Friedrich Schelling 335 ▪ Arthur Schopenhauer 186–188

názory racionalistických filozofů, kteří jako Descartes a Leibniz dokazovali, že důležitější než zkušenost je pro vědění schopnost mysli usuzovat a operovat s pojmy. Zatímco empiristé prohlašovali, že pojmy bez smyslů jsou slepé, racionalisté tvrdili, že smyslová zkušenost bez pojmů je chaotická.

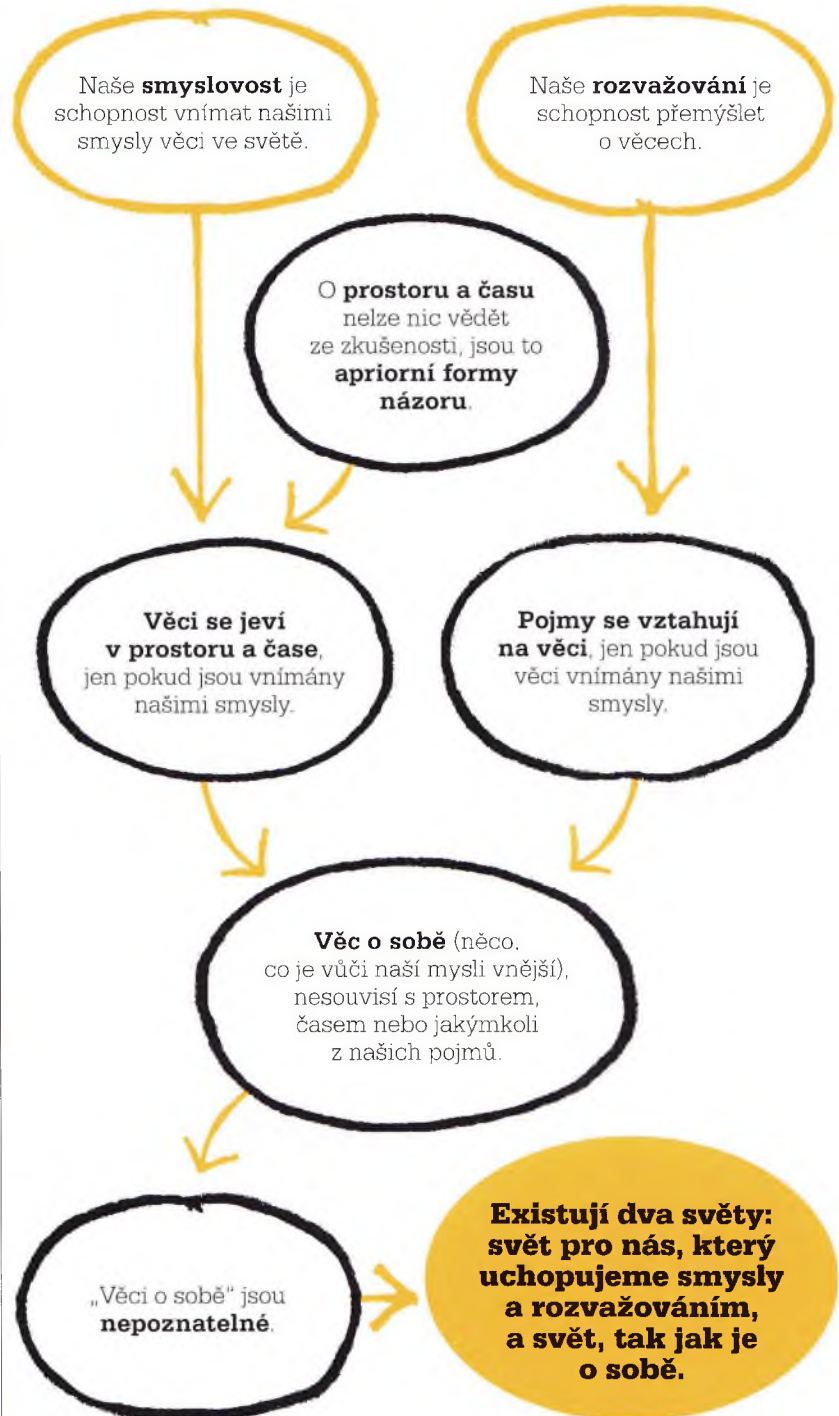
Empiristé tvrdili, že úspěchy novější vědy vyplývaly z toho, že vědci byli při svém pozorování světa mnohem pečlivější než dříve a formulovali mnohem méně neoprávněných předpokladů založených výhradně na rozumu. Kant tvrdil, že i když zčásti je to nepochybně pravda, nemůže to být celá odpověď, protože je prostě nepravdivé říci, že ve vědě před 20. stoletím neexistovalo žádné podrobné a pečlivé empirické pozorování.

Skutečnost je taková, dokazuje Kant, že vznikla nová vědecká metoda, která prokázala cenu empirických pozorování. Tato metoda spočívá na dvou principech. Za prvé tvrdí, že takové pojmy jako síla nebo pohyb mohou být dokonale popsány matematicky. Za druhé ověřuje své vlastní představy o světě tím, že klade

Filozofie spočívá právě v tom, že zná své hranice.

Immanuel Kant
Kritika čistého rozumu

Myšlenky bez obsahu jsou prázdné, názory bez pojmů jsou slepé. Pouze z jejich spojení může vzejít poznání.

Immanuel Kant

Kritika čistého rozumu

specifické otázky o přírodě a sleduje příslušné odpovědi. Experimentální fyzik Galileo Galilei chtěl například ověřit hypotézu, že dvě věci různé váhy padají k zemi stejnou rychlostí. Navrhl tedy pro její ověření experiment takovým způsobem, že jediným možným vysvětlením pozorovaného výsledku byla pravdivost nebo nepravdivost předložené hypotézy.

Kant identifikuje podstatu a význam vědecké metody. Je přesvědčen, že uvedla fyziku a ostatní obory na „spolehlivou cestu vědy“. Kantovo zkoumání zde však nekončí. Jeho další otázkou je, proč je naše zkušenost světa taková, že funguje vědecká metoda? Jinými slovy, proč je naše zkušenost světa svou povahou vždy matematická a jak je pro lidský rozum vždy možné klást otázky přírodě?

Názory a pojmy

Ve své nejslavnější práci, v *Kritice čistého rozumu*, Kant říká, že naše zkušenost světa zahrnuje dva elementy. Prvním je to, co označuje jako „smyslovost“ – naše schopnost vstupovat do přímého kontaktu s jednotlivými věcmi v prostoru

a čase, například s knihou, kterou právě čteme. Tyto přímé poznatky označuje Kant jako „názory“. Druhý element označuje jako „rozvažování“, naši schopnost tvořit a užívat pojmy. Pojem je pro Kanta nepřímým kontaktem s věcmi v té míře, v jaké jsou příkladem určitého typu věci, tak jako je tato kniha příkladem „knihy“ **obecně**. Bez pojmů bychom nevěděli, že náš názor se týká knihy; bez názorů bychom nevěděli, že vůbec existují knihy.

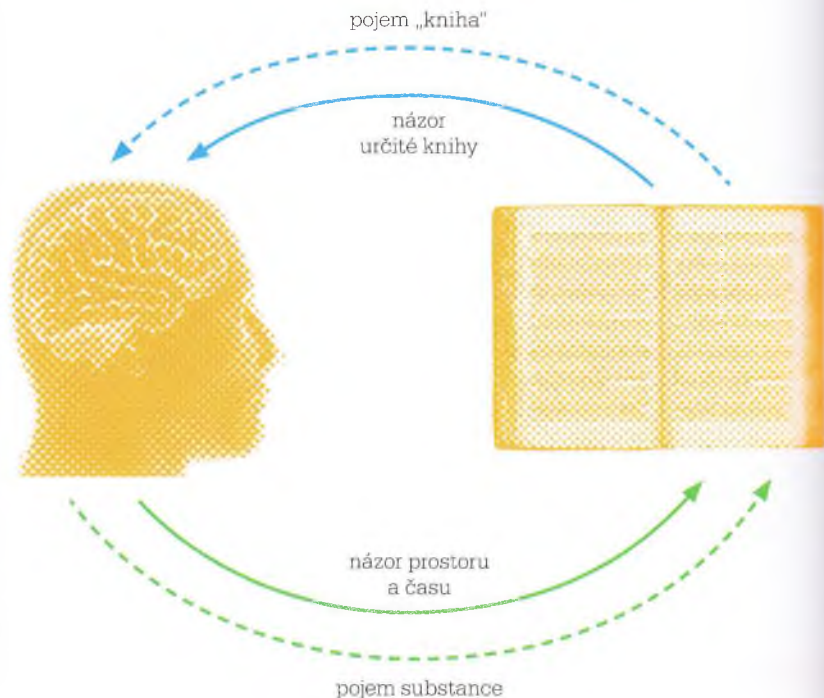
Každý z těchto dvou elementů má opět dvě stránky. Smyslovost zahrnuje můj názor „této“ určité věci (například této knihy) v prostoru a čase a můj názor prostoru a času jako takového

(mou **obeznámenost** s prostorem a časem obecně). Rozvažování zahrnuje můj pojem určitého typu věci (například „knihy“) a můj pojem „věci“ jako takové (substance). Pojem substance definuje, co znamená být věcí obecně, věcí vůbec, nikoli tou či **onou** věcí (knihou či stromem). Můj názor a pojem knihy jsou empirické, protože jak bych mohl vědět cokoliv o knihách, kdybych se s nimi již ve světě nesetkal? Ale můj názor prostoru a času a pojem substance jsou **apriorní**. To znamená, že jsou dány před a nezávisle na jakékoli zkušenosti, jsou podmiňkami naší zkušenosti, ale nikoli jejím předmětem.

Kant rozčlenil poznání na názory, které jsou získávány smyslovým kontaktem s věcmi, a na pojmy, které vycházejí z rozvažování. Naše poznání vychází částečně z empirické zkušenosti, částečně je apriorní.

Legenda

- poznání empirické
- poznání a priori

Naše pochopení toho, že věci jako stromy se mění, předpokládá podle Kanta *apriorní* nahlédnutí pojmu „substance“. Takové pojmy jsou *předběžnými* podmínkami naší zkušenosti.

Opravdový empirista by mohl Kantovi namítnout, že vše, co vím, vychází ze zkušenosti – žádné *a priori* jinak řečeno *neexistuje*. Mohl by říci, že „prostor“ je to, co vnímáme jako stálé, když srovnáváme svá pozorování o věcech v prostoru. A co je „substance“ si uvědomujeme, pozorujeme-li měnící se znaky věci, aniž se ve svém základě mění věc sama. Ačkoliv například listy stromu je nejprve zelené a pak hnědé a nakonec opadá, je to stále tentýž strom.

Prostor a substance

Kant naproti tomu říká, že prostor je stejně jako čas *apriorní* formou vědomí. Chci-li něco vědět o věcech mimo mne, musím vědět, že jsou mimo mne. Jak je však mohu lokalizovat mimo mne, jestliže nevím, co mimo mne znamená? Určité věceni o prostoru je nutné předpokládat dříve, než vůbec mohu prostor empiricky studovat. Prostor nám tedy musí být známý *a priori*.

Tento argument má mimo jiné důsledky. Jestliže prostor není *a priori*, nenáleží k věcem ve světě přístupným naší zkuše-

nosti. Avšak znakem naší smyslovosti je zkušenost s věcmi v prostoru. Rozum nám říká, že musí tedy existovat něco, co je základem naší zkušenosti. Kantův pojem pro to je „věc o sobě“, která je mimo prostor, je separována od smyslovosti, a tudíž vnější vůči naší mysli. Podobné argumenty užil Kant i v souvislosti s časem.

Kant poté dokazuje existenci *apriorních* pojmů, například pojmu substance. Nejprve na nás požaduje, abychom rozlišovali mezi dvěma typy změny stavu: mezi „střídáním“ a „změnou“. Střídání se týká vlastností, jež věci mají: listy stromu mohou být například zelené, nebo hnědé. Změna je naproti tomu to, co dělá sám strom: tentýž strom mění barvu svých listů. Uplatnit tento rozdíl již znamená užít pojmu substance: strom (jakožto substance) se mění, ale listy (jakožto vlastnosti substance) se střídají. Nepřijmeme-li tento rozdíl, nemůžeme uznat platnost pojmu substance. Říkali bychom totiž, že kdykoli dojde ke změně stavu, něco začíná nebo přestává existovat; strom se zelenými listy zaniká současně s tím, jak začíná z ničeho existovat strom s listy hnědými.

To však není možné, říká Kant. Pro důkaz sahá k určení času. Čas nemůže být přímo zakoušen (není to věc); čas, jak již ukázal, zakoušíme skrze věci, jež se mění, nebo zůstávají stejné. Kdybychom vnímali čas tak, že nejprve vidíme strom se zelenými listy, poté strom s hnědými listy, a mezi oběma vjemy by neexistovalo žádné další spojení, vnímali bychom dva vzájemně oddělené časy. Protože to je absurdní, Kant je přesvědčen, že dokázal, že pojem substance, který vytváří spojení mezi „zeleným“ a „hnědým“

stromem, je absolutně nutný. Bez pojmu substance by jakákoli výpověď o světě nebyla možná. Protože jsme však schopni empirické zkušenosti, musí pojem substance existovat *a priori* jako podmínka možné zkušenosti.

Hranice poznání

Filozofický postoj, který tvrdí, že určitý stav či aktivita naší mysli jsou prvofadé a podstatnější než věci, jež vnímáme, je označován jako idealismus, a Kant označuje svou vlastní pozici jako „transcendentální idealismus“. Tvrdí, že prostor, čas a určité pojmy jsou vlastnostmi našeho zkušenostního světa (světa „fenomenálního“), a nikoli světa, jak je nezávisle na naší zkušenosti „o sobě“ (světa „noumenálního“).

Kantova tvrzení o *apriorním* poznání mají pozitivní i negativní důsledky. Pozitivní důsledek spočívá v tom, že *apriorní* povaha prostoru, času a určitých pojmů činí naši zkušenost o světě možnou a spolehlivou. Na základě prostoru a času se naše zkušenost stává kvantifikovatelnou; můžeme ji měřit známými veličinami a formulovat zákony. *Apriorní* pojmy – například pojem „substance“ – umožňují klást

“

O prostoru můžeme mluvit jen z hlediska člověka.

Immanuel Kant
Kritika čistého rozumu

”

otázky o přírodě, například „Je toto substance?“ nebo „Jaké vlastnosti vykazuje tato substance, podle jakých zákonů?“ Jinými slovy, Kantův transcendentální idealismus umožňuje, že naše zkušenost může být základem pro vědu.

Negativní stránkou je, že určité typy myšlení se mohou vydávat za vědu, a dokonce se vědě podobají, ale naprosto selhávají. Je tomu tak proto, že na věci o sobě aplikují názory týkající se prostoru a času nebo pojmy jako substance – které musí podle Kanta platit pro zkušenost, ale nemají platnost pro svět věcí o sobě. Protože tyto typy myšlení připomínají vědu, jsou pro nás neustálým pokušením a pastí, do níž mnozí spadnou, aniž si to uvědomí. Někdo by chtěl například dokázat, že Bůh je příčinou světa, ale příčina a účinek jsou stejně jako substance *apriorní*

“
Lidský rozum má zvláštní osud: je zatěžován otázkami, které nemůže odmítnout, avšak nemůže na ně ani odpovědět.
”

Immanuel Kant

pojmy, které podle Kantova přesvědčení platí pouze pro náš zkušenostní svět, ale nikoli pro věci o sobě. Proto nelze ani vědět, zda existuje Bůh, je-li jako obvykle pokládán za bytost nezávislou na zkušenostním světě. Negativní důsledek Kantovy filozofie spočívá tedy v tom, že je třeba velmi

“
Rozum nahlíží jen to, co podle svého plánu vytváří.
”

Immanuel Kant

Kritika čistého rozumu

pečlivě dbát, abychom nepřekročili hranice poznání.

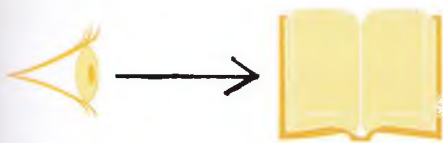
Transcendentální idealismus nám mnohem radikálnějším způsobem umožňuje porozumět rozdílu mezi námi a vnějším světem. To, co je mimo mne, je totiž nejen mimo mne v prostoru, ale také mimo prostor samotný (a mimo čas a veškeré *apriorní* pojmy, které činí možnou mou zkušenost světa). Existují dva světy: „svět“ zkušenosti, který zahrnuje moje myšlenky, pocity, názory a rovněž zkušenost týkající se materiálních věcí, například mého těla nebo knih; a „svět“ věcí o sobě, který nelze poznat ve zkušenosti a není přístupný našemu poznání.

Zvláštní role připadá ve všem našemu tělu. Na jedné straně je naše tělo jako materiální věc součástí vnějšího světa. Na druhé straně je tělo částí nás samých, a také prostředkem, jímž vstupujeme do kontaktu s jinými věcmi

Flammarionův dřevoryt

zobrazuje muže, jenž nahlíží mimo prostor a čas. Podle Kanta je to, co je vnější vůči nám, vnější i vůči prostoru a času, a nemůže být jakožto věc o sobě nikdy poznáno.

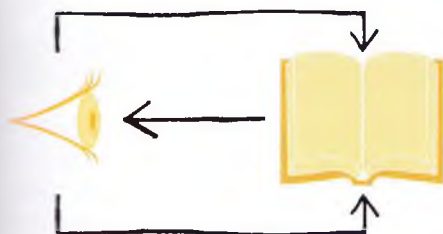
Racionalismus

Racionalisté byli přesvědčení, že k poznání předmětů ve světě vede rozum, nikoli zkušenost.

Empirismus

Empiristé věřili, že poznání vychází z naší zkušenosti s předměty ve světě, nikoli z našeho rozumu.

Transcendentální idealismus

Kantova teorie transcendentálního idealismu tvrdila, že pro porozumění světu jsou nutné rozum i zkušenost.

prostřednictvím pokožky, nervů, očí, uší atd.). To nám umožňuje pochopit rozdíl mezi tělem a vnějším světem: tělo jako médium mých počitků se liší od ostatních vnějších a materiálních věcí.

Trvalý vliv

Kantova *Kritika čistého rozumu* je pravděpodobně nejvýznamnějším dílem v dějinách novověké filozofie. Mnoho moderních myslitelů konečně dělí celý předmět filozofie na dobu před Kantem a po Kantovi.

Před Kantem tu byli empiristé, například John Locke, kteří zdůrazňovali to, co Kant označoval jako *empirismus*, a racionalisté, kteří jako René Descartes naopak upřednostňovali rozumovou stránku. Kant tvrdil, že naše zkušenost světa zahrnuje vždy obojí, a proto se často říká, že dokázal spojit racionalismus a empirismus.

Po Kantovi se filozofie, zejména *metodická*, rychle rozvíjela.

Němečtí idealisté Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Wilhelm Schelling a Georg W. F. Hegel rozvinuli Kantovo myšlení v nových směrech a sami ovlivnili veškeré myšlení 19. století, od romantismu až po marxismus. Kantova sofistikovaná kritika metafyzického myšlení byla důležitá také pro pozitivismus, který tvrdil, že každé zdůvodnitelné tvrzení se musí dát vědecky či logicky verifikovat.

Kantovo pojetí apriorních forem názoru bylo významné i pro fenomenologii 20. století, jakými byli Edmund Husserl a Martin Heidegger, kteří se snažili zkoumat předměty zkušenosti nezávisle na jakýchkoli předpokladech, které o nich můžeme mít.

Kant byl jednou z největších osobností v dějinách evropského filozofického myšlení a jeho dílo zůstává důležitým orientačním bodem i pro současné filozofy, zejména v oblasti metafyziky a noetiky. ■

Immanuel Kant

Immanuel Kant se narodil v roce 1724 v rodině nemajetného drobného řemeslníka a po celý život žil a pracoval v Královci, kosmopolitním baltském přístavním městě, které tehdy bylo součástí Pruska. Ačkoliv nikdy neopustil domovskou oblast, stal se již za života mezinárodně proslulým filozofem.

Na univerzitě v Královci studoval filozofii, fyziku a matematiku a dalších 27 let na téže univerzitě přednášel. Jeho neortodoxní názory vedly k tomu, že mu král Bedřich Vilém II. v roce 1792 zakázal vyučovat, ale o pět let později, po králově smrti, se k vyučování opět vrátil. Kant publikoval během celé univerzitní dráhy, nejznámější jsou však jeho průlomová díla, jež vytvořil až ve svých padesáti až šedesáti letech. Ačkoli byl vtipný a společenský muž, nikdy se neoženil a zemřel ve věku 80 let.

Hlavní díla

1781 *Kritika čistého rozumu*

1785 *Základy metafyziky mravů*

1788 *Kritika praktického rozumu*

1790 *Kritika soudnosti*

SPOLEČNOST JE SMLOUVA

EDMUND BURKE (1729–1797)

V KONTEXTU

OBLAST
Politická filozofie

PŘÍSTUP
Konzervatismus

PŘEDTÍM

KOL. 350 PR. KR. Aristotelés tvrdí, že společnost je organismus a člověk je svou přirozeností politický živoch.

5. stol. Sv. Augustin říká, že stát je formou trestu za „prvotní hřích“.

17. stol. Angličtí filozofové Thomas Hobbes a John Locke rozvíjejí myšlenku „společenské smlouvy“.

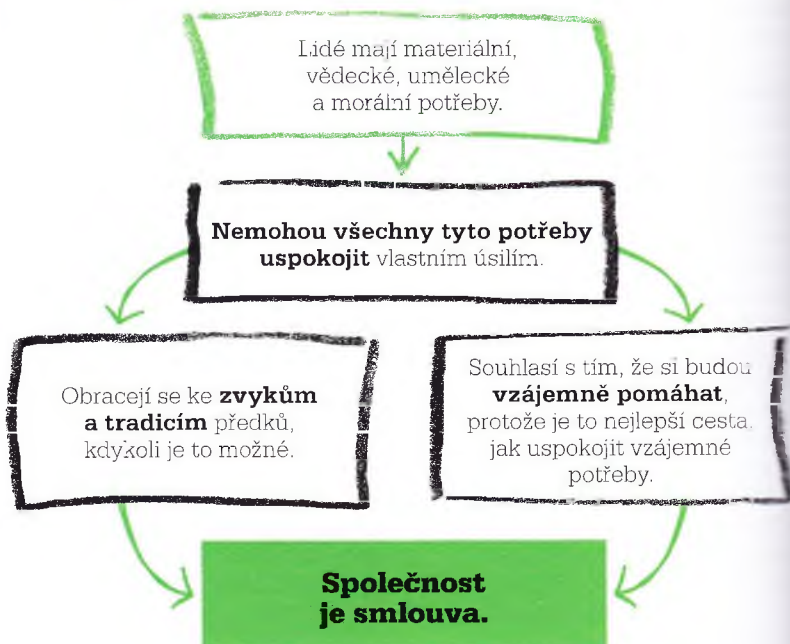
POTOM

19. stol. Francouzský filozof Joseph de Maistre vyzdvihuje Burkeho antidemokratický a konzervativní odkaz.

20. stol. Britský filozof Michael Oakeshott rozvíjí liberálnější formu konzervatismu.

Mnoho nespokojených lidí volá „Není to moje vina, může za to společnost!“ Význam slova společnost však není úplně jasný a během dob se měnil. V 18. století, kdy psal svá díla irský filozof a **státník** Edmund Burke, se Evropa stávala stále více zkomercionalizovanou a rychle se šířila myšlenka, že společnost je – stejně

jako obchodní společnost – založena na vzájemné dohodě mezi svými členy. To však také znamená, že v životě záleží pouze na materiálních **věcech**. Burke se pokouší obnovit rovnováhu a připomíná nám, že lidské životy obohacuje také věda, umění a ctnost, a i když společnost skutečně je smlouvou nebo partnerstvím, jejím jediným

Viz též: John Locke 130–133 • David Hume 148–153 • Jean-Jacques Rousseau 154–159 • Adam Smith 160–163 • John Rawls 294–295

řádem není ekonomika, či jak Burke říká, „hrubá živočišná existence“. Společnost ztělesňuje obecné dobro (naši dohodu o zvycích, normách a hodnotách), ale podle Burkeho znamená „společnost“ víc než jen právě nyní žijící lidí – zahrnuje také naše předky a potomky. Každé politické zřízení je součástí „velké prvopočáteční smlouvy věčné společnosti“ a posledním ručitelem společnosti je sám Bůh.

Burke vychází ve svém pojetí učení o prvotním hříchu a nechová sympatie k nikomu, kdo se snaží vinu za své chování svalit na společnost. Podobně odmítá ideu, kterou prosazoval John Locke, podle něhož nás dokonalými lidmi může učinit výchova – jako bychom se rodili nevinní a stačilo by nám jen působení správných zákonů. Právě pro omylnost individuální soudnosti potřebujeme podle Burkeho tradici, abychom z ní čerpali nutné morální postoje – argument připomínající Davida Huma, jenž prohlásil, že „vůdcem lidského života je zvyk“.

Tradice a změna

Společnost, říká Burke, je organická struktura s kořeny sahajícími hluboko do minulosti, a proto by se její politická organizace měla během času přirozeným způsobem vyvíjet. Burke se stavěl proti ideji radikálních či náhlých politických změn, jež narušují tento přirozený proces. Proto také odmítá Francouzskou revoluci v roce 1789 a již dlouho před popravou krále a roční vládou teroru předvídal, čím revoluce hrozí. Francouzská revoluce jej podnítila také k tomu, že při několika příležitostech kritizoval Rousseaua, jehož *Společenská*

smlouva prohlášovala, že smlouva mezi občany a státem může být v závislosti na vůli lidu kdykoli zrušena. Jiným pravidelným terčem se pro Burkeho stal anglický filozof a vědec Joseph Priestley, jenž naopak s Francouzskou revolucí nadšeně souhlasil a pranýřoval ideu prvotního hříchu.

Burke byl navzdory svému skeptickému postoji vůči moderní komerční společnosti zaníceným obráncem soukromého vlastnictví a optimisticky pohlížel i na volný trh. Z toho důvodu je často nazýván „otcem moderního konzervatismu“ – filozofického postoje, který si cení ekonomické svobody a tradice. Dnes by i socialisté s Burkem souhlasili, že soukromé vlastnictví je základní sociální institucí, lišili by se od něj však v názoru na jeho hodnotu. Podobně i ekologicky orientovaní filozofové sdílejí jeho víru v povinnosti jedné generace vůči generaci další, zaměřují se však na nový cíl, na vytvoření „trvale udržitelné společnosti“.

Burke odsuzoval Francouzskou revoluci pro její příkré odmítnutí minulosti. Byl přesvědčen, že změny mají **probíhat postupně** – tato **idea** se stala ústředním bodem moderního konzervatismu.

Edmund Burke

Angloirský politik Edmund Burke se narodil, byl vychován a studoval v Dublinu. Od mládí byl přesvědčen, že filozofie je dobrou přípravou pro politiku a v 50. letech 18. století napsal pozoruhodné eseje o estetice a o počátcích společnosti. V letech 1766–1794 byl anglickým poslancem a prominentním členem strany whigů – liberálnější ze dvou tehdejších aristokratických stran.

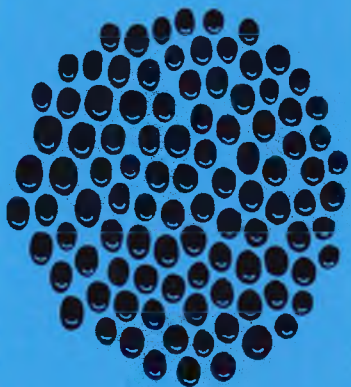
Burke sympatizoval s americkým hnutím za nezávislost, jež podnítilo americkou revoluci, která byla podle jeho názoru zcela oprávněná. Polemicky naproti tomu vystupoval proti Francouzské revoluci. Později se účastnil procesu, při němž byl generální guvernér Indie Warren Hastings obviněn ze zneužívání úřední moci. Po zbytek života zůstal ostrým kritikem koloniálních zlořádů a díky své pověsti byl považován za svědomí Britské říše.

Hlavní díla

1756 *Ospravedlnění přírodní společnosti*

1770 *Zamyšlení nad příčinou současné nespokojenosti*

1790 *Úvahy o revoluci ve Francii*

NEJVĚTŠÍ ŠTĚSTÍ PRO NEJVĚTŠÍ POČET

JEREMY BENTHAM (1748–1832)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Utilitarismus

PŘEDTÍM

Pozdní 4. stol. PŘ. KR.

Epikúros prohlašuje, že hlavním cílem lidského života je usilování o štěstí.

Rané 17. stol. Hobbes tvrdí, že pevný právní systém s přísnými tresty vede ke stabilní a šťastnější společnosti.

Polovina 18. stol. David Hume dokazuje, že naše morální soudy ovládá cit.

POTOM

Polovina 19. stol. John Stuart Mill obhajuje všeobecné školní vzdělání pro zlepšení obecného štěstí.

Pozdní 19. stol. Henry Sidgwick říká, že morální hodnota našeho jednání je určována stupněm slasti, kterou přináší.

Jeremy Bentham, právní reformátor a filozof, byl přesvědčen, že veškerá lidská aktivita je poháněna jen dvěma hybnými silami – vyhýbáním se strasti a usilováním o slast. Ve svých *Principech morálky a zákonodárství* (1789) tvrdí, že cílem veškerého sociálního i politického rozhodování by mělo být dosáhnout co největšího štěstí pro co největší počet lidí. Je přesvědčen, že morální hodnota jednotlivých rozhodnutí je přímo úměrná jejich užitečnosti či efektivnosti při dosahování štěstí či slasti. Tvrdí, že ve společnosti založené na tomto „utilitárním“ přístupu mohou konflikty mezi zájmy jednotlivců vyřešit zákonodárci, kteří se řídí jediným principem, jímž je dosažení nejširší možné míry spokojenosti. Je-li možno učinit šťastným každého, tím lépe, je-li však nutno volit, je vždy vhodnější dát přednost většímu množství před několika.

Jednou z hlavních výhod navrhovaného systému, tvrdí Bentham, je jeho jednoduchost. Přijetím jeho zásad se lze vyhnout konfúzím

a chybným výkladům složitějších politických systémů, které mohou často vést k nespravedlnostem a stížnostem.

Kalkul slasti a strasti

Kontroverznější je Benthamem navrhovaný „počet obšťastnění“, jenž má matematicky vyjádřit stupeň štěstí zakoušeného každým jednotlivcem. Uplatnění této přímé metody poskytuje podle Benthamovy objektivní základ pro řešení etických sporů. Rozhodnutí jsou prováděna ve prospěch hlediska, o němž se předpokládá, že vytvoří nejvyšší míru slasti.

Bentham také trvá na tom, že veškeré zdroje slasti mají stejnou hodnotu, takže štěstí, jehož zdrojem je dobré jídlo nebo důvěrné přátelství, se rovná štěstí vycházejícímu z činnosti, jež si vyžaduje určité úsilí nebo vzdělání, jako například filozofická debata nebo četba poezie. To znamená, že Bentham předpokládá zásadní lidskou rovnost, přičemž štěstí je stejně dostupné všem, bez ohledu na jejich sociální třídu nebo schopnosti. ■

Viz též: Epikúros 64–65 ■ Thomas Hobbes 112–115 ■ David Hume 148–153 ■ John Stuart Mill 190–193 ■ Henry Sidgwick 336

MYSL NEMÁ POHLAVÍ

MARY WOLLSTONECRAFTOVÁ (1759–1797)

V KONTEXTU

OBLAST

Politická filozofie

PŘÍSTUP

Feminismus

PŘEDTÍM

4. stol. PŘ. KR. Platón radí, že dívky by měly mít podobnou výchovu jako chlapci.

4. stol. PŘ. KR. Hypatia, významná matematicka a filozofka, vyučuje v egyptské Alexandrii.

1790 Britská historička Catherine Macaulayová v *Listech o výchově* dokazuje, že zdánlivá slabost žen je způsobena jejich špatným vzděláním.

POTOM

1869 John Stuart Mill v knize *Poddanství žen* obhazuje rovnost žen a mužů.

Pozdní 20. stol. Rozvoj feministického aktivismu postupně překonává většinu nerovností mezi muži a ženami v západní společnosti.

Po většinu zaznamenané historie byly ženy považovány za podřízené mužům. Během 18. století začala být spravedlnost tohoto uspořádání otevřeně zpochybňována. Mezi nejprominentnější hlasy odporu patřila radikální spisovatelka Mary Wollstonecraftová.

Mnoho dřívějších myslitelů ospravedlňovalo sociální nerovnost mužů a žen fyzickými rozdílnostmi. Platnost takového zdůvodnění však byla zpochybněna ve světle nových idejí zformulovaných v 17. století, mezi něž patřil například názor Johna Locka, že veškerého vědění se dosahuje zkušeností a vzděláním.

Rovné vzdělání

Mary Wollstonecraftová tvrdí, že kdyby se mužům i ženám dostalo stejného vzdělání, získaly by ženy stejně silný charakter a racionální přístup k životu, protože mají v zásadě podobné mozkové schopnosti i myšlení. Její kniha *Obhajoba ženských práv*, vydaná v roce 1792, byla zčásti odpovědí

na Rousseauova *Emila* (1762), na knihu, jež doporučuje, aby dívky byly vychovávány odlišně od hochů a učily se účtět k nim.

Požadavek Mary Wollstonecraftové, aby se se ženami jednalo jako s občankami rovnými mužům – majícími stejná zákonná, sociální a politická práva – byl v pozdním 18. století přijímán s posměchem. Zasel však semena budoucích sufražetských a feministických hnutí, která se rozvinula v 19. a 20. století. ■

Nechte ženu sdílet práva mužů a vyrovná se jejich ctnostem.

Mary Wollstonecraftová
Obhajoba ženských práv

Viz též: Platón 50–56 ■ Hypatia z Alexandrie 331 ■ John Stuart Mill 190–193 ■ Simone de Beauvoir 276–277 ■ Hélène Cixousová 322

FILOZOFII SI VOLÍME TAKOVOU, JACÍ SAMI JSME

JOHANN GOTTLIEB FICHTE (1762–1814)

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PŘÍSTUP

Idealismus

PŘEDTÍM

1641 René Descartes dokazuje, že nelze pochybovat o tom, že „já existuji“. Já je proto jediná věc, již si mohu být naprosto jistý.

18. stol. Immanuel Kant rozvíjí filozofii idealismu a transcendentálního „Já“, syntetizujícího poznatky. Kantovy myšlenky se stávají základem Fichtova idealismu a jeho pojmu Já.

POTOM

20. stol. Fichtova nacionalistická idea je spojována s Martinem Heideggerem a nacistickým režimem v Německu.

Po 1950 Isaiah Berlin tvrdí, že Fichtova idea pravé svobody Já je odpovědná za moderní autoritativní myšlení.

Johann Gottlieb Fichte, německý filozof 18. století, byl žákem Immanuela Kanta. Zkoumal, jak můžeme existovat jako morální bytosti se svobodnou vůlí, žijeme-li ve světě, který se jeví jako kauzálně determinovaný; to znamená ve světě, kde každá událost nutně vyplývá z předcházejících událostí a stavů podle neměnných přírodních zákonů.

Představu, že existuje takový svět „tam venku“, mimo naše Já a nezávisle na nás, označil Fichte jako dogmatismus. Je to představa, jež se stala v osvícenském období populární, ale Fichte se domnívá, že neponechává žádný prostor pro morální hodnoty či rozhodnutí. Jak lze o lidech soudit, že mají svobodnou vůli, je-li všechno determinováno něčím jiným, co existuje mimo nás?

Fichte místo toho obhájí verzi idealismu podobnou idealismu Kantovu, v níž naše vlastní mysl vytváří vše, co pokládáme za skutečnost. V tomto idealistickém světě je Já aktivní entitou či bytostí, která existuje mimo kauzální vlivy

a je schopna myslet a volit svobodně, nezávisle a spontánně.

Fichte chápe idealismus a dogmatismus jako dvě naprosto rozdílná východiska. Nikdy nemohou být „smíšena“ v jediný filozofický systém, říká Fichte, a neexistuje žádná možnost, jak filozoficky dokázat, které je správné a jedno nemůže být použito pro vyvrácení druhého. Z toho důvodu si filozofii, v níž věříme, můžeme „zvolit“, a to nikoli z objektivních a rozumových důvodů, ale v závislosti na tom „jací sami jsme“. ■

“

Mysli sebe sama a pozoruj, jak to děláš.

Johann Gottlieb Fichte
Pokus o nové podání vědosloví

”

Viz též: René Descartes 116–123 ■ Benedictus Spinoza 126–129 ■ Immanuel Kant 164–171 ■ Martin Heidegger 252–255 ■ Isaiah Berlin 280–281

O ŽÁDNÉM PŘEDMĚTU NEFILOZOFUJÍ FILOZOFOVÉ TAK MÁLO JAKO O FILOZOFII

FRIEDRICH SCHLEGEL (1772–1829)

V KONTEXTU

OBLAST
Metafilozofie

PŘÍSTUP
Reflexivita

PŘEDTÍM
ROK. 450 PŘ. KR. Prótagoras říká, že neexistují žádné první principy nebo absolutní pravdy – „měrou všech věcí je člověk“.

1641 René Descartes tvrdí, že svou tezí „myslím, tedy jsem“ našel první princip, na němž lze založit zkušenost, že něco existuje.

POTOM
1830 Podle Hegela je celá filozofie „kruhem kruhů“.

Po 1920 Martin Heidegger tvrdí, že filozofie je věcí našeho vztahu k naší vlastní existenci.

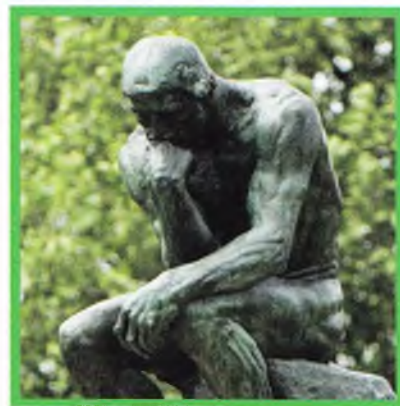
1967 Jacques Derrida prohlašuje, že filozofická analýza je možná jedine na úrovni jazyka a textů.

Friedrich Schlegel, německý historik, básník a filozof, je všeobecně považován za autora, jenž zavedl do pozdější novověké filozofie užívání aforismů – krátkých víceznačných výroků. V roce 1798 prohlásil, že se příliš málo filozofuje o filozofii, že se málo, moderně řečeno, rozvíjí metafilozofie. Naznačil, že bychom měli zvážit, jak západní filozofie funguje, i její předpoklad, že nejlepší je lineární typ argumentace.

Schlegel nesouhlasí s Aristotelovým a Descartovým přístupem a říká, že mylně předpokládají pevné „první principy“, které mohou sloužit **myšlení** jako výchozí body. Domnívá se také, že nelze dosáhnout žádných konečně platných odpovědí, protože závěr každého úsudku může být nekonečně zdokonalován. Když popisuje svůj vlastní přístup, říká, že filozofie musí vždy „začínat uprostřed ... je to celek a cestu k jeho poznání nepředstavuje přímka, ale kruh“.

Schlegelovo holistické hledisko – pojímající filozofii jako celek – zapadá do širšího kontextu jeho

romantických teorií o umění a životě, jež si ve vědomém protikladu k převládající části osvícenského myšlení více cenily individuálního citu než rozumového myšlení. Ať byly Schlegelovy výhrady vůči dřívější filozofii správné nebo nikoli, jeho současník Hegel rozvíjel reflexivitu jako moderní pojem pro uplatnění filozofických metod na filozofii samu. ■

Filozofie je uměním myšlení a Schlegel ukazuje, že její metody ovlivňují typ odpovědí, jež může nalézt. Západní a východní filozofie uplatňují velmi rozdílné **přístupy**.

Viz též: Prótagoras 42–43 ■ Aristotelés 56–63 ■ René Descartes 116–123 ■ Georg W. F. Hegel 178–185 ■ Martin Heidegger 252–255 ■ Jacques Derrida 308–313

SKUTEČNOST JE DĚJINY PROGE

GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL
(1770–1831)

V KONTEXTU

OBLAST

Metafyzika

PŘÍSTUP

Idealismus

PŘEDTÍM

6. stol. př. kr. Hérakleitos prohlašuje, že vše přechází ve svůj protiklad; tato **myšlenka** je důležitá pro Hegelovu dialektiku.

1781 Immanuel Kant vydává *Kritiku čistého rozumu*, jež chce ukázat hranice lidského poznání.

Po 1790 Fichtova a Schellingova díla kladou základy školy **německého idealismu**.

POTOM

1846 Karl Marx píše *Německou ideologii*, v níž uplatňuje Hegelovu dialektickou metodu.

1943 Jean-Paul Sartre se ve svém existenciálním díle *Bytí a nicota* opírá o Hegelův pojem dialektiky.

Hegel byl v první polovině 19. století nejproslulejším německým filozofem.

Snažil se systematicky uchopit skutečnost v jejím celku, jak se historicky vyvíjí. Jeho ústřední myšlenka spočívala v tom, že veškeré fenomény, od vědomí až po politické instituce, jsou aspekty jediného ducha. Duch poznává v průběhu času tyto fenomény jako aspekty sebe sama a pojímá je opět do sebe. Tento proces je u Hegela označen jako dialektika; je to proces, který my (kteří jsme všichni aspekty ducha) chápeme jako dějiny. Hegel je monista, protože věří, že všechny věci jsou jen aspekty jediného principu, a idealista, protože je přesvědčen, že skutečnost je v poslední rovině něčím, co není materiální (v tomto případě duchem). Hegelova idea radikálně změnila filozofické prostředí, a abychom plně pochopili její dosah, musíme se podívat na pozadí Hegelova myšlení.

Dějiny a vědomí

Málokterý filozof by popřel, že lidé jsou z velké míry dějinnými bytostmi – že dědíme věci

Určité změny, například změny vyvolané americkou revolucí, Hegel vysvětluje jako pokrok ducha z nižšího vývojového stupně ke stupni vyššímu.

z minulosti, měníme je a předáváme budoucím generacím. Jazyk je například něčím, čemu se učíme a co měníme, když jej používáme, a totéž platí o vědě – vědci začínají s určitým souborem teoretických poznatků, které v dalším postupu potvrdí, nebo vyvrátí. A platí to i pro sociální instituce, jakými jsou například

Georg W. F. Hegel

Georg Wilhelm Friedrich Hegel se narodil v roce 1770 v německém Stuttgartu. Studoval teologii v Tübingenu, kde se setkal a spřátelil s básníkem Friedrichem Hölderlinem a filozofem Friedrichem Schellingem. Několik let pracoval jako vychovatel, než mu dědictví dovolilo následovat Schellinga na univerzitu v Jeně. Když město obsadila Napoleonova armáda a musel ho opustit, stačil pouze zachránit rukopis *Fenomenologie ducha*, svého velkého díla, díky němuž získal vedoucí postavení v německé filozofii. Z finančních důvodů

pracoval jako vydavatel novin a později jako ředitel gymnázia, než byl povolán na katedru filozofie v Heidelbergu a později na prestižní univerzitu v Berlíně. Ve věku 41 let se oženil s Marií von Tücher, s níž měl tři děti. Zemřel na choleru při epidemii v roce 1831.

Hlavní díla

1807 *Fenomenologie ducha*

1812–16 *Věda o logice*

1817 *Encyklopedie filozofických věd*

1821 *Základy filozofie práva*

Viz též: Hérakleitos 40 ■ Johann Gottlieb Fichte 176 ■ Friedrich Schelling 335 ■ Arthur Schopenhauer 186–188 ■ Karl Marx 196–203 ■ Jean-Paul Sartre 268–271

rodina, stát, banky, církve atd. – většina z nich představuje modifikované formy dřívějších zvyklostí či institucí.

Lidé proto nikdy nezačínají svou existenci od nuly, ale vždy v určitém kontextu – v kontextu, který se mění, a někdy dokonce radikálně během jediné generace. Některé věci se však bezprostředně nejeví jako dějinné či podrobené změně.

Příkladem takové věci je vědomí. Bezpečně víme, že to, čeho jsme si vědomí, se mění, ale co znamená být si něčeho vědom – být bdělý, uvědomovat si něco, být schopen vnímání, myšlení a rozhodování – je něco, co bylo, zdá se nám, pro každého vidy stejné. A podobně věrohodné se nám zdá i tvrzení, že ani struktury myšlení nejsou dějinné – že činnost, jakou je myšlení, a mentální schopnosti, na nichž myšlení spočívá (paměť, vnímání, chápání atd.), jsou něčím, co bylo po celé dějiny u všech lidí stále stejné. Právě o tom byl jistě přesvědčen Hegelův velký idealistický předchůdce Immanuel Kant – a chceme-li porozumět Hegelovi, je důležité vědět, co soudil o Kantově díle.

Kantovy kategorie

Pro Kanta jsou základní formy, v nichž probíhá myšlení, a základní struktury vědomí *apriorní* – to znamená, že existují před zkušeností (a nejsou z ní tedy odvozeny). Jsou tudíž nejen nezávislé na tom, co si myslíme nebo čeho jsme si vědomí, ale jsou nezávislé na jakémkoli historickém vlivu nebo vývoji.

Kant označuje tyto struktury myšlení jako „kategorie“, k nimž

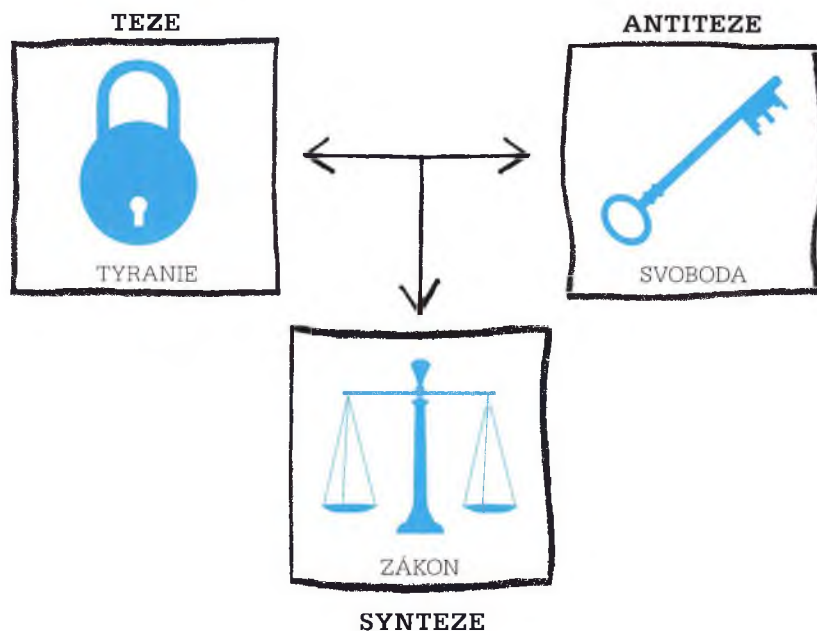
patří pojmy jako „příčina“, „substance“, „existence“ či „skutečnost“. Naše zkušenost nám například může umožnit poznání vnějšího světa, ale nic ve zkušenosti samé nám neukazuje, že vnější svět v sobě skutečně obsahuje například příčiny a účinky. Pro Kanta je poznání základních struktur vnějšího světa poznáním *apriorním*. Je možné jedině proto, že se všichni rodíme s kategoriemi, jež nám poskytují rámec zkušenosti – jehož součástí je

Úkolem filozofie je pochopit to, co je, neboť to, co je, je rozum.

Georg W. F. Hegel
Základy filozofie práva

Hegelova dialektika ukazuje, jak se protiklady ruší. V tyranském státě se například vytváří potřeba svobody – jakmile je jí však dosaženo, mění se v anarchii, dokud není element tyranie spojen se svobodou. Tak vzniká syntéza, již je „právo a zákon“.

předpoklad, že existuje vnější svět. Avšak tento *apriorní* rámec znamená, pokračuje Kant, že svět, jak se nám jeví, je závislý na povaze lidské mysli a nepředstavuje svět, jaký skutečně je – jinými slovy nepředstavuje svět, jaký je „o sobě“. Tento „svět, tak jak je o sobě“, nazývá Kant světem „noumenálním“ a prohlašuje, že je nepoznatelný. Všim, co můžeme poznat, je podle Kanta svět, jak se nám jeví prostřednictvím **kategorií** – a tento svět nazývá světem „fenomenálním“ či světem naší každodenní zkušenosti.

Hegelova kritika Kanta

Hegel je přesvědčen, že Kant učinil velký krok vpřed v odstraňování naivity ve filozofii, že však jeho pojetí „světa o sobě“ a kategorií stále svědčí o určitých nekri-

tických předpokladech. Tvrdí, že Kant není ve své analýze alespoň ve dvou ohledech dostatečně důsledný. Za prázdnou abstrakci, jež nic neznamená, považuje především Kantův pojem „věci o sobě“. Pro Hegela je vše, co se „jakožto něco ukazuje ve vědomí, co je pocítováno nebo myšleno, také skutečné. Druhou Kantovou chybou podle Hegela je, že vyslovuje příliš mnoho předpokladů o povaze a původu kategorií.

Hegel chce chápat kategorie našeho myšlení bez jakýchkoli předchůdných předpokladů; nejproblematičtější předpoklad, který vidí u Kanta, se týká vzájemného vztahu kategorií. Kant předpokládá, že kategorie jsou původní, rozlišené a navzájem zcela oddělené. Pro Hegela jsou

ale „dialektické“ – to znamená, že se utvářejí a proměňují v procesu poznání samotného. že jsou vždy podrobeny změně. Tam, kde Kant věří v neměnný rámec zkušenosti, je tento rámec podle Hegela sám podroben změně – stejně jako svět zkušenosti samotný. Vědomí – a nikoli pouze to, čeho jsme si vědomi – je součástí vyvíjejícího se procesu. Tento proces je „dialektický“ – pojem, který má v Hegelově filozofickém myšlení velmi specifický význam.

Hegelova dialektika

Pojem dialektiky má ústřední význam pro to, co Hegel označuje jako své imanentní (vnitřní) pojetí vývoje věcí. Prohlašuje, že jeho pojetí zaručuje čtyři věci:

Za prvé je zárukou, že nejsou vytvářeny žádné předběžné předpoklady.

Za druhé zajišťuje, že jsou užívány pouze nejširší možné pojmy, aby se zamezilo jakýmkoli nezdůvodněným tvrzením.

Za třetí ukazuje, jak jeden pojem vychází z pojmu jiného, jak obecný pojem dává vzniknout jiným, specificktějším pojmům.

A za čtvrté se tento proces uskutečňuje zcela „z pojmu samotného“. Tento čtvrtý bod odhaluje vlastní základ Hegelovy logiky – každý pojem či „teze“ v sobě obsahuje svůj protiklad či „antitezi“ a tento rozpor mezi tezí a antitezí je vyřešen teprve vznikem nového, bohatšího pojmu označovaného jako „syntéza“.

Jedním z důsledků tohoto imanentního procesu je, že při pohledu na syntézu si uvědomujeme, že to, co jsme považovali za rozpor v tezi, byl pouze rozpor zdánlivý, způsobený určitým omezením v našem chápání původního pojmu.

“

Každá z částí filozofie tvoří filozofický celek, kruh uzavírající se v sobě samém.

Georg W. F. Hegel

Encyklopedie filozofických věd

”

Příklad tohoto logického postupu podává Hegel na začátku *Vědy o logice*, kde uvádí nejobecnější a všeobsažný pojem „čistého bytí“, označující vše, o čem lze v nějakém smyslu říct, že to je. Ukazuje pak, že tento pojem v sobě obsahuje rozpor – že k tomu, aby byl plně pochopen, vyžaduje protikladný pojem „nicoty“ či „nebytí“. Hegel říká,

že tento rozpor je pouze konfliktem mezi dvěma aspekty jediného vyššího pojmu, v němž jsou oba aspekty zrušeny. V případě „bytí“ a „nebytí“ je tímto pojmem „dění“. Když říkáme, že se něco „děje“, míníme tím, že přechází ze stavu nebytí do stavu bytí – ukazuje se tak, že pojem „bytí“, z něhož jsme vyšli, ve skutečnosti vůbec nebyl izolovaným pojmem, nýbrž pouze jedním aspektem trojitého pojmu „dění“. Nejdůležitější zde je, že pojem „dění“ není zaveden jakoby „zvnějšku“, aby zrušil protiklad mezi „bytím“ a „nebytím“. Naopak, Hegelova analýza ukazuje, že „dění“ vždy zahrnovalo „bytí“ i „nebytí“ a že bylo jen třeba tyto pojmy analyzovat, aby vystoupila logika tvořící jejich základ. „Pravdivým výrazem rezultátu bytí a ničeho je dění jakožto jejich jednota.“

Toto zrušení teze (bytí) a anti-teze (nebytí) v syntezi (dění)

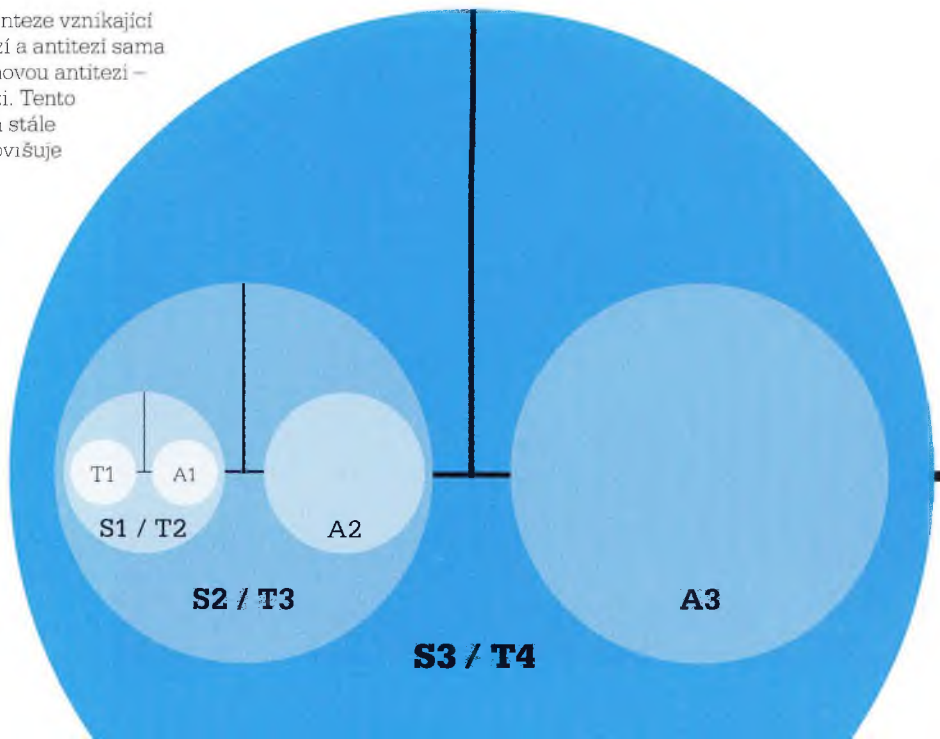
je právě začátkem dialektického procesu, který dále pokračuje na stále vyšší úrovni. To znamená, že u každé nové syntézy se při další analýze ukazuje, že v sobě zahrnuje svůj protiklad, který je opět překonán ještě bohatším či „vyšším“ pojmem. Veškeré ideje jsou podle Hegela tímto způsobem vzájemně spojeny a proces odhalování těchto spojení nazývá Hegel „dialektickou metodou“.

Říká-li tedy, že struktury myšlení jsou dialektické, míní tím, že nejsou odlišné a nepřevoditelné, jak tvrdil Kant, ale vznikají z nejširších, nejprázdnějších pojmů tímto pohybem vnitřního rozporu a jeho zrušení.

Dialektika a svět

Ve výkladu o Hegelově dialektice jsme použili takových výrazů jako „dění“, „vývoj“ a „pohyb“. Tyto výrazy na jedné straně vypovídají o této filozofické metodě něco

Podle Hegelova názoru se syntéza vznikající zrušením antagonismu mezi tezí a antitezí sama stává novou tezí, která vytváří novou antitezi – což nakonec vede k další syntéze. Tento dialektický proces, v němž duch stále přesněji chápe sebe sama, se dovíšuje v Hegelově filozofii, v níž duch dospívá k absolutnímu sebepochopení.

LEGENDA

T = TEZE
A = ANTITEZE
S = SYNTÉZE

důležitého – že začíná bez před-
běžných předpokladů od nejméně
kontroverzního bodu a umožňuje
tak, že se v procesu dialektického
rozvíjení odhalují stále bohatší
a pravdivější pojmy. Na druhé
straně však Hegel jasně říká,
že tyto procesy nejsou jen zajíma-
vými logickými fakty, ale reálnými
procesy, jejichž průběh lze sledo-
vat v dějinách. Člověk z antického
Řecka a člověk žijící v moderním
světě by zřejmě přemýšlel o rozdílných
věcech, Hegel však tvrdí,
že i sám způsob myšlení je u obou
rozdílný a představuje rozdílný
typ vědomí – či různé stupně
v historickém vývoji myšlení
a vědomí.

Hegelovo první velké dílo
Fenomenologie ducha popisuje
dialektický vývoj těchto forem
vědomí. Začíná typy vědomí,
které může mít jednotlivý člověk,

a postupuje až ke kolektivním
formám vědomí. Ukazuje přitom,
že tyto typy a formy vědomí se
mohou ve své „zvnějšněné“
podobě projevit v konkrétních
historických obdobích či událos-
tech – mezi nejslavnější příklady
patří americká či Francouzská
revoluce.

Hegel dokonce tvrdí, že v urči-
tých obdobích dějin se nadcházecí
jící revoluční změna ducha může
ztělesnit v podobě jednotlivce
(například Napoleona Bonaparta),
jenž si jako individuální vědomí
vůbec není vědom své role v ději-
nách ducha. A pokrok, který tyto
jednotlivci vyvolají, se vždy vyzna-
čuje postupujícím osvobozováním
ducha (v lidské formě) z navracení-
cích se stavů útisku – překoná-
váním tyraní, jež samy mohou
být výsledkem překonání dřívěj-
ších tyraní.

„
Světové dějiny spadají mimo
tato hlediska... v nich získává
ten nutný moment ideje svě-
tového ducha, jenž je t.č. jeho
stupněm, své absolutní právo.“

Georg W. F. Hegel
Základy filozofie práva

”

Tato pozoruhodná myšlenka –
že povaha vědomí se během času
mění a že se mění v souladu se
schématem, jež je v dějinách
patrné – znamená, že u lidí
neexistuje nic, co by svou
povahou nebylo dějinné. Tento
dějinný vývoj vědomí nemůže
podle Hegela nadto probíhat
naslepo. Protože představuje
dialektický proces, musí mít
konkrétní směr a konečný bod
a cíl. Hegel nazývá tento konečný
bod „absolutním duchem“ – miní
tím budoucí stupeň vědomí, který
už nepatří pouze jednotlivcům
(kteří jednají, ale nevědí, co činí),
ale skutečnosti jako celku.

Tím jsou cesta a vývoj ducha
ukončeny – duch v sobě nyní
dialektickou syntézou zahrnuje
poznávající subjekt i to, co je
poznáváno. Duch také chápe toto
své vědění jako svou vlastní, plně
rozvinutou bytnost – jako plnou
asimilaci všech forem „jinakosti“
jež vždy byly jeho částmi, i když
nevědomě. Jinými slovy, duch

Napoleon Bonaparte podle
Hegela dokonale ztělesňoval ducha
doby (*Zeitgeist*) a svým jednáním
posunul dějiny do dalšího
vývojového stupně.

“

O absolutnu je nutno říci, že je bytostně výsledkem, že teprve na konci je tím, čím vpravdě jest.

Georg W. F. Hegel
Fenomenologie ducha

”

v sobě nejen zahrnuje skutečnost, uvědomuje si také, že nikdy nebyl ničím jiným než pohybem směřujícím k tomuto zahrnutí skutečnosti. Jak Hegel píše ve *Fenomenologii ducha*: „Pohyb, kterým duch žene k rozpuku křmu svého vědění o sobě, je práce, kterou koná jakožto skutečné dějiny.“

Duch a příroda

Jak tomu však je s přírodním světem, v němž žijeme a který, zdá se, jde svou cestou zcela nezávisle na lidských dějinách? Co znamená, jestliže se řekne, že skutečnost sama je dějinná? Podle Hegela je duchem i to, co obvykle označujeme jako „přírodu“ nebo „svět“. „Příroda musí být považována za systém stupňů,“ píše Hegel, „kdy jeden stupeň nutně vzniká z druhého a je bezprostřední pravdou stupně, z něhož vychází.“ A dále tvrdí, že jedním ze stupňů přírody je pokrok od „pouhého života“ (příroda je živoucí celek), k tomu, „co existuje jakožto duch“ (celku přírody, který se nyní odhaluje jakožto to, co vždy byl, jakožto duch, nyní však již ne ve své cizí podobě).

Začíná tak nový stupeň dialektiky, totiž dialektika samotného vědomí – forem, jež na sebe absolutní duch bere ve svém dialektickém postupu k sebeuskutečnění. Tento postup začíná vědomím, jež se nejprve pokládá za individuum mezi jinými individui a zaujímá samostatný prostor oddělený od látky či přírodního světa. Dalšími stupni vědomí však už nejsou stupně individuí, nýbrž společenských nebo politických skupin – a dialektický pohyb tak pokračuje, stává se stále bohatším, až dosáhne stupně absolutního ducha.

Duch a mysl

V době, kdy Hegel psal svá díla, převládal filozofický názor, že ve světě existují dva druhy entit – věci existující v tělesném světě a myšlenky o těchto věcech, které jsou jakýmsi jejich obrazy. Hegel dokazuje, že všechny verze této rozdílnosti jsou mylné a vedou k směšnému scénáři, podle něhož dvě věci (věci a myšlenky) mají být absolutně rozdílné, ale zároveň navzájem podobné (myšlenky jakožto obrazy věcí).

Podle Hegela jsou předměty myšlení sice od myšlení samého odlišné, tento rozdíl je však pouze zdánlivý. Iluze o rozdílnosti a oddělení těchto dvou zdánlivých „světů“ se jako taková ukazuje, když jsou myšlení a příroda odhaleny jako aspekty ducha. Je překonána v absolutním duchu, kdy vidíme, že existuje pouze jedna skutečnost – skutečnost ducha, jenž sám sebe zná a reflektuje a je obojím, myšlením i tím, co je myšleno. „Tak dochází duch k sobě samému, a to v nehlubším slova smyslu, protože jeho principem, jeho ryzí samostí, je myšlení. Myšlení jako takové, ve své čistotě, nemá v sobě žádné omezení.“

„Celek ducha“ či „absolutní duch“ je konečným bodem Hegelovy dialektiky. Předcházející stupně však nejsou zapomenuty, ale odhaleny jako nedostatečně analyzované aspekty ducha jakožto celku. To, co myslíme jakožto jednotlivci, není oddělenou součástí skutečnosti, nýbrž aspektem toho, jak se duch vyvíjí – či jak se „sebe zbavuje do času“. Hegel píše: „Pravda je celek. Celek je však toliko bytnost dovršující se viastním vývojem. O absolutnu je nutno říci, že je bytostně výsledkem, že teprve na konci je tím, čím vpravdě jest; a právě v tom tkví jeho povaha, že absolutno je skutečnost, subjekt či vznikání sebe sama.“ Skutečnost je duch – myšlení i to, co je myšlením poznáváno – a prochází procesem historického vývoje. ■

Německé dějiny dosáhly podle Hegela svého konečného bodu v pruském státě. V Hegelově době však již existovalo silné citění ve prospěch sjednoceného Německa, zosobněné postavou Germanie.

KAŽDÝ ČLOVĚK POVAŽUJE HRANICE VLASTNÍHO ZORNÉHO POLE ZA HRANICE SVĚTA

ARTHUR SCHOPENHAUER (1788–1860)

V KONTEXTU

OBLAST
Metafyzika

PŘÍSTUP
Idealismus

PŘEDTÍM

1690 John Locke uveřejňuje *Essaj o lidském rozumu* a dokazuje, že veškeré poznání vychází ze zkušenosti.

1781 Immanuel Kant zavádí v *Kritice čistého rozumu* pojem „věci o sobě“, z něhož Schopenhauer vychází ve svých úvahách.

POTOM

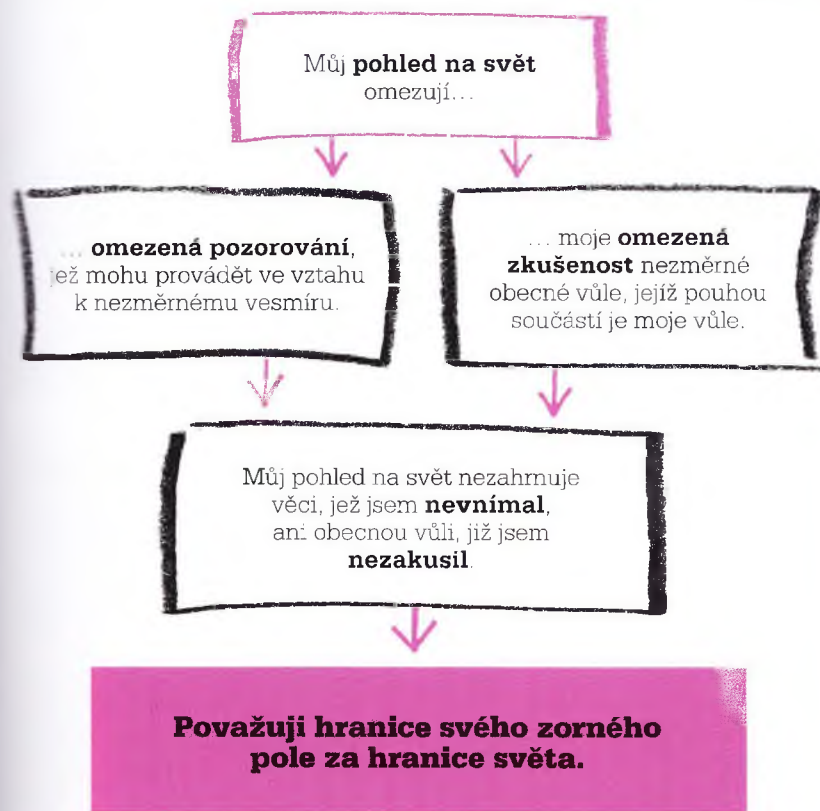
Pozdní 19. stol. Friedrich Nietzsche vyzdvihuje pojem „vůle k moci“ pro vysvětlení motivů lidského jednání.

Rané 20. stol. Rakouský psychoanalytik Sigmund Freud zkoumá základy lidských instinktů a pudů.

Arthur Schopenhauer nepatřil na počátku 19. století k hlavnímu proudu německé filozofie. Vážil si Immanuela Kanta, jenž se stal jeho idolem a silně ho ovlivnil, a odmítal idealisty své vlastní generace, kteří pokládali skutečnost v poslední rovině za něco nemateriálního. Nejpříkřeji však odmítal Hegela pro jeho suchopárny styl a příliš optimistickou filozofii.

Východiskem Schopenhauera vlastního názoru na svět, který vyjadřoval jasným literárním jazykem, se stala Kantova metafyzika a její rozlišování mezi světem smyslové zkušenosti (fαινόμενα)

Viz též: Empedoklés 330 ■ John Locke 130–133 ■ Immanuel Kant 164–171 ■ Georg W. F. Hegel 178–185 ■ Friedrich Nietzsche 214–221

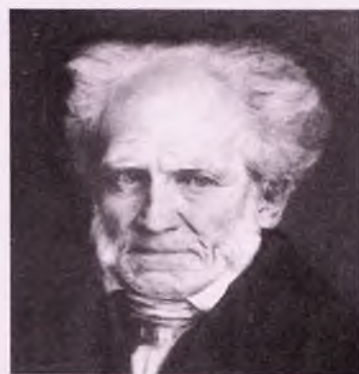

a „věcmi o sobě“ (noumena). Schopenhauer chtěl blíže osvětlit povahu fenomenálního i noumenálního světa.

Interpretace Kanta

Podle Kanta si každý z nás vytváří podobu světa ze svých smyslů – fenomenální svět, avšak nikdy nemůžeme poznat noumenální svět, jak je „o sobě“. Myšlenka tedy máme omezené vnímání světa, protože naše zkušenosti jsou vytvářeny z poznatků vnímaných našimi omezenými smysly. Schopenhauer dodává, že „každý člověk považuje hranice svého zorného pole za hranice světa“.

Myšlenka, že naše vědění je omezeno na naši zkušenost, nebyla zcela nová; již antický filozof Empedoklés prohlásil, že „každý člověk věří pouze své vlastní zkušenosti“ a John Locke v 17. století tvrdil, že „poznání žádného člověka nemůže přesáhnout jeho zkušenost“. Důvod, který pro toto omezení uvádí Schopenhauer, je však zcela nový a vychází z jeho osobité interpretace Kantova fenomenálního a noumenálního světa. Důležitý rozdíl tu spočívá v tom, že pro Schopenhauera nejsou fenomenální a noumenální svět dvěma odlišnými světy, ale týž světem zakoušeným různým způsobem.

Arthur Schopenhauer

Arthur Schopenhauer se narodil ve městě Danzig (nyní Gdaňsk) v zámožné a kosmopolitní rodině, která očekávala, že se stejně jako jeho otec bude věnovat obchodu. Než se rodina v roce 1793 usadila v Hamburku, pobýval ve Francii a v Anglii. Po otcově smrti v roce 1805 – možná šlo o sebevraždu – přerušil práci a zapsal se na univerzitu, kde studoval filozofii a psychologii. Měl komplikovaný vztah k matce, která neustále kritizovala jeho výkony.

Po ukončení studia vyučoval na univerzitě v Berlíně a získal si pověst záletníka a misogyny. Měl několik blízkých vztahů, vyhýbal se však manželství, a jednou byl dokonce odsouzen za napadení ženy. V roce 1831 přesídlil do Frankfurtu, kde žil až do smrti s řadou pudlů, kteří se vždy jmenovali buď Átman (hinduistický a buddhistický název pro „duši“), anebo Butz (německy skřítek, zlý duch).

Hlavní díla

1818 a 1844 Svět jako vůle a představa

1851 Parerga a Paralipomena

Je to jeden svět se dvěma aspekty: vůlí a představou. Nejnázorněji to dosvědčuje naše tělo, jež zakoušíme dvojím způsobem: jednou je vnímáme jako předmět (jako představu) a poté jako vnitřní zkušenost (jako vůli).

Schopenhauer říká, že akt vůle, například přání zvednout vlastní ruku, a pohyb, který z něj vychází, se neuskutečňují ve dvou různých světech – ve světě noumenálním a fenomenálním –, ale jsou toutéž událostí zakoušenou dvěma různými způsoby: jednou zevnitř, podruhé zvenějšku. Když se díváme na věc mimo nás, i když vidíme pouze jejich předmětnou představu, nikoli jejich vnitřní skutečnost či vůli, má svět jako celek stále tutéž simultánní vnější a vnitřní existenci.

Obecná vůle

Pro Schopenhauera je „vůle“ čistou energií, jež nemá žádný směr, a přesto je odpovědná za vše, co se projevuje ve fenomenálním světě. Schopenhauer podobně jako Kant zastává názor, že prostor a čas patří k fenomenálnímu světu – jsou to pojmy v naší

Schopenhauer studoval

Bhagavadgitu, v níž božský vozataj Kršna poučuje Arđžunu, že člověk zůstává otrokem svých tužeb, dokud se neosvobodí od svých žádostí.

mysli, nikoli věci mimo ni – a vůle světa tak nezaznamenává čas a nepodléhá ani kauzálním nebo prostorovým zákonům. To znamená, že musí být bezčasová a nedělitelná, a taková musí být i naše individuální vůle. Obecná univerzální vůle a individuální vůle jsou jednou a touž věcí a fenomenální svět je ovládán touto nezměrnou, bezčasovou, nemotivovanou vůlí.

Východní vlivy

V tomto aspektu Schopenhauerovy teorie prosvítá jeho pesimismus. Tam, kde jeho současníci, například Hegel, považovali vůli za pozitivní sílu, vidí Schopenhauer lidstvo vydané na pospas nevědomé, bezcílné obecné vůli. Ta je v pozadí našich nejzákladnějších instinktů a pudů, tvrdí Schopenhauer, a je důvodem, proč žijeme život plný zklamání a frustrace, když se pokoušíme uspokojit své tužby. Pro Schopenhauera svět není ani dobrý, ani špatný, ale nesmyslný a lidé, kteří se snaží dosáhnout štěstí, nalézají v nejlepším případě uspokojení a v nejhorším bolest a utrpení.

Jediným únikem z tohoto žalostného stavu je podle Schopenhauera nebytí nebo alespoň zřeknutí se touhy po uspokojení. Útěchu lze podle jeho slov nalézt v estetické kontemplaci, zejména v hudbě, která je jediným uměním, jež se resnaží zpodobovat fenomenální svět. Zde se v Schopenhauerově filozofii ozývá buddhistický pojem nirvány (transcendentního stavu osvobozeného od touhy a utrpení). Schopenhauer sám také velmi podrobně studoval východní myslitele a východní náboženství.

Na své myšlence univerzální vůle buduje Schopenhauer morální

“

Základ, na němž spočívají všechny naše poznatky a vědy je nevysvětlitelný.

Arthur Schopenhauer
Parerga a paralipomena

”

filozofii, jež je možná poněkud překvapující, pomyslíme-li na jeho mizantropii a pesimismus. Nahlédneme-li, říká Schopenhauer, že naše oddělenost od univerza je v podstatě iluzí – protože naše individuální vůle a světová vůle jsou jednou a touž věcí –, můžeme se naučit empatii se všemi a se vším a z univerzálního soucitu se tak může vyvinout morální dobrota. Zde Schopenhauerovo myšlení opět odráží ideály východní filozofie.

Trvalý odkaz

Schopenhauer byl za svého života ostatními německými filozofy z velké části přehlížen a jeho myšlenky byly zastíněny idejemi Hegelovými. Měl však vliv na spisovatele a hudebníky. Na sklonku 19. století se prvořadý význam, který připisoval vůli, stal ve filozofii znovu tématem. Jeho vliv uznal zejména Friedrich Nietzsche a za leccos vděčí jeho analýze světa jako vůle také Henri Bergson a američtí pragmatisté. Snad nejvlivnější vliv měl ovšem v oblasti psychologie, kde jeho myšlenky o základních instinktech a pudích a o jejich frustraci ovlivnily psychoanalytické teorie Sigmunda Freuda i Carla Gustava Junga. ■

TEOLOGIE JE ANTROPOLOGIE

LUDWIG ANDREAS FEUERBACH (1804–1872)

V KONTEXTU

OBLAST

Filozofie náboženství

PŘÍSTUP

Ateismus

PŘEDTÍM

ROL. 600 PŘ. KR. Thalés je prvním západním filozofem, jenž popírá, že svět vděčí za svou existenci bohu.

ROL. 500 PŘ. KR. Ustavuje se indická škola ateistické filozofie známá jako čarvaka.

ROL. 400 PŘ. KR. Starověký řecký filozof Diagoras z Mélu uvádí argumenty na obranu ateismu.

POTOM

Pol. 19. stol. Karl Marx využívá Feuerbachových úvah ve své teorii lidského odcizení a politické revoluce.

Pozdní 19. stol.

Psychoanalytik Sigmund Freud tvrdí, že náboženství je promítnutím lidských přání a tužeb.

Ludwig Feuerbach, německý filozof 19. století, je nejlépe známý svou knihou *Podstata křesťanství* (1841), jež inspirovala a silně ovlivnila revoluční myslitele Karla Marxe a Friedricha Engelse. Feuerbachova kniha navazuje v mnohém na filozofické myšlení Hegelovo, ale tam, kde Hegel viděl jako vůdčí sílu v přírodě absolutního ducha, Feuerbach nenalézá žádný důvod, proč pro vysvětlení existence hledět mimo zkušenost. Pro Feuerbacha lidé nejsou zvnějšnou formou absolutního ducha, nýbrž naopak: ideu velkého ducha, Boha, jsme si vytvořili sami z našich tužeb a přání.

Představa Boha

Feuerbach tvrdí, že ve své touze po všem, co je v lidstvu nejlepšího, po lásce, soucitu, laskavosti, lidskosti atd., jsme si vytvořili představu bytosti, jež v nejvyšší možné míře ztělesňuje všechny tyto vlastnosti, a nazvali jsme ji pak „Bohem“. Teologie (nauka o Bohu) proto není ničím jiným

než antropologii (naukou o člověku). Nejenže jsme se nechali oklamat myšlenkou, že existuje jakási božská bytost, ale také jsme pominuli a zapomněli, jací sami jsme. Ztratili jsme ze zřetele fakt, že tyto ctnosti reálně existují v lidech, nikoli v bozích. Měli bychom se proto více soustředit na lidskou než na božskou spravedlnost – naši pozornost si zasluhují lidé v tomto životě, na této zemi. ■

Bibličtí Izraelité hledající jistotu a duševní posilu si vytvořili a uctívali nepravého boha – zlaté tele. Feuerbach dokazuje, že tímto způsobem jsou vytvářeni všichni bohové.

Viz též: Thalés z Milétu 22–23 ■ Georg W. F. Hegel 178–185 ■ Karl Marx 196–203

JEDNOTLIVEC JE SVRCHOVANÝM PÁNEM NAD SVÝM TĚLEM A MYSLÍ

JOHN STUART MILL (1806–1873)

V KONTEXTU

OBLAST

Politická filozofie

PŘÍSTUP

Utilitarismus

PŘEDTÍM

1651 Thomas Hobbes ve svém díle *Leviathan* říká, že lidé jsou „zvířecí“ a musí být kontrolováni společenskou smlouvou.

1669 John Locke se ve *Dvou pojednáních o vládě* zabývá teorií společenské smlouvy v kontextu empirismu.

1789 Jeremy Bentham obhájí „princip největšího štěstí pro největší počet“.

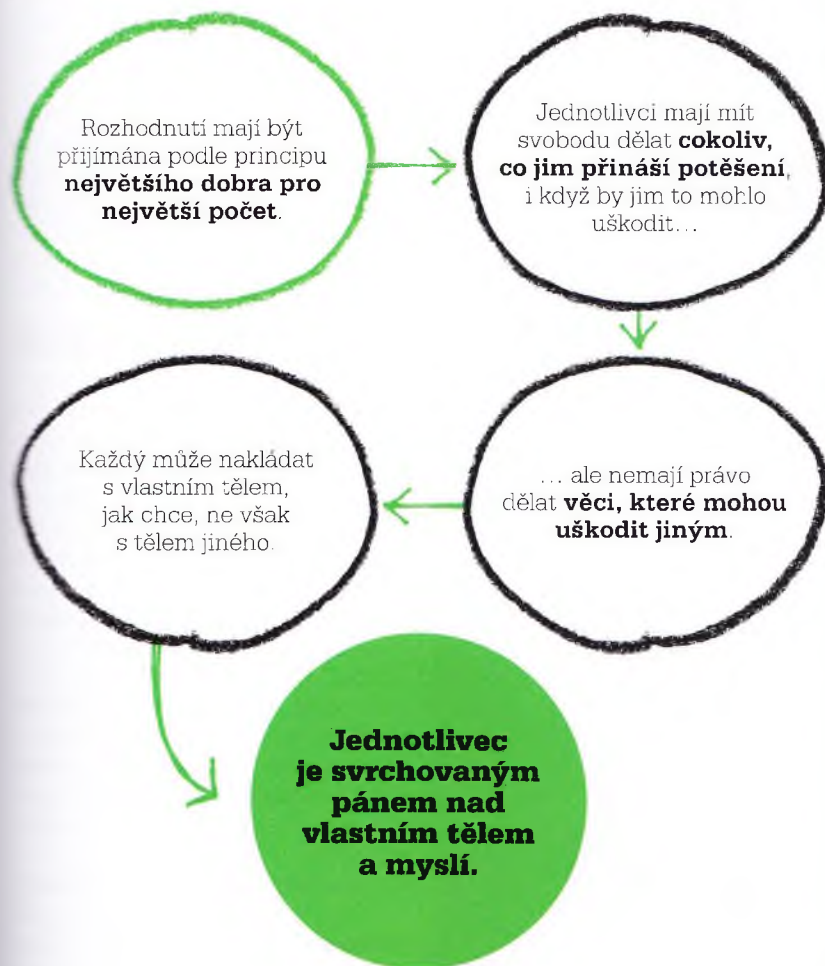
POTOM

Po 1930 Ekonom J. M. Keynes, ovlivněný Millem, rozvíjí liberální ekonomickou teorii.

1971 John Rawls uveřejňuje *Teorii spravedlnosti*, podle níž zákony mají být takové, jaké by všichni přijali.

John Stuart Mill vyrůstal v privilegiované, vysoce vzdělané rodině a od raného věku si byl vědom britských filozofických tradic, které se ustavily v osvícenském 18. století. John Locke a David Hume vypracovali filozofii, jejíž nový empirismus příkře kontrastoval s racionalismem kontinentálních evropských filozofů. Na sklonku 18. století začaly však britskou morální a politickou filozofii ovlivňovat evropské romantické ideje. Nejočividnějším produktem tohoto vlivu se stal utilitarismus představující výrazně britskou interpretaci politické filozofie, jež utvářela evropskou i americkou revoluci v 18. století. Tvůrce utilita-

Viz též: Thomas Hobbes 112–115 • John Locke 130–133 • Jeremy Bentham 174 • Bertrand Russell 236–239 • Karl Popper 262–265 • John Rawls 294–295

John Stuart Mill

John Stuart Mill se narodil v roce 1806 v Londýně. Jeho otcem byl skotský filozof a historik James Mill, jenž spolu s Jeremy Benthamem založil hnutí „filozofických radikálů“. Johna vychovával doma otec, jenž zahájil náročný vzdělávací program tím, že už ve věku tří let učil malého Johna latině a řečtině.

Mill se po rocích intenzivního studia ve dvaceti letech nervově zhroutil. Opustil univerzitu a pracoval pak až do odchodu na odpočinek v roce 1857 ve Východoindické společnosti, která mu poskytla prostředky k životu a čas na psaní. Během tohoto období se seznámil s Harrietou Taylorovou, obhájkyní ženských práv, která se nakonec stala jeho ženou. V letech 1865–1868 byl členem parlamentu, kde prakticky uplatňoval svou morální a politickou filozofii.

Hlavní díla

1843 *Systém logiky*
 1848 *Principy politické ekonomie*
 1859 *O svobodě*
 1861 *Utilitarismus*
 1869 *O poddanství žen*
 1874 *O přírodě*

Jeremy Bentham byl přítelem Millovy rodiny a ovlivňoval Johnovu domácí výchovu.

Viktoriánský liberalismus

Mill si klade jako filozof za úkol uchovat cenné intelektuální dědictví 18. století. Jeho přístup je méně empirický než postoj Humův (jenž tvrdil, že veškeré poznání vychází ze smyslové zkušenosti, proto není jisté) a méně dogmatický než postoj Benthamův

(jenž tvrdil, že vše musí být posuzováno podle své užitečnosti). Jejich empirismus a utilitarismus nicméně utvářel Millovo myšlení. Jeho morální a politická filozofie byla méně vyhrančená než názory jeho předchůdců, **usilovala** spíše o reformu než o revoluci a formovala základy britského viktoriánského liberalismu.

Po dokončení svého prvního filozofického díla, vyčerpávajícího šestisvazkového *Systému logiky*, se Mill obrátil k morální filozofii,

zejména k Benthamově teorii utilitarismu. Upoutala ho elegantní jednoduchost Benthamova principu „největšího štěstí pro největší počet“ a byl pevně přesvědčen o jeho užitečnosti. Své pojetí toho, jak může být utilitarismus uplatněn, popisuje jako podobné „zlatému pravidlu“ Ježíše z Nazaretu: Jak byste chtěli, aby lidé jednali s vámi, tak vy ve všem jednejte s nimi, milujte svého bližního jako sami sebe. To, říká Mill, tvoří „ideální vrchol **utilitární morálky**“.

Zákony pro svobodu

Mill přijímá Benthamův princip štěstí, ale domnívá se, že postrádá praktickou stránku. Bentham spojoval princip největšího štěstí pro největší počet s abstraktním „počtem obšťastnění“ (algoritmem pro stanovení míry štěstí), ale Mill

chce nalézt způsob, jak by tento princip mohl být uplatněn a fungovat v reálném světě. Spíše než jeho role v morálním rozhodování ho zajímají morální a politické implikace tohoto principu. Jaký vliv by zákonodárství prosazující „největší štěstí pro největší počet“ fakticky mělo na jednotlivce? Mohly by snad zákony, které by se snažily tento princip prosadit zavedením jakéhosi pravidla většiny, některým lidem ve skutečnosti bránit v tom, aby dosáhli štěstí?

Mill se domnívá, že řešení spočívá ve společném působení vzdělávacího systému a veřejného mínění. ve vytvoření „nerozlučného spojení“ mezi individuálním štěstím a dobrem společnosti. Lidé by pak byli vždy motivováni k tomu, aby nejednali pouze pro své vlastní dobro a štěstí, ale pro dobro a štěstí

„
Je lépe být nespokojeným
Sókratem než spokojeným
bláznem.

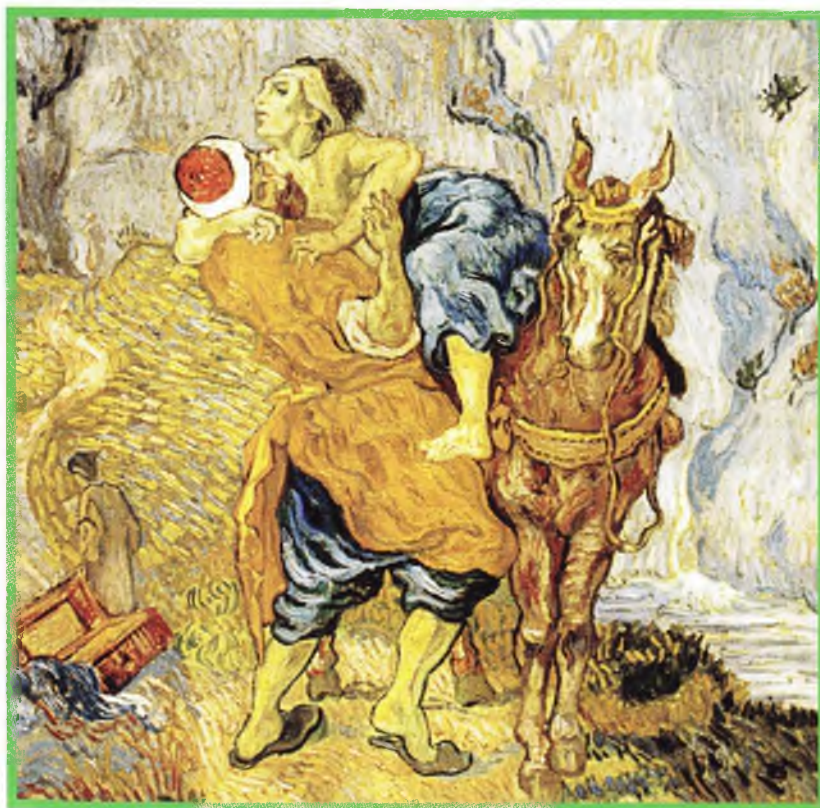
John Stuart Mill
Utilitarianismus

všech. Mill soudí, že společnost by proto měla všem jednotlivcům poskytnout svobodu v usilování o štěstí. Toto základní právo by mělo být chráněno vládou a bylo by rovněž třeba vypracovat zákonodárství, jež by ochránilo svobodu jednotlivce sledujícího osobní cíle. V jedné situaci by však tato svoboda musela být omezena a to tehdy, kdy jednání jedné osoby rušivě zasahuje do štěstí druhých. Tento aspekt je známý jako „princip újmy“. Mill to zdůrazňuje slovy, že v těchto případech „vlastní dobro, ať fyzické, nebo morální, není dostatečnou zárukou“.

Stanovení míry štěstí

Mill pak obrací pozornost na to, jak nejlépe měřit štěstí. Bentham ve svém „počtu obšťastnění“ uvažoval o trvání a intenzitě slasti. Mill však soudí, že je důležité brát v úvahu i jejich kvalitu. Poukazuje tak na rozdíl mezi pouhým uspokojením tužeb a smyslových slasti

Milosrdný samaritán pomáhá podle biblického podobenství svému nepříteli a ukazuje tak, co požaduje i Millovo zlaté pravidlo: jednej tak, jak chceš aby se jednalo s tebou. Mill věřil, že takové jednání by zvýšilo celkovou úroveň štěstí ve společnosti.

a štěstím získaným intelektuálními a kulturními aktivitami. Ve své „jovnici štěstí“ přikládá větší váhu vyšším, intelektuálním slastem než slastem nižším, tělesným.

V souladu se svým empirickým názorem se pak pokouší definovat podstatu štěstí. V čem, táže se, spočívá to, čeho se každý jednotlivec snaží dosáhnout? Co přináší štěstí? Mill odpovídá, že „jediným důkazem, který lze uvést pro to, že něco je žádoucí, je skutečnost, že lidé to skutečně vyžadují.“ Toto vysvětlení, zdá se, je dosti neuspokojivé, ale Mill pokračuje a rozlišuje dvě různé druhy žádosti: nemotivované žádosti (věci, jež chceme a jež nám skýtají potěšení) a vědomá jednání (věci, které konáme ze zájmu pro povinnost nebo z dobrovolných důvodů, často proti svému bezprostřednímu sklonu, které nám však nakonec přinášejí potěšení). V prvním případě si přejeme něco, co nás má bezprostředně učinit šťastnými, zatímco v druhém případě má být jednání prostředkem ke štěstí, jež se projeví teprve později, až jednání dosáhne svého etického cíle.

Praktický utilitarismus

Mill nebyl ryze akademickým filozofem a byl přesvědčen, že by jeho ideje měly uplatnit v praxi. Chtěl proto, jaký význam mají ve vztahu k vládě a zákonodárství. Jakékoliv omezení svobody jednotlivce v jeho usilování o štěstí považoval za tyranii, ať už šlo o kolektivní tyranii většiny (demokratickou tyranii), nebo o individuální vládu despoty. Navrhoval proto praktická opatření, jak omezit moc společnosti nad jednotlivcem a ochránit právo jednotlivce na svobodný projev.

V době, kdy byl poslancem, předložil návrhy na řadu reforem, jež se neměly uskutečnit teprve mnohem

Národní společnost pro volební právo žen byla v Británii ustavena v roce 1868, rok poté co se Mill pokusil prosadit volební právo žen prostřednictvím dodatku k reformnímu aktu z roku 1867.

později, ale jeho řeči seznamovaly širokou veřejnost s prakticky uplatněným liberalismem, jak vyplýval z jeho utilitaristické filozofie. Jako filozof a politik se energicky zasazoval o svobodu projevu, o prosazení základních lidských práv a vystupoval proti otroctví – ve všech případech šlo o zřetelně praktické uplatnění jeho utilitarismu. Silné ovlivněn svou manželkou Harriettou Taylorovou-Millovou byl prvním britským poslancem, jenž jako součást vládních reforem navrhl volební právo pro ženy. Jeho liberalistická filozofie se zabývala i ekonomickými otázkami a Mill na rozdíl od ekonomických teorií svého otce obhajoval tržní hospodářství, kdy je zasahování vlády omezeno na minimální míru.

Mírnější revoluce

Mill klade do centra své utilitaristické filozofie jednotlivce, nikoli společnost. Důležité je, aby jednotlivci mohli svobodně myslet a jednat tak, jak uznají za vhodné, i když jim to, co dělají, může třeba uškodit. Každý jednotlivce, říká Mill ve svém pojednání *O svobodě*, je „svrchovaným párem nad svým

tělem a myslí“. Millovy myšlenky ztělesňovaly viktoriánský liberalismus, zmírňovaly radikální ideje, jež vedly v Evropě a v Americe k revolucím, a spojovaly je s ideou svobody bránící zasahování autority. V této svobodě spatřoval Mill základ spravedlivé vlády a prostředek vedoucí ke společenskému pokroku, který byl významným viktoriánským ideálem. Mill je přesvědčen, že nechá-li společnost jednotlivce žít způsobem, který je činí šťastnými, umožní jim rozvinout jejich potenciál. To opět prospěje společnosti, protože výkony individuálních talentů přispívají k dobru všech.

Mill byl za svého života považován za významného filozofa a dnes je četnými autory pokládán za architekta viktoriánského liberalismu. Jeho utilitárně inspirovaná filozofie měla hluboko do 20. století výrazný vliv na sociální, politické, filozofické a ekonomické myšlení. Moderní ekonomická věda byla utvářena různými interpretacemi jeho aplikací utilitarismu na volný trh, nejvýrazněji u britského ekonoma Johna Maynarda Keynesa. V etické oblasti vycházeli z Milla takoví filozofové jako Bertrand Russell, Karl Popper, William James a John Rawls. ■

Jeden člověk s přesvědčením je společenskou silou rovnou devadesáti devíti, kteří mají pouze zájem.

John Stuart Mill

Úvahy o reprezentativní vládě

ÚZKOST JE ZÁVRAŤ SVOBODY

SØREN KIERKEGAARD (1813–1855)

V KONTEXTU

OBLAST

Metafyzika

PŘÍSTUP

Existencialismus

PŘEDTÍM

1788 Immanuel Kant zdůrazňuje v *Kritice praktického rozumu* význam svobody v morální filozofii.

1807–22 Hegel hovoří o duchu (Geist) určujícím chod dějin a o vztahu mezi duchem (vědomím) a životním světem.

POTOM

1927 Martin Heidegger zkoumá ve své knize *Bytí a čas* pojmy *úzkosti* a existenciální viny.

1938 Jean-Paul Sartre klade základy své existenciální filozofie.

1946 Ludwig Wittgenstein oceňuje ve svých *Rozličných poznámkách* Kierkegaardovo dílo.

Myšlení Sorena Kierkegaarda se vyvíjelo v reakci na německý, zejména hegelovský idealismus, jenž v polovině 19. století ovládal kontinentální Evropu. Kierkegaard odmítal Hegelovu myšlenku dokonalého filozofického systému, v němž je lidstvo součástí nevyhnutelného dějinného procesu, a prosa-

zoval subjektivnější přístup. Chtěl prozkoumat, co znamená „být člověkem“, jenž není součástí nějakého velkého filozofického systému, nýbrž jedincem radikálně určujícím sebe sama.

Kierkegaard je přesvědčen, že naše životy jsou určovány našimi jednáním, jež je samo opět určováno naší volbou. To, jak skuteč-

Viz též: Immanuel Kant 164–171 • Georg W. F. Hegel 178–185 • Friedrich Nietzsche 214–221 • Martin Heidegger 252–255 • Jean-Paul Sartre 268–271 • Simone de Beauvoir 276–277 • Albert Camus 284–285

ujeme tuto volbu, je rozhodující pro náš život. Morální rozhodnutí pokládá Kierkegaard podobně jako Hegel za volbu mezi hédonistickým (bezprostředně uspokojujícím) a etickým. Avšak tam, kde je volba podle Hegela ve velké míře determinována historickými podmínkami a dobovým prostředím, jsou podle Kierkegaarda morální rozhodnutí absolutně svobodná, a především subjektivní. Pouze naše vůle určuje náš soud, říká Kierkegaard. Tato naprostá svoboda volby však zdaleka není důvodem ke štěstí a vyvolává v nás pocit úzkosti a strachu.

Kierkegaard vysvětluje tento pocit ve své knize *Pojetí úzkosti*. Žádá nás, abychom si představili muže stojícího na skalním útesu nebo na vysoké budově. Když se podívá přes okraj, zakouší dvojitý citový pocit úzkosti: úzkost z pádu a úzkost vyvolanou nutkáním vrhnout se dolů. Tento druhý typ úzkosti vzniká vědomím, že má absolutní svobodu volby, zda skočí, či neskočí, a jeho úzkost je stejně závažná jako skutečná závrať.

Kierkegaard říká, že stejnou úzkost zakoušíme při všech morálních volbách, kdy si uvědomujeme, že máme svobodu učinit i ta nejděsivější rozhodnutí. Popisuje tuto úzkost jako „závrať svobody“ a vysvětluje, že i když může vyvolat zoufalství, může nás také odvrátit od neuvážených reakcí, jestliže si lépe uvědomíme možné volby. Zvyšuje tak naše vědomí sebe sama a pocit osobní odpovědnosti.

Otec existencialismu

Kierkegaardovy myšlenky byly jeho současníky z velké části odmítány, měly však silný vliv na pozdější generace. Význam, který přikládal svobodě volby a neustálému hledání smyslu a účelu našeho jednání, měl později vytvořit rámec existencialismu. Tuto filozofii, jež vyšla z Nietzscheho a Heideggera, později plně definoval Jean-Paul Sartre. Existencialismus zkoumá způsoby, jak můžeme smysluplně žít ve světě bez Boha, kde každý čin, s výjimkou našeho zrození, je

Hamlet se ocitá před nesnadnou volbou, zda má zabít svého strýce, nebo ponechat otcovu smrt bez pomsty. Shakespearova hra ukazuje úzkost spojenou se svobodou volby.

vždy volbou. Kierkegaard na rozdíl od těchto pozdějších myslitelů svou víru v Boha nikdy neopustil, byl však prvním, kdo postavil do středu svého myšlení individuální sebevědomí a nahlédl „závrať“ absolutní svobody. ■

Søren Kierkegaard

Søren Kierkegaard se narodil v roce 1813 v Kodani v době, která se stala známou jako „zlatý věk“ dánské kultury. Jeho otec, bohatý obchodník, byl velmi zbožný a trpěl silným sklonem k melancholii. Tyto rysy po něm zdědil i syn, jehož filozofii pak hluboce ovlivnily. Kierkegaard studoval na univerzitě v Kodani teologii, ale navštěvoval také filozofické přednášky. Poté co mu připadlo slušné dědictví, rozhodl se věnovat život filozofii. V roce 1837 se setkal s Reginou Olsenovou a zamiloval do ní. Po třech letech se zasnoubili, ale už o rok později

Kierkegaard zasnoubení zrušil a prohlásil, že se kvůli své melancholii nehodí pro manželský život. I když nikdy neztratil víru v Boha, neustále kritizoval dánskou státní církev pro pokrytectví a bigotnost. V roce 1855 se na ulici zhroutil a po měsíci zemřel.

Hlavní díla

1843 *Bázeň a chvění*
1843 *Buď – anebo*
1844 *Pojetí úzkosti*
1847 *Skutky lásky*
1849 *Nemoc k smrti*

**DĚJINY VŠECH
DOSAVADNÍCH SPOLEČNOSTÍ
JSOU DĚJINAMI
TŘÍDNÍCH BOJŮ**

KARL MARX (1818–1883)

V KONTEXTU

OBLAST

Politická filozofie

PŘÍSTUP

Komunismus

PŘEDTÍM

kol. 1513 Niccolò Machiavelli pojednává v *Rozpravách* o třídních bojích ve starověkém Římě a v renesanční Itálii.

1789 Francouzská revoluce se stává modelem pro většinu filozofických diskusí o revolucích probíhajících v 19. století.

Po 1800 Hegel rozvíjí teorii historické změny na základě duchovních konfliktů.

POTOM

Po 1880 Friedrich Engels se pokouší systematizovat Marxovy teorie ve všeobecnou teorii historického materialismu.

Po 1930 „Marxismus“ se stává oficiální filozofií Sovětského svazu a mnoha dalších komunistických zemí.

Mohou být dějiny lidstva zredukovány na jedinou formuli? Karl Marx, jeden z největších myslitelů 19. století, byl přesvědčen, že ano. V úvodu první kapitoly svého nejslavnějšího díla, *Manifestu komunistické strany*, prohlásil, že veškeré historické změny jsou výsledkem neustále trvajícího konfliktu mezi vládnoucími (vyššími) a podrobenými (nižšími) společenskými třídami a že kořeny tohoto konfliktu jsou ekonomické.

Marx byl přesvědčen, že dosáhl neobyčejně důležitého nahlédnutí do povahy společnosti v průběhu

dějin. Dřívější přístupy k dějinám vyzdvihovaly roli individuálních hrdinů a vůdců nebo zdůrazňovaly úlohu, kterou hrály jednotlivé vůdčí ideje. Marx se naproti tomu soustředil na dlouhou řadu skupinových konfliktů zahrnující konflikty mezi starověkými pány a otroky, mezi středověkými vrchnostmi a nevolníky a moderními zaměstnavateli a jejich zaměstnanci. Právě tyto konflikty, prohlášoval Marx, vedly k revolučním změnám.

Manifest komunistické strany

Marx napsal *Manifest* společně s Friedrichem Engelsem, s nímž se spřátelil, když ve třicátých letech 19. století oba studovali v Německu akademickou filozofii. Engels poskytoval Marxovi finanční podporu i náměty a měl vynikající literární talent, ale za skutečného génia v pozadí společných publikací byl považován Marx.

Ve svých soukromých rukopisech z počátku a poloviny čtyřicátých let 19. století Marx a Engels zdůrazňovali, že zatímco dřívější filozofové svět pouze vykládali, smyslem veškeré jejich činnosti je svět změnit. V padesátých a šedesátých letech rozvinul Marx své myšlenky v řadě kratších prací, mezi něž patřil i *Manifest komunistické strany*, pamflet obsahující asi 40 stran.

Manifest se snaží vysvětlit hodnoty a politické plány komunismu – nového věroučného systému, který prosazovala malá a relativně nová skupina radikálních německých socialistů. *Manifest* tvrdí, že struktura společnosti se zjednodušila ve dvě třídy stojící v přímém konfliktu: v buržoazii (třídou vlastníci kapitál) a proletariát (dělnickou třídu).

Intelektuální debaty byly v Marxově době v Německu velmi rozšířeny. Marx byl přesvědčen, že úkolem filozofie není debatovat o idejích, ale přivodit reálnou změnu.

Slovo „buržoazie“ je odvozeno od francouzského slova „bourgeois“, měšťan, obchodník, jenž má majetek a nad běžné obyvatelstvo se povznese tak, že vlastní a řídí svůj podnik. Marx popisuje, jak objevení a kolonizace Ameriky, otevření indického a čínského trhu a zvýšený objem směňovaného zboží vedly v polovině 19. století k rychlému rozvoji obchodu a průmyslu. Řemeslníci už nevyrobili dostatek zboží pro rostoucí potřebu nových trhů, a jejich místo proto zaujal průmyslový systém. Jak říká *Manifest*, „trhy stále rostly, poptávka stále stoupala“.

Buržoazní hodnoty

Marx tvrdí, že buržoazie, jež ovládala veškerý obchod, „neponechala mezi lidmi žádný jiný svazek než holé sobectví, než bezcitné „placení hotovými“. Kdysi byli lidé hodnoceni podle toho, jací jsou, ale buržoazie „proměnila osobní důstojnost člověka ve směnnou

Viz též: Niccolò Machiavelli 102–107 • Jean-Jacques Rousseau 154–159 • Adam Smith 160–163 • Georg W. F. Hegel 178–185 • Ludwig Feuerbach 189 • Friedrich Nietzsche 214–221

hodnotu“. Morální, náboženské i citové hodnoty odhodila stranou a „proměnila lékaře, právníka, pátera, básníka a muže vědy ve své placené námezdní pracovníky“. Náboženské a politické důzdi nahradila otevřeným, nestoudným, přímým a bezcitným vykořisťováním“. Výsady, jež kdysi chránily lidskou svobodu, byly odhozeny stranou pro „bezohledně chladnou svobodu obchodu“.

Jediné řešení spočívalo podle Marxe v tom, aby se všechny nástroje ekonomické produkce (půda, suroviny, nástroje a továrny) staly společným vlastnictvím, tak aby každý člen společnosti mohl pracovat podle svých schopností a spotřebovávat podle svých potřeb. Jedině tak bylo možno zabránit bohatým, aby žili na úkor chudých.

Dialektická změna

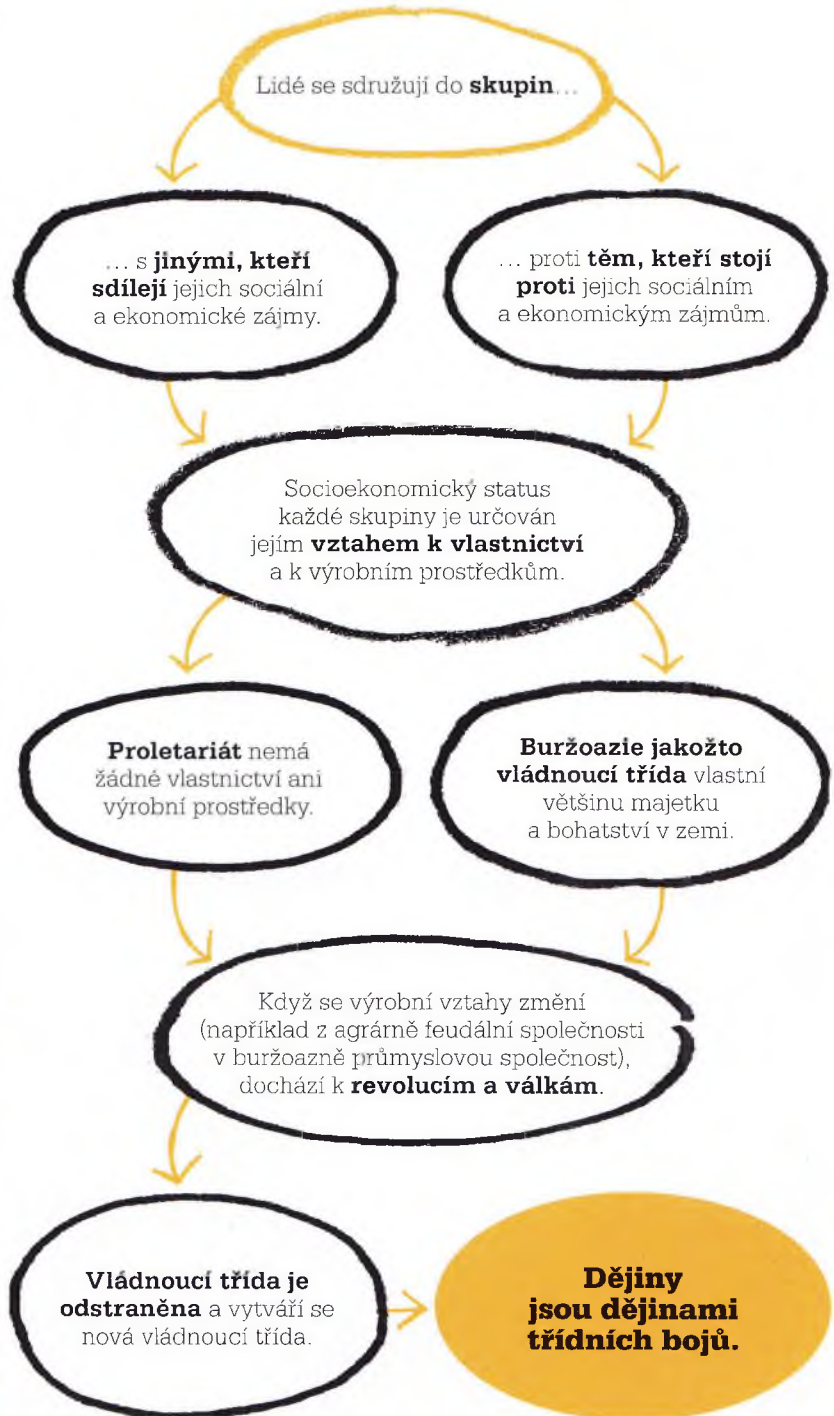
Marxovy filozofické úvahy o procesu změny vycházely většinou z Hegela, jenž popsal skutečnost nikoli jako stav, nýbrž jako proces neustálé změny. Změna je způsobena tím, tvrdil Hegel, že každá idea nebo stav („teze“) v sobě obsahuje vnitřní rozpor

Od každého podle jeho schopností, každému podle jeho potřeb.

Karl Marx

Kritika gothajského programu

(„antiteze“), jenž si nakonec vynutí změnu, která vede k nové ideji nebo novému stavu („synteze“). Tento proces je známý jako dialektika.

Hegel byl přesvědčen, že nikdy nemůžeme věci ve světě zakoušet tak, jak jsou, ale jen tak, jak se nám jeví. Podle Hegela je existence zvnějšněním podstaty ducha a cesta dějin vedoucí nesčetnými dialektickými cykly je pokrokem ducha (*Geist*) ke stavu absolutní harmonie. Právě zde se však Hegel a Marx rozcházejí. Marx tvrdí, že celý proces není cestou vývoje ducha, nýbrž cestou reálné historické změny. Marx prohlašuje, že konečný stav bez konfliktů, k němuž se dospívá na konci procesu, není blažeností ducha, jenž se navrácí k sobě samému, ale dokonalou společností, kde každý harmonicky pracuje pro dobro většího celku.

Formování tříd

V ranějších dobách byli lidé plně odpovědní za produkci čehokoli, co potřebovali – například oděvů,

potravy a obydlí –, když se však začaly formovat rané společnosti, naučili se více spoléhat jeden na druhého. Vedlo to k formě „uzavírání obchodů“, popsané skotským ekonomem a filozofem Adamem Smithem, kdy lidé směňovali zboží nebo práci. Marx souhlasí se Smithem, že tento systém směny vedl lidi k tomu, že se ve své práci specializovali, ale zdůrazňuje zároveň, že tato nová specializace (nebo „povolání“) začala také určovat celý způsob jejich života. Ať měl jednotlivec jakoukoli specializaci nebo zaměstnání, ať byl zemědělským dělníkem, nebo dědičným majitelem půdy, bylo tak určeno, kde žil, co jedl a jak se odíval. Určovalo to však také, s kým ve společnosti měl společné zájmy a s kým se jeho zájmy křížily. Během doby se tak zformovaly odlišné socioekonomické třídy, jež se nutně dostávaly do konfliktu.

Podle Marxe existovala v lidských dějinách čtyři velká stadia založená na odlišných formách vlastnictví: původní systém kmenového vlastnictví;

“

Vládnoucími idejemi každé doby byly vždy jen ideje panující třídy.

Karl Marx

Manifest komunistické strany

”

antický systém obecního a státního vlastnictví (kde začíná otroctví a soukromé vlastnictví); systém feudálního a stavovského vlastnictví; a moderní systém kapitalistické produkce. Každé z těchto stadií představuje odlišnou formu ekonomického systému či odlišný „výrobní způsob“ a přechody mezi těmito stadii se vyznačují bouřlivými politickými událostmi, válkami a revolucemi, kdy jednu vládnoucí třídu nahrazuje třída jiná. *Manifest komunistické strany* zpopularizoval ideu, že porozumíme-li v jakékoli společnosti a v jakékoli konkrétní době systému vlastnictví, objevíme klíč k porozumění jejím sociálním vztahům.

Vývin kulturních institucí

Marx byl také přesvědčen, že analýza ekonomické základny jakékoli společnosti nám umožňuje nahlédnout, že současně se změnou systému vlastnictví

Bohatá buržoazie užívala

v pozdním 18. a v 19. století života v přepychu, zatímco dělníci v jejich továrnách a velkostatech strádali tíživou chudobou.

“

Zrušit náboženství jako iluzorní štěstí lidu znamená žádat jeho skutečné štěstí.

Karl Marx

Ke kritice Hegelovy filozofie práva

”

se mění i její „nadstavba“ – například její politika, zákony, umění, náboženství a filozofie. Tyto oblasti se vyvíjejí tak, aby sloužily zájmům vládnoucí třídy, aby prosazovaly její hodnoty a odvracely pozornost od politické skutečnosti. Ani tato vládnoucí třída však nemůže události nebo instituce ve skutečnosti svobodně určovat. Podle Hegela ovládá každou epochu *Zeitgeist* či duch doby a Marx s ním souhlasí. Avšak zatímco Hegel tvrdil, že *Zeitgeist* je určován absolutním duchem vyvíjejícím se v čase, Marx byl přesvědčen, že je určován sociálními a ekonomickými vztahy existujícími v dané době. Ty určují ideje či „vědomí“ jednotlivců i společnosti. Podle Marxova názoru lidé navrtávají své době pečeť jejím formováním do konkrétní podoby, ale doba naopak určuje lidi.

Marxova revize Hegelovy filozofie z cesty ducha ve vývoj

Průmyslová revoluce nutila specializované řemeslníky a pracovníky k placené námezdní práci. Vznikaly tak skupiny či třídy lidí, kteří měli podobný socioekonomický status.

sociálních a ekonomických způsobů produkce byla ovlivněna také jiným německým filozofem, Ludwigem Feuerbachem. Ten byl přesvědčen, že tradiční náboženství je intelektuálně nepoctivé, protože není jakkoli podepřeno rozumovou úvahou a přispívá k obecnému množství lidské bídy. Feuerbach tvrdil, že lidé si vytvářejí bohy podle svého obrazu spojením nejvyšších lidských ctností. Sami se pak k těmto bohům a vymyšleným náboženstvím přimykají a svým „snům“ tak dávají přednost před reálným světem. Lidé se odcizují sami sobě, když negativně srovnávají vlastní já s Bohem, a přitom zapomínají, že si ho sami vytvořili.

Marx souhlasí, že lidé se přimykají k náboženství proto, že touží po nějakém místě, kde jejich já není snižováno a odcizeno, ale říká, že rozhodující tu není nějaký autoritativní Bůh, ale materiální fakty jejich skutečného každodenního života. Odpověď nespočívá podle Marxe pouze v konci náboženství, ale v celkové sociální a politické změně.

Marxistická utopie

Manifest komunistické strany obsahuje vedle tohoto obecného pojetí lidských dějin vedoucích ke vzniku buržoazní a proletářské třídy řadu dalších soudů o politice, společnosti a ekonomii. Dokazuje například, že kapitalistický systém není pouze vykořisťovatelský, ale ve svém základě také finančně nestabilní, že vede k neustálému opakování stále vážnějších ekonomických krizí, k prohlubujícímu se zblácení dělníků a ke vzniku proletariátu jako jediného opravdově revoluční třídy. Ta poprvé v dějinách představuje obrovskou většinu lidstva.

Tyto procesy podepírá stále komplexnější povaha výrobního procesu. Marx předpovídal, že zdokonalování techniky povede k růstu nezaměstnanosti, k odcizení stále většího počtu lidí od výrobních prostředků. To rozdělí společnost ve dvě části, v obrovské množství zblácených lidí a nemnoho těch, kdo vlastní a ovládají výrobní prostředky. Tento konflikt pak podle zákonů

dialektiky vyústí v násilnou revoluci, jež nastolí novou, beztřídní společnost. Bude to utopická, konfliktů zbavená společnost, která by znamenala konec dialektiky. Marx se domníval, že tato dokonalá společnost nebude potřebovat vládu, ale pouze administrativní správu, kterou zajistí vůdčí síla revoluce: komunistická „strana“ (již Marx rozumí spíše ty, kdo se přimkli k hnutí, než nějakou specifickou organizací). V tomto novém typu státu (jež Marx označil jako „diktaturu proletariátu“) se lidé budou těšit opravdové demokracii a společenskému vlastnictví existujícího bohatství. Marx předpovídal, že krátce po této konečné změně výrobního způsobu a po vzniku dokonalé společnosti skončí politická moc, jak byla dříve chápána, protože už nebude existovat žádný dobrý důvod pro politický dissent nebo kriminalitu.

Politická moc

Marx předpovídal, že výsledek intenzivních třídních bojů mezi buržoazií a námezdnou dělnickou třídou v Evropě bude zřejmý teprve tehdy, až se velká masa lidí stane nemajetnou a bude nucena prodávat svou práci za mzdu. Domníval se, že kontrast bída s velkým bohatstvím bude stále očividnější a komunismus se tak stane mnohem přitažlivějším.

Marx neočekával, že odpůrci komunismu se snadno vzdají svých výsad. Vládnoucí třída měla v každém období dějin výhodu, že kontrolovala vládu a zákon jako formu posílení své ekonomické nadvlády. Moderní stát, tvrdil Marx, je ve skutečnosti „jen výborem, který spravuje společné záležitosti celé buržoazní třídy“. Boje vyloučených skupin o přihlídnutí k jejich zájmům – například boj o rozšíření volebního práva – jsou jen krátkodobými formami, v nichž nachází svůj výraz hlubší

Socialisticky inspirované revoluce se přehnaly Evropou krátce po vydání *Manifestu komunistické strany*. Patřila k nim i únorová revoluce 1848 v Paříži.

ekonomický konflikt. Marx považoval politické zájmy a strany za pouhé prostředky sloužící ekonomickým zájmům vládnoucí tříd, jež jsou nuceny budit zdání, že jednají v obecném zájmu, aby tak získaly a udržely moc.

Cesta k revoluci

Marxova originalita spočívá spíše ve spojení již dříve existujících myšlenek než ve vytváření nových idejí. Jeho systém využívá nahlédnutí, k nimž dospěli němečtí idealističtí filozofové, zejména Georg W. F. Hegel a Ludwig Feuerbach; francouzští političtí teoretikové, například Jean-Jacques Rousseau; a angličtí političtí ekonomové, zejména Adam Smith. Socialismus se stal v první polovině 19. století uznávanou politickou doktrínou a Marx vyvodil určitá nahlédnutí o vlastnictví, třídě, vykořisťování a ekonomických krizích.

V době, kdy psal *Manifest*, třídní konflikt nepochybně visel ve vzduchu. *Manifest* byl napsán

“

Evropou obchází strašidlo –
strašidlo komunismu.

Karl Marx

Manifest komunistické strany

”

těsně před tím, než v kontinentálních evropských zemích vypukla v letech 1848 a 1849 řada revolucí proti existujícím monarchiím. V předcházejících desetiletích odešlo značné množství lidí ze prací z venkova do měst, i když v kontinentální Evropě dosud nedošlo k takovému průmyslovému rozvoji, jaký prodělala Británie. Vlna nespokojenosti, kterou u chudých vyvolával existující status quo, byla využita různými liberálními a nacionalistickými politiky a Evropou otřásaly revoluce. Nakonec byla však tato povstání poražena a jen málo věcí se trvale změnilo.

Manifest se nicméně stal ve 20. století idolem a inspiroval revoluce v Rusku, Číně a mnoha dalších zemích. Oslavné Marxovy teorie se však v praxi neosvědčily: rozsah represí ve stalinistickém Rusku, v Mao Ce-tungově Číně a v Pol Potově Kambodži široce zdiskreditoval Marxovy politické a historické teorie.

Kritika marxismu

I když Marx nepředvídal, že komunismus bude v těchto primárně zemědělských společnostech realizován tak barbarským způsobem, jeho ideje jsou nicméně stále

předmětem kritiky z různých stran.

Za prvé, Marx vždy dokazoval, že **revoluce je nevyhnutelná**, což byl ústřední bod jeho dialektické kritiky. Nepochybně je to však příliš zjednodušující, protože lidská kreativita je vždy schopna vytvářet rozmanité možnosti, a dialektika nepřipouští možnost zlepšení postupnou reformou.

Za druhé, Marx měl sklon připisovat proletariátu výlučně dobré vlastnosti a předpokládal, že komunistická společnost dá nějakým způsobem vzniknout novému typu člověka. Nikdy nevyvětlil, jak se diktatura tohoto dokonalého proletariátu bude lišit od dřívějších brutálních forem diktatury a jak se vyhne rozkladným účinkům moci.

Za třetí, Marx se zřídka zabýval možností, že po úspěšné revoluci mohou vzniknout nové hrozby pro svobodu; domníval se, že jedinou skutečnou příčinou kriminality je chudoba. Jeho kritici také tvrdili, že nebral dostatečně v úvahu síly nacionalismu a nepřihlížel patřičně k roli osobního vůdcovství v politice. Komunistické hnutí ve skutečnosti vytvořilo ve 20. století takřka v každé zemi, v níž se komunisté ujali moci, **nesmírně** mocné kultury osobnosti.

Trvalý vliv

Navzdory kritice a krizím, jež Marxovy teorie vyvolaly, byly jeho myšlenky nesmírně vlivné. Jako ostrý kritik kapitalismu a ekonomický a socialistický teoretik je Marx dnes stále považován za významného myslitele v oblasti politiky a ekonomie. Mnoho lidí by souhlasilo s Isaiahem Berlinem, ruskobritským filozofem 20. století, že *Manifest komunistické strany* je „dilem **genia**“.

Karl Marx

Nejslavnější revoluční myslitel 19. století se narodil v německém Trevíru jako syn židovského právníka, jenž konvertoval ke křesťanství. Studoval práva na univerzitě v Bonnu, kde poznal svou budoucí ženu Jenny von Westphalen. Po dalším studiu na univerzitě v Berlíně pracoval jako žurnalista. Zaujetí pro demokracii, jež projevoval ve svých článcích, vedlo k cenzurním zásahům, a Marx se proto musel uchýlit do exilu ve Francii a v Belgii. Během této doby vypracoval ve spolupráci se svým německým přítelem Friedrichem Engelsem základy teorie komunismu.

V revolučních letech 1848 až 1849 se vrátil do Německa, ale po potlačení revolučních projevů strávil zbytek života v londýnském exilu. Žil se svou ženou v krajní chudobě, a když ve věku 64 roků bez státní příslušnosti zemřel, účastnilo se jeho pohřbu pouze jedenáct smutečních hostů.

Hlavní díla

1846 Německá ideologie

1847 Bída filozofie

1848 Manifest komunistické strany

1867 Kapitál. 1 díl.

Komunistické státy 20. století se prezentovaly jako utopie. Vytvářely umělé státy obrazů a soch oslavujících výkony jejich domněle šťastných a skutečně svobodných občanů.

MUSÍ OBČAN PODŘÍDIT SVÉ SVĚDOMÍ ZÁKONODÁRCŮM?

HENRY DAVID THOREAU (1817–1862)

V KONTEXTU

OBLAST

Politická filozofie

PŘÍSTUP

Nonkonformismus

PŘEDTÍM

KOL. 340 PR. KR. Aristoteles prohlašuje, že městský stát je důležitější než jednotlivec.

1651 Thomas Hobbes říká, že společnost bez silné vlády se zvrhne v anarchii.

1762 Jean-Jacques Rousseau navrhuje ve *Společenské smlouvě* vládu vykonávanou vůlí lidu.

POTOM

1907 Mahátma Gándhí uvádí, že Thoreau měl vliv na jeho kampaň v Jižní Africe spočívající v pasivní rezistenci.

1964 Martin Luther King je odměněn Nobelovou cenou míru za svou kampaň proti rasové diskriminaci, založenou na občanské neposlušnosti a odmítání spolupráce.

Téměř sto let poté, co Jean-Jacques Rousseau prohlásil, že společnost je špatná a příroda bytostně dobrá, dovedl americký filozof Henry Thoreau jeho myšlenku dále tvrzením, že „všechno dobré je divoké a svobodné“. Lidské zákony občanské svobody spíše potlačují, než chrání. Thoreau byl proto přesvědčen, že povinností jednotlivce je protestovat proti nespravedlivým zákonům, a tvrdil, že připustit pasivně jejich přijetí ve skutečnosti znamená jejich ospravedlnění. „Každý pomatenec může stanovit nějaké pravidlo a každý pomatenec je bude zachovávat,“ prohlásil Thoreau o anglické gramatice; a tento princip prolíná i jeho politickou filozofií.

Ve svém eseji *Občanská neposlušnost*, napsaném v roce 1849, Thoreau obhájí právo občana na nesouhlas z důvodu svědomí, který může být vyjádřen odmítnutím spolupráce a nenásilným odporem – sám svůj odpor prakticky projevil tím, že odmítl platit daně, jež podporovaly válku v Mexiku a přispívaly k dalšímu trvání otroctví.

Thoreauovy myšlenky ostře kontrastovaly s idejemi jeho současníka Karla Marxe a s tehdejšími revolučním duchem v Evropě, který volal po násilných akcích. Později však přijala za své řada vedoucích představitelů hnutí odporu, například Mahátma Gándhí a Martin Luther King. ■

Mahátma Gándhí vedl kampaň občanské neposlušnosti proti britské vládě v Indii. Její součástí byl i solný pochod na protest proti nespravedlivým zákonům kontrolujícím produkci soli.

Viz též: Jean-Jacques Rousseau 154–159 ■ Adam Smith 160–163 ■ Edmund Burke 172–173 ■ Karl Marx 196–203 ■ Isaiah Berlin 280–281 ■ John Rawls 294–295

ZVAŽME, JAKÉ DŮSLEDKY VĚCI MAJÍ

CHARLES SANDERS PEIRCE (1839–1914)

V KONTEXTU

OBLAST
Epistemologie

PŘÍSTUP
Pragmatismus

PŘEDTÍM

17. stol. John Locke odmítá racionalismus a odvozuje původ našeho poznání ze smyslových dojmů.

18. stol. Immanuel Kant tvrdí, že spekulace o tom, co leží za hranicemi naší zkušenosti, nemá žádný smysl.

POTOM

Po 1890 Američtí filozofové William James a John Dewey rozvíjejí teorii vědění zvanou pragmatismus.

Po 1920 Logičtí pozitivisté formulují ve Vídni teorii verifikace – smysl věty je metoda její verifikace.

Po 1980 Richard Rorty ve své verzi pragmatismu tvrdí, že se lze obejít bez samotného pojmu pravdy.

Charles Sanders Pierce byl vědec, logik a filozof vědy, jenž podnítil filozofické hnutí známé jako pragmatismus. Zaujímal hluboce skeptický postoj vůči metafyzickým idejím – například vůči představě, že existuje nějaký „reálný“ svět za hranicemi světa, který zkušenostně poznáváme – a jednou své čtenáře požádal, aby uvažili, co nesprávného je na následující teorii: diamant je ve skutečnosti měkký a tvrdým se stává, jen když na něj sáhne.

Peirce dokazoval, že v takovém uvažování není nic nesprávného, protože neexistuje žádná cesta, jak dokázat jeho nesprávnost. Tvrdil však, že význam pojmu (například význam pojmů „diamant“ nebo „tvrdý“) je odvozen od objektu nebo vlastnosti, k nimž se pojem vztahuje – a od jeho účinku na naše smysly. Proto je irelevantní, zda o diamantu uvažujeme jako o „měkkém před dotekem“ nebo o „vždy tvrdém“. Podle obou teorií jde o stejný diamant, který může být použit přesně stejným způsobem. S první teorií se však

mnohem obtížněji pracuje, a proto pro nás má menší hodnotu. Myšlenka, že význam pojmu spočívá v souhrnu praktických důsledků nutně vyplývajících z jeho pravdivosti, je známá jako pragmatická maxima, která se stala základním principem pragmatismu – přesvědčení, že „pravda“ je takové pojetí skutečnosti, které nám přináší největší užitek.

Jednou z Peirceových snah bylo ukázat, že mnohé debaty ve vědě, filozofii a teologii postrádají smysl, neboť často jsou to spíše debaty o slovech než o skutečnosti. ■

“
Nic není pro vědu životně důležité; a nemůže být.
Charles Sanders Peirce
Usuzování a logika věcí
”

Viz též: John Locke 130–133 ■ Immanuel Kant 164–171 ■

William James 206–209 ■ John Dewey 228–231 ■ Richard Rorty 314–319

JEDNEJ, JAKO KDYBY ZÁLEŽELO NA TOM, CO UDĚLÁŠ

WILLIAM JAMES (1842–1910)

V KONTEXTU

OBLAST
Epistemologie

PŘÍSTUP
Pragmatismus

PŘEDTÍM

1843 John Stuart Mill ve svém *Systému logiky* studuje cesty, jimiž dospíváme k tomu, že něco pokládáme za pravdivé.

Po 1870 Charles S. Peirce uvádí ve svém pojednání *Jak ujasnit naše ideje* svou novou pragmatickou filozofii.

POTOM

1907 Henri Bergson popisuje v knize *Vývoj tvořivý* skutečnost jako plynutí, ne jako stav.

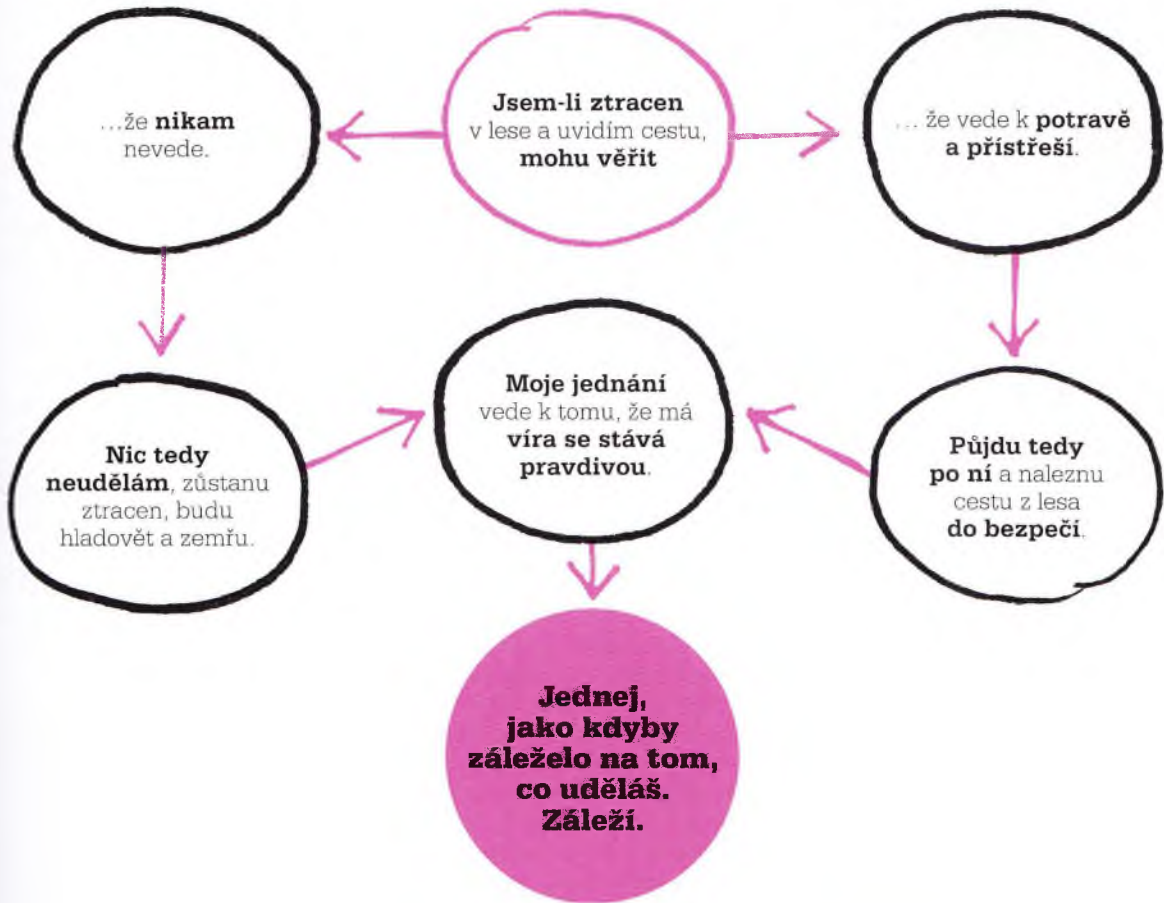
1921 Bertrand Russell zkoumá v *Analýze myšlení* skutečnost jako čistou zkušenost.

1925 John Dewey rozvíjí ve své knize *Zkušenost a příroda* verzi pragmatismu známou jako „instrumentalismus“.

Když se Spojené státy začaly během 19. století upevňovat jako nezávislý národ, filozofové z Nové Anglie, mezi něž patřili Henry David Thoreau a Ralph Waldo Emerson, dali evropským romantickým idejím výrazně americký ráz. Ale teprve následující generace filozofů, kteří žili téměř sto let po Deklaraci nezávislosti, přišla s něčím skutečně původním.

První z těchto filozofů, Charles Sanders Peirce, vypracoval teorii vědění, kterou označil jako pragmatismus, ale jeho dílo zůstalo v té době téměř nepovšimnuto. Peirceovy myšlenky měl prosadit a dále rozvíjet teprve jeho celoživotní přítel William James.

Viz též: John Stuart Mill 190–193 ■ Charles Sanders Peirce 205 ■ Henri Bergson 226–227 ■ John Dewey 228–231 ■ Bertrand Russell 236–239 ■ Ludwig Wittgenstein 246–251 ■ Richard Rorty 314–319

Pravda a užitečnost

V Peircově pragmatismu zaujímala ústřední místo myšlenka, že k vědění nedospíváme jednoznačným pozorováním, ale aktivitou a že na ně spoléháme jen tak dlouho, dokud je užitečné v tom smyslu, že nám adekvátně vysvětluje fakta. Jestliže už tuto funkci naplní nebo se díky lepším vysvětlením stává přebytečným, nahrazujeme je lepším věděním. Nahlédneme-li zpět do dějin, vidíme například, jak se naše představy o světě trvale měnily – od představy, že Země je plochá, k poznání,

že je kulatá, a od představy, že je středem vesmíru, k nahlédnutí, že je pouze jednou planetou v nezměrném kosmu. Starší hypotézy ve své době dokonale fungovaly jako adekvátní vysvětlení, nejsou však pravdivé a vesmír sám se nezměnil.

To ukazuje, jak se vědění jako nástroj vysvětlení liší od faktů. Peirce takto zkoumal povahu vědění, ale James chtěl tento způsob uvažování aplikovat na pojem pravdy. Pro Jamese závisí pravdivost určité myšlenky na tom, jak je užitečná; to znamená, zda

“
Každý způsob klasifikace
věci je jen cestou
jejího uzpůsobení
ke konkrétnímu účelu.
William James

Představa ploché Země sloužila několik tisíciletí jako „pravda“ navzdory faktu, že **země** má tvar koule. James tvrdí, že užitečnost ideje určuje její pravdivost.

splňuje, nebo nesplňuje to, co se od ní požaduje. Jestliže není v rozporu se známými fakty – například s vědeckými zákony – a poskytuje prostředek k předvídání, který je pro naše účely dostatečně přesný, pak nemáme žádný důvod nepokládat ji za pravdivou, říká James. Právě tak považoval Peirce vědění za užitečný nástroj nezávislý na faktech. Tato interpretace pravdy nejen rozlišuje mezi pravdou

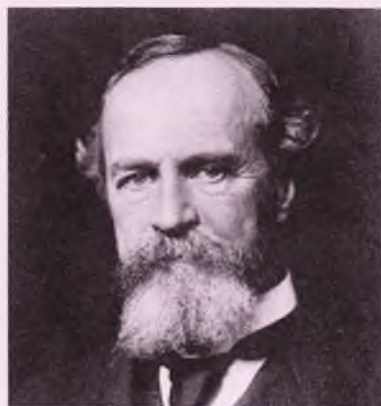
a fakty, ale vede Jamese také k tezi, že „pravdivost myšlenky není strnulá inherentní vlastnost. Pravdivost se myšlence *děje*. Myšlenka se stává pravdivou, je učiněna pravdivou událostmi. Její pravdivost je ve skutečnosti událost, proces.“ Jakákoli myšlenka, podle níž jednáme, se prokazuje jako pravdivá jednáním, jež v jejím jménu uskutečňujeme. Převod myšlenky do praxe je proces, jímž se myš-

lenka stává pravdivou. James se také domnívá, že víra v určitou myšlenku je důležitým faktorem v rozhodnutí jednat podle ní. Víra je takto součástí procesu, jenž činí myšlenku pravdivou. Stojím-li před obtížným rozhodnutím, moje víra v určitou myšlenku povede k určitému způsobu jednání a přispěje tak k jeho úspěchu. James proto definuje jako „pravdivé víry“ takové přesvědčení, jež se pro věřícího ukazují jako užitečná. James je opět pečlivě odděluje od faktů a říká, že „samotná fakta nejsou pravdivá. Prostě jsou. Pravda je funkcí přesvědčení, která začínají a končí mezi nimi.“

Právo věřit

Bylo by užitečné, kdybychom při každém pokusu o ustavení nového přesvědčení měli všechny dostupné důkazy a dostatek času pro uvážlivé rozhodnutí. Ve skutečném životě nám to však většinou není dopřáno: buď nemáme dost času

William James

William James se narodil v New Yorku a vyrůstal ve vzdělané, zámožné rodině. Jeho otec byl známým výstředním teologem a bratr Henry se stal uznávaným spisovatelem. V dětství žil William James několik let v Evropě a oddával se své zálibě v malování, v devatenácti letech však malování zanechal a rozhodl se věnovat vědě. Studium medicíny na Harvardově univerzitě musel přerušit pro slabé zdraví a časté deprese. Tyto okolnosti mu natrvalo zabránily vykonávat lékařskou praxi, nakonec však studium dokončil a od roku 1872

vyučoval na Harvardově univerzitě fyziologii. Stále hlubší zájem o psychologická a filozofická témata ho podnítil k řadě publikací v těchto oborech. V roce 1880 byl na Harvardově univerzitě jmenován profesorem filozofie a vyučoval tu až do odchodu na odpočinek v roce 1907.

Hlavní díla

- 1890 *Principy psychologie*
- 1896 *Vůle věřit*
- 1902 *Druhy náboženské zkušenosti*
- 1907 *Pragmatismus*

prozkoumat všechna známá fakta, anebo neexistuje dostatek důkazů, jsme však nuceni přijmout rozhodnutí. Můžeme se tedy spolehnout jen na svou víru a jednat pod jejím vedením. V takových případech máme „právo věřit“, říká James.

James to osvětluje na příkladu člověka, jenž se ztratil v lese a hladoví. Když spatří cestu, je důležité, aby uvěřil, že ho vyvede z lesa k lidskému obydlí, protože neuvěřil-li tomu, nepůjde po ní, ale zůstane v lese, ztracený a hladovějící. Uvěřil-li tomu, zachrání se. Jednáním podle víry, podle představy, že ho cesta přivede do bezpečí, se tato víra stává pravdivou. Tímto způsobem vede naše jednání a rozhodování k tomu, že se naše víra v určitou myšlenku stává pravdivou. Proto James prohlašuje „jednej tak, jako kdyby záleželo na tom, co uděláš“, a připojuje typicky stručný a laskavě humorný dodatek – „záleží“.

Náboženská víra může přivodit změny v životech lidí, například zotavení nemocných na poutních místech. Děje se to bez ohledu na to, zda Bůh existuje, nebo neexistuje.

Musíme však k této myšlence přistupovat obezřetně, protože povrchní interpretace Jamesových slov by mohla vzbudit dojem, že jakákoli víra, sebevíce pošelilá, by se mohla stát pravdivou, kdybychom podle ní jednali –, a to James samozřejmě vůbec nemá na mysli. Existují určité podmínky, jež musí myšlenka splnit, než může být považována za víru, již lze zdůvodnit. Dostupná fakta musí svědčit v její prospěch a musí být s to odolat kritice. V procesu jednání se přesvědčují, že je jeho základem, musí neustále ospravedlňovat svou užitečností v tom směru, že zlepšuje naše chápání či předvídání důsledků. Ale i pak můžeme jen při zpětném pohledu bezpečně říci, že to, čemu jsme věřili nebo o čem jsme byli přesvědčeni, se stalo pravdivým tím, že jsme podle toho jednali.

Realita jako proces

James byl psycholog a filozof a uplatnění svých myšlenek viděl jak na poli lidské psychologie, tak i v teorii vědění. Uznával, že chovat určité víry, zejména víry náboženské, je pro lidi psychologicky nutné. Soudil, že i když víru v Boha nelze fakticky zdůvodnit, je pro věřícího užitečná, jestliže mu umožňuje vést plnější život nebo překonat strach před smrtí. Obojí – plnější život i přístup ke smrti zbavený strachu – se stává pravdivým; obojí se děje jako důsledek víry a na ní založených rozhodnutí a forem jednání.

Zároveň s tímto pragmatickým pojmem pravdy a v úzké spojitosti s ním rozvíjí James typ metafyziky, který označuje jako „radikální empirismus“. Tento přístup pojímá skutečnost jako dynamický, aktivní proces a stejně tak chápe jako proces i pravdu. James podobně jako dřívější tradiční empiristé odmítal racionalistickou představu,

“

Pragmatická metoda znamená odhlížení od principů a příkládnění se k věcem posledním, plodům, důsledkům, faktům.

William James
Pragmatismus

”

že měnící se svět je něčím nerealným, ale pokročil dále tvrzením, že pro pragmatismus se skutečnost neustále vyvíjí, protože pravda se neustále děje naším jednáním. Tento „proud“ skutečnosti, tvrdí James, není také přístupný empirické analýze, protože neustále plyne a proces pozorování ovlivňuje pravdivost analýzy. V Jamesově radikálním empirismu, jímž je formováno vědomí i předmět vědomí, je konečným materiálem poznatelné skutečnosti čistá zkušenost.

Trvající vliv

Pragmatismus, založený Peircem a dále rozvinutý Jamesem, se stal v Americe významným centrem filozofického myšlení ve 20. století. Jamesova pragmatická interpretace pravdy ovlivnila filozofii Johna Deweyho a vyvolala v Americe k životu „novopragmatickou“ školu, k níž patří mezi filozofy například Richard Rorty. V Evropě byli Jamesovou metafyzikou ovlivněni Bertrand Russell a Ludwig Wittgenstein. Stejně významné bylo Jamesovo psychologické dílo, zejména jeho pojetí „proudu vědomí“, jímž byli zase ovlivněni spisovatelé, například Virginia Woolfová a James Joyce. ■

MODERN

1900–1950

Í SVĚT

Umírá Friedrich Nietzsche, jenž ve svém díle *Tak pravil Zarathustra* napsal, že **Bůh je mrtev**.

↑
1900

Edmund Husserl publikuje spis *Idea fenomenologie*.

↑
1907

Bertrand Russell a Alfred North Whitehead vydávají *Principia mathematica*, jež filozofům ukazuje novou, **analytickou** cestu.

↑
1910–13

Říjnová revoluce v Rusku vede k vytvoření **Sovětského svazu**.

↑
1917

1906

↓
Albert Einstein předkládá svou **teorii relativity**.

1908

↓
Henry Ford vytváří svůj **model T**, první masově vyráběný vůz na světě.

1914–18

↓
První světová válka vede ke zhroucení Ruska, Německa, Rakousko-Uherska a Osmanské říše.

1921

↓
Ludwig Wittgenstein uveřejňuje svůj *Tractatus Logico-Philosophicus*.

Na sklonku 19. století filozofie opět jednou dospěla k bodu obratu.

Věda, a zejména evoluční teorie Charlese Darwina (1859), zpochybnila představu, že svět je výtvozem Boha a lidstvo vrcholem jeho tvůrčího génia. Morální a politická filozofie se zcela soustředila na člověka a Karl Marx prohlásil, že náboženství je „opiem lidu“. Friedrich Nietzsche byl ve stopách Arthura Schopenhauera přesvědčen, že západní filozofie se svými kořeny v řecké a židovsko-křesťanské tradici je špatně vybavena pro to, aby vysvětlila moderní pohled na svět. Neměly-li staré hodnoty a tradice již co říct, bylo třeba nalézt radikálně nový přístup k odkrývání smyslu života. Nietzsche tak stanovil program

pro velkou část filozofie dvacátého století.

Nová analytická tradice

Tradiční témata filozofie – například otázka po povaze skutečnosti – byla do jisté míry zodpovězena vědou v raném 20. století. Teorie Alberta Einsteina nabídly nové vysvětlení povahy vesmíru a psychoanalytické teorie Sigmunda Freuda poskytly lidem radikálně nové nahlédnutí do struktury a fungování duševního života.

Filozofové zaměřili svou pozornost na otázky morální a politické filozofie nebo na abstraktnější otázky logiky a filozofie jazyka jako samostatného oboru akademického bádání. Cestu tomuto hnutí logické analýzy – později známému jako analytická filo-

zofie – připravilo dílo Gottloba Fregeho, jenž spojil logiku s matematikou. Jeho myšlenky byly nadšeně přijaty britským filozofem a matematikem Bertrendem Russellem.

Russell uplatnil principy logiky, jež vymezil Frege, při důkladné analýze matematiky v díle *Principia mathematica*, které napsal společně s Alfredem Northem Whiteheadem, a poté – krokem, jenž zrevolucionizoval filozofické myšlení – aplikoval tytéž principy na jazyk. Analytická **filozofie jazyka** se stala významným tématem britské filozofie 20. století.

Jeden z Russellových žáků, Ludwig Wittgenstein, rozvinul Russellovo dílo o logice a jazyku, ale podal také klíčové příspěvky v oblastech tak rozdílných jako vnímání, etika a estetika a stal se

Josif Vissarionovič Stalin se stává
v Rusku generálním
tajemníkem
komunistické strany.

1922

Martin Heidegger
uveřejňuje *Bytí a čas*.

1927

Karl Popper uveřejňuje
Logiku vědeckého bádání
a kritizuje představu,
že věda vždy postupuje
od opakujícího se
pozorování k teoriím.

1934

Jean-Paul Sartre
se po uveřejnění svého
existenciálního díla *Bytí a nicota* stává jedním
z nejvýznamnějších
evropských filozofů.

1943

1923

Psychoanalytik
Sigmund Freud
publikuje *Já a Ono*.

1929

Krise na Wall Street
vede ke globální ekonomické
depresi.

1939–45

Druhá světová válka,
nejstrašlivější válka
v dějinách, si vyžádala
více než 60 milionů
lidských životů.

1949

Komunisté pod
vedením Mao
Ce-tunga vyhlásují
**Čínskou lidovou
republiku.**

jedním z největších myslitelů
20. století. Jiný, o něco mladší
německý filozof, Karl Popper, čerpal
podněty u Alberta Einsteina
a upevnil spojení mezi vědeckým
myšlením a filozofií.

Němečtí filozofové reagovali
kritikou na výzvu kladenou
Marxismem a Nietzscheovými myšlenkami; filo-
zofie založenou na zkušenosti
individuů ve světě bez Boha,
stala se existencialismus.
Husserlova fenomenologie –
studium zkušenosti – položila
základy, které dále rozvinul Martin
Heidegger, silně ovlivněný také
dánským myslitelem Sørenem
Kierkegaardem. Heideggerovo
dílo, vytvořené ve dvacátých
a třicátých letech 20. století, bylo
v polovině století ve značné míře
odmítáno pro Heideggerovy
kontakty s nacistickou stranou

během druhé světové války.
Heideggerova díla však měla
zásadní význam pro vývoj exis-
tencialismu a důležitá byla i pro
kulturu pozdního 20. století.

Války a revoluce

Filozofie byla stejně jako jakákoli
jiná kulturní aktivita ovlivněna
mohutnými politickými zvraty
ve 20. století. Sama však také
přispívala k ideologiím, jež utvářely
moderní svět. Revoluce, z níž
ve dvacátých letech 20. století
vzešel Sovětský svaz, měla své
kořeny v marxismu, politické filozo-
fii 19. století. Tato teorie se globálně
rozšířila více než jakékoli velké
náboženství. Přibližně do roku 1982
ovládala politiku Komunistické
strany Číny a nahradila tradiční
filozofie v celé Asii. Evropské libe-
rální demokracie byly ve třicátých

letech 20. století ohroženy nebo
přivedeny k pádu fašismem, který
donutil mnoho myslitelů uprchnout
do Británie nebo do Spojených
států. V reakci na útlak, jemuž byli
v totalitních režimech vystaveni,
obraceli filozofové pozornost k levi-
cové nebo liberální politice.
Morální filozofie ve druhé polovině
20. století byla výrazně pozname-
nána druhou světovou válkou
a po ní následující studenou válkou.

Ve Francii učinili existencia-
lismus módním hnutím Jean-Paul
Sartre, Simone de Beauvoir
a Albert Camus, vesměs spisova-
telé. Tento trend odpovídal fran-
couzskému pohledu na filozofii
jako na součást bytostně literární
kultury a měl také velký význam
pro směr, jímž se kontinentální
filozofie vydala v posledních
desetiletích 20. století. ■

**ČLOVĚK JE COSI,
CO MÁ BÝT
PŘEKONÁNO**

FRIEDRICH NIETZSCHE (1844–1900)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Filozofie života

PŘEDTÍM

380 PŘ. KR. Platón zkoumá ve svém dialogu *Ústava* rozdíl mezi skutečností a zdáním.

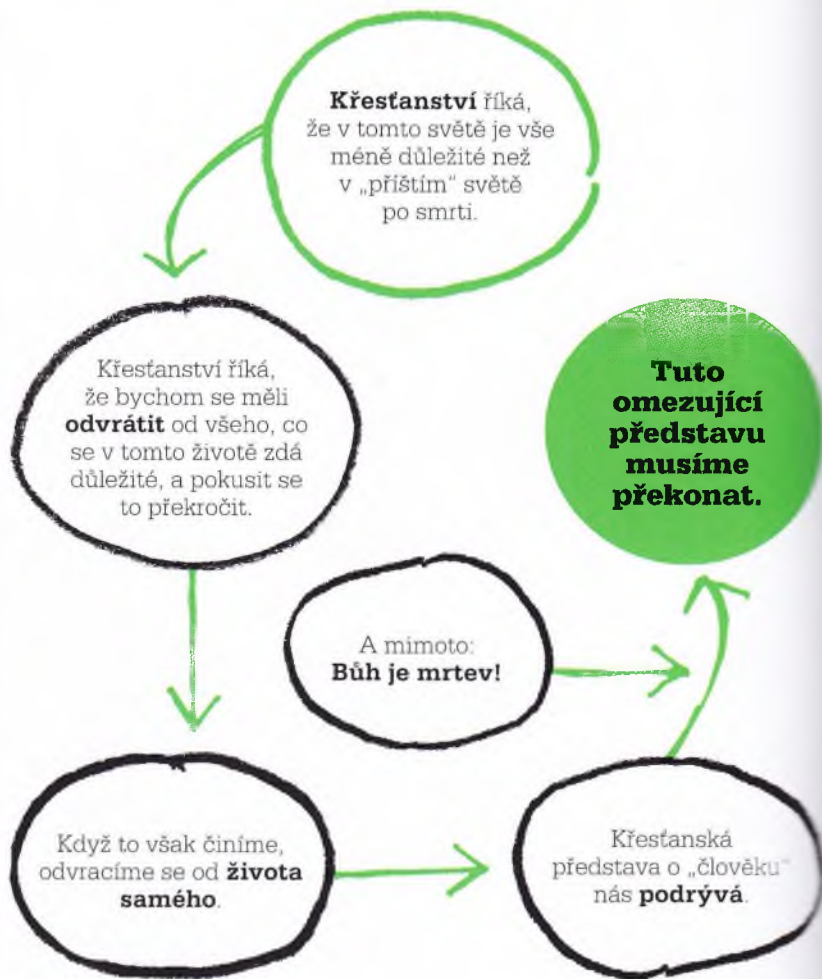
1. stol. PO KR. *Kázání na hoře* v Matoušově evangeliu požaduje odvrát od tohoto světa k vyšší skutečnosti světa budoucího.

1781 Immanuel Kant v *Kritice čistého rozumu* tvrdí, že nikdy nemůžeme vědět, jaký je svět „o sobě“.

POTOM

Po 1930 Nietzschovo dílo je zneužíváno k podepření nacistické mytologie.

1966 Michel Foucault se ve své knize *Slova a věci* zabývá „překonáním člověka“.

Nietzschova myšlenka, že „člověk je cosi, co má být překonáno“, se objevuje v díle *Tak pravil Zarathustra*, jeho pravděpodobně nejslavnější knize, jež byla napsána ve třech částech v letech 1883–1884 a jejíž čtvrtá část byla připojena v roce 1885. Nietzsche tu podnikl soustředěný útok na dějiny západního myšlení. Jeho terčem jsou zejména tři vzájemně spjaté představy: za prvé představa, kterou chováme o „člověku“ či o lidské přirozenosti, za druhé představa, kterou máme o Bohu, a za třetí

naše představa o morálce či o etice.

Jinde Nietzsche píše, že filozofuje „kladivem“, a nepochybně se zejména ve vztahu k těmto třem představám pokouší otřást mnoha hledisky západní filozofické tradice, chovanými v nejvyšší úctě. A činí to nesmírně vzníceným a horečným stylem, a jeho kniha tak někdy připomíná spíše prorockví než filozofii. Byla napsána rychle, první část se ocitla na papíře během několika dnů. Ačkoliv nemá onen klidný, analytický tón, jaký je asi očekáván od filozofických děl,

autorovi se daří předložit pozoruhodně ucelenou a vysoce podnětnou vizi.

Zarathustra sestupuje

Jméno Nietzschova proroka Zarathustry je alternativním jménem pro starověkého perského proroka a zakladatele náboženství Zarathuštru. Kniha nám na začátku říká, že Zarathustra odchází ve třiceti letech do hor. Deset let se zde kochá svým duchem a svou samotou, jednoho jitra však při procitnutí shledá, že se už nabaží své moudrosti, již nasbíral v samotě

Viz též. Platón 50–55 ■ Immanuel Kant 164–171 ■ Søren Kierkegaard 194–195 ■ Albert Camus 284–285 ■ Michel Foucault 302–303 ■ Jacques Derrida 308–313

hor. Rozhodne se proto sestoupit na tržiště nejbližšího města a podělit se o svou moudrost se zbytkem lidstva.

Cestou dolů do města, na úpatí hory, potká staříčkého poustevníka. Obě muži se před deseti lety už jednou setkali, když Zarathustra poprvé vystupoval do hor. Poustevník vidí, že Zarathustra se v onom desetiletí proměnil: když vystupoval do hor, nesl jen popel, říká poustevník, ale teď nese do údolí oheň.

Poustevník pak klade Zarathustrovi otázku, proč chce svou moudrost sdílet s lidmi. Radí mu, aby zůstal v horách, a varuje ho, že jeho poselství nikdo neporozumí. Zarathustra pak poustevníkovi položí otázku, co on, světec, dělá v lese? Poustevník odpoví, že svým zpěvem, pláčem, smíchem a mumláním velebí Boha. Když Zarathustra uslyší tato slova, i on se směje. Poustevníka pak pozdraví a sestupuje z hor. Cestou promlouvá sám k sobě: „Což je to možné! Tento staříčkový světec ještě ani nezaslechl, že Bůh je mrtev!“

Hled'te nadčlověk

Bůh je mrtev – tato možná nejslavnější z Nietzscheových myšlenek je úzce spjata jak s představou, že člověk je cosi, co má být překonáno, tak i s Nietzscheovým vyhraněným chápáním a kritikou morálky. Vztah mezi obojím se vyjasňuje v dalším vyprávění o Zarathustrovi.

Když Zarathustra přijde do města, vidí, že na tržišti se shromáždilo mnoho lidí kolem provazozlece chystajícího se na vystoupení, a vmísí se mezi dav. Než může akrobat přejít po laně, Zarathustra vystoupí a řekne: „Hled'te, hlásám vám nadčlověka!“ Pokračuje pak a říká davu to, co chce skutečně sdělit: „Člověk je cosi, co má být překonáno. Co jste vykonali, aby byl překonán?“ Pronese poté dlouhou řeč, ale když skončí, lidé se jen smějí; domnívají se totiž, že prorok je pouze jiným kejklířem nebo je má jen naladit na vystoupení provazochodce.

Zdá se, že když Nietzsche tímto neobvyklým způsobem uvádí

Prorok Zarathušta (kol. 628–551 př. Kr.), známý také jako Zoroaster, vytvořil náboženství založené na boji mezi dobrem a zlem. Nietzscheův Zarathušta se staví „mimo dobro a zlo“.

Friedrich Nietzsche

Friedrich Nietzsche se narodil v roce 1844 v pruské náboženské rodině. Jeho otec, strýc a dědečkové byli luteránskými duchovními. Otec a mladší bratr zemřeli, když byl ještě malým dítětem, a vychováán byl pak matkou, babičkou a dvěma tetami. Ve věku 24 let se stal profesorem na univerzitě v Basileji, kde se seznámil se skladatelem Richardem Wagnerem, jenž na něho měl silný vliv. Jejich přátelství později skončilo pro Wagnerův antisemitismus. V roce 1870 se Nietzsche nakazil záškrtkem a úplavicí a od té doby neustále trpěl zdravotními potí-

žemi. V roce 1879 byl ze zdravotních důvodů nucen své místo na univerzitě opustit a v příštích deseti letech cestoval po Evropě, pronásledován nemocí. V roce 1889 se na ulici nervově zhroutil a prodělal psychický kolaps, z něhož se již nikdy plně nezotavil. Zemřel v roce 1900 ve věku 56 let.

Hlavní díla

1872 *Zrození tragédie*
1883–85 *Tak pravil Zarathušta*
1886 *Mimo dobro a zlo*
1888 *Soumrak model*

svou knihu, prozrazuje vlastní nejistotu, jak bude jeho filozofie přijata; jako by se obával, že bude považován jen za filozofického exhibicionistu, jenž nemá co kloudného říct. Abychom se vyhnuli stejné chybě jako zástup shromážděný kolem Zarathustry a skutečně porozuměli tomu, co Nietzsche říká, je nutné blíže probrat některé jeho základní myšlenky.

Přehodnocení starých hodnot

Nietzsche věří, že určité pojmy se staly nerozřešitelně propletenými: lidstvo, morálka, Bůh. Když Zarathustra říká, že Bůh je mrtev, nepodniká jen útok na náboženství, nýbrž něco mnohem směřujícího. „Bůh“ tu neznamena jen Boha, o němž mluví filozofové nebo k němuž se modlí věřící lidé; znamená celek nejvyšších hodnot, jež můžeme vyznávat. Smrt Boha není pouze smrtí božstva, ale také smrtí všech takzvaných vyšších hodnot, jež jsme zdědili.

Jedním z ústředních cílů Nietzscheovy filozofie je to, co označuje jako „přehodnocení všech hodnot“, pokus zpochybnit veškeré formy, na něž jsme si zvykli při uvažování o etice a o smyslu a účelu života. Nietzsche stále znovu zdůrazňuje, že vykládá filozofii veselí. Ačkoli tato filozofie převrací vše, co jsme si až dosud mysleli o dobru a zlu, usiluje nicméně o pítakání životu. Nietzsche prohlašuje, že mnohé věci, jež považujeme za „dobré“, jsou ve skutečnosti jen formou omezení nebo odvratu od života.

Můžeme si myslet, že není „dobré“ dělat ze sebe na veřejnosti pomatence, a můžeme odolat nutkání vesele na ulici tančit. Můžeme věřit, že tělesné touhy jsou hříšné, a trestat se, když se nás zmocní. Můžeme dál vykonávat mysl otupující práci nikoli proto, že to potřebujeme, ale proto, že to považujeme za svou povinnost. Nietzsche chce s takovými filozofiemi

popírajícími život skoncovat, aby se lidstvo naučilo vidět samo sebe v odlišném světle.

Rouhání se životu

Poté co Zarathustra ohlásil příchod nadčlověka, přechází rychle k odsouzení náboženství. V minulosti, říká, bylo nejtěžším rouháním rouhat se Bohu, teď je však nejtěžším rouháním rouhat se samotnému životu. To právě je omyl, jehož se Zarathustra, jak věří, dopustil na horském úbočí. Když se odvrátil od světa a obětoval modlitby Bohu, jenž vůbec není, hřešil proti životu.

Příběh skrytý za touto smrtí Boha či ztrátou víry v naše nejvyšší hodnoty je podán v Nietzscheově eseji *Kterak se „pravý svět“ stává posléze bajkou*, který byl publikován v *Soumraku model*. Esej nese podtitul „Příběh bludu“ a představuje mimořádně zhuštěné, jednostránkové dějiny západní filozofie. Příběh začíná říká Nietzsche, řeckým filozofem Platónem.

Člověk jest provaz natažený mezi zvířetem a nadčlověkem – provaz nad propastí.

Friedrich Nietzsche

Tak pravil Zarathustra

Lidský život, který se odehrává mezi úrovní zvířete a nadčlověka, je „nebezpečný přechod, nebezpečná chůze, nebezpečný pohled zpátky, nebezpečné zachvění, nebezpečná zastávka“.

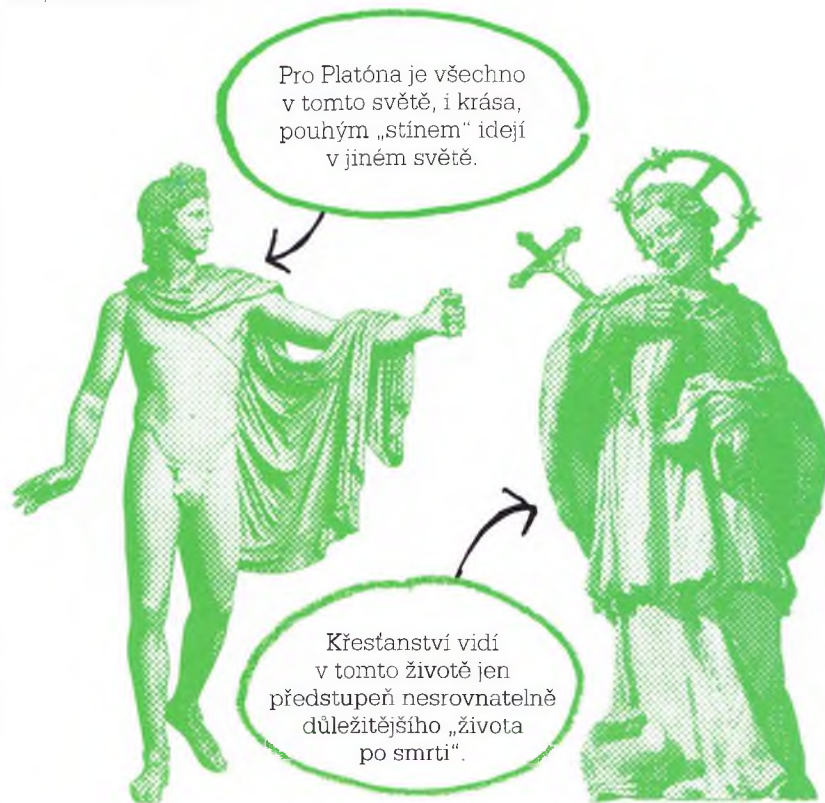
Pravý svět

Platón dělil svět na svět „zdánlivý“, jak se nám jeví prostřednictvím smyslů, a svět „pravý“ či skutečný, který můžeme uchopit rozumem. Svět, který vnímáme smysly, není podle Platóna „pravým“ světem, protože je podroben změně a zániku. Platón tvrdí, že existuje také neměnný, stálý, skutečný či „pravý svět“, k němuž lze dospět pomocí rozumu. Tato myšlenka má svůj zdroj v Platónově studiu matematiky. Idea trojúhelníku je věčná a může být nahlédnuta rozumem. Víme, že trojúhelník je trojstranným, dvourozměrným obrazcem, že součet jeho vnitřních úhlů činí 180° a že to vždy bude pravda bez ohledu na to, zda o tom někdo na světě přemýšlí a kolik existuje na světě trojúhelníků. Naproti tomu trojúhelníkové věci existující na světě – například pyramidy nebo trojúhelníkové tvary nakreslené na tabuli – jsou trojúhelníkové jen potud, že jsou odrazy této ideje trojúhelníku.

Platón, ovlivněný takto matematikou, tvrdil, že rozum může získat přístup k celému světu ideálních forem, ke světu ideí, který je stálý a neměnný, zatímco smyslům je přístupný pouze proměnlivý a nestálý svět jevů. Chceme-li tedy něco vědět o dobru, je třeba rozumově nahlédnout ideu dobra, jejímiž pouhými odrazy jsou různé příklady dobra ve světě.

To je myšlenka, jež má dalekosáhlé důsledky pro naše chápání světa. V neposlední řadě je tomu tak proto, jak ukazuje Nietzsche, že tento způsob dělení světa činí „pravý svět“ rozumem místem, kde se nachází všechno hodnotné. A „zdánlivý svět“ smyslů naopak ztrácí svůj význam.

Některá náboženství a filozofie tvrdí, že někde jinde existuje „pravý svět“, který je důležitější. Nietzsche to považuje za mýtus, který nám tragicky brání žít plně zde, v tomto světě.

Křesťanské hodnoty

Nietzsche sleduje osudy této tendence dělit svět ve dva světy a shledává, že tatáž idea se objevuje v křesťanském myšlení. Křesťanství nahrazuje „pravý svět“ Platónových ideí alternativním „pravým světem“, budoucím nebeským světem, jenž je příslibem ctnostným. Nietzsche je přesvědčen, že křesťanství považuje svět, v němž nyní žijeme, za jaksi méně „pravý“ než svět nebeský. V této verzi představuje o „dvou světech“ je však „pravý svět“ dosažitelný, i když až po smrti a za podmínky, že se v tomto životě řídíme křesťanskými příkazy. Přítomný svět je

stejně jako u Platóna zbaven hodnoty, ledaže působí jako odrazový můstek ke světu zaslíbenému. Nietzsche tvrdí, že křesťanství na nás požaduje, abychom přítomný život popřeli pro příslib života budoucího.

Platónská i křesťanská verze představují, že svět je rozdělen ve svět „pravý“ či skutečný a svět „zdánlivý“, hluboce ovlivnily naše myšlení o nás samých. Tvzení, že všechno, co má na tomto světě hodnotu, je jaksi „mimo“ dosah tohoto světa, vede ke způsobu myšlení zásadně popírajícímu život. Na základě našeho platónského a křesťanského dědictví jsme dospěli

k tomu, že považujeme tento svět, v němž žijeme, za svět, vůči němuž bychom měli chovat odpor a pohrdání, od něhož bychom se měli odvracet, překročit jej a v žádném případě se z něho netěšit. Tím se však odvracíme od samotného života k mýtu či smyšlence, k představě jakéhosi „pravého světa“, jenž se nachází kdesi jinde. Nietzsche nazývá kněze všech náboženství „kazateli smrti“, protože jejich učení nás nabádá, abychom se od tohoto našeho světa a od tohoto života odvrátili k smrti. Proč však Nietzsche tvrdí, že Bůh je mrtvej? Pro odpověď se musíme obrátit do 18. století k dílu německého filozofa Immanuela Kanta, jehož myšlenky mají pro porozumění

Nietzschovu filozofickému dílu zásadní význam.

Nedosažitelný svět

Kant chtěl stanovit hranice poznání. Ve své *Kritice čistého rozumu* napsal, že nemůžeme poznat svět, jak je „o sobě“. Nemůžeme ho dosáhnout rozumem, jak se domníval Platón, ani nám není **přislíben** po smrti, jak je tomu v křesťanském učení. I když **existuje** (jak předpokládáme), je provždy nedosažitelný. Důvody, na nichž Kant zakládá tento závěr, jsou komplikované. Z Nietzschova hlediska je však důležité, že je-li pravý svět pokládán za absolutně nedosažitelný – dokonce i pro moudrého nebo ctnostného v tomto či budoucím

Nadčlověk je nadán mimořádnou silou a nezávislostí myslí i těla. Jako předobrazy uvádí Nietzsche Napoleona, Shakespeara a Sókrata.

světě – je to „myšlenka, jež se stala neužitečnou, zbytečnou“. A je to tudíž myšlenka, kterou musíme odstranit. Je-li Bůh mrtvej, pak Nietzsche je možná tím, kdo klopýtá o mrtvolu, ale je to Kant, jehož otisky jsou všude na vražedné zbraní. A Nietzsche pak říká: „Má pravda je strašlivá, neboť dosud se lež nazývala pravdou.“

Nejdelší blud filozofie

Jakmile se vzdáme představy o „pravém světě“, hroutí se i dlouho hlásaný rozdíl mezi „pravým“, skutečným světem a světem „zdánlivým“. V eseji *Kterak se „pravý svět“ posléze stal bajkou* Nietzsche vše vysvětluje slovy: „Pravý svět jsme odkládili, jaký svět zbyl? Zdánlivý snad? Ó ne! S pravým světem odkládili jsme i svět zdánlivý!“ Nietzsche nyní vidí začátek konce „nejdelšího bludu“ filozofie: jejího poblouznění rozdílem mezi „zdáním“ a „skutečností“ a představou o dvou světech. Konec tohoto bludu, píše Nietzsche, je „vrcholem lidstva“. Přišel čas, kdy „začíná Zarathustra“. Právě zde, v **eseji napsaném šest let po knize *Tak pravil Zarathustra***, Nietzsche píše: „Incipit Zarathustra.“

Pro Nietzscheho je to klíčový okamžik, protože pochopíme-li, že existuje pouze jediný svět, spatříme pojednou onen blud, který kladl všechny hodnoty mimo tento svět. Jsme pak nuceni znovu zvážit všechny své hodnoty a také to, co znamená **být člověkem**. A prohlédneme-li

tyto filozofické iluze, může být stará představa o „člověku“ překonána. Nadčlověk je Nietzscheovou vizí existence zásadně stvrzující život. Může se stát nositelem smyslu nikoli ve světě mimo nás, ale zde. Nadčlověk je „smysl země“.

Vytváření sebe sama

Ohlás Nietzscheových spisů a čtenářů byl za jeho života natolik skrovný, že vydání posledního dílu knihy *Tak pravil Zarathustra* musel nakonec zaplatit sám. Třicet let po jeho smrti však pronikla idea nadčlověka v Hitlerově interpretaci Nietzscheova díla do rétoriky nacismu. Nietzscheovy myšlenky o nadčlověku, a zejména jeho výzvy k vyhlazení židovsko-křesťanské morálky ovládající Evropu, byly pro Hitlera nepochybně přitažlivé pro podepření jeho vlastních cílů. Ale zatímco Nietzsche usiloval o návrat k rustikálnějšímu, život stvrzujícím hodnotám pohané Evropy, Hitler zneužíval jeho spisy pro ospravedlnění

bezuzdného násilí a rozsáhlého překračování zákonů. Badatelé se shodují, že Nietzsche sám by byl tímto vývojem událostí zděšen. Psal v éře vypjatého nacionalismu, patriotismu a koloniální expanze a byl jedním z nemnoha myslitelů, kteří tyto tendence kriticky zpochybňovali. Na jednom místě v knize *Tak pravil Zarathustra* jasně ukazuje, že pokládá nacionalismus za formu vyšinutí a selhání. „Tam, kde přestává stát,“ praví Zarathustra, „tam se teprve počíná člověk, jenž není přebytečný.“

Nietzscheova neomezená představa o lidských možnostech byla po druhé světové válce pro mnoho filozofů důležitá. Jeho myšlenky o náboženství a o významu hodnoty, kterou člověk přikládá sám sobě, lze vysledovat zejména u pozdějších existencialistů, mezi něž patřil například francouzský filozof Jean-Paul Sartre, jenž podobně jako Nietzsche nadčlověk říká, že každý musí sám určit smysl vlastní existence. Nietzscheovy odsuzující kritiky

“

Nikdo nikdy nedosáhl onoho stupně introspekce, jehož dosáhl Nietzsche.

Sigmund Freud

”

západní filozofické tradice měly obrovský vliv nejen na filozofii, ale také na evropskou a světovou kulturu a ovlivnily nesčetné umělce a spisovatele dvacátého století. ■

Nietzscheovy spisy vydávala a cenzurovala jeho antisemitská sestra Elizabeth, která po jeho duševním onemocnění kontrolovala jeho archiv. To nacistům umožnilo svévolnou interpretaci Nietzscheova díla.

LIDÉ SE SEBEDŮVĚROU PŘICHÁZEJÍ, VIDÍ A VÍTĚZÍ

ACHAD HA'AM (1856–1927)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Kulturní sionismus

PŘEDTÍM

5. stol. př. kr. Sókratés spojuje sebedůvěru s přiznáním vlastní nevědomosti.

1511 Desiderius Erasmus píše *Chválu bláznivosti*, satirickou chválu lidské hlouposti.

1711 Anglický básník Alexander Pope píše, že jen „blázni spěchají tam, kam andělé se bojí vstoupit“.

1843 Søren Kierkegaard píše ve své knize *Bázeň a chvění* o víře založené na „sile absurdna“.

POTOM

1961 Michel Foucault píše *Dějiny šílenství*, filozofickou studii o dějinách duševní choroby.

Achad Ha'am (hebr. „jeden z lidu“) je literární pseudonym Ašera Ginsberga, židovského filozofa narozeného na Ukrajině a vůdčího sionistického myslitele, jenž se zasazoval o židovskou duchovní renesanci. V roce 1890 Achad Ha'am ve zpola satirickém eseji prohlásil, že ačkoli uctíváme moudrost, důležitější je sebedůvěra.

Moudří lidé v jakékoli obtížné nebo nebezpečné situaci váhají a zvažují výhody a nevýhody každého činu. Naproti tomu (a do značné míry k nelibosti moudrých) ten, kdo má sebedůvěru, vyrazí vpřed a často zvítězí. Ha'am chce ukázat – při četbě jeho textů bychom však měli mít na paměti, že to miní zpola vážně a zpola satiricky –, že individuální nerozum může často přinést dobrý výsledek jen díky sebedůvěře, kterou je podložen.

Moudrost a sebedůvěra

Ačkoli se zdá, že Ha'am ve svém původním eseji velebí potenciální výhody nerozumu, později se

od tohoto názoru distancuje. Obává se zřejmě, že druzí by mohli to, co bylo v podstatě míněno jako satira, chápat naprosto vážně. Sebedůvěra je opodstatněná jen tehdy, vysvětluje Ha'am později, jsou-li plně pochopeny a zváženy obtíže daného úkolu.

Ha'am rád citoval staré jidiš příslovi: „Hloupost, která dobře dopadne, je stále hloupost.“ V určitých situacích jednáme bez rozvahy, aniž si plně uvědomujeme obtíže úkolu, jehož se podjímáme, nakonec však máme úspěch, protože štěstí stojí na naší straně. To však, říká Ha'am, nečiní naši dřívější nerozvážnost nijak chvalyhodnou.

Chceme-li, aby naše jednání vedlo k úspěchu, může se skutečně stát, že musíme projevit a uplatnit onen druh sebedůvěry, který lze občas spatřit u činů konaných bez rozmyslu. Současně musíme tuto sebedůvěru vždy mírnit moudrostí, nebo naše činy ve světě ztratí opravdovou účinnost. ■

Viz též: Sókratés 46–49 ■ Søren Kierkegaard 194–195 ■ Michel Foucault 302–303 ■ Luce Irigarayová 320

KAŽDÉ SDĚLENÍ SESTÁVÁ ZE ZNAKŮ

FERDINAND DE SAUSSURE (1857–1913)

V KONTEXTU

OBLAST
Filozofie jazyka

PŘÍSTUP
Sémiotika

PŘEDTÍM
KOL. 400 PŘ. KR. Platón
zkoumá vztah mezi jmény
a věcmi.

KOL. 250 PŘ. KR. Stoičtí
filozofové vypracovávají
ranou teorii jazykových
znaků.

1632 Portugalský filozof John
Pinsot píše *Tractatus de
signis*.

POTOM
Po 1950 Saussurovy analýzy
jazykových struktur ovlivnily
Noama Chomského a jeho
teorii generativní gramatiky,
vývoje jazykových pravidel,
která určují možné slovní
kombinace.

Po 1960 Roland Barthes
zkoumá literární implikace
znaků a sémiotiky.

Ferdinand de Saussure, švýcarský filozof 19. století, pokládal jazyk za systém „znaků“, které fungují jako základní jednotky jazyka. Jeho studie položily základy nové teorie známé jako sémiotika. Tato nová teorie znaků byla během 20. století rozpracována dalšími filozofy, například ruským lingvistou Romanem Jakobsonem, jenž shrnul sémiotický přístup slovy, že „každé sdělení sestává ze znaků“.

Saussure tvrdil, že znak se skládá ze dvou částí. První z nich je „signifikant“ („označující“), který je „zvukovým obrazem“. Není to skutečný zvuk, nýbrž mentální „obraz“, který o zvuku máme. Druhou částí je „signifikát“ („označované“) či pojem. Saussure se zde obrací proti dlouhé tradici pojímající jazyk jako vztahy mezi slovy a věcmi. Podle Saussura jsou oba aspekty znaku mentální (například náš pojem „psa“ a zvukový obraz slova „pes“). Saussure tvrdí, že každé sdělení – například „můj pes se jmenuje Fred“ – je systémem

znaků. To znamená, že je systémem vztahů mezi zvukovými obrazy a pojmy. Saussure však říká, že vztah mezi signifikátem (označovaným) a signifikátem (označujícím) je arbitrární – takže na zvuku „pes“ není nic specifického „psiho“. Proto se pes může francouzsky nazývat *chien* nebo čínsky *gou*.

Saussurovo dílo o jazyce se stalo základem moderní lingvistiky a ovlivnilo mnoho filozofů a literárních teoretiků. ■

“

V životě jednotlivců i společnosti je řeč faktorem důležitějším než cokoliv jiného.

Ferdinand de Saussure
Kurs obecné lingvistiky

”

Viz též: Platón 50–55 ■ Charles Sanders Peirce 205 ■ Ludwig Wittgenstein 246–251 ■ Roland Barthes 290–291 ■ Julia Kristeva 323

POUHÁ ZKUŠENOST NENÍ VĚDOU

EDMUND HUSSERL (1859–1938)

V KONTEXTU

OBLAST
Ontologie

PŘÍSTUP
Fenomenologie

PŘEDTÍM

5. stol. př. kr. Sókratés se snaží logickou argumentací o jisté zodpovězení filozofických otázek.

17. stol. René Descartes činí východiskem své filozofické metody pochybnost.

1874 Husserlův učitel Franz Brentano požaduje novou vědeckou metodu pro filozofii.

POTOM

Po 1920 Husserlův žák Martin Heidegger rozvíjí fenomenologickou metodu svého učitele a připravuje se zrod existencialismu.

Po 1930 Husserlova fenomenologie proniká do Francie, kde jsou již ovlivněni myslitelé jako Emmanuel Lévinas a Maurice Merleau-Ponty.

Husserl choval jako filozof sen, jímž se filozofové zabývali již od dob antického řeckého filozofa Sókrata: sen o jistotě. Sókratés spatřoval problém v tom, že zatímco se snadno shodneme v otázkách týkajících se věcí, jež můžeme změřit (například „kolik oliv je v téhle sklenici?“), u filozofických otázek (například „co je spravedlnost?“ nebo „co je krása?“) žádný spolehlivý způsob, jak dosáhnout shody, zřejmě neexistuje. A nemůžeme-li s jistotou vědět, co je spravedlnost, jak o ni můžeme vůbec něco říci?

Problém jistoty

Husserl byl filozof, jenž v mládí začínal jako matematik. Snil o tom, že otázky jako „co je spravedlnost?“ by mohly být vyřešeny se stejným stupněm jistoty, s jakým jsme schopni řešit matematické problémy, například „kolik oliv je ve sklenici?“. Jinými slovy doufal, že všechny vědy – jimiž rozuměl veškeré oblasti lidského vědění a činnosti, od matematiky, chemie a fyziky až po etiku a politiku – budou postaveny na dokonale pevný základ.

Vědecké teorie se zakládají na zkušenosti. Husserl byl však

Viz též: René Descartes 116–123 ■ Franz Brentano 336 ■ Martin Heidegger 252–255 ■ Emmanuel Lévinas 273 ■ Maurice Merleau-Ponty 274–275

přesvědčen, že sama zkušenost pro vědu nestačí, protože zkušenost, jak každý vědec ví, je plná nejrůznějších předpokladů, předsudků a chybných výkladů. Husserl chtěl všechny tyto nejistoty odstranit a postavit tak vědu na absolutně pevné základy.

Aby to dokázal, použil postupu, který ve své filozofii uplatnil v 17. století francouzský filozof René Descartes, jenž chtěl stejně jako Husserl filozofii osvobodit od všech předpokladů, předsudků a pochybností. Ačkoliv lze pochybovat téměř o všem, napsal Descartes, o tom, že sám pochybuji, pochybovat nemohu.

Fenomenologie

Husserlův přístup je podobný, je však uplatněn jiným způsobem. Husserl říká, že zaujmeme-li ke zkušenosti vědecký postoj a necháme stranou veškeré předpoklady, které chováme (včetně předpokladu o existenci vnějšího světa mimo nás), můžeme přistoupit k filozofii s čistým štítem,

Matematika se při svých závěrech neopírá o empirickou evidenci, která je plná předpokladů a předsudků. Husserl chtěl veškerou vědu (a veškeré poznání) postavit na podobný základ.

“

Filozofie jako věda, jako vážná, přísná ba apodikticky přísná věda – ten sen je dosněn.

Edmund Husserl

Krise evropských věd

”

oproštění od všech předpokladů. Husserl označuje tento přístup jako fenomenologii, to znamená jako filozofické zkoumání fenoménů zkušenosti. Musíme ke zkušenosti zaujmout vědecký postoj a nechat stranou (či „uzávorkovat“, jak to Husserl nazývá) veškeré předpoklady. A jestliže se pečlivě a dostatečně trpělivě díváme, můžeme vytvořit bezpečný základ poznání, který nám pomůže vypořádat se s filozofickými problémy, s nimiž se setkáváme od počátků filozofie.

Různí filozofové uplatňující Husserlovu metodu však dospívali k různým výsledkům a panovala jen malá shoda v tom, co tato metoda skutečně představuje a jak má být uplatňována. Husserl ke konci své životní dráhy sám napsal, že sen o postavení věd na pevné základy a o filozofii jako vážné, přísné vědě se rozplynul. Ale i když se Husserlově fenomenologii nepodařilo poskytnout filozofům vědecky bezpečný přístup ke zkušenosti nebo vyřešit trvalé problémy filozofie, zrodila nicméně jednu z nejbohatších tradic ve filozofickém myšlení 20. století. ■

Edmund Husserl

Edmund Husserl se narodil v roce 1859 na Moravě, která tehdy byla součástí Rakousko-Uherska. Studoval nejprve matematiku a astronomii, ale po získání doktorátu v matematice se rozhodl věnovat filozofii.

V roce 1877 se Husserl oženil s Malvinou Steinschneiderovou, s níž měl tři děti. Stal se soukromým docentem v Halle, kde zůstal do roku 1901. Poté působil jako mimořádný a od roku 1906 řádný profesor na univerzitě v Göttingen, než se v roce 1916 stal profesorem na univerzitě ve Freiburgu, kde k jeho žákům patřil Martin Heidegger. V roce 1933 byl pro svůj židovský původ suspendován; na tomto rozhodnutí se podílel i Heidegger. Husserl dále psal až do své smrti v roce 1938.

Hlavní díla

1901 *Logická zkoumání*
1907 *Idea fenomenologie*
1911 *Filozofie jako přísná věda*
1913 *Ideje k čisté fenomenologii*

INTUICE JDE V SAMÉM SMĚRU ŽIVOTA

HENRI BERGSON (1859–1941)

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PŘÍSTUP

Vitalismus

PŘEDTÍM

13. stol. Jan Duns Scotus rozlišuje mezi abstraktivním a intuitivním poznáním, které staví do popředí.

1781 Immanuel Kant uveřejňuje *Kritiku čistého rozumu*, podle níž absolutní poznání není možné.

POTOM

Po 1890 William James rozvíjí filozofii každodenní zkušenosti a popularizuje pragmatismus.

1927 Alfred North Whitehead vytváří svou procesuální filozofii, nejpřesněji formulovanou v díle *Proces a realita*, a prohlašuje, že přírodní svět je třeba chápat jako proces a změnu, nikoli jako svět fixních věcí.

Viz též: Jan Duns Scotus 333 ■ Immanuel Kant 164–171 ■ William James 206–209 ■ Alfred North Whitehead 336 ■ Gilles Deleuze 338

Henri Bergson rozvinul v knize *Vývoj tvořivý* (1910) svůj vitalismus či teorii života. Chtěl prozkoumat, zda lze něco skutečně vědět – zda lze nejen něco vědět, ale poznat to tak, jak to skutečně je.

Od doby, kdy Immanuel Kant v roce 1781 uveřejnil *Kritiku čistého rozumu*, mnozí filozofové prohlašovali, že je pro nás nemožné poznat věci tak, jak skutečně jsou. Kant však tvrdil, že poznat, jak věci jsou, můžeme jen ve vztahu k nám samým, k naší poznávací schopnosti, nikdy však nemůžeme vystoupit ze sebe a dosáhnout absolutního nahlédnutí „věci o sobě“.

Dva druhy poznání

Bergson však s Kantem nesouhlasí. Tvrdí, že existují dva druhy poznání: relativní poznání, to znamená poznání něčeho z našeho vlastního jedinečného a konkrétního hlediska, a absolutní poznání, jež nám umožňuje věci tak, jak skutečně jsou. Bergson je přesvědčen, že těchto dvou druhů poznání se dosahuje

rozdílnou metodou: v prvním případě analýzou či intelektem a v druhém případě intuicí. Kantův omyl tkívá v tom, domnívá se Bergson, že nerozpoznal v plném významu naši schopnost intuice, která nám umožňuje postihnout jedinečnost objektu jeho bezprostředním uchopením. Naše intuice souvisí s tím, co Bergson označuje jako *élan vital*, jako tvůrčí životní sílu (vitalismus), která pojímá proud zkušenosti z hlediska času, a nikoli prostoru.

Předpokládejme například, že chceme poznat nějaké město. Obraz o něm si můžeme utvořit tak, že všechny jeho části vyfotografujeme z každé možné perspektivy a jednotlivé záběry pak sestavíme tak, že nám poskytnou určitou představu o městě jako celku. Město tak ovšem vnímáme jakoby z druhé ruky, nikoli jako něco živého v jeho pohybu. Kdybychom se naopak prostě jen toulali po ulicích a správně pozorovali své okolí, mohli bychom dosáhnout poznání města samého – bezprostředního poznání města tak, jak skutečně je. Toto

Postihnout podstatu města, osoby nebo objektu lze pouze přímým poznáním získaným intuicí, nikoli analýzou. Bergson říká, že podceňujeme hodnotu naší intuice.

bezprostřední poznání je podle Bergsona poznáním podstaty města.

V čem však spočívá naše intuice? V zásadě jde o vidění světa spjaté s naším vědomím plynoucího času. Když chodíme městem, jsme si vědomi našeho vnitřního času a zároveň různých uplývajících časů města, jímž procházíme. Když se tyto časy překrývají, domnívá se Bergson, můžeme přímo nahlédnout podstatu života samého. ■

Henri Bergson

Henri Bergson byl jedním z nejvlivnějších francouzských filozofů své doby. Narodil se v roce 1859 jako syn anglické matky a polského otce. Jeho rané intelektuální zájmy tihly k matematice, v níž mimořádně vynikal. Jako životní povolání si nicméně zvolil filozofii a počátku vyučoval na středních školách. Když v roce 1896 uveřejnil svou knihu *Hmota a paměť*, byl zvolen do Collège de France a přednášel pak na univerzitě. Prošel také úspěšnou politickou kariérou, během níž reprezentoval

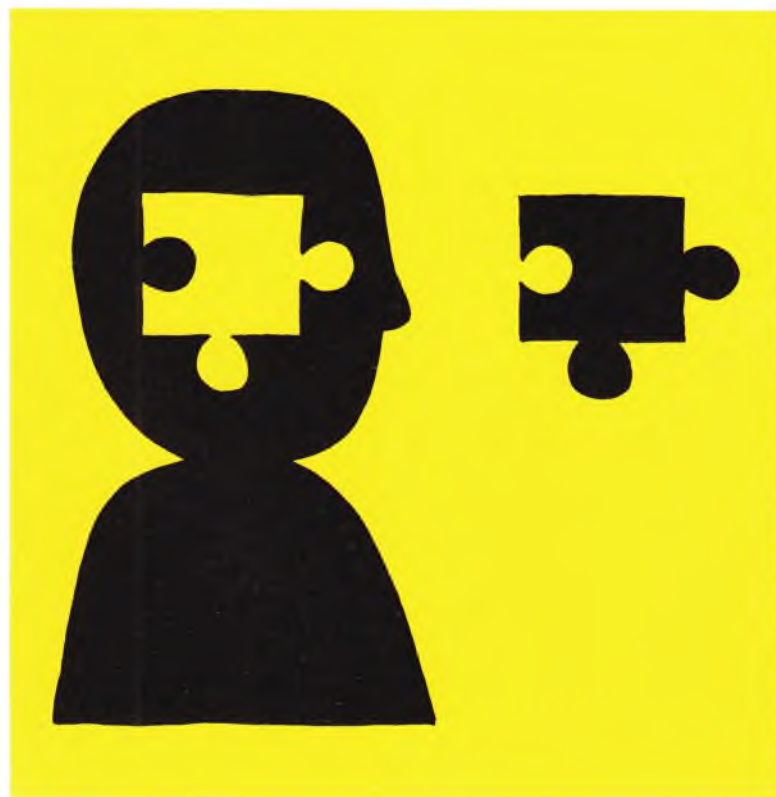
francouzskou vládu při ustavení Ligy národů v roce 1913. Jeho dílo bylo hojně překládáno a ovlivnilo řadu filozofů a psychologů, mezi jinými i Williama Jamese. V roce 1928 byl odměněn Nobelovou cenou za literaturu. Zemřel v roce 1941 ve věku 81 let.

Hlavní díla:

1896 *Hmota a paměť*
1903 *Úvod do metafyziky*
1910 *Vývoj tvořivý*
1932 *Dva zdroje morálky a náboženství*

MYSLÍME POUZE TEHDY, KDYŽ JSME KONFRONTOVÁNI S PROBLÉMY

JOHN DEWEY (1859–1952)

V KONTEXTU

OBLAST
Epistemologie

PŘÍSTUP
Pragmatismus

PŘEDTÍM

1859 Dílo Charlese Darwina *O původu druhů* staví člověka do nové naturalistické perspektivy.

1878 Charles Sanders Peirce klade svým esejem *Jak ujasnit naše ideje* základy pragmatismu.

1907 William James uveřejňuje knihu *Pragmatismus: nové jméno pro staré způsoby myšlení*, v níž popularizuje pojem „pragmatismus“.

POTOM

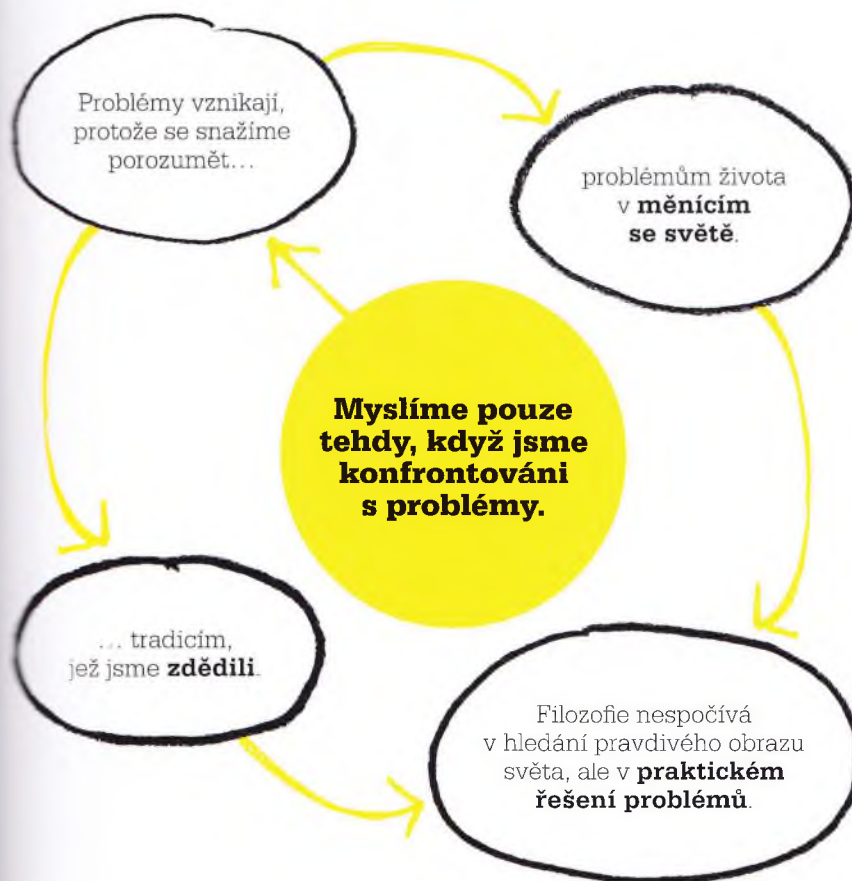
Od 1970 Jürgen Habermas aplikuje pragmatické principy na sociální teorii.

1979 Richard Rorty spojuje v knize *Filozofie a zrcadlo přírody* pragmatismus s analytickou filozofií.

John Dewey patří k filozofické škole známé jako pragmatismus, která vznikla v USA v pozdním 19. století. Za zakladatele je všeobecně považován filozof Charles Sanders Peirce, jenž v roce 1878 napsal průkopnický esej *Jak ujasnit naše ideje*.

Účelem filozofie či „myšlení“ – taková je základní myšlenka pragmatismu – není poskytnout nám pravdivý obraz světa, ale pomoci nám jednat v tomto světě efektivněji a účinněji. Vycházíme-li z pragmatického hlediska, neměli bychom se ptát „jak je tomu s věcmi?“, ale spíše „jaké praktické

Viz též: Hérakleitos 40 ■ Charles Sanders Peirce 205 ■ William James 206–209 ■ Jürgen Habermas 306–307 ■ Richard Rorty 314–319

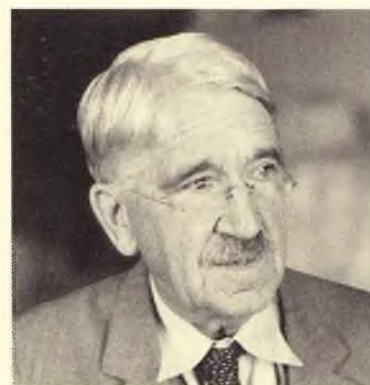
důsledky bude mít, přijmeme-li toto hledisko?"

Filozofické otázky **nejsou** pro Deweyho abstraktními problémy odtrženými od života. Dewey na ně pohlíží jako na problémy vyplývající z toho, že lidé jsou živými bytostmi, jež se pokoušejí porozumět svému světu a snaží se rozhodnout, jak nejlépe v něm jednat. Filozofie začíná našimi každodenními nadějemi, očekáváními a problémy, které vyvstávají během našeho života. Dewey se proto domnívá, že filozofie by také měla ukazovat cestu, jak nalézt praktické odpovědi na tyto

problémy. Je přesvědčen, že filozofování nespočívá v tom, být „divákem“ hledícím z dálky na svět, ale v aktivním zapojení do problémů života.

Vyvíjející se bytosti

Dewey byl silně ovlivněn evolucioním myšlením Charlese Darwina, jenž v roce 1859 uveřejnil své dílo *O původu druhů*. Darwin popsal člověka jako živého tvora, jenž je součástí přírodního světa. Lidé se stejně jako jiní živočichové vyvinuli v reakci na měnící se životní prostředí. Pro Deweyho spočívá jeden z důsledků Darwinova

John Dewey

John Dewey se narodil v roce 1859 ve Vermontu (USA). Studoval na univerzitě ve Vermontu, tři roky pracoval jako učitel a poté se vrátil k dalšímu studiu psychologie a filozofie. V následující době vyučoval na různých předních amerických univerzitách a hojně psal o širokém okruhu témat, od výchovy a vzdělání až po demokracii, psychologii a umění. Vedle své vědecké práce založil také vzdělávací instituci – Laboratory Schools na univerzitě v Chicagu –, jež uváděla do praxe jeho vzdělávací filozofii „učení se děláním“ (*learning by doing*). Toto zařízení dodnes působí. Široký okruh Deweyových zájmů a dobrá schopnost komunikace pomohly rozšířit jeho vliv na americký veřejný život i za hranicemi univerzity a experimentální školy. Až do své smrti v roce 1952 ve věku 92 let nepřestal psát o filozofii a sociálních otázkách.

Hlavní díla

- 1910 *Jak myslíme*
- 1925 *Zkušenost a příroda*
- 1929 *Hledání jistoty*
- 1934 *Umění jako zkušenost*

myšlení v tom, že nás nutí uvažovat o lidech nikoli jako o neměnných bytostech vytvořených Bohem, ale jako o bytostech přírodních. Nejsme dušemi, jež patří do nějakého jiného, nemateriálního světa, ale organismy, které se vyvinuly a snaží se přežít ve světě, jehož součástí jsme, ať chceme, nebo nechceme.

Vše se mění

Dewey přejímá od Darwina také myšlenku, že příroda ve svém celku představuje systém, který je ve stavu neustálé změny; tato myšlenka upomíná na starověkého řeckého filozofa Hérakleita. A právě z těchto myšlenek vychází Dewey ve svých úvahách o filozofických problémech a o jejich vznikaní.

V eseji *Kant a filozofická metoda* (1884) rozvíjí myšlenku, že myslíme pouze tehdy, když jsme konfrontováni s problémy. Jsme organismy, říká Dewey, které musí reagovat na svět, jenž se neustále mění a plyne. Existence je riziko, sázka, a svět je ve svých základech nestabilní. Abychom byli schopni úspěšně přežít, závisíme na svém prostředí, ale mnohá prostředí, v nichž se nacházíme, se sama

“

Filozofické problémy neřešíme,
překonáváme je.

John Dewey

Darwinův vliv na filozofii

”

neustále mění. A nejen to, mění se nepředvídatelným způsobem. Několik let může být například úroda pšenice dobrá, potom je však sklizeň chudá. Námořník může vyplout za příznivého počasí, pojednou však zničehonic vypukne bouře. Po celé roky jsme zdraví, a když to nejméně očekáváme, přepadne nás nemoc.

Tváří v tvář této nejistotě, říká Dewey, existují dvě různé strategie, jimiž se můžeme řídit. Můžeme se buď obrátit o pomoc k vyšším bytostem a skrytým vesmírným silám, anebo se můžeme snažit, abychom porozuměli světu a získali kontrolu nad svým okolím.

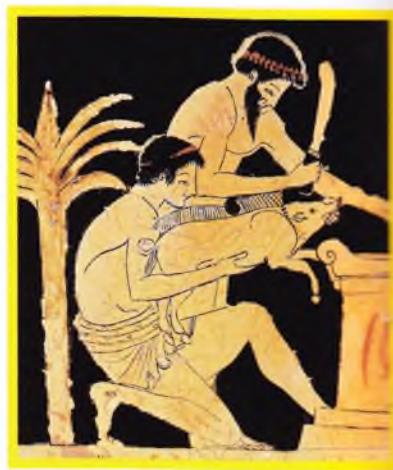
Usmíření bohů

První z těchto strategií se pokouší ovlivnit svět pomocí magických obřadů, rituálů a obětí. Tento přístup k nejistotě světa, domnívá se Dewey, tvoří základ náboženství a etiky.

Naši předkové uctívali bohy a duchy a snažili se tak spojit se „silami, jež rozhodují o osudu“. Tento scénář je rozehráván na celém světě v mýtech a legendách, jež vyprávějí například o nešťastných mořeplavcích modlících se k bohům nebo světcům, aby ztišili bouři a dovolili jim přežít.

Dewey je přesvědčen, že stejným způsobem vznikla z pokusů našich předků o usmíření skrytých sil i etika. Tam, kde naši předkové přinášeli oběti, my uzavíráme s bohy dohodu a slibujeme, že budeme dobří, postarají-li se o to, že nebudeme trpět.

Na nejistoty našeho měnicího se světa lze však reagovat i jinak. Můžeme vypracovat různé techniky sloužící ke zvládnutí světa, abychom v něm mohli žít snadněji. Můžeme se naučit umění předpo-

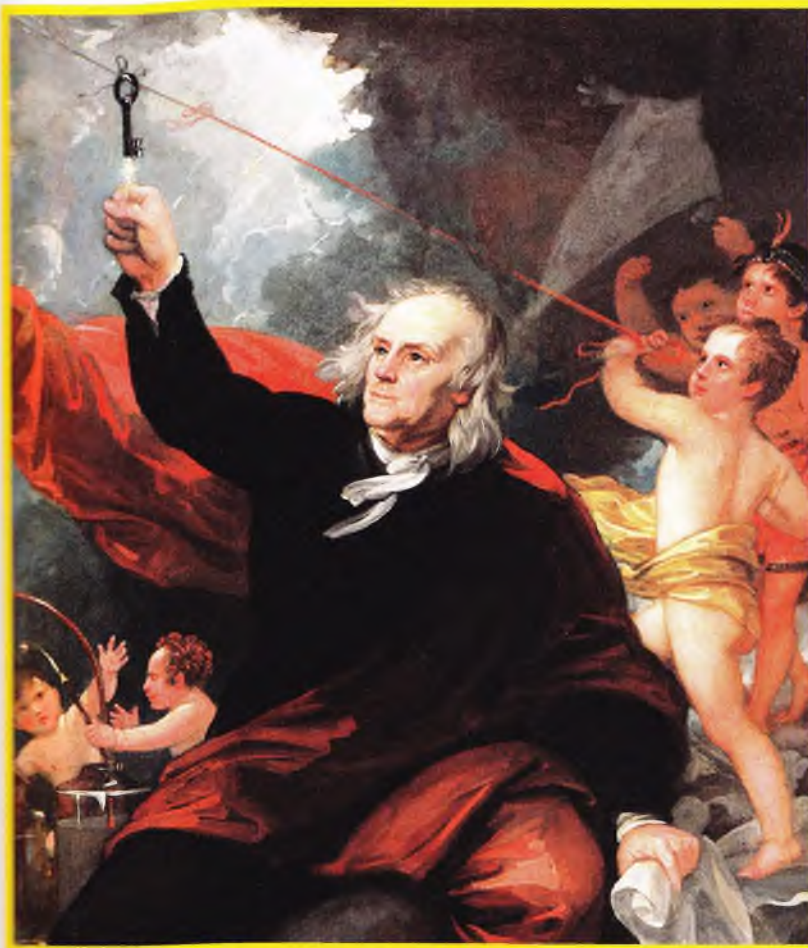
Nepřinášíme již oběti, abychom si vyžádali pomoc bohů. Mnozí lidé však tajně slibují, že budou dobří, dostane-li se jim pomoci od nějaké vyšší bytosti.

vídat počasí a stavět domy, abychom se uchránili před jeho extrémními výkyvy atd. Tato strategie nám lépe než pokusy o spojení se skrytými vesmírnými silami umožňuje odkrývat, jak funguje naše prostředí, a nalézat cesty, jak je změnit k našemu prospěchu.

Důležité však je uvědomit si, zdůrazňuje Dewey, že nikdy nemůžeme naše prostředí ovládnout nebo změnit tak dokonale, abychom vyloučili veškerou nejistotu. V nejlepším případě můžeme zmírnit riskantní a nejistou povahu světa, v němž žijeme. Život však nevyhnutelně je riskantní.

Průzračná filozofie

Po velkou část lidských dějin, píše Dewey, vládlo mezi těmito dvěma přístupy k riskantní povaze života napětí a daly také vzniknout dvěma odlišným typům vědění: na jedné straně etice a náboženství a na druhé straně uměním a technice. Anebo, řekneme-li to

jednodušeji, tradici a vědě. Filozofie, říká Dewey, je proces, kdy se pokoušíme nalézt cestu skrze rozpory, které existují mezi těmito dvěma odlišnými postoji k problémům našeho života. Nejsou to pouze rozpory teoretické, ale také praktické. Mohu například zdědit nesčetné tradiční názory týkající se etiky, smyslu života a toho, co tvoří „dobrý život“, ale zároveň mohu shledat, že jsou v rozporu s věděním a nahlédnutím, jehož jsem dosáhl studiem věd. V tomto kontextu lze filozofii považovat za umění nalézat teoretické i praktické odpovědi na tyto problémy a rozpory.

Existují dvě možnosti, jak posoudit, zda je určitá forma filozofie úspěšná. Za prvé bychom měli položit otázku, zda učinila svět srozumitelnějším. Činí tato konkrétní filozofická teorie naši zkušenost „průzračnější“, táže se Dewey, anebo naopak „temnější“? Souhlasí v tomto bodě s Peircem, že účelem filozofie je učinit naše ideje i naši každodenní zkušenost jasnější a snadněji pochopitelnou. Kriticky se naopak staví vůči jakémukoli filozofickému přístupu, který nakonec činí zkušenost obtížněji vysvětlitelnou nebo svět záhadnějším. Za druhé bychom měli filozofickou teorii

Vědecké experimenty, například pokusy o ovládnutí elektřiny, které prováděl kolem roku 1740 Benjamin Franklin, nám pomáhají získat moc nad světem. Dewey se domníval, že stejně užitečná by měla být i filozofie.

posuzovat podle toho, domnívá se Dewey, do jaké míry je úspěšná v řešení životních problémů. Je pro nás v našem každodenním životě užitečná? Přispívá například „k obohacení a růstu moci“ našeho vědění, jak to očekáváme a požadujeme od nových vědeckých teorií?

Praktický vliv

Někteří filozofové, například Bertrand Russell, pragmatismus kritizovali a tvrdili, že se jednoduše vzdal odvěkého filozofického úkolu, jímž je hledání pravdy. V Americe získala nicméně Deweyova filozofie obrovský vliv, který zasahuje i do současnosti. Vzhledem k nesmírnému důrazu, jež Dewey klade na to, aby filozofie odpovídala na praktické životní problémy, není snad nijak překvapující, že vliv jeho myšlení se ve velké míře projevil právě v praktických oblastech, jako například ve výchově, vzdělávání a politice. ■

“
Výchova není věcí promlouvání a naslouchání, ale aktivním a konstruktivním procesem.

John Dewey
Demokracie a výchova

”

TI, KDO SI NEPAMATUJÍ MINULOST, JSOU ODSOUZENI OPAKOVAT JI

GEORGE SANTAYANA (1863–1952)

V KONTEXTU

OBLAST

Filozofie dějin

PŘÍSTUP

Naturalismus

PŘEDTÍM

55 PR. KR. Římský básník Lucretius zkoumá počátky společností a lidských kultur.

Po 1730 Italský filozof Giambattista Vico tvrdí, že všechny kultury procházejí na základě „nepřerušovaného sledu příčin a účinků“ třemi stadii: věkem bohů, věkem aristokratů a hrdinů, věkem demokracie.

1807–1822 Georg W. F. Hegel píše o dějinách jako o neustálém pokroku ducha.

POTOM

2004 Francouzský filozof Paul Ricoeur zkoumá ve své knize *Paměť, dějiny, zapomnění* nejen nutnost pamatování si, ale také zapominání minulosti.

Španělsko-americký filozof George Santayana ve svém *Životě rozumu* (1905) napsal, že ti, kdo si nepamatují minulost, jsou odsouzeni opakovat ji. Santayanův naturalistický přístup vychází z jeho přesvědčení, že vědění a vira nevzniká rozumovou úvahou, ale vzájemným působením mezi naší myslí a materiálním prostředím. Santayanova věta, že ti, kdo si nepamatují minulost, jsou

odsouzeni opakovat ji, je někdy nesprávně vykládána tak, že si musíme pamatovat minulé krutosti. Nejde však o pamatování si ukrutností v dějinách ani o kritiku zapominání. Santayanova věta má ve skutečnosti na mysli pokrok. Aby byl pokrok možný, musíme si minulé zkušenosti nejen pamatovat, ale být také schopni učit se z nich, vidět různé cesty, jak si počínat s věcmi. Psycha, říká Santayana, strukturuje nové víry na základě zkušeností, a tím se bráníme opakování starých chyb.

Skutečný pokrok není natolik věcí revoluce, jako spíše přizpůsobením, přebíráním toho, co jsme se naučili z minulosti, a jeho využitím pro utváření budoucnosti. Kultura je kumulativní a staví vždy na tom, co bylo dříve, podobně jako symfonie začíná notu po notě do konečného celku. ■

Pokrok je možný pouze pochopením minulosti spojeným s vědomím o možných alternativách. Budova AT&T v New Yorku používá novým způsobem starých architektonických vzorů.

Viz též: Georg W. F. Hegel 178–185 ■ Karl Marx 196–203 ■ William James 206–209 ■ Bertrand Russell 236–239

UTRPENÍ JE PODSTATOU ŽIVOTA A KOŘENEM OSOBNOSTI, NEBOŤ JEN UTRPENÍ NÁS ČINÍ LIDMI

MIGUEL DE UNAMUNO (1864–1936)

V KONTEXTU

OBLAST
Ontologie

PŘÍSTUP
Existencialismus

PŘEDTÍM

KOL. 500 PŘ. KR. Buddha říká, že život je provázen utrpením a předkládá osmidílnou stezku jako cestu k osvobození od jeho příčin.

KOL. 400 PŘ. KR. Sv. Augustin klade otázku, jak může existovat utrpení ve světě stvořeném dobrým a všemocným Bohem.

POTOM

1940 Irský spisovatel a vědec C. S. Lewis zkoumá otázku utrpení ve své knize *Problém bolesti*.

20. stol. Unamunovou filozofii utrpení jsou ovlivněni další španělští autoři jako Federico García Lorca a Juan Ramón Jiménez i britský autor Graham Greene.

Španělský filozof, romanopisec a básník Miguel de Unamuno je snad nejlépe znám svou knihou *Tragický pocit života* (1913). Píše v ní, že veškeré vědomí je vědomím utrpení a smrti (bolestně jsme si vědomi, že postrádáme nesmrtelnost). Skutečnost, že trpíme, je tím, co nás činí lidmi.

Na první pohled se může zdát, že tato představa je blízká myšlenkám Siddhárthy Gautamy – Buddhy, jenž také učil, že utrpení je nevyhnutelnou součástí lidského života. Unamunova odpověď na utrpení je však značně odlišná. Na rozdíl od Buddhy nepokládá utrpení za problém, který lze překonat odpoutáním od světa. Tvrdí naopak, že utrpení je bytostnou součástí toho, co znamená být člověkem, a životně důležitou zkušeností.

Jestliže veškeré vědomí ústí ve vědomí o lidské smrtelnosti a utrpení, jak tvrdí Unamuno, a je-li vědomí tím, co nás činí zřetelně lidskými, pak jedinou cestou, jak

dát našemu životu význam a závažnost, je utrpení přijmout. Jestliže se od utrpení odvracíme, odvracíme se nejen od toho, co nás činí lidmi, ale také od vědomí samého.

Láska nebo štěstí

Unamunovy myšlenky a jeho úvahy o utrpení mají také svůj etický rozměr. Unamuno prohlašuje, že je nezbytně nutné uznat a přijmout naši bolest, protože jediné tváří v tvář faktu: našeho utrpení nabýváme schopnosti opravdově milovat jiné trpící bytosti. To nás staví před přísnou volbu. Na jedné straně můžeme zvolit štěstí a usilovně se snažit, abychom se vyhnuli veškerému utrpení. Na druhé straně můžeme zvolit utrpení a lásku.

První volba může být snazší, ale je to volba, jež nás nakonec omezuje – ve skutečnosti nás odlučuje od bytostné součásti nás samých. Druhá volba je obtížnější, ale je to volba, jež otevírá cestu k životu, který má hloubku a smysl. ■

Viz též: Siddhártha Gautama 30–33 ■ sv. Augustin 72–73 ■ Martin Heidegger 252–255 ■ Albert Camus 284–285 ■ Jean-Paul Sartre 268–271

VĚŘIT V ŽIVOT

WILLIAM DU BOIS (1868–1963)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Pragmatismus

PŘEDTÍM

4. stol. PŘ. KR. Aristotelés zkoumá řecký etický pojem *eudaimonia*.

1845 Uveřejnění knihy *Vyprávění o životě Fredericka Douglassa, amerického otroka* posílilo hnutí za zrušení otroctví ve Spojených státech.

Pozdní 19. a rané 20. stol. Pragmatisté Charles Sanders Peirce a William James tvrdí, že hodnotu idejí máme posuzovat podle jejich užitečnosti.

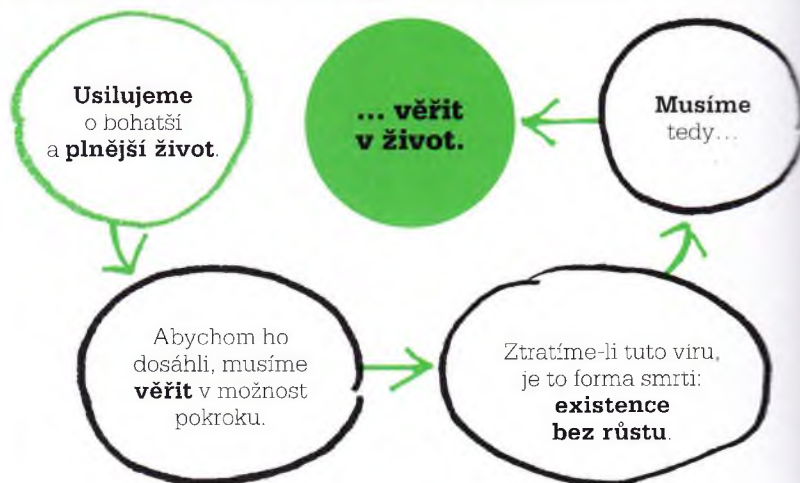
POTOM

Po 1950 a 1960 Martin Luther King uplatňuje jako vůdce Afroamerického hnutí za lidská práva politiku nenásilné přímé akce proti sociální segregaci.

William Du Bois, americký vědec, politický radikál a bojovník za lidská práva, napsal v roce 1957, nedlouho před koncem svého dlouhého života, slova známá jako jeho poslední vzkaz světa. S vědomím, že už nebude žít o mnoho déle, napsal krátký text, který měl být přečten na jeho pohřbu. Du Bois v něm vyjadřuje naději, že cokoli dobrého, co vykonal, bude žít dost dlouho, aby byl jeho život ospravedlněn, a že úkolů, které vykonal nestačil nebo je vykonal špatně, se ujmou druzí,

kterí se jich zhostí lépe nebo je dovedou do konce. „Lidé budou vždy žít a kráčet vpřed k lepšímu, bohatšímu a plnějšímu životu,“ napsal Du Bois. Jako by tak chtěl říct, že musíme věřit v možnost plnějšího života a pokroku, máme-li vůbec být schopni postupovat vpřed.

Tato myšlenka ukazuje, že Du Bois byl ovlivněn americkým filozofickým hnutím pragmatismu, podle něhož tím, na čem záleží, nejsou pouze naše myšlenky a přesvědčení, ale také jejich praktické důsledky. „Jedinou možnou smrtí,

Viz též: Aristotelés 56–63 ■ Charles Sanders Peirce 205 ■ William James 206–209 ■ John Dewey 228–231

“

Problémem dvacátého století je problém rasové diskriminace.

William Du Bois
Duše černého lidu

”

William Du Bois, je ztratil víru v perspektivy lidského pokroku. Tento postoj svědčí o hlubších filozofických kořenech sahajících až ke starořecké myšlence *eudaimonie* či lidského „vzkvétání“. Pro Aristotela znamenala *eudaimonia* žít dobrý, zdařilý život založený na ctnosti a rozumu.

Politický aktivista

Za dvě hlavní překážky dobrého života považuje Du Bois rasismus a sociální nerovnost. Odmítá vědeckou teorii rasismu – představu, že černoši se geneticky

nevyrovnejí bělochům, která převládala po většinu jeho života. A protože rasová nerovnost nemá žádný základ v biologické vědě, pokládá ji Du Bois za ryze sociální problém, s nímž se lze vyrovnat jedine angažovaným politickým a společenským aktivismem.

Du Bois neúnavně hledá řešení problému všech forem sociální nerovnosti. Dokazuje, že právě sociální nerovnost je jednou z hlavních příčin zločinnosti, a prohlašuje, že nedostatek vzdělání a možnosti zaměstnání úzce souvisí s vysokým stupněm

Martin Luther King prohlásil, že Du Boisovy spisy měly největší vliv na to, že se sám rozhodl aktivně zapojit do boje za odstranění rasových rozdílů a za nastolení sociální rovnosti ve Spojených státech.

kriminality. Ve svém posledním vzkazu světu nám Du Bois připomíná, že úkol vytvořit spravedlivější společnost není stále dokončen. Prohlašuje, že budoucí generace musí věřit v život, abychom tak mohli pokračovat v naplňování ideálu „vzkvétajícího“ lidského života. ■

William Du Bois

William Du Bois projevoval od raného věku výjimečné studijní schopnosti. Získal stipendium na americké Fisk University, dva roky strávil studiem v Německu a poté studoval na Harvardově univerzitě, kde napsal disertační práci o obchodu s otroky. Byl prvním Afroameričanem, jenž dosáhl na této univerzitě doktorátu.

Vedle aktivní dráhy univerzitního učitele a spisovatele se zapojil i do Afroamerického hnutí za lidská práva a do radikální politiky. Jeho politická soudnost byla někdy zpochybňována: proslulou

se stala jeho vášnivá chvalořeč na sovětského diktátora Stalina při jeho úmrtí. Du Bois nicméně zůstává pro svou „velkolepou nespokojenost s veškerými formami nespravedlnosti“, jak to nazval Martin Luther King, klíčovou postavou v boji za rasovou rovnost.

Hlavní díla

1903 *Duše černého lidu*
1915 *The Negro*
1924 *Dar černého lidu*
1940 *Soumrak úsvitu. Esej k autobiografii pojmu rasy.*

CESTA KE ŠTĚSTÍ SPOČÍVÁ V ORGANI- ZOVANÉM SNÍŽENÍ PRACOVNÍ DOBY

BERTRAND RUSSELL (1872–1970)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Analytická filozofie

PŘEDTÍM

1867 Karl Marx uveřejňuje první díl *Kapitálu*.

1905 Německý sociolog Max Weber ve svém díle *Protestantská etika a duch kapitalismu* tvrdí, že protestantská pracovní etika přispěla k rozvoji kapitalismu.

POTOM

Po 1990 Sílí trend označovaný jako „downshifting“, který prosazuje snížení počtu pracovních hodin.

2005 Tom Hodgkinson, vydavatel britského časopisu *The Idler*, uveřejňuje svou knihu *Jak být líný*.

2009 Britský filozof Alain de Botton zkoumá v knize *Slasti a strasti práce* náš pracovní život.

Britský filozof Bertrand Russell byl oddán usilovné práci. Jeho sebrané spisy vyplňují řadu svazků, svým dílem podnítil některá velmi významná hnutí ve filozofii 20. století a položil základy ke škole analytické filozofie. Po celý dlouhý život – zemřel ve věku 97 let – zároveň neúnavně působil jako společenský aktivista. Proč tedy tento mimořádně aktivní myslitel soudí, že bychom měli méně pracovat?

Russelův esej *Chvála zahálky* byl poprvé uveřejněn v roce 1932, uprostřed globální ekonomické krize, která následovala po krachu

Viz též: Jean-Jacques Rousseau 154–159 ■ Adam Smith 160–163 ■ Edmund Burke 172–173 ■ Jeremy Bentham 174 ■ John Stuart Mill 190–193 ■ Karl Marx 196–203 ■ Henry David Thoreau 204 ■ Isaiah Berlin 280–281 ■ John Rawls 294–295

na Wall Street v roce 1929. Mohlo by se zdát zvrácené propagovat hodnoty zahálčivé nečinnosti v době, kdy stoupala nezaměstnanost a v některých částech světa byla bez práce třetina pracující populace. Pro Russella byl však ekonomický chaos doby sám o sobě výsledkem řady hluboce zakořeněných a mylných postojů k práci. Russell tvrdil, že řada našich předstáv o práci je pouhou pověrou, která by měla být přísným myšlením vymýcena.

Co je práce?

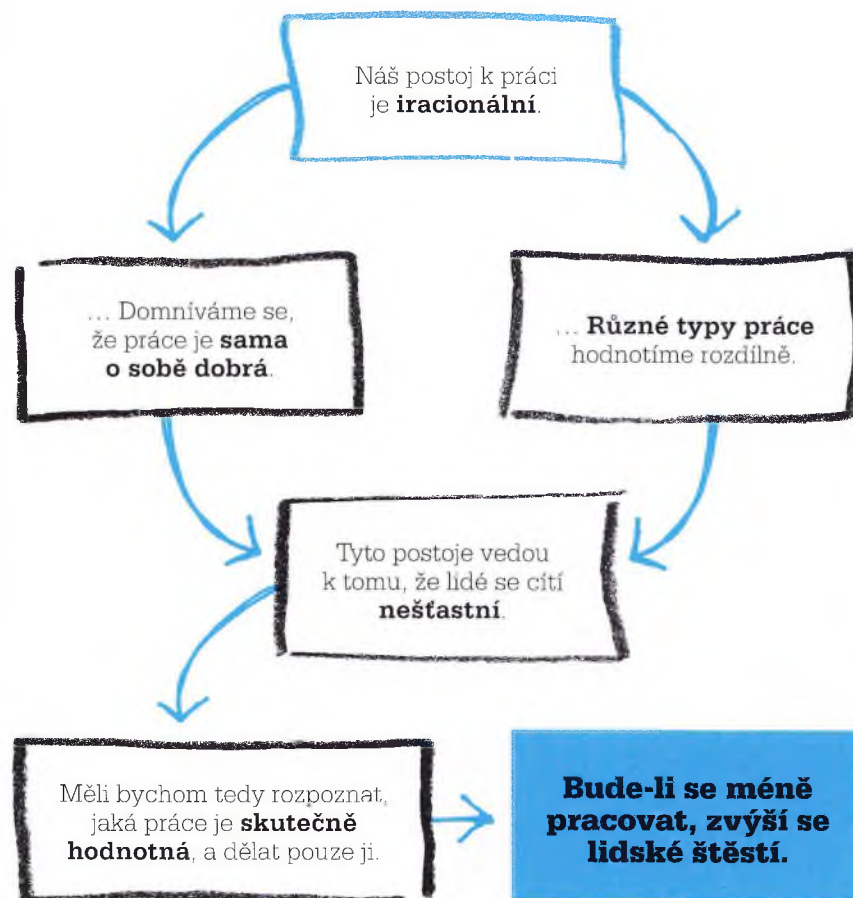
Russell začíná tím, že definuje práci, která – jak říká – je dvojího druhu. Za prvé existuje práce, jejímž cílem je „změnit polohu materie na povrchu nebo u povrchu země vzhledem k jiné takové materii“. To je nejhlubší smysl práce – manuální práce. Druhým typem práce je „říkat jiným, aby změnil polohu materie vzhledem k jiné materii“. Tento druhý typ práce, říká Russell, může být donekonečna rozšiřován – lze mít nejen lidi zaměstnané dohlížením na ty, kdo přemísťují materii, ale další lidé mohou být zaměstnání dohlížením na dohlížitele nebo udílením rad, jak zaměstnat další lidi, a opět jiní mohou být zaměstnání řízením lidí radících při zaměstnávání lidí atd. První druh práce, říká Russell, bývá obvykle nepříjemný a špatně placený, zatímco druhý typ je zpravidla příjemnější a také lépe placený. Tyto dva typy práce definují dva typy pracovníků – dělníka a dohlázele – kteří jsou spojeni s dvěma sociálními třídami – s dělnickou třídou a střední třídou. Russell k nim však připojuje ještě třetí třídu, která jak tvrdí, je odpovědná za mnoho věcí – třídu nepra-

cujících pozemkových vlastníků, která se vyhýbá každé práci a pro podporu své zahálčivosti je závislá na práci jiných.

Dějiny jsou podle Russella plné příkladů lidí, kteří celý život tvrdě pracují a za svou práci si mohou ponechat pouze tolik, aby sami se svými rodinami přežili, zatímco jakýkoli přebytek, který vyprodukuji, si přivlastňují válečníci, kněží a nepracující vládnoucí třídy. A jsou to právě tito lidé těžící ze systému, říká Russell, kteří velebí ctnosti „poctivé práce“ a dodávají morální pozlátka systému, jenž je očividně nespravedlivý. Sám tento fakt by

Velká deprese byla nejtěžší hospodářskou krizí ve 20. století. Podle Russella ukázala, jak potřebná je kritika kapitalismu a přehodnocení etiky práce.

nás měl podle Russella podnít k tomu, abychom přehodnotili etiku práce, protože přijímáme-li ideu „poctivé práce“, podvolujeme se vlastnímu útisku a ještě jej podporujeme.

Russellovo pojetí společnosti, které klade důraz na boj mezi třídami, vděčí za leccos myšlení Karla Marxe, i když Russell měl vůči marxismu vždy výhrady a jeho esej je stejně kritický vůči marxistickým státům jako vůči státům kapitalistickým. Jeho názory jsou také silně ovlivněny knihou Maxe Webera *Protestantská etika a duch kapitalismu*, poprvé vydanou v roce 1905, zejména Weberovým zkoumáním morálních postulatů tvořících základ našich postojů k práci – postulatů, které by podle Russella měly být podrobeny kritice.

Považujeme například práci nejen za povinnost a závazek, ale různé typy práce pro nás také zaujímají různé místo v hierarchii její hodnoty. Manuální práce je všeobecně považována za méně hodnotnou než práce kvalifikovaná nebo intelektuální, a projevujeme proto sklon odměňovat lidi v souladu s takto vnímanou hodnotou, a ne podle toho, co

produkují. A protože práci samu považujeme za inherentně hodnotnou, máme sklon pohlížet na nezaměstnané jako na lidi postrádající morální hodnotu.

Čím více o tom přemýšlíme, tím více se naše postoje k práci jeví jako komplikované a rozporné. Co můžeme tedy dělat? Russell navrhuje, abychom na práci nepohlíželi z hlediska těchto podivných morálních idejí, jež jsou pozůstatkem dřívějších dob, ale se zřetelem k tomu, co vytváří plný a uspokojivý lidský život. A je přesvědčen, že uděláme-li to, jen obtížně se vyhneme závěru, že bychom prostě všichni měli pracovat méně. Co kdyby pracovní den trval jen čtyři hodiny, ptá se Russell. Náš současný systém vypadá tak, že část obyvatelstva může být přepracovaná, a cítit se proto bídě, a jiná část může být bez práce a nezaměstnaná a cítit se rovněž bídě. To, zdá se, neprospívá nikomu.

Důležitost hry

Snížení počtu pracovních hodin by nám podle Russellova názoru umožnilo, abychom se **ve větší** míře věnovali tvůrčím zájmům. „Přemísťování materie z místa

“

Obrovskou škodu působí víra, že práce je ctnost.

Bertrand Russell

Chvála zahálky

”

na místo,“ píše Russell, „není **poslední** jistě jedním z cílů lidského života.“ Dovolíme-li práci, aby nám zabírala každou bdělou hodinu, nežijeme plný život. Russell je přesvědčen, že pro bohatý a smysluplný život je nutný volný čas, který dříve **znal** jen několik privilegovaných jedinců.

Lze ovšem namítnout, že **když** lidé pracovali jen čtyři hodiny denně, nevěděli by, co s volným časem. Russell to však odmítá. **Je to** pravda, říká, „je to odsudkem naší kultury“ svědčícím o tom, že naše schopnost pro hru a bezstarostnou radostnost byla udušena kultem výkonnosti. Společnost,

Bertrand Russell

Bertrand Russell se narodil v roce 1872 ve Walesu v aristokratické rodině. Od mládí projevoval zájem o matematiku, kterou pak studoval v Cambridgi. Zde také poznal filozofa Alfreda Northe Whiteheada, s nímž později spolupracoval na díle *Principia mathematica*, po jehož vydání se stal jedním z vedoucích filozofů své doby. V Cambridgi se setkal i s Ludwigem Wittgensteinem, jehož hluboce ovlivnil.

Russell chtěl, aby filozofie promlouvala i k prostým lidem. Byl společenským aktivistou, pacifistou, pedagogem, zastán-

cem ateismu, bojovníkem proti jaderným zbraním a také autorem četných populárních prací o filozofii. Zemřel na chřipku v únoru 1970.

Hlavní díla

1903 *Principy matematiky*

1910, 1912, 1913 (3 díly) *Principia mathematica*

1914 *Naše znalost vnějšího světa*

1927 *Analýza hmoty*

1940 *Zkoumání o smyslu a pravdivosti*

1945 *Dějiny západní filozofie*

“

Morálka práce je morálkou
otroků a moderní svět
otroctví nepotřebuje.

Bertrand Russell

Chvála zahálky

”

...by brala vážně volný čas, by
přijímala vážně i vzdělání – protože
vzdělání jistě není pouhou přípra-
vou na pracovní místo. A brala by
vážně i umění, protože by poskyto-
vala čas vytvářet kvalitní díla bez
zápasu umělců o ekonomickou
nezávislost. A byla by to společ-
nost, která by brala vážně i potřebu
radosti. Russell skutečně věří, že
v takové společnosti bychom ztratili
chut' válčit, protože válka by zname-
nala „dlouhou a těžkou práci pro
všechny“, ne-li nic jiného.

Vyvážený život

Russellův esej se dnes může jevit
jako jakási utopická vize světa,
v němž je práce zredukována
na minimum. Není přitom zcela
jasné, jak by taková změna –
kdyby se pracovní den skutečně
dal zredukovat na čtyři hodiny –
vedla k sociální revoluci, kterou
Russell požaduje. A zcela přesvěd-
čující není ani Russellova víra
v ideu, že industrializace nás může
nakonec osvobodit od manuální
práce. Suroviny pro průmyslovou

Volný čas by podle Russella neměl
být tráven pouze odpočinkem po
práci. Měl by naopak tvořit největší
část našeho života a být zdrojem hry
a tvořivosti.

produkci musí stále odněkud při-
cházet. Musí být vytěženy, upra-
veny a dopraveny na místo zpraco-
vání, a to vše závisí na manuální
práci.

Russellovo připomenutí, že
musíme blíže přezkoumat náš
postoj k práci, však zůstává bez
ohledu na tyto problémy i dnes
platné. Délku pracovního týdne
i skutečnost, že některé druhy
práce jsou odměňovány lépe než
jiné, přijímáme jako něco „příroze-
ného“. Pro mnoho z nás není naše
práce ani náš volný čas tak naplňu-

jící, jak by tomu podle našeho
mínění mělo být, a přesto se nedo-
kážeme ubránit pocitu, že zahálka
je neřest.

Russellova myšlenka nám při-
pomíná, že potřebujeme nejen
přezkoumat svůj pracovní život, ale
že svou hodnotu a užitečnost má
i zahálka, nicnedělání a lenošení.
Jak Russell říká: „Až dosud jsme
neustále byli tak činnorodě aktivní
jako dříve, kdy neexistovaly stroje;
bylo to od nás velmi pošetilé, ale
neexistuje žádný důvod, proč by-
chom měli být pošetilí navěky.“ ■

LÁSKA JE MOSTEM OD CHUDŠÍHO POZNÁNÍ K BOHATŠÍMU

MAX SCHELER (1874–1928)

V KONTEXTU

OBLAST
Etika

PŘÍSTUP
Fenomenologie

PŘEDTÍM

KOL. 380 PR. KR. Platón píše svůj dialog *Symposion*, filozofické zkoumání o povaze lásky a poznání.

17. stol. Francouzský filozof Blaise Pascal píše o logice lidského srdce.

Rané 20. stol. Edmund Husserl vypracovává ve svých dílech novou fenomenologickou metodu pro studium zkušenosti lidské mysli.

POTOM

Polský filozof Karol Wojtyła (pozdější papež Jan Pavel II.) píše svou disertační práci, která je věnována Maxi Schelerovi, a uznává jeho vliv na římský katolicismus.

Německý filozof Max Scheler vychází z filozofického hnutí známého jako fenomenologie, která vědecky zkoumá fenomény naší vnitřní zkušenosti a zabývá se studiem našeho vědomí a jeho struktury.

Scheler říká, že fenomenologie se při zkoumání struktury vědomí často příliš výlučně soustřeďovala na intelekt a opomíjela přitom něco základního, totiž zkušenost lásky či lidského srdce. V esejí *Láska a poznání* (1923) vyslovuje Scheler myšlenku, že láska tvoří most od chudšího poznání k bohatšímu.

Schelerovým východiskem, přejatým od Blaise Pascala, francouzského filozofa 17. století, je myšlenka, že existuje zvláštní logika lidského srdce, jež se liší od logiky rozumu.

Spirituální porodní bába

Je to právě láska, domnívá se Scheler, která činí věci zřejmými pro naši zkušenost a umožňuje poznání. Scheler píše, že láska je jakousi „spirituální porodní

bábou“, jež je schopna přivést nás k poznání – k poznání sebe sama i světa. Láska je „základní determinantou“ etiky, možností a osudu člověka.

Být člověkem podle Schelera v zásadě neznámá být „myslící věcí“, jak to v 17. století vyjádřil francouzský filozof René Descartes, ale bytostí, která miluje. Lidská existence je předznamenána řádem lásky (*ordo amoris*). ■

Filozofování je láskou určený akt účasti jádra konečné lidské osoby na bytostné realitě všech možných věcí.

Max Scheler

O věčném v člověku

POUZE JAKO JEDINEC SE ČLOVĚK MŮŽE STÁT FILOZOFEM

KARL JASPERS (1883–1969)

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PŘÍSTUP

Existencialismus

PŘEDTÍM

Po 1800 Søren Kierkegaard píše o filozofii jako o individuálním zápase s pravdou.

Po 1880 Friedrich Nietzsche říká: „Bůh je mrtev“, neexistují žádné absolutní pravdy a je třeba přehodnotit všechny hodnoty.

Po 1920 Martin Heidegger prohlašuje, že filozofie je věcí našeho vztahu k vlastní existenci.

POTOM

Po 1940 Myšlenky Hannah Arendtové o svobodě jsou ovlivněny Jaspersovou filozofií.

Po 1950 Hans-Georg Gadamer rozvádí myšlenku, že filozofie se rozvíjí syntézou individuálních hledisek.

Pro některé myslitele je filozofie cestou k odhalení objektivní pravdy o světě. Pro německého filozofa a psychiatra Karla Jaspersa je filozofie naproti tomu osobním zápasem. Jaspers jako existencialista, silně ovlivněný Kierkegaardem a Nietzsche, říká, že filozofie je věcí našich vlastních pokusů o nahlédnutí pravdy. Filozofie je individuálním zápasem, píše Jaspers v roce 1941 v eseji *O mé filozofii*, a proto můžeme

filozofovat pouze jako jedinci. Nemůžeme se obrátit na nikoho jiného, aby nám řekl pravdu, ale vlastním úsilím ji pro sebe musíme odhalit sami.

Společenství jedinců

I když v tomto smyslu je pravda něčím, co nahlížíme pouze sami, výsledky svého úsilí si můžeme uvědomit a meze vlastního vědomí překročit pouze v komunikaci s druhými. Jaspers pokládá svou filozofii za pravdivou pouze do té míry, do jaké napomáhá komunikaci s druhými. A protože druhí nám nemohou poskytnout žádnou formu „hotové pravdy“, zůstává filozofie kolektivním úsilím. Podle Jaspersa hledá každý jedinec pravdu společně se všemi „druhy v myšlení“, kteří podstupují tentýž osobní zápas. ■

Filozof žije v neviditelné říši ducha a snaží se odhalit pravdu. Myšlenky druhých filozofů slouží jako ukazatele k možným cestám nahlédnutí.

Viz též: Søren Kierkegaard 194–195 ■ Friedrich Nietzsche 214–221 ■ Martin Heidegger 252–255 ■ Hans-Georg Gadamer 260–261 ■ Hannah Arendtová 272

V KONTEXTU

OBLAST
Ontologie

PŘÍSTUP
Existencialismus

PŘEDTÍM

1641 René Descartes ve svých *Meditacích* tvrdí, že existují dva světy: svět ducha a svět hmoty.

Rané 20. stol. Edmund Husserl ustavuje fenomenologii. Prohlašuje, že filozofové se musí na svět dívat nově a odložit všechny předsudky.

POTOM

Po 1920 Martin Heidegger se zabývá otázkami naší existence a poukazuje na Ortegov vliv.

Po 1930 Ortegová filozofie se stává populární ve Španělsku a v Latinské Americe; mezi jinými jsou jí ovlivněni Xavier Zubiri, José Gaos, Ignacio Ellacuría a María Zambrano.

ŽIVOT JE ŘADA KOLIZÍ S BUDOUCNOSTÍ

JOSÉ ORTEGA Y GASSET (1883–1955)

Ortega y Gasset se ve své filozofii obrací k životu. Chladná a nezaujatá analýza světa ho nezajímá. Chce naopak zkoumat, jak se filozofie může tvořivým způsobem angažovat v životě. Je přesvědčen, že rozum není pasivní, že je naopak něčím aktivním – něčím, co nám umožňuje vypořádat se s okolnostmi, v nichž se ocitáme, a změnit náš život k lepšímu.

Ve svých *Meditacích o Quixote*, uveřejněných v roce 1914, Ortega píše: „Já jsem já a moje okolnost, a když ji nezachráním, nezachráním se ani já.“

Descartes prohlásil, že si můžeme sami sebe představovat jako myslící bytosti, a přesto počítat o existenci vnějšího světa, včetně našeho těla. Ortega však říká, že pokládat se za oddělené od světa nemá žádný smysl.

Jsme vždy **zasazeni v konkrétních okolnostech** daných například tím, kde žijeme, co děláme, a věcmi, které předpokládáme.

Můžeme tyto okolnosti přijmout nebo odmítnout a **představit si nové možnosti**.

Tyto nové možnosti **kolidují** s našimi současnými okolnostmi.

Život je řada kolizí s budoucností.

Viz též: René Descartes 116–123 • Immanuel Kant 164–171 • Edmund Husserl 224–225 • Martin Heidegger 252–255 • Jean-Paul Sartre 268–271

Chceme-li o sobě vážně uvažovat, musíme vidět, že jsme vždy zasa-
zeni v konkrétních okolnostech –
v okolnostech, jež jsou často utlaču-
jící a omezující. Tato omezení
nejsou kladena pouze naším
fyzickým okolím, ale také naším
myšlením. Často plným předsudků,
a naším chováním, jež je utvářeno
zvykem.

Zatímco mnozí lidé žijí, aniž
přemýšlejí o povaze svých okol-
ností, Ortega prohlašuje, že filo-
sofové by se měli nejen snažit
lépe jim porozumět, ale také je
změnit.

Energie života

Abychom mohli změnit svět
a tvořivě se vypořádat s vlastní
existencí, musíme se na život dívat
svěžíma očima, říká Ortega. To
znamená nejen nově vidět vnější
okolnosti, ale nahlédnout také
do vlastního nitra a znovu zvážit
své přesvědčení a předsudky.
Až poté, co to provedeme, můžeme
usilovat o vytváření nových
možností.

Ovšem změny probíhající
ve světě mají své meze. Naše habi-

Každý akt naděje, například oslava
vítězství na frontové linii za první světové
války, je svědectvím naší schopnosti
překonávat okolnosti. Pro Ortegu je tu
„vlastní rozum“ v akci.

“

Okolnost! *Circum-stantia!* ...

Já jsem já a moje okolnost.

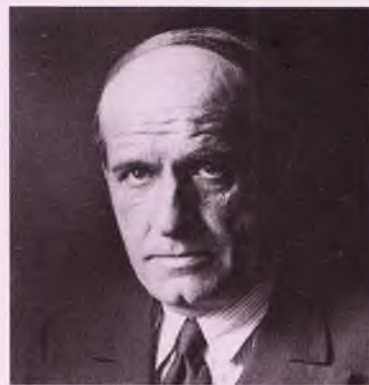
Ortega y Gasset
Meditace o Quijotovi

”

tuální myšlení je hluboce zakoře-
něno, a i když se dostatečně osvo-
bodíme, abychom si mohli
představit nové možnosti a nové
podoby budoucnosti, naše vnější
okolnosti mohou realizaci těchto
možností stále bránit. Obrazy
budoucnosti, kterou si představu-
jeme, o kterou usilujeme, se vždy
budou střetávat s realitou okol-
ností, v nichž se ocitáme. To je
důvod, proč Ortega pohlíží
na život jako na řadu kolizí
s budoucností.

Ortegaova myšlenka je pod-
nětná jak v osobní, tak i v politické
rovině. Připomíná nám, že je naší
povinností pokusit se o změnu
okolností, i když přitom můžeme
narazit na obtíže a naše pokusy
nemusí být vždy úspěšné nebo
mohou ztroskotat.

Ve *Vzpouře davů* Ortega
varuje, že demokracie s sebou
nese hrozbu tyranie většiny a žít
podle pravidla většiny – žít „jako
každý jiný“ – znamená žít bez
osobní vize nebo morálního kódu.
Jestliže se tvořivě nezabýváme
vlastním životem, stěží vůbec
žijeme. Rozum je proto podle
Ortegy vitální – má v sobě energii
samotného života. ■

José Ortega y Gasset

José Ortega y Gasset se na-
rodil v roce 1883 v Madridu.
Studoval filozofii nejprve
ve svém rodném městě
a poté na různých německých
univerzitách, kde byl ovlivněn
filozofií Immanuela Kanta.
Po návratu do Španělska
pracoval jako univerzitní
profesor.

Během života působil
nejen jako filozof, ale také
jako žurnalista a esejista.
Ve dvacátých a třicátých
letech 20. století se rovněž
aktivně angažoval ve špa-
nělské politice, ale po vy-
puknutí španělské občanské
války v roce 1936 s politickou
činností skončil. Uchýlil se
do exilu v Argentině a roz-
čarován politikou zde zůstal
až do roku 1945. Po třech
letech strávených v Portu-
galsku se v roce 1948 vrátil
do Madridu, kde založil
Institut humanitních studií.
Po zbytek života pracoval
jako filozof a žurnalista.

Hlavní díla

- 1914 *Meditace o Quijotovi*
- 1925 *Odlidštění umění*
- 1930 *Vzpouře davů*
- 1935 *Dějiny jako systém*
- 1957 *Co je filozofie?*

ABYCHOM MOHLI FILOZOFOVAT, MUSÍME NEJPRVE UČINIT VYZNÁNÍ

HADŽIME TANABE (1885–1962)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Fenomenologie

PŘEDTÍM

5. stol. př. kr. Sókratés prohlašuje, že je moudrý, protože ví, že nic neví.

4. stol. Sv. Augustin píše *Vyznání*, knihu, která je jeho autobiografií a zároveň filozofickým dílem.

Rané 13. stol. Buddhistický mnich Šinran prohlašuje, že spása je možná pouze „jinou silou“.

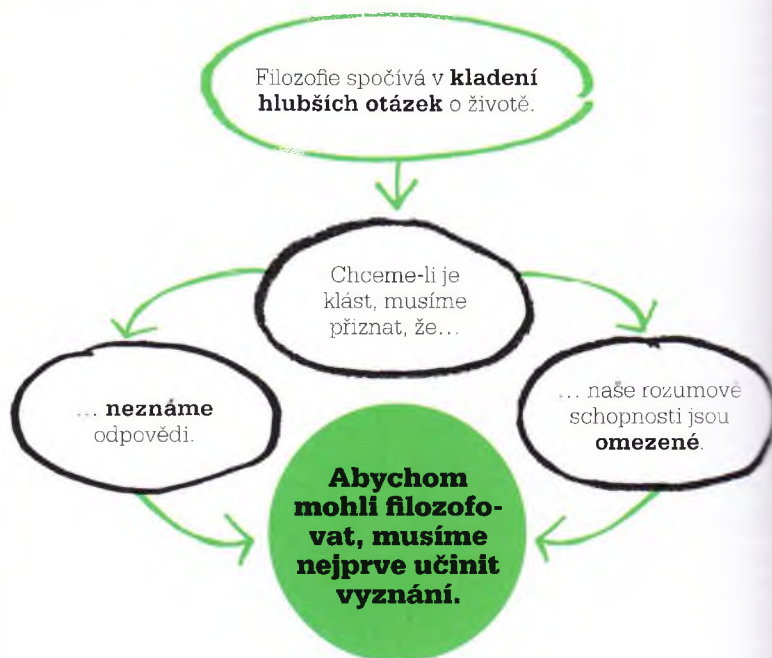
Po 1920 Martin Heidegger píše, že filozofie je věcí vztahu k našemu vlastnímu bytí.

POTOM

Po 1990 Jacques Derrida, ovlivněný fenomenologií, zkoumá témata jako vyznání a odpuštění.

Než budeš pokračovat v četbě, vyznej se! Tato výzva nám může připadat zvláštní, ale japonský filozof Hadžime Tanabe chce, abychom ji vzali vážně. Chceme-li filozofovat, domnívá se Tanabe, není to možné, neučiníme-li vyznání. Z čeho se však máme vyznat a proč?

Abychom mohli odpovědět na tyto otázky, musíme se blíže podívat na kořeny Tanabovy filozofie v evropské i japonské filozofické tradici. Ve vztahu k evropské tradici odvozuje Tanabe své myšlení od řeckého filozofa Sókrata, jenž žil v 5. století př. Kr. Sókratés je pro něho důležitý svým

Viz též: Siddhártha Gautama 30–33 ■ Sókratés 46–49 ■ sv. Augustin 72–73 ■ Edmund Husserl 224–225 ■ Martin Heidegger 252–255 ■ Jacques Derrida 308–313

Buddha Amitábha, zobrazený mezi Kannonem (Slitováním) a Sejši (Moudrostí), je v buddhismu hlavním buddhou školy čisté země, k níž náležel Šinran.

spímným vyznáním, že nic neví. Deliská věštkyně Sókratovi podle vyprávění oznámila, že je nejmodernějším mužem v Athénách, ale Sókratés, přesvědčený o vlastní nevědomosti, chtěl dokázat, že věštkyně se mylí. Po nesčetných rozhovorech s athénskými občany však nakonec dospěl k závěru, že skutečně je nejmodernějším mužem v Athénách, protože jako jediný dokáže přiznat, že „nic neví“.

Hadžime Tanabe

Hadžime Tanabe se narodil v roce 1885 v Tokiu. Po univerzitním studiu v Tokiu byl jmenován mimořádným profesorem filozofie na univerzitě v Kjótu, kde byl aktivním členem uskupení, jež se stalo známým jako Kjótská filozofická škola. Ve dvacátých letech minulého století strávil určitou dobu v Německu, kde studoval u Edmunda Husserla a Martina Heideggera, a po návratu do Japonska byl

Japonské kořeny Tanabovy filozofie jsou spjaty s myšlením buddhistického mnicha Šinrana, jenž patřil k buddhistické „škole čisté země“. Šinranovou nejvýznamnější novou myšlenkou bylo tvrzení, že osvícení nelze dosáhnout, spoléháme-li pouze na vlastní sílu. Musíme se naopak vyznat ze své nevědomosti a přiznat vlastní meze, neboť jen tak můžeme být otevření vůči tomu, co Šinran i Tanabe označují jako *tariki* či „jinou sílu“. V kontextu buddhistické školy čisté země je tato jiná síla silou buddhy Amitábhy. Vyznání vede v Tanabově filozofii k uznání „absolutní prázdnoty“ a nakonec k sebeprobuzení a moudrosti.

Vzdát se sebe sama

Pro Tanabeho tedy filozofie nespočívá v rozebírání subtilních logických otázek nebo v diskusích a debatách o čemkoli – není to ve skutečnosti „intelektuální“ disciplína. Filozofie je pro něho něčím mnohem fundamentálnějším – procesem, kdy v nejhlubším možném smyslu zaujímáme vztah k našemu nejvlastnějšímu bytí –

jmenován řádným profesorem. Hadžime Tanabe byl hluboce zasažen druhou světovou válkou a jejími důsledky a po jejím skončení v roce 1945 se vzdal výuky filozofie. O rok později byla uveřejněna jeho kniha *Filozofie jako metanoetika* (1946). Po odchodu z univerzity se až do své smrti plně věnoval meditaci a psaní.

Hlavní díla

1946 *Filozofie jako metanoetika*

“

Aby nějaký problém patřil k filozofii, musí v něm být něco nepochopitelného.

Hadžime Tanabe
Filozofie jako metanoetika

”

myšlenka, která je zčásti utvářena Tanabovou četbou Martina Heideggera.

Tanabe je přesvědčen, že pouze vyznáním můžeme znovu odkrýt naše pravé bytí – je to proces, který popisuje přímo náboženskými výrazy jako formu smrti a vzkříšení. Tato smrt a vzkříšení je znovuzrozením ducha „jinou silou“ a jeho přechodem od omezeného hlediska „já“ k perspektivě osvícení. Tento proces však není pouhou přípravou na filozofii, ale naopak vlastním dílem filozofie samé, která má své kořeny ve skepticismu a vede ke „vzdání sebe sama milosti jiné síly“. Jinými slovy, filozofie není aktivitou, v níž se angažujeme, ale něčím, co se skrze nás děje, když získáváme přístup k našemu pravému já tím, že se ho vzdáváme – fenomén, který Tanabe nazývá „jednáním bez jednajícího subjektu“.

Neustálé vyznávání nevědomosti je „posledním závěrem“, k němuž nás dovádí uznání naší **omezenosti**. Jinými slovy, Tanabe nás žádá, abychom nehledali nové odpovědi na staré filozofické otázky, ale přehodnotili samu podstatu filozofie. ■

HRANICE MÉHO JAZYKA ZNAMENAJÍ HRANICE MÉHO SVĚTA

LUDWIG WITTGENSTEIN (1889–1951)

V KONTEXTU

OBLAST

Filozofie jazyka

PŘÍSTUP

Logika

PŘEDTÍM

4. stol. PŘ. KR. Aristotelés
klade základy logiky.

Pozdní 19. stol. Gottlob
Frege vypracovává základy
moderní logiky.

Rané 20. stol. Bertrand
Russell vytváří notaci, jež
překládá přirozený jazyk
do jazyka logiky.

POTOM

Po 1920 Filozofové Vídeňské-
ho kroužku, např. Schlick
a Carnap, využívají myšlenky,
jež obsahuje Wittgensteinův
Tractatus Logico-Philosophicus.

Od 1930 Wittgenstein se
distancuje od myšlenek, jež
vyjadřuje *Tractatus*, a začíná
zkoumat odlišné přístupy
k jazyku.

Wittgensteinův *Tractatus logico-philosophicus* je možná jedním z nejnáročnějších textů v dějinách filozofie 20. století. Knihu, jež má jen kolem 110 stran, tvoří řada vysoce zhuštěných, podle svého významu číslovaných vět.

Má-li být plně oceněn jeho význam, je důležité začlenit *Traktát* do odpovídajícího filozofického kontextu. Fakt, že Wittgenstein mluví o „hranicích mého jazyka“ a „mého světa“, ho pevně začleňuje do filozofické tradice, jež má svůj původ

v 18. století u německého filozofa Immanuela Kanta. Kant chtěl v *Kritice čistého rozumu* prozkoumat hranice poznání, a kladl proto takové otázky jako „Co mohu poznat?“ a „Jaké věci budou vždy lidskému rozumu nepřístupné?“ Jedním z důvodů pro takové otázky bylo jeho přesvědčení, že mnoho problémů ve filozofii vzniká právě proto, že nedokážeme rozpoznat hranice lidského rozumu. Obrátíme-li pozornost zpět k sobě samým a položíme-li otázku, jaké jsou nutné hranice našeho poznání,

můžeme rozřešit, nebo dokonce i zrušit téměř všechny filozofické problémy minulosti.

Traktát se zabývá stejným typem problému, jakým se zabýval Kant, ale činí to mnohem radikálnějším způsobem. Wittgenstein prohlašuje, že chce jasně ukázat, co lze smysluplně říct. Způsobem, který je velmi podobný Kantovu úsilí o stanovení hranic rozumu, chce stanovit hranice jazyka a nepřímí i všeho myšlení. Domnívá se totiž, že velmi mnoho filozofických diskusí a sporů se zakládá na některých fundamen-

Viz též: Aristotelés 56–63 ■ Immanuel Kant 164–171 ■ Gottlog Frege 336 ■ Bertrand Russell 236–239 ■ Rudolf Carnap 267

“

Řešení problému života pozorujeme na tom, že tento problém zmizí.

Ludwig Wittgenstein
Tractatus Logico-Philosophicus

”

tálních omylech ve způsobu, jakým uvažujeme a mluvíme o světě.

Logická struktura

Wittgensteinovy ústřední myšlenky, vyjádřené v *Traktátu*, se při vši zdánlivé složitosti zakládají na poměrně prostém principu, že jazyk je stejně jako svět formálně strukturován a že tuto strukturu lze rozložit v její součásti. Wittgenstein se snaží odhalit strukturu světa a jazyka a ukázat, jaký je jejich vzájemný vztah. Na tomto základě se pak pokouší vyvodit některé široce založené filosofické závěry.

Chceme-li pochopit, co má Wittgenstein na mysli, když říká, že hranice mého jazyka jsou hranicemi mého světa, musíme si položit otázku, co míní slovy „svět“ a „jazyk“. Neužívá totiž obou slov v onom běžném smyslu, jaký bychom mohli očekávat.

Starí Egypťané sestavovali symboly a stylizované obrazy předmětů, takzvané hieroglyfy, logicky strukturované sekvence vytvořili tak formu psaného jazyka.

Když hovoří o jazyku, zřetelně se ukazuje vliv britského filozofa Bertranda Russella. Podle Russella, jenž hrál důležitou roli ve vývoji filozofické logiky, není běžný jazyk postačující pro to, abychom mohli o světě mluvit jasným a přesným způsobem. Russell byl přesvědčen, že právě logika představuje „dokonalý jazyk“, který vylučuje veškeré stopy nejednoznačnosti, a vypracoval proto způsob překladu běžného jazyka do logické formy, tak jak ji chápali.

Logika se zabývá tím, co je ve filozofii označováno jako „věta“. O větách můžeme uvažovat jako o výpovědích, jež můžeme pokládat buď za pravdivé, anebo za nepravdivé. Například výpověď „slon je velmi zlostný“ je věta, ale slovo „slon“ věta není. Podle Wittgensteinova *Traktátu* musí smysluplný jazyk sestávat pouze z vět. „Celek vět je jazyk,“ píše Wittgenstein.

Víme-li už něco o tom, co Wittgenstein míní jazykem, můžeme nyní prozkoumat, co míní „světem“. *Traktát* začíná větou, že „svět je všechno, co fakticky je“. To by se mohlo jevit jako jasné a přesvědčivé, ale pokud vezmeme tuto větu samu o sobě, není zcela zřejmé, co Wittgenstein míní. Píše dále, že „svět je celkem faktů, a nikoli věcí“. Můžeme zde vidět paralelu mezi způsobem, jakým pojímá jazyk a jakým pojímá svět. Faktem může například být to, že slon je zlostný nebo že slon je v místnosti, ale slon sám o sobě faktem není.

Začíná tak už být jasné, v jakém vztahu je struktura jazyka a struktura světa. Wittgenstein říká, že jazyk „zobrazuje“ svět. Tuto myšlenku zformuloval během první světové války, když v novinách četl o soudním řízení, jež se konalo v Paříži. Týkalo se dopravní nehody a její průběh byl přítomným osobám názorně

předveden malými modely automobilů a chodců, které představovaly automobily a chodce v reálném světě. Modelové automobily a modeloví chodci mohli své reálné protějšky zobrazit proto, že byli v přesně stejném vzájemném vztahu jako reálné automobily a reální chodci při oné nehodě.

Podobně jsou i všechny prvky zobrazené na mapě v přesně stejném vzájemném vztahu, v jakém jsou v krajíně, kterou mapa představuje. To, co obraz sdílí s tím, co zobrazuje, říká Wittgenstein, je logická forma.

Je důležité, abychom si byli vědomi, že zde mluvíme o logických obrazech, a nikoli o obrazech vizuálních. Wittgenstein uvádí názorný příklad, aby ukázal, co má na mysli. Zvukové vlny vznikající při provedení symfonie, partitura symfonie a vzorce vytvořené drážkami na gramofonovém záznamu symfonie sdílejí stejnou logickou formu. Wittgenstein říká, že obraz

„je přiložen ke skutečnosti jako měřítko“. Tímto způsobem může zobrazit svět.

Náš obraz může být ovšem nesprávný. Nemusí se shodovat s realitou, ukazuje-li například, že slon není zlostný, zatímco ve skutečnosti je slon velmi zlostný. Pro Wittgensteina tu neexistuje žádná střední cesta. Protože sám začíná větami, jež jsou samou svou povahou pravdivé nebo nepravdivé, jsou i obrazy buď pravdivé, anebo nepravdivé.

Jazyk i svět tedy mají logickou formu a jazyk může vypovídat o světě jeho zobrazením a zobrazovat svět způsobem, který se shoduje se skutečností. Právě v tomto bodě se Wittgensteinova idea stává skutečně zajímavou a právě zde můžeme také vidět, proč se Wittgenstein zajímá o hranice jazyka. Uvažme následující příklad: „Měl bys polovinu svého platu věnovat na charitu.“ Tato věta ve Wittgensteinově smyslu nic nezobrazuje. To, co lze říct – a co Wittgenstein označuje

Logika není žádnou naukou,
nýbrž zrcadlovým
obrazem světa.

Ludwig Wittgenstein
*Tractatus Logico-
-Philosophicus*

Digitální obraz sice není stejným druhem objektu jako to, co zobrazuje, ale má stejnou „logickou formu“. Slova podle Wittgensteina skutečnost jen reprezentují stejnou logickou formou

jako „celek pravdivých vět“ – je pouze souhrn všech věcí, které fakticky jsou, či „souhrn přírodních věd“.

Diskuse o náboženských a etických hodnotách je podle Wittgensteina naprosto bezesmyslu. Věci, o nichž se pokoušíme mluvit při diskusi o takových tématech, leží za hranicemi světa, a proto také za hranicemi jazyka. Wittgenstein píše: „Nemohou být žádné věty etiky. Je jasné, že etika se nedá vyslovit.“

Nevyslovitelné

Někteří Wittgensteinovi čtenáři v této souvislosti prohlašují, že je zastáncem přírodních věd a jednoduše vylučuje vágní pojmy užívané při hovoru o etice, náboženství a podobných předmětech. Věc je však složitější. Wittgenstein se nedomnívá, že „problémy života“ jsou nesmyslné. Je naopak přesvědčen, že právě ony jsou ze všech problémů nejdůležitější. Jde pouze o to, že se „nedají vyslovit“, uchopit slovy, a proto se nemohou stát součástí filozofie.

O čem nelze mluvit,
o tom se musí mlčet.

Ludwig Wittgenstein

Tractatus Logico-Philosophicus

Wittgenstein píše, že tyto věci se nemůžeme „ukazují“, i když o nich nemůžeme mluvit, a dodává, že „je mystično“.

To vše má však vážné důsledky pro věty, které obsahuje sám *Traktát*. Nejsou to nakonec věty zobrazující svět. Ani logika, jeden z nejmocnějších Wittgensteinových nástrojů, neříká nic o světě. Je *Traktát* nesmyslný?

Wittgenstein dovádí svou úvahu ohroženě k závěru a nakonec odpovídá, že odpověď na takovou otázku musí znít ano. Každý, kdo správně rozumí *Traktátu*, prohlásí Wittgenstein, rozpozná věty, které jsou v něm užity, „nakonec jako nesmyslné“. Jsou jako stupně

filozofického žebříku, který nám pomáhá překonat problémy filozofie, který však poté, co jsme po něm vystoupili, můžeme odhodit. V poslední větě *Traktátu* Wittgenstein píše: „O čem nelze mluvit, o tom se musí mlčet.“

Změna orientace

Po dokončení *Traktátu* dospěl Wittgenstein k závěru, že už nezůstávají žádné filozofické problémy, které by bylo třeba vyřešit, a přestal se těmito otázkami zabývat. Během dvacátých a třicátých let však začal své dřívější myšlení zpochybňovat a sám se stal jedním z jeho nejostřejších kritiků. Své dřívější pevné přesvědčení, že jazyk sestává výlučně z vět, zpochybnil jako názor, který opomíjí mnoho z toho, co v naší každodenní řeči děláme – od vtipů, které vyprávíme, až po lichotky, nadávky a četné další „jazykové hry“, do nichž jsme v praktickém životě zapojeni. Jazyk je souhrnem jazykových her.

Přes všechny své problémy zůstává *Traktát* nicméně jedním z nejpodnětějších, nejpřesvědčivějších – a nakonec i nej-enigmatičtějších děl západní filozofie. ■

Ludwig Wittgenstein

Ludwig Wittgenstein se narodil v roce 1889 v bohaté vídeňské rodině. Nejprve se ve svém domovském městě věnoval inženýrskému studiu a v roce 1908 odjel do Anglie, kde v Manchesteru pokračoval v dalším vzdělávání. Brzy u něho však převládl zájem o logiku, a v roce 1911 proto přesídlil do Cambridge, kde ji studoval u Bertranda Russella.

Během první světové války sloužil na ruské frontě a v Itálii, kde upadl do zajetí. V této době začal psát *Tractatus logico-philosophicus*, který byl uveřejněn v roce 1921.

Wittgenstein, přesvědčený o tom, že jeho *Tractatus* vyřešil všechny problémy filozofie, se pak věnoval různým činnostem a působil jako učitel, zahradník i architekt. Po postupném zaujetí kritického postoje vůči svým dřívějším myšlenkám začal v roce 1929 znovu pracovat v Cambridge a v roce 1939 tu byl jmenován profesorem. Zemřel v roce 1951.

Hlavní díla

1921 *Tractatus logico-philosophicus*

1953 *Filozofická zkoumání*

1958 *Modrá a Hnědá kniha*

Filozofie vyžaduje logický, jednoznačný jazyk. Wittgenstein proto soudí, že jej mohou být věty nebo konstatování faktů, jako například věta „kočka seděla na rohožce“, které lze jasně rozložit na její součásti.

JSOUCNO, KTERÉ MÁME ANALYZOVAT, JSME VŽDY MY, KAŽDÝ Z NÁS SÁM PRO SEBE

MARTIN HEIDEGGER (1889–1976)

V KONTEXTU

OBLAST

Ontologie

PŘÍSTUP

Fenomenologie

PŘEDTÍM

KOL. 350 PŘ. KR. Diogenés ze Sinópe přináší oškubaného kohouta a paroduje tak tvrzení Platónových stoupenců, že člověk je „dvounohý neopeřený živočich“.

1900–1913 Edmund Husserl rozvíjí ve svých dílech *Logická zkoumání* a *Ideje I* fenomenologickou teorii a metodu.

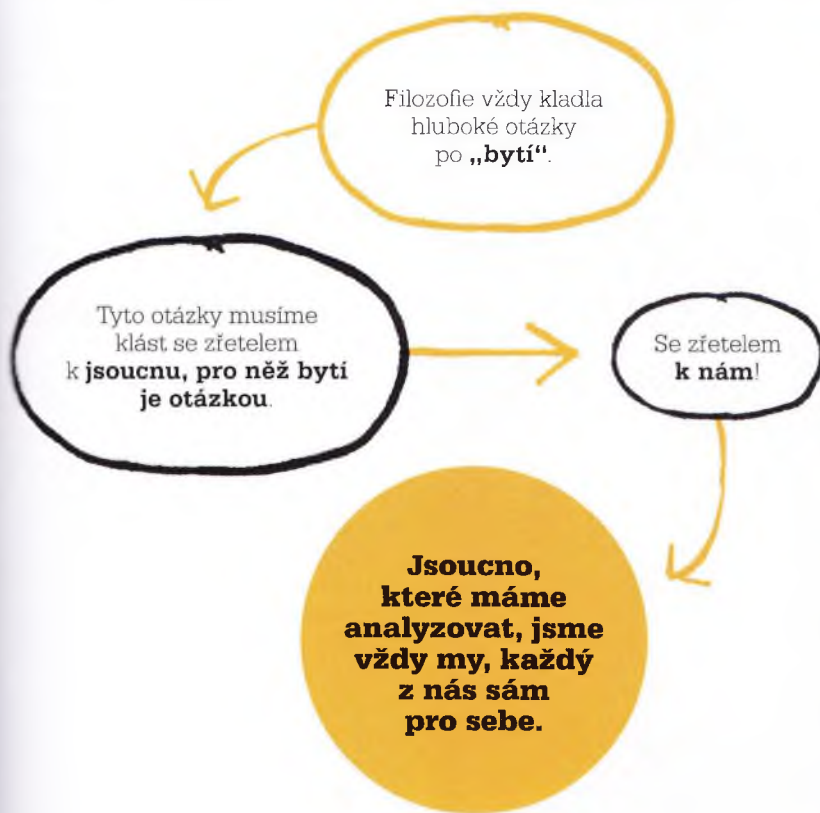
POTOM

Po 1940 Jean-Paul Sartre uveřejňuje *Bytí a nicotu*, kde se zabývá vztahem mezi „bytím“ a „svobodou“.

1960 Hans-Georg Gadamer zkoumá ve svém díle *Pravda a metoda, inspirovaném Heideggerem*, povahu lidského poznání.

Vypráví se, že Platónovi stoupenci v antických Athénách se jednoho dne shromáždili, aby si položili následující otázku: „Co je člověk?“ Po velkém přemýšlení přišli s odpovědí: „Člověk je dvounohý neopeřený živočich.“ Zdálo se, že všichni jsou s takovou odpovědí spokojeni, než do přednáškové síně vtrhl kynik Diogenés s oškubaným kohoutem v ruce a volal: „Hleďte ukazují vám člověka!“ Když se rozruch uklidnil, filozofové se znovu sešli a svou definici dále vytříbili. Člověk, řekli nyní, je dvounohý neopeřený živočich s plochými nehty.

Viz též: Platón 50–55 ■ Diogenés ze Sinópe 66 ■ Edmund Husserl 224–225 ■ Hans-Georg Gadamer 260–261 ■ Ernst Cassirer 337 ■ Jean-Paul Sartre 268–271 ■ Hannah Arendtová 272 ■ Richard Rorty 314–319

Tato kuriózní historka z dějin rané filozofie ukazuje, na jaké obtíže filozofové někdy naráželi, když se pokoušeli podat abstraktní obecnou definici člověka. I bez Diogenova zásahu se zdá jasné, že popsat lidi jako dvounohé nepočetné živočichy skutečně nepostihuje mnoho z toho, co znamená být člověkem.

Perspektiva insidera

Právě tento problém – jak si počínat při analýze otázky, co znamená být člověkem – zaujal filozofa Martina Heideggera. Když podal na tuto otázku odpověď, učinil to způsobem výrazně odlišným od mnoha

svých předchůdců. Místo snahy o abstraktní definici, která se na lidský život dívá zvnějšku, se pokusil podat mnohem konkrétnější analýzu „pobytu“ z pozice, která by mohla být označena jako pozice insidera. Protože existujeme uprostřed věcí, uprostřed života, říká Heidegger, musíme se pro porozumění tomu, co znamená být člověkem, dívat na lidský život zevnitř, ze středu života.

Heidegger byl žákem Husserlovým a vyšel z Husserlovy fenomenologické metody. Ta představuje filozofický přístup, který začíná u fenoménů (jevů) a zkoumá způsob, jakým se věci „jeví“

“

Otázka existence je řešitelná vždy jen existováním samým.

Martin Heidegger

Bytí a čas

”

v naší zkušenosti. Fenomenologie by se například nezabývala přímo otázkou „Co je člověk?“, ale kladla by spíše otázku „Jaké je být člověkem?“

Lidská existence

Podle Heideggera právě to je základní otázka filozofie. Nejvíc ho zajímalo filozofické téma ontologie (z řec. *to on*, jsoucno, *logos*, slovo, řád), která zkoumá otázky jsoucna a bytí. Ontologické otázky mohou například znít takto: „Co znamená, řekneme-li, že něco existuje?“ a „Jaké druhy věcí existují?“ Otázku „Jaké je být člověkem?“ chtěl Heidegger využít pro zodpovězení hlubších otázek o existenci obecně.

Ve své knize *Bytí a čas* Heidegger říká, že když jiní filozofové kladli ontologické otázky, přistupovali k nim obvykle příliš abstraktním a povrchním způsobem. Chceme-li vědět, co znamená, pokud řekneme, že něco existuje, musíme k této otázce přistoupit z hlediska toho jsoucna, pro které bytí je otázkou. Můžeme předpokládat, že i když kočky, psi a jedovaté houby

Snažíme se nalézt smysl života, když se zabýváme plány a úkoly, které dávají životu jednotu. Být člověkem, říká Heidegger, znamená být ponořen v každodenním světě.

existují, nepřemýšlejí o svém bytí, nemoří se s ontologickými otázkami, neptají se „co znamená, řekneme-li, že něco existuje?“ Je tu však jedno jsoucno, které o těchto věcech přemýšlí, a tím je člověk. Pokud Heidegger říká, že „soucnnem, které máme analyzovat, jsme vždy my sami“, ukazuje, že chceme-li zkoumat otázky bytí, musíme začít sami

u sebe a položit si otázku, co pro nás znamená existovat.

Bytí a čas

Když Heidegger klade otázku po smyslu bytí, netáže se na abstraktní ideje, nýbrž na něco velmi přímého a bezprostředního. Na úvodních stránkách své knihy říká, že smysl našeho bytí musí být spjat s časem; jsme bytostně časová jsoucna, naše existence má časový charakter. Když se rodíme, ocitáme se ve světě, jako kdybychom byli vrženi na dráhu, kterou jsme si nezvolili. Zjišťujeme pouze, že existujeme v trvajícím

A tak je tedy třeba otázku po smyslu bytí položit znovu.

Martin Heidegger

Bytí a čas

světě, který tu již existoval před námi, takže se nalzáme v určitém historickém, materiálním a duchovním okolí. Snažíme se dát tomuto světu smysl tím, že se zabýváme různými věcmi – můžeme se například učit latinsky, pokusit se najít opravdovou lásku nebo se můžeme rozhodnout, že si postavíme dům. Těmito projekty zabírájícími čas se doslova „rozvrhujeme“ do možné budoucnosti; určujeme svou existenci.

Někdy si však uvědomujeme, že existuje určitá nejzazší hranice všech našich rozvrhů, okamžik, kdy všechno, co plánujeme, skončí, ať už dokončeno, nebo nedokončeno. Tento okamžik je okamžikem smrti. Smrt, říká Heidegger, je nejzazším horizontem našeho bytí: všechno, co děláme, vidíme nebo myslíme, se odehrává v tomto horizontu. Nemůžeme ho přesáhnout.

Heideggerův filozofický slovník je proslulý svou obtížností. Do velké míry je to však způsobeno tím, že se pokouší zkoumat složité filozofické otázky konkrétním a názorným způsobem a uvést je do vztahu k naší faktické zkušenosti. Říct, že nejzazším horizontem našeho bytí je smrt, vypovídá něco o tom, co znamená žít

lidský život, a poskytuje určitou představu o tom, co jsme. Děje se to způsobem, který mnoho filozofických definic člověka – jako například „dvounohý neopeřený živočich“ či „politický živočich“ – zcela přehlíží.

Žít autenticky

Heideggerovi vděčíme za filozofické rozlišení autentické a neautentické existence. Po většinu času se neustále zabýváme různými činnostmi a úkoly a zapomínáme na smrt. Díváme-li se však na svůj život čistě z hlediska těchto úkolů, jimiž se zaměstnáváme, pomíjíme fundamentálnější rozměr své existence a do té míry, jaká Heidegger, žijeme „neautenticky“. Jestliže si uvědomíme smrt jako konečnou hranici svých možností, dosáhneme hlubšího porozumění tomu, co znamená existovat.

Zemře-li nám například dobrý přítel, můžeme si při pohledu na vlastní život uvědomit, že naše činnosti a úkoly, jež nás den za dnem zcela pohlcují, postrádají smysl, a že existuje hlubší rozměr

Veškeré bytí je „bytím k smrti“, říká nám Heidegger. Naše životy jsou časově omezené, a pouze když si to uvědomíme, můžeme žít smysluplný a autentický život.

“
Umírání není žádná výskyťová událost, nýbrž fenomén, který je třeba chápat existenciálně.

Martin Heidegger

Bytí a čas
”

života, který nám uniká. Můžeme tak dospět ke změně priorit a „rozvrhovat se“ k jiné budoucnosti.

Hlubší jazyk

Také Heideggerova pozdější filozofie se zabývá otázkami bytí, ale na rozdíl od dřívějšího přísného, náročného přístupu se na stejný druh otázek dívá poetičtějším pohledem. Filozofie, domnívá se Heidegger, nedosahuje při úvahách o našem bytí dost hluboko. Chceme-li klást otázky o lidské existenci, musíme užívat bohatšího, hlubšího jazyka básnictví, který nás oslovuje způsobem daleko přesahujícím pouhou výměnu informací.

Heidegger byl jedním z nejvlivnějších filozofů 20. století. Jeho raný pokus analyzovat, co znamená být člověkem a jak lze žít autentický život, inspiroval takové filozofy, jakými byli Jean-Paul Sartre, Emanuel Lévinas a Hans-Georg Gadamer, a přispěl ke zrodu existencialismu. Jeho pozdější, poetičtější myšlení mělo silný vliv na různé ekologické myslitele, podle nichž nabízí možnost uvažovat o tom, co znamená být člověkem ve světě ohroženém zničením životního prostředí. ■

Martin Heidegger

Heidegger je považován za jednoho z nejvýznamnějších filozofů 20. století. Narodil se v roce 1889 v německé obci Messkirch a v mládí studoval v kněžském semináři. Po seznámení s Husserlovými spisy se však rozhodl pro studium filozofie. Brzy se stal známým svými inspirativními přednáškami a dostalo se mu přezdívky „mág z Messkirchu“. Ve třicátých letech se stal rektorem univerzity ve Freiburgu a v té době též vstoupil do nacistické strany. Rozsah a povaha jeho kontaktů s nacismem zůstává kontroverzní stejně jako otázka, jak dalece je jeho filozofie zahrnuta v ideologii nacismu.

V posledních třiceti letech života cestoval, psal a vyměňoval si myšlenky s přáteli, mezi jinými s Hannah Arendtovou a fyzikem Wernerem Heisenbergem. Zemřel v roce 1976 ve Freiburgu ve věku 86 let.

Hlavní díla

- 1927 *Bytí a čas*
- 1953 *Úvod do metafyziky*
- 1956 *Co je to – filozofie?*
- 1957 *Identita a diference*

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Existencialismus

PŘEDTÍM

13. stol. Japonský filozof Zendži Dógen, označovaný za jednoho z nejvýznačnějších představitelů buddhistického učení, píše o „zapomenutí na Já“.

Pozdní 19. století

Friedrich Nietzsche píše o vlivu „klimatu“ na filozofii; tato myšlenka je později důležitá pro myšlení Tetsura Watsujiho.

1927 Martin Heidegger uveřejňuje *Bytí a čas*. Watsuji promýšlí Heideggerovu knihu ve světle svých myšlenek o „klimatu“.

POTOM

Pozdní 20. století Japonský filozof Yuasa Yasuo dále rozvíjí Watsujiho etiku společenství.

JEDINOU MORÁLNÍ VOLBOU JEDNOTLIVCE JE SEBEOBĚTOVÁNÍ PRO SPOLEČENSTVÍ

TETSURO WATSUJI (1889–1960)

Tetsuro Watsuji byl jedním z vedoucích japonských filozofů v první polovině 20. století. Psal o východní i západní filozofii, studoval v Japonsku a v Evropě a podobně jako u mnoha japonských filozofů té doby je jeho dílo tvůrčí syntézou dvou velmi rozdílných tradic.

Zapomenutí na Já

Watsuji nabyl studiem západních přístupů k etice přesvědčení, že západní myslitelé tíhnou k individualistickému přístupu k lidské přirozenosti, a tudíž také k etice. Podle jeho názoru může však být jednatelce chápán pouze jako výraz konkrétní doby, existujících sociálních vztahů a kontextů, které společně tvoří určité „klima“. Watsuji zkoumá lidskou přirozenost z hlediska našich vztahů k širšímu společenství,

Samurajští válečníci často obětovali v boji život, aby zachránili stát. Byl to akt krajní věrnosti a sebezapření, který Watsuji označoval jako kenšin či „absolutní sebeobětování“.

kteří tvoří síť, v níž žijeme. Watsuji to označuje jako „bytí mezi“. Etika pro něho není věcí individuálního jednání, ale věcí zapomenutí na Já či jeho obětování, aby jednatelce mohl pracovat ve prospěch širšího společenství.

Watsujiho nacionalistická etika a trvání na nadřazenosti japonské rasy vedly po druhé světové válce k jeho ústupu do pozadí, i když se později od těchto názorů distancoval. ■

Viz též: Søren Kierkegaard 194–195 ■ Friedrich Nietzsche 214–221 ■ Nišida Kitaró 336–337 ■ Hadžime Tanabe 244–245 ■ Martin Heidegger 252–255

LOGIKA JE POSLEDNÍ VĚDECKÁ SOUČÁST FILOZOFIE

RUDOLF CARNAP (1891–1970)

V KONTEXTU

OBLAST

Filozofie vědy

PŘÍSTUP

Logický pozitivismus

PŘEDTÍM

1890 Gottlob Frege, německý filozof a matematik, zkoumá logickou strukturu jazyka.

1921 Ludwig Wittgenstein píše, že filozofie je zkoumáním hranic jazyka.

POTOM

Po 1930 Karl Popper formuluje kritérium falzifikovatelnosti teorií. Jakékoli množství empirických potvrzení nemůže prokázat, že teorie je pravdivá, zatímco jediný negativní výsledek dokazuje, že je nepravdivá.

Po 1960 Thomas Kuhn zkoumá společenské dimenze vědeckého pokroku a zpochybňuje některé teze logického pozitivismu.

Jedním z problémů, s nimiž se musela vyrovnávat filozofie 20. století, bylo stanovení její role tváří v tvář úspěchům přírodních věd. Právě o to se především snažil filozof a logik Rudolf Carnap, narozený v Německu. Jeho text *Fyzikální jazyk jako univerzální jazyk vědy* (1934) uvádí, že vlastní funkci filozofie – a jejím prvořadým příspěvkem k vědě – je logická analýza a ujasnění vědeckých pojmů.

Carnap tvrdí, že mnohé zdánlivě hluboké filozofické problémy – například problémy metafyzické – jsou bezesmyslné, protože nemohou být zkušeností vyřešeny ani vyvráceny. A Carnap dodává, že ve skutečnosti jsou to „zdánlivé problémy“ vyvolané konfúzními logickými postupy v našem užívání jazyka.

Logický jazyk

Logický pozitivismus přijímá jako pravdivé pouze striktně logické výpovědi, které mohou být empiricky verifikovány. Podle Carnapa je proto pravým úkolem filozofie logická analýza jazyka (odhalení a vyloučení otázek, jež jsou přísně

V logice neexistuje žádná morálka.

Rudolf Carnap

Logická syntax jazyka

řečeno bezesmyslné), a nalézání cest umožňujících formulovat jasné a jednoznačné výpovědi. Někteří filozofové, například Willard Van Orman Quine a Karl R. Popper, vznesli námitku, že Carnapovy normy pro to, co lze smyslně říct, jsou příliš náročné a vyjadřují idealizovaný názor na fungování vědy, který se neodráží v praxi. Carnapovo připomenutí, že jazyk nás může svádět k tomu, že vidíme problémy tam, kde ve skutečnosti neexistují, neztrácí nicméně svůj význam. ■

Viz též: Gottlob Frege 336 ■ Ludwig Wittgenstein 246–251 ■

Karl Popper 262–265 ■ Willard Van Orman Quine 278–279 ■ Thomas Kuhn 293

ČLOVĚKA ZNÁ JEDINĚ TEN, KDO HO BEZ NADĚJE MILUJE

WALTER BENJAMIN (1892–1940)

V KONTEXTU

OBLAST
Etika

PŘÍSTUP
Frankfurtská škola

PŘEDTÍM
KOL. 380 PR. KR. Platón píše dialog *Symposion*, který je považován za první ucelené filozofické dílo, které se zabývá láskou.

1863 Francouzský básník Charles Baudelaire rozvíjí obraz „*flâneura*“, osamělého chodce bloumajícího městem.

POTOM
1955 Guy Debord ustavuje psychogeografii, studium účinků geografických poměrů na individuální cítění a chování.

1971 Italský romanopisec Italo Calvino zkoumá ve své knize *Neviditelná města* vztahy mezi městy a znaky.

Německý filozof a literární kritik Walter Benjamin patřil k okruhu frankfurtské školy, skupiny neomarxistických sociálních teoretiků, kteří zkoumali význam masové kultury a komunikace. Byl také silně ovlivněn filmovými a literárními technikami a jeho esej *Jednosměrná ulice* z roku 1926 je experimentem v oblasti literární konstrukce. Shrnuje zde soubor postřehů – intelektuálních i empirických –, které ho zdánlivě napadají, když kráčí imaginární městskou ulicí.

“Konstrukce života leží v daném okamžiku mnohem více v moci fakt než v moci přesvědčení.

Walter Benjamin
Jednosměrná ulice

Benjamin nerozvíjí ve svém eseu žádnou závažnou teorii. Spíše nás chce svými myšlenkami překvapit, stejně jako můžeme být překvapeni něčím, co naše oko letmo zachytí při procházce městem. Ke konci eseje říká, že „citace v mém díle jsou jako lupiči u cesty, kteří vyskočí mávajíce zbraněmi a bloumajícího zbaví jeho jistoty“.

Osvěcující láska

Představa, že jedinou cestou, jak poznat člověka, je bez naděje ho milovat, se objevuje uprostřed Benjaminova eseje a nese nápis „Oblouková lampa“. V záři jejího světla se Benjamin zastaví a myslí pouze na to a na nic jiného – bezprostředně poté přechází esej k další části. Jsme donuceni hádat, co Benjamin míní. Říká snad, že poznání vzniká z lásky? Anebo že milovanou osobu můžeme vidět jasně jen tehdy, přestaneme-li doufat v jakýkoli výsledek? Nevíme. Vše, co můžeme udělat, je jít s Benjaminem ulicí a zakoušet světelnou záři těchto prchavých myšlenek. ■

TO, CO JEST, NEMŮŽE BÝT PRAVDIVÉ

HERBERT MARCUSE (1898–1979)

V KONTEXTU

OBLAST
Politická filozofie

PŘÍSTUP
Frankfurtská škola

PŘEDTÍM
1820 Georg W. F. Hegel
ve svých *Základech filozofie práva* píše, že to, co je skutečné, je rozumné, a co je rozumné, je skutečné.

1867 Karl Marx uveřejňuje první díl *Kapitálu*, v němž vysvětluje své pojetí „zákonů pohybu“ kapitalistických společností, a tvrdí, že kapitalismus je odpovědný za vykořisťování lidí.

Po 1940 Martin Heidegger se ve svém pozdějším díle zabývá problémy techniky.

POTOM
2000 Slavoj Žižek zkoumá vztah mezi technikou, kapitalistickou společností a totalitarismem.

Nic se asi na první pohled nezdá iracionálnější než tvrzení Herberta Marcuseho, že „to, co jest“, nemůže být pravdivé. Jestliže však to, co jest, nemůže být pravdivé, bude se čtenář asi ptát, co je tedy pravdivé? Marcuseho myšlenka, obsažená v jeho knize *Rozum a revoluce* z roku 1941, je však zčásti pokusem vyvrátit tvrzení německého filozofa Hegela, že to, co je rozumné, je skutečné, a co je skutečné, je rozumné.

Marcuse se domnívá, že to je nebezpečná teze, protože nás svádí k tomu, abychom se domnívali, že to, co fakticky je – například náš existující politický systém –, je nutně rozumné. Marcuse nám připomíná, že věci, jež pokládáme za rozumné, mohou být mnohem nerozumnější, než jsme si schopni přiznat. Chce nás také přimět, abychom si uvědomili iracionální povahu mnoha věcí, jež pokládáme za zaručené.

Podvratný rozum

Marcusemu se zejména hluboce příčí kapitalistické společnosti a je-

jich „děsivá harmonie svobody a útisku, produktivity a destrukce, růstu a regrese“. Předpokládáme, že společnosti, v nichž žijeme, se zakládají na rozumu a spravedlnosti, ale podíváme-li se na ně blíže, zjistíme možná, že nejsou tak spravedlivé a rozumné, jak se domníváme.

Marcuse rozum nesnižuje, ale snaží se vyzdvihnout jeho subverzivní povahu a ukázat, že ho můžeme využít ke zpochybnění společnosti, v níž žijeme. Cílem filozofie je pro Marcuseho „racionalistická teorie společnosti“. ■

Rychlá auta jsou předměty, jež užíváme, abychom dosáhli uznání, viní nás Marcuse. Říká, že v nich nalézáme „svou duši“ a stáváme se jejich pouhými „přívěsky“.

Viz též: Georg W. F. Hegel 178–186 ■ Karl Marx 196–203 ■ Martin Heidegger 252–255 ■ Slavoj Žižek 326

DĚJINY NEPATŘÍ NÁM, ALE MY PATŘÍME DĚJINÁM

HANS-GEORG GADAMER (1900–2002)

V KONTEXTU

OBLAST

Filozofie dějin

PŘÍSTUP

Hermeneutika

PŘEDTÍM

Rané 19. stol. Německý filozof Friedrich Schleiermacher klade základy hermeneutiky.

Po 1890 Podle německého filozofa Wilhelma Diltheye se interpretace uskutečňuje v „hermeneutickém kruhu“.

1927 Martin Heidegger podává v díle *Bytí a čas* výklad lidského bytí ve světě.

POTOM

1979 Richard Rorty uplatňuje ve své knize *Filozofie a zrcadlo přírody* hermeneutický přístup.

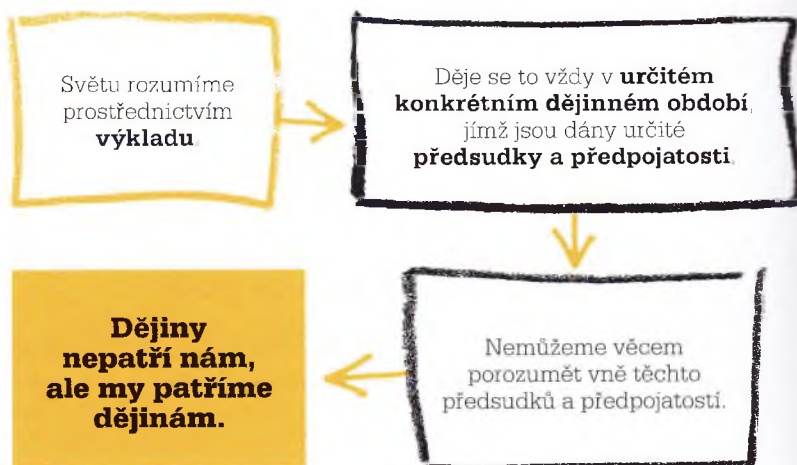
1983-95 Francouzský filozof Paul Ricoeur zkoumá ve svém díle *Čas a vyprávění* schopnost vyprávění zachytit naše pocítování času.

Gadamer je spojován zejména s filozofickou „hermeneutikou“ (z řec. *hermeneueîn*, vykládat, interpretovat). Hermeneutika se zabývá studiem toho, jak lidé vykládají či chápou svět.

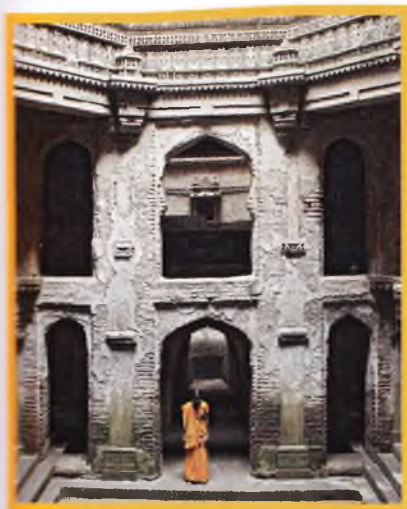
Gadamer studoval u Martina Heideggera, jenž za úkol filozofie považoval výklad naší existence. Ten je vždy procesem prohlubování našeho porozumění skutečnosti, přičemž vždy nutně vycházíme z toho, co již víme. Celý proces se podobá tomu, jak můžeme vyložit báseň. Začneme tím, že si báseň

pečlivě přečteme ve světle našeho přítomného rozumění či „předrozmění“ jejímu předmětu. Jestliže přitom narazíme na verš, který se nám zdá zvláštní nebo mimořádně neobvyklý, musíme dosáhnout hlubší roviny porozumění. Zároveň s výkladem jednotlivých veršů se však může postupně měnit i naše chápání básně jakožto celku a současně s tím i naše porozumění jednotlivým veršům. Tento proces je označován jako „hermeneutický kruh“.

Heideggerovo filozofické myšlení se pohybovalo touto kruhovou

Viz též: Immanuel Kant 164–171 ■ Georg W. F. Hegel 178–185 ■ Martin Heidegger 252–255 ■ Jürgen Habermas 306–307 ■ Jacques Derrida 308–313 ■ Richard Rorty 314–319

Když si prohlížíme historické objekty, neměli bychom čas považovat za propast, jež musí být překlenuta, říká Gadamer. Časový odstup je vyplněn kontinuitou tradice, jež iniciuje naše porozumění.

formou. Gadamer později zkoumal stejný přístup ve svém díle *Pravda a metoda*, v němž ukazuje, že naše porozumění je vždy závislé na určitém okamžiku v dějinách. Naše předsudky a přesvědčení,

druhy otázek, jejichž položení považujeme za vhodné, a druhy odpovědí, jež nás uspokojují, jsou vždy produktem našich dějin. Nemůžeme stát mimo dějiny a kulturu, a proto nikdy nemůžeme dosáhnout absolutně objektivního hlediska.

Tyto předsudky by však neměly být považovány za něco špatného. Jsou nakonec naším výchozím bodem a naše současné rozumění a chápání smyslu se zakládá právě na těchto předsudcích a předpojatostech. I kdybychom se mohli zbavit všech svých předsudků, neviděli bychom věci zcela jasně. Bez interpretačního rámce bychom nebyli schopni vidět vůbec nic.

Rozmluva s dějinami

Gadamer považuje proces porozumění našim životům a sobě samým za podobný jakési „rozmluvě s dějinami“. Když čteme historické texty staré řady staletí, pomáhají nám různé tradice a představy osvětlit naše vlastní kulturní normy a předsudky a vedou nás k tomu, že

rozšiřujeme a prohlubujeme své porozumění našemu vlastnímu životu v přítomnosti. Když vezmu do ruky například Platónův text a pečlivě jej čtu, shledávám, že nejen prohlubuji své porozumění Platónovi, ale že se také jasněji ukazují a začínají možná měnit mé vlastní předsudky a předpojatosti. Nejen já čtu Platóna, ale také Platón čte mne. Tímto dialogem či „splýváním horizontů“, jak to Gadamer nazývá, dosahuje mé rozumění světu hlubší, bohatší úrovně. ■

“

Protože prožitek sám tkví v celku života, je v něm tento celek také přítomen.

Hans-Georg Gadamer

Teorie a metoda

”

Hans-Georg Gadamer

Gadamer se narodil v roce 1900 v Marburgu a vyrůstal ve Wroclawu (tehdejší Breslau). Studoval filozofii nejprve ve Wroclawu a poté v Marburgu, kde se habilitoval u Martina Heideggera, jenž měl na jeho dílo neobyčejně silný vliv. V Marburgu se také stal mimořádným profesorem a zahájil zde dlouhou akademickou kariéru, během níž se v roce 1949 stal po Karlu Jaspersovi profesorem filozofie v Heidelbergu.

Své nejvýznamnější dílo nazvané *Pravda a metoda*, uveřejnil v šedesáti letech.

Postavil se v něm proti široce sdílené představě, že pouze přírodní vědy nám mohou poskytnout cestu k jisté pravdě, a svým dílem dosáhl mezinárodního uznání. Gadamer byl společenský, živý člověk a zůstal aktivní až do svého úmrtí v Heidelbergu ve věku 102 roků.

Hlavní díla

1960 *Pravda a metoda*

1976 *Filozofická hermeneutika*

1980 *Dialog a dialektika*

1981 *Rozum ve věku vědy*

POKUD VYPOVÍDAJÍ VĚDECKÁ TVRZENÍ O SKUTEČNOSTI, MUSÍ BÝT FALZIFIKOVATELNÁ

KARL POPPER (1902–1994)

V KONTEXTU

OBLAST
Filozofie vědy

PŘÍSTUP
Analytická filozofie

PŘEDTÍM
4. stol. př. kr. Aristotelés zdůrazňuje důležitost pozorování a měření pro porozumění světu.

1620 Francis Bacon v díle *Novum Organum* objasňuje induktivní metodu vědy.

1748 David Hume poukazuje ve *Zkoumání lidského rozumu* na problémy indukce.

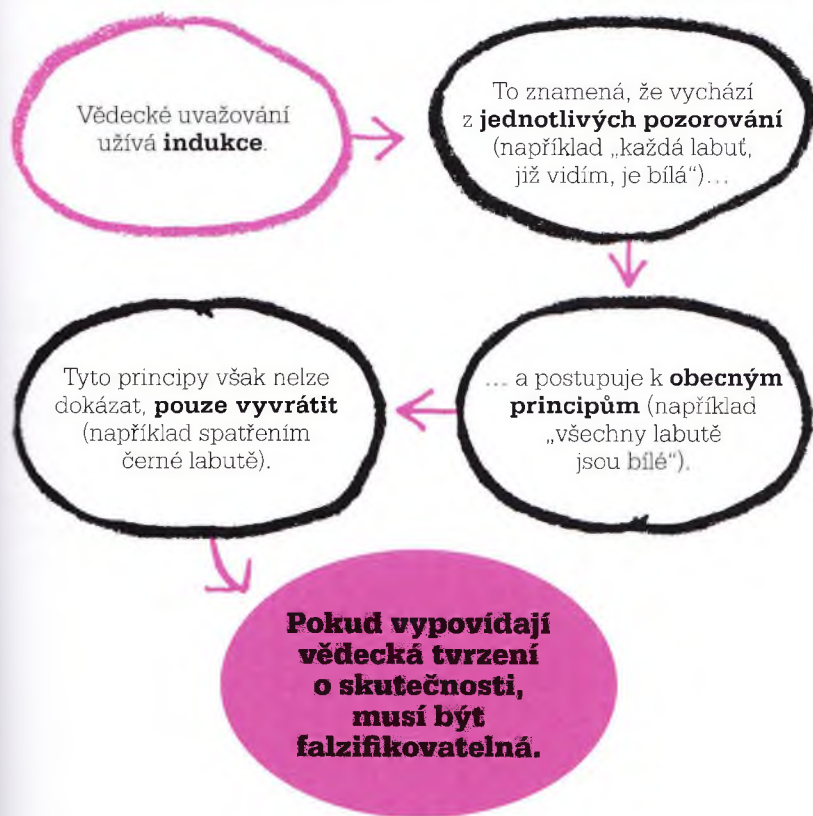
POTOM
1962 Thomas Kuhn ve *Strukturě vědeckých revolucí* kritizuje Poppera.

1978 Paul Feyerabend v knize *Proti metodě* zpochybňuje samu ideu vědecké metody.

Často si myslíme, že práce vědy spočívá v „dokazování“ pravd o světě. Představujeme si možná, že dobrá vědecká teorie je taková, o které můžeme přesvědčivě dokázat, že je pravdivá. Filozof Karl Popper však tvrdí, že tomu tak není. Říká, že za vědeckou lze považovat takovou teorii, která může být falzifikována nebo u které zkušenost může prokázat, že je nepravdivá.

Poppera zajímá metoda, jakou věda získává spolehlivé poznatky o světě. Věda závisí na experimentu a na zkušenosti, a chceme-li vědu dělat dobře, musíme věnovat bedlivou pozornost tomu, co filozof David Hume označil jako „pravdivé-

Viz též: Sókratés 46–49 ■ Aristotelés 56–63 ■ Francis Bacon 110–111 ■ David Hume 148–153 ■ Rudolf Carnap 257 ■ Thomas Kuhn 293 ■ Paul Feyerabend 297

Černé labutě spatřili Evropané poprvé v 17. století. Falzifikovalo to tezi, že všechny labutě jsou bílé, jež byla v té době považována za obecně platnou.

rychlost, jakou bude míček padat. Na celé události není ani vzdáleně nic tajemného.

Otázka nicméně trvá: Můžeme si být jisti, že až míček příště vyhodíme z okna, spadne skutečně na zem? Bez ohledu na to, jak často provádíme experiment a jak přesvědčení jsme o jeho výsledku, nemůžeme nikdy dokázat, že výsledek bude v budoucnosti vždy stejný.

Induktivní usuzování

Tato neschopnost mluvit s jakoukoli jistotou o budoucnosti je označována jako problém indukce, který poprvé rozpoznal Hume v 18. století. Co je tedy induktivní usuzování?

Indukce je proces, kdy od určité množiny pozorovaných faktů o světě postupujeme k obecnějším závěrům o světě. Očekáváme, že vyhodíme-li míček z okna, spadne vždy na zem, protože – alespoň podle Huma – zobecňujeme naše nespočetné

nosti“ přírody – faktu, že události ve světě se vyvíjejí v rámci určitých modelů a následností, jež lze systematicky zkoumat. Jinými slovy, věda je empirická či založená na zkušenosti, a abychom pochopili, jak funguje, musíme porozumět tomu, jak zkušenost obecně vede k vědění.

Podívejme se na následující výpověď: „Jestliže vyhodíme tenisový míček z okna ve druhém poschodí, spadne na zem.“ Ponecháme-li stranou jakékoli náhodné události (jako že míček uchvátí orel letící kolem), můžeme si být dostatečně jisti, že to je rozumné tvrzení. Podivně by působil ten, kdo by řekl: „Počkejte,

jsste si jisti, že míček spadne na zem?“ Jak můžeme ale vědět, že právě to se stane, když upustíme tenisový míček? Jaký druh vědění to je?

Nejkratší odpověď zní tak, že to víme proto, že to míček vždy tak udělá. Když ponecháme stranou náhodné události, nikdo nikdy neviděl, že by se vyhozený míček vznášel ve vzduchu nebo letěl nahoru. Víme, že spadne na zem, protože zkušenost nám ukazuje, že právě to se stane. A můžeme si být jisti nejen tím, že míček spadne na zem, ale také tím, jak to udělá. Pokud známe například sílu přitažlivosti a výšku okna nad zemí, můžeme vypočítat

zkušenosti z podobných situací, kdy jsme viděli, že upustíme-li míček, spadne na zem.

Deduktivní usuzování

Jinou formou usuzování, kterou filozofové stavějí proti indukci, je usuzování deduktivní. Zatímco indukce postupuje od jedinečného k obecnému, dedukce postupuje od obecného k jedinečnému. Deduktivní úsudek může například vycházet ze dvou premis, jež vypadají třeba takto: „Jestliže to je jablko, pak to je ovoce (protože všechna jablka jsou ovoce)“, a „Toto je jablko“. Vzhledem k povaze těchto dvou premis vede výpověď „Toto je jablko“ nevyhnutelně k závěru „Je to ovoce“.

Filozofové rádi deduktivní úsudky zjednodušují a zapisují je symboly. Obecná forma uvedeného úsudku by například vypadala takto: „Jestliže P, pak Q; protože P, tudíž Q“. V našem případě „P“ je symbol pro „Toto je jablko“, zatímco „Q“ je symbol pro „Je to ovoce“.

Vzhledem k výchozím premisám „Jestliže P, pak Q“ a „P“ je závěr „Q“ nutně či nevyhnutelně pravdivý. Jiný příklad by byl: „Jestliže prší, kočka bude mňoukat (protože všechny kočky v dešti mňoukají). Prší, tudíž kočka bude mňoukat.“

Filozofové považují všechny úsudky tohoto druhu za platné, protože jejich závěry nevyhnutelně vyplývají z jejich premis. Fakt, že úsudek je platný, nicméně neznamená, že jeho závěry jsou pravdivé. Například úsudek „Jestliže to je kočka, pak má vůni banánu; toto je kočka, tudíž má vůni banánu“ je platný, protože dodržuje správnou formu. Většina lidí by však souhlasila, že jeho závěr je nepravdivý. A při bližším pohledu se ukazuje, že premisa „Jestliže to je kočka, pak má vůni banánu“, je z empirického hlediska problematická, protože kočky, alespoň v našem světě, nemají vůni banánu. Jinými slovy, protože premisa je nepravdivá, závěr je také nepravdivý, ačkoliv úsudek

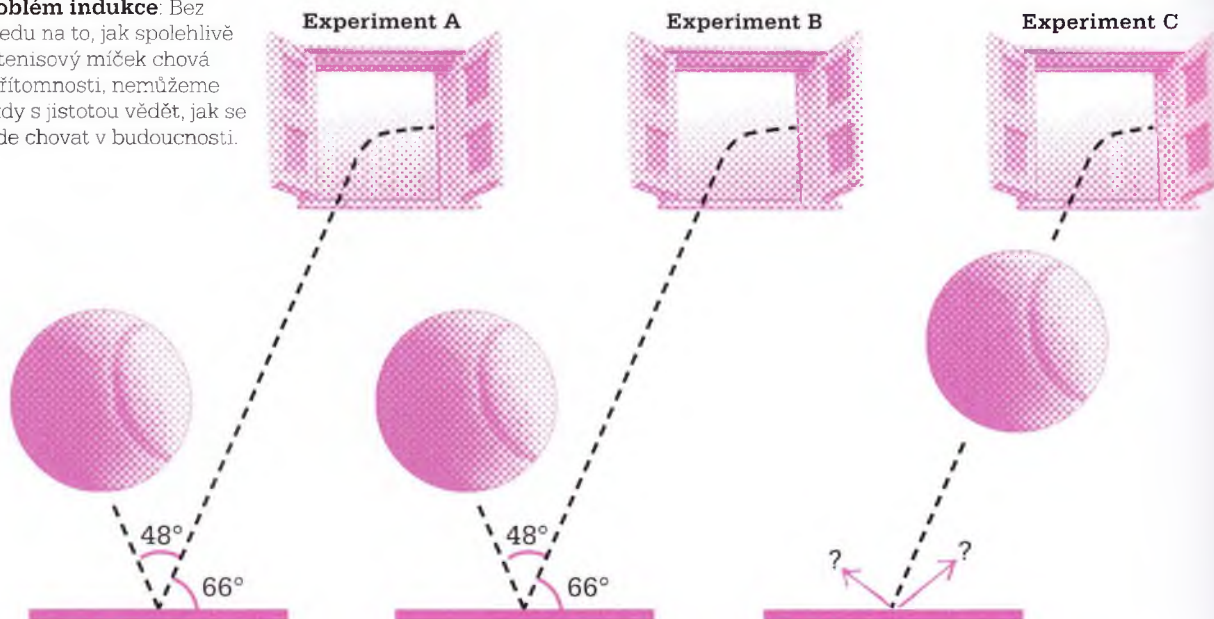
Každé řešení nějakého problému vytváří nové nevyřešené problémy.

Karl Popper

Poznání bez autority

sám je platný. Můžeme si představit jiné světy, v nichž kočky skutečně mají vůni banánu, a z toho důvodu říkáme, že tvrzení, že kočky nemají vůni banánu je nahodile pravdivé, a nikoli logicky či nutně pravdivé, což by vyžadovalo, aby bylo pravdivé ve všech možných světech. Úsudky, které jsou platné a mají pravdivé premisy, jsou nicméně označovány jako „zdravé“. Úsudek o kočce s vůní banánu, jak jsme viděli,

Problém indukce: Bez ohledu na to, jak spolehlivě se tenisový míček chová v přítomnosti, nemůžeme nikdy s jistotou vědět, jak se bude chovat v budoucnosti.

“
Vědu lze popsat jako umění
systematického přílišného
zjednodušování.

Karl Popper
Otevřený vesmír
”

je platný, ale nikoli zdravý –
s tímco úsudek o jablkách a ovoci
je nejen platný, ale také zdravý.

Falzifikovatelnost

O deduktivních úsudcích lze říct,
že jsou jako počítačové programy –
úsvěry, k nimž dospívají, jsou dobré
jen do té míry, do jaké jsou dobrá
data, jež jsou do nich vložena.
Deduktivní usuzování hraje důležitou
úlohu ve vědách, ale samo
o sobě nemůže o světě nic říct.
Může pouze říct „jestliže platí toto,
pak z toho vyplývá toto“. A chceme-
li takové úsudky užívat ve vědách,
musíme v našich premisách stále
spoléhat na indukci, a věda je

tak nadále zatížena problémem
indukce.

Z toho důvodu nemůžeme
podle Poppera dokázat, že naše
teorie jsou pravdivé. To, co činí
teorii pravdivou, nespočívá v tom,
že může být dokázána, nýbrž že ji
lze ve vztahu ke skutečnosti
testovat a prokázat, že je potenci-
álně nepravdivá. Jinými slovy,
falzifikovatelná teorie není teorie,
která je nepravdivá, nýbrž teorie,
u níž lze pozorováním ukázat její
nepravdivost.

Teorie, jež nelze testovat (napří-
klad teorie, že všichni máme něja-
kého neviditelného duchovního
vůdce nebo že Bůh stvořil svět),
nejsou součástí přírodních věd.
To neznamená, že jsou bezcenné,
pouze nejsou oním druhem teorií,
jimiž se zabývají přírodní vědy.

Myšlenka falzifikovatelnosti
neznamená, že nemáme právo
chovat víru v teorie, jež nemohou
být falzifikovány. Přesvědčení,
která ob stojí při opakovaném
testování a odolají našim pokusům
o falzifikaci, lze pokládat za spoleh-
livá. Ale i nejlepší z těchto teorií
jsou vždy otevřené možnosti,
že nějaký nový výsledek prokáže
jejich nepravdivost.

Experimenty mohou ukázat,
že určité jevy v přírodě spolehlivě
následují po jiných. Popper však tvrdí,
že žádný experiment nemůže nikdy
teorii verifikovat nebo i jen ukázat,
že je pravděpodobná.

Popperovo dílo nalezlo přiro-
zeně své kritiky. Někteří vědci
tvrdí, že Popper překládá ideali-
zovaný obraz vědecké práce a že
vědecká praxe se velmi liší od
toho, jak ji Popper ukazuje. Jeho
myšlenka falzifikovatelnosti je
nicméně stále užívána pro rozlišení
vědeckých a nevědeckých tvrzení
a Popper zůstává možná nejvliv-
nějším teoretikem vědy
ve 20. století. ■

Karl Popper

Karl Popper se narodil v roce
1902 ve Vídni. Vystudoval
filozofii na Vídeňské univerzitě
a šest roků působil jako středo-
školský učitel. Během této doby
publikoval *Logiku vědeckého
bádání*, čímž se zařadil mezi
přední teoretiky vědy. V roce
1937 emigroval na Nový Zéland,
kde žil až do konce druhé
světové války a kde také napsal
svou studii o totalitarismu
nazvanou *Otevřená společnost
a její nepřátelé*. V roce 1946
přesídlil do Anglie, kde
přednášel nejprve na London
School of Economics a poté

na Londýnské univerzitě.
V roce 1965 byl povýšen
do šlechtického stavu
a v Anglii zůstal až do konce
života. V roce 1969 odešel
na odpočinek, ale psal
a publikoval až do svého
úmrtí v roce 1994.

Hlavní díla

1934 *Logika vědeckého bádání*
1945 *Otevřená společnost a její
nepřátelé*
1957 *Bída historicismu*
1963 *Domněnky a vyvrácení.
Růst vědeckého poznání*

INTEIGENCE JE MORÁLNÍ KATEGORIE

THEODOR W. ADORNO (1903–1969)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Frankfurtská škola

PŘEDTÍM

1. stol. př. kr. Sv. Pavel píše o „bláznovství pro Krista“.

500–1450 V Evropě se po celý středověk stává populární idea „svatého blázna“, který reprezentuje alternativní pohled na svět.

20. stol. Globální rozšíření různých forem masové komunikace klade nové etické otázky.

POTOM

1994 Portugalský neurovědec Antonio Damasio uveřejňuje knihu *Descartův omyl: emoce, rozum a lidský mozek*.

21. stol. Slavoj Žižek zkoumá politické, sociální a etické dimenze populární kultury.

Idea svatého blázna měla na Západě dlouhou tradici sahající zpět až k sv. Pavlovi a jeho Prvnímu listu Korintským, v němž nabádá své stoupence, aby byli „blázny pro Krista“. Během středověku se tato idea vyvinula v populární postavu světce nebo mudrce, pošetilého či málo inteligentního, ale morálně dobrého a čistého.

Theodor W. Adorno ve své knize *Minima moralia*, kterou napsal v exilu během války a holocaustu, tuto dlouhou tradici zpochybňuje. Nedůvěřuje pokusům

„dát rozhršení a blahořečit hlupáky“ a snaží se dokázat, že dobrota vyžaduje celou naši bytost, náš cit i naše myšlení.

Problém představy o svatém bláznovi spočívá v tom, říká Adorno, že nás dělí na různé části a zbavuje nás tak schopnosti jednat soudně. Soudnost se ve skutečnosti měří podle toho, do jaké míry dokážeme uvést v soulad citění a rozvažování. Adornův názor naznačuje, že špatné činy nejsou jen selháním citu, ale také selháním inteligence a rozvažování.

Viz též: René Descartes 116–123 ■ Georg W. F. Hegel 178–185 ■ Karl Marx 196–203 ■ Slavoj Žižek 326

Adorno byl členem frankfurtské školy, skupiny filozofů, kteří soustředili svůj kritický zájem na vývojové procesy kapitalismu. Odsuzoval formy masové komunikace reprezentované například televizí a rozhlasem a prohlašoval, že vedly k erozi inteligence a citění a snížily schopnost morální volby a soudu. Jestliže se rozhodneme (pokud se v převládajících kulturních podmínkách, v nichž žijeme, můžeme vůbec pro něco rozhodnout) vyřadit sledováním senzačních filmů svůj mozek, je to pro Adorna morální volba. Populární kultura nás nejen chlupuje, ale brání nám také jednat morálně.

Nepostradatelné city

Adorno je přesvědčen, že protějším mylné představy, že může existovat něco takového jako svatý blázen, je domněnka, že můžeme soudit jen na základě inteligence, bez účasti citu. To se může dít například při soudním přelíčení; soudci, jak je známo, přikazovali porotě nechat stranou veškerý cit, aby mohla dospět k objektivnímu a uvážli-

Inteligence, síla soudnosti, se ve svém výkonu staví na odpor všemu předem danému... soudnost se měří pevností já.

Theodor Adorno

Minima moralia

Televizní zábava je sama o sobě nebezpečná, říká Adorno, protože zkresluje svět a sytí nás stereotypy a předsudky, které začínáme přijímat za své.

vému rozhodnutí. Podle Adorna však nemůžeme vyslovovat moudré soudy o nic lépe, vyřadíme-li cit, než vyřadíme-li inteligenci.

Pokud je z myšlení vypuzena poslední stopa citu, píše Adorno, nezbyvá nám nic, o čem bychom mohli přemýšlet, a představa, že inteligence může těžit „z rozpadu emocí“, je prostě mylná. Z toho důvodu se Adorno domnívá, že vědy, jež jsou formou vědění, které nemá žádný vztah k našim citům, na nás mají stejně jako populární kultura dehumanizující vliv.

Překvapivě to může být právě současná přírodní věda, která nakonec potvrdí moudrost Adornova základního znepokojení nad oddělováním inteligence a citu. Vědci, například Antonio Damasio, studují od devadesátých let city a mozek a shromažďují stále větší počet poznatků o čtených mechanismech, jimiž city řídí rozhodovací procesy. Jestliže tedy máme moudře soudit či vůbec soudit, musíme uplatňovat jak cit, tak inteligenci. ■

Theodor W. Adorno

Adorno se narodil v roce 1903 ve Frankfurtu a od raného věku měl dvě vášně, filozofii a hudbu. Na univerzitě studoval muzikologii a filozofii a v roce 1924 promoval prací o Edmundu Husserlovi. V té době také poznal Maxe Horkheimera a Waltera Benjamina. Zabýval se hudební kritikou a v roce 1925 studoval ve Vídni u Albana Berga. Měl skladatelské ambice, ale nezdary v hudební kariéře ho ve stále větší míře vedly k filozofii. V roce 1931 se habilitoval spisem o Kierkegaardovi. Oblastí, kde se jeho zájmy setkávaly, byla kritika industriálního prostředí populární kultury, kterou podal ve známém eseji *O jazzu* uveřejněném v roce 1936. V roce 1938 emigroval do New Yorku a posléze přesídlil do Los Angeles, kde vyučoval na Kalifornské univerzitě. Po válce se vrátil do Německa a stal se profesorem ve Frankfurtu. Zemřel ve věku 66 let během dovolené ve Švýcarsku.

Hlavní díla

1949 *Filozofie nové hudby*
1951 *Minima moralia*
1966 *Negativní dialektika*
1970 *Estetická teorie*

EXISTENCE PŘEDCHÁZÍ ESENCI

JEAN-PAUL SARTRE (1905–1980)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Existencialismus

PŘEDTÍM

4. stol. př. kr. Aristotelés klade otázku „Jak máme žít?“

Po 1840 Søren Kierkegaard píše *Bud' – anebo* a zkoumá roli, kterou hraje v našem životě volba.

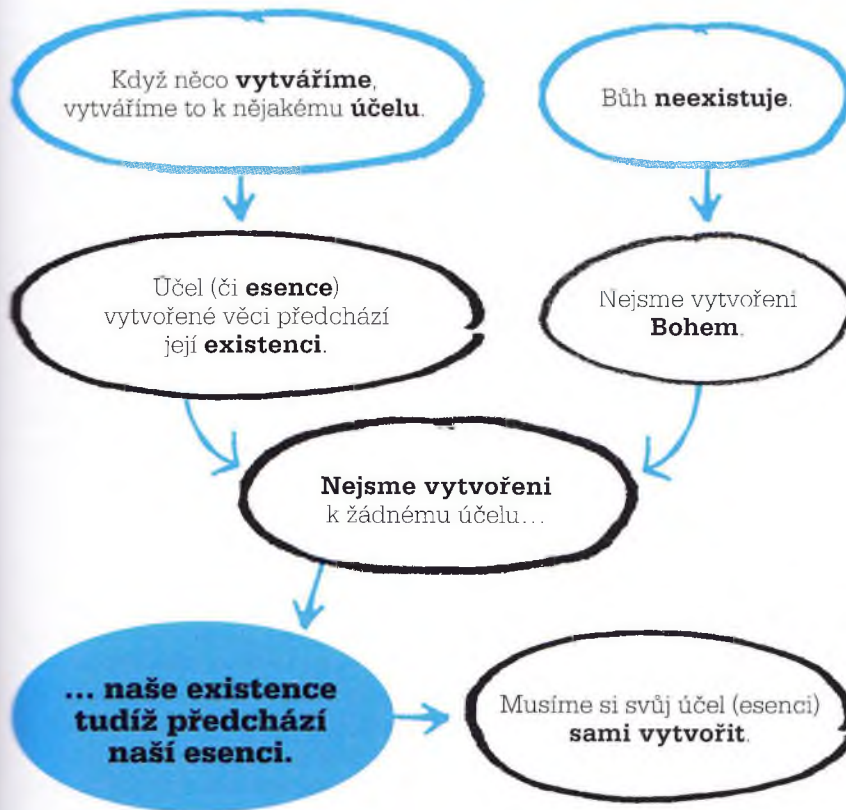
Po 1920 Martin Heidegger říká, že tím, co je důležité, je náš vztah k vlastní existenci.

POTOM

1945 Sartrova přítelkyně a celoživotní družka Simone de Beauvoir uveřejňuje knihu *Druhé pohlaví*, v níž aplikuje Sartrovy myšlenky na otázku vztahu mezi muži a ženami.

O tázka, co znamená být člověkem a co nás tak odlišuje od všech ostatních bytostí, byla od nejstarších dob jedním z hlavních problémů, jimiž se zabývali filozofové. Jejich přístup k této otázce předpokládal, že existuje něco takového jako obecná lidská podstata či „essence“ toho, v čem **spočívá** bytí člověka, a že tato lidská podstata trvá jako neměnná v čase **a** **prostoru**. Jejich přístup jinými slovy předpokládal, že existuje jakási univerzální esence člověka a že tuto esenci lze nalézt v každém jednotlivci, který kdy existoval, existuje **nebo** bude existovat. Podle tohoto názoru

Viz též: Aristotelés 56–63 • Søren Kierkegaard 194–195 • Martin Heidegger 252–255 • Simone de Beauvoir 276–277 • Albert Camus 284–285

Jean-Paul Sartre

Sartre byl patnáct měsíců starý, když mu zemřel otec. Vychováván byl matkou a dědečkem a jako nadaný student, byl přijat na prestižní École Normale Supérieure. Tam se seznámil se svou životní družkou Simone de Beauvoir. Po promoci absolvoval vojenskou službu a od roku 1931 působil jako profesor v Le Havre.

Během války byl odveden do armády a krátkou dobu strávil v německém zajetí. Po propuštění v roce 1941 se zapojil do francouzského hnutí odporu.

Po roce 1945 nabývaly jeho spisy ve stále větší míře politické povahy a v této době také založil literární a politický časopis *Les Temps Modernes*. V roce 1964 mu byla udělena Nobelova cena za literaturu, kterou odmítl. Sartrův vliv dosáhl takového stupně, že jeho pohřbu v roce 1980 se zúčastnilo přes padesát tisíc lidí.

Hlavní díla

1938 *Nevolnost*
 1943 *Bytí a nicota*
 1945 *Existencialismus je humanismus*
 1960 *Kritika dialektického rozumu*

Mají všichni lidé bez ohledu na životní okolnosti stejné základní vlastnosti a jsou vedeni stejnými základními hodnotami. Podle Sartra však při tomto pohledu na člověka hrozí, že se snadno pomine to, co je u lidí nejdůležitější, a tím je naše svoboda.

Pro vysvětlení svého názoru uvádí Sartre následující příklad. Žadá nás, abychom si představili nůž na papír – druh nože, jakého se použít k otevření obálky. Nůž byl zhotoven řemeslníkem, jenž přišel na myšlenku takový nástroj zhotovit a měl jasnou představu o tom, co se od nože na papír vyžaduje. Musí být dostatečně

ostrý, aby rozřízl papír, ale pouze tak ostrý, aby nebyl nebezpečný. Musí být šikový do ruky a zhotovený z vhodného materiálu – třeba z kovu, z bambusu nebo ze dřeva, ale ne z másla, vosku nebo peří – a tvarovaný tak, aby dobře fungoval. Sartre říká, že je nemyslitelné, aby nůž na papír existoval bez toho, kdo jej zhotovil a věděl, k čemu bude sloužit. Proto také esence nože na papír – nebo všeho toho, co jej činí nožem na papír a ne nožem na maso nebo papírovým letadélkem – předchází existenci každého konkrétního nože na papír.

Lidé ovšem nejsou noži na papír. Podle Sartra neexistuje žádný

předem daný plán, jímž se stáváme tím, čím jsme. Nejsme vytvořeni k žádnému konkrétnímu účelu. Existujeme, ale ne kvůli našemu účelu či esenci, jako je tomu u nože na papír. Naše existence předchází naší esenci.

Definujeme sami sebe

Zde začíná vysvítat souvislost mezi Sartrovým tvrzením, že „existence předchází esenci“, a jeho ateismem. Sartre ukazuje, že náboženské přístupy k otázce

lidské přirozenosti často užívají analogie s lidským uměním založené na tom, že lidská podstata v mysli Boha je analogická esenci nože na papír v mysli řemeslníka, který jej zhotovuje. I mnohé nenáboženské teorie o lidské přirozenosti mají své kořeny v náboženském způsobu myšlení, protože tvrdí, že esence předchází existenci či že jsme vytvořeni ke specifickému účelu. Tvrzením, že existence předchází esenci, zaujímá Sartre pozici, která se podle jeho

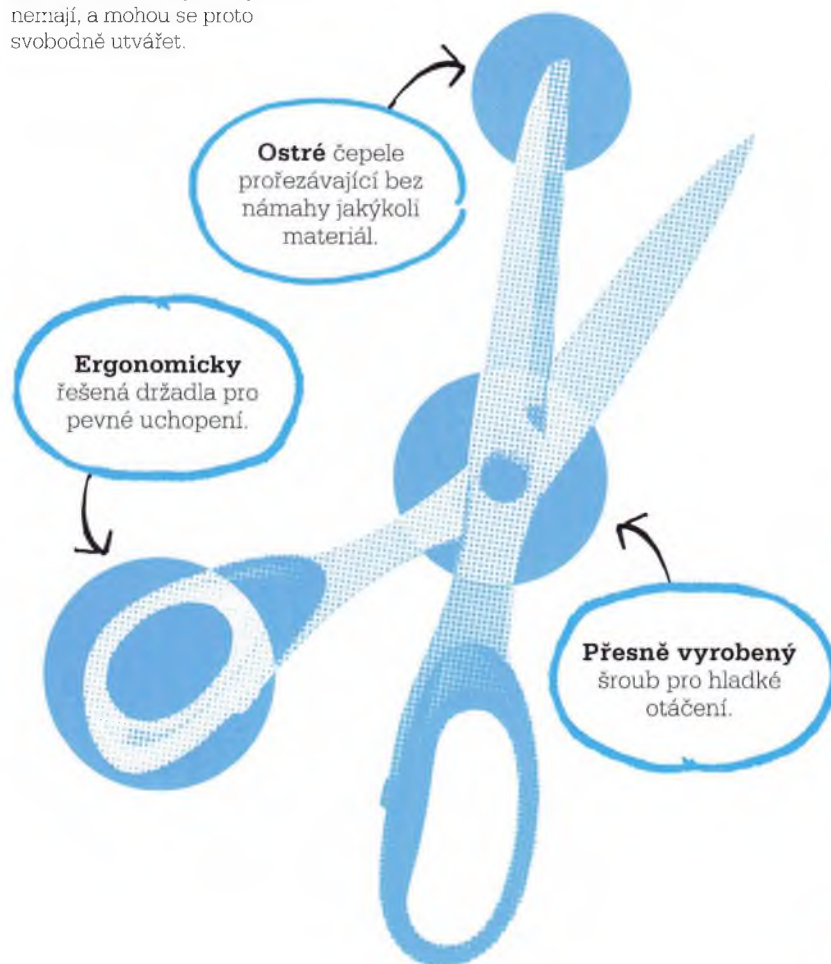
názoru lépe slučuje s jeho ateismem. Prohlašuje, že neexistuje žádná univerzální a neměnná „lidská přirozenost, protože není Bůh, který by ji byl pojal do své mysli“.

Sartre zde odkazuje na velmi specifickou definici lidské přirozenosti, která ztotožňuje podstatu něčeho s jeho účelem. Odmítá teleologickou představu o lidské přirozenosti – nepokládá člověka za něco, o čem můžeme uvažovat z hlediska účelu. Ve své teorii nicméně předpokládá, že je v přirozenosti člověka dát svému životu účel nebo smysl. A protože neexistuje žádná božská moc, která by jej předepsala, musíme jej nalézt sami a sami sebe tak definovat.

Definovat sebe sama však nespočívá jen v tom, že jsme schopni říct, co jsme jako lidské bytosti, nýbrž spíše v utváření sebe sama v to, čím chceme být. Právě tím se zásadně lišíme od všech ostatních bytostí ve světě – můžeme se stát čímkoli, co se rozhodneme ze sebe vytvořit. Kámen je jednoduše kamenem, květák květákem a myš myší. Lidé však mají schopnost aktivního sebeutváření.

Protože nás Sartrova filozofie zbavuje omezení předem určené

Užití či účel nástroje, například nůžek, určuje jeho formu. Lidé podle Sartra žádný určitý účel nemají, a mohou se proto svobodně utvářet.

“ Člověk nejprve existuje, setkává se se světem a teprve potom sám sebe definuje.

Jean-Paul Sartre
Existencialismus je
humanismus

”

Sartrova myšlenka, že můžeme svobodně utvářet vlastní život, ovlivnila studenty, kteří vyšli v květnu 1968 protestovat do pařížských ulic proti drakonické moci univerzitních autorit.

Lidské přirozenosti, je také filozofií svobody. Můžeme si svobodně zvolit, jakým způsobem se budeme utvářet, i když musíme přijmout jistá omezení. Mohu například sebevíce chtít, aby mi narostla křídla, ale nikdy se to nestane. Často však zjišťujeme, že jsme omezeni i po stránce realistických možností naší volby, a přijímáme jednoduše rozhodnutí založená na zvyku nebo na tom, jak jsme si zvykli sami sebe vidět.

Sartre chce, abychom se osvobodili od navyklých způsobů myšlení, a přikazuje nám postavit se čelem k důsledkům života ve světě, v němž nic není předem určeno. Abychom se vyhnuli nevědomým vzorcům chování a nepodřizovali se jim, musíme podle Sartra neustále vědomě volit, jak se chceme chovat nebo jednat.

Odpovědná svoboda

Svémi volbami vytváříme také vzor, jaký by podle našeho názoru

“

U lidí mě nezajímá to, co jsou, ale čím se mohou stát.

Jean-Paul Sartre
Špinavé ruce

”

měl být lidský život. Jestliže se rozhodnu, že se stanu filozofem, nerozhodují se pouze sám za sebe. Nepřímo říkám, že být filozofem je hodnotná a prospěšná činnost. Být svobodný tedy také znamená převzít odpovědnost. Neseme odpovědnost za to, jaký vliv mají naše volby nejen na nás, ale také na celé lidstvo. A protože neexistují žádné vnější principy či pravidla pro ospravedlnění našich činů, nemáme pro své volby žádnou omluvu, za kterou bychom se mohli skrýt. Proto Sartre prohlašuje, že jsme „odsouzeni ke svobodě“.

Sartrova filozofie spojující svobodu s odpovědností byla označována za pesimistickou, Sartre sám však toto nařčení odmítá. Tvrdí, že ve skutečnosti je to nejoptimističtější možná filozofie, protože i když neseme odpovědnost za dopad našich činů na druhé, můžeme sami plně rozhodovat o tom, jak utváříme náš svět i sebe sama.

Sartrovy myšlenky měly silný vliv na díla jeho družky a filozofky Simone de Beauvoir, ale výrazně ovlivňovaly také francouzský kulturní i každodenní život. Zejména mladé lidi vzrušovala jeho výzva, aby využívali své svobody při utváření vlastní existence. Sartre je inspiroval k protestům proti tradicionalistickým a autoritativním postojům, které ve Francii v padesátých a šedesátých letech převládaly. Měl také údajně zásadní vliv na protesty v pařížských ulicích v květnu 1968, které pomohly svrhnout konzervativní vládu a ohlásit liberálnější ovzduší v celé Francii.

Angažovanost v politických otázkách byla důležitou součástí Sartrova života. Jeho neustále se měnící politické postoje a jeho věčný pohyb mezi politikou, filozofií a literaturou jsou možná samy svědectvím o životě prožitém ve světle myšlenky, že existence předchází esenci. ■

BANALITA ZLA

HANNAH ARENDTOVÁ (1906–1975)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Existencialismus

PŘEDTÍM

KOL. 350 Sv. Augustin tvrdí, že zlo není samostatnou silou, ale nepřítomností dobra.

13. stol. Tomáš Akvinský píše *Disputované kvěstie o zlu* a zkoumá zlo jako nedostatek něčeho, nikoli jako něco, co existuje samo o sobě.

POTOM

1971 Americký sociální vědec Philip Zimbardo provádí známý „Stanfordský vězeňský experiment“. Studentští dobrovolníci byli přesvědčeni, aby se v rámci tohoto experimentu jakožto vězni a dozorcí podíleli na „zlých“ činech, které by pro ně i pro ostatní byly za normálních okolností zcela nemyslitelné.

Filozofka Hannah Arendtová se v roce 1961 zúčastnila jako pozorovatelka procesu s Adolfem Eichmannem, jedním ze strůjců holocaustu. Ve své knize *Eichmann v Jeruzalémě* píše o Eichmannově zdánlivě „všednosti“. Postava, kterou před sebou viděla na lavici obžalovaných, jí nijak nepřipomínala typ netvora, jakého bychom si snad mohli představovat.

Selhání soudnosti

Při sledování procesu dospěla Arendtová k závěru, že zdrojem zla není zlá vůle nebo potěšení z páčání zla. Důvody, proč lidé jednají takovým způsobem, spočívají v tom, říká Arendtová, že selhává jejich schopnost myšlení a soudnosti. Utlačovatelské politické systémy mohou sklonit k takovému selhání využít a dosáhnout toho, že činy, které bychom za normálních okolností považovali za „nemyslitelné“, se jeví jako normální.

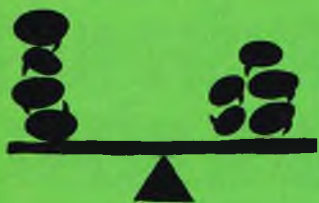
Myšlenka, že zlo je banální, nezabavuje zlé činy jejich hrůzností. Odmítnutí vidět v lidech páčaji-

Adolf Eichmann byl jedním z organizátorů holocaustu a páchal ukrutnosti nikoli proto, že nenáviděl Židy, ale proto, že slepě poslušal rozkazy a nepřipouštěl si jejich důsledky.

cích hrůzné činy „netvory“ přibližuje tyto činy našemu každodennímu životu a vyzývá nás, abychom se zamysleli nad tím, jak se zlo může stát něčím, čeho jsme všichni schopni. Měli bychom být na stráži proti selhání našich politických režimů, říká Arendtová, i proti možnému selhání našeho myšlení a soudnosti. ■

Viz též: Sv. Augustin 72–73 ■ Tomáš Akvinský 88–95 ■ Theodor W. Adorno 266–267

ROZUM ŽIJE V ŘEČI

EMMANUEL LÉVINAS (1906–1995)

V KONTEXTU

OBLAST
Etika

PŘÍSTUP
Fenomenologie

PŘEDTÍM

Po 1920 Edmund Husserl zkoumá sociální vztahy z fenomenologického hlediska.

Po 1920 Rakouský filozof Martin Buber tvrdí, že smysl vyrůstá z našeho vztahu k druhým.

POTOM

Po 1960 Francouzské feministické filozofky Luce Irigarayová a Julia Kristeva se kriticky vyrovnávají s Lévinasovými tezemi.

Po 1970 Lévinasovy myšlenky o odpovědnosti jsou využívány v psychoterapii.

2001 Jacques Derrida zkoumá otázku odpovědnosti ve vztahu k humanitárním otázkám, například k otázce politického azylu.

Lévinasovým myšlenkám lze nejnádhleji porozumět, pomyslíme-li na nějaký příklad. Představme si, že jdeme za chladného zimního večera po ulici a spatříme žebračku, jež se choulí u domovního vchodu. Nemusí nás ani prosit o peníze, a přesto se nemůžeme ubránit tomu, že cítíme neurčitou povinnost reagovat na nouzi této cizí ženy. Můžeme se rozhodnout, že ji budeme ignorovat, ale i když to uděláme, něco nám už bylo sděleno: fakt, že to je osoba, která potřebuje naší pomoci.

Nevyhnutelná komunikace

Lévinas byl litevský Žid, jenž přežil holocaust. Ve své knize *Totalita a nekonečno* (1961) říká, že rozum žije v řeči, a vysvětluje, že „řeč“ je cestou, kterou komunikujeme s druhými, ještě než začneme mluvit. Kdykoli vidím tvář druhého, okamžitě se mi sděluje, že to je druhá lidská bytost a že za ni nesu odpovědnost. Můžeme tuto odpovědnost odmítnout, nemůžeme jí však uniknout. V bezprostředním

vztahu k druhým lidem, s jejichž potřebami jsme konfrontováni, se odhalujeme jako rozumové bytosti, protože musíme ospravedlnit své chování a jednání vůči nim. I když žebračce žádné peníze nedáme, musíme ospravedlnit svou volbu. ■

Nic jiného v životě nerozruší naše vědomí tak jako setkání s druhou osobou, která se na nás obrací pouze tím, že tu je, a žádá, abychom za sebe přijali odpovědnost.

Viz též: Edmund Husserl 224–225 • Roland Barthes 290–291 • Luce Irigarayová 320 • Hélène Cixousová 322 • Julia Kristeva 323

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PŘÍSTUP

Fenomenologie

PŘEDTÍM

4. stol. PŘ. KR. Aristotelés prohlašuje, že počátkem filozofie je údiv.

1641 René Descartes v *Meditacích o první filozofii* obhájí formu dualismu mysli a těla, kterou Merleau-Ponty odmítá.

Rané 20. stol. Edmund Husserl rozvíjí fenomenologii jako filozofickou školu.

1927 Martin Heidegger píše své dílo *Bytí a čas*, jež má na Merleau-Pontyho hluboký vliv.

POTOM

1979 Hubert Dreyfus zkoumá filozofické otázky nastolené umělou inteligencí a robotikou a čerpá z děl Heideggera, Wittgensteina a Merleau-Pontyho.

ABYCHOM VIDĚLI SVĚT, JE TŘEBA PŘERUŠIT NÁŠ DŮVĚRNÝ VZTAH K NĚMU

MAURICE MERLEAU-PONTY (1908–1961)

Myšlenka, že počátkem filozofie je údiv nad světem, se objevuje již v antickém Řecku. Obvykle pokládáme svůj každodenní život za něco samozřejmého, Aristotelés však prohlásil, že pokud chceme světu porozumět hlouběji, musíme běžné pojmání věcí nechat stranou. A snad nikde to není nesnadnější než ve světě naší

zkušenosti. Co by nakonec mohlo být spolehlivější než fakta bezprostředního vnímání?

Francouzský filozof Merleau-Ponty se zabýval hlubší analýzou naší zkušenosti se světem a kritickým zkoumáním našich každodenních předpokladů. Radí se tak k tradici známé jako fenomenologie, k filozofickému přístupu, který na počátku

Viz též: Aristotelés 56–63 ■ Edmund Husserl 224–225 ■ Ludwig Wittgenstein 246–251 ■ Martin Heidegger 252–255 ■ Jean-Paul-Sartre 268–271

“

Člověk je ve světě a pouze
ve světě se poznává.

Maurice Merleau-Ponty

Fenomenologie vnímání

”

20. století rozvinul Edmund Husserl. Husserl chtěl systematicky zkoumat zkušenost první osoby a ponechat přitom stranou, „uzávorkovat“, veškeré předpoklady, které jsou s ní spojeny.

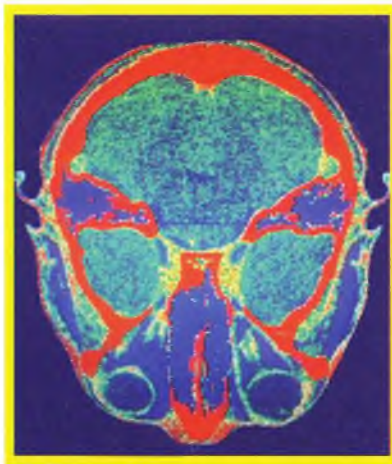
Tělesný subjekt

Merleau-Ponty přejímá Husserlův přístup, ovšem s jedním důležitým rozdílem. Znepokojuje ho, že Husserl přehlíží mimořádně důležitý prvek naší zkušenosti – fakt, že nesestává pouze z mentální zkušenosti, ale také ze zkušenosti tělesné. Ve své nejvýznamnější knize, ve *Fenomenologii vnímání*, rozvíjí tuto myšlenku a dospívá k závěru, že mysl a tělo nejsou oddělené entity – tato myšlenka odporuje dlouhé filozofické tradici ustavené Descartem. Podle Merleau-Pontyho musíme vidět, že myšlení a vnímání je tělesné a že svět, vědomí a tělo jsou součástmi jediného systému. A jeho alternativou k netělesné mysli, obhajované Descartem, je to, co označuje jako tělesný subjekt. Jinými slovy, Merleau-Ponty odmítá dualistický názor, že svět je vytvořen ze dvou oddělených entit označovaných jako duch a hmota.

Kognitivní věda

Merleau-Ponty se snažil vidět svět nově, a proto ho zajímaly případy abnormální zkušenosti. Byl například přesvědčen, že fenomén fantomového údu (kdy člověk, jemuž byla provedena amputace, „cítí“ svůj chybějící úd) ukazuje, že tělo nemůže být pouhým strojem. Kdyby tomu tak bylo, tělo by si již svou chybějící část neuvědomovalo – ta však pro subjekt stále existuje, protože úd byl vždy spojen s vůlí subjektu. Jinými slovy, tělo nikdy není „pouze“ tělem – vždy je „žitým“ tělem.

Merleau-Ponty se soustřeďuje na roli těla ve zkušenosti a jeho nahlédnutí o povaze mysli jako zásadně vtělené vzbudily obnovený zájem o jeho dílo u kognitivních vědců. Mnoho nedávných událostí v kognitivní vědě, zdá se, potvrzuje jeho myšlenku, že skoncuje-li s naším běžným přijímáním světa, zkušenost se stává něčím velmi zvláštním. ■

Magnetická rezonance mozku

pomáhá zachránit život. Podle Merleau-Pontyho nám však jakékoli množství fyzikálních informací nemůže poskytnout úplný popis zkušenosti.

Maurice Merleau-Ponty

Maurice Merleau-Ponty se narodil v roce 1908 v Rochefort-sur-Mer ve Francii. Studoval na pařížské École Normale Supérieure ve stejné době jako Jean-Paul Sartre a Simone de Beauvoir. V roce 1930 promoval ve filozofii a působil pak jako učitel na různých školách. Za druhé světové války sloužil ve francouzské armádě.

V roce 1945 vyšlo jeho hlavní dílo *Fenomenologie vnímání* a v dalších letech pak vyučoval filozofii na univerzitě v Lyonu.

Vedle filozofie se Merleau-Ponty zabýval i otázkami výchovy a dětské psychologie. Až do rozchodu se Sartrem (pro vztah ke stalinismu) pravidelně přispíval do časopisu *Les Temps modernes*. V roce 1952 se stal až dosud nejmladším profesorem filozofie na Collège de France a na tomto místě setrval a pracoval až do své smrti v roce 1961, ve věku pouhých 53 let.

Hlavní díla

1942 *Struktura chování*
1945 *Fenomenologie vnímání*
1964 *Viditelné a neviditelné*

MUŽ JE DEFINOVÁN JAKO LIDSKÁ BYTOST A ŽENA JAKO SAMIČKA

SIMONE DE BEAUVOIR (1908–1986)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Feminismus

PŘEDTÍM

KOL. 350 PŘ. KR. Podle Aristotela je žena definována tím, že se jí nedostává určitých (mužských) vlastností.

1792 Mary Wollstonecraftová uveřejňuje *Obhajobu ženských práv*, prosazující rovnost pohlaví.

Po 1920 Martin Heidegger rozvíjí „filozofii existence“, předzvěst existencialismu.

Po 1940 Jean-Paul Sartre prohlašuje, že „existence předchází esenci“.

POTOM

Po 1970 Luce Irigarayová se zabývá filozofickými implikacemi pohlavní difference.

Po 1980 Julia Kristeva analyzuje pojmy „mužský“ a „ženský“, jak je charakterizuje Simone de Beauvoir.

Francouzská filozofka Simone de Beauvoir píše ve své knize *Druhé pohlaví*, že měřítkem toho, co považujeme za specificky lidské – ve filozofii i ve společnosti všeobecně –, je typicky mužské hledisko. Někteří filozofové, například Aristotelés, výslovně ztotožňovali dokonalé lidství s mužstvím. Jiní to neříkali tak otevřeně, ale za normu, podle níž **musí být posuzováno** lidství, považovali opět mužství. To je důvod, proč Simone de Beauvoir

říká, že subjekt (či „Já“) filozofického poznání je automaticky mužský, a jeho párový protějšek – žena – je proto něčím odlišným, co označuje jako „to Druhé“. Subjekt je aktivní a inteligentní, **zatímco** Druhé představuje vše, co subjekt odmítá: pasivitu, neschopnost rozhodovat a **bezmocnost**.

Simone de Beauvoir rovněž poukazuje na skutečnost, že ženy jsou pokládány za rovné, jen pokud jsou jako muži. I autoři, kteří se zasazovali o rovnost žen, zároveň

Většina z těch, kdo psali o lidské přirozenosti, byli muži.

Muži pojímali **mužství jako normu**, podle níž je třeba posuzovat lidskou přirozenost.

Muži definovali ženy podle toho, jak se odlišují od této normy.

Muž je definován jako lidská bytost a žena jako samička.

Viz též: Hypatia z Alexandrie 331 • Mary Wollstonecraftová 176 • Jean-Paul-Sartre 268–271 • Luce Ingarayová 320 • Hélène Cixousová 322 • Martha Nussbaumová 339

Představa světa i svět sám je
výtvorem mužů; popisují jej
ze svého vlastního stanoviska.

Simone de Beauvoir

Druhé pohlaví

tvrdili, že rovnost spočívá v tom, že ženy mohou být stejné a dělat totéž jako muži. Simone de Beauvoir prohlašuje, že taková představa je mylná, protože přehlíží, že ženy a muži se od sobe liší. Simone de Beauvoir filozoficky vyšla z fenomenologie, ze studia toho, jak se věci jeví naší zkušenosti. Jako fenomenoložka je přesvědčena, že konstruuje svět v rámci, který je dán naším vědomím. Věci a významy se konstituují v proudu našich zážitků. Simone de Beauvoir v této souvislosti tvrdí, že vztah, který máme k vlastnímu tělu, k druhým a ke světu i k filozofii samé je silně ovlivněn tím, zda jsme muži či ženami.

Existenciální feminismus

Simone de Beauvoir byla existencialistka a věřila, že se rodíme bez účelu či bytostného určení a musíme si pro sebe vydobýt autentickou existenci, musíme si zvolit, čím se chceme stát. Při uplatnění této představy na pojem „ženy“ nás Simone de Beauvoir učí, abychom oddělovali biologickou entitu (tělesnou formu, do níž se ženy rodí) od ženství, jež je sociálním konstruktem. Protože každý konstrukt je vystaven změně

a interpretaci, znamená to, že existuje mnoho způsobů, jak „být ženou“; existuje prostor pro existenciální volbu. V úvodu k *Druhému pohlaví* Simone de Beauvoir říká, že společnost si je této proměnlivosti vědoma: „Jsme napomínány: Buďte ženami, zůstaňte ženami, staňte se ženami! Každá lidská samičí bytost není tedy nutně ženou.“ Později vyjadřuje Simone de Beauvoir tento postoj jednoznačně: „Ženou se **nerodíme**, ale stáváme.“

Simone de Beauvoir říká, že ženy se musí osvobodit od představy, že musí být jako muži, a od pasivity, kterou jim společnost přikla. Skutečně autentická existence s sebou nese větší riziko než pouhé přijímání role připsané společnosti, je to však jediná cesta k rovnosti a svobodě. ■

Mnoho mýtů o ženě jako matce, manželce, panně, symbolu přírody atd. svazuje ženy s nemožnými ideály, zatímco popírá jejich individuální já a zamlčuje jejich reálnou situaci.

Simone de Beauvoir

Filozofka Simone de Beauvoir, představitelka existencialismu, se narodila v Paříži v roce 1908. Studovala na Sorbonně filozofii a poznala zde také Sartra, s nímž navázala celoživotní vztah. Jako filozofka i uznávaná spisovatelka se v románových dílech, například v knihách *Pozvaná* a *Mandarini*, často zabývala filozofickými tématy. Ve své nejslavnější knize *Druhé pohlaví* uplatnila existenciální přístup k feministickým myšlenkám. Třebaže byla tato kniha politickou pravicí i levicí zpočátku znevažována a zařazena na vatikánský seznam zakázaných knih, stala se jedním z nejvýznamnějších feministických spisů 20. století. Simone de Beauvoir byla plodnou spisovatelkou a za jejího života vyšly z jejího pera cestopisy, vzpomínky, čtyřsvazková autobiografie i politické eseje. Zemřela ve věku 78 let a pohřbena je na montparnasském hřbitově.

Hlavní díla

1944 *Pyrrhus rozmlouvá s Kineou*

1947 *Etika dvojznačnosti*

1949 *Druhé pohlaví*

1954 *Mandarini*

JAZYK JE SPOLEČENSKOU DOVEDNOSTÍ

WILLARD VAN ORMAN QUINE (1908–2000)

V KONTEXTU

OBLAST

Filozofie jazyka

PŘÍSTUP

Analytická filozofie

PŘEDTÍM

KOL. 400 PR. KR. Platónův
Kratylos zkoumá vztah mezi
slovy a věcmi.

19. stol. Søren Kierkegaard
zdůrazňuje význam studia
jazyka pro filozofii.

Po 1950 Ludwig Wittgenstein
píše, že neexistuje nic
takového jako soukromý
jazyk.

POTOM

Po 1980 Richard Rorty
prohlašuje, že poznání je spíše
„konverzací“ než zrcadlením
skutečnosti.

Po 1990 Daniel Dennett,
dřívější žák Rortyho, ve své
knize *Vysvětlené vědomí* říká,
že smysl a vnitřní zkušenost
mohou být chápány pouze
jako sociální akty.

Slova jsou pro nás
smysluplná...

... protože si zvykáme
na to, jak jsou
používána jinými...

Jazyk se stává
smysluplným tím, jak je
společensky užíván.

... nikoli proto, že existuje
spojení mezi slovy
a skutečnými věcmi.

**Jazyk je společenskou
dovedností.**

Někteří filozofové tvrdí,
že jazyk je věcí vztahu
mezi slovy a věcmi. Quine
s tím však nesouhlasí. V jazyce
nejde o vztah mezi objekty a verbál-
ními signifikanty, nýbrž o to, že je
třeba vědět, co říct a kdy to říct.
Jazyk, říká Quine ve svém eseji
Ontologická relativita z roku 1968,
je společenskou dovedností.

Quine to objasňuje následujícím
myšlenkovým experimentem.
Představme si, že se setkáme
s lidmi – snad domorodci z jiné
země –, kteří mluví jazykem, jež
neznáme. Sedíme se skupinou

těchto lidí, když se pojednou objeví
králík a jeden z domorodců řekne
„gavagai“. Přemýšlíme, může-li
existovat souvislost mezi touto
událostí – objevením se králíka –
a faktem, že domorodce říká
„gavagai“. Jak plyne čas, pozor-
ujeme, že kdykoli se objeví králík,
řekne někdo „gavagai“, a usoudíme
tedy, že „gavagai“ lze spolehlivě
přeložit jako králík. Ale mýlíme se,
tvrdí Quine. „Gavagai“ může
znamenat všechno možné. Může
například znamenat „podívejte,
oběd!“ anebo „podívejte, chlupatě
zvířel!“

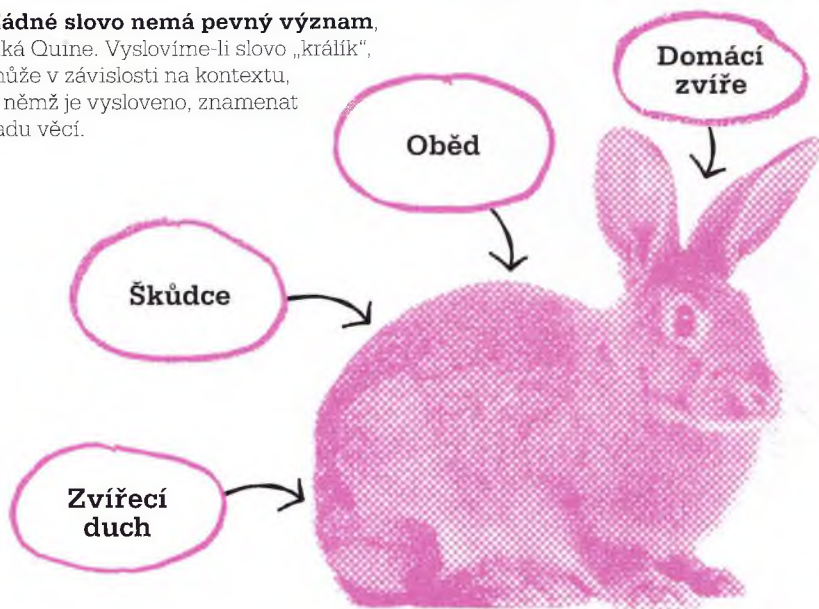
Viz též: Platón 50–55 • Søren Kierkegaard 194–195 • Ferdinand de Saussure 223 • Ludwig Wittgenstein 246–251 • Roland Barthes 290–291 • Daniel Dennett 339

Kdybychom chtěli určit význam slova „gavagai“, mohli bychom zkusit jinou metodu. Mohli bychom ukázat na jiné chlupaté zvíře (nebo na jiné věci na jídelníčku) a pozorovat, zda se naše promluva „gavagai“ setká se souhlasem nebo nesouhlasem. Ale i kdyby nastala taková situace, že bychom při každé příležitosti, při níž by bylo vysloveno slovo „gavagai“, sami vyslovili slovo „králík“, nemohli bychom si stále ještě být jisti, že je to vhodný překlad. „Gavagai“ by mohlo znamenat „různé části králíka“, „králíka žijícího v lese“ či „králíka nebo zajíce“; anebo dokonce krátkou modlitbu, jež se musí pronést, kdykoli někdo spatří králíka.

Nestálý jazyk

Mohli bychom se proto domnívat, že nejlepším řešením, jak stanovit přesný význam tohoto tajemného „gavagai“, by bylo důkladně zvládnout jazyk našich informátorů, abychom si byli absolutně jisti kontexty, v nichž bylo toto slovo vysloveno. Vedlo by to však jen

Žádné slovo nemá pevný význam, říká Quine. Vyslovíme-li slovo „králík“, může v závislosti na kontextu, v němž je vysloveno, znamenat řadu věcí.

ke znásobení problému, protože bychom si nemohli být jisti, že další slova, která jsme užili pro vysvětlení významu „gavagai“, jsou sama přesnými překlady.

U Quina je tento problém označen jako „neurčitost překladu“ a má závažné důsledky. Naznačuje, že slova nakonec nemají

významy. Vědomí, že někdo řekne „gavagai“ (nebo o stejné věci „králík“) a že tato promluva je smysluplná, nevychází z nějakého tajemného spojení mezi slovy a věcmi, nýbrž ze vzorců našeho chování a z faktu, že jsme se naučili sdílet jazyk jako společenskou dovednost. ■

Willard Van Orman Quine

Quine se narodil v roce 1908 v americkém Ohiu a studoval na Harvardově univerzitě u logika a matematika Alfreda Northa Whiteheada. Seznámil se zde s Bertrandem Russellem, jenž hluboce ovlivnil jeho myšlení. Po promoci v roce 1932 cestoval po Evropě a poznal většinu nejvýznamnějších evropských filozofů, včetně několika členů Vídeňského kroužku.

Po návratu začal přednášet na Harvardově univerzitě, ale jeho univerzitní kariéra byla přerušena druhou světovou válkou, během níž čtyři roky dešifroval zprávy

pro americkou zpravodajskou službu. Jako nadšený cestovatel byl údajně hrdý spíše na to, že navštívil 118 zemí, než na svá četná uznání a členství ve vědeckých institucích. V roce 1956 se Quine stal na Harvardově univerzitě profesorem filozofie a přednášel tu až do své smrti v roce 2000 ve věku 92 let.

Hlavní díla

1952 *Metody logiky*
1953 *Z logického hlediska*
1960 *Slovo a objekt*
1990 *Hledání pravdy*

ZÁKLADNÍM SMYSLEM SVOBODY JE SVOBODA OD OKOVŮ

ISAIAH BERLIN (1909–1997)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Analytická filozofie

PŘEDTÍM

1651 Thomas Hobbes uvažuje ve své knize *Leviathan* o vztahu mezi svobodou a státní mocí.

1844 Søren Kierkegaard dokazuje, že naše svoboda pro morální rozhodování je hlavní příčinou neštěstí.

1859 John Stuart Mill rozlišuje ve své knize *O svobodě* mezi svobodou od donucení a svobodou jednat.

1941 Psychoanalytik Erich Fromm zkoumá ve své knize *Strach ze svobody* pozitivní a negativní svobodu.

POTOM

Přítomná doba Rozvoj nových dohlážitelských technik klade nové otázky o podstatě svobody.

Svoboda může být pozitivní a negativní.

Pozitivní svoboda: můžeme svobodně řídit vlastní osud a volit si vlastní cíle.

Negativní svoboda: jsme svobodní od vnějších omezení, nadvlády a „okovů“.

Naše individuální cíle jsou však někdy ve **vzájemném rozporu** nebo vedou k **nadvládě** nad druhými.

Vedo-li naše vlastní **pozitivní svoboda** k **omezování** negativní svobody druhých, stává se **útliskem**.

Základním smyslem svobody je svoboda od okovů.

Co znamená být svobodný? Právě to je otázka, kterou se zabývá britský filozof Isaiah Berlin ve svém slavném eseji *Dvoji pojem svobody*, napsaném v roce 1958. Rozlišuje tu mezi „pozitivní“ svobodou a svobodou „negativní“. Ačkoliv není prvním,

kdo uplatnil toto rozlišení, provádí je velmi originálně a využívá je k tomu, aby poukázal na zjevné rozpory v našem běžném pojetí svobody.

„Negativní“ svobodou je podle Berlina to, co odpovídá našemu „fundamentálnímu smyslu“ pro

Viz též: Jean-Jacques Rousseau 154–159 ■ John Stuart Mill 190–193 ■ Søren Kierkegaard 194–195 ■ Karl Marx 196–203 ■ Jean-Paul Sartre 268–271

Sovětská propaganda často zobrazovala dělníky osvobozené od kapitalismu. Z kapitalistického hlediska však takové scény ukazovaly triumf negativní svobody nad svobodou pozitivní.

svobodu. Tento druh svobody je svobodou od vnějších omezení. Jsem svobodný, protože nejsem přikován ke skále, protože nejsem ve vězení atd. To je svoboda od něčeho. Mluvíme-li však o svobodě, ukazuje Berlin, máme obvykle na mysli něco hlubšího než toto. Svoboda je také věcí sebeurčení, možnosti být osobou s vlastními nadějemi, záměry a cíli. Tato „pozitivní“ svoboda spočívá v tom, že máme v moci vlastní osud. Nejsem nakonec svobodný jen proto, že všechny dveře mého domu jsou odemčeny. A tato pozitivní svoboda není výlučně osobní záležitostí, protože o sebeurčení lze usilovat i na úrovni skupiny nebo státu.

Problém spočívá podle Berlina v tom, že obě formy svobody si

často odporují. Představme si například svobodu, která je výsledkem disciplíny, s jakou se učím hrát na hudební nástroj. Jako začátečník nemohu dělat nic jiného než zápasit s vlastní neschopností něco zahrát – nakonec si však mohu zahrát zcela svobodně a s plným zaujetím. Nebo pomysleme na známý fakt, že lidé často uplatňují svou „pozitivní“ svobodu tím, že volí určitou vládu s vědomím, že až se ujme moci, omezí jejich „negativní“ svobodu.

Cíle života

Berlin upozorňuje i na další problém. Kdo může říct, jaký má být vhodný cíl „pozitivní“ svobody? Autoritativní či totalitní režimy mají často strnulý názor na smysl a cíl lidského života, a aby maximálně uplatnily vlastní představu o lidském štěstí, omezují „negativní“ svobody. Politický útlak se skutečně často rodí z abstraktní představy o dobrém životě, jež je provázána státními zásahy, které mají tuto představu proměnit ve skutečnost.

Berlinova odpověď na tento problém je dvojitá. Za prvé je důležité, abychom si uvědomili, že různé svobody, po nichž možná toužíme, si budou vždy odporovat, protože neexistuje nic takového jako „cíle života“ – existují pouze cíle jednotlivých individuí. Tento fakt zatemňují filozofové, kteří hledají univerzální základ morálky, ale „správné jednání“ přitom zaměňují se samotným cílem života. Za druhé nesmíme ztrácet ze zřetele základní smysl svobody – neexistenci „šikánování a nadvlády“, abychom jednoho dne nezjistili, že se naše ideály proměnily v okovy pro nás samotné i pro druhé. ■

Isaiah Berlin

Isaiah Berlin se narodil v roce 1908 v lotyšské Rize. První část života strávil v Rusku, nejprve v carské říši a poté pod vládou nového komunistického státu. Pod tlakem silicího antisemitismu a problémů spojených se sovětským režimem emigrovala jeho rodina v roce 1921 do Británie. Berlin byl vynikajícím studentem na Oxfordské univerzitě, na níž pak zůstal jako učitel. Jako filozof měl široké zájmy, od literatury až po politiku. Jeho esej *Dvojitý pojem svobody*, v němž rozlišuje mezi pozitivní svobodou a svobodou negativní, vznikl z přednášky proslavené v roce 1958 na Oxfordské univerzitě a je často pokládán za jedno z klasických děl politické filozofie 20. století. Isaiah Berlin je proslulý jako jeden z předních vědeckých teoretiků liberalismu.

Hlavní díla

1953 *Ježek a liška*
1958 *Dvojitý pojem svobody*
1969 *Čtyři eseje o svobodě*
1990 *Pokřivené dřevo lidstva*
1996 *Smysl reality*
2000 *Moc idejí*
2006 *Politické ideje v romantické době*

MYSLET JAKO HORA

ARNE NAESS (1912–2009)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Environmentální filozofie

PŘEDTÍM

KOL. 1660 Benedikt Spinoza vytváří svou filozofii ztotožňující Boha s přírodou.

1949 Aldo Leopold uveřejňuje *Obrázky z chatrče*.

1960 Britský vědec James Lovelock poprvé předkládá svou „hypotézu Gaia“. Přírodní svět je pojímán jako jednotný seberegulující systém.

1962 Americká biologka Rachel Carsonová vydává knihu *Tiché jaro*, jež výrazně ovlivnila Naessovo myšlení.

POTOM

1884 Zenový mistr a učitel Rōshi Robert Aitken kombinuje hlubinnou ekologii s myšlenkami japonského buddhistického filozofa Dógena.

Příkaz „myslet jako hora“ je úzce spojen s pojmem „hlubinné ekologie“ – termínem, který od roku 1973 razil Arne Naess, norský filozof a environmentální aktivista. Naess tohoto termínu užívá proto, aby zdůraznil své přesvědčení, že pokud se máme vyhnout environmentální katastrofě, musíme především uznat, že jsme součástí přírody, a neoddělovat se od ní. Představa, že máme „myslet jako hora“, však sahá zpět až do roku 1949, kdy ji vyjádřil americký ekolog Aldo Leopold ve svých *Obrázcích z chatrče*.

Leopold, jenž v první části 20. století pracoval jako lesník v Novém Mexiku, zastřelil jednou na horském úbočí vlčici. „Dorazili jsme k staré vlčici právě včas, abychom spatřili divoký zelený oheň dohasínající v jejích očích,“ napsal Leopold. „Tehdy jsem si uvědomil, a od té doby to stále vím, že v těch očích pro mne bylo něco nového – něco, co znala pouze ona a hora.“ A byl to právě tento zážitek, jenž vnučil Leopoldovi představu, že bychom měli myslet jako hora a uznávat nejen potřeby své nebo svých bližních, ale potřeby celého

“

Myšlení pro budoucnost
znamená být loajální
vůči přírodě.

Arne Naess

Budoucí způsob myšlení

”

přírodního světa. Leopold naznačuje, že často přehlízíme širší důsledky svého jednání a máme na zřeteli jen bezprostřední prospěch, který nám přináší. „Myslet jako hora“ znamená ztotožnit se s širším životním prostředím a být si vědom jeho role v našem životě.

V souladu s přírodou

Naess navazuje svým konceptem „hlubinné ekologie“ na Leopoldovu myšlenku. Prohlašuje, že své životní prostředí můžeme ochránit jedině tehdy, projdeme-li onou proměnou, o níž píše Leopold. Nabádá nás,

abychom se naučili na sebe pohlížet jako na součást celé biosféry. Místo pozorování světa s jakousi lhostejnou netečností musíme nalézt své místo v přírodě a uvědomit si tak vnitřní hodnotu všech prvků světa, jež obýváme.

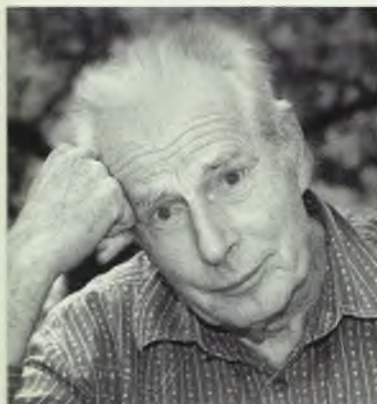
Naess zavádí pojem „ekologického já“, vědomí vlastního já, jež je zakotveno ve vnitřním nahlédnutí našeho vztahu k „širší pospolitosti všech živých bytostí“. Prohlašuje, že prohloubení naší identifikace se světem, zahrnující vlky, žáby, pavouky a snad i hory, vede k radostnějšímu a smysluplnějšímu životu.

Naessova „hlubinná ekologie“ pronikavě působila na environmentální filozofii a na rozvoj environmentálního aktivismu. Pro ty z nás, kteří žijí ve městech, se identifikace s „ekologickým já“ může zdát obtížná, či dokonce nemožná. Nicméně jí lze dosáhnout. Jak v roce 1984 napsal zenový mistr Robert Aitken Róši: „Myslíš-li jako hora, myslíš také jako černý medvěd, a když pak spěcháš na autobus do práce, kape ti možná med po kožichu.“ ■

Přírodní svět není pro Naesse ničím, co bychom se měli snažit ovládnout a zmanipulovat pro náš vlastní prospěch. Dobře žít znamená žít jako rovný se všemi prvky našeho životního prostředí.

Arne Naess

Arne Naess, obecně uznávaný jako nejvlivnější norský filozof 20. století, se ve věku 27 let stal nejmladším řádným profesorem v historii univerzity v Oslu. Byl také vyhlášeným horolezcem a v roce 1950 vedl úspěšnou expedici na vrchol Tirič Mir v severním Pákistánu.

Po odchodu z univerzity v roce 1970 aktivně rozvinul své myšlenky o přírodním světě a zapojil se do přímého jednání o environmentálních otázkách. V roce 1970 se před norským vodopádem Mardalsfossen připoutal ke skále na protest

proti výstavbě blízké přehrady. V roce 1988 byl zvolen předsedajícím hnutí Greenpeace v Norsku a v roce 2005 byl povýšen do šlechtického stavu a získal řád sv. Olava.

Hlavní díla

1968 *Skepticismus*
1974 *Ekologie, pospolitost a životní styl*
1988 *Myslet jako hora* (spoluaut. John Seed, Pat Fleming a Joanna Macy)
2002 *Životní filozofie: rozum a cit v hlubším světě*

ŽIVOT LZE ŽÍT MNOHEM LÉPE, KDYŽ NEMÁ ŽÁDNÝ SMYSL

ALBERT CAMUS (1913–1960)

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PŘÍSTUP

Existencialismus

PŘEDTÍM

1849 Søren Kierkegaard se ve své knize *Bázeň a chvění* zabývá ideou absurdna.

1864 Ruský spisovatel Fjodor Michajlovič Dostojevskij vydává *Zápisky z podzemí* s existenciálními tématy.

1901 Friedrich Nietzsche ve *Vůli k moci* píše, že naše existence (jednání, utrpení, chtění, cítění) nemá žádný smysl.

1927 Martin Heidegger klade ve svém díle *Bytí a čas* základy pro existenciální filozofii.

POTOM

1971 Filozof Thomas Nagel tvrdí, že absurdno vzniká z rozporů v nás samých.

Protože máme vědomí, domníváme se, že život je smysluplný.

Víme však, že **svět jakožto celek je nesmyslný.**

Chceme-li dobře žít, musíme tento rozpor překonat.

Náš život je **rozpor.**

Může se nám to zdařit, jestliže plně **přijmeme nesmyslnost naší existence.**

Život lze žít mnohem lépe, když nemá žádný smysl.

Někteří lidé jsou přesvědčeni, že úkolem filozofie je hledat smysl života. Francouzský filozof a romanopisec Albert Camus se naproti tomu domníval, že filozofie by měla spíše uznat, že život je ve své podstatě nesmyslný. Ačkoliv se takový názor zpočátku možná jeví jako depresivní, Camus je přesvědčen, že pouze přijmeme-li tuto myšlenku,

jsme schopni žít tak plně, jak je to jen možné.

Camusova myšlenka absurdity bytí se objevuje v eseji *Mýtus o Sisyfovi*. Sisyfos byl řecký král, jenž upadl v nemilost bohů a byl odsouzen k různému osudu v podsvětí. Jeho údělem bylo valit obrovský balvan na vrchol hory, jen aby viděl, jak se kámen sám opět valí dolů. Sisyfos se musí

Viz též: Søren Kierkegaard 194–195 ■ Friedrich Nietzsche 214–221 ■ Martin Heidegger 252–255 ■ Jean-Paul Sartre 268–271

Sisyfos byl odsouzen, aby věčně valil balvan na vrchol hory. Podle Camuse se však Sisyfos i v této krušné situaci může cítit jako svobodný člověk, přijme-li nesmyslnost svého věčného úkolu.

namáhavě plahočit za ním, znovu začít se svým úkolem a po celou věčnost vše bez ustání opakovat. Camus byl tímto mýtem fascinován, protože v jeho obsahu spatřoval něco z nesmyslnosti

a absurdity našich životů. Viděl v životě jen nekonečný zápas o splnění úkolů, které jsou v podstatě nesmyslné.

I Camus ovšem uznává, že mnoho z toho, co děláme, se zdá smysluplné. Na jedné straně jsme vědomými bytostmi, které své životy musí žít tak, jako by byly smysluplné. Na druhé straně tento smysl není venku ve světě, ale pouze v naší mysli, v naší představě. Svět jakožto celek žádný smysl a účel nemá; svět pouze jest. Ale protože na rozdíl od ostatních živých bytostí máme mysl a vědomí, jsme tvory, které všude nalézají smysl a účel.

Uznání absurdity

Absurdno je pro Camuse pocit, který se nás zmocňuje, když poznáváme, že smysl, který dáváme životu, existuje pouze v našem vědomí. Pocit absurdna vzniká z rozporu mezi naším vědomím smyslu života a naším poznáním, že svět jakožto celek je nesmyslný.

Camus se narodil v roce 1913 v Alžírsku. Jeho otec byl o rok později zabit v první světové válce a Camus byl vychováván matkou v krajní chudobě. Vystudoval filozofii na univerzitě v Alžírsku, kde prodělal první nápor tuberkulózy, jež ho pak pronásledovala po celý život. Ve 25 letech odešel do Francie, kde se zapojil do politického života. V roce 1935 vstoupil do Francouzské komunistické strany, v roce 1937 byl však vyloučen. Během druhé světové války pracoval pro francouzské hnutí odporu, publikoval v ilegálním časopise a napsal některé ze svých

“
Zápas na cestě k vrcholu
postačuje k naplnění
lidského srdce.

Albert Camus

Mýtus o Sisyfovi

Camus zkoumá, co znamená žít ve světle tohoto rozporu. Tvrdí, že až když dokážeme přijmout fakt, že život je nesmyslný a absurdní, můžeme žít naplněný život. Přijetím absurdna se naše životy stávají trvalou vzpourou proti nesmyslnosti světa a můžeme žít svobodně.

Tuto myšlenku dále rozvinul filozof Thomas Nagel, jenž tvrdí, že absurdita života tkví v povaze vědomí, protože ať bereme život jakkoli vážně, vždy víme, že existuje nějaké hledisko, z něhož lze tuto vážnost zpochybnit. ■

Albert Camus

nejlepších děl, mezi jinými i *Cizinec*. Stal se jedním z nejznámějších představitelů existencialismu a v roce 1957 získal Nobelovu cenu za literaturu. Camus zemřel ve věku 46 let při automobilové nehodě na zpáteční cestě do Paříže, kterou měl původně podniknout vlakem.

Hlavní díla

1942 *Mýtus o Sisyfovi*

1942 *Cizinec*

1947 *Mor*

1951 *Člověk revoltující*

1956 *Pád*

**SOUČAS
FILOZOF
1950—PŘÍTOMN**

NÁ

IE

OST

Frantz Fanon
publikuje knihu
*Černá kůže, bílé
masky*.

1952

Začíná **vietnamská válka**.
Sovětský svaz a Čína
podporují Severní Vietnam,
Spojené státy podporují
Jižní Vietnam.

1955

Thomas Kuhn
publikuje knihu
*Struktura vědeckých
revolucí*.

1962

Velká proletářská **kulturní
revoluce** „očisťuje“ Čínu
od všeho západního,
kapitalistického,
tradicionalistického
nebo náboženského.

1966

1953

Simone de Beauvoir
vydává své průlomové
feministické dílo
Druhé pohlaví.

1961

Je vystavěna
berlínská zeď
rozdělující až do roku
1989 Německo.

1964

**Zákon o občanských
právech**, přijatý v tomto
roce v USA, zakazuje
rasovou diskriminaci.

1967

Jacques Derrida
iniciátor
dekonstrukce,
vydává knihu
Psalí a diference.

Závěrečná desetiletí
20. století se vyznačovala
stále rychlejšími technic-
kými pokroky, které vedly ke zkva-
litnění všech typů komunikace.
Vzrůstající moc hromadných sdělo-
vacích prostředků, zejména tele-
vize, podporovala po druhé světové
válce rozvoj populární kultury
s jejími ideály, které se obracely
proti establishmentu, a to opět
podněcovalo politické a společen-
ské změny. V Evropě a ve Spojen-
ých státech byl od šedesátých let
zpochybňován starý řád a ve vý-
chodní Evropě nabýval stále
většího významu disent.

V osmdesátých letech se vztahy
mezi Východem a Západem uvolňo-
valy a studená válka se blížila
ke konci. Pád berlínské zdi v roce
1989 přinesl naději pro nové deseti-
letí. Devadesátá léta se však stala

obdobím etnického a náboženského
neklidu, který vyvrcholil vyhlá-
šením „války proti teroru“
na počátku nového tisíciletí.

Elitistické filozofie

I západní kultura procházela
podobně významnými změnami.
Předěl mezi populární a „vysokou“
kulturou se od šedesátých let
prohluboval, když se intelektuální
avantgarda často rozhodla nedbat
na veřejný vkus. Filozofie se ubírala
podobně elitářskou cestou, zejména
poté co zemřel Jean-Paul Sartre,
jehož marxistický existencialismus
– milovaný intelektuály šedesátých
let – nyní nacházel menší odezvu.

Kontinentální filozofie byla
v sedmdesátých a osmdesátých
letech ovládána strukturalismem,
hnutím, jež vyrostlo z francouzské
literárně založené filozofie.

Ústředním pojmem tohoto hnutí se
stala „dekonstrukce“ textů a odhla-
lování jejich vnitřní nejednoznač-
nosti a rozpornosti. Vedoucí před-
stavitelé této teorie – francouzští
teoretici Louis Althusser, Jacques
Derrida a Michel Foucault – spojo-
vali své textové analýzy s levicovou
politikou, zatímco analytik Jacques
Lacan obohatil strukturalismus
psychoanalytickou perspektivou.
Jejich ideje brzy přejala generace
spisovatelů a umělců pracujících
pod vlajkou „postmodernismu“.
Jenž odmítal jakoukoli možnost
jediné objektivní pravdy, hlediska
nebo vyprávění.

Strukturalistický příspěvek
k filozofii nebyl nijak nadšeně přijat
filozofy v anglicky mluvícím světě,
kteří na něj pohlíželi v nejlepším
případě s podezřením a do velké
míry s úsměškem. V rámci filozo-

Apollo 11 se stává prvním úspěšným letem s lidskou posádkou na Měsíc.

1969

Jean-François Lyotard publikuje spis *Postmoderní situace: Zpráva o vědění*.

1979

Internet je zpřístupněn pro domácí a osobní použití.

1992

Teroristické útoky al-Kajdy na New York a Washington vedou k „válce proti teroru“.

2001

1971

V Kanadě se formuje **Greenpeace**, nevládní organizace pro ochranu životního prostředí, jež se vyvinula z mírových hnutí a z aktivit protijaderných skupin.

1989

V mnoha evropských státech – v Polsku, Maďarsku, Východním Německu, Bulharsku, Rumunsku a Československu – je svržen **komunistický režim**.

1994

Henry Odera Oruka publikuje knihu *Sage Philosophy* („Mudrcíká filozofie“).

2009

Barack Obama se stává prvním afroamerickým prezidentem Spojených států.

řické tradice lingvistické analýzy se kontinentální strukturalismus zdál v podstatě simplifikující – i když byl často psán nesrozumitelným stylem odporujícím jeho literárním kořenům.

Spory filozofů nijak neinspirovaly populární kulturu té doby. Možná proto, že postmodernismus byl pro širokou veřejnost do velké míry nepochopitelný. Její nejběžnější zkušeností s postmodernismem bylo postmoderní umění, jež bylo vysoce abstraktní a provázené odbornými referencemi intelektuální elity. Zdálo se, že postmodernismus záměrně vylučuje jakoukoli možnost svého masového ocenění, a proto začal být považován za abstraktní filozofii, v níž si libovali jen profesionální akademičtí teoretici nebo umělci. Veřejnost stejně jako hospodářská

sféra a vlády vyžadovaly od filozofie realističtější vedení.

Přístup bližší praxi

Zatímco postmoderní filozofie nenalezala u největší části široké veřejnosti téměř žádný ohlas, někteří filozofové se rozhodli soustředit pozornost na naléhavější sociální, politické a etické otázky, jež měly větší význam pro každodenní život lidí. Myslitelé postkoloniální Afriky, například Frantz Fanon, začali zkoumat otázky rasy, identity a rovněž problémy spojené se všemi podobami boje za osvobození. Pozdější myslitelé, například Henry Odera Oruka, zahájili práci na nových souhrnných dějinách africké filozofie a zpochybňovali zároveň pravidla ovládající filozofii samu i to, co by měla zahrnovat.

Francouzské filozofky pokračující v tradici existenciální feministické filozofie vycházející od Simone de Beauvoir, například Hélène Cixousová a Luce Irigarayová, obohatily feminismus postmoderní perspektivou. Jiní myslitelé na obou stranách Atlantiku však ponechali postmodernismus zcela stranou. Někteří z nich, jako americký filozof John Rawls a německý filozof Jürgen Habermas, se vrátili k prohloubenému zkoumání důležitých každodenních pojmů, například otázek spravedlnosti a komunikace.

Praxi bližší přístupy ve filozofii 21. století pomohly obnovit zájem veřejnosti o tento předmět. Nelze nijak předvídat, jakým směrem půjde další vývoj, ale filozofie bude jistě i nadále předkládat světu ideje podněcující myšlení. ■

ŘEČ JE POKOŽKA

ROLAND BARTHES (1915–1980)

V KONTEXTU

OBLAST
Filozofie jazyka

PŘÍSTUP
Sémiotika

PŘEDTÍM

380 PŘ. KR. Platónův dialog *Symposion* je první zachovanou filozofickou diskusí o lásce na Západě.

4. stol. PŘ. KR. Sv. Augustin píše rozsáhle o podstatě lásky.

1916 Ferdinand de Saussure ustavuje ve svém *Kurzu obecné lingvistiky* moderní sémiotiku a studium jazyka jakožto systému znaků.

1966 Francouzský psychoanalytik Jacques Lacan rozebírá ve svých *Écrits* vztah mezi Alkibiadem, Sókratem a Agathónem.

POTOM

Po 1990 Julia Kristeva se zabývá vztahem mezi láskou, sémiotikou a psychoanalýzou.

Řeč milujícího se
„chvěje touhou“.

Veškerá filozofie pojednávající
o lásce má na zřeteli určitý
objekt touhy.

Když píšu nebo mluvím
o lásce, má řeč „se otírá“
o tajný objekt mé touhy.

Řeč se dotýká druhého
na způsob kontaktu pokožky
s pokožkou.

**Řeč je
pokožka.**

Neizvlastnější, ale nejpoulnější knihou, kterou napsal filozof a literární kritik Roland Barthes, jsou *Fragmenty milostného diskurzu*. Jak napovídá sám název, je to kniha vyprávěná ve fragmentech a momentálních záběrech, která v lecčems připomíná esej *Jednosměrná ulice* německého filozofa Waltera Benjamina. *Fragmenty milostného diskurzu* nejsou ani tak knihou o filozofii jako spíše milostným příběhem.

Je to však milostný příběh bez jakéhokoli reálného příběhu. Neexistují v něm žádné postavy a nic na způsob zápletky. Jsou tu pouze úvahy milujícího v „krajní osamělosti“, jak to Barthes nazývá.

Na samém začátku knihy Barthes vysvětluje, že zápletky není možná, protože osamělé myšlenky milujícího přicházejí v poryvech, často rozporných a postrádajících jakýkoli jasný řád. Jako milující, říká Barthes, mohu

Viz též: Platón 50–55 ■ sv. Augustin 72–73 ■ Ferdinand de Saussure 223 ■ Walter Benjamin 258 ■ Jacques Derrida 308–313 ■ Julia Kristeva 323

“

... každý milující je šílený.

Roland Barthes

Fragmenty milostného diskurzu

”

dokonce zjistit, že intrikují proti sobě samému. Milující je někdo, kdo by mohl být popsán tak, že „ztratil zápletku“. A tak místo zápletky či příběhu pořádá Barthes svou knihu jako neobyčejnou encyklopedii rozporných a neuspořádaných vznětů, z nichž každý může posloužit jako bod, kdy čtenář náhle zvolá „Jak je to pravdivé! Poznávám tu scénu...“

Řeč lásky

A právě v tomto kontextu Barthes říká „řeč je pokožka“. Řeč, alespoň

řeč milujícího, není něčím, co jen neutrálně mluví o světě, ale něčím, jak Barthes říká, co se „chvěje touhou“. Barthes píše o tom, jak se „svou řečí otírám o druhého. Jako bych měl místo prstů slova, nebo jako by na konečcích mých slov byly prsty.“ Dokonce i když píšu chladnou, nezaujatou filozofii pojednávající o lásce, prohlašuje Barthes, je v mém filozofickém chladu skryto tajné oslovení určité osoby, předmětu mé touhy, i když tento někdo je třeba „fantomem nebo bytostí, jež má teprve přijít“.

Barthes uvádí – i když nikoli, jak je třeba poznamenat, v kontextu nezaujaté filozofické diskuse – příklad tohoto tajného oslovení z Platónova dialogu *Symposion*, který popisuje diskusi o tématu lásky, probíhající v domě básníka Agathóna. Politik Alkibiadés přichází na diskusi pozdě, navíc opilý, usedá vedle Agathóna a filozofa Sókrata. Opilá řeč, kterou pronáší, je plná chvály na Sókrata, ale tím, po kom Alkibiadés touží, je

Agathón; právě o Agathóna se takřkajíc otírá Alkibiadova řeč.

Ale jak je tomu s jazykem, jehož užíváme, když mluvíme o jiných věcech? Je pouze řeč milujícího pokožkou, která se chvěje skrytou touhou, nebo to platí i u ostatních typů jazyka? Barthes nám o tom nic neříká, nechává nás, abychom o tom přemýšleli sami. ■

Řeč milujícího je jako pokožka, říká Barthes, kterou obývá milující. Jeho slova mohou pohnout milovaného – a pouze milovaného – takřka fyzicky či hmatatelně.

Roland Barthes

Roland Barthes se narodil v roce 1915 ve francouzském Cherbourgu. Od roku 1935 navštěvoval pařížskou Sorbonnu a studium dokončil v roce 1939. V té době však již trpěl tuberkulózou, která ho pronásledovala po celý život. Jeho nemoc mu nedovolila získat učitelské oprávnění, ale osvobodila ho od vojenské služby během druhé světové války. Když se po válce konečně kvalifikoval jako učitel, vyučoval ve Francii, Rumunsku a v Egyptě. Do Francie se definitivně vrátil v roce 1952 a začal psát své eseje, které byly sebrány

a v roce 1957 publikovány pod názvem *Mytologie*.

V šedesátých letech se Barthes stával ve Francii i v cizině stále známějším a přednášel jak doma, tak i v cizině. Zemřel ve věku 64 let na následky dopravní nehody, když ho po obědě s prezidentem Mitterandem srazilo malé nákladní auto.

Hlavní díla

1957 *Mytologie*

1973 *Rozkoš z textu*

1977 *Fragmenty milostného diskurzu*

JAK BYCHOM SE OBEŠLI BEZ KULTURY?

MARY MIDGLEYOVÁ (NAR. 1919)

V KONTEXTU

OBLAST

Filozofie vědy

PŘÍSTUP

Analytická filozofie

PŘEDTÍM

4. stol. př. kr. Aristotelés definuje člověka jako „politického živočicha“ a říká, že jsme nejen přírodními bytostmi, ale že součástí naší přirozenosti je vytváření kultury.

1. stol. př. kr. Římský básník Titus Lucretius Carus se ve své básni *O přírodě* zabývá přírodními kořeny lidské kultury.

1859 Přírodovědec Charles Darwin publikuje své dílo *O původu druhů* a tvrdí, že veškerý život se vyvíjel procesem přírodního výběru.

POTOM

Po 1980 Richard Dawkins a Mary Midgleyová uvažují o důsledcích darwinismu pro naše chápání lidské přirozenosti.

Britská filozofka Mary Midgleyová analyzuje ve své knize *Zvíře a člověk* vliv přírodních věd na naše chápání lidské přirozenosti. Často se tvrdí, že objevy věd, speciálně objevy paleontologie a evoluční biologie, podřývají naše tradiční názory na to, co znamená být člověkem. Midgleyová se zaměřuje na tyto obavy a zdůrazňuje přitom jak to, co nás odděluje od ostatních

živočichů, tak i to, co sdílíme se zbytkem živočišné říše.

Jednou z otázek, jimiž se zabývá, je vztah mezi přírodou a kulturou v lidském životě. Midgleyová se soustřeďuje na fakt, že mnoho lidí považuje přírodu a kulturu za něco protikladného, jako by kultura byla něčím nepřirozeným, co je naroubováno na naši živočišnou přirozenost.

Nesouhlasí s myšlenkou, že kultura je ve srovnání s přírodou věcí zcela odlišného řádu. Snaží se naopak dokázat, že kultura je naprosto přirozeným jevem. Jinými slovy, vyvinuli jsme se v druh bytostí, jež mají kulturu. Mohlo by se říct, že kulturu spřádáme stejně přirozeně jako pavouci své pavučiny. A je-li tomu tak, nemůžeme se už bez kultury obejít, jako se pavouk nemůže obejít bez pavučiny: potřeba kultury je nám vrozena a je pro nás přirozená. Midgleyová doufá, že tímto způsobem objasní lidskou jedinečnost a zároveň nás začlení do širšího kontextu naší evoluční minulosti. ■

Mylně se oddělujeme od ostatních živočichů a snažíme se nevěřit tomu, že máme živočišnou přirozenost.

Mary Midgleyová
The Concept of Beastliness

NORMÁLNÍ VĚDA NEUSILUJE O NOVÉ JEVY NEBO TEORIE

THOMAS KUHN (1922–1996)

V KONTEXTU

OBLAST
Filozofie vědy

PŘÍSTUP
Dějiny vědy

PŘEDTÍM

1543 Mikuláš Koperník uveřejňuje své dílo *O oběžích nebeských sfér*, jež vede ke změně paradigmatu v našem nazírání na sluneční soustavu.

1934 Karl Popper definuje „falzifikovatelnost“ teorií jako kritérium jejich vědeckosti.

POTOM

1975 Paul Feyerabend píše svou *Rozpravu proti metodě*, v níž obhájí „epistemologický anarchismus“.

1976 Imre Lakatos spojuje v knize *Důkazy a jejich vyvrácení* Popperův „falzifikacionismus“ a dílo Thomase Kuhna.

Přítomnost Soupeřící interpretace kvantových jevů skýtají rozdílná paradigmatu subatomického světa.

Americký fyzik a historik vědy Thomas Kuhn je nejznámější svou knihou *Struktura vědeckých revolucí* vydanou v roce 1962. Zkoumá zde body obratu v dějinách vědy a zároveň se pokouší teoreticky vyložit, jak probíhají revoluce ve vědě.

Změny paradigmatu

Věda se v Kuhnově pojetí pohybuje mezi obdobími „normální vědy“ a obdobími „krize“. Normální věda představuje rutinní proces, kdy vědci pracující v určitém teoretickém rámci – či „paradigmatu“ – shromažďují výsledky, které nijak nespochybňují teoretické opory tohoto rámce. Někdy se však objeví odchýlné nebo neznámé výsledky, které bývají obvykle považovány za omyl příslušných vědců – podle Kuhna je to důkaz, že normální věda neusiluje o novinky. Odchylné výsledky se však během doby mohou hromadit, až se nakonec dospěje ke krizovému bodu. V důsledku krize je pak

zformulována nová teorie, dochází ke změně paradigmatu a starý teoretický rámec je nahrazen novým. Tento nový rámec je nakonec považován za samozřejmý a znovu nastává rutinní období normální vědy – než se opět vyskytnou další anomálie. Příkladem takové změny paradigmatu může být zpochybnění klasického pojetí času a prostoru po potvrzení Einsteinovy teorie relativity. ■

Tvrzení Mikuláše Koperníka, že Země obíhá kolem Slunce, představovalo revoluci ve vědeckém myšlení. Vědci se museli vzdát víry, že naše planeta je středem vesmíru.

Viz též: Francis Bacon 110–111 ■ Rudolf Carnap 257 ■ Karl Popper 262–265 ■ Paul Feyerabend 297 ■ Richard Rorty 314–319

PRINCIPY SPRÁVEDLNOSTI BY MĚLY BÝT VOLENY ZA ZÁVOJEM NEVĚDOMOSTI

JOHN RAWLS (1921–2002)

V KONTEXTU

OBLAST

Politická filozofie

PŘÍSTUP

Teorie společenské
smlouvy

PŘEDTÍM

KOL. 380 PŘ. KR. Platón uvažuje v *Ústavě* o podstatě spravedlnosti a o spravedlivé společnosti.

1651 Thomas Hobbes uvádí v *Leviathanovi* svou teorii společenské smlouvy.

1689 John Locke rozvíjí Hobbesovu teorii v *Druhém pojednání o vládě*.

1762 Jean-Jacques Rousseau píše *Společenskou smlouvu*.

POTOM

1974 Robert Nozick kritizuje Rawlsovu „původní situaci“ ve své vlivné knize *Anarchie, stát a utopie*.

2001 Rawls obhajuje své názory ve své poslední knize *Spravedlnost jako férovost*.

Všichni chceme **prosadit** svůj **vlastní zájem**.

Aby to bylo možné, musíme **spolupracovat**.

Pravidla, která jsou férová a spravedlivá, musí platit **pro všechny stejně**, bez ohledu na sociální postavení.

To vyžaduje pravidla.

Principy spravedlnosti by měly být voleny za závojem nevědomosti.

Ve své knize *Teorie spravedlnosti*, prvně vydané v roce 1971, se John Rawls zasazuje o přehodnocení spravedlnosti z hlediska toho, co nazývá „spravedlnost jakožto férovost“. Jeho přístup navazuje na tradici známou jako teorie společenské smlouvy. Rawlsova verze této teorie zahrnuje myšlenkový experiment, kdy lidé jsou zbaveni vědomí o svém místě ve společnosti a lokalizováni do takzvané „původní situace“, v níž je uzavírána společenská smlouva. Rawls na tomto základě ustavuje principy spravedlnosti, na nichž, jak říká, by se

všechny rozumné bytosti měly shodnout.

Původní situace

Představme si, že na pustý ostrov je vysazena skupina lidí, kteří se navzájem neznají. Po ztrátě veškeré naděje na záchranu se posléze rozhodnou, že od samých základů vybudují novou společnost. Každý z těch, kdo zůstali naživu, chce prosadit vlastní zájem, ale každý také vidí, že toho lze dosáhnout jen tak, že každý bude nějakým způsobem spolupracovat s ostatními – jinými slovy, že bude uzavřena jakási společenská smlouva. Otáz-

Viz též: Platón 50–55 ■ Thomas Hobbes 112–115 ■ John Locke 130–133 ■ Jean-Jacques Rousseau 154–159 ■ Noam Chomsky 304–305

kou je, jak budou tito lidé postupovat při vytčení principů spravedlnosti? Jaká pravidla zavedou? Jestliže usilují o skutečně racionální a nestrannou spravedlnost, pak je nespočetná pravidla třeba ihned vyloučit. Například pravidlo „jestliže se jmenuješ John, musíš vždy jít jako poslední“ není ani racionální, ani nestranné.

V takové situaci, říká Rawls, musíme všechna fakta našeho života, například kdo jsme a kde jsme se narodili, překrýt „závojem nevědomosti“ a položit si pak otázku, podle jakých pravidel by pro nás bylo nejlepší žít? Rawls zastává názor, že jedinými pravidly, na nichž by se mohly všechny strany racionálně shodnout, jsou taková

pravidla, jež skutečně respektují nestrannost a neberou v úvahu například rasu, třídu, věr, přirozené nadání nebo nezpůsobilost. Jinými slovy, jestliže nevím, jaké bude mé místo ve společnosti, můj vlastní racionální zájem mě nutí hlasovat pro svět, v němž se s každým jedná férově.

Racionalita nebo láska k bližnímu

Rawlsovi nejde o to, jak na světě skutečně vznikla idea spravedlnosti. Poskytuje nám spíše možnost testovat naše teorie spravedlnosti podle kritéria nestrannosti. Jestliže naše teorie toto kritérium nesplní, tvrdí Rawls, selhal náš rozum, a nikoli naše láska k bližnímu. ■

Zpodobení

spravedlnosti jako ženy se zavázanýma očima, s vahami a mečem v rukou vyjadřuje myšlenku, že nikdo není povznesen nad zákon.

John Rawls

John Rawls se narodil v roce 1921 v Baltimoru v americkém státě Maryland. Studoval na univerzitě v Princetonu a za druhé světové války byl povolán do armády. Po válce, během níž spatřil i trosky Hirošimy, se vrátil ke studiu filozofie. V roce 1950 promoval na Princetonské univerzitě.

Ve studiu pokračoval v Oxfordu, kde jej ovlivnil Isaiah Berlin. Po návratu do Spojených států působil jako vysokoškolský učitel, nejprve na Cornellské univerzitě a na Massachusettském technologickém institutu a posléze na Harvardově univerzitě, kde napsal *Teorii spravedlnosti*. Mezi jeho žáky zde patřili Thomas Nagel a Martha Nussbaumová.

V roce 1995 ho postihla první mozková příhoda, psal však až do své smrti v roce 2002.

Hlavní díla

1971 *Teorie spravedlnosti*
1993 *Politický liberalismus*
1999 *Právo národů*
2000 *Přednášky o dějinách morální filozofie*
2001 *Spravedlnost jako férovost*

UMĚNÍ JE FORMOU ŽIVOTA

RICHARD WOLLHEIM (1923–2003)

V KONTEXTU

OBLAST
Estetika

PŘÍSTUP
Analytická filozofie

PŘEDTÍM

KOL. 380 PR. KR. Platón zkoumá v *Ústavě* vzájemný vztah mezi uměleckými formami a politickými institucemi.

1953 Ludwig Wittgenstein ve *Filozofických zkoumáních* uvádí a zkoumá pojem „forma života“.

1964 Arthur Danto vydává filozofický esej *Svět umění*, v němž analyzuje oblast umění a uměleckou tvůrčí činnost z institucionálního hlediska.

POTOM

1969 Americký filozof a estetik George Dickie v eseji *Definovat umění* dále rozvíjí institucionální teorii umělecké kreativity.

Britský filozof umění Richard Wollheim je přesvědčen, že bychom v umění neměli vidět abstraktní ideu, kterou je třeba **analyzovat** a vysvětlit. Jestliže chceme umění plně porozumět, musíme je vždy definovat **ve** vztahu k jeho sociálnímu kontextu. Wollheim ve své studii *Umění a jeho objekty* (1968) popisuje umění jako „formu života“ a užívá tak termínu, který razil rakouský filozof Ludwig Wittgenstein při popisu povahy jazyka. Podle Wittgensteina je jazyk „formou života“, protože způsob, jakým ho užíváme, vždy odráží naše individuální zkušenosti, zvyky a dovednosti. Wittgenstein se snaží čelit sklonu filozofie k simplifikujícímu zobecňování ve vztahu k jazyku a poukazuje naopak na množství rozličných rolí, jež jazyk hraje v našem životě.

Sociální prostředí

Wollheim tvrdí totéž jako Wittgenstein, ale **zaměřuje** se na uměleckou tvorbu. Umělci, říká Wollheim, jsou formováni svým kontextem – svým přesvědčením,

Co považujeme za umění, může záviset na úhlu pohledu. Kreaace Andyho Warhola *32 Campbell's Soup Cans* vytváří umělecké dílo z materiálu obvykle **spojovaného s obchodem**.

svou historií, citovými dispozicemi, fyzickými potřebami a svou komunitou – a svět, který interpretují, je světem neustávající změny. Jedním z důsledků této situace je, tvrdí Wollheim, že nemůže existovat žádný obecný „umělecký impuls“ či instinkt, který by byl zcela nezávislý na institucích, v jejichž rámci umělecká tvorba probíhá. ■

Viz též: Platón 50–55 • Ludwig Wittgenstein 246–251

VŠECHNO JDE, COKOLIV JE MOŽNÉ

PAUL FEYERABEND (1924–1994)

V KONTEXTU

OBLAST

Filozofie vědy

PŘÍSTUP

Analytická filozofie

PŘEDTÍM

1934 Karl Popper definuje v *Logice vědeckého bádání* „falzifikovatelnost“ jako kritérium každé vědecké teorie.

1962 Thomas Kuhn rozvádí ve svém díle *Struktura vědeckých revolucí* myšlenku „změn paradigmatu“ ve vědě.

Po 1960 Paul Feyerabend rozvíjí své myšlenky v diskusi se svým přítelem a kolegou, filozofem vědy Imre Lakatosem.

POTOM

Po 1980 Američtí filozofové Paul a Patricia Churchlandovi navazují ve své teorii myslí na Feyerabendovy podněty a dále je rozvíjejí.

Paul Feyerabend, narozený v Rakousku, se stal na London School of Economics posluchačem Karla Poppera, ale od jeho racionálního modelu vědy se výrazně odchýlil. Během svého působení na Kalifornské univerzitě v šedesátých a sedmdesátých letech se spřátelil s filozofem Thomasem Kuhnem, narozeným v Německu, jenž dokazoval, že vědecký pokrok není postupný, ale uskutečňuje se vždy ve skocích „změnami paradigmatu“ či revolucemi, vytvářejícími zcela nové rámce vědeckého myšlení. Feyerabend jde ještě o krok dále a tvrdí, že se současně mění veškeré vědecké koncepty a pojmy, takže neexistuje žádný pevný a stálý významový rámec.

Anarchie ve vědě

Feyerabendova nejslavnější kniha *Rozprava proti metodě: náčrt anarchistické teorie poznání* byla poprvé vydána v roce 1975. Feyerabend tu vykládá svou představu o tom, co označuje jako „epistemologický anarchismus“. Feyerabendův

„anarchismus“ se zakládá na myšlence, že veškeré metody a metodologie používané ve vědách jsou ve svém dosahu omezené. Důsledkem je, že neexistuje nic takového jako „vědecká metoda“. Jestliže se podíváme, jak se věda v praxi vyvíjela a postupovala, pak jedinou „metodu“, kterou dokážeme rozpoznat, lze vyjádřit slovy „všechno jde“. Věda, tvrdí Feyerabend, nikdy nepostupovala podle přesných pravidel, a jestliže filozofie vědy taková pravidla vyžaduje, klade muze vědeckému pokroku. ■

“
Věda má daleko blíže k mýtu, než je filozofie vědy ochotna připustit.
Paul Feyerabend
Rozprava proti metodě
”

Viz též: Karl Popper 262–265 ■ Thomas Kuhn 293

VĚDĚNÍ JE A BUDE PRODUKOVÁNO PROTO, ABY BYLO PRODÁVÁNO

JEAN-FRANÇOIS LYOTARD (1924–1998)

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PŘÍSTUP

Postmodernismus

PŘEDTÍM

Po 1870 Pojem „postmoderní“ je nejdříve používán v kontextu umělecké kritiky.

1939–1945 Technický pokrok během druhé světové války klade základy pro počítačovou revoluci ve 20. století.

1953 Ludwig Wittgenstein píše ve *Filozofických zkoumáních* o „jazykových hrách“ – Lyotard využívá této myšlenky ve své teorii metavyprávění.

POTOM

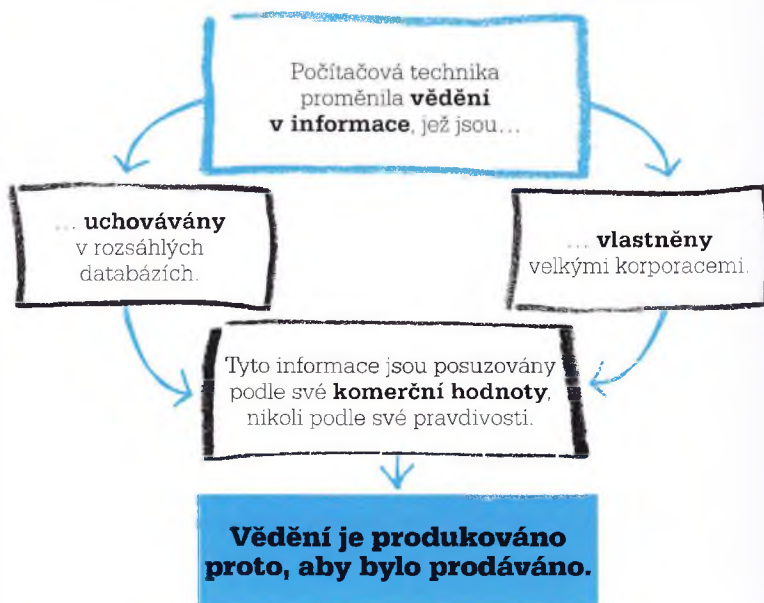
1984 Fredric Jameson píše knihu *Postmodernismus neboli kulturní logika pozdního kapitalismu*.

Od 1990 Internet poskytuje bezprecedentní přístup k informacím.

Myšlenka, že vědění je produkováno proto, aby bylo prodáváno, se objevuje v Lyotardově knize *Postmoderní situace*. Ta byla původně napsána pro univerzitní radu v kanadském Quebecu. Příznačné je užití pojmu „postmoderní“ v jejím názvu. Ačkoli Lyotard tento pojem, který byl od sedmdesátých let 19. století používán

různými uměleckými kritiky, sám nevynalezl, rozšířil svou knihou jeho rozsah a zvýšil jeho popularitu. Lyotardovo užití tohoto slova v názvu knihy je často považováno za počátek postmoderního myšlení.

Pojem „postmodernismus“ byl od té doby používán tolika různými způsoby, že je dnes vysloveně obtížné vymezit jeho přesný

Viz též: Immanuel Kant 164–171 ■ Georg W. F. Hegel 178–185 ■ Friedrich Nietzsche 214–221 ■ Ludwig Wittgenstein 246–251 ■ Martin Heidegger 252–255 ■ Gilles Deleuze 338

Stane-li se vědění souborem dat, není už nedefinovatelnou věcí mysl, nýbrž zbožím, které **může** být přenášeno, skladováno, kupováno či prodáváno.

význam, ale Lyotardova definice je velmi jasná. Postmodernismus, píše Lyotard, je „nedůvěřivost vůči metavyprávěním“. Metavyprávění jsou jednotné překlenující příběhy, které se pokoušejí shrnout celek lidské historie nebo vtěsnat veškeré naše vědění do jediného rámce. Příkladem **takového** metavyprávění je marxismus (názor, že dějiny lze pojímat jako sled třídních bojů). Jiným metavyprávěním je představa, že příběh lidstva spočívá v pokroku ke stále hlubšímu vědění a sociální spravedlnosti, za nějž vděčíme vědě.

Zvnějšněné vědění

Naše nedůvěřivost vůči těmto metavyprávěním je zdrojem nového skepticismu. Lyotard tvrdí, že to je způsobeno proměnou našeho vztahu k vědění od druhé světové války a obrovskou změnou

technických postupů, jichž používáme v přístupu k vědění. Počítače zásadním způsobem změnila naše postoje a vědění se stalo souborem informací, jež mohou být uchovávány v databázích, předávány sem a tam, kupovány a prodávány. Lyotard nazývá tento proces „merkantilizací“ vědění.

To vše má řadu důsledků. První z nich spočívá v tom, zdůrazňuje Lyotard, že vědění se stává vnější věcí. Není už něčím, co napomáhá duševnímu rozvoji, co by

nás mohlo změnit. Je také postupně oddělováno od otázek pravdivosti. Není posuzováno podle toho, jak je pravdivé, nýbrž jak dobře slouží určitým cílům. Pokud přestaneme ve vztahu k vědění klást otázku, zda je pravdivé, a začneme se místo toho tázat, jak je lze prodat, stává se vědění zbožím. Lyotard se obává, že jakmile se to stane, mohou soukromé korporace ihned projevit snahu kontrolovat a ovládnout tok vědění a rozhodovat o tom, k jakým typům vědění má kdo přístup a kdy. ■

Jean-François Lyotard

Jean François Lyotard se narodil v roce 1924 ve Versailles ve Francii. Vystudoval filozofii a literaturu na pařížské Sorbonně, kde se jeho přítelem stal Gilles Deleuze. Po skončení studia vyučoval několik let filozofii na francouzských a alžírských školách. V padesátých letech se zapojil do radikální levicové politiky, angažoval se v marxistické antistalinistické skupině „Socialismus nebo barbarství“ a byl známým obhájcem alžírské revoluce v letech 1954–1962. Ve svém filozofickém vývoji se však nakonec cítil metavyprávěním

marxismu zklamán. V roce 1970 začal pracovat jako univerzitní profesor a vyučoval filozofii nejprve na Sorbonně a posléze v mnoha světových zemích, včetně Spojených států, Kanady a Brazílie. Nakonec působil jako emeritní profesor Univerzity Paříž VIII. V roce 1998 zemřel na leukémii.

Hlavní díla

1971 *Diskurz, figura*
1974 *Libidinózní ekonomie*
1979 *Postmoderní situace*
1983 *Rozepře*

PRO ČERNOCHA EXISTUJE POUZE JEDEN OSUD, A TEN JE BÍLÝ

FRANTZ FANON (1925–1961)

V KONTEXTU

OBLAST

Politická filozofie

PŘÍSTUP

Existencialismus

PŘEDTÍM

4. stol. PR. KR. Aristotelés v *Etice Nikomachově* tvrdí, že otroctví je přirozeným stavem.

19. stol. Afrika je rozdělena a kolonizována evropskými zeměmi.

Po 1930 Francouzské hnutí *négritude* volá po sjednoceném černém vědomí.

POTOM

1977 Steve Biko, aktivista bojující proti apartheidu a inspirovaný Fanonem, umírá v jihoafrickém policejním vězení.

1978 Edward Said, ovlivněný Fanonovým dílem, píše *Orientalismus*, postkoloniální studii o západním pohledu na Střední východ v 19. století.

Filozof a psychiatr Frantz Fanon publikoval v roce 1952 nejdříve psychoanalytickou studii o kolonialismu a rasismu nazvanou *Černá kůže, bílé masky*. Pokusil se ve své knize prozkoumat psychologické a sociální dědictví kolonialismu mezi no-bílými komunitami na celém světě.

Ríká-li Fanon, že „pro černocha existuje pouze jeden osud, a ten je bílý“, má na mysli přinejmenším dvě věci. Za prvé to, že „černoch chce být jako běloch“, to znamená, že aspirace mnoha kolonizovaných

národů byly formovány dominantní koloniální kulturou. Evropské koloniální kultury rády spojovaly „černošství“ s nečistotou, což utvářelo sebevnímání těch, kdo žili pod koloniální nadvládou. Považovali barvu své pleti za znak podřadnosti.

Jedinou cestou z tohoto údělu se zdála být snaha dosáhnout „bílé existence“, která však vždy ztroskotala, protože fakt tmavé pleti nikdy nedovolil, aby byl jedinec přijímán jako běloch. Podle Fanona se tato snaha dosáhnout „bílé existence“ nejen

Viz též: Aristotelés 56–63 • Jean-Paul Sartre 268–271 • Maurice Merleau-Ponty 274–275 • Edward Said 321

Je tu jeden fakt: běloši se považují za nadřazené černochem.

Frantz Fanon
Černá kůže, bílé masky

nestaví proti rasismu a nerovnosti, ale danou situaci sama zastírá, nebo dokonce přijímá, když mlčky uznává „nepopíratelnou nadřazenost“ bílé existence.

Fanon současně říká ještě něco komplexnějšího. Vzhledem k této snaze o jakousi „bílou existenci“ se může zdát, že řešením by bylo obhájit nezávislý pohled na to, co znamená být černý. I to však naráží na problémy všeho druhu. Na jiném místě Fanon ve své knize píše, že „duše černocho je artefaktem bělocha“. Jinými slovy, před-

stava o tom, co znamená být černý, je výtvorem fundamentálně rasistického evropského myšlení.

Fanon tu zčásti reaguje na to, co bylo ve Francii známé jako hnutí *négritude*. Bylo to hnutí francouzských a francouzsky mluvících černošských spisovatelů z třicátých let, kteří odmítali rasismus a kolonialismus francouzské kultury hlavního proudu a zasazovali se o nezávislou, společnou černošskou kulturu. Fanon je však přesvědčen, že idea *négritude* ve skutečnosti problémy rasismu, který chce překonat, nijak neřeší, protože způsob, jakým uvažuje o „černošství“, pouze opakuje představy bílé kultury hlavního proudu.

Lidská práva

Fanon je přesvědčen, že řešení lze dosáhnout jedině tehdy, jestliže překonáme rasové smýšlení. Jestliže zůstaneme uvězněni v rasových představách, nemůžeme existující nesprave-

dnosti nikdy odstranit. „Nalézám se ve světě a uvědomuji si, že mám jen jedno právo,“ píše Fanon na konci své knihy, „právo požadovat od druhého lidské chování.“ Fanonovo myšlení mělo dalekosáhlý význam pro hnutí proti kolonialismu a rasismu a ovlivnilo společenské aktivisty, jakými byli bojovník proti apartheidu Steve Biko či vědec Edward Said. ■

Podřadnost spojovaná s tmavou barvou pleti, říká Fanon, vedla mnoho lidí z kolonizovaných zemí k tomu, že přijímali „kulturní normy mateřské země“, a usilovali dokonce o „bílou existenci“.

Frantz Fanon

Frantz Fanon se narodil v roce 1925 na karibském ostrově Martiniku, který byl v té době francouzskou kolonií. Ve druhé světové válce odešel z Martiniku bojovat v řadách Svobodných francouzských sil. Po válce vystudoval medicínu a psychiatrii ve francouzském Lyonu, kde navštěvoval také přednášky o literatuře a filozofii, včetně přednášek filozofa Merleau-Pontyho. Mladý Fanon se považoval za Francouze, a proto ho překvapil rasismus,

s nímž se setkal hned po svém příchodu do Francie a který pak hrál velkou roli v utváření jeho filozofie. V roce 1951 se kvalifikoval jako psychiatr a rok poté vydal knihu *Černá kůže, bílé masky*.

V roce 1953 odešel do Alžírsko, kde pracoval jako klinický psychiatr. Po dvou letech, během nichž naslouchal vyprávění svých pacientů o utrpení, jemuž byli vystaveni v alžírské válce za nezávislost v letech 1954–62, opustil Fanon vládou placené místo a odešel do Tuniska, kde začal pracovat pro alžírské hnutí za nezávislost. Na sklonku padesátých let

onemocněl leukémií a během nemoci napsal poslední knihu *Zatracenci země*, zasazující se o jiný svět. Byla publikována v roce jeho úmrtí a předmluvu k ní napsal Jean-Paul Sartre, Fanonův přítel, jenž zpočátku Fanona ovlivnil a později jím také sám byl ovlivněn.

Hlavní díla

1952 *Černá kůže, bílé masky*
1959 *Umírající kolonialismus*
1961 *Zatracenci země*
1969 *Za africkou revoluci* (sebrané kratší práce).

ČLOVĚK JE NEDÁVNÝM VYNÁLEZEM

MICHEL FOUCAULT (1926–1984)

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PŘÍSTUP

Diskurzivní archeologie

PŘEDTÍM

Pozdní 18. stol. Immanuel Kant klade základy pro model „člověka“ rozvinutý v 19. století.

1859 Dílo Charlese Darwina *O původu druhů* vyvolává revoluci v našem sebechápání.

1883 Friedrich Nietzsche prohlašuje ve svém díle *Tak pravil Zarathustra*, že člověk je něco, co musí být překonáno.

POTOM

1991 Kniha Daniela Denneta *Vysvětlené vědomí* zpochybňuje řadu z našich nejrespektovanějších představ o vědomí.

1991 Americká filozofka Donna Harawayová se ve své knize *Manifest kyborgů* pokouší podat představu posthumánní společnosti.

Pojímáme ideu „člověka“ či lidstva tak, jako by to byla **přirozená** nebo věčná idea.

Člověk je nedávným vynálezem.

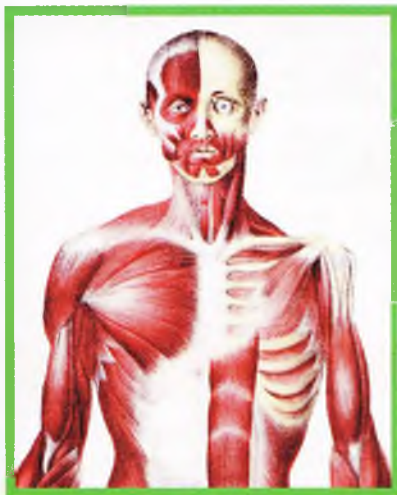
Archeologie našeho myšlení však ukazuje, že idea „člověka“ vznikla jako objekt studia na počátku 19. století.

Myšlenka, že člověk je nedávným vynálezem, se objevuje v knize *Slova a věci*. Archeologie humanitních věd francouzského filozofa Michela Foucaulta. Abychom pochopili, co má Foucault na mysli, musíme si ujasnit, co míní archeologií a proč se domnívá, že bychom ji měli aplikovat na dějiny myšlení.

Foucaulta zajímá, jakým způsobem je náš diskurz – to znamená způsob, jakým mluvíme a uvažujeme o věcech – utvářen souborem pravidel, z velké části nevědomých, která vznikají pod vlivem historických podmínek,

v nichž žijeme. To, co pojmáme jako „zdravý lidský rozum“ v pozadí způsobu, jakým uvažujeme a mluvíme o světě, je ve skutečnosti utvářeno těmito pravidly a podmínkami. Tato pravidla a podmínky se však v průběhu času mění a následně se mění i naše diskurzy. Z toho důvodu je potřebná ona „archeologie“, aby odkryla hranice a podmínky toho, jak lidé v minulých dobách uvažovali a mluvili o světě. Nemůžeme předpokládat, že pojmy, jichž užíváme v našem přítomném kontextu (například pojem „lidské přirozenosti“), jsou jaksi věčné a že potřebujeme pouze

Viz též: Immanuel Kant 164–171 ■ Friedrich Nietzsche 214–221 ■ Martin Heidegger 252–255 ■ Maurice Merleau-Ponty 274–275 ■ Daniel Dennett 339

tradiční „dějiny idejí“, abychom vysledovali jejich genealogii. Podle Foucaulta je jednoduše mylné předpokládat, že naše současné ideje mohou být prospěšně aplikovány na jakýkoli dřívější okamžik v dějinách. Dokládají to způsoby, domnívá se Foucault, jakými používáme slova „člověk“, „lidstvo“ a „lidská přirozenost“.

Tato myšlenka má své kořeny ve filozofii Immanuela Kanta, který

V 19. století došlo k revoluci v anatomii, jak ukazuje tato ilustrace z lékařské učebnice. Foucault je přesvědčen, že náš moderní pojem člověka pochází z tohoto období.

převrátil filozofii, když místo staré otázky „Proč je svět takový, jaký je?“ položil otázku „Proč vidíme svět tak, jak jej vidíme?“ Svou představu o tom, co je člověk, považujeme za fundamentální a neměnnou, ve skutečnosti je však teprve nedávným vynálezem. Foucault klade počátek naší konkrétní ideje „člověka“ na počátek 19. století, přibližně do doby zrodu přírodních věd. Tato idea „člověka“, domnívá se Foucault, je paradoxní: považujeme se ve světě jak za objekty, a tedy za objekty studia, tak za subjekty, které svět zakoušejí a studují – za podivné bytosti, jež současné hledí dvěma směry.

Sebeobraz člověka

Foucault říká, že tato idea „člověka“ je nejen nedávným vynálezem, ale také vynálezem, jenž může být

blízko svému konci – a brzy se může „vytrátit jako tvář v písku na břehu moře“.

Má Foucault pravdu? V době rychlých pokroků ve světě počítačových a vizualizačních systémů, kdy filozofové spojení s kognitivní vědou, například Daniel Dennett a Dan Wegner, zpochybňují samu podstatu subjektivity, je těžké nepropadnout pocitu, že i když tvář v písku není zatím vymazána, příliv se povážlivě dotýká jejich obrysů. ■

Člověk není nejstarším ani nejstálejším problémem, před nímž kdy lidské vědění stálo.

Michel Foucault

Slova a věci

Michel Foucault

Michel Foucault se narodil v roce 1926 ve francouzském městě Poitiers v lékařské rodině. Po druhé světové válce navštěvoval pařížskou École normale supérieure, kde studoval psychologii a filozofii u Maurice Merleau-Pontyho. Po roce 1954 strávil část života ve švédské Uppsale a poté v Polsku a v Německu. Do Francie se vrátil až v roce 1960.

V roce 1961 získal doktorát studii *Dějiny šílenství*, v níž rozvinul tezi, že rozdíl mezi šílenstvím a duševním zdravím nemá žádný reálný základ, ale je pouhým sociálním konstruktem.

Po pařížských studentských nepokojích v roce 1968 se Foucault angažoval i politicky a po zbytek života pokračoval ve své přednáškové i politicky angažované činnosti. Zemřel v roce 1984 na nemoc spojenou s virem HIV, tehdy ještě prakticky neznámým.

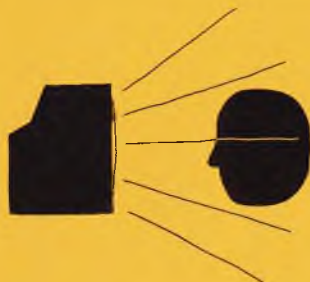
Hlavní díla

1961 *Dějiny šílenství v době osvícenství*

1963 *Zrození kliniky*

1966 *Slova a věci*

1975 *Dohlížet a trestat*

POKUD SE TAK ROZHODNEME, MŮŽEME ŽÍT VE SVĚTĚ UKLIDŇUJÍCÍ ILUZE

NOAM CHOMSKY (NAR. 1928)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Univerzalizmus

PŘEDTÍM

KOL. 380 PŘ. KR. Platón
v *Ústavě* říká, že většina lidí
žije ve světě iluze.

1739 David Hume publikuje
Pojednání o lidské přirozenosti.
Hume byl empirista, tvrdil
však, že musí existovat nějaké
pevné principy, z nichž je
vyvozena morálka.

1785 Immanuel Kant
v *Základech metafyziky mravů*
dokazuje, že morálka by měla
být založena na principu
univerzálnosti.

Rané 20. stol. John Dewey
prohlašuje, že politika je
stínem, který na společnost
vrhá velký byznys.

1971 John Rawls oživuje
v *Teorii spravedlnosti* Kantův
pojem univerzálnosti.

Ačkoliv ho původně proslavilo jeho lingvistické dílo, je dnes Noam Chomsky známější svou analýzou politické moci. Již od vydání své první politicky zaměřené knihy *Americká moc a noví mandariní v roce 1969* prohlašuje, že často existuje rozpor mezi způsobem, jakým státy vykonávají moc, a jejich rétorickými promluvami. Tvrdí, že rétorická prohlášení vlád nepostačují sama

o sobě k tomu, abychom pravdivě poznali politickou moc. Vlády mohou mluvit řečí „faktů“, která má ospravedlnit jejich jednání, ale pokud nejsou jejich tvrzení podložena důkazy, zůstávají pouhými iluzemi, a akce, k nimž vedou, postrádají oprávnění. Pokud chceme jasněji pochopit, jak státy fungují, musíme se povznést nad souboje rivalských rétorických forem a zaměřit místo toho

Viz též: Platón 50–55 • David Hume 148–153 • Immanuel Kant 164–171 • John Dewey 228–231 • John Rawls 294–295

“
“

Státy nejsou morálními aktéry,
lidé ano.

Noam Chomsky

Hybris

pozornost na historii, na institucionální struktury a oficiální politické dokumenty atd.

Etika a univerzálnost

Etické analýzy Noama Chomského se zakládají na zásadě, kterou označuje jako – podle jeho názoru poměrně jednoduchý – „princip univerzálnosti“. Říká, že bychom na sebe přinajmenším měli uplatňovat tytéž normy, jaké uplatňujeme na ostatní. To je zásada, tvrdí Chomsky, jež měla vždy v jakémkoli odpovědném etickém systému ústřední místo. Základní psychologické nahlédnutí zde spočívá v tom, že rádi užíváme etického jazyka k vyjádření výhrad vůči druhým, jsme však již méně ochotni vynést soud nad sebou samými. Jestliže tvrdíme, že prosazujeme nějaký soubor etických či morálních norem, a chceme být důslední, pak musíme vůči druhým uplatňovat tytéž normy, které uplatňujeme vůči sobě. Ve vztahu k vládě to znamená, že musíme naše politické jednání přísně analyzovat, místo abychom se nechali oslepit rétorikou.

To je jak morální, tak politický imperativ. Pro Chomského je mezi obojím těsný vztah. Jestliže někdo

vznáší morální nárok a porušuje přitom univerzálnost, zdůrazňuje Chomsky, pak nelze jeho nárok brát vážně a musí být odmítnut.

Máme-li se prokousat rétorikou a striktně prověřit politickou morálku, jeví se univerzálnost jako nutný výchozí bod. Některá tvrzení Chomského o podstatě globální moci vyvolala rozsáhlou polemiku, což však nezbavuje jeho základní nahlédnutí platnosti. Pokud chceme zpochybnit určitá konkrétní tvrzení Chomského, měli bychom to provést ve světle univerzálnosti a veškeré dostupné evidence. Jestliže se ukáže, že jeho tvrzení jsou nepravdivá, musí být odmítnuta, nebo modifikována; ukážou-li se však jako pravdivá, je třeba jednat v souladu s nimi. ■

Strýček Sam, zosobnění Spojených států, je jednou z opor, kterou vlády využívají, aby získaly větší veřejnou podporu. Chomsky varuje, že takové obrazy nás mohou odvádět od pravdy.

Noam Chomsky

Noam Chomsky se narodil v roce 1928 v americké Pensylvánii a vyrůstal ve vícejazyčné židovské domácnosti. Vystudoval matematiku, filozofii a lingvistiku na Pensylvánské univerzitě, kde napsal průlomovou disertační práci o filozofické lingvistice. Svou knihou *Syntaktické struktury* z roku 1957 si získal pověst jednoho z vedoucích odborníků v lingvistice a zrevolucionizoval tento obor.

I když dále přednášel a publikoval lingvistické práce, zapojoval se stále intenzivněji do politiky. Stal se významným odpůrcem vietnamské války, která ho podnítila k publikaci kritických názorů na americkou intelektuální kulturu v knize *Odpovědnost intelektuálů* z roku 1967. Chomsky nepřestal psát a přednášet o lingvistice, filozofii, politice a mezinárodních záležitostech.

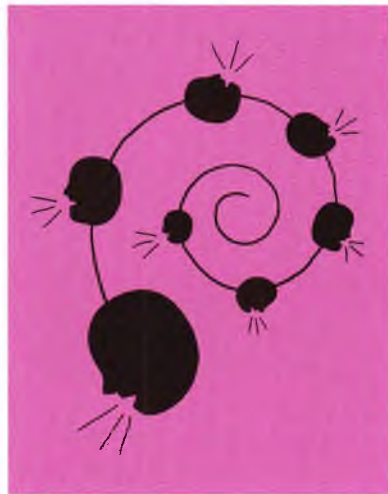
Hlavní díla

1967 *Odpovědnost intelektuálů*

1969 *Americká moc a noví mandariní*

2001 9-11

2006 *Neúspěšné státy: zneužití moci a útok na demokracii*

V KONTEXTU

OBLAST

Politická filozofie

PŘÍSTUP

Sociální teorie

PŘEDTÍM

1789 Francouzská revoluce znamenala konec dosavadní „reprezentativní“ mocenské struktury ve Francii.

1791 Jeremy Bentham píše *Esej o politické taktice*. Kapitola *O publicitě* je jedním z prvních zkoumání podstaty „veřejnosti“.

1842 Karl Marx píše své pojednání *O svobodě tisku*.

POTOM

1986 Edward Said kritizuje Habermase pro eurocentrismus a mlčení o rasistické teorii a imperialismu.

1999 Kanadská autorka Naomi Kleinová zkoumá ve své knize *Bez loga* osud veřejné sféry v éře ovládané reklamou a masmédií.

SPOLEČNOST ŽIJE TAKÉ Z KRITIKY SVÝCH VLASTNÍCH TRADIC

JÜRGEN HABERMAS (NAR. 1929)

Podle německého filozofa Jürgena Habermase **závisí** moderní společnost nejen na technickém pokroku, ale také na naší schopnosti kriticky se vyrovnat s vlastními tradicemi a kolektivně o nich rozvažovat. Rozum, říká Habermas, je samým středem naší každodenní komunikace. Někdo něco řekne nebo udělá a my se ptáme „Proč jsi to udělal?“ nebo „Proč jsi to řekl?“ Neustále tak vyžadujeme zdůvodnění, a proto Habermas hovoří o „komunikativním“ rozumu.

Kavárny ve velkých evropských městech se v 18. století staly ohniskem politického života. Byla to místa, kde se „setkávali nespokojenci“, a často byly i pokusy o jejich uzavření.

Úkolem rozumu podle něho není odkrývat **abstraktní pravdy**, nýbrž nutnost ospravedlnit naše jednání před druhými.

Vytváření veřejné sféry

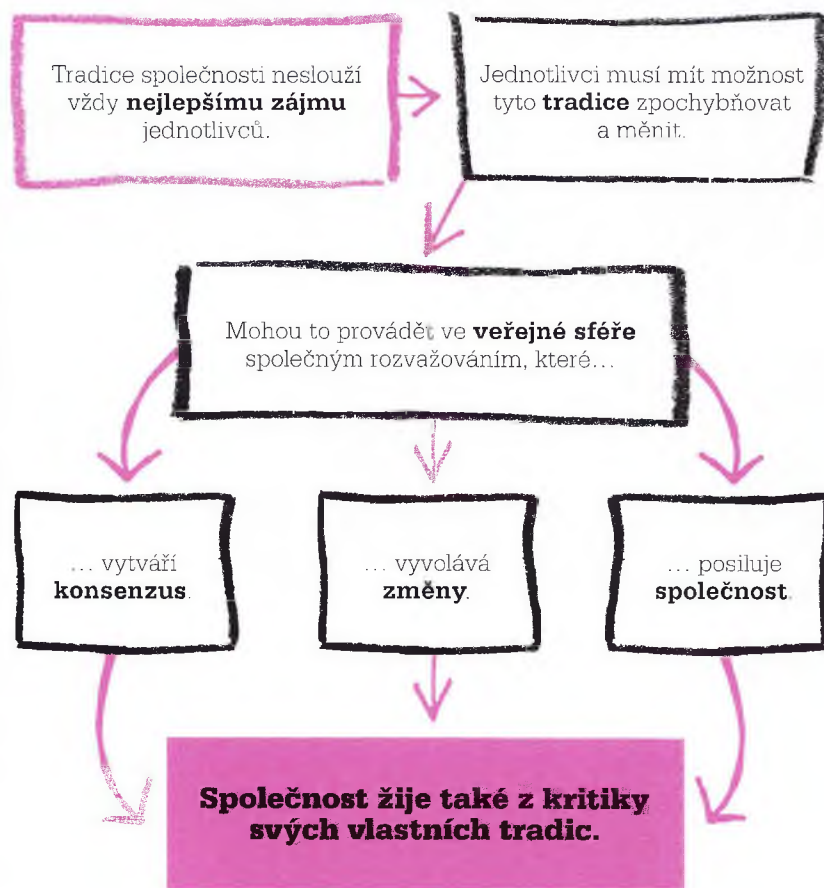
V šedesátých a **sedmdesátých** letech dospěl Habermas k závěru, že existuje spojení mezi komunikativním rozumem a tím, co označuje jako „**veřejnou sféru**“. Až do 18. století byla evropská kultura z velké části „reprezentativní“, to znamená, že vládnoucí třídy se před svými poddanými snažily „reprezentovat“ ukázkami **moci**, které si nevyžadovaly žádného **ospravedlnění**, například **okázalými slavnostmi** nebo velkými architektonickými projekty. V 18. století však vznikaly rozmanité veřejné prostory, například literární salony a kavárny, které stát neměl pod kontrolou. Byla to místa, kde se jednotlivci scházeli k rozhovorům nebo intelektuálním debatám. Tento růst veřejné sféry poskytoval stále víc příležitosti ke zpochybňování reprezentativní státní kultury a její autority. Veřejná sféra se stala „třetím prostorem“, nárazníkem mezi soukromým prostorem bezprostředních přátel a rodiny a prostorem podléhajícím státní kontrole.

Viz též: Jeremy Bentham 174 ■ Karl Marx 196–203 ■ Theodor Adorno 266–267 ■ Edgar Morin 338 ■ Niklas Luhmann 339 ■ Noam Chomsky 304–305 ■ Edward Said 321

Ustavení veřejné sféry přineslo i více příležitostí pro poznání, že jednotlivci sdílí s jinými soukromými osobami společné zájmy, které stát zřejmě nedokáže uspokojit. Habermas je přesvědčen, že růst veřejné sféry pomohl podnítit Francouzskou revoluci v roce 1789.

Expanze veřejné sféry, pokračující od 18. století, vedla k rostoucímu počtu demokraticky zvolených politických institucí, nezávislých soudů a právních ustanovení. Habermas se však domnívá, že mnoho těchto zábran zamezujících **svévolnému** zneužití moci je nyní ohroženo.

Noviny mohou například poskytnout příležitost k racionálnímu dialogu mezi soukromými osobami, pokud je ale tisk kontrolován velkými korporacemi, může těchto příležitostí ubývat. Poučená debata o závažných a podstatných otázkách je nahrazována nejrůznějšími klepy o celebritách a jako čtenáři jsme tak z kritických, racionálních subjektů proměňováni v nemyslicí konzumenty. ■

Jürgen Habermas

Jürgen Habermas vyrůstal v Německu za nacistického režimu. Nahlédnutí, že „jsme žili ve zločinném systému“, následující po norimberském procesu (1945–1946), trvale ovlivnilo jeho filozofii. Po doktorátu v roce 1954 pokračoval ve studiu filozofie a sociologie u členů frankfurtské školy Maxe Horkheimer a Theodora Adorna. V šedesátých a sedmdesátých letech vyučoval na univerzitách v Heidelbergu a ve Frankfurtu. V roce 1982 se stal profesorem filozofie na univerzitě ve Frankfurtu, kde působil až do odchodu z univerzity

v roce 1993. V pozdější době hrál Habermas aktivní roli ve veřejné sféře a zúčastnil se například debat o popírání holocaustu, o globálním terorismu či o eugenice.

Hlavní díla

1962 *Strukturální přeměna veřejnosti*
1981 *Teorie komunikativního jednání*
1985 *Filozofický diskurs modernity*
2005 *Mezi naturalismem a náboženstvím*

NIC NEEEXISTUJE

MIMO TEXT

JACQUES DERRIDA (1930–2004)

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PŘÍSTUP

Dekonstrukce

PŘEDTÍM

4. stol. PŘ. KR. Platónův

Menón zkoumá ideu „aporie“.

Rané 20. stol. Charles

Sanders Peirce a Ferdinand de Saussure kladou základy nauky o znacích a symbolech (sémiotiky), jež bude mít klíčový vliv na Derridovo dílo *O gramatologii*.

1961 Emmanuel Lévinas publikuje své dílo *Totalita a nekonečno*, na něž Derrida reaguje knihou *Psaní a diference*. Lévinas má výrazný vliv i na Derridovo pozdější zkoumání etických otázek.

POTOM

1992 Anglický filozof Simon Critchley analyzuje v knize *Etika dekonstrukce* jednotlivé aspekty Derridova díla.

Jacques Derrida zůstává jedním z nejkontroverznějších filozofů 20. století. Jeho jméno je spojeno především s „dekonstrukcí“, s komplexním a diferencovaným přístupem k tomu, jak čteme a chápeme psané texty. Pro porozumění tomu, co má Derrida na mysli, když ve své slavné knize *O gramatologii* říká, že nic neexistuje mimo text (francouzský originál zní „il n'y a pas de hors-texte“, překládáno také jako „neexistuje nic vně textu“), se musíme blíže podívat na Derridovu metodu dekonstrukce

Všichni jsme prostředníci,
překladatelé.

Jacques Derrida
Interview

obecně. Vezmeme-li do ruky nějakou knihu, ať už knihu filozofickou, nebo román, často si představujeme, že máme v rukou něco, co můžeme pochopit nebo vyložit jako relativně svébytný celek. V případě filozofických textů by se dalo očekávat, že je budeme považovat za zvlášť systematické a logické. Představme si, že vejdemo do knihkupectví a vezmeme do ruky exemplář Derridovy knihy *O gramatologii*. Mohli bychom se domnívat, že když celou knihu přečteme, získáme dostatečně jasnou představu o tom, co „gramatologie“ asi je, jaké jsou Derridovy hlavní myšlenky týkající se tohoto tématu a co to říká o světě. Pro Derridu však texty nefungují tímto způsobem.

Aporie a „différance“

I nejjasnější texty (a kniha *O gramatologii* takovým textem nesporně není) jsou proniknuty „aporiemi“, jak to Derrida nazývá. Slovo aporie pochází ze staré řečtiny, kde znamená něco jako „rozpor“, „hádarka“ či „slepá ulička“. Podle Derridy jsou takové trhliny, mezery a rozpory ve všech textech a jeho metoda dekonstrukce je cestou, jak při četbě textů tyto hádarky a slepé uličky nalézt. Zkoumáním těchto

rozporů, jak se vyskytují v různých textech, se Derrida snaží rozšířit naše chápání toho, čím texty jsou a co dělají, a ukázat složitost skrytou i za zdánlivě nejjednoduššími texty. Dekonstrukce je způsobem čtení textů, který má tyto skryté paradoxy a rozpory odhalit a ukázat. Nejde tu však jen o to, jak čteme filozofii a literaturu; Derridův přístup má mnohem širší implikace, jež se týkají vztahu mezi jazykem, myšlením a také etikou.

V tomto bodě bude prospěšné uvést důležitý pojem z Derridova slovníku: „différance“. Může se zdát, že jde o chybu tisku – a skutečně se říká, že když slovo *différance* poprvé proniklo do francouzského slovníku, Derridova matka přísně řekla „Ale, Jacques, takhle se to přece nepíše!“ *Différance* je však ve skutečnosti francouzské slovo, jež Derrida sám vytvořil, aby poukázal na zvláštní aspekt jazyka.

„Différance“ (s „a“) si pohrává s faktem, že francouzské sloveso „différer“ znamená jak „lišit se“, tak „odložit“. Pokud chceme pochopit, jak toto slovo funguje, je užitečné podívat se, jak se toto odložení

Sazeč může podrobně zkontrolovat vysazený text, než jde do tisku, ale myšlenky, jež text vyjadřuje, jsou plné „aporií“ či rozporů, říká Derrida, které žádná analýza nemůže odstranit.

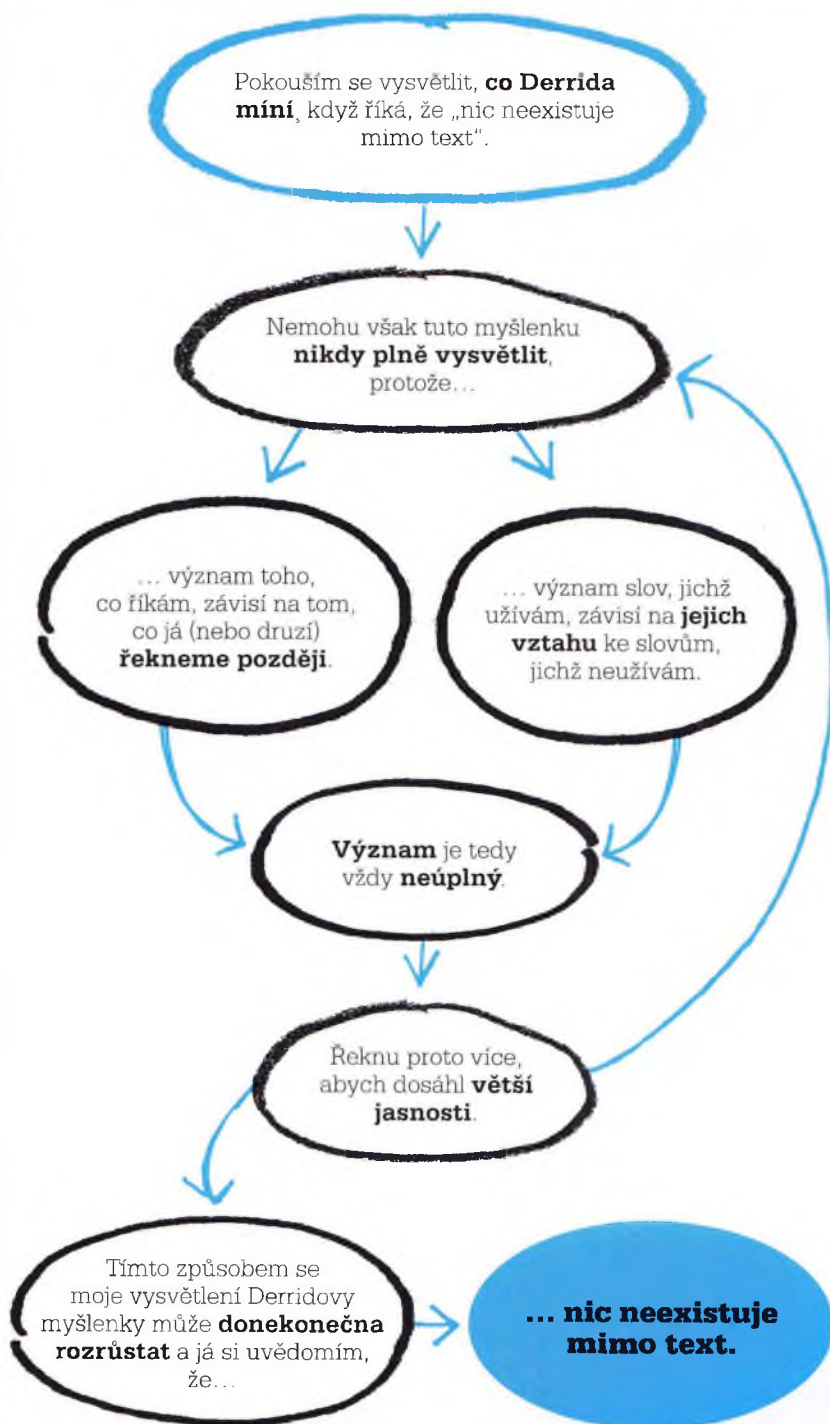
Viz též: Platón 50–55 ■ Charles Sanders Peirce 205 ■ Ferdinand de Saussure 223 ■ Emmanuel Lévinas 273 ■ Louis Althusser 338 ■ René Girard 338 ■ Michel Foucault 302–303

Význam toho, co napíšeme, se podle Derridy mění tím, co napíšeme dále. I zdánlivě prostý úkon, jakým je psaní dopisu, může vést k odkládání významu v samotném textu.

a odlišení uskutečňuje v praxi. Začneme odložením. Představme si, že řeknu „Kočka...“ a pak dodám, „kterou viděl můj přítel...“, a po chvíli řeknu „na zahradě, byla černobílá...“ atd. Přesný význam slova „kočka“, jak je užívám, je neustále odkládán či odsouván zároveň s tím, jak jsou podávány další informace. Kdybych byl po slově „Kočka...“ přerušen a nezmínil se tak o svém příteli nebo o zahradě, byl by význam slova „kočka“ odlišný. Jinými slovy, čím více dodávám k tomu, co říkám, tím více je korigován význam toho, co jsem již řekl. Význam je v jazyce odkládán.

Děje se však také něco jiného. Derrida je přesvědčen, že význam slova „kočka“ nelze považovat za něco, co spočívá ve vztahu mezi mými slovy a skutečnými věcmi ve světě. Slovo nabývá svého významu svým postavením v celkovém systému jazyka. Jestliže tedy řeknu „kočka“,

Myslíme pouze ve znacích.

Jacques Derrida

O gramatologii

je to smysluplné nikoli kvůli nějakému tajemnému spojení mezi slovem a skutečnou kočkou, nýbrž proto, že toto slovo se liší například od slov „pes“, „lev“ či „zebra“.

Celkově vzato vypovídá myšlenka odložení a odlišení o jazyce obecně něco zcela zvláštního. Na jedné straně je význam čehokoli, co řekneme, nakonec vždy odložen, protože závisí na tom, co řekneme dále; přičemž význam toho, co řekneme dále, závisí opět na tom, co řekneme dále atd. A na druhé straně význam jakéhokoli konkrétního **výrazu**, jehož užijeme, závisí na všem tom, co nemíníme. Význam tedy není uzavřen v textu samotném. Význam, říká Derrida, je něco principiálně otevřeného a nesamostatného.

Psané slovo

Podle Derridy je *différance* aspektem jazyka, který si uvědomujeme díky písmu. Filozofové od dob antického Řecka psanému jazyku nedůvěřovali. V Platónově dialogu *Faidros* Sókratés vypráví legendu o vynálezu písma a říká, že písmo poskytuje jen „zdání moudrosti, ale nikoli moudrost pravou“. Písmo, pokud o něm filozofové vůbec přemýšleli, bylo obvykle považováno za matný odraz mluveného slova. Za základní

prostředek komunikace bylo naproti tomu pokládáno právě mluvené slovo. Derrida to chce změnit, protože psané slovo nám podle jeho názoru ukazuje o jazyku něco, co mluvené slovo ukázat nedokáže.

Tradiční důraz kladený na řeč jakožto autentický prostředek vyjadřování filozofických myšlenek nás všechny sváděl k myšlence, říká Derrida, že máme bezprostřední přístup k významu. Domníváme se, že význam se týká „přítomnosti“ – mluvíme-li s druhou osobou, představujeme si, že pro nás své myšlenky „zpřítomňuje“ a že my pro ni děláme totéž. Je-li něco nejasného, požádáme druhou osobu o vysvětlení. A vyskytnou-li se nějaké záhady nebo aporie, požádáme buď o jejich objasnění, anebo kolem nás jen proklouznou, aniž si jich povšimneme. To nás vede k přesvědčení, že význam se obecně týká přítomnosti – jsme například přesvědčeni, že pravý význam slova „kočka“ lze nalézt v přítomnosti kočky na mém klíně.

Zabýváme-li se však psaným textem, jsme této naivní víry v přítomnost zbaveni. Bez autora,

který tu není, bez jeho omluv a vysvětlivek, začínáme vnímat ony složitosti, hádanky a slepé uličky. Jazyk začíná pojednou vypadat poněkud komplikovaněji.

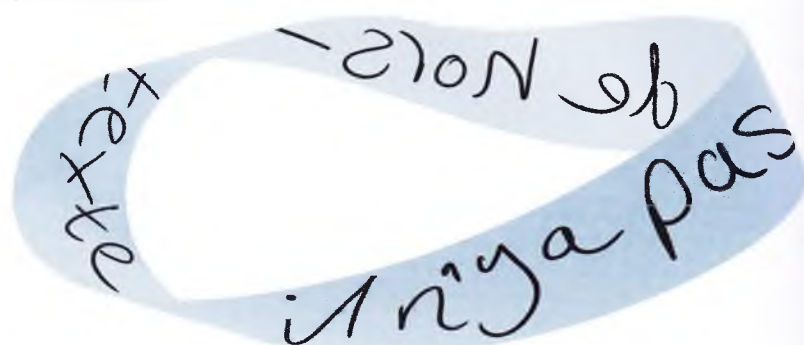
Zpochybňování významu

Když Derrida říká, že nic neexistuje mimo text, nemíní tím, že vším, na čem záleží, je svět knih, že na světě „z masa a kostí“ jaksi nezáleží. Nesnaží se ani snížit význam jakýchkoli sociálních aspektů, které se mohou za textem skrývat. Co tedy přesně říká?

Za prvé, Derrida tvrdí, že pokud bereme vážně myšlenku, že význam je otázkou *différance*, otázkou odlišení a odložení, musíme při úvahách o tom, jak máme myslet o věcech ve světě, vždy přihlížet k faktu, že význam nikdy není tak zřejmý, jak se domníváme, a že vždy může být dekonstrukcí rozložen.

Za druhé, Derrida vyslovuje názor, že v našem myšlení, psaní a promlouvání se vždy zaplétáme do politických, historických a etických problémů všeho druhu, které třeba ani nerozpoznáváme nebo nebereme na vědomí. Z toho důvodu někteří filozofové tvrdili,

Derridova vlastní teze, že nic neexistuje mimo text, může být analyzována uplatněním Derridovy vlastní dekonstruktivní metody. I tato myšlenka, jak je vysvětlena v této knize, podléhá *différance*.

Derrida vyjádřil svůj nesouhlas s vietnamskou válkou v přednášce proslovené v roce 1968 ve Spojených státech. Jeho angažovanost v četných politických otázkách a debatách výrazně ovlivnila velkou část jeho pozdějšího díla.

že dekonstrukce je v podstatě etickou praxí. Čteme-li text dekonstruktivně, zpochybňujeme jeho teze a otevíráme obtížné etické problémy, které mohly zůstat skryty. Alespoň ve svém pozdějším díle obracel Derrida pozornost na některé velice reálné etické problémy a rozpory, které vyvstávají v souvislosti s takovými pojmy jako „pohostinnost“ a „odpuštění“.

Derridovi kritici

Vzhledem k Derridově myšlence, že význam nemůže být v textu nikdy plně přítomný, není možná nijak překvapující, že Derridovo dílo může často být obtížné srozumitelné. Michel Foucault, jeden z Derridových současníků, mu například vytýkal, že jeho myšlení je záměrně nejasné, a prohlásil, že často nelze přesně říct, jaká skutečně je Derridova teze.

Derrida by na to mohl odpovědět tak, že představa, že může mít nějakou tezi, je sama spojena s předpokladem „přítomnosti“, který se právě snaží zpochybnit. Mohlo by se zdát, že Derrida se tak vyhýbá problému. Jestliže však vezmeme Derridovy úvahy vážně, musíme připustit, že ani myšlenka, že nic neexistuje mimo text, neexistuje sama mimo text. Musíme k ní tedy přistoupit skepticky, dekonstruovat ji a prozkoumat problémy, záhady, slepé uličky a rozpory, které – podle Derridy samého – v ní číhají. ■

“

Nikdy nepodléhám pokušení být nesnadný jen proto, abych byl nesnadný.

Jacques Derrida

Interview

”

Jacques Derrida

Jacques Derrida se narodil židovským rodičům v Alžírsku, někdejší francouzské kolonii. Od raného věku projevoval zájem o filozofii, ale snil také o kariéře profesionálního fotbalisty. Nakonec zvítězila filozofie a v roce 1951 začal studovat v Paříži na École normale supérieure. Spřátelil se tam s Louisem Althussem, jenž také pocházel z Alžírsko a stejně jako Derrida se stal jedním z nejpřednějších myslitelů své doby.

V roce 1967 publikoval Derrida své knihy *O gramatologii*, *Psaní a diference* a *Hlas a fenomén* a dosáhl mezinárodního uznání. Pravidelně přednášel na řadě evropských a amerických univerzit a v roce 1986 přijal místo profesora na Kalifornské univerzitě v Irvine. Jeho pozdější díla se ve stále větší míře zaměřovala na etické otázky, zčásti pod vlivem Emmanuela Lévinase.

Hlavní díla

- 1967 *O gramatologii*
- 1967 *Psaní a diference*
- 1967 *Hlas a fenomén*
- 1994 *Politiky přátelství*

**NIC NENÍ HLUBOKO
V NÁS NEŽ TO,
CO JSME TAM
SAMÍ VLOŽILI**

RICHARD RORTY (1931–2007)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Pragmatismus

PŘEDTÍM

5. stol. př. kr. Sókratés rozmlouvá s athénskými občany o podstatě spravedlnosti, dobra a dalších pojmů.

4. stol. př. kr. Aristotelés píše pojednání o podstatě duše.

1878 Charles Sanders Peirce razí pojem „pragmatismus“.

1956 Americký filozof Wilfrid Sellars publikuje pojednání *Empirismus a filozofie mysli* a zpochybňuje „mýtus daného“.

PO TOM

1994 Filozof John McDowell, narozený v Jižní Africe, vydává knihu *Mysl a svět* silně ovlivněnou dílem Richarda Rortyho.

Duše je zvláštní věc. Ačkoliv o svých duších nemůžeme mnoho říct a neumíme ani popsat, jaká duše vlastně je, mnoho z nás trvá nicméně pevně na víře, že kdesi hluboko v nás každý takovou věc má. A nejen to, někteří lidé tvrdí, že tato věc je naším nejvlastnějším já a že je současně nějakým způsobem přímo spojena s pravdou či skutečností.

Americký filozof Richard Rorty zkoumá v úvodu své knihy *Důsledky pragmatismu* (1982) náš sklon k představě, že máme jakéhosi „dvojníka“ – jakousi duši či hlubinné já, které „užívá vlastního jazyka reality“. Rorty tvrdí, že pokud takovou věc vůbec máme, je duše lidským vynálezem, je to něco, co jsme do sebe sami vložili.

Poznání jako zrcadlo

Rorty pracoval jako filozof v americké tradici pragmatismu. Většina filozofických tradic se při posuzování nějaké výpovědi táže „Je to pravda?“ a klade tuto otázku ve smyslu „Reprezentuje tato výpověď správně, jak se věci mají?“ Pragmatisté však posuzují výpovědi zcela odlišně a kladou místo

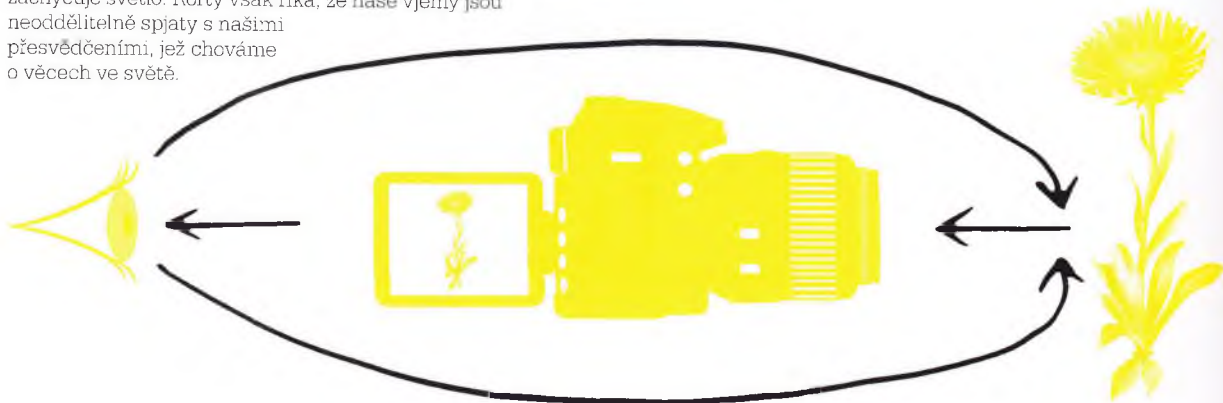
“
Filozofie nedosahuje pokroku tím, že se stává rigoróznější, ale tím, že se stává imaginativnější.

Richard Rorty*Pravda a pokrok*

toho otázku „Jaké jsou praktické důsledky, přijmeme-li tuto výpověď jako pravdivou?“

Rortyho první velká kniha *Filozofie a zrcadlo přírody*, vydaná v roce 1979, se obrací proti představě, že poznání spočívá ve správné reprezentaci světa, že je jakýmsi druhem mentálního zrcadla. Rorty tvrdí, že toto pojetí poznání nelze obhájit, a to ze dvou důvodů. Za prvé, toto pojetí předpokládá, že naše zkušenost světa je nám přímo „dána“ –, že to, co zkušenostně požíváme, jsou prvotní data o tom, jaký je svět. Za druhé, toto pojetí rovněž před-

Některé teorie poznání tvrdí, že dosahujeme poznání zpracováváním „prvotních dat“, podobně jako když kamera zachycuje světlo. Rorty však říká, že **naše** vnemy jsou neoddělitelně spjaté s našimi přesvědčeními, jež chováme o věcech ve světě.

Viz též: Sókratés 46–49 ■ Aristotelés 56–63 ■ Charles Sanders Peirce 205 ■ William James 206–209 ■ John Dewey 228–231 ■ Jürgen Habermas 306–307

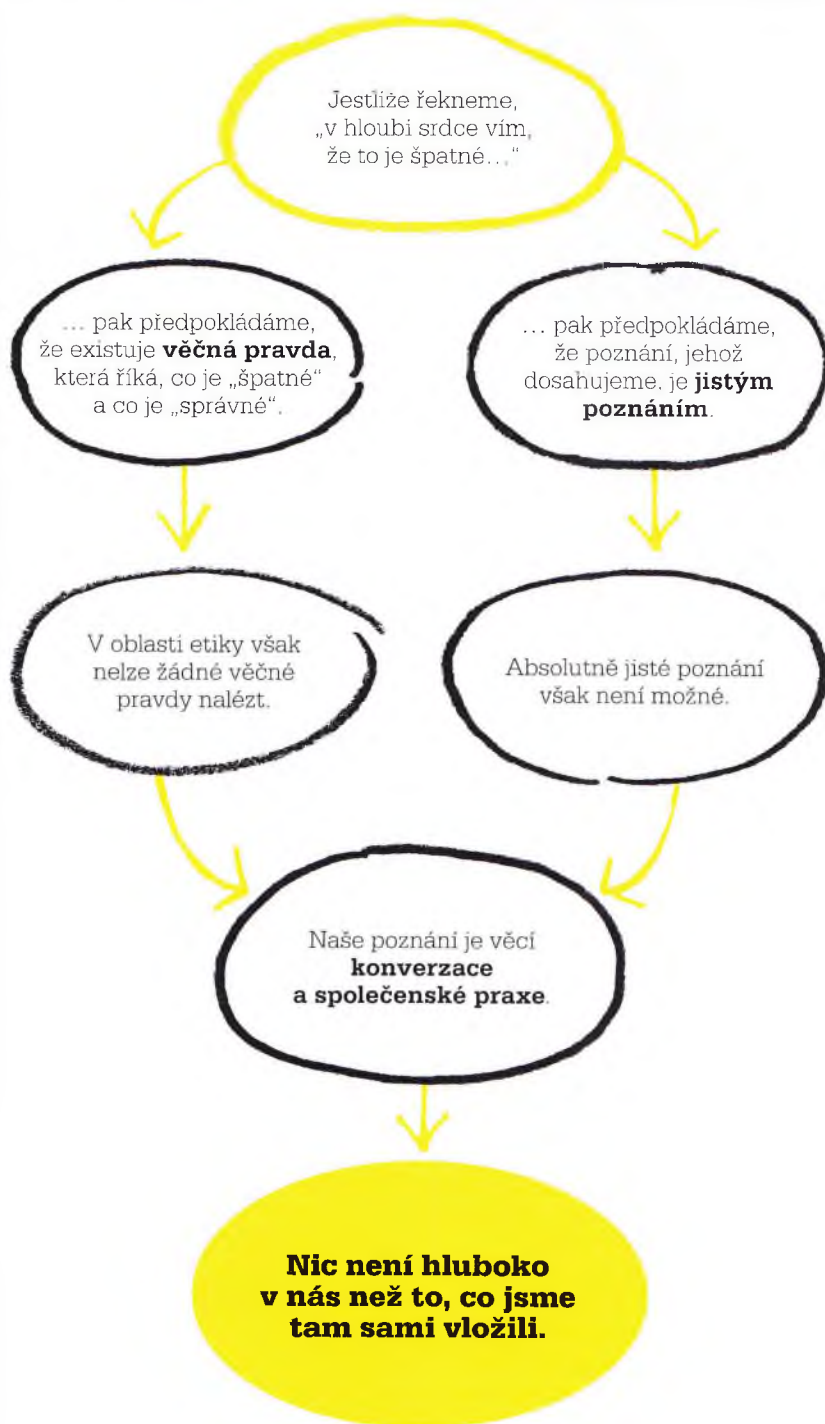
pokládá, že jakmile jsou tato data shromážděna, náš rozum (či nějaká jiná schopnost mysli) s nimi začne pracovat, rekonstruuje, jak do sebe toto poznání zapadá jako cepek, a jako v zrcadle nám ukazuje, co je ve světě.

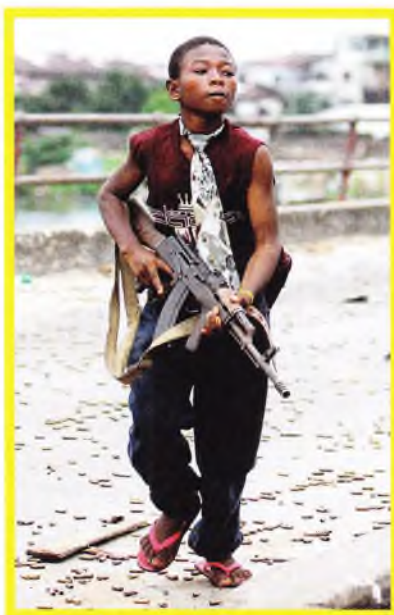
Rorty podobně jako filozof Wilfrid Sellars tvrdí, že představa o zkušenosti jako „dané“ je mýtus. Nikdy nemůžeme získat něco takového jako prvotní data – například psa nemůžeme zkušenostně poznat bez myšlení a jazyka. Vědomí o něčem získáváme pouze jeho pojmovým **uchopením** a naše pojmy jsou čerpány z jazyka. Naše vjemy jsou proto neoddtělitelně spjaty s ustálenými formami našeho užívání jazyka.

Rorty tvrdí, že poznání není zrcadlením přírody, nýbrž „věcí konverzace a společenské praxe“. Rozhodujeme-li, co lze pokládat za poznání, nespočívá náš soud na tom, jak silně „fakt“ koresponduje se světem, nýbrž zda je něčím, „co nám společnost dovoluje říct“. Co můžeme a nemůžeme pokládat za poznání, je proto omezeno **sociálním** kontextem, v němž žijeme, naší historií a tím, co nám lidé kolem nás dovolí vyslovit. Pravda je to, říká Rorty, „co nám naši bližní dovolí tvrdit“.

Důvody pro soud

Redukuje se však pravda skutečně na to, co je nám dovoleno tvrdit? Rorty si je vědom, že to má určité znepokojivé důsledky, zejména v otázkách etiky. Představme si například, že svému sousedovi unesu křečka a budu ho všemožným způsobem krutě trýznit, jen abych se pobavil tím, jak kničí. Všichni bychom se asi shodli

Používat děti jako vojáky se může v samé své podstatě zdát špatné, Rorty však říká, že neexistují žádné absolutní etické principy. Etika spočívá v tom, že se v solidaritě s ostatními snažíme uskutečnit lepší svět.

na tom, že dělat něco takového ubohému křočkovi (a ve skutečnosti i sousedovi) je morálně zavrženíhodný čin. Prohlásili bychom asi, že dopustit se něčeho takového na jiné živé bytosti je absolutně a zásadně špatné; a všichni bychom souhlasili s tím, že by se nemělo připustit, aby takové věci lidem prošly.

Jestliže se však podíváme na důvody, které uvádíme pro to, že to je morálně zavrženíhodný čin, stává se vše zajímavějším. Představme si například, že se nás nějaký zvlášť obtížný morální filozof zeptá, proč je takové zacházení s křečky (či s lidmi nebo koňmi) špatné. Nejprve můžeme uvést důvody všeho druhu. Ale protože filozofie je tím, čím je, a protože morální filozofové jsou takovými tvory, jakými jsou, může se nám

Jaký svět můžeme připravit pro naše pravnuky?

Richard Rorty

Pravda a pokrok

stát, že pro každý důvod, na který připadneme, uvede náš filozofický přítel protidůvod nebo nás zaplete do rozporů.

Právě tak si ve skutečnosti počínal Sókratés ve starověkých Athénách. Chtěl odhalit, co ve skutečnosti znamenají pojmy jako „dobro“ a „spravedlnost“, a proto lidem, kteří jich užívali, kladl různé otázky, aby zjistil, zda skutečně vědí, o čem mluví. A jak ukazují Platónovy dialogy, lidé, s nimiž Sókratés rozmlouval, měli většinou překvapivě nejasnou představu o tom, o čem právě hovořili, navzdory svému dřívějšímu přesvědčení, že dané pojmy plně chápou. Stejně tak se může stát, že bude-li nám nějaký moderní Sókratés hodinu nebo dvě klást otázky o tom, jak zacházet s křečky, vypravíme ze sebe nakonec znechuceně větu: „Ale já přece v hloubi srdce vím, že to je špatné!“

V hloubi svého srdce

Něco takového si myslíme nebo říkáme poměrně často, není však bezprostředně jasné, co tím přesně míníme. Chceme-li tuto otázku prozkoumat podrobněji, můžeme ji rozdělit ve tři části.

Za prvé, zdá se, že pokud řekneme „v hloubi srdce vím,

že to je špatné“, mluvíme tak, jako by venku ve světě existovalo něco takového jako „špatnost“ a jako by to bylo poznatelné. Anebo, jak to vyjadřují někteří filozofové, mluvíme tak, jako by existovala jakási esence „špatnosti“, již odpovídá tento zvláštní případ špatnosti.

Za druhé, pokud řekneme, že něco prostě v hloubi srdce „víme“, naznačujeme tím, že tato tajemná entita – „hlubina našeho srdce“ – je něčím, co dokáže z neznámých důvodů jakýmsi zvláštním způsobem postihnout pravdu.

Za třetí, zdá se, že mluvíme tak, jako by existoval přímý vztah mezi „hloubinou našeho srdce“ a onou „špatností“, která je tam venku ve světě, takže víme-li něco v hloubi našeho srdce, máme přístup k absolutně jistému poznání. Jinými slovy jde pouze o jinou verzi představy, že poznání je zrcadlením skutečnosti. A to, říká Rorty, je nepřijatelné.

Svět bez absolutních principů

Jestliže Rorty chce, aby jeho názory byly konzistentní, musí se vzdát představy o fundamentálních morálních pravdách. Žádná absolutní pravda nebo nepravda nemůže existovat, je-li poznání

Můžeme-li se spolehnout jeden na druhého, nemusíme se spoléhat na nic jiného.

Richard Rorty

Pravda a pokrok

tím, „co nám společnost dovoluje říci“. Rorty uznává, že je obtížné něco takového přijmout. Je však nutné věřit, že pokud uděláme něco morálně špatného, zrazujeme něco, co je hluboko v nás? Musíme snad věřit, chceme-li zachovat alespoň stopu lidské slušnosti, že existuje jakási „pravda o životě nebo nějaký absolutní morální zákon, který porušujeme?“ Rorty se domnívá, že nikoli. Tvrdí, že jsme konečné bytosti, jejichž existence je omezena na krátký pobyt na Zemi, a žádný z nás nemá „horkou linku“ k jakési hlubší, fundamentálnější morální pravdě. To však neznamená, že problémy

Nemusíme věřit v absolutní morální zákon, abychom žili jako etické bytosti. Rozhovor, sociálně založená naděje a solidarita s ostatními nám umožňují vytvořit pracovní definici „dobra“.

života snad zmizely nebo ztratily svůj význam. Jsou tu stále s námi a při absenci absolutních morálních zákonů jsme odkázáni na naše vlastní morální zdroje. Jsme tu ponechání, píše Rorty, s „naší loajalitou vůči ostatním lidem, semknutí navzájem proti temnotě“. Nelze odhalit nic v absolutním smyslu správného či špatného. Nesmíme se tedy prostě vzdávat svých nadějí a loajalit a musíme se dále účastnit angažovaných rozhovorů a konverzací, kdy rozmlouváme o těchto obtížných problémech.

Možná, říká Rorty, postačují tyto věci: pokora vyvěrající z toho, že neexistuje žádné absolutní měřítko pravdy; solidarita, kterou chováme vůči ostatním; a naše naděje, že dokážeme přispět ke světu, v němž stojí za to žít, a odkázat jej těm, kdo přijdou po nás. ■

Richard Rorty

Richard Rorty se narodil v roce 1931 v New Yorku. Jeho rodiče působili jako političti aktivisté a Rorty popisuje, jak trávil své rané roky četbou o ruském revolucionáři Lvu Trockém. Ve dvanácti letech prý už věděl, že „smyslem bytí člověka je strávit život bojem za sociální spravedlnost“. V 15 letech začal studovat na Chicagské univerzitě a v roce 1956 promoval na univerzitě v Yale. Na dva roky byl povolán do vojenské služby a poté začal sám přednášet. Svou nejdůležitější knihu *Filozofie a zrcadlo přírody* napsal, když byl profesorem filozofie na Princetonské univerzitě. Psal rozsáhle o filozofických, literárních a politických tématech a zabýval se takzvanou analytickou i kontinentální tradicí. Rorty zemřel na rakovinu ve věku 75 let.

Hlavní díla

1979 *Filozofie a zrcadlo přírody*

1989 *Nahodilost, ironie a solidarita*

1998 *Kudy do naší země*

2001 *Filozofie a sociální naděje*

V KONTEXTU

OBLAST

Politická filozofie

PŘÍSTUP

Feminismus

PŘEDTÍM

1792 Kniha Mary

Wollstonecraftové *Obhajoba ženských práv* poprvé iniciuje vážnou debatu o místu, postavení a právech žen ve společnosti.

Po 1890 Rakouský psycholog Sigmund Freud vytváří svou psychoanalytickou metodu, kterou je dílo Luce Irigarayové silně ovlivněno.

1949 Simone de Beauvoir zkoumá ve své knize *Druhé pohlaví* důsledky pohlavní difference.

POTOM

1993 Luce Irigarayová se v knize *Etika pohlavní difference* obrací k nezápadním způsobům myšlení o pohlavní diferencí.

KAŽDÁ TOUHA MÁ VZTAH K ŠÍLENSTVÍ

LUCE IRIGARAYOVÁ (NAR. 1932)

Belgická filozofka a analytička Luce Irigarayová se zabývá především problémem pohlavní difference. Jako bývalá studentka Jacquesa Lacana, psychoanalytika proslulého svým zkoumáním jazykové struktury nevědomí, tvrdí, že veškerý jazyk je svou povahou v podstatě mužský.

Ve své práci *Pohlaví a rodokmeny* (1993) Irigarayová píše: „Všude, ve všem jsou zákonem mužská řeč, mužské hodnoty, sny a touhy.“ Feministické dílo Luce Irigarayové lze chápat jako

snahu nalézt autenticky ženské formy mluvy, snění a touhy, osvobozené od mužské sebestřednosti.

Moudrost a touha

Irigarayová při řešení tohoto problému naznačuje, že veškeré myšlení – dokonce i zdánlivě střízlivá a objektivně působící filozofie se svou řečí o moudrosti, jistotě, správnosti a umírněnosti – je podepřeno touhou. Tím, že tradiční mužsky centrovaná filozofie nedokázala uznat touhu, která ji podepírá, nedokázala rovněž uznat, že pod její zdánlivou racionalitou kypí iracionální hnutí všeho druhu.

Luce Irigarayová tvrdí, že každé pohlaví má svůj vlastní vztah k touze, a tím i vlastní vztah k šílenství. To zpochybňuje dlouhou tradici ztotožňující obvykle mužství s racionalitou a ženství s iracionalitou. Pro muže i ženy se tímto způsobem rovněž otevírá možnost nových forem, jak psát a myslet o filozofii. ■

Ženskou roli je nutno přijmout vědomě.

Luce Irigarayová

Viz též: Mary Wollstonecraftová 175 ■ Ludwig Wittgenstein 246–251 ■ Simone de Beauvoir 276–277 ■ Hélène Cixousová 322 ■ Julia Kristeva 323

V KONTEXTU

OBLAST

Politická filozofie

PŘÍSTUP

Postkolonialismus

PŘEDTÍM

19. stol. Evropská učenci zkoumají dějiny kolonizovaných národů.

Po 1945 Po druhé světové válce se evropské koloniální říše začínají hroutit a rozpadat.

1952 Frantz Fanon píše knihu *Černá kůže, bílé masky*, ranou studii o škodách napáchaných kolonialismem.

POTOM

1988 Indická filozofka Gayatri Spivaková publikuje esej *Může podržený mluvit?* v níž analyzuje postkolonialismus.

Po 2000 Vědci jako Noam Chomsky ve stále větší míře popisují americkou světovou moc v kategoriích teorie imperialismu.

KAŽDÉ IMPÉRIUM TVRDÍ SOBĚ I SVĚTU, ŽE JE JINÉ NEŽ VŠECHNA OSTATNÍ IMPÉRIA

EDWARD SAID (1935–2003)

Palestinský spisovatel Edward Said byl jedním z nejpřednějších kritiků imperialismu ve 20. století. V roce 1978 uveřejnil své dílo *Orientalismus*, v němž analyzoval těsné spojení mezi tím, jak evropští učenci 19. století popisovali islámské společnosti, a imperialistickými ideologiemi evropských států. Ve svém pozdějším díle zůstal Said kritický vůči všem formám imperialismu, minulým i současným.

Said zdůrazňuje, že i když sami můžeme být vůči minulým impériím kritičtí, tyto říše na sebe pohlí-

žely tak, že přinášejí světu dobrodíní civilizace – názor, který lidé, jimž údajně pomáhaly, nesdílejí. Impéria plení a vládnou, přičemž své zneužívání moci zastírají slovy o „civilizačním“ posílání. Pokud tomu tak je, varuje Said, musíme být ostražití vůči současným nárokům jakéhokoli státu, který provádí zahraniční intervence. ■

Britská říše byla jako jedna z mnoha koloniálních říší 19. století přesvědčena, že národům, které kolonizovala, například Indii, přináší dobrodíní civilizace.

Viz též: Frantz Fanon 300–301 ■ Michel Foucault 302–303 ■ Noam Chomsky 304–305

MYŠLENÍ VŽDY PRACOVALO S PROTIKLADY

HÉLÈNE CIXOUSOVÁ (NAR. 1937)

V KONTEXTU

OBLAST

Epistemologie

PRÍSTUP

Feminismus

PŘEDTÍM

1949 Simone de Beauvoir se v knize *Druhé pohlaví* zabývá filozofickými implikacemi pohlavní diference.

1962 Francouzský antropolog Claude Lévi-Strauss píše *Myšlení přírodních národů*, studii o binárních protikladech v kultuře.

1967 Jacques Derrida publikuje svůj spis *O gramatologii* a uvádí pojem dekonstrukce, jehož Cixousová užívá ve svých genderových studiích.

POTOM

Po 1970 Francouzské literární hnutí *écriture féminine* („ženské psaní“), inspirované Cixousovou, zkoumá adekvátní užívání jazyka ve feministickém myšlení.

Francouzská básnička, spisovatelka, dramatička a filozofka Hélène Cixousová napsala v roce 1975 *Výpady*, významnou studii o protikladech, které často určují způsob, jakým uvažujeme o světě. Podle Cixousové se myšlením po staletí jako červená nit táhne náš sklon seskupovat prvky našeho světa do protikladných dvojic, jako například kultura-příroda, den-noc, hlava-srdce. Cixousová tvrdí, že tyto dvojice jsou vždy nepřímo hierarchicky uspořádány, což posiluje tendenci vidět jeden prvek jako dominantní či nadřazený a spojený s mužstvím a aktivitou, zatímco druhý prvek je spojován s ženstvím a pasivitou.

Čas pro změnu

Cixousová věří, že autorita tohoto hierarchického vzorce myšlení je nyní zpochybněna rozvojem feministického myšlení. Klade otázku, jaké dopady může tato změna mít nejen na naše filozofické systémy, ale také na naše sociální a politické instituce. Cixousová však

“

Žena musí psát sebe samu a přivést ženu do literatury.

Hélène Cixousová

”

odmítá akceptovat vytváření binárních protikladů, například protikladu silných a slabých či vítězů a poražených, jako strukturního rámce pro naše myšlení. Místo toho spřádá obraz „milionů dosud nerozpoznaných druhů krtků“, kteří podřývají konstrukce našeho světového názoru.

A co se stane, až se tyto konstrukce začnou rozpadat? O tom Cixousová nemluví. Jako by nám říkala, že nemůžeme vyslovovat žádné předpoklady, že jediné, co můžeme dělat, je čekat, co se stane. ■

Viz též: Mary Wollstonecraftová 175 ■ Simone de Beauvoir 276–277 ■ Jacques Derrida 308–313 ■ Julia Kristeva 323 ■ Martha Nussbaumová 339

KDO HRAJE BOHA V SOUČASNÉM FEMINISMU?

JULIA KRISTEVA (NAR. 1941)

V KONTEXTU

OBLAST
Politická filozofie

PŘÍSTUP
Feminismus

PŘEDTÍM
1792 Spis Mary Wollstonecraftové *Obhajoba ženských práv* podnítil vážnou debatu o povaze role, kterou by ženy měly hrát ve společnosti.

1807 Georg W. F. Hegel zkoumá ve *Fenomenologii ducha* dialektiku „pána“ a „raba“.

1949 Simone de Beauvoir vydává *Druhé pohlaví*, knihu, která se rychle stává klíčovým textem francouzského feministického hnutí.

POTOM
1999 Profesori fyziky Alan Sokal a Jean Bricmont kritizují ve své knize *Módní nesmysl* způsob, jakým Kristeva zneužívá vědeckého jazyka.

Julia Kristeva, filozofka a psychoanalytička narozená v Bulharsku, bývá často považována za jednu z vůdčích osobností **francouzského** feminismu. Otázka, zda a jak dalece je Kristeva „feministickou“ myslitelkou, se nicméně stala předmětem vážné debaty. Zčásti byla vyvolána tím, že Kristeva sama pokládá pojem feminismu za problematický. Feminismus vznikl z konfliktu žen se strukturami spojenými s mužskou nadvládou či mocí. Kristeva varuje, že feminismus s sebou vzhledem k těmto kořenům může nést některé z mužsky centrovaných předpokladů, které se snaží zpochybnit.

Kristeva se domnívá, že má-li feministické hnutí plně uskutečnit své cíle, je pro ně nezbytně nutná větší míra sebekritiky. Varuje, že feminismus se ve svém úsilí bojovat proti tomu, co nazývá „mocenským principem“ muži ovládaného světa, vystavuje riziku, že sám jen přijme jinou formu tohoto principu. Je přesvědčena, že pokud má jakékoli hnutí úspěšně

dosáhnout opravdové emancipace, musí si neustále klást otázku svého vztahu k moci a etablovaným sociálním systémům – a pokud je to nutné „zřít se víry ve vlastní identitu“. Kristeva se obává, že nepodnikne-li feministické hnutí v tomto směru žádné kroky, vydává se v nebezpečí, že se stane jen jakýmsi doplňkovým aspektem stále pokračující mocenské hry. ■

Margaret Thatcherová stejně jako mnoho žen, které dosáhly významného mocenského postavení, **utvářela svůj veřejný obraz** tak, aby ztělesňoval klasické mužské pojmy **síly a autority**.

Viz též: Mary Wollstonecraftová 175 ■ Georg W. F. Hegel 178–185 ■ Simone de Beauvoir 276–277 ■ Hélène Cixousová 322 ■ Martha Nussbaumová 339

FILOZOFIE NENÍ POUZE PÍSEMNOU ZÁLEŽITOSTÍ

HENRY ODERA ORUKA (1944–1995)

V KONTEXTU

OBLAST
Metafilozofie

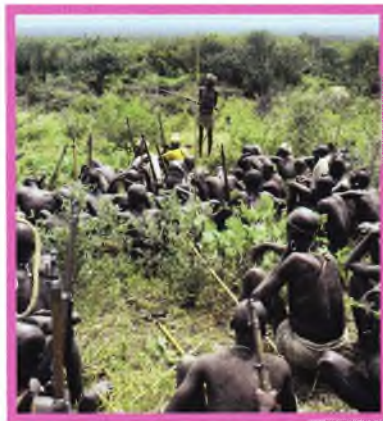
PŘÍSTUP
Etnologie

PŘEDTÍM
600–400 př. kr. Řeční myslitelé, například Thalés, Pythagoras a Platón, pobývali v africkém Egyptě, jenž byl ve starověkém světě centrem filozofického studia.

POTOM
20. stol. Po odchodu evropských koloniálních mocností začíná na celém africkém kontinentu vzkvétat africká filozofie. Rozvoj antropologie a etnologie vede k hlubšímu pochopení afrických domorodých myšlenkových tradic.

Pozdní 20. stol. Ghanský filozof Kwasi Wiredu tvrdí, že od vlastní filozofie je třeba odlišit filozofickou moudrost a lidovou moudrost.

Henry Odera Oruka se narodil v roce 1944 v Keni a středem jeho zájmu se stala metafilozofie neboli filozofování o filozofii. Ve své knize *Mudrcí filozofie* (1994) se zabývá otázkou, proč byla filozofie v subsaharské Africe často přehlížena, a dospívá k závěru, že tomu tak bylo proto, že šlo v první řadě

Podle Oruky pokládala filozofie myšlenky určitých ezik za významnější, musí však stejně jako výroky řeckých mudrců zahrnovat i výroky mudrců afrických.

o ústní tradici, zatímco filozofové obecně raději pracují s psaným textem. Někteří autoři tvrdí, že filozofie je nutně spjata s písemným záznamem. Oruka s tím však nesouhlasí. Pro filozofické zkoumání v rámci afrických ústních tradic navrhl Oruka přístup, který nazval „filozofickou moudrostí“. Uplatnil při něm metody etnologie, jež sledují každodenní prostředí lidí a zaznamenávají jejich myšlenky a formy jednání v bezprostředním kontextu. Oruka navštěvoval jednotlivé vesnice a zaznamenával rozhovory s lidmi, které místní komunita považovala za **moudré**. Jeho cílem bylo zjistit, zda jejich hlediska mají nějaký systematický základ. Tyto moudré muže, kteří kriticky zkoumají své myšlenky o tradičních filozofických tématech, například o Bohu a o svobodě, a nalézají pro ně racionální základ, lze podle Oruky považovat za „filozofické mudrce“. Takové systematické názory si zasluhují, aby byly prozkoumány v rámci širších filozofických diskusí. ■

Viz též: Sókratés 46–49 • Friedrich Schlegel 177 • Jacques Derrida 308–313

V UTRPENÍ JSOU NÁM ZVÍŘATA ROVNA

PETER SINGER (NAR. 1946)

V KONTEXTU

OBLAST

Etika

PŘÍSTUP

Utilitarismus

PŘEDTÍM

KOL. 560 PR. KR. Indický mudrc a vůdčí představitel džinismu Mahávíra vyzývá k přísnému vegetariánství.

1789 Jeremy Bentham osvětluje ve své knize *Úvod do principů morálky a zákonodárství* teorii utilitarismu a prohlašuje, že „každý musí být počítán za jednoho, a ne více než za jednoho“.

1863 John Stuart Mill rozvíjí ve své knize *Utilitarismus* Benthamův utilitaristický přístup směrem od teorie individuálního jednání ke zvažování morálních pravidel.

POTOM

1983 Americký filozof Tom Regan uveřejňuje *Obhajobu zvířecích práv*.

Australský filozof Peter Singer se po vydání své knihy *Osvobození zvířat* v roce 1975 stal známým jako jeden z nejaktivnějších obhájců práv zvířat. Ve svém přístupu k etice vychází Singer z utilitaristické tradice rozvinuté koncem 18. století anglickým filozofem Jeremy Benthamem.

Utilitarismus nás žádá, abychom morální hodnotu činu posuzovali podle jeho důsledků. Podle Benthama toho lze dosáhnout tak, že budeme na způsob matematické rovnice zvažovat sumu slasti či strasti vyplývající z našeho jednání.

Zvířata jsou cítící bytosti

Singerův utilitarismus je založen na principu, který označuje jako „rovné zvažování zájmů“. Bolest, říká Singer, je bolestí, ať je to bolest tvá, má, nebo kohokoli jiného. Rozsah, v jakém ne-lidští živočichové pociťují bolest, je mírou, v jaké bychom měli brát v úvahu jejich zájmy, když přijímáme rozhodnutí ovlivňující jejich život, a měli bychom se

zdržet jednání, které takovou bolest působí. Singer nicméně stejně jako všichni utilitaristé uplatňuje „princip největšího štěstí“, který říká, že bychom rozhodnutí měli přijímat takovým způsobem, aby vedla k „největšímu štěstí pro největší počet“. Singer zdůrazňuje, že nikdy neřekl, že žádný pokus na zvířeti nelze ospravedlnit. Měli bychom však veškeré činy posuzovat podle jejich důsledků a „mezi tyto důsledky patří zájmy zvířat“, které jsou součástí rovnice. ■

“
Hodnota života, jak je obecně známo, je obtížnou etickou otázkou.

Peter Singer
Praktická etika
”

Viz též: Jeremy Bentham 174 ■ John Stuart Mill 190–193

VŠECHNY NEJLEPŠÍ MARXISTICKÉ ANALÝZY BYLY VŽDY ANALÝZAMI ZTROSKOTÁNÍ

SLAVOJ ŽIŽEK (NAR. 1949)

V KONTEXTU

OBLAST

Politická filozofie

PŘÍSTUP

Marxismus

PŘEDTÍM

1807 Georg W. F. Hegel publikuje *Fenomenologii ducha*, dílo, které představuje jeden ze základů marxistického myšlení.

1848 Karl Marx a Friedrich Engels vydávají *Komunistický manifest*.

1867 Karl Marx uveřejňuje první díl *Kapitálu*, pojednání o politické ekonomii.

1899 Psychoanalytik Sigmund Freud ve *Výkladu snů* tvrdí, že velká část lidského chování je určována nevědomými silami.

1966 Psychoanalytický teoretik Jacques Lacan, jeden z autorů, kteří měli na Žižka silný vliv, se ve svých *Écrits* vrací v novém světle k Freudovým myšlenkám.

Myšlenka, že všechny nejlepší marxistické analýzy byly tradičně analýzami ztroskotání, se objevuje v rozhovoru se slovinským filozofem Slavojem Žižkem, uskutečněném v roce 2008. Žižek v něm odpovídal na otázky spojené s událostmi v Československu v roce 1968, kdy bylo reformní období, jehož cílem byla decentralizace a demokratické země, brutálně ukončeno Sovětským svazem a jeho spojenci.

Žižek tvrdí, že rozdrčení reforem se stalo právě tím, co později podporovalo mýtus udržovaný politickou levicí – totiž přesvědčení, že kdyby byly reformy pokračovaly, vedly by k jakémusi sociálnímu a politickému ráji. Síly na politické levici se podle Žižka rády obšírně zabývají svými neúspěchy, protože jim to dovoluje vytvářet mýty o tom, co by se stalo, kdyby byly dosáhly úspěchu. Žižek říká, že tyto nezdary dovolují levicovým silám zastávat „bezpečnou moralistickou pozici“, protože jejich nezdary znamenají, že nikdy nejsou u moci ani nejsou

Sovětská invaze do Československa v roce 1968 ukončila krátké období liberalizace během „Pražského jara“. Veškeré kroky k demokracii byly potlačeny až do roku 1989.

opravdově prověřeny činy. Žižek tento postoj charakterizuje jako „pohodlnou pozici odporu“, která umožňuje vyhýbat se reálným problémům – například přehodnocení podstaty politické revoluce. Podle Žižka, oddaného marxisty, jsou vážné otázky o podstatě politické moci zatemněny nekonečnými pokusy ospravedlnit iluzornost utopie. ■

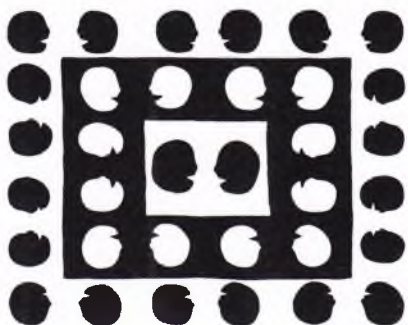
Viz též: Immanuel Kant 164–171 ■ Georg W. F. Hegel 178–185 ■ Karl Marx 196–203 ■ Martin Heidegger 252–255

DALŠÍ FILLOZOOF

OVÉ

DALŠÍ FILOZOFOVÉ

Třebaže ideje vyložené v této knize ukazují široké rozpětí filozofického myšlení, jak mu dali výraz někteří z nejlepších duchů v dějinách, existuje mnohem více osobností, jež pomáhaly utvářet příběh filozofie. **Někteří z nich** – například Empedoklés, Plótinos nebo William Ockham – zformulovali myšlenky, jež se staly výchozím bodem jiných, známějších teorií, a jejich vliv na pozdější filozofy je zcela zřejmý. Další, například Friedrich Schelling nebo Gilles Deleuze, vyšli z děl předcházejících filozofů a přinesli zajímavý náhled, jenž vrhá na daný předmět nové světlo. At je vztah myslitelů, o nichž se dále hovoří, k dějinám filozofie jakýkoli, všichni pomohli rozšířit hranice filozofického myšlení.

ANAXIMANDROS

(kolem 610–546 př. Kr.)

Anaximandros, narozený v Milétu na jihozápadě dnešního Turecka, byl žákem Thaléta, „otce“ západní filozofie. Podobně jako Thalés se domníval, že existuje jediná kvalitativně nediferencovaná a prostorově neomezená pralátka, z níž se vyvinulo vše ostatní. Soudil, že musí být nekonečná a věčná, a nazval ji *apeiron* („neomezené“). Anaximandros kritizoval Thalétův názor, že Země spočívá na moři, neboť soudil, že toto moře by muselo opět spočívat na něčem jiném, třetím. Protože pro to nenalezl žádný důkaz, prohlásil, že Země je objektem volně se vznášejícím v prostoru. Anaximandros také údajně vytvořil první mapu světa.

Viz též: Thalés z Milétu 22–23

ANAXIMENÉS Z MILÉTU

(kolem 585–528 př. Kr.)

Podobně jako jiní milétští filozofové hledal i Anaximenés látku, z níž je vytvořen svět. Rozhodl se pro vzduch a tvrdil, že **stejně** jako dává

vzduch život lidskému tělu, dává jakýsi univerzální vzduch život kosmu. Byl prvním známým myslitelem, který opíral své myšlenky o pozorování a důkazy: ukazoval, že foukání sešpulenými rty vydává studený vzduch, zatímco otevřenými rty vzduch teplý. Tvrdil proto, že zhuštěním a stlačením dochází k ochlazení, zředěním a roztažením k oteplení. Podobně zhuštěním se vzduch stává viditelným, nejprve jako mlha, poté jako déšť a nakonec jako kameny a dává tak vzniknout zemi.

Viz též: Thalés z Milétu 22–23

ANAXAGORÁS

(kolem 500–428 př. Kr.)

Anaxagorás, narozený v Iónii u jižního pobřeží dnešního Turecka, se hrál klíčovou úlohu v tom, že se Athény staly světovým centrem filozofie a vědeckého zkoumání. Ústřední význam měly v jeho myšlení názory na materiální svět a na kosmologii. Dokazoval, že na počátku bylo v materiálním světě vše navzájem smíšeno, ve všem byla částiceka všeho jiného. Vše pořádal

a udržoval v chodu neosobní princip (*nús*). Poté co byl Anaxagorás odsouzen k smrti pro bezbožnost, protože tvrdil, že slunce je rozžhavenou masou, uprchl z Athén a poslední roky života strávil v iónském exilu.

Viz též: Thalés z Milétu 22–23

EMPEDOKLÉS

(kolem 490–430 př. Kr.)

Empedoklés byl příslušníkem vysocce postavené a politicky činné rodiny na Sicílii, tehdejší řecké kolonii. Jeho znalost přírodního světa mu zjednala pověst, že má zázračné schopnosti, například moc léčit nemoci a ovládat počasí. Obhajoval Hérakleitovu představu, že žijeme v neustále se měnícím světě, protikladnou Parmenidově teorii, podle níž vše je jedním neměnným, nehybným jsoucnem. Věřil, že čtyři elementy – oheň, voda, země a vzduch – se neustále směšují, odlučují a znovu spojují v nevyčerpatelném procesu. Tato představa zůstala součástí západního myšlení až do renesanční epochy.

Viz též: Thalés z Milétu 22–23 ■ Hérakleitos 40 ■ Parmenidés 41

ZÉNÓN Z ELEJE

(kolem 490–430 př. Kr.)

O Zénónovi z Eleje se mnoho neví, známé jsou pouze jeho paradoxy pohybu, o nichž se zmiňuje Aristotelés. Předpokládá se, že jich vytvořil více než 40, i když přetrvalo jen několik. Obhajoval v nich učení svého učitele Parmenida, že neustále se měnící a rozmanitý svět, který vnímáme kolem sebe, není pravou skutečností – ta je neměnná, jednorodá a nedělitelná. Zénón byl přesvědčen, že pohyb je pouhou iluzí smyslů. Každý z jeho paradoxů začínal uvedením názoru, který chtěl Zénón vyvrátit – názoru, že pohyb, a tedy změna jsou skutečné –, a poté ukazoval rozpory vyplývající z takového předpokladu.

Viz též: Hérakleitos 40 ▪ Parmenides 41 ▪ Aristotelés 56–63

PYRRHÓN

(kolem 360–272 př. Kr.)

Pyrrhón se narodil na íonském ostrově Elidě. Účastnil se vojenských výprav Alexandra Velikého, během nichž byl ovlivněn asijskou kulturou. Pyrrhón byl prvním významným filozofem, u něhož se středem myšlení stala pochybnost. Za jedinou rozumnou reakcí na klamnost smyslů a na fakt, že obě strany každého argumentu se mohou jevit stejně platné, pokládal Pyrrhón zdržení se úsudku o skutečnosti. Nezanedbal žádné spisy, ale inspiroval skeptickou školu v antické řecké filozofii, která dále pracovala myšlenku, že zdržení se jakéhokoli soudu vede ke klidu mysli a vyrovnanosti.

Viz též: Sókratés 46–49 ▪ al-Ghazzálí 332

PLÓTINOS

(kolem 205–270)

Plótinus, narozený v Egyptě, studoval v Alexandrii, jež byla tehdy považována za intelektuální centrum světa. Později přesídlil do Říma, kde vyučoval své vlastní verzi Platónismu, jež je označována jako novoplatónismus. Plótinus dělil vesmír na jednotlivé vrstvy: nejvyšší vrstvou je nedefinovatelný zdroj všeho jsoucího – „Jedno“ – následované duchem, duší a nakonec hmotným světem. Plótinus věřil v reinkarnaci a v nesmrtnost duše. Usilováním o osvětlení může jedinec dosáhnout mystické jednoty s Jedním a uniknout tak věčnému cyklu znovuzrození. Plótinovy myšlenky, uložené v *Enneadách*, měly velký vliv, zejména pokud mohly podpořit křesťanství, jež v té době zapouštělo v Římské říši své kořeny.

Viz též: Siddhártha Gautama 30 až 33 ▪ Platón 50–56

WANG PI

(226–249)

V roce 220 po Kr. skončila v Číně vláda dynastie Chan a její zánik předznamenal období morálního rozvratu. Filozof Wang Pi se pokoušel vnést do tohoto chaosu řád tím, že se snažil smířit dvě vládnoucí školy myšlení, taoismus a konfucianismus. Tvrdil, že taoistické texty nelze číst doslovně, ale spíše jako básnická díla; dají se tak sloučit s vysoce praktickými konfucianskými ideály politické a morální moudrosti. Jeho nové hodnocení taoismu a konfucianismu zajistilo přežití obou směrů a připravilo v Číně cestu pro rozšíření buddhismu.

Viz též: Lao-c' 24–25 ▪ Siddhártha Gautama 30–33 ▪ Konfucius 34–39

IAMBlichOS

(kolem 245–325)

Syrský novoplatónský filozof Iamblichos se údajně narodil ve vlivné aristokratické rodině. Založil filozofickou školu poblíž moderní Antiochie, kde vyučoval na základě Platónových a Aristotelových teorií. Nejznámější je však šířením Pythagorova učení, které zaznamenal ve svém díle *Soustava pythagorejských názorů*. Iamblichos vycházel z představy o duši vtělené v hmotě, přičemž obojí považoval za božské principy. Spásy či návratu duše k její čisté nesmrtné formě nelze podle Iamblicha dosáhnout pouhým rozjímáním o abstraktních idejích, ale vykonáváním zvláštních náboženských obřadů.

Viz též: Pythagoras 26–29 ▪ Platón 50–55 ▪ Plótinus 331

HYPATIA Z ALEXANDRIE

(kolem 370–415)

Hypatia vyučovala matematiku, astronomii a filozofii v alexandrijském Músaionu a po svém otci posléze stála v jeho čele. Byla uznávanou novoplatónskou intelektuálkou a první významnou ženskou matematickou, ale slávu jí zajistila až její mučednická smrt. Byla krutě usmrcena křesťanským davem, který ji obvinil z náboženských nepokojů vyvolaných konfliktem mezi římským prefektem Orestem, jejím přítelem, a alexandrijským biskupem Kyrilem. Žádná její díla se nezachovala, ale vynalezla prý hydroskop, schopný měřit hustotu kapalin, a astronomický astroláb.

Viz též: Platón 50–55 ▪ Plótinus 331

PROKLOS

(kolem 412–485)

Proklos, řecký filozof narozený v Konstantinopoli, stanul po svém platónském učiteli Syrianovi v čele athénské Akademie, kterou vedl v letech 437–485. Proklův komentář k první knize Eukleidových *Základů* je nejvýznamnějším popisem raného vývoje řecké geometrie a jeho komentář k Platónovu dialogu *Timaios* byl označen za nejdůležitější starověký novoplatónský text. Jako vědec, matematik, právník, komentátor a básník s hlubokým zájmem o náboženské otázky ovlivnil Proklos mnoho myslitelů v rámci středověkých islámských a křesťanských filozofických škol.

Viz též: Platón 50–55 ■

Boëthius 74–75 ■

Tomáš Akvinský 88–95

JAN FILOPONOS

(490–570)

O Filoponově raném životě není nic známo, ví se pouze, že studoval v Alexandrii u Ammonia Hermieia. Metody jeho filozofického a přírodovědného zkoumání byly utvářeny křesťanskou vírou. Svým tvrzením, že svět měl absolutní počátek, jenž byl dílem Boha, se stal prvním vážným kritikem Aristotela a otevřel směry zkoumání, které měly velký vliv na budoucí vědce, zejména na italského astronoma Galilea Galileiho. Vzbudil tak nevoli u ostatních filozofů, a když se později obrátil od filozofie k teologii, vyvolal opět spory tvrzením, že Trojice není jedním, ale třemi oddělenými Bohy.

Viz též: Aristotelés 56–63 ■

Tomáš Akvinský 88–95

AL-KINDÍ

(801–873)

Irácký polyhistor al-Kindí byl jedním z prvních islámských učenců uvádějících do islámského světa antické řecké ideje. Pracoval v bagdádsém Domě moudrosti, založeném kolem roku 830, kde dohlížel na překlady významných klasických textů do arabštiny. Sám rozsáhle psal o různých tématech, nejpozoruhodněji o psychologii a kosmologii, přičemž spojoval svůj vlastní novoplatónský přístup s autoritou aristotelské argumentace. Zvláštní zájem projevoval o slučitelnost filozofie a islámské teologie. Mnoho jeho děl se zabývá povahou Boha a lidské duše a rovněž prorockým poznáním.

Viz též: al-Farábí 332 ■

Avicenna 76–79 ■ Averroes 82–83

JAN SCOTUS ERIUGENA

(kol. 815–877)

Eriugena, nejvýznamnější myslitel raného středověku, byl nazýván prvním otcem scholastiky. Jeho latinské jméno je často anglicky překládáno jako John the Scot, ale teolog a filozof Jan Scotus Eriugena byl Ir – středověké latinské jméno Írska znělo „Scotia“. Eriugena dokazoval, že není rozpor mezi poznáním vycházejícím z rozumu a poznáním z božského zjevení. Snažil se rovněž ukázat, že celé křesťanské učení má ve skutečnosti rozumový základ. Dostal se tak do konfliktu s církví, protože jeho teorie činily zjevení i víru nadbytečnou věcí. Eriugena se hájil tím, že rozum je soudcem veškeré autority a je potřebný pro výklad zjevení.

Viz též: Platón 50–55 ■

sv. Augustin 72–73

AL-FÁRÁBÍ

(kolem 872–950)

Je předmětem sporů, zda se al-Farábí narodil na území dnešního Íránu nebo Kazachstánu, jisté však je, že v roce 901 přišel do Bagdádu, kde strávil **velkou** část života. Ač sám novoplatónik, byl silně ovlivněn Aristotelém. **Psal komentáře** k jeho dílu i k jiným tématům zahrnujícím medicínu, vědu a hudbu. Filozofii považoval za poslání svěřené Alláhem a za jedinou cestu k pravému poznání. Filozofové, prohlášoval al-Farábí, **mají** v tomto životě vést lidi ve všech záležitostech každodenního života. Jeho dílo *Názory obyvatel ctnostné obce* popisuje Platónskou utopii ovládanou filozofickými **proroky**.

Viz též: Aristotelés 56–63 ■

Avicenna 76–79 ■ Averroes 82–83

AL-GHAZZÁLÍ

(kolem 1058–1111)

Al Ghazzálí stál v letech 1092 až 1096 v čele prestižní teologické akademie Nizámíja v Bagdádu a v té době také napsal svá díla *Záměry filozofů*, osvětlující novoplatónské a aristotelské názory islámských učenců, a *Vyvrácení filozofů*, kritické kompendium tehdejšího filozofického vědění. Jeho přednášky mu získaly velký respekt a bohatství, ale když dospěl k závěru, že pravda vychází z víry a mystických praktik a nikoli z filozofie, vzdal se svého učitelského místa i majetku a stal se putujícím súfijským kazatelem. Věřil, že veškeré kauzální souvislosti mezi událostmi jsou možné pouze z vůle Boha.

Viz též: Aristotelés 56–63 ■

Avicenna 76–79 ■ Averroes 82–83

■ Moše Maimonides 84–85

PIERRE ABÉLARD (1079–1142)

Abélard, známý především svým tragickým milostným vztahem s žačkou Héloisou, byl pozoruhodným myslitelem. Jako vynikající student navštěvoval pařížskou katedrální školu při Notre Dame a stal se brzy sám charismatickým a vyhledávaným učitelem. Ve věku 22 roků založil vlastní školu a v roce 1125 se stal hlavou v Notre Dame. Abélard, proslulý svou obratností v diskusi, vystupoval proti populární, po Platónovi zděděné víře v obecné ideje a tvrdil, že pojmy jako „dub“ jsou pouhými slovy, jež neudávají nic reálného o mnoha jednotlivých reálně existujících du-bech. Ve spise *Sic et non* položil základy scholastické metody.

Viz také: Platón 50–55 ■ Aristotelés 56–63 ■ Boëthius 74–75 ■ William Ockham 334

ROBERT GROSSETESTE (1175–1253)

Robert Grosseteste se narodil v chudé anglické venkovské rodině, ale jeho pozoruhodné inteligence si povšiml starosta města Lincolnu, jenž mu umožnil přístup ke vzdělání. Zprávy naznačují, že studoval na univerzitě v Oxfordu a v Paříži, než se oddal duchovnímu stavu a stal se biskupem v Lincolnu. Grosseteste, otevřený kritik tehdejší církve, je uváděn jako jeden z prvních středověkých filozofů, kteří zvládli dvojí cestu Aristotelovy vědecké argumentace: zobecnění jednotlivých pozorování v obecnou zákonitost a poté naopak předvídání jednotlivin na jejím základě.

Viz též: Aristotelés 56–63

IBN BÁDŽDŽA (kolem 1095–1138)

Politický rádce, básník, vědec a filozof Ibn Bádždža, známý také pod latinizovaným jménem Avempace, byl jedním z velkých myslitelů maurského Španělska. Ibn Bádždža uplatňoval ve svém díle Platónovy a Aristotelovy myšlenky a ovlivnil Averroa. Dokazoval, že víra je slučitelná s rozumem, že cesta k pravému poznání, a tudíž k osvícení a spojení s božským, vede pouze rozumovým myšlením. Varoval však, že každý musí k osvícení dospět vlastní cestou. Jestliže se osvícení pokoušejí přímo předat svou moudrost druhým, vystavují se riziku, že budou „nakaženi“ nevědomci.

Viz též: Platón 50–55 ■ Aristotelés 56–63 ■ Averroes 82–83

RAYMUNDUS LULLUS (1232–1316)

Lullus, vychovaný na královském dvoře na Mallorce, rozvinul mystickou verzi novoplatónismu. Po vidění Krista vstoupil do františkánského řádu a pracoval jako misionář v severní Africe. Veden přesvědčením, že rozumové argumenty by mohly muslimy a židy přimět k tomu, aby konvertovali ke křesťanství, napsal své dílo *Ars Magna*. Složitými logickými postupy v něm vytvářel různé kombinace základních pojmů všech monoteistických náboženství a doufal, že tak prokáže pravdy křesťanství. Byl přesvědčen, že kdyby všichni lidé byli stejné víry, spojilo by se veškeré lidské vědění v jediný systém. V Alžírsku se ho rozjitřený dav pokusil ukamenovat a rok poté zemřel.

Viz též: Platón 50–55 ■ sv. Anselm 80–81 ■ Mistr Eckhart 333

MISTR ECKHART (1260–1327)

O raném životě německého teologa Mistra Eckharta se neví o mnoho více, než že studoval v Paříži, vstoupil do dominikánského řádu a byl administrativně a pedagogicky činný na různých místech v Evropě. Následoval Tomáše Akvinského a nejznámější je pro svá živá kázání, která se soustředovala na přítomnost Boha v lidské duši, a pro mystickou obrazivost svého stylu. Koncem života byl obviněn z kacířství a při své obhajobě přiznal, že květnatý a emotivní jazyk, jehož užíval, aby inspiroval své posluchače, ho mohl svést z cesty pravé víry. Dříve než byl vynesena rozsudek, zemřel.

Viz též: sv. Anselm 80–81 ■ Tomáš Akvinský 88–95 ■ Raymundus Lullus 333 ■ Mikuláš Kusánský 96

JAN DUNS SCOTUS (kolem 1266–1308)

Duns Scotus, příslušník františkánského řádu, patří mezi nejvlivnější středověké filozofy. Narodil se ve Skotsku, studoval a vyučoval v Oxfordu a přednášel v Paříži a Kolíně. Proslulý byl přesností a subtilností své argumentace. Oproti Tomáši Akvinskému, který soudil, že Boha poznáváme jen analogicky, Duns Scotus tvrdil, že týkají-li se atributy Boha, podřizují si stejný význam, jako jsou-li užity o stvořených věcech. V otázce univerzálií prohlašoval, že jednotliviny můžeme poznávat přímo, bez pomoci obecných pojmů. Tvrdil také, že poznání lze dosáhnout náležitým užitím smyslu bez potřeby boží „iluminace“.

Viz též: Platón 50–55 ■ Aristotelés 56–63 ■ Tomáš Akvinský 88–95

WILLIAM OCKHAM (1285–1347)

Anglický teolog a filozof William Ockham studoval a vyučoval v Oxfordu. Stal se členem františkánské-
ho řádu a později byl exkomunikován, protože tvrdil, že papež není oprávněn vykonávat světskou moc. Studentům filozofie je nejlépe znám principem, který nese jeho jméno jako „Ockhamova britva“ a říká, že nejpřesnějším možným vysvětlením čehokoli je vždy vysvětlení nejjednodušší. Pro prosazování názoru, že univerzálie jsou abstrakcemi vycházejícími ze zkušenosti s jednotlivými, je Ockham považován za předchůdce britského empirismu, hnutí, jehož počátky položil v 17. století John Locke.

Viz též: Platón 50–55 ■

Aristotelés 56–63 ■

Francis Bacon 110–111 ■

John Locke 130–133

MIKULÁŠ Z AUTRECOURTU (kolem 1298–1369)

Mikuláš z Autrecourtu, narozený poblíž Verdunu ve Francii, studoval na pařížské Sorbonně teologii. Zabýval se logikou skepticismu, což bylo u středověkého filozofa neobvyklé. Tvrdil, že jistota může existovat pouze vzhledem k univerzální platnosti principu sporu. Absolutní pravdu a kauzální souvislosti mezi událostmi a jejich následky však logika nemůže sama odhalit. Mikuláš z Autrecourtu zpochybnil řadu klíčových pojmů scholastické metafyziky a pro svůj criticismus byl nazván „středověkým Hume“. Papež Klement VI. odsoudil v roce 1346 jeho názory jako heretické. Byl nucen zřít se svých názorů a jeho spisy byly veřejně spáleny. S výjim-

kou traktátu *Exigit ordo* a několika dopisů se mnoho z jeho díla nezachovalo.

Viz též: Pyrrhón 331 ■

al-Ghazzálí 332 ■

David Hume 148–153

MOŠE Z NARBONNE (zemř. 1362)

Moše z Narbonne, známý také jako Moše ben Jošua, byl židovský filozof a lékař. Narodil se v Perpignanu v katalánské oblasti Francie a později přesídlil do Španělska. Věřil, že judaismus je cestou vedoucí k nejvyššímu stupni pravdy. Tvrdil také, že Tóra (první část hebrejské Bible a základní židovský zákon) má dvě významové roviny: rovinu doslovnou a rovinu metafyzickou. Druhá z nich není laikovi přístupná.

Viz též: Averroes 82–83 ■

Moše Maimonides 84–85

GIOVANNI PICO DELLA MIRANDOLA (1463–1494)

Pico della Mirandola byl členem florentské Platónské akademie a proslul zejména svým dílem *O důstojnosti člověka*, které dokazuje, že možnosti jednotlivce jsou neomezené a že veškerá omezení přijímá dobrovolně. Jeho spis byl zamýšlen jako předmluva k *900 tezím*, jakémusi kompendiu tehdejšího intelektuálního vědění, kde se Pico della Mirandola snaží o smíření Platónského a aristotelského myšlení. Papežovy výhrady proti tomu, že zahrnul do svého díla i zásluhy pohanství, vedly k tomu, že byl krátce uvězněn a poté nucen prchnout do Francie.

Viz též: Platón 50–55 ■

Aristotelés 56–63 ■

Desiderius Erasmus 97

FRANCISCO DE VITORIA (1480–1546)

Francisco de Vitoria, příslušník dominikánského řádu, následovník Tomáše Akvinského, založil španělskou filozofickou školu v Salamance. Je považován za „otce mezinárodního práva“ a známý je především tím, že vypracoval kód mezinárodních vztahů a formuloval rovněž pojem „spravedlivé války“. Vyrůstal v době španělského sjednocení a španělské kolonizace v Americe. I když nevznášel námitky proti právu Španělska na vybudování vlastní říše, domníval se, že domorodým jihoamerickým národům by nemělo být vnucováno křesťanství a měla by jim být poskytnuta práva na majetek a vlastní vládu.

Viz též: Tomáš Akvinský 88–95

GIORDANO BRUNO (1548–1600)

Italský astronom a filozof Giordano Bruno byl ovlivněn Mikulášem Kusánským a souborem nábožensko-filozofických traktátů *Corpus Hermeticum*, o němž se v té době věřilo, že předcházely antické řecké filozofii. Od Mikuláše Kusánského přejal Bruno myšlenku nekonečného kosmu, v němž naše sluneční soustava je pouze jednou z mnoha soustav podporujících inteligentní život. Bůh, tvrdil Bruno, je neoddělitelnou součástí vesmíru vytvořeného z „monad“ či oživených atomů a přebývá ve všem jsoucím. Tyto názory a zájem o astrologii a magii vedly nakonec k tomu, že byl obviněn z kacířství, po sedmiletém vězení odsouzen k smrti na hranici a upálen.

Viz též: Mikuláš Kusánský 96 ■

Gottfried Leibniz 134–135

FRANCISCO SUÁREZ (1548–1617)

Jezuitský filozof Francisco Suárez, narozený ve španělské Granadě, psal o mnoha tématech, nejznámější je však svými spisy o metafyzice. Ve sporu o univerzálie, který ve velké míře ovládal myšlení té doby, Suárez dokazoval, že existují pouze jednotliviny. Tvrdil také, že vedle dvou typů božího poznání u Tomáše Akvinského – poznání všech možných věcí a poznání všech reálně existujících věcí – existuje ještě třetí typ božího poznání, tzv. „střední vědění“, jímž Bůh neomylně poznává, jak by lidé jednali za těch či oněch okolností. Suárez věřil, že Bůh „středním věděním“ poznává všechny naše činy, aniž to znamená, že je způsobil nebo že jsou nevyhnutelné.

Viz též: Platón 50–55 ■ Aristotelés 56–63 ■ Tomáš Akvinský 88–95

BERNARD MANDEVILLE (kol. 1670–1733)

Bernard Mandeville, holandský filozof, satirik a lékař, je nejznámější svým dílem *Bajka o včelách aneb soukromé neřesti, obecný prospěch* (1729). Popisuje se zde úl pilných včel, které však poté, co se náhle stanou ctnostnými, zanechají práce a v klidu žijí na nedalekém stromě. Ústřední ponaučení zde spočívá v tom, že jedinou cestu zajišťující pokrok společnosti představují soukromé neřesti, zatímco ctnosti jsou pouhou lží, kterou vládnoucí elita používá pro podrobení nižších tříd. Ekonomický růst vychází pouze ze schopnosti jednotlivce uspokojit svou chtivost. Pro své myšlenky je Mandeville často pokládán za předchůdce Adama Smithe v 18. století.

Viz též: Adam Smith 160–163

JULIEN OFFRAY DE LA METTRIE (1709–1751)

Julien Offray de la Mettrie se narodil v Bretagni. Vystudoval medicínu a sloužil pak jako vojenský lékař. Jeho ateistické názory vyjádřené v *Pojednání o duši*, které uveřejnil v roce 1745 a v němž tvrdí, že city jsou pouze výsledkem fyzikálních změn v těle, vyvolaly pobouření a donutily ho prchnout z Francie do Holandska. V roce 1747 publikoval další dílo *Člověk stroj*, ve kterém dále rozvedl své materialistické názory a odmítl Descartovu teorii o odlišnosti těla a duše. Způsob, jakým byla kniha přijata, ho donutil k novému útěku, tentokrát do Berlína.

Viz též: Thomas Hobbes 112–115 ■ René Descartes 116–123

NICOLAS DE CONDORCET (1743–1794)

Nicolas, markýz de Condorcet, filozof, matematik a politik, byl raným představitelem francouzské tradice přistupující k morálním a politickým otázkám z matematického hlediska. Jeho slavná formule, známá jako Condorcetův paradox, poukázala na vážný problém ve volebním systému, kdy většinová přání voličů jsou ve vzájemném konfliktu a v případě tří nebo více kandidátů nelze získat jednoznačnou většinu hlasů pro žádného z nich. Condorcet obhajoval rovná práva a svobodné vzdělání pro všechny, včetně žen. Hrál klíčovou roli ve Francouzské revoluci, když se však postavil proti popravě Ludvíka XVI., byl označen za zrádce a zemřel ve vězení.

Viz též: René Descartes 116–123 ■ Voltaire 146–147 ■ Jean-Jacques Rousseau 154–159

JOSEPH DE MAISTRE (1753–1821)

Joseph de Maistre, právník a politický filozof, se narodil ve francouzském Savojsku, tehdejší součásti Sardinského království. Když francouzská revoluční armáda vtrhla v roce 1792 do Savojska, zastával úřad senátora a musel uprchnout. Stal se vášnivým odpůrcem revoluce a prohlašoval, že lidstvo je ve své podstatě slabé a hříšné a pro společenský řád je nezbytná dvojitá moc krále a Boha. Ve spisu *O papeži* (1819) de Maistre tvrdí, že vláda by měla být v rukou jediné autority, spjaté podle možnosti s náboženstvím, jakou je například papež.

Viz též: Edmund Burke 172–173

FRIEDRICH SCHELLING (1775–1854)

Friedrich Schelling začal svou dráhu studiem teologie, ale inspirován myšlenkami Immanuela Kanta se obrátil k filozofii. Narodil se v jižním Německu, studoval v Tübingen s Hegelem a Hölderlinem a vyučoval na univerzitách v Jeně, Mnichově a Berlíně. Pro své pojetí přírody jako trvajících evolučních procesů vedného duchem, *Geist*, razil termín „absolutní idealismus“. Tvrdil, že veškerá příroda, duch i hmota, je součástí neustávajícího organického procesu a že ryze mechanistické koncepty reality jsou nedostačující. Lidské vědomí a příroda jsou výrazem jednoho a téhož a v podobě člověka dospěla příroda do stavu sebeuvědomění.

Viz též: Benedictus Spinoza 126 až 129 ■ Immanuel Kant 164–171 ■ Johann Gottlieb Fichte 176 ■ Georg W. F. Hegel 178–185

AUGUSTE COMTE

(1798–1857)

Francouzský myslitel a zakladatel sociologie Auguste Comte je známý svou teorií duchovního a společenského vývoje, která dělí lidský pokrok ve tři klíčová stadia. Pro nejranější, teologické stadium, reprezentované středověkou Evropou, je příznačná víra v nadpřirozeno. Teologické stadium ustupuje stadiu metafyzickému, v němž se rozvíjí spekulace o povaze reality. Nakonec přichází stadium „pozitivní“ – nastupující podle Comta právě v jeho době –, které se vyznačuje skutečně vědeckým přístupem založeným pouze na pozorovaných zákonitostech. Comte věřil, že tento pozitivismus pomůže vytvořit nový společenský řád a odstranit chaos vyvolaný Francouzskou revolucí.

Viz též: John Stuart Mill 190–193 • Karl Marx 196–203

RALPH WALDO EMERSON

(1803–1882)

Americký básník Ralph Waldo Emerson, narozený v Bostonu, byl také významným filozofem. Inspirován romantickým hnutím věřil v jednotu přírody, kdy každá jednotlivá částice hmoty a každá individuální duše je mikrokosmem celého univerza. Slavné byly jeho veřejné přednášky nabádající k odmítání společenské konformity a tradiční autority. Jako jediné morální imperativy obhajoval Emerson osobní integritu a spoléhání na sebe sama a zdůrazňoval, že každý člověk má schopnost utvářet svůj vlastní osud.

Viz též: Henry David Thoreau 204 • William James 206–209 • Friedrich Nietzsche 214–221

HENRY SIDGWICK

(1838–1900)

Anglický morální filozof Henry Sidgwick byl členem Trinity College v Cambridgi. Ve své nejvýznamnější práci *Metody etiky* (1874) se zabýval problémy svobodné vůle, přičemž se soustředil především na intuitivní principy chování. Tvrdil, že usilování o slast nevylučuje altruismus ani umožnění slasti druhým. Poskytnout druhým přístup ke slasti může být samo o sobě zdrojem uspokojení. Sidgwick, liberální filantrop a bojovník za právo žen na univerzitní vzdělání, pomohl založit Newnham, první ženskou kolej v Cambridgi.

Viz též: Jeremy Bentham 174 • John Stuart Mill 190–193

FRANZ BRENTANO

(1838–1917)

Filozof Franz Brentano, narozený v Prusku, je nejznámější tím, že ustavil psychologii jako samostatnou disciplínu. Zpočátku byl knězem, nedokázal se však smířit s představou papežské neomylnosti. V roce 1873 se vzdal kněžského úřadu a posléze církev opustil (1879). Brentano byl přesvědčen, že mentální procesy nejsou pasivní, ale měly by být chápány jako intencionální akty. Nejvíce ceněnou Brentanovou prací je *Psychologie z empirického hlediska*. Po její publikaci v roce 1874 mu byla nabídnuta profesura na Vídeňské univerzitě, kde přednášel a inspiroval řadu vynikajících studentů, včetně zakladatele psychoanalýzy Sigmunda Freuda. Velký vliv měl i na řadu filozofů, například na A. Meinonga, C. Slumpfa a E. Husserla.

Viz též: Edmund Husserl 224–225

GOTTLÖB FREGE

(1848–1925)

Německý filozof Gottlob Frege, profesor matematiky na univerzitě v Jeně, byl iniciátorem analytické tradice ve filozofii. Jeho první velké práce *Begriffsschrift* (1879, ve Fregově terminologii „pojmové písmo“) a *Základy aritmetiky* vyvolaly revoluci ve filozofické logice a přispěly k jejímu rychlému rozvoji. V pojednání *O smyslu a významu* (1892) Frege ukázal, že věty jsou smysluplné ze dvou důvodů: existuje věc, k níž se vztahují, a tento vztah je větou jednoznačně ustaven. Měl zásadní vliv na E. Husserla, B. Russella, L. Wittgensteina, R. Carnapa aj. **Viz též:** Bertrand Russell 236–239 • Ludwig Wittgenstein 246–251 • Rudolf Carnap 257

ALFRED NORTH WHITEHEAD

(1861–1947)

Anglický matematik Alfred North Whitehead měl významný vliv na etiku, metafyziku a filozofii vědy. Se svým bývalým žákem Bertrendem Russellem napsal přelomovou studii o matematické logice *Principia mathematica* (1910–1913). V roce 1924, ve věku 63 let, se stal profesorem filozofie na americké Harvardově univerzitě. Tam vypracoval systém, který je dnes znám jako procesní filozofie. Je založen na Whiteheadově přesvědčení, že tradiční filozofické kategorie nejsou schopny adekvátně postihnout vzájemné vztahy mezi hmotou, prostorem a časem a že „živým orgánem zkušenosti je živoucí tělo jako celek“, a nikoli pouze mozek.

Viz též: Bertrand Russell 236–239 • Willard Van Orman Quine 278–279

NIŠIDA KITARÓ (1870–1945)

Japonský filozof Nišida Kitaró studoval taoismus a konfucianismus a na Tokijské univerzitě západní filozofii. Přednášel na Kjótské univerzitě, kde ustavil západní filozofii jako studijní obor. Klíčová pro jeho myšlení je „logika místa“, jež má překonat tradiční západní protiklad subjektu a objektu „čistou zkušeností“ zenového buddhismu, v níž se ztrácejí rozdíly mezi poznávajícím a poznávanou věcí, mezi já a světem.

Viz též: Lao-c' 24–25 • Siddhártha Gautama 30–33 • Konfucius 34–39 • Hadžime Tanabe 244–245

ERNST CASSIRER (1874–1945)

Německý filozof Ernst Cassirer, narozený ve Vratislavi (tehdy Breslau), přednášel na Berlínské univerzitě a poté v Hamburku, kde měl ve Warburské knihovně přístup k rozsáhlému souboru studií o kmenových kulturách a mýtech. Ty se staly základem jeho velkého díla *Filozofie symbolických forem* (1923–1929), v němž zahrnul mytické myšlení do filozofického systému podobného systému Kantovu. V roce 1933 opustil Evropu, aby unikl sílícímu nacismu, a ve své práci pokračoval v Americe a ve Švédsku.

Viz též: Immanuel Kant 164–171 • Martin Heidegger 252–255

GASTON BACHELARD (1884–1962)

Francouzský filozof Gaston Bachelard studoval nejprve fyziku a poté se obrátil k filozofii. Vyučoval na univerzitě v Dijonu a později se stal

prvním profesorem dějin a filozofie vědy na pařížské Sorbonně. Při studiu procesů myšlení se zabýval též symbolikou snů a fenomenologií imaginace. Odmítal přesvědčení Augusta Comta o plynulosti vědeckého pokroku a tvrdil naopak, že věda často prochází změnami v historické perspektivě, jež umožňují novou interpretaci starých pojmů.

Viz též: Auguste Comte 335 • Thomas Kuhn 293 • Michel Foucault 302–303

ERNST BLOCH (kol. 1885–1977)

Dílo německého marxistického filozofa Ernsta Blocha se soustřeďuje na možnost vybudování humánního utopického světa, který bude zbaven vykořisťování a útisku. Během první světové války se Bloch uchýlil do Švýcarska, odkud v roce 1933 prohl před nacismem do Spojených států. Zde začal pracovat na svém hlavním díle *Princip naděje* (1947). Po válce vyučoval v Lipsku, po výstavbě berlínské zdi našel azyl v Západním Německu. Ačkoliv byl ateista, věřil, že lze uskutečnit mystickou náboženskou vizi nebe na zemi.

Viz též: Georg W. F. Hegel 178–185 • Karl Marx 196–203

GILBERT RYLE (1900–1976)

Gilbert Ryle, narozený v Brightonu na jižním pobřeží Anglie, studoval a vyučoval na univerzitě v Oxfordu. Byl přesvědčen, že mnoho problémů ve filozofii vzniká zneužíváním jazyka. Často předpokládáme, že výrazy, které gramaticky fungují podobným způsobem, jsou členy stejné logické kategorie. Takové „kategorální chyby“, tvrdil Ryle, jsou příčinou

velké části filozofických zmatení. Cestou, jak překonat filozofické problémy, je věnovat pečlivou pozornost základní funkci běžného jazyka.

Viz též: Thomas Hobbes 112–115 • Ludwig Wittgenstein 246–251 • Daniel Dennett 339

MICHAEL OAKESHOTT (1901–1990)

Britský politický teoretik a filozof Michael Oakeshott vyučoval nejprve v Cambridgi a v Oxfordu a poté se stal profesorem politických věd na London School of Economics. Oakeshottovu pověst politického teoretika upevnilo jeho knihy *Být konzervativcem* (1956) či *Racionalismus v politice a jiné eseje* (1962). Jako kritik socialistických a moderních racionalistických idejí měl značný vliv na politiku konzervativní strany. Často však revidoval své názory a jeho dílo nelze snadno zařadit.

Viz též: Edmund Burke 172–173 • Georg W. F. Hegel 178–186

AYN RANDOVÁ (1905–1982)

Spisovatelka a filozofka Ayn Randová (vlastním jménem Alissa Rosenbaumová) se narodila v ruském Petrohradě a v roce 1926 přesídlila do Spojených států. Zprvu pracovala jako scenáristka a proslulost jí získal teprve román *Zdroj* (1943), příběh ideálního člověka. Je zakladatelkou objektivismu zpochybňujícího představy, že morální povinnosti člověka je žít pro druhé. Neměnná, na člověka nezávislá realita existuje jako objektivní absolutno a rozumové uvažování člověka je jeho způsobem, jak ji chápe.

Viz též: Aristotelés 56–63 • Adam Smith 160–163

JOHN LANGSHAW AUSTIN (1911–1960)

Britský filozof John Langshaw Austin studoval v Oxfordu, kde pak také vyučoval. Byl vedoucím představitel "oxfordské" školy „filozofie běžného jazyka“, která se stala v padesátých letech módní. Rozvinul teorii „mluvních aktů“ a tvrdil, že přesná analýza způsobu, jakým jazyk funguje v každodenním užívání, může vést k odhalení jemných jazykových odlišností sloužících řešení vážných filozofických problémů. Nejznámější je svými statemi a přednáškami, jež byly po jeho smrti vydány pod názvy *Filosofické stati* (1961), *Jak udělat něco slovy* (1962) a *Smysl a smyslová zkušenost* (1964).

Viz též: Bertrand Russell 236–239 ■ Gilbert Ryle 337

DONALD DAVIDSON (1917–2003)

Americký filozof Donald Davidson studoval na Harvardově univerzitě a během úspěšné životní dráhy vyučoval filozofii na různých amerických univerzitách. Zabýval se různými oblastmi, zejména filozofií myslí. Zastával materialistickou pozici a tvrdil, že každá mentální událost je zároveň událostí tělesnou, i když nevěřil, že mentální může být beze zbytku zredukováno na tělesné nebo z něho vysvětleno. Podal rovněž významné příspěvky k filozofii jazyka. Tvrdil, že jazyk musí mít konečný počet prvků a že význam je produktem těchto prvků a pravidel jejich spojování.

Viz též: Ludwig Wittgenstein 246 až 251 ■ Willard Van Orman Quine 278–279

LOUIS ALTHUSSER (1918–1990)

Francouzský marxistický badatel Louis Althusser, narozený v Alžírsku, tvrdil, že existuje radikální rozdíl mezi Marxovými ranými spisy a „vědeckým“ obdobím *Kapitálu*. Raná Marxova díla odrážejí svou dobu s jejím soustředěním na hegelovské pojmy, například na pojem odcizení, zatímco ve zralém díle jsou dějiny nahlíženy z hlediska objektivního dějinného pohybu nezávislého na záměrech a jednání lidských aktérů. Althusserovo tvrzení, že jsme determinováni společenskými strukturami, je spojeno s kontroverzním odmítnutím lidské autonomie upírajícím individuálnímu jednání jeho roli v dějinách. Hlavní díla: *Čistý Kapital* (1965) a *Pro Marxe* (1968).

Viz též: Georg W. F. Hegel 178–185 ■ Karl Marx 196–203 ■ Michel Foucault 302–303 ■ Slavoj Žižek 326

EDGAR MORIN (nar. 1921)

Francouzský filozof Edgar Morin se narodil v Paříži jako syn židovských imigrantů z Recka. Jeho pozitivní názor na pokrok západní civilizace je zkalen tím, co označuje jako negativní účinky technických a vědeckých výtvarů. Pokrok může vytvářet bohatství, zdá se však, že s sebou zároveň nese zhroucení solidarity a globální odpovědnosti. Morin vypracoval koncept známý jako „komplexní myšlení“ a razil pojem „civilizační politiky“. Jeho šestidílná *Metoda* (1977–2004) představuje kompendium jeho myšlenek a idejí a podává široký vhled do povahy lidského zkoumání.

Viz též: Theodor Adorno 266–267 ■ Jürgen Habermas 306–307

RENÉ GIRARD (nar. 1923)

Francouzský filozof a historik René Girard píše a přednáší o širokém okruhu témat, od ekonomie až po literární kritiku. Nejznámější je svou „mimetickou teorií“. V knize *Lež romantismu a pravda románu* (1961) využívá antické mytologie a moderní fikce, aby ukázal, že lidská touha – odlišná od zvířecího pudu – je vždy rozněcována touhou druhého. Jeho studie *Násilí a posvátno* (1972), věnovaná původu násilí, jde ještě dále a tvrdí, že tato mimetická touha vede ke konfliktu a násilí. Náboženství, říká Girard, vzniklo procesem viktimizace či oběti prováděné pro utišení násilí. V roce 1982 vydal Girard knihu *Obětní beránek*.

Viz též: Michel Foucault 302–303

GILLES DELEUZE (1925–1995)

Gilles Deleuze se narodil v Paříži, kde také strávil většinu života. Filozofii považoval spíše za kreativní proces utváření pojmů a představ než za pokus odhalit a reflektovat realitu. Velká část jeho díla se zabývá dějinami filozofie, jeho interpretace se však nepokoušejí odhalit např. „pravého“ Nietzscheho, ale odkrývají mechanismy, jimiž filozofové vytvářejí nové pojmy a ukazují nové cesty myšlení. Myšlení má být podle Deleuze an-archické a nomádské. Deleuze je také známý svou spoluprací s psychoanalytikem Felixem Guattarim – *Anti Oidipus* (1972) a *Co je filozofie?* (1991) – a svými komentáři k literatuře, filmu a umění.

Viz též: Henri Bergson 226–227 ■ Michel Foucault 302–303

NIKLAS LUHMANN

(1927–1998)

Niklas Luhmann, narozený v německém Lüneburgu, byl během druhé světové války ve věku pouhých 17 roků zajat Američany. Po válce vystudoval práva a pracoval ve veřejné správě, v roce 1962 získal stipendium pro studium sociologie v Americe. Stal se jedním z nejvýznamnějších a nejplodnějších sociálních teoretiků 20. století. Vybudoval rozsáhlou teorii usilující o vysvětlení všech prvků sociálního života, od komplexních, dobře ustavených společností až po nejkratší, jen několik okamžiků trvajících setkání. Ve své nejvýznamnější práci *Společnost společnosti* (1997) Luhmann tvrdí, že jediným skutečně sociálním fenoménem je komunikace.

Viz též: Jürgen Habermas 306–307

MICHEL SERRES

(nar. 1930)

Francouzský spisovatel a filozof Michel Serres studoval matematiku, později se však obrátil k filozofii. Působil jako profesor na Stanfordské univerzitě a v Kalifornii a na pařížské Sorbonně. Je členem prestižní Académie Française. Serresovy francouzské přednášky a knihy se vyznačují elegancí a plynulostí, kterou lze jen těžko přeložit. Jeho posthumanistická zkoumání mají formu „mapování“, kde velkou roli hrají samy uskutečňované cesty. Serres byl popsán jako „myslitel, pro něhož cestování je objevováním“, nalézáním pravd v chaosu, nesouladu a zmatku, jenž se projevuje v souvislostech mezi vědami, uměním a současnou kulturou.

Viz též: Roland Barthes 290–291 ■ Jacques Derrida 308–313

DANIEL DENNETT

(nar. 1942)

Americký filozof Daniel Dennett, narozený v Bostonu, je jedním z vedoucích představitelů filozofie mysli a uznávaným odborníkem v oblasti kognitivních systémů. Působí jako profesor na Tuftsově univerzitě ve státě Massachusetts a známé jsou jeho rozsáhlé odborné expertizy v oblasti lingvistiky, umělé inteligence, neurovědy a psychologie. Dennett užívá pro proud vědomí snadno zapamatovatelných a kreativních označení, jako například „joyceovský stroj“, a tvrdí, že zdrojem svobodné vůle a vědomí je výpočetní systém mozku, který nás svádí k tomu, že se považujeme za inteligentnější, než ve skutečnosti jsme.

Viz též: Gilbert Ryle 337 ■ Willard Van Orman Quine 278–279 ■ Michel Foucault 302–303

MARCEL GAUCHET

(nar. 1946)

Francouzský filozof, historik a sociolog Marcel Gauchet obsáhle píše o demokracii a roli náboženství v moderním světě. Je editorem francouzského intelektuálního časopisu *Le Débat* a profesorem na École des hautes études en sciences sociales (EHESS) v Paříži. Jeho hlavní dílo *Odkouzlení světa. Politické dějiny náboženství* (1985) zkoumá moderní kult individualismu na pozadí náboženských dějin lidstva. Gauchet dokazuje, že souběžně s poklesem náboženské víry v západním světě byly prvky sakrálna integrovány do lidských vztahů a sociálních aktivit.

Viz též: Maurice Merleau-Ponty 274–275 ■ Michel Foucault 302–303

MARTHA NUSSBAUMOVÁ

(nar. 1947)

Americká filozofka Martha Nussbaumová, narozená v New Yorku, je profesorkou práva a etiky na Chicagské univerzitě. Je autorkou řady knih a statí, především o etice a politické filozofii, v nichž je přísnost akademického bádání vždy prochnuta zaníceným liberalismem. Prvního uznání dosáhla svým bádáním o antické řecké etice, knihou *Křehkost dobra* (1986), nyní je však stejně známá svými liberálními názory na feminismus, jak jsou vyjádřeny v práci *Sex a sociální spravedlnost* (1999), která se zasazuje o radikální změnu v genderových a rodinných vztazích. Jejimi novějšími pracemi jsou např. *Spravedlnost neboli dobrý život* či *Hranice spravedlnosti*.

Viz též: Platón 50–55 ■ Aristotelés 56–63 ■ John Rawls 294–295

ISABELLE STENGERSOVÁ

(nar. 1949)

Isabelle Stengersová se narodila v Belgii a vystudovala chemii na Svobodné univerzitě v Bruselu, na níž nyní působí jako profesorka filozofie. V roce 1993 jí Académie Française udělila velkou cenu za filozofii. Je významnou myslitelskou osobností, zabývá se dějinami a filozofickými otázkami vědy a obsáhle píše o moderních vědeckých procesech se zaměřením na využití vědy k sociálním účelům a na její vztah k moci a autoritě. Mezi její díla patří *Moc a objev* (1997), *Objev moderní vědy* (2000) a kniha *Řád z chaosu. Nový dialog člověka s přírodou* (1984), jejímž spoluautorem je chemik Ilya Prigogine, nositel Nobelovy ceny.

Viz též: Alfred North Whitehead 336 ■ Edgar Morin 338

VÝKLADOVÝ SLOVNÍK

A posteriori Něco, co spočívá na zkušenosti a je platné na jejím základě.

A priori Něco, co je platné před zkušeností a nezávisle na ní.

Absolutno Nejvyšší realita chápána jako všeobsáhlý jednotný princip. Někteří myslitelé ztotožňovali absolutno s Bohem, jiní věřili v absolutno, ale nikoli v Boha. Filozofem nejtěsněji spjatým s myšlenkou absolutna je Georg W. F. Hegel.

Agens To, co je činné, působící, také princip působení; dnes aktivní jednající já, které rozhoduje, volí a jedná (odlišné od já poznávajícího).

Analýza Snaha o hlubší porozumění zkoumanému předmětu jeho rozložením na jednotlivé složky a části. Opačným postupem je syntéza.

Analytická filozofie Svůj úkol vidí analytická filozofie ve vyjasnění pojmů, soudů, vět, metod, teorií atd. jejich pečlivou analýzou.

Analytický soud Soud, jehož pravdivost, či nepravdivost může být prokázána analýzou soudu samého. To, co se vypovídá o subjektu, je v subjektu již obsaženo. Opačem je soud syntetický.

Antropomorfismus Připisování lidských vlastností či lidské podoby něčemu, co není lidské, například Bohu či přírodním jevům, zvířatům a rostlinám.

Dedukce Usuzování z obecného na zvláštní, například: „Jestliže všichni lidé jsou smrtelní, pak Sókratés, jenž je člověk, musí být smrtelný.“ Dedukce je obecně považována za platnou. Opačným postupem je indukce.

Determinismus Názor, že každá událost je nutným důsledkem příčin, které jí předcházely a samy opět byly nutným důsledkem jiných předcházejících jim příčin. Opačem je indeterminismus.

Dialektika 1. Původně představovala umění vést rozhovor či diskusi. 2. V Hegelově pojetí se dialektický pohyb uskutečňuje tezí, antitezí (negací) a syntézou (vyšší jednotou).

Dualismus Představa, že něco je vytvořeno ze dvou navzájem nepřevoditelných, radikálně odlišných částí, jakými jsou například u člověka duše a tělo.

Důkaz Postup, jímž se prokazuje pravdivost či nepravdivost nějakého tvrzení. Hlavními typy důkazu jsou dedukce a indukce.

Emotivní Dávající výraz citu. V západní filozofii je tento výraz často užíván v negativním smyslu o promluvách, jež jsou zdánlivě objektivní a nestranné, ve skutečnosti jsou však výrazem emotivního postoje, například „emotivní definice“.

Empirické vědění To, co na základě zkušenosti víme o smyslově vnímatelném světě.

Empirický soud Soud, který může být potvrzen zkušeností.

Empirický svět Svět přístupný naší aktuální nebo možné zkušenosti.

Empirismus Názor, podle něhož veškeré poznání čehokoliv, co existuje, musí vycházet ze zkušenosti.

Epistemologie Oblast filozofie, která se zabývá otázkami poznání a kriticky zkoumá, co a jak – pokud vůbec – můžeme poznat. V praxi je epistemologie, označovaná též jako noetika, gnozeologie nebo teorie poznání, dominantní oblastí filozofie.

Esence To, co činí věc právě tím, čím je, čím se od každé jiné věci odlišuje. Například esence jednorozce spočívá v tom, že je to sudokopytník s jedním rohem na hlavě. Jednorozci samozřejmě neexistují – esence tedy nezahrnuje existenci. Tento rozdíl je ve filozofii velmi důležitý.

Estetika Oblast filozofie, která se zabývá principy umění a pojmem krásy. Úzce souvisí s obecnou teorií umění.

Etika Filozofická disciplína, která se zabývá tím, jak bychom měli žít a jednat, a zkoumá proto podstatu dobrého a zlého, správného a nesprávného, pojmy povinnosti, mravní odpovědnosti atd.

Existencialismus Filozofie, která vychází z nahodilosti individuální lidské existence, kterou pojímá v její nahodilosti, časovosti a ko-

nečnosti. Na těchto základech vyrůstá filozofická analýza lidského bytí ve světě.

Falzifikovatelnost Určité tvrzení nebo soubor více tvrzení lze falzifikovat, je-li empirickým testováním možno prokázat jejich nesprávnost. Podle K. R. Poppera je falzifikovatelnost základním kritériem vědeckosti vůbec.

Fenomén Bezprostředně přítomná zkušenost. Jev, objekt ve vztahu k poznávajícímu subjektu. U Kanta je fenomén pouhým jevem, předmětem zkušenosti, který nijak nepostihuje povahu věci o sobě označované jako noumenon.

Fenomenologie Přístup k filozofii, který zkoumá předměty zkušenosti (fenomény) pouze v tom rozsahu, v jakém jsou dány našemu vědomí, bez jakýchkoli předpokladů o jejich povaze jako nezávislých věcí.

Filozofie Doslova „láska k moudrosti“. Slova filozofie se široce užívá ve smyslu soustavného racionálního uvažování o obecných principech, jehož cílem je dosáhnout hlubšího porozumění. Filozofie učí soustavné analýze a vyjasňování soudů, teorií, metod a výpovědí všeho druhu, jakož i analýze k tomu užívaných pojmů. Zatímco tradičním cílem filozofie bylo dosáhnout lepšího porozumění světu, od 20. století se filozofie z velké míry snaží porozumět sobě samé a svým postupům.

Filozofie jazyka Označovaná také jako jazyková analýza. Vychází z toho, že filozofické problémy vznikají chybným užíváním jazyka. Musí být proto řešeny a odstraněny pečlivou analýzou jazyka, v němž byly vyjádřeny.

Filozofie náboženství Oblast filozofie, která studuje otázky víry, zkoumá věroučné systémy a reálné či imaginární objekty, které jsou základem náboženské víry.

Filozofie vědy Filozofická disciplína, která analyzuje povahu vědeckého poznání, praxi vědeckého bádání, otázky vědeckého pokroku atd.

Humanismus Filozofický přístup založený na přesvědčení, že nejdůležitější věcí je důstojný život člověka a že nelze dosáhnout žádného poznání o existenci nadpřirozeného světa.

Hypotéza Teorie, jejíž pravdivost se prozatímně předpokládá, protože tvoří užitečný výchozí bod pro další zkoumání. Může být verifikována, nebo falzifikována.

Chybný závěr Závěr založený na nesprávných nebo neúplných předpokladech.

Idealismus Názor, podle něhož základem skutečnosti je něco nemateriálního, ať už vědomí, mysl, ideje nebo duch. Protikladem je materialismus.

Indeterminismus Názor, podle něhož události nejsou vždy nutným důsledkem událostí, jež jim předcházejí. Protikladným hlediskem je determinismus.

Indukce Usuzování ze zvláštního na obecné. Příklad: „Sókratés zemřel, Platón zemřel, Aristotelés zemřel a všichni lidé, kteří se narodili před 130 roky, také zemřeli. Všichni lidé jsou tedy smrtelní.“ Indukce neposkytuje nutně pravdivé výsledky, a proto se vyslovují pochybnosti, zda je pravým logic-

kým procesem. Opačným postupem je dedukce.

Intuice Přímé bezprostřední poznání smysly nebo vnitřním nahlédnutím, nikoli rozumovou úvahou.

Kategorie Třída, skupina předmětů či jevů se společnými vlastnostmi, pojem, který takovou třídu označuje. Aristotelés a Kant se pokusili vypracovat úplnou tabulku kategorií.

Kontingentní Nahodilé. Něco, co může nebo nemusí být, co je skutečné nebo možné, avšak nikoli nutné. Protikladem je nutné.

Kontradiktorický Dva výroky jsou kontradiktorické, jestliže jeden musí být pravdivý a druhý nepravdivý; nemohou být současně oba pravdivé. (Kontradiktorické jsou například výroky „A je bílé“ a „A není bílé“.)

Kontrární Dva výroky jsou kontrární, nemohou-li být současně pravdivé, ale mohou být současně nepravdivé. (Kontradiktorické jsou například výroky „A je bílé“ a „A je černé“.)

Kosmologie Nauka o vesmíru (kosmu, univerzu) původně těsně spojená s filozofií.

Logický pozitivismus Filozofický přístup, podle něhož smysluplnost každé věty je dána její verifikovatelností. Smysluplné jsou tedy jen verifikovatelné věty.

Logika Oblast filozofie, která studuje formy a pravidla správného myšlení či usuzování – jeho podmínky, postupy, pojmy, pravidla a metody. Základy logiky položil Aristotelés.

Materialismus Názor, podle něhož vše reálně existující je v poslední rovině něčím materiálním.

Metafilozofie Přístup k filozofii, který se zabývá povahou a metodami filozofie samé.

Metafyzika Oblast filozofie, která pojednává o povaze jsoucího a o všem, co se jsoucnem a bytím souvisí. Svými otázkami překračuje oblast vědy.

Metodologie Nauka o vědecké metodě. Studium metod a postupů používaných v tom kterém vědeckém oboru.

Monismus Přístup vycházející při vysvětlování světa z jediného principu či základu. Například přesvědčení, že mysl a tělo nejsou oddělené, ale tvoří nedělitelnou jednotu.

Mysticismus Intuitivní, okolní svět překračující poznání spojené s mystickým prožitkem.

Naturalismus Názor, že skutečnost lze vysvětlit bez odkazování k čemukoli mimo přírodní svět.

Neredukovatelné Něco, co nelze rozložit a převést na jednodušší nebo zredukovanou formu.

Nerozpornost Je-li výrok pravdivý, nemůže být podle koherenční teorie pravdy v rozporu s ostatními pravdivými výroky o téže skutečnosti. Vědecké poznání musí být logicky nerozporné.

Noumenon Principiálně nepoznatelná skutečnost za tím, co se lidskému vědomí ukazuje jako fenomén či jev. Pojem, který zastupuje myslitelnou, ale ve své skutečné

povaze nepostižitelnou „věc o sobě“. Noumenální se tak stalo slovem označujícím poslední podstatu skutečnosti.

Nutné To, co musí být. Protikladem je nahodilé či kontingentní. Podle Humova empirismu existují nutné vztahy pouze v logice.

Nutné a postačující podmínky Při podmínkovém spojení jevů A a B je nutnou podmínkou takový jev B, bez jehož uskutečnění není možný jev A (např. nutnou podmínkou vidění je světlo). **Postačující** podmínkou je pak takový jev A, který při svém uskutečnění vždy vyvolá jev B (např. jestliže přší, je ulice mokrá). Jeden z nejčastějších omylů v myšlení vzniká zaměřováním nutných podmínek za podmínky postačující.

Numinózní Vše, co je považováno za mysteriózní, co vzbuzuje posvátnou úctu nebo nese znaky nadpřirozeného světa. Nesmí se zaměřovat s noumenálním.

Ontologie Oblast filozofie, která se táže po jsoucnu a všem, co k němu náleží, tak jak existuje nezávisle na povaze našeho vnímání a poznání, **jež** je předmětem epistemologie. Ontologie a epistemologie představují ústřední tradiční oblasti filozofie.

Platnost Úsudek je platný, jestliže jeho závěr logicky vyplývá z jeho premis. To nutně neznamená, že závěr je pravdivý. Jestliže jedna z premis je nepravdivá, může být závěr nepravdivý, přičemž úsudek sám zůstává platný.

Pojem Zobrazení skutečnosti v myšlení, potenciální význam v jazykových výrazech.

Politická filozofie Oblast filozofie, která zkoumá povahu a funkce státu a zabývá se otázkami spravedlnosti, zákona, **sociální** hierarchie, politické moci, ústavnosti atd.

Postmodernismus Různé myšlenkové směry, které chovají nedůvěru vůči teoriím, „velkým vyprávěním“ a ideologiím snažícím se vtěsnat veškeré vědění do **jediného** rámce.

Pragmatismus Filozofický směr, který obhajuje pragmatickou teorii pravdy. Určité tvrzení považuje za pravdivé tehdy, jestliže splňuje vše, co se od něj očekává, tj. přesně popisuje situaci, umožňuje správně předvídat důsledky jednání, shoduje se s již prověřenými **tezemi** atd.

Pravdivostní hodnota V klasické logice jedna ze dvou hodnot – pravdivý, nebo nepravdivý –, která přísluší výroku.

Premisa Výchozí bod úsudku. Každý úsudek musí vycházet z jedné nebo více premis. Úsudek je platný, jestliže jeho závěr logicky vyplývá z premis, což však nedokazuje jeho pravdivost. Závěr je pravdivý pouze za předpokladu, že jsou premisy **pravdivé**.

Primární a sekundární kvality John Locke rozlišuje kvality primární, jež předmětu náleží objektivně a nezávisle na tom, jsou-li vnímány, např. místo, rozměr, pohyb, **hmotnost** atd., a kvality sekundární, např. barvu a chuť, které závisejí na vzájemném působení s vnímajícím pozorovatelem.

Propozice Význam, který může být označen slovem, větou, možnou být pravdivou nebo nepravdivé

Předpoklad Něco, co je považováno za samozřejmé, není to však vyjádřeno. Všechny výpovědi mají své předpoklady, které mohou být vědomé nebo nevědomé. Je-li předpoklad mylný, může být mylná i výpověď na něm založená, třebaže omyl ve výpovědi nemusí být zřejmý. Studium filozofie učí plnějšímu přihlížení k předpokladům.

Racionální Založený na principech rozumu a logiky a odpovídající těmto principům.

Racionalismus Náзор, podle něhož můžeme poznání světa dosáhnout užitím rozumu, bez spoléhání na smyslové vnímání, které je považováno za nespolehlivé. Proti kladným názorem je empirismus.

Sémantika Nauka o významu jazykových výrazů.

Sémiotika Zkoumání znaků a symbolů, zejména jejich vztahu k věcem, jež mají označovat.

Skepticismus Myšlenkový směr, který tvrdí, že nic nelze s jistotou poznat.

Sofista Svými argumenty se nesnaží nalézt pravdu, nýbrž zvítězit ve sporu. V antickém Řecku učili sofisté mladé muže hodlající vstoupit do veřejného života různými metodám, jak dosáhnout vítězství ve sporu.

Solipsismus Názor, podle něhož lze poznat jediné existenci vlastního já.

Společenská smlouva Implicitní dohoda mezi členy společnosti o spolupráci umožňující dosáhnout určitých cílů, které přinesou prospěch celé skupině, i když někdy na úkor jednotlivců.

Svět Slovo „svět“ označuje ve filozofickém smyslu „celek empirické reality“, a potud má stejný význam jako celek aktuální a možné zkušenosti. Podle důsledných empiristů neexistuje nic kromě tohoto světa, jiní filozofové jsou však přesvědčeni, že zkušenostní svět nepředstavuje celou skutečnost. Domnívají se, že vedle empirické oblasti existuje oblast transcendentální, jež je stejně reálná.

Syntetický soud V syntetickém soudu se subjektu připisuje něco, co není obsaženo v jeho pojmu. Opakem je soud analytický.

Syntéza Snaha o hlubší pochopení spojením jednotlivých částí v jednotu. Opačným postupem je analýza.

Teleologie Studium účelů a cílů. Teleologický výklad vysvětluje věci s ohledem na konečný účel, jemuž slouží.

Teologie Nauka o Bohu. Vědecké a teoretické studium otázek týkajících se přirozenosti Boha a vztahu Boha ke světu. Filozofie naproti tomu existenci Boha nepředpokládá, třebaže se někteří filozofové pokoušeli dokázat jeho existenci.

Transcendentální Přesahující svět smyslové zkušenosti. Transcendentální etika má svůj zdroj mimo empirický svět. Důslední empiristé jsou přesvědčeni, že nic transcendentálního neexistuje.

Univerzálie Obecné pojmy, například „červen“ nebo „žena“. Středověký spor o univerzálie se vedl o otázku, zda těmto pojmům přísluší vlastní existence. Existuje „červen“ jako taková, nebo existují

pouze jednotlivé červené předměty? Filozofové, kteří přisuzovali „červen“ reálnou, od jednotlivých červených věcí odlišnou existenci, byli označováni jako „realisté“, zatímco filozofové, kteří tvrdili, že jde o pouhé slovo, byli známí jako „nominalisté“.

Univerzalismus Požadavek, abychom na sebe uplatňovali stejná měřítka a hodnoty, jaké uplatňujeme na jiné.

Úsudek Proces usuzování v logice, jehož cílem je dospět k pravdivému závěru.

Utilitarismus Filozofický směr v etice a politice, který posuzuje morálnost jednání podle jeho důsledků. Za nejžádoucnější důsledek jakéhokoli jednání považuje největší dobro pro největší počet. „Dobro“ je definováno jako slast a nepřítomnost bolesti.

Věc o sobě Jiný výraz pro noumenon, z německého *Ding an sich*.

Verifikovatelnost Výrok nebo množinu výroků lze verifikovat na základě empirické evidence. Logičtí pozitivisté byli přesvědčeni, že verifikovatelné jsou pouze smysuplné empirické výroky. Podle Huma a Poppera vědecké zákony nejsou verifikovatelné.

Vlastnost Ve filozofii je toto slovo obecně užíváno ve smyslu charakteristického znaku: například „kožešina či srst je vlastností savce“. Viz též primární a sekundární kvality.

Výrok V logice tvrzení, u kterého lze jednoznačně určit, že je pravdivé, nebo nepravdivé; je vyjádřeno oznamovací větou.

REJSTŘÍK

Číslice vytištěné **tučně** se vztahují k hlavním odkazům, *kurzivou* vytištěné číslice se vztahují ke stránkám s ilustracemi.

95 *tezí*, Martin Luther 100

900 *tezí*, Giovanni Pico della Mirandola 334

A

Abélard, Pierre 95, **333**

Adorno, Theodor **266–267**

Agathon 291

al-Farábí 76, **332**

al-Ghazzálí 78, **332**

al-Kindí 76, **332**

d'Alembert, Jean 156

Alkibiades 291

Althusser, Louis 288, 313, **338**

Americká moc a noví mandariní, Noam

Chomsky 304, 305

Amitábha, Buddha 245, 245

analytická filozofie 212, 340

Bertrand Russell 236

Gottlob Frege 336

Isaiah Berlin 280–281

Karl Popper 262

Mary Midgleyová 292

Paul Feyerabend 297

Richard Wollheim 296

Willard Van Orman Quine 278

Anaxagoras **330**

Anaximandros 23, **330**

Anaximenés z Milétu 23, 40, **330**

Anselm z Canterbury **80–81**

Anti Oidipus, René Girard a Felix Guattari 338

Akvinský, Tomáš 63, 71, **88–95**, 91, 97

Aristotelés 79

Francisco de Vitoria 334

Jan Duns Scotus 333

John Locke 133

Mistr Eckhart 333

Arendtová, Hannah 255, **272**

Aristoklés viz Platón

aristotelismus 71, 76, 82, 83, 90

Aristotelés 12, 21, 55, **56–63**, 59, 70, 71, 91, 94, 95, 274, 340

al-Farábí 332

Averroes 82, 83

Avicenna 76, 77, 78, 79, 79

Benedictus Spinoza 126, 129

Boëthius 75

Bůh a budoucnost 74

duše a tělo 76, 77

Friedrich Schlegel 177

Iamblichos 331

induktivní metoda 49

logika 14, 63, 75

náboženství a filozofie 82, 83

pozorování 58, 59, 62

Richard Rorty 316

Robert Grosseteste 333

Sókratés 49

Tomáš Akvinský 63, 90–95

věčné univerzum 90–95

„vzkvétající“ lidský život

ženy 276

Arouet, François Marie viz Voltaire

Ars Magna, Raymundus Lullus 333

ateismus 128, 189, 270

atomismus 16, 45

Augustin, Aurelius viz sv. Augustin

Austin, John Langshaw **338**

Averroes 62, 76, **82–83**, 90, 91

Avicenna 62, 71, **76–79**, 90

B

Bacon, Francis 49, 100, 101, **110–111**, 113, 118

Bachelard, Gaston **337**

Bajka o včelách aneb soukromé neřesti,

obecný prospěch, Bernard Mandeville 335

Barthes, Roland **290–291**

Bázeň a chvění, Søren Kierkegaard 145

de Beauvoir, Simone 213, 269, 271, **276–277**, 288, 289

Begriffsschrift, Gottlob Frege 336

Benjamin, Walter **258**

Bentham, Jeremy 65, 144, **174**, 191, 192, 325

Bergson, Henri 188, **226–227**

Berkeley, George 60, 63, 101, 130, 134,

138–141, 150, 166

Berlin, Isaiah 203, **280–281**

Bloch, Ernst **337**

Boëthius, Anicius 70, **74–75**, 83

Bohatství národů, Adam Smith 161, 162, 163

Boyle, Robert 110, 133, 140

Brahe, Tycho 111

bráhmanismus 30, 33

Brentano, Franz **336**

Bruno, Giordano **334**

Buckle, H. T. 163

Bud' – anebo, Søren Kierkegaard 145

Buddha 20, 21, 30, 32, 233

Buddha Amitábha 245, 245

buddhismus 15, 20, 30, 33, 188, 245, 331

buddhismus školy čisté země 245, 245

Burke, Edmund **172–173**

Být konzervativcem, Michael Oakeshott 337

Bytí a čas, Martin Heidegger 213, 253, 255

Bytí a nicota, Jean-Paul Sartre 213

C

Camus, Albert 213, 221, **284–285**

Candide, Voltaire 144

Carnap, Rudolf **257**

Cassirer, Ernst **337**

Cixousová, Hélène 289, **322**

Co je filozofie?, René Girard & Felix Guattari 338

Comte, Auguste **335**

de Condorcet, Nicolas **335**

Condorcetův paradox 335

Č

čas 166, 166, 167, 168, 169, 170, 170

Černá kůže, bílé masky, Frantz Fanon 288, 300, 301

číslo 20, 27, 28, 29

Člověk stroj, Julien Offray de la Mettrie 335

D

Damasio, Antonio 267

Darwin, Charles 61, 145, 212, 229, 230

Davidson, Donald **338**

De cive, Thomas Hobbes 113

De corpore, Thomas Hobbes 115

De Maistre, Joseph **335**

dedukce 29, 264, 265, 340, 341

Dějiny Anglie, David Hume 153
 dějiny filozofie 232, 260–261
Dějiny šílenství, Michel Foucault 303
 dekonstrukce 288, 310, 311, 312
 Deleuze, Gilles **338**
 Démokritos **45**, 65
 Dennett, Daniel 303, **339**
 Derrida, Jacques 221, 288, **308–313**
 Descartes, René 14, 15–16, 60, 63, 78, 79, 100,
 101, 113, 115, **116–123**, 128, 240
 David Hume 150
 Edmund Husserl 225
 Friedrich Schlegel 177
 George Berkeley 138, 142
 Gottfried Leibniz 134
 Immanuel Kant 166, 167, 171
 John Locke 130, 132
 Jose Ortega y Gasset 242
 Maurice Merleau-Ponty 275
 sv. Anselm 80
 Dewey, John 209, **228–231**
 dialektika 46, 49, 60, 70, 180, 182, 183, 184,
 185, 200, 201, 202, 203, 340
 Diderot, Denis 16, 144, 156
 Diogenés ze Sinópe (kynik) **66**, 67, 252, 253
Druhé pohlaví, Simone de Beauvoir 276, 277,
 288
 Du Bois, William **234–235**
 Dukkha 31
 Duns Scotus, Jan 71, 95, **333**
Důsledky pragmatismu, Richard Rorty 316
 duše 13, 15, 16
 al-Kindí 332
 Akvinský 94, 95
 Platón 54
 Plótinos 331
Dvojí pojem svobody, Isaiah Berlin 280, 281
 Džaláluddín Muhammad Rúdí **86–87**

E

Eckhart, Mistr **333**
Eichmann v Jeruzalémě, Hannah Arendtová
 272
 Emerson, Ralph Waldo 206, 207, **336**
Emil aneb O výchově, Jean-Jacques
 Rousseau 159, 175
 Empedoklés 20, 187, **330**
 empirismus 60, 63, 101, 134, 135, 144, 145,
 340, 343
 Aristotelés 58, 59
 David Hume 150, 153
 Francis Bacon 110
 George Berkeley 138, 139, 150
 Immanuel Kant 166, 171, 171
 John Locke 130, 133, 150

John Stuart Mill 191
 William Ockham 334
Encyklopedie, Denis Diderot & Jean
 d'Alembert 144, 156
 Engels, Friedrich 145, 189, 198, 203
Enneady, Plotinos 331
 environmentální filozofie 282, 283
 epikúreismus 21, 64, 65
 Epikúros **64–65**, 67
 epistemologie 13, 341, 342
 Albert Camus 284
 Aristotelés 58, 60
 Boëthius 74
 Charles Sanders Peirce 205
 David Hume 150, 153
 Gottfried Leibniz 134, 137
 Hélène Cixousová 322
 Henri Bergson 226–227
 Immanuel Kant 171
 Jacques Derrida 310
 Jean-François Lyotard 298
 Johann Gottlieb Fichte 176
 John Dewey 228
 John Locke 130
 Karl Jaspers 245
 Maurice Merleau-Ponty 274
 Michel Foucault 302
 Paul Feyerabend 297
 Platón 52
 René Descartes 118, 121
 Sókratés 46
 Voltaire 146
 William James 206
 Erasmus (Desiderius), Rotterdamský 71, **97**,
 100
 Eriugena, Jan Scotus **332**
Esej o lidském rozumu, John Locke 101, 131
Eseje, Michel de Montaigne 108, 109
 etika (morální filozofie) 14, 15, 17, 212, 341,
 343
 Achad Ha'am 222
 Alfred North Whitehead 336
 Aristotelés 61, 62
 Arne Naess 282
 Bertrand Russell 236
 Konfucius 37
 Diogenés ze Sinópe 66
 Emmanuel Lévinas 273
 Epikúros 64
 Friedrich Nietzsche 216–221
 Hadžime Tanabe 244
 Hannah Arendtová 272
 Henry Sidgwick 336
 Isaiah Berlin 280–281
 Jean-Paul Sartre 268
 Jeremy Bentham 174
 John Dewey 230, 231
 Lao-c' 25
 Ludwig Wittgenstein 250

Martha Nussbaumová 339
 Max Scheler 240
 Michel de Montaigne 108
 Noam Chomsky 304
 Peter Singer 325
 Platón 55
 Prótagoras 42, 43
 Richard Rorty 316, 317, 318
 sv. Augustin 72
 Siddhártha Gautama 33
 Simone de Beauvoir 276
 Tetsuro Watsuji 256
 Theodor Adorno 266
 Walter Benjamin 258
 William Du Bois 234
 Zénón z Kitia 67
Etika, Benedikt Spinoza 128
Etika Nikomachova, Aristotelés 63
 Eukleidés 29
Exigit ordo, Mikuláš z Autrecourtu 334
 existencialismus 213, 341, 343
 Achad Ha'am 222
 Albert Camus 284
 Frantz Fanon 300
 Friedrich Nietzsche 216–221
 Hannah Arendtová 272
 Jean-Paul Sartre 268
 Jose Ortega y Gasset 242
 Karl Jaspers 245
 Martin Heidegger 255
 marxistický existencialismus 288
 Miguel de Unamuno 233
 Simone de Beauvoir 277
 Søren Kierkegaard 194, 195
 Tetsuro Watsuji 256, 262, 263

F

Faidros, Platón 47, 49, 312
 Fanon, Frantz 288, 289, **300–301**
 feminismus 175, 276, 277, 289, 320, 322, 323,
 339
 fenomenologie 213, 342
 Edmund Husserl 224, 225, 243, 253
 Emmanuel Lévinas 273
 Gaston Bachelard 337
 Hadžime Tanabe 244
 Immanuel Kant 171
 Martin Heidegger 252
 Maurice Merleau-Ponty 274, 275
 Max Scheler 240
 Simone de Beauvoir 277
Fenomenologie ducha, Georg W. F. Hegel
 145, 180, 184, 185
Fenomenologie vnímání, Maurice Merleau-
 -Ponty 275

fenomény 187, 188, 342
 Feuerbach, Ludwig **189**, 201, 202
 Feyerabend, Paul **297**
 Filoponos, Jan 90, 91, 92, **332**
 filozofická moudrost 324
Filozofie a zrcadlo přírody, Richard Rorty 316, 319
 filozofie historie 232, 260–261
 filozofie mysli 124, 338
 filozofie náboženství 342
 Averroes 82
 Erasmus Rotterdamský 97
 Ludwig Feuerbach 189
 Mikuláš Kusánský 96
 Moše Maimonides 84
 sv. Anselm 80
Filozofie symbolických forem, Ernst Cassirer 337
 filozofie vědy 342
 Alfred North Whitehead 336
 Francis Bacon 110
 Karl Popper 262
 Mary Midgleyová 292
 Paul Feyerabend 297
 Rudolf Carnap 257
 Thomas Kuhn 293
 Fichte, Johann Gottlieb 145, 171, **176**
Filozofie jako metanoetika, Hadžime Tanabe 245
 filozofie jazyka,
 Ferdinand de Saussure 223
 Ludwig Wittgenstein 248–251
 Roland Barthes 290
 Willard Van Orman Quine 278
 filozofie náboženství 342
 Averroes 82
 Desiderius Erasmus 97
 Ludwig Andreas Feuerbach 189
 Mikuláš Kusánský 96
 Moše Maimonides 84
 sv. Anselm 80
 Foucault, Michel 288, **302–303**, 313
Fragmenty milostného diskurzu, Roland Barthes 290
 Frege, Gottlob 212, **336**
 Freud, Sigmund 188, 212, 213, 221
 Fyzika, Aristotelés 63
 fyzikalismus 112
Fyzikální jazyk jako univerzální jazyk vědy, Rudolf Carnap 257

G

Gadamer, Hans-Georg 255, **260–261**
 Galénos z Pergamonu 21
 Galilei, Galileo 100, 110, 113, 168
 Gándhí, Mahátma 204, 204
 Gassendi, Pierre 113
 Gauchet, Marcel **339**
 Gaunilo z Marmoutiers 80
 Gautama, Siddhártha 20, 21, **30–33**, 233
 generace *philosophes* 144
 Ginzberg, Asher 222
 Girard, René **338**
 Grosseteste, Robert 333
 Guattari, Felix 338
 Gutenberg, Johannes 71

H

Ha'am, Achad **222**
 Habermas, Jürgen 289, **306–307**
 Hegel, Georg W. F. 145, 159, **178–185**, 259, 340
 Arthur Schopenhauer 186, 188
 Friedrich Schlegel 177
 Immanuel Kant 171
 Karl Marx 199, 200, 201, 202
 Ludwig Andreas Feuerbach 189
 Søren Kierkegaard 194, 195
 Heidegger, Martin 195, 213, 245, **252–255**, 260
 Edmund Husserl 225
 Immanuel Kant 171
 Heisenberg, Werner 255
 Hérakleitos 36, 40, 230
 Hobbes, Thomas 100, 101, **112–115**, 156, 158
Hovory, Konfucius 36, 37, 38
 humanismus 71, 97, 100, 108, 341
 Hume, David 17, 33, 60, 63, 73, 130, 134, 144, **148–153**
 Adam Smith 160, 161
 Edmund Burke 173
 Gottfried Leibniz 137
 Immanuel Kant 166
 Jean-Jacques Rousseau 159
 John Stuart Mill 190, 191
 Karl Popper 262, 263
 Husserl, Edmund 171, 212, 213, **224–225**, 243, 253, 255, 275
 Hypatia z Alexandrie 276, **331**

Ch

Chomsky, Naom 133, **304–305**
Chvála bláznivosti, Erasmus Rotterdamský 97
Chvála zahálky, Bertrand Russell 236

I

Iamblichos **331**
 Ibn Bádžža **333**
 Ibn Rušd viz Averroes
 Ibn Síná viz Avicenna
Idea fenomenologie, Edmund Husserl 212
 idealismus 139, 145, 341
 Arthur Schopenhauer 186
 Georg W. F. Hegel 180
 George Berkeley 138
 Immanuel Kant 166, 169, 170, 171, 176
 Johann Gottlieb Fichte 176
 imperialismus 321
 Iqbal, Muhammad 87
 Irigarayová, Luce 289, **320**
 islám 15, 21, 71, 90, 332
 Aristotelés 62
 Averroes 82, 83
 Avicenna 77, 79

J

já 17, 78, 79
Já a Ono, Sigmund Freud 213
Jak udělat něco slovy, John Langshaw Austin 338
Jak ujasnit naše ideje, Charles Sanders Peirce 228
 Jakobson, Roman 223
 James, William 145, 193, **206–209**
 Jaspers, Karl **245**
 jazyk 14, 212, 290, 291, 341
 Donald Davidson 338
 Emmanuel Lévinas 273
 Ferdinand de Saussure 223
 Georg W. F. Hegel 180
 Gilbert Ryle 337
 Jacques Derrida 312
 John Langshaw Austin 338
 John Locke 133
 Ludwig Wittgenstein 248–251, 296
 Rudolf Carnap 257

Jednosměrná ulice, Walter Benjamin 258, 290
Jung, Carl 188, 221

K

Kánon lékařství, Avicenna 77, 78
Kant a filozofická metoda, John Dewey 230
Kant, Immanuel 60, 63, 134, 144, 145, **164–171**, 176, 220, 227, 248, 303, 340
Arthur Schopenhauer 186, 187, 188
David Hume 153
Georg W. F. Hegel 181, 182, 183
Gottfried Leibniz 137
sv. Anselm 80, 81
Kepler, Johannes 100
Keynes, John Maynard 193
Kierkegaard, Søren 145, **194–195**, 213
King, Martin Luther 204, 235, 235
knihtisk 71
Kniha o cestě a otnosti, Lao-c' 25
Kniha uzdravení, Avicenna 77, 78
Komentář k Platónovu dialogu Timaeus, Proklos 332
Komentář k Eukleidovým Základům, Proklos 332
komunismus 198, 202, 203, 213, 288, 289
Komunistický manifest, Karl Marx 198, 200, 201, 202, 202, 203
konfucianismus 21, 36, 331
Konfucius 20, 25, 30, **34–39**
Kong Fuzi viz Konfucius
konzervatismus 172, 173, 173
Koperník, Mikoláš 100, 110, 293
křesťanství 15, 70, 90, 91, 92, 93, 94, 95
Aristotelés 21, 63, 63, 71, 90
Avicenna 79
Blaise Pascal 124, 125
Francis Bacon 111
Friedrich Nietzsche 216, 219
Niccolò Machiavelli 105, 106
Platón 72, 74, 96
Raymundus Lullus 333
sv. Augustin 73
Kritika čistého rozumu, Immanuel Kant 144, 168, 171
Kristeva, Julia **323**
Křehkost dobra: náhoda a etika v řecké tragédii a filozofii, Martha Nussbaumová 339
Kterak se „pravý svět“ posléze stal bajkou, Friedrich Nietzsche 218
Kuhn, Thomas 288, **293**, 297
Kusánský, Mikuláš **96**, 334
kynikové 21, 66, 67

L

Lacan, Jacques 288, 320
Lao-c' (Laozi) **24–25**, 30
Láska a poznání, Max Scheler 240
Leibniz, Gottfried 14, 60, 63, 101, **134–137**
Immanuel Kant 167
John Locke 130, 132, 133
Leopold, Aldo 282, 283
Leukippos **45**, 65
Leviathan, Thomas Hobbes 101, 113
Lévinas, Emmanuel 255, **273**, 313
Lež romantismu a pravda románu, René Girard 338
liberální demokracie 144, 213
liberalismus 191, 193, 281
Linnaeus, Carol (Carl von Linné) 60
Lullus, Raymundus **333**
Locke, John 101, **130–133**, 146, 147, 150, 156, 158, 173, 175
Arthur Schopenhauer 187
empiristické 60, 63, 134
George Berkeley 138, 142
Immanuel Kant 166, 171
John Stuart Mill 190
logika 14, 17, 212, 337, 340, 341
Aristotelés 61, 62, 62, 63
David Hume 151, 151
Ludwig Wittgenstein 248, 249, 250, 251
Rudolf Carnap 257
Logika, Aristotelés 70
Logika vědeckého bádání, Karl Popper 213, 265
logická forma 250, 250
logický pozitivismus 153, 257
Lorenzo Medici (il Magnifico) 104, 105, 105
Luhmann, Niklas **339**
Luther, Martin 100, 110
Lyotard, Jean-François 289, **298–299**

M

Machiavelli, Niccolò 100, **102–107**, 108, 109
magma 31
Maimonides, Moše **84–85**
Mandeville, Bernard **335**
Mann, Thomas 221
Mao Ce-tung 44, 203, 213
Marcuse, Herbert **259**
Marx, Karl 15, 145, 159, 189, **196–203**, 204, 212, 238
marxismus 171, 213, 238, 299, 326, 338
marxistický existencialismus 288
materialismus 341

matematika 14, 17, 20, 71
Aristotelés 59
Blaise Pascal 125
David Hume 151, 151
Immanuel Kant 167, 169
John Locke 132
Pythagoras 27, 28, 29
Thomas Hobbes 113
věk rozumu 101
Voltaire 147
rodina Medici 104, 105, 105, 107
Meditace o první filozofii, René Descartes 100, 115, 118, 119, 120, 122, 123, 166
Meditace o Quijotovi, Jose Ortega y Gasset 242
Meng-c' (Mencius) 39
Merleau-Ponty, Maurice **274–275**
Mersenne, Marin 113
metafilozofie 177, 324, 341
metafyzika 13, 15, 16, 341
Alfred North Whitehead 336
Arthur Schopenhauer 186
Avicenna 76
Benedikt Spinoza 126
Démokritos 45
Francisco Suárez 334
Georg W. F. Hegel 180
George Berkeley 138
Hérakleitos 40
Immanuel Kant 166, 171
Leukippos 45
Parmenidés 41
Pythagoras 26
René Descartes 118
Søren Kierkegaard 194
Thalés z Milétu 22
Tomáš Akvinský 90
Thomas Hobbes 112
Metoda, Edgar Morin 338
Metody etiky, Henry Sidgwick 336
Midgleyová, Mary **292**
Mikoláš z Autrecourtu **334**
Mill, James 191
Mill, John Stuart 65, 144, 145, **190–193**
mimetická teorie 338
Minima Moralia, Theodor Adorno 266, 267
Mišne Tóra, Moše Maimonides 85, 85
mohismus 44
Monadologie, Gottfried Leibniz 135
monády 136, 137, 334
monismus 22, 40, 41, 126, 139, 180, 341
de Montaigne, Michel **108–109**, 124
morálka 14, 15, 21, 212
Friedrich Nietzsche 216
Lao-c' 25
Niccolò Machiavelli 105, 106
Platón 55
Sókratés 47, 48
Theodor Adorno 266, 267

More, Thomas 100
 Morin, Edgar **338**
 Moše z Narbonne 83, **334**
 Mouláná viz Džaláluddín Muhammad Rúmí
 Mo-c' **44**
 Muhammad 70
 muslimové 70, 78, 83, 83, 333
 Mussolini, Benito 107
 mysl 13, 77, 78, 79, 114, 115, 122, 127, 128, 129,
 139, 275
 filozofie myslí 124, 338
Mytologie, Roland Barthes 291
Mýtus o Sisyfovi, Albert Camus 284

N

náboženství 15
 Blaise Pascal 124, 125
 buddhismus 33
 Konfucius 37
 Epikúros 64, 65
 Francis Bacon 111, 111
 Friedrich Nietzsche 218, 219, 220
 Jean-Jacques Rousseau 159
 Jean-Paul Sartre 270, 271
 John Dewey 230, 231
 Karl Marx 212
 Lao-c' 24
 Ludwig Feuerbach 201
 Ludwig Wittgenstein 250
 Marcel Gauchet 339
 Prótagoras 43
 Pythagoras 27, 29
 René Girard 338
 Siddhártha Gautama 30, 31
 Thomas Hobbes 114
 William James 209, 209
 základní otázky 20
 Naess, Arne **282–283**
 Nagel, Thomas 285, 295
 Napoleon Bonaparte 145, 184, 184
Násilí a posvátno, René Girard 338
 naturalismus 232, 341
Názory obyvatel ctnostné obce, al-Farábí 332
 negativní teologie 84
 Newlands, John 29
 Newton, Isaac 101, 110, 146
 Nietzsche, Friedrich 188, 195, 212, 213,
 214–221
 niródha 31
 Nišida Kitaró **336**
 noumenon 169, 182, 187, 188, 342, 343
Nová Atlantis, Francis Bacon 100
Nové úvahy o lidské soudnosti, Gottfried
 Leibniz 101, 133
Nové organon, Francis Bacon 100

novoplatónismus 70, 331, 332
 novopragmatická škola 209
 nový konfucianismus 39
 Nussbaumová, Martha 295, **339**

O

O Boží obci, sv. Augustin 121
O důstojnosti člověka, Giovanni Pico della
 Mirandola 334
O duši, Aristotelés 83
O duši, Avicenna 78
O gramatologii, Jacques Derrida 310, 313
O mé filozofii, Karl Jaspers 245
O papeži, Joseph De Maistre 335
O původu druhů, Charles Darwin 145, 229
O smyslu a významu, Gottlob Frege 336
O svobodě, James Mill 193
 Oakeshott, Michael **337**
Občanská neposlušnost, Henry David
 Thoreau 204
 objektivismus 337
Obrázky z chatrče, Aldo Leopold 282
 Ockhamova břitva 334
Odkouzlení světa. Politické dějiny
náboženství, Marcel Gauchet 339
 Offray de la Mettrie, Julien **335**
Ontologická relativita, Willard Van Orman
 Quine 278
 ontologický důkaz 80, 81
 ontologie 13, 224, 233, 242, 252, 253, 342
Organon, Aristotelés 63
Orientalism, Edward Said 321
 Ortega y Gasset, Jose **242–243**
 Oruka, Henry Odera 289, **324**
 osvícení (buddhismus) 31, 32, 33, 245
Osvobození zvířat, Peter Singer 325
 otroctví 193, 235
 oxfordská škola filozofie 338

P

Parmenidés **41**
 Pascal, Blaise 101, **124–125**, 240
 Peirce, Charles Sanders **205**, 206, 207, 208,
 209, 228, 231
Pensées, Blaise Pascal 101, 124, 125
 Pico della Mirandola, Giovanni **334**
 Piero Medici (zvaný Nešťastný) 104
 Platón 12, 15, 21, **50–55**, 59, 91, 219, 220, 291,
 312, 318
 Aristotelés 58, 59, 60, 62
 Avicenna 77
 Diogenés ze Sinópe 66
 Iamblichos 331
 John Locke 131, 132
 křesťanští teologové 96
 Martin Heidegger 252
 Prótagoras 43
 Pythagoras 29
 sv. Augustin 63, 72
 Sókratés 46, 47
 sofisté 43
 platonismus 52, 70, 331
 křesťanství 72, 74, 96
 platonsko-aristotelický přístup 80
 Plótinus 70, **331**
Podstata křesťanství, Ludwig Andreas
 Feuerbach 189
Pohlaví a rodokmeny, Luce Irigarayová 320
Pojednání o člověku, René Descartes 118, 122
Pojednání o lidské přirozenosti, David Hume
 150, 153
Pojednání o principech lidského poznání,
 George Berkeley 101
Pojetí úzkosti, Søren Kierkegaard 195
 politika 16
 Edgar Morin 338
 John Locke 133
 konfucianismus 37, 39
 Lao-c' 25
 Prótagoras 43
 politická filozofie 15, 212
 Adam Smith 160
 Edmund Burke 172
 Edward Said 321
 Frantz Fanon 300
 Henry David Thoreau 204
 Herbert Marcuse 259
 Jean-Jacques Rousseau 156
 John Rawls 294–295
 John Stuart Mill 190
 Julia Kristeva 323
 Jürgen Habermas 306
 Karl Marx 198
 Luce Irigarayová 320
 Martha Nussbaumová 339
 Mary Wollstonecraftová 175
 Niccolò Machiavelli 104
 Slavoj Žižek 326
 politický aktivismus 235
 politický útisk 281
 Popper, Karl 153, 193, 213, 257, **262–265**
 Porfyrios 27
 pozitivismus 171, 335, 341
 postkolonialismus 321
 posthumanismus 339
Postmoderní situace: Zpráva o vědě,
 Jean-François Lyotard 289, 298, 299
 postmodernismus 288, 289, 298, 299, 342
Pravda a metoda, Hans-Georg Gadamer 261
 pragmatismus 145, 342

Charles Sanders Peirce 205, 206
 John Dewey 228
 Richard Rorty 316
 William Du Bois 234
 William James 206, 209
 Priestley, Joseph 173
Princip naděje, Ernst Bloch 337
Principia Mathematica, Bertrand Russell
 & Alfred North Whitehead 212, 238, 336
Principy psychologie, William James 145
 Proklos **332**
Proslogion (Oslovení), sv. Anselm 71
 Prótagoras **42–43**, 52, 55
Protestantská etika a duch kapitalismu, Max
 Weber 238
Průvodce zbloudilých, Moše Maimonides 84,
 85
Psaní a diference, Jacques Derrida 288
 psychologie 17
Psychologie z empirického hlediska, Franz
 Brentano 336
 Ptolemaios 21
 Pullman, Philip 79
 Pyrrhón **331**
 Pythagoras 14, 20, 23, **26–9**, 30, 36, 331

Q

Quine, Willard Van Orman **278–279**
 Qur'an 82, 83, 86, 87

R

racionalismus 60, 63, 101, 144, 145, 167, 343
 David Hume 153
 Gottfried Leibniz 134, 135
 Immanuel Kant 171, 171
 John Locke 131
 Platón 55, 59
 René Descartes 118, 123, 150
Racionalismus v politice a jiné eseje, Michael
 Oakeshott 337
 radikální empirismus 209
 Rambam viz Maimonides, Moše
 Randová, Ayn **337**
 rasismus 235, 300, 301
 Rawls, John 193, 289, **294–5**
 realismus 104, 106
 rozum (věk rozumu) 100, 101, 144
 rozum a úvaha 12, 13, 14, 16, 101, 340, 341
 Aristotelés 61
 Blaise Pascal 125
 deduktivní usuzování 264

Henri Bergson 226
 Hérakleitos 40
 Herbert Marcuse 259
 Immanuel Kant 171, 248
 indukce 263
 Jean-Jacques Rousseau 158, 159
 John Locke 131, 132
 Jose Ortega y Gasset 242, 243
 Jürgen Habermas 306, 307
 Platón 53, 54, 55
 Prótagoras 43
 Pythagoras 29
 René Descartes 119, 120, 122, 123, 132
 Siddhártha Gautama 30, 31, 32, 33
 základní otázky 20
 reinkarnace 77, 331
 relativismus 42
 romantismus 144, 145
 Immanuel Kant 171
 Jean-Jacques Rousseau 158
 John Stuart Mill 191
 Rorty, Richard 209, **314–319**
 Róši, Robert Aitken 283
 Rousseau, Jean-Jacques 144, **154–159**, 160,
 173, 175, 202, 204
Rozmluvy o přirozeném náboženství, David
 Hume 150
Rozprava o metodě, René Descartes 63, 120,
 150
*Rozprava o původu a základech nerovnosti
 mezi lidmi*, Jean-Jacques Rousseau 157,
 158
Rozprava o vědách a umění, Jean-Jacques
 Rousseau 157
Rozprava proti metodě, Paul Feyerabend 297
Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livia,
 Niccolò Machiavelli 106, 107
Rozum a revoluce, Herbert Marcuse 259
 Rúmí, Džaláluddín Muhammad **86–87**
 Russell, Bertrand 16, 193, 209, 212, **236–239**,
 249, 251
 Ryle, Gilbert 79, **337**

S

Sage Philosophy („Mudrcská filozofie“), Henry
 Odera Oruka 289, 324
 Said, Edward 301, **321**
 sv. Anselm 71, **80–81**
 sv. Augustin 55, 63, 70, **72–73**, 97, 121
 sv. Pavel 266
 samudája 31
 Santayana, George **232**
 Sartre, Jean-Paul 195, 213, 221, 255,
 268–271, 277, 288, 301
 de Saussure, Ferdinand **223**
 Savonarola, Girolamo 104
 skepticismus 21, 146, 343
 Mikuláš z Autrecourtu 334
 Pyrrhón 331
 René Descartes 120, 122
 Scheler, Max **240**
 Schelling, Friedrich 145, 171, 180, **335**
 Schlegel, Friedrich **177**
 scholastika 70, 100, 113
 Schopenhauer, Arthur 17, 33, 145, **186–188**,
 212
 Voltaire 147
 Sellars, Wilfred 317
 sémiotika 223, 290, 343
 Serres, Michel **339**
Sex a sociální spravedlnost, Martha
 Nussbaumová **339**
 Siddhártha Gautama 30–33
 Sidgwick, Henry **336**
 Siger Brabantský **83**
 Singer, Peter **325**
 Sisyfos 284, 285
Slova a věci, Archeologie humanitních věd,
 Michel Foucault 302
 Smith, Adam **160–163**, 200, 202
Smysl a smyslová zkušenost, John Langshaw
 Austin 338
 smysly 13, 59, 59, 60, 63
 Arthur Schopenhauer 187
 George Berkeley 140
 John Locke 130, 132, 133
 Platón 52, 53, 54, 55
 René Descartes 119, 119
 socialismus 202, 202
 společnost 16, 17, 21, 172–173, 307
 sociálně-ekonomické třídy 200, 201
 Sókratés 12, 14, 20, 21, 39, **46–49**, 224, 291,
 312, 318
 Aristotelés 62
 Diogenés ze Sinópe 66
 Edmund Husserl 225
 Epikúros 64
 Hadžime Tanabe 244, 245
 Platón 52, 55
 Prótagoras 43
 solipsismus 140, 343
 sofistika 43, 46, 343
Soumrak model, Friedrich Nietzsche 217, 219
Soustava pythagorejských zákonů,
 Iamblichos 331
Společenská smlouva, Jean-Jacques
 Rousseau 144, 157, 158, 173
Společenská smlouva 133, 156, 159, 294–295
Společnost společnosti, Niklas Luhmann 339
 Spinoza, Benedictus (Baruch) 80, **126–129**,
 130, 134
 Stalin, Josef 213
 stalinistické Rusko 203
 Stengersová, Isabelle **339**

stoicismus 21, 62, 67, 70
Struktura vědeckých revolucí, Thomas Kuhn 288, 293
 strukturalismus 288, 289
 Suárez, Francisco **334**
 súfijský řád moulaví 87, 87
 sufražetské hnutí 175
 sufismus 86, 87
 sylogismus 61, 62
Symposion, Platón 47, 240, 290, 291
Systém logiky, John Stuart Mill 191

Š

Šinran, Hadžime Tanabe 245

T

Tak pravil Zarathustra, Friedrich Nietzsche 216, 217, 221
 Tanabe, Hadžime **244–245**
 taoismus 15, 21, 24, 25, 331
Tao-te-ting, Lao-c' 25
 Taylor, Harriet 191, 193
 teleologie 62, 343
 tělo 13, 54, 77, 78, 79, 115, 122, 127, 128, 139, 275
Teorie spravedlnosti, John Rawls 294, 295
 Thalés z Milétu 20, **22–23**, 36, 40
 Thatcherová, Margaret 323
 Theana z Krotónu 27
 Thoreau, Henry David 204, 206
Tipitaka (Trojí koš), Siddhártha Gautama 31
 Tóra 84, 85, 334
Totalita a nekonečno, Emmanuel Lévinas 273
Tractatus Logico-Philosophicus, Ludwig Wittgenstein 212, **248–251**
Tragický pocit života, Miguel de Unamuno 233
 transcendentální idealismus 166, 169, 170, 171

U

umění 15, 16, 157, 157, 296
 de Unamuno, Miguel **233**
 univerzalismus 304, 343
 upřímnost 37, 38
Ústava, Platón 15, 52, 55

Útěcha z filozofie, Boëthius 75, 75
 utilitarismus 144, 343
 Henry Sidgwick 336
 Jeremy Bentham 174, 191, 192
 John Stuart Mill 190, 192, 193
 Mo-c' 44
 Peter Singer 325
Utilitarismus, John Stuart Mill 145
 útisk 280, 281
Úvod do principů morálky a zákonodárství, Jeremy Bentham 144, 174

V

věda 13, 14, 15, 16–17, 20, 23, 71, 212
 Aristotelés 59, 60, 62, 63
 Blaise Pascal 125
 Charles Sanders Peirce 205
 David Hume 153, 153
 Edmund Husserl 224, 225
 Francis Bacon 110, 111, 111
 Gaston Bachelard 337
 Georg W. F. Hegel 180
 Immanuel Kant 166, 167, 168, 170
 Isabelle Stengersová 339
 Jean-Jacques Rousseau 157
 John Dewey 231
 Ludwig Wittgenstein 250
 Pythagoras 27
 René Descartes 118
 Theodor Adorno 267
 Thomas Hobbes 112, 113, 114
 Thomas Kuhn 293
 vědecká teorie 262, 263, 265
 věk rozumu 101
Věda o logice, Georg W. F. Hegel 182–183
 vědecká revoluce 110, 118
 vědecké metody 49, 111
 védismus 30
 vědomí 17
 Albert Camus 285
 Daniel Dennett 339
 David Chalmers 114
 Georg W. F. Hegel 180, 181, 182, 184, 185
 Immanuel Kant 166
 Max Scheler 240
 Miguel de Unamuno 233
 Vesalius, Andreas 110
Vita Pythagorae, Porfyrios 27
 vitalismus 226–7
 de Vitoria, Francisco **334**
Vladař, Niccolò Machiavelli 100, 105, 106, 107
 vnímání 13, 139, 140, 141, 187, 275
 volební právo žen 193
 Voltaire 13, 144, **146–147**, 156, 157, 159

voluntarismus 124, 125
Výpady, Hélène Cixousová 322
Vývoj tvořivý, Henri Bergson 227
Vyznání, sv. Augustin 70
 „vzkvétající“ lidský život 235
Vzpoura davů, Jose Ortega y Gasset 243

W

Wang Bi **331**
 Warhol, Andy 296
 Watsuji, Tetsuro **256**
 Weber, Max 238
 Wegner, Dan 303
 Whitehead, Alfred North 55, 212, 238, **336**
 William Ockham 71, 95, **334**
 Wittgenstein, Ludwig 209, 212, 238, **248–251**, 296
 Wollheim, Richard **296**
 Wollstonecraftová, Mary **175**
 Woolfová, Virginia 209

Y

Yeats, William Butler 221

Z

Základy aritmetiky, Gottlob Frege 336
Záměry filozofů, al-Ghazzálí 332
 Zarathuša 216, 217, 217, 220
 zenový buddhismus 337
 Zénón z Kitia 21, **67**
 Zénón z Eleje 14, **331**
Zdroj, Ayn Randová 337
Zlatý kompas, Philip Pullman 79
 Zoroaster viz Zarathuša
Zvíře a člověk, Mary Midgleyová 292

Ž

ženská práva 175, 191, 335, 336
 ženy 276, 277, 277
 volební právo 193, 193
 židé a judaismus 84, 85, 90, 333, 334
Život rozumu, George Santayana 232
 Žižek, Slavoj **326**

PODĚKOVÁNÍ

Nakladatelství Dorling Kindersley by rádo poděkovalo Debře Wolterové a Nigele Ritchieové za redakční součinnost, Vicky Shortové za grafickou spolupráci a Jane Parkerové za zhotovení rejstříku a korektur.

AUTORSTVÍ FOTOGRAFIÍ

Nakladatel vyjadřuje svůj dík za laskavé svolení k reprodukci fotografií těmto osobám a institucím:

(Legenda: a – výše; b – níže, dole; c – uprostřed; l – vlevo; r – vpravo; t – nahore.)

23 Getty Images: Hulton Archive (tr). **25 Corbis:** Chan Yat Nin / Redlink (cl). **Getty Images:** Hulton Archive (bl). **27 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (bl). **29 Getty Images:** M. Bertinetti / De Agostini Picture Library (br). **31 Alamy Images:** INTERFOTO (tr). **32 The Bridgeman Art Library:** Musée Guimet, Paris / Bonora (tl). **36 Getty Images:** Keren Su (bl). **38 Corbis:** Christian Kober / JAI (tr). **39 The Art Archive:** (br). **41 Corbis:** Visuals Unlimited (cra). **43 akg-images:** Wadsworth Atheneum (bl). **Getty Images:** G. Dagli Orti / De Agostini Picture Library (cr). **44 Corbis:** Bettmann (cr). **47 Corbis:** PoodlesRock (tr). **49 Corbis:** (br). **53 The Bridgeman Art Library:** Bibliothèque nationale, Paris / Archives Charmet (br). **55 The Bridgeman Art Library:** Pinacoteca Capitolina, Palazzo Conservatori, Rome / Alinari (tl). **Corbis:** Jon Hicks (bl). **59 Getty Images:** The Bridgeman Art Library (tl). **60 Corbis:** Elizabeth Whiting & Associates (tl). **63 akg-images:** British Library (tl). **Getty Images:** SuperStock (bl). **64 Réunion des Musées Nationaux Agence Photographique:** Hervé Lewandowski (bc). **65 Corbis:** Araldo de Luca (tr). **66 The Bridgeman Art Library:** Walters Art Museum, Baltimore, USA (cra). **73 Getty Images:** The Bridgeman Art Library (bl); SuperStock (tr). **75 The Bridgeman Art Library:** Bibliothèque municipale, Rouen / Giraudon (tr). **Getty Images:** Hulton Archive (bl). **77 Alamy Images:** Mary

Evans Picture Library (tr). **78 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (bl). **79 The Kobal Collection:** New Line Cinema (br). **81 Getty Images:** Hulton Archive (tr). **83 Corbis:** Bettmann (bl). **Photolibrary:** Dariush Zandi / GraphEast RM (cr). **85 Getty Images:** The Bridgeman Art Library (bl); Danita Delimont / Gallo Images (tr). **87 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (tr). **Getty Images:** Bruno Morandi / The Image Bank (tl). **90 Getty Images:** Science & Society Picture Library (bl). **91 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (tl). **92 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (b). **94 Getty Images:** Chad Baker (bc). **95 NASA:** LAMBDA / WMAP Science Team (tr). **105 Corbis:** Massimo Listri (tl). **107 Corbis:** Bettmann (tr) (bl). **109 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (bl). **Corbis:** Bettmann (tr). **111 akg-images:** (tl). **Corbis:** Bettmann (tr). **113 Corbis:** Bettmann (tr). **114 Science Photo Library:** David McCarthy. **115 Corbis:** Bettmann (br). **118 Getty Images:** Hulton Archive (cra). **120 akg-images:** Cameraphoto (tl). **122 Corbis:** Bettmann (bl). **123 Corbis:** Alberto Estevez / EPA (br). **125 Corbis:** Michael Nicholson (bl); Bill Varie (tr). **128 Alamy Images:** Garl Wyn Williams (tl). **Corbis:** Bettmann (bl). **129 Dorling Kindersley:** Natural History Museum, London (cr/flower on rock). **133 Corbis:** Bettmann (bl); LWA – Dann Tardif (tr). **135 Corbis:** Bettmann (tr). **136 Science Photo Library:** Matthew Hurst (tl). **137 Getty Images:** Science & Society Picture Library (tr). **139 Corbis:** Bettmann (tr). **147 Corbis:** Bettmann (bl). **Getty Images:** G. Dagli Orti / De Agostini Picture Library (tr). **150 Corbis:** Michael Nicholson. **151 Corbis:** Ken Seet (bl). **152 Corbis:** Tomas del Amo – The Stock Connec / Science Faction (clb/tap). **153 Alamy Images:** Lebrecht Music & Arts Photo Library (tr). **157 The Bridgeman Art Library:** Detroit Institute of Arts, USA (bl). **Corbis:** Bettmann (tr). **158 Alamy Images:** V&A Images (bl). **159 Getty Images:** Peter Willi / SuperStock (br). **161 Corbis:** Hulton-Deutsch Collection (tr). **162 The Art Archive:** Museum of London (bl). **163 Corbis:** Karen Kasmauski (tr).

166 Dorling Kindersley: Stephen Oliver (tr) (tl/tree in summer). **169 Getty Images:** Matheisl (tl/tree in winter). **170 Corbis:** Bettmann (bl). **171 Getty Images:** Hulton Archive (tr). **173 Corbis:** Bettmann (tr); Gianni Dagli Orti / The Art Archive (bc). **177 Getty Images:** David Sanger / The Image Bank (br). **180 The Bridgeman Art Library:** American Illustrators Gallery, NYC / www.asapworldwide.com (tr). **Corbis:** Bettmann (bl). **184 The Bridgeman Art Library:** Chateau de Versailles (bl). **185 The Bridgeman Art Library:** Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg (Nuernberg) (br). **187 Getty Images:** Time Life Pictures / Mansell (tr). **188 akg-images:** British Library (bl). **189 The Bridgeman Art Library:** National Gallery, London (br). **191 Corbis:** Bettmann (tr). **192 Corbis:** Todd Gipstein (bl). **193 Corbis:** Bettmann (tc). **195 Corbis:** Bettmann (bl); Robbie Jack (tr). **198 Corbis:** Alfredo Dagli Orti / The Art Archive (tr). **200 Getty Images:** The Bridgeman Art Library (bl). **201 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (br). **202 Alamy Images:** Gianni Dagli Orti / The Art Archive (tl). **203 The Bridgeman Art Library:** Private Collection (bl). **Corbis:** Bettmann (tr). **204 Alamy Images:** Dinodia Images / India Images (br). **208 akg-images:** (tl). **Corbis:** (bl). **209 Corbis:** Bettmann (bl). **217 Corbis:** Bettmann (bl); Kazuyoshi Nomachi (tr). **218 Corbis:** Bettmann (bl). **219 Corbis:** Bettmann (ca/Apollo); Jon Hicks (cra/saint). **220 Corbis:** The Gallery Collection (tl). **221 Getty Images:** Hulton Archive (b). **225 Getty Images:** Jeffrey Coolidge (bl); Imagno / Hulton Archive (tr). **227 Corbis:** Bettmann (bl). **Getty Images:** Richard Passmore (tr). **229 Corbis:** Bettmann (tr). **230 Getty Images:** G. Dagli Orti / De Agostini Picture Library (tr). **231 Corbis:** Philadelphia Museum of Art (tl). **232 Corbis:** Alan Schein Photography (bc). **235 Corbis:** Bettmann (bl); Hulton-Deutsch Collection (tr). **237 Getty Images:** MPI (tr). **238 Corbis:** Bettmann (clb). **239 The Advertising Archives.** **241 Corbis:** The Gallery Collection (b). **243 Corbis:** Bettmann (tr). **TopFoto.co.uk:** FotoWare FotoStation (bl). **245 The Bridgeman Art Library:** Archives Charmet (tl). **249 Getty Images:** The Bridgeman Art Library (br).

250 Getty Images: Travepix Ltd / Photographer's Choice (tl). **251 Getty Images:** Hulton Archive (tr). **254 Alamy Images:** Mary Evans Picture Library (tl). **255 The Bridgeman Art Library:** Bonhams, London / Private Collection (bl). **Corbis:** Bettmann (tr). **256 Alamy Images:** J. Marshall / Tribaley Images (br). **258 Corbis:** Tommy Olofsson / Nordicphotos (cb). **259 The Advertising Archives:** (br). **261 akg-images:** Ullstein Bild (bl). **263 Photolibrary:** Johann Schumacher (tr). **265 Getty Images:** Altrendo Images (tr); Keystone / Hulton Archive (bl). **267 Corbis:** (tc). **Getty Images:** Imagno / Hulton Archive (tr). **269 Corbis:** Bettmann (tr). **271 Getty Images:** AFP / Central Press / Hulton Archive. **272 Corbis:** Bettmann (cr). **273 Corbis:** Chaiwat Subprasom / Reuters (br). **275 Corbis:** Dan McCoy – Rainbow / Science Faction (bc). **TopFoto.co.uk:** (tr).

277 The Advertising Archives: (bc). **Getty Images:** Hulton Archive (tr). **279 Alamy Images:** Geoff A. Howard (bl). **281 Getty Images:** Gemma Levine (tr). **Photolibrary:** Art Media (tl). **283 Corbis:** Elisabet Zeilon / Etsa (tr). **Press Association Images:** Per Lochen / Scanpix (bl). **285 akg-images:** Album / Oronoz (tl). **Getty Images:** RDA (bl). **291 Ashmolean Museum, Oxford:** (cr). **Corbis:** Bettmann (bl). **293 Corbis:** (br). **295 Getty Images:** artpartner-images (b); Steve Pyke (tr). **296 Corbis:** © The Andy Warhol Foundation for the Visual Arts, Inc. / DACS, London, 2010. Trademarks Licensed by Campbell Soup Company. All Rights Reserved (cr). **299 akg-images:** Anna Weise (bl). **Corbis:** Chip East / Reuters (tr). **301 Getty Images:** Buyenlarge (cr). **303 The Bridgeman Art Library:** Ken Welsh / Private Collection (tl). **Corbis:**

Bettmann (bl). **305 Corbis:** Christopher Felver (tr); PoodlesRock (bc). **306 Alamy Images:** The Print Collector (bc). **307 Alamy Images:** INTERFOTO (bl). **310 Getty Images:** Taro Yamasaki / Time Life Pictures (br). **311 iStockphoto.com:** BSJ (tl). **313 Corbis:** Sophie Bassouls / Sygma (tr); Jack Burlot / Apis / Sygma (tl). **318 Corbis:** Nic Bothma / EPA (tl). **319 Getty Images:** Marty Katz / Time Life Pictures (tr); Shawn Thew / AFP (bl). **323 Alamy Images:** Tim Graham (br). **324 Photoshot:** (bc). **326 Getty Images:** Libor Hajsky / AFP (cr).

Všechny ostatní obrázky
© Dorling Kindersley

Další informace viz:
www.dkimages.com

